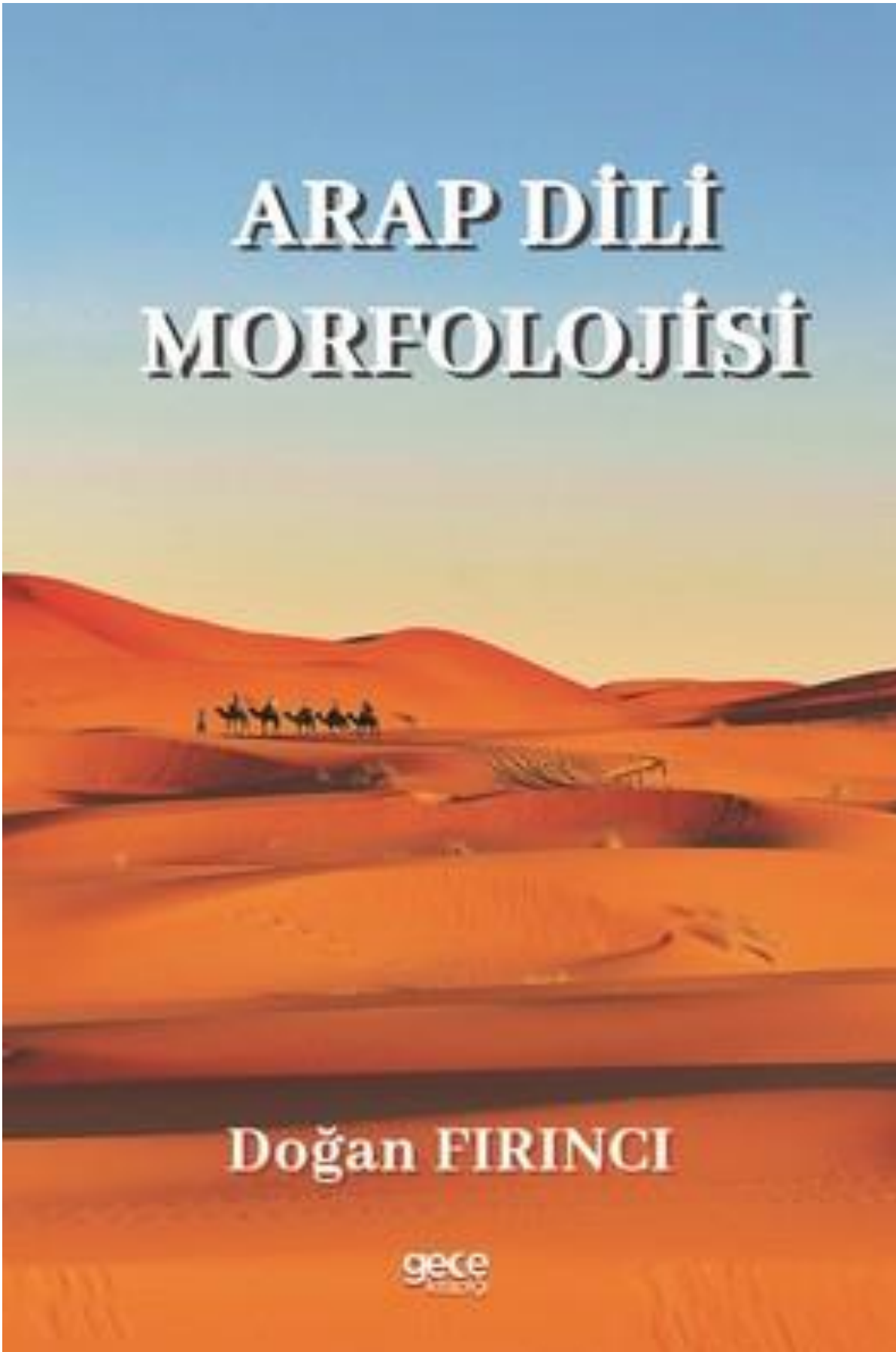
ARAP DİLİ MORFOLOJİSİ

Doğan FIRINCI

gece

ARAP DİLİ MORFOLOJİSİ

Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in el-Muktedab Adlı Eseri

Doğan FIRINCI

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi • Yaşar HIZ
Genel Yayın Yönetmeni • Cansın Selin TEMANA
Editör • Celan İNAL
Kapak Tasarım • Begüm Pelin
İç Tasarım • Eda ALTUNEL
Sosyal Medya • Betül AKYAR

Birinci Basım • © AĞUSTOS 2018 / ANKARA
ISBN • 978-605-288-535-2

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı
Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt
No: 22/A Çankaya/ANKARA
Tel: 0312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-posta: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Büro Matbaa
Sanayi 1. Cadde Sedef Sk. No: 6/1
İskitler - Ankara

Sertifika No: 26649
Tel: 0312 229 99 28

ARAP DİLİ MORFOLOJİSİ

Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in el-Muktedab Adlı Eseri

Doğan FIRINCI

gece kitaplığı

ÖZGEÇMİŞ

Doğan FIRINCI, 1972 tarihinde Samsun'da doğdu. Lise tahsilini Anadolu Meteoroloji Meslek Lisesinde Ankara'da tamamladı. Gazi Üniversitesi Arap Dili Eğitimi Bölümünden 1995 yılında mezun oldu. Meteoroloji Genel Müdürlüğü bünyesinde uzun süre değişik kademelerde çalıştı, idarecilik görevinde bulundu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Arap Dili Belağatı alanında 2012 yılında "Arap Dilinde Sıfat-ı Müşebbehe ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanımı" isimli teziyle Yüksek Lisansını bitirdi. 2016 yılında aynı Enstitüde "Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in el-Muktedab Adlı Eserinde Sarf İlmine Ait Görüşleri" isimli teziyle Doktor unvanı aldı.

Halen Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Arap Dili Belağatı Anabilim Dalında Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır.

İletişim Bilgileri:

e-posta: dfirinci@hotmail.com

ÖNSÖZ

Arap Dili gramerini ortaya çıkarmayı amaçlayan dil çalışmaları, nahiv adı altında hicri birinci asrın ortalarında Ebû'l-Esved ed-Du'elî (ö.67/686) tarafından başlar ve Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö.175/791) zamanına kadar büyük aşama kaydeder. Bu dönemde klasik nahiv kitaplarında farklı isimlendirmelerle de olsa sarf konuları işlenir ve nihayetinde sarf ilmi hicri üçüncü yüzyılda nahivden ayrılarak müstakil bir konuma gelir.

Arap Dili grameri hakkında günümüze ulaşmış ilk kapsamlı eser ise Sîbeveyhi'ye (ö.180/796) ait *el-Kitâb*'dır. Basra dil ekolü mensubu Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb'*ı büyük şöhret kazanır ve Arap grameri konusundaki otoritesini günümüze kadar korur. Bu ekolün önemli bir diğer temsilcisi olan Ebû'l-Abbâs el-Müberred (ö.285/899), Sîbeveyhi'nin öğrencilerinden el-Ahfeş el-Evsat'tan (ö. 215/830) *el-Kitâb*'ı okuyan Ebû Ömer el-Cermî (ö.225/840) ve Mâzinî'den (ö.249/863) *el-Kitâb*'ı tahsil eder. İlerleyen dönemde sarf ve nahiv görüşlerini ele aldığı *el-Muktedab* adlı eseri telif eder. Eserde sarf ve nahiv konuları tamamen birbirinden ayrı değildir ve çoğu zaman birlikte ele alınır.

Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb'*ından sonra Arap gramerinin en önemli ikinci eseri *el-Muktedab* günümüze kadar ulaşmakla birlikte ilk defa Muhammed Abdulhâlık Udayme tarafından bir mukaddime ve ayrıntılı bir fihristle 1963 yılında Kâhire'de basılmıştır.

el-Muktedab'da başta Sîbeveyhi olmak üzere Ebû Osman el-Mâzinî, Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ve Ebû'l-Hasan el-Ahfeş'in fikirlerine yer verilir. Belirtilen görüşler eserde detaylı olarak incelenir; doğru ve yanlışları kıyasi ve semâ'î delillerle birlikte ifade edilir.

Arap Dili gramerini dilin inceliklerini kullanarak edebi üslubuyla açıklayan Müberred, kendisinden önceki nahivcilerin görüşlerini de kapsayan dil malzemesini başlıklar altında bir araya getirerek analiz ve tefsir eder, dile getirilen görüşler arasında tercih yapar ve tercihinde rol oynayan esasları delilleriyle açıklar.

Arap Dilinde önemli bir yere sahip bu eserin sarf bilgisine ait içerdiği malumatı detaylarıyla birlikte incelemek suretiyle Arapça dil öğretimi ve araş-

tırmalarına katkı sağlamayı hedeflediğimiz çalışmamızın birinci bölümünde Müberred'in hayatı, eserleri ve *el-Muktedab*'da izlediği yöntem ve kullandığı ıstılahlar ele alındı. Müellifin sarf ilmi hakkındaki görüşleri ise diğer üç bölümde tetkik edildi. Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde isim ve fiillerle ilgili ortak sarf konuları; üçüncü bölümünde isimlerle ilgili sarf konuları; dördüncü bölümde ise fiillerle ilgili sarf konuları incelendi. Çalışmada, müellifin konuları işleme üslubuna ve kullandığı ıstılaha olabildiğince yer verilmesine gayret gösterildi. Sarf ilminin doğuşu ve gelişimiyle ilgili literatürel bilgi hakkında detaydan kaçınılarak son dönemde yapılan çalışmalar referans gösterildi.

Çalışmanın her aşamasında yönlendirme ve tashihleriyle katkıda bulunarak desteğini esirgemeyen başta Prof. Dr. Ahmet Yüksel olmak üzere Doç. Dr. Recep Gün ve Yrd. Doç. Dr. Osman Keskiner'e, ayrıca her zaman manevî desteklerini gördüğüm değerli eşim ve çocuklarıma teşekkürlerimi sunarım.

Doğan Fırıncı- 2018

İÇİNDEKİLER

Özgeçmiş iv

Önsöz v

İçindekiler vii

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi 1

2. Kapsam ve Yöntem 1

3. Yararlanılan Kaynaklar 5

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-ABBÂS EL-MÜBERRED VE EL-MUKTEDAB ADLI ESERİ

1. Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in Hayatı 9
1.1. Adı, Künyesi ve Lakabı 9
1.2. Doğum Yeri, Tarihi ve Vefatı 10
1.3. Öğrenim Hayatı ve Hocaları 10
1.4. Öğrencileri 10
1.5. Sa'leb'le Olan Rekabeti 11
1.6. Müberred'in İlmi Şahsiyeti 11
1.7. Dilci ve Edebiyatçıların Müberred Hakkında Söyledikleri 12

2. Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in Eserleri ve el-Muktedab Adlı Kitabı 14
2.1. Günümüze Kadar Ulaşan Eserleri 14
2.2. Günümüze Kadar Ulaşmayan Eserleri 15
2.3. el-Muktedab'ın Diğer Eserleri Arasındaki Yeri 16
2.4. el-Muktedab'ın Sarf ve Nahiv Kitapları Arasındaki Yeri 16
2.5. el-Muktedab'ın Nüshaları ve Baskıları 17
2.6. el-Muktedab'a Yazılan Şerhler 17

3. el-Muktedab'da Sarf Konusunda Öncelik Verilen Hususlar 18

4. el-Muktedab'da İzlenen Yöntem 19
4.1. Bâbların Düzenlenmesinde İzlenen Yöntem 19
4.1.1. Bâblara İsim Verilmesinde İzlenen Yöntem 19

4.1.2. Bâbların Sıralamasında İzlenen Yöntem 21
4.1.3. Bâbların Anlatım Düzeninde İzlenen Yöntem 22
4.2. Dilbilgisi Kurallarını Tespit Etmede İzlenen Yöntem 24
4.2.1. Kıyas 25
4.2.2. Şiir 25
4.2.3. Kıraat 26
4.2.4. Hadis 27
4.3. Dilbilgisi Kurallarının Açıklanmasında İzlenen Yöntem 28
4.3.1. Tartışma Üslubu 28
4.3.2. Edebi Üslubu 29
4.3.3. Ta'lîl 29
4.3.4. Tefsir 30
4.3.5. Veciz ve Kapalı İfadeler 31
4.3.6. İstitrâd 32
4.3.7. Tekrar ve Göndermeler 33
5. el-Muktedab'da Sarf Istılahları ve Tabirleri 36
6. el-Muktedab'da Çok Tekrar Edilen İfadeler 47
7. el-Muktedab'da Görüşleri Çoğunlukla Değerlendirilen Dilciler 48
7.1. Sîbeveyhi 48
7.2. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî 49
7.3. Ebû'l-Hasan el-Ahfeş 49
7.4. Ebû Osman el-Mâzinî 49
7.5. Yunus b. Habîb ed-Dabbî 49
7.6. Ebû Amr b. Alâ 50
7.7. Ebû Ömer el-Cermî 50
7.8. Basra Ekolüne Ait Ortak Görüşler 50
8. el-Muktedab'da Dilbilgisi Görüşlerinin Değerlendirilmesi 51

İKİNCİ BÖLÜM

EL-MUKTEDAB'DA İSİM VE FİİLLERLE İLGİLİ ORTAK SARF KONULARI

1. Arap Dilinde Kelam 55
2. Mizanu's-Sarfî 55
2.1. Mezîd Vezinlerde Kelime Yapıları 55
2.2. Munsarif ve Gayr-i Munsarif Kelime Yapıları 57

2.3. Bazı İsim Vezinleri 59
3. Zâid Harfler 60
3.1. Elif (الأَلِفُ) 61
3.2. Yâ Harfi (اليَاءُ) 62
3.3. Vâv Harfi (الوَاوُ) 63
3.4. Hemze (الهَمْزَةُ) 64
3.5. Mîm Harfi (المِيمُ) 66
3.6. Nûn Harfi (النُّونُ) 67
3.7. Tâ Harfi (التَّاءُ) 69
3.8. Sîn Harfi (السِينُ) 71
3.9. Hâ Harfi (الهَاءُ) 71
3.10. Lâm Harfi (اللاَمُ) 72
3.11. Muzâraat Harfleri 72
4. Vasıl ve Katı Hemzesi 72
4.1. Vasıl Hemzesi 73
4.1.1. Vasıl Hemzesi Alan ve Almayan Fiiller 74
4.1.2. İsimlere Eklenen Vasıl Hemzesi 75
4.1.2.1. Vasıl Hemzesinin Üçüncü Harfe Göre Hareke Alması 79
4.1.2.2. Elif-Lâm Takısında Gelen Vasıl Hemzesi 81
4.1.2.3. İstifham Edatından Sonra Gelen Vasıl Hemzesi 82
4.1.2.4. Yemin Lafızlarında Gelen Vasıl Hemzesi 83
4.1.2.5. Vasıl Hemzesinin Masdarlara Eklenmesi 84
4.1.3. Vasıl Hemzesinin Kelimeden Ayrılması 84
4.2. Katı Hemzesi 85
4.2.1. Katı Hemzesi Alan Fiiller 85
4.3. Katı Hemzesinin Masdarlara Eklenmesi 86
5. İsim ve Fiil Yapıları 86
5.1. Arap Dilinde İsim ve Fiil Gelmeyen Vezinler 89
6. İbdâl 91
6.1. Elif (الأَلِفُ) 92
6.2. Vâv Harfi (الوَاوُ) 92
6.3. Yâ Harfi (اليَاءُ) 92
6.4. Hemze (الهَمْزَةُ) 94
6.5. Tâ Harfi (التَّاءُ) 97

6.6. Hâ Harfi (الهَاءُ) 99
6.7. Mîm Harfi (المِيمُ) 99
6.8. Nûn Harfi (النُّونُ) 100
6.9. Tâ Harfi (الطَّاءُ) 101
6.10. Dâl Harfi (الدَّالُ) 101
6.11. Cîm Harfi (الجِيمُ) 101
6.12. Sahih ve İlletli Harflerin Birbirlerine İbdâli 102
6.12.1. Sahih Harflerin İlletli Harflere İbdâli 102
6.12.1.1. Hemzenin İllet Harflerine İbdâl Edilmediği Durumlar 103
6.12.2. İllet Harflerinin Sahih Harflere İbdâli 104
6.12.2.1. Vâv Harfinin Tâ'ya İbdâli 104
6.12.2.2. Yâ Harfinin Tâ'ya İbdâli 104
6.12.2.3. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemzeye İbdâli 105
6.12.2.4. İllet Harflerinin Hemzeye İbdâl Edilmediği Durumlar 107
6.13. Şâz İbdâl 109
7. İ'lâl 111
7.1. İllet Harfleri 111
7.1.1. Elif 112
7.1.2. Vâv ve Yâ Harfi 112
7.1.3. Bir Kelimede İki İlletin Bir Araya Gelmesi 114
7.1.4. Kelimenin Müfredinde Görülen Vâv'ın Cemisinde de Bulunması 114
7.2. Vâv ve Yâ Harflerinin Elife İ'lâli 115
7.3. Vâv Harfinin Yâ'ya İ'lâli 116
7.4. Yâ Harfinin Vâv'a İ'lâli 120
7.5. Mezîd Bâblara Eklenen Harflerde İ'lâl 120
7.6. İllet Harflerinin İ'lâl Olmadığı Durumlar 121
7.6.1. Fâu'l-Fiilin İ'lâl Olmadığı Durumlar 121
7.6.2. Ayne'l-Fiilin İ'lâl Olmadığı Durumlar 122
7.6.2.1. Ayne'l-Fiili İ'lâl Olmayan İlletli Fiillerde Lâme'l-Fiilin İ'lâli 124
7.6.3. İlletli Lâme'l-Fiilin Değişikliğe Uğramaması 125
7.7. İllet Harflerinde Hazf 126
7.8. Cemi İsimlerde İ'lâl 128
7.8.1. Ayne'l ve Lâme'l-Fiilleri İlletli İsimlerin Cemisinde İ'lâl 129
7.8.2. Elifle Biten Cemi İsimler 131
7.9. Yapılarındaki Muhalefet Nedeniyle Fiilleriyle Ayrı Düşen İsimler 131
7.10. Mâzi-Muzâri Fiil Uyumu Nedeniyle İ'lâl 132
7.11. Misâl Fiillerde İ'lâl 133
7.11.1. Sülâsî Mücerred Misâl Fiillerde İ'lâl 133

7.11.2. Sülâsî Mezîd Misâl Fiillerde İ‘lâl 135
7.12. Ecvef Fiillerde İ‘lâl 139
7.12.1. Sülâsî Mücerred Ecvef Fiillerde İ‘lâl 139
7.12.1.1. Sülâsî Mücerred Ecvef Fiillerin İsm-i Fâillerinde İ‘lâl 142
7.12.1.2. Sülâsî Mücerred Ecvef Fiillerin İsm-i Mefûllerinde İ‘lâl 143
7.12.1.3. Sülâsî Mücerred Ecvef İsimlerde İ‘lâl 146
7.12.2. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerde İ‘lâl 147
7.12.2.1. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerin Masdarlarında İ‘lâl 148
7.12.2.2. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerin Meçhullerinde İ‘lâl 149
7.12.2.3. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerden Müştak İsimlerde İ‘lâl 150
7.12.2.4. Ayne’l-Fiili Sâkin Ecvef İsim ve Fiillerin İ‘lâli 153
7.13. Nâkıs Fiillerde İ‘lâl 154
7.13.1. Sülâsî Nâkıs Fiillerden Müştak İsimlerde İ‘lâl 156
7.14. Lefîf-i Makrûn Fiillerde İ‘lâl 158

8. Mülhak 158
8.1. İsm-i Maksûr ve İsm-i Memdûd Yapılarda Gelen Mülhak İsimler 159
8.2. Mülhak İsimlerde Gayr-i Munsariflik 161
8.3. Mülhak Bazı İsimler 162

9. Kalbu’l-Mekânî 166
9.1. Müfred İsimlerde Kalbu’l-Mekânî 170
9.2. Cemi İsimlerde Kalbu’l-Mekânî 172

10. İştikâk 176
10.1. Bazı Vezinlerde Gelen Kelimelerin İştikâkı 177
10.2. Bazı Kelimelerin İştikâkı 181

11. İdgâm 187
11.1. İdgâm-ı Misleyn 188
11.2. İsimlerde İdgâm 190
11.3. Üç Harften Fazla Kelimelerde İdgâm 191
11.4. Kelime İçerisinde İdgâm 192
11.5. Mülhak Kelimelerde İdgâm 193
11.6. Mâzi ve Muzâri Siygalarda İlletli Harflerin İdgâmı 194
11.7. İkinci Harf Sâkin Olduğunda İdgâm 196

12. Hemzenin Tahfifi 197
12.1. Harekeli Hemzenin Tahfifi 197
12.2. Sâkin Hemzenin Tahfifi 201
12.3. Bir Araya Gelen İki Hemzenin Tahfifi 202
12.3.1. İki Hemzenin Bir Araya Geldiği Vezinlerde Tahfif 203
12.3.2. Bir Araya Gelen İstifham ve Vasıl Hemzesinin Tahfifi 204

12.4. Hemzelerinin Tahfifi Sonucu Asıllarına Dönen Harfler 205
12.5. Hemzenin Tahfif Edilemediği Durumlar 206

13. Vakıf 207

14. İltikâ-i Sâkineyn 208
14.1. İltikâ-i Sâkineyn Halinde Harflerin Kesralanması 209
14.2. İllet Harflerinde İltikâ-i Sâkineyn 209
14.3. İdgâm Halinde İltikâ-i Sâkineyn 210
14.4. Vakıf Halinde İltikâ-i Sâkineyn 211
14.5. Yaygın Kullanımı Olan Kelimelerde İltikâ-i Sâkineyn 211
14.6. Kasem İfadelerinde İltikâ-i Sâkineyn 212
14.7. Nidâ ve Nudbe İfadelerinde İltikâ-i Sâkineyn 213
14.8. Emir Fiillerde İltikâ-i Sâkineyn.....213

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-MUKTEDAB'DA İSİMLERLE İLGİLİ SARF KONULARI

1. İsim Yapıları.....215
1.1. İki Harfli İsimler.....215
1.1.1. Esmâ-i Hamsede Hazf 221
1.1.2. Müenneslik Alâmeti Eklenen İki Harfli İsimler 222
1.2. Üç Harfli İsimler 223
1.3. Dört Harfli İsimler.....224
1.3.1. Zâid Harf Alan Dört Harfli İsimler 225
1.4. Beş Harfli İsimler 226
1.5. Altı Harfli İsimler 226
1.6. Yedi Harfli İsimler 227
1.7. Sahih ve İlletli İsim Yapıları.....227

2. Tesniye (Müsennâ) 232
2.1. Sahih İsimlerde Tesniye.....234
2.2. Memdûd İsimlerde Tesniye 235
2.3. Maksûr İsimlerde Tesniye.....236
2.4. Özel İsimlerde Tesniye 238
2.5. Özel İsme Muzâf İsimlerde Tesniye.....239
2.6. Özel İsimlerde Tağlib 240

3. Cemiler.....241
3.1. Cem-i Sâlim 241
3.1.1. Cem-i Müzekker-i Sâlim İsimler.....242
3.1.2. Cem-i Müennes-i Sâlim İsimler 242

3.1.3. Cem-i Sâlim İsimlerde Kıllet Manası 242
3.1.4. Müenneslik Alâmeti Alan İsimlerin Cemisi 242
3.1.4.1. Müenneslik Alâmeti Alan Müzekker İsimlerin Cemisi 245
3.1.4.2. Müennes İsimlerin Cem-i Müzekker-i Sâlime İlhâkı 246
3.1.5. Esmâ-i Hamsenin Cemisi 246
3.1.6. Gayr-i Âkil İsimlerin Cemisi 247
3.1.7. فَعْلَةٌ Veznindeki Sahih İsimlerin Cemisi 248
3.1.8. فعْلَةٌ Veznindeki Mu‘tel İsimlerin Cemisi 250
3.1.9. Sayılara Temyiz Olarak Gelen İsimlerin Cemisi 253
3.2. Cem-i Mükesser 254
3.3. Sülâsî İsimlerin Cemisi 255
3.3.1. Sülâsî Mücerred Sahih İsimlerin Cemisi 255
3.3.1.1. فَعْلٌ Vezninin Cemisi 255
3.3.1.2. فِعْلٌ Vezninin Cemisi 256
3.3.1.3. فُعْلٌ Vezninin Cemisi 257
3.3.1.4. فَعَلٌ Vezninin Cemisi 258
3.3.1.5. فَعِلٌ Vezninin Cemisi 258
3.3.1.6. فَعُلٌ Vezninin Cemisi 259
3.3.1.7. فِعَلٌ Vezninin Cemisi 260
3.3.1.8. فُعُلٌ Vezninin Cemisi 260
3.3.1.9. فِعِلٌ Vezninin Cemisi 261
3.3.1.10. فُعَلٌ Vezninin Cemisi 261
3.3.2. Sülâsî Mu‘tel İsimlerin Cemisi 262
3.3.2.1. فَعْلٌ Vezninin Cemisi 262
3.3.2.2. Sülâsî Mu‘tel Diğer İsimlerin Cemi 263
3.3.3. Sülâsî Özel İsimlerin Cemisi 264
3.4. Sülâsî Mezîd İsimlerin Cemisi 266
3.4.1. Üçüncü Harfi İlletli Sülâsî Mezîd İsimlerin Cemisi 266
3.4.1.1. فَعِيلٌ Vezninin Cemisi 267
3.4.1.2. فُعَالٌ Vezninin Cemisi 270
3.4.2. Hemze Alan Mezîd Sülâsî İsimlerin Cemisi 270
3.4.3. فَاعِلٌ Vezninin Cemisi 273

3.4.4 فَاعِلٌ Veznindeki Özel veya Cins İsimlerin Cemisi 277
3.5. Rubâî Mücerred ve Sülâsî Mezîd Rubâî İsimlerin Cemisi 278
3.5.1. Müenneslik Alâmeti Alan Sülâsî Mezîd Rubâî İsimlerin Cemisi 279
3.5.2. Üçüncü Harfi İlletli Olan Sülâsî Mezîd Rubâî İsimlerin Cemisi 280
3.6. Humâsî İsimlerin Cemisi 281
3.6.1. Bir Harfi Zâid Humâsî İsimlerin Cemisi 282
3.6.2. İki Harfi Zâid Humâsî İsimlerin Cemisi 282
3.7. Birisi Mülhak İki Zâid Harf Alan İsimlerin Cemisi 283
3.8. İkinci Bir İllet Harfi Alan Ayne'l-Fiili İlletli İsimlerin Cemisi 284
3.9. Bazı Vezinlerin Cemisi 286
3.10. Bazı İsimlerin Cemisi 288
3.11. İsm-i Cem 292
3.11.1. Kendi Lafızlarından Müfredleri Olmayan İsm-i Cemiler 292
3.11.2. Kıyasi Olmayan Cemilerin İsm-i Cemi Olarak Adlandırılması 293
3.11.2.1. İsm-i Cemi Olarak Başka İsimlerin Cemisinin Kullanılması 294
3.11.2.2. شَاةٌ Kelimesinin İsm-i Cemi Yönünden Değerlendirilmesi 296
3.12. İsm-i Cem-i Cinsi 296
3.13. Cem-i Cem 299
3.14. Müfred ve Cemisi Aynı Vezinde Gelen İsimler 299
4. Tasğir 302
4.1. Üç Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri 302
4.2. Üç Harfli Müennes İsimlerin Tasğiri 303
4.3. Bir Harfi Mahzûf Üç Harfli İsimlerin Tasğiri 305
4.4. İki Harfli İsimlerin Tasğiri 308
4.5. Dört Harfli İsimlerin Tasğiri 309
4.5.1. Sonunda Müenneslik Harfi Bulunan Dört Harfli İsimlerin Tasğiri 310
4.6. Beş Harfli İsimlerin Tasğiri 313
4.6.1. Aslı Üç Harfli Olan Beş Harfli Mezîd İsimlerin Tasğiri 314
4.6.2. Aslı Dört Harfli Olan Beş Harfli Mezîd İsimlerin Tasğiri 316
4.7. Altı Harfli Mezîd İsimlerin Tasğiri 316
4.8. Fiil Yapıları Üzerine Gelen Mebni İsimlerin Tasğiri 316
4.9. Zâid Harf Alan İsimlerin Tasğiri 318
4.10. İllet Harfi Alan İsimlerin Tasğiri 321
4.11. Cemi İsimlerin Tasğiri 324
4.12. Topluluk İsimlerinin Tasğiri 327
4.13. Mekân İsimlerinin Tasğiri 328
4.14. Zaman Zarflarının Tasğiri 331
4.15. Birleşik İsimlerin Tasğiri 333
4.16. Müphem İsimlerin Tasğiri 334

4.17. Terhîm Tasğiri 336
4.18. Gayr-i Munsarif İsimlerin Tasğiri 337
4.19. Sadece Tasğiri Kullanılan İsimler 337

5. İsm-i Mensûb 338
5.1. İki Harfli İsimlerin İsm-i Mensûbu 338
5.1.1. Fau'l-Fiili Mahzûf İki Harfli İsimlerin İsm-i Mensûbu 341
5.2. Maksûr İsimlerin İsm-i Mensûbu 344
5.2.1. Dört Harfli Maksûr İsimlerin İsm-i Mensûbu 344
5.2.2. Beş Harfli Maksûr İsimlerin İsm-i Mensûbu 345
5.3. Memdûd İsimlerin İsm-i Mensûbu 346
5.4. Tesniye ve Cemi İsimlerin İsm-i Mensûbu 347
5.5. Topluluk İsimlerinin İsm-i Mensûbu 348
5.6. Birleşik İsimlerin İsm-i Mensûbu 350
5.7. İsimlere Muzâf Olan İsm-i Mensûblar 350
5.8. İsm-i Mensûblarda Hazf 351
5.9. Bazı İsm-i Mensûbların Son Harfinde Görülen Değişim 355
5.10. İsm-i Mensûbda Üç veya Daha Fazla Yâ'nın Bir Araya Gelmesi 356
5.11. İsm-i Mensûb Yapısında Kullanılan Diğer İsimler 357

6. İsm-i Maksûr ve İsm-i Memdûd 357
6.1. İsm-i Maksûr 358
6.1.1. İsm-i Maksûr Vezinleri 358
6.1.2. İsm-i Maksûrlarda Tesniye ve Cem 361
6.2. İsm-i Memdûd 361
6.2.1. İsm-i Memdûd Vezinleri 361
6.2.2. İsm-i Memdûdların Tesniyesi 363

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EL-MUKTEDAB'DA FİİL VE MÜŞTAKLARI İLE İLGİLİ SARF KONULAR

1. Sülâsî Fiil Bâbları 365
1.1 Sülâsî Mücerred Fiil Bâbları 365
1.2. Sülâsî Mezîd Fiil Bâbları 367
1.2.1. Kök Harflerine Bir Harf Eklenen Sülâsî Mezîd Fiil Bâbları 367
1.2.2. Kök Harflerine İki Harf Eklenen Sülâsî Mezîd Fiil Bâbları 370
1.2.3. Kök Harflerine Üç Harf Eklenen Sülâsî Mezîd Fiil Bâbları 373

2. Rubâî Fiil Bâbları 374
2.1. Rubâî Mücerred Fiil Bâbı 374

2.1.1. Rubâî Mücerred Fiil Bâbına Mülhak Sülâsî Mezîd Bâblar 375
2.2. Rubâî Mezîd Fiil Bâbları 376
3. Fiillerde Mutâvaat.....378
4. Emir ve Nehiy 381
5. Masdarlar 383
5.1. Sülâsî Mücerred Masdarlar 383
5.1.1. Zâid Harf Almayan Masdar Vezinleri 383
5.1.2. Zâid Harf Alan Masdar Vezinleri.....384
5.1.3. Mimli Masdarlar.....385
5.1.4. Masdar-ı Bina-i Merre 386
5.1.5. İlletli Fiillerin Masdarları.....387
5.2. Sülâsî Mezîd ve Rubâî Fiillerin Masdarları 389
5.2.1. Rubâî Mücerred Bâba Mülhak Sülâsî Mezîd Fiillerin Masdarları...389
5.2.2. Rubâî Bâblara Mülhak Olmayan Sülâsî Mezîd Fiillerin Masdarları ..390
5.2.2.1. Sülâsî Mezîd Rubâî Bâbların Masdarları.....391
5.2.2.2. Sülâsî Mezîd Humâsî Bâbların Masdarları.....394
5.2.2.3. Sülâsî Mezîd Sudâsî Bâbların Masdarları 395
5.3. İsm-i Masdar 396
6. İsm-i Fâil 397
7. Mübâlağalı İsm-i Fâil Vezinleri 397
8. Sıfat-ı Müşebbehe.....399
9. İsm-i Tafdîl.....400
Sonuç 403
Kaynakça.....406

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Arap Dili çalışmaları, bilindiği kadarıyla, hicri birinci yüzyıldan itibaren süregelmektedir. İslam dinini kabul eden Türkler de itikâdi ve ameli referanslarına kaynaklık eden başta Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerif olmak üzere Arapça telif eserleri anlama ve aktarma gayreti içerisine girmiş ve böylece Arap dili çalışmalarını başlatmıştır. Arapça, eğitim kurumlarının ilk aşamasından itibaren İslami ilimlerin algılanmasında kilit rol üstlenmiştir. Arapça telif eserlere açıklamak üzere şerh yazmak bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış ve oluşan gelenek süregelmiştir. Günümüzde ise elyazması eserlerin tahlil edilerek basılması, tercüme edilmesi ve eser üzerinde akademik çalışmalar yapılması suretiyle ilmi faaliyetler devam etmektedir. Bu bağlamda ülkemizde, klasik dönemin öncüsü Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserinde ortaya koyduğu sarf ve nahiv ilimlerine ait görüşleri hakkında yakın zamanda doktora çalışması yapılmıştır. Bu çalışmanı ardından Arap gramerinin en önemli ikinci kaynağı kabul edilen, yakın dönemde tahkik edilerek basılan Müberred'in *el-Muktedab* adlı eserinde ortaya koyduğu sarf ilmine ait görüşlerini içeren yeni bir çalışmaya ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Çalışmamızın esasını, dil ve nahiv çalışmalarının çok yoğun olduğu ancak sarf ilminin nahivden tamamen ayrılarak henüz müstakil bir konuma gelmediği bir dönemde yaşayan Basra dil ekolü mensubu Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in *el-Muktedab* adlı eserindeki sarf ilmine ait görüşlerinin tespit edilerek detaylı bir şekilde ortaya konulmasının Arapça dil öğretimi ve araştırmaları açısından önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesi teşkil etmiştir.

Bu çerçevede yaptığımız araştırmamızda Müberred'in mensûbu bulunduğu Basra dil ekolü ile ortak ve ayrı görüşleri ortaya çıkarılmış; tartışmasız ekolün en önde gelen ismi Sîbeveyhi ile farklı düşündüğü noktalar değerlendirilmiş; *el-Muktedab* adlı eserde dağınık şekilde yer alan sarf ilmine ait görüşler başlıklar halinde bir araya toplanarak analiz edilmiştir.

2. Kapsam ve Yöntem

Çalışmamızda, Muhammed Abdulhâlık Udayme tarafından tahkik edilerek ilk kez Kâhire'de basılan Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in *el-Muktedab* adlı

eserinin 2010 baskısı esas alınmıştır ve eserde geçen sarf konularına ait içerik incelenmiştir.

Çalışma esnasında aşağıda belirtilen zorluklarla karşılaşılmıştır.

1. Eserde kendi dönemine ait dilbilgisi ıstılahı hâkimdir.

2. Günümüzde kullanılan bazı dil bilgisi ıstılahları sürekli, bazıları da zaman zaman sözlük anlamıyla kullanılır.

3. Eserde aynı konu ve örnekler birden fazla tekrar eder.

4. Bazı sarf konuları fihrist içerisinde ve eserde nahiv konularıyla birliktedir.

5. Eserde yer alan konu başlıkları çoğunlukla kapalı bir üsluptadır.

6. Eserde örnek verilen garîb kelimeler için her zaman açıklama yapılmaz.

7. Bir konu başlığı altında verilen bir örnekle bağlantı kurularak esas konu başlığından çıkıldığı ve başka bir konuya geçildiği görülür.

8. Eserin tahkikini yapan ve günümüze kazandıran Udayme'nin konuları sıralamasındaki üslubu Müberred'le tamamen uyuşmaz. Bu durum eser içerisinde konular arasında yapılan göndermelerde ortaya çıkar. Ele alındığı belirtilen bazı konular eserin ilerleyen sayfalarında yer alır.

Belirtilen olumsuzluklar aşağıda izlenilen yöntemlerle giderilmiştir.

1. Sarf konularının tamamı incelenerek dönemin sarf ıstılahları çıkartılmış ve birinci bölümde maddeler halinde ele alınmıştır.

2. Sözlük manasıyla kullanılan ıstılahlar konunun tamamı tercüme edilerek tespit edilmiştir.

3. Her defasında yeni bir kelime eklenerek tekrar edilen örnekler ve konular bir araya getirilerek etraflıca incelenmiştir.

4. Nahiv konuları içerisinde ele alınan sarf konuları ilgili asıl bâblarıyla bir araya getirilmiştir.

5. Kapalı üsluptaki konu başlıkları hemen öncesinde gelen bâblarla birlikte değerlendirilmiştir.

6. Garîb kelimeler için Udayme'nin dipnotlarından yararlanılmış ve *Lisanu'l-Arab*'dan istifade edilmiştir.

7. Bâblarda geçen farklı konular kendi başlıklarında bir araya getirilmiştir.

8. Fihrist yardımıyla ve yapılan genel okumalarla gönderme yapılan konuların yerleri tespit edilerek birlikte değerlendirilmiştir.

Aşağıda belirtilen hususlar da eserin incelenmesini kolaylaştırmıştır.

1. Udayme, *el-Muktedab*'ı bir mukaddimeyle birlikte ayrıntılı bir fihristle yayımlamıştır.

2. Eserde konular örneklerle ele alınır ve detaylı olarak incelenir.

3. Birbirleriyle irtibatlı konular arasında göndermeler yapılır.

Çalışmamızda Müberred'in *el-Muktedab*'da geçen sarf ilmine ait tüm görüşleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda:

Çalışmanın birinci bölümünde Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilerek Müberred'in *el-Muktedab*'da izlediği yöntem ve kullandığı ıstılahlar ele alınmıştır.

Müberred'in hayatı, eserleri, ilmî ve edebi kişiliği Udayme'nin kitaba eklediği mukaddimesi ve belirttiği kaynaklardan yararlanılarak tespit edilmiştir. Bu konu hakkında detaylı bilgiye kolaylıkla ulaşılabilecek kaynakların bulunması ve çalışmanın hacmi göz önüne alınarak literatürle ilgili son dönemde yapılan çalışmalardan, İsmail Durmuş tarafından hazırlanan Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi *"Müberred"* maddesi,[1] Ahmed Suphi Furat'ın *al-Mubarrad, Arap Filolojisindeki Yeri Dil ve Edebiyat Hakkındaki Çalışmaları*[2] Müberred'in hayatı ve eserleri hakkında referans gösterilmiştir. Arap nahvinin doğuşu ve sarfın müstakil bir bilim haline gelme süreci ise Soner Gündüzöz'ün *Sîbeveyhi'de Kelime Yapısı*[3] adlı doktora tezinde detaylı ele alınması nedeniyle çalışmamızda tekrar edilmemiştir.

---

1 İsmail Durmuş, *"Müberred"*, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XXXI, 2006, s. 432-434.

2 Ahmed Suphi Furat, *el-Mubarrad Arap Filolojisindeki* Yeri Dil ve Edebiyat Hakkındaki Çalışmaları, y.y., 1971, s. 53-67.

3 Soner Gündüzöz, "Sîbeveyh'te Kelime Yapısı", (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*, OMÜ Sosyal

Müberred'in sarf görüşlerine ise diğer üç bölümde çok detaylı bir şekilde yer verilmiş, ele alınan sarf konuları öncelikle Udayme'nin oluşturduğu fihristteki başlıklar yardımıyla tespit edilmiştir. Eserin tamamının incelenmesi sonucunda belirlenen konu başlıklarına ekleme ve çıkarma yapılarak kitap içerisinde dağınık şekilde bulunan sarf materyali başlıklar altında bir araya getirilmiştir. Bölümler, isim ve fiillerde ortak sarf konuları, isimlerle ilgili sarf konuları, fiiller ve müştaklarıyla ilgili sarf konuları olmak üzere üç kısım halinde oluşturulmuştur.

İkinci bölümünde isim ve fiillerle ilgili ortak sarf konuları kapsamında Arap Dilinde kelam, mizanu's-sarfî, zâid harfler, vasıl ve katı hemzesi, isim ve fiil yapıları, ibdâl, i'lâl, mülhak, kalbu'l-mekânî, iştikâk, idgâm, hemzenin tahfifi, vakıf, iltikâ-i sâkineyn; üçüncü bölümünde isimlerle ilgili sarf konuları kapsamında isim yapıları, müsennâ, cem, tasğir, ism-i mensûb, ism-i maksûr ve ism-i memdûd; dördüncü bölümde fiiller ve müştaklarıyla ilgili sarf konuları kapsamında sülâsî ve rubâî fiil bâbları ile müştakları ele alınmıştır.

Çalışmada, Müberred'in *el-Muktedab* adlı eserinde konu işleme üslubuna ve kullandığı ıstılaha olabildiğince yer verilmiş, gerekli tasniflerle birlikte örneklerin tamamına yakını tablo veya maddeler halinde düzenlenmiştir. Başta Sîbeveyhi olmak üzere hocası Ebû Osman el-Mâzinî, Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ve Ebû'l-Hasan el-Ahfeş, Yunus b. Habîb ed-Dabbî'ye ait olduğunu belirtilen sarf görüşleri ve bunlar arasında yapılan tercihler derlenerek aktarılmıştır. Müberred'in bölümlere ayırarak anlattığı sarf konuları içerik olarak farklılaştığında bu kısımlar konuyla uyumlu yerlere alınmıştır.

Çalışmamız, Müberred'in *el-Muktedab* adlı eserindeki sarf görüşleriyle sınırlı olması nedeniyle, genel sarf konularını içeren diğer kaynak kitaplara çoğunlukla atıf yapılmamış, Udayme'nin dipnotta yer verdiği kaynaklardan ulaşabildiklerimiz belirtilmiştir. *el-Muktedab*'da geçen şiirlerin isnatları Udayme'nin dipnotta belirttiği referanslar, ulaşabildiğimiz diğer kaynaklardan teyit edilerek gösterilmiştir.

Konuların geçtiği bâblara özellikle değinilmiş, Müberred'in hangi konular arasında ilgi kurduğu belirtilmiş ve öğretim metodu yansıtılmaya çalışılmıştır.

Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 8-31.

el-Muktedab'da açıklaması yapılan konular, eser içerisinde bir bütün halinde yer alındığında, dipnotlar konu başlıklarıyla birlikte verilerek belirtilen sayfa aralığında konunun tamamının işlendiği gösterilmiştir. Bu durumda sadece diğer bölümler ile farklı kitaplardan yapılan alıntılar metin içerisinde farklı dipnotla belirtilmiştir.

Dördüncü bölümde ele alınan fiiller ve müştaklarıyla ilgili sarf konuları, eserde bir arada incelenmesi nedeniyle çalışmamızda da bu yöntem tercih edilmiştir. Fiil vezinlerinin masdarlarıyla değil mâzi siygalarıyla isimlendirilmesi nedeniyle bu üsluba uyulmuştur.

Çalışmada kullanılan sarf bilgisi ıstılahlarında Arapça okunuşuna göre hafif transkripsiyon kullanılmış; elif ve hemze dışındaki harf isimlendirmeleri her zaman kesme imiyle ayrılmıştır. Eserde çoğu kez hemze yerine elif, vasıl hemzesi yerine vasıl elifi tabiri kullanılmıştır. Çalışmamızda bu durum muhafaza edilmekle birlikte kısmen parantez ve dipnotlarla belirtilmiştir. Müellifin eksik bıraktığı bazı örnekler parantez içerisinde verilmiştir.

3. Yararlanılan Kaynaklar

Çalışmamızın ilk safhasında *el-Muktedab* ve Müberred hakkında günümüzde ve yakın dönemde yazılan kitaplar, makaleler ile Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri incelenmiştir. Bu kapsamda; Muhammed Abdulhâlık Udayme'nin *Ebû'l-Abbâs el-Muberred ve Eseruhu fî Ulûmi'l-Arabiyye*,[4] Cuma el-Mebruk Avn'ın, *el-Muberrid Hayâtuhu ve Âsâruhu ve Menhecuhu min Hi'lâli Kitâbihi el-Muktedab*,[5] Ahmed Huseyn el- Karnî ve Addulhafîz Feraglî'nin *el-Muberrid Edîbu'l-Nuhât*,[6] Hatice el-Hadîsî'nin *Müberred Siretuhu ve Muellifâtuhu*,[7] Ahmed Suphi Furat'ın *al-Mubarrad Arap Filolojisindeki Yeri Dil ve Edebiyat Hakkındaki Çalışmaları*[8] adlı eserlerden yararlanılmıştır.

---

4 Muhammed Abdulhâlık Udayme, *Ebû'l-Abbâs el-Muberred ve Eseruhu fî 'Ulûmi'l-Arabiyye*, Riyad: Mektebetu'l Rüşd, ty., s.127-150.

5 Cuma el-Mebruk Avn, *el-Muberrid Hayâtuhu ve Âsâruhu ve Menhecuhu min Hilâli Kutubihi el-Muktedab*, Beyrut: Ma'hadu'l-Enmâi'l-Arab, 1988, s. 135-139.

6 Ahmed Huseyn el- Karnî ve Addulhafîz Feraglî, *el-Muberrid Edîbu'l-Nuhât*, Kahire: el-Heyetu'l- Mısriyye el-Âmme li't-te'lîf ve'n-Neşr, 1971, s.200-207.

7 Hatice el-Hadîsî, *el-Müberred Siretuhu ve Muellifâtuhu*, Bağdat: Dâru'l-Şu'ûni'Sekâfi-yeti'l-Amme, 1990, s. 159-164.

8 Suphi, *al-Mubarrad Arap Filolojisindeki Yeri Dil ve Edebiyat Hakkındaki Çalışmaları*, s. 53-

Yasin Kâhyaoğlu'nun *Ebû'l-Abbâs el-Muberrid'in Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve el-Kâmil*[9] ve Yasir İhsan Reşid en-Nuaymî'nin *Menhecu'l-Müberred fi'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Davî Ârâihi et-Tefsîriyye fî Kitâbihi'l-Muktedab*[10] adlı makaleleri; Yasemin Ahmed eş-Şerha'nın *et-Tibyânu'l-Lehcî'ınde'l-Muberred fî Davî Kitâbey el-Kâmil ve'l-el-Muktedab*,[11] Ali Abbas Fâdıl'ın *et-Ta'lîl en-Nahvî 'ınde'l-Muberred fî'l-Muktedab*,[12] Abdulkerim ed-Duleymî'nin *el-Bahsu's-Sarfî 'ınde'ş-Şeyh Muhammed Adilhalık Udayme*,[13] Rüşdî Abdullah Ali Hanfûr'un *Ârâu el-Müberrid en-Nahviyye fî Nazarî İbn Mâlik* [14] isimli Yüksek Lisans tezleri; Soner Gündüzöz'ün *Sîbeveyh'te Kelime Yapısı* (OMU, 2002) ve Ali Fâzıl Seyyid Abbûd eş-Şemerî'nin *et-Tefkîr'in-Nahvî 'ınde'l-Muberrid*[15] adlı doktora tezleri incelenmiştir.

Sarf konularının tespiti ve incelenmesinde öncelikle Udayme'nin yaptığı tahkik neticesinde dipnotta referans verdiği eserlerden yararlanılmış, Sîbeveyhi'nin (ö.180/796) *el-Kitab*'ı öncelikli tercih edilen kaynak olmakla birlikte diğer klasik eserlerden de istifade edilmiştir. Bu kapsamda, Suyûti'nin (ö.911/1505) *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât,* İbn Hazm'ın (ö.456/1064) *Cemheretu Ensâbi'l-Arab,* el-Hatîb el-Bagdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*,

---

67.

9 Yasin Kâhyaoğlu, "Ebû'l-Abbâs el-Muberrid'in Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve el-Kâmil Adlı Eseri", *Nüsha*, X, s. 83-96.

10 Yasir İhsan Reşid en-Nuaymî, "Menhecu'l-Müberred fî'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Davî Ârâihi et-Tefsîriyye fî Kitâbihi'l-el-Muktedab", *el-Câmiuatu'l- Irakıyye Kullıyetu Usûlid-Dîn*, Mecelletu Midâdi'l-Âdâb, IV, s. 244-287.

11 Yasemin Ahmed eş-Şerha, et-Tibyânu'l-Lehcî 'ınde'l-Muberred fî Davî Kitâbey el-Kâmil ve'l-el-Muktedab, (*el-Mâcıstır fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Câmi'atu'l-Halil Kısmu'l-Lugati'l-Arabiyye, 2012), s. 56-65.

12 Ali Abbas Fâdıl, et-Ta'lîl en-Nahvi 'inde'l-Muberred fi'l-*el-Muktedab*, (*el-Mâcıstır fî el-Lugati'l-Arabiyye ve'l-Âdâbihâ*, Câmi'atu Bâbil Kısmu'l-Lugati'l-Arabiyye, 2006), s. 259-265.

13 Abdulkerim ed-Duleymî, el-Bahsu's-Sarfî 'Inde'ş-Şeyh Muhammed Adilhalık Udayme, (*el-Mâcıstır fî el-Lugati'l-Arabiyye ve'l-Âdâbihâ*, Câmi'atu el-Mustansariyye Kısmu'l-Lugati'l-Arabiyye, 2004), s.115-120.

14 Rüşdî Abdullah Ali Hanfûr, Ârâu el-Müberrid en-Nahviyye fî Nazarî İbn Mâlik, (*el-Mâcıstır fî el-Lugati'l-Arabiyye ve'l-Âdâbihâ*, Câmi'atu Ummi'l-Kurâ Kısmu'l-Lugati'l-Arabiyye, H 1422), s. 319-325.

15 Ali Fâzıl Seyyid Abbûd eş-Şemerî, et-Tefkîr en-Nahvî 'ınde'l-Muberrid, (*ed-Doktora Felsefe fi'l-Lugatı'l-Arabiyye*, Câmi'atu'l- Musul Kulliyetu'l-Âdab, 2003), s. 47-48.

İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu ve Ebnâi'z-Zamân,* İbn Abd Rabbihi'nin (ö. 328/940) *el-'İkdu'l-Ferîd*, İbn Nedîm'in (ö. 385/995) *el-Fihrist,* Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemu'l-Udebâ*, Ebû Bekr Muhammed es-Sûlî'nin (ö. 335/946) *Ahbâru Ebî Temmâm*, İbn Cinni'nin (ö.392/1001) *el-Hasâis* başta olmak üzere kaynakça bölümünde belirtilen diğer klasik sarf ve nahiv kaynaklarından; yakın tarihte kaleme alınan sarf-nahiv kitaplarından el-Galâyînî'nin (ö.1364/1944) *Câmi'u'd-Durûsu'l-'Arabiyye;* güncel eserlerden Fahreddin Kabâve'nin *Tasrîfu'l-Esmâi ve'l-Ef'âl,* Abdullatif Muhammed el-Hatîb'in *el-Mustaksâ fî 'İlmi't-Tasrîf* kitaplarından yararlanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm ayetlerine ulaşmada Şaban Kurt tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerîm Sözlerini Bulma Kılavuzu*'ndan ve *http://corpus.quran.com* internet sitesinden; anlam vermede ise Abdulbaki Güneş ve Mehmet Yolcu tarafından tercüme edilen Râgıb el-İsfehânî'nin *Müfredât*'ı, Mahmut Çanga tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerîm Lügati* ve Abdulvehhab Öztürk'ün *Ansiklopedik Kur'ân-ı Kerîm Sözlüğü*'nden faydalanılmıştır.

Arapça kelimelerin çoğullarını bulmada İmîl Bedî' Yâkub'un *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî'l-Cumu*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arab* (http://library. islamweb.net/ newlibrary), İbn Fâris'in *Mekâyisu'l-Luğa,* Musa Alp ve Ahmet Doğan tarafından hazırlanan *Arap Dilinde Çoğullar Sözlüğü* ile *http://www.almaany. com* internet sitesinden yararlanılmıştır.

Kelime çevirilerinde, İbrahim Mustafa ve Ahmed Hasan Ziyad'ın *el-Mu'cem el-Vasît*'i, Emrullah İşler ve İbrahim Özay'ın *Türkçe-Arapça Kapsamlı Sözlük* çalışmaları ile Kadir Güneş ve Serdar Mutçalı'nın *Arapça-Türkçe Sözlük* çalışması kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-ABBÂS EL-MÜBERRED VE EL-MUKTEDAB ADLI ESERİ

1. Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in Hayatı

1.1. Adı, Künyesi ve Lakabı

Muhammed b.Yezîd b. Abdi'l-Ekber b. Umeyr b. Hassan b. Selim b. Sa'd b. Abdillah b. Yezîd b. Mâlik b. el-Haris b. Amir b. Abdillah b. Bilal b. Avf b. Eslem Benî Sumâle b. Ahcen el-Ezdî'dir. Künyesi, Ebû'l-Abbâs ve lakabı el-Muberred'dir.[16]

İbn Hallikân (ö.681/1282) ve İbn Abd Rabbihi (ö. 328/940) râ harfini fethalı okur. Müberred lakabı ile ilgi çok farklı görüş bulunmakta birlikte yüzünün güzelliği, kitaplarında geçen ağır ve soğuk şiirler veya diğer nedenlerle bu lakabı aldığı söylenir. Sirafî, râ harfini kesralı okur ve hocası Mâzinî'nin onun

---

[16] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garîbi'l-İslâmî, 2001, IV, s. 603; Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu ve Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sadr, 1968, IV, s. 313-314; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelusî el-Kurtubî, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdusselâm Harun, 5. Baskı, Kahire: Dâru'l-Me'ârîf, 1982, II, s. 377; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelusî, *el-'İkdu'l-Ferîd*, thk. Mufîd Muhammed Kumeyha, Riyad: Mektebetu'l-Ma'ârîf, 1983, III, s. 335; Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire: el-Mektebetu'l-Ticâriyye el-Kübrâ, 1929, s. 93-94; Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. Ahmet Ferîd Rifâ'î, Mısır: Dâru'l Me'mûn, ty., XIX, s. 111; İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâduddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* thk. Abdulkadir el-Arnavûtî, 2. Baskı, Şam: Dâru İbn Kesîr, 2010, XI, s. 353-354.

gönülleri serinleten cevapları nedeniyle Müberrid lakabını ona verdiğini belirtir.[17]

1.2. Doğum Yeri, Tarihi ve Vefatı

En yaygın görüşe göre Basra'da 210/826 yılında doğmuş ve Bağdat'ta 286/900 yılında vefat etmiştir.

1.3. Öğrenim Hayatı ve Hocaları

Müberred, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını Ebû Ömer el-Cermî'yle (ö.225/840) okumaya başlar ve hocasının vefatı üzerine Ebû Osman el-Mâzinî'yle (ö.249/863) bitirir.[18] *Tasrîfu'l-Mâzinî* adlı eseri de hocasıyla birlikte okur ve oldukça etkilenir. *Muktedab*'da Mâzinî'nin ve nadiren de Cermî'nin görüşlerine yer verir. Ebû Hâtim es-Sicistânî'yle (ö.255/869) anlam bilimi üzerine çalışır.[19] Bedevilerden semâ'î bilgiler edinir.[20] Ebû 'Ubeyde'nin şiirlerini rivayetle meşhur Abdullah b. Muhammed et-Tevvezî,[21] er-Reyâşî (ö. 257/ 871),[22] İbrahim b. Süfyân ez-Ziyâ (ö.249/863),[23] Câhız (ö.225/840) ve Ebû Mâlik Avn b. Muhammed el-Kindî[24] hocalarındandır.

1.4. Öğrencileri

ez-Zeccâc İbrahim b. es-Sırrî (ö. 311/923), Sa'leb'in en iyi öğrencisi iken onu bırakarak Müberred'in Bağdat'a gelmesiyle birlikte kendisine katılır. Müberred, yaşı ilerlediği bir dönemde kendisinden istenen bazı telifat için onu

---

17 Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, s. 112; Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî; *el-Muktedab*, thk. Abdulhâlık Udayme, IV, Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2010, Mukaddime I, s. 11.

18 Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzübân es-Sîrâfî, *Ahbâru'l-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, thk. Taha Muhammed ez-Zeynî, Mısır: y.y., 1955, s. 56; Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, s. 111-112.

19 Sîrâfî, *Ahbâru'l-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, s. 70-71; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* s. 353-354.

20 Müberred, *el-Muktedab,* I, Mukaddime s. 21-25.

21 Sîrâfî, *Ahbâru'l-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, s. 56.

22 Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XII, s. 46.

23 Sîrâfî, *Ahbâru'l-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, s. 65.

24 Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin el-Bağdâdî eş-Şatrancî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, thk. Halil Mahmud Asâkiri, Beyrut: Munşâratu Dâri'l-Afâki'l-Cedîde, 1980, s. 217.

adres gösterir.[25] Ebû'l-Hasan Ali b. Süleymân b. el-Fazl el-Ahfeş el-Asgar (ö.316/928), Müberred'in *el-Kâmil* adlı eserinin ravilerindendir. Ebû Bekr b. Serrâc, Müberred'le birlikte Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumuş daha sonra musikiyle de ilgilenmiştir.[26] Ebû Bekr b. Ebî'l-Ezher (ö.325/937), Müberred'in mübaşiri olup ders halkalarında söylenen sözleri uzak köşelere iletirdi. İbn Keysân (ö.320/932) ise Müberred ile Sa'leb'in ortak öğrencisidir. İbn Duristeveyh (ö.347/958)[27] ve Ebû'l-Huseyin Abdullah b. Süfyân en-Nahvî de Müberred'in öğrencilerindendir.[28]

1.5. Sa'leb'le Olan Rekabeti

Müberred'in Bağdat'a gelmesiyle birlikte Sa'leb lakabıyla tanınan Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (ö. 291/903-4) ile husumeti baş gösterir. Sa'leb, Müberred'in kendisini galip geleceği düşüncesiyle halkın huzurunda ondan uzak durur. Müberred'in edebiyat ve şiir bilgisi kuvvetli, Sa'leb'in ise öğretmenlik yönü öndedir. Bu nedenle halk karşısında Müberred kadar şiir ve nakil yapamayacağından dolayı endişe eder. Ancak ikisi de döneminin en önde gelen âlimleri olarak her zaman taraftar bulmuşlardır.[29]

1.6. Müberred'in İlmi Şahsiyeti

Müberred, kendisinin yetişmesinde pay sahibi olan hocalarından etkilenmiş bunun yanı sıra ilmî şahsiyeti gereği kendi fikirlerini de açıkça ortaya koymuştur. Ele aldığı konuları, önce etraflıca inceleyerek mevcut görüşleri tespit etmiş daha sonra birbirleriyle çelişen yönlerini göstermiştir. Mensûbu olduğu Basra ekolünün görüşleri doğrultusunda açıklama yaparken, yeri geldiğinde mantıksal yaklaşımlarla ve soru-cevap yöntemiyle kendi fikrini açıklamış, Basra ekolünün genel kabullerine aykırı düşüncelerini "هُوَ عِنْدِي أَحْسَنُ" ve " هِيَ أَجْوَدُ الأَقَاوِيلِ

---

25 Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, s. 149-150.

26 Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XIIX, s. 197.

27 Ebu'l-Hasen Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvahid İzzuddîn İbnu'l-Esîr, thk. Ömer Abdisselâm Tedmürî, X, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997, VII, s. 224; Durmuş, *"Müberred"*, s. 432.

28 Müberred, *el-Muktedab*, Mukaddime, I, s. 34-38.

29 İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî, *Vefayâtu'l-A'yân*, IV, s. 313; Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, V, s. 121-122.

عِنْدِي" lafızlarıyla *"Bence ○ daha güzeldir."* ve *"Bence o görüşlerin en iyisidir."* diyerek ifade etmiştir.

Örneğin, harflerden birincisi sâkin olduğunda idgâmı ahsen; harekeli olduğunda ise sâkin yapılmasını câiz görür. Bu durumda idgâm ve beyânın (izhâr) bir olduğunu belirterek her ikisini de hasen olarak niteler. Ancak kendi görüşüne göre mahreçleri uzak olan harflerin beyânının ahsen olduğunu açıklar.[30]

Yâ harfinin ism-i mensûb yâ'sıyla birlikte kalmasını mümkün görürken رايِيٌّ ve آيِيٌّ şeklinde ağır bir hal alan kelimelerde ise hemze veya vâv'a dönüşebileceğini söyler. Sîbeveyhi'nin yâ'nın hemzeye dönüşmesini tercih ettiğini belirterek, uygun olanın vâv'a dönüşmesi olacağını ifade eder.[31]

Müberred, şiddetle karşı çıktığı görüşleri dile getirenlerle, görüşlerinde tutarsızlık gösteren kişileri açıkça eleştirir. Hemze Bâbı'nda, bir grup nahivcinin herhangi bir sebep göstermeksizin قَرَأْتُ yerine قَرَيْتُ ve اِجْتَرَأْتُ yerine اِجْتَرَيْتُ şeklinde hemzeye bir bedel getirerek değiştirmeyi uygun gördüklerini söyler. Bu duruma karşılık, "*İlmine itibar edilen hiçbir kimsenin yanında bu sözün kıymeti yoktur ve fasih Arapça'da böyle bir kullanım yoktur.*" şeklinde eleştiride bulunur. Konunun devamında ise "*Hiç farkına varmadan savundukları fikirden vaz geçerler.*" diyerek görüşlerinde tutarsızlık gösteren kişileri eleştirir.[32]

Diğer bir yerde ise Sîbeveyhi'nin حَذِرٌ ism-i fâilinin (sıfat-ı müşebbehe) أُمُورًا kelimesini mefûlün bih olarak nasbıyla ilgili istişhâd ettiği beytin karşıt görüş oluşturmak için sonradan uydurulduğunu belirtir.[33]

1.7. Dilci ve Edebiyatçıların Müberred Hakkında Söyledikleri[34]

Müberred, kendi dönemi ve sonrasında yaşayan âlim ve şairlerin övgülerine mazhar bir kişidir. Sîrâfî (ö.368/979), *"Cermî ve Mâzinî zamanlarının*

---

30 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 214.
31 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 146.
32 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 165-166.
33 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 115.
34 Müberred, *el-Muktedab,* Mukaddime, I, s. 39-46.

otoriteleriydi. Onlardan sonra bu görevi Ebû'l-Abbas el-Müberred üstlendi" demektedir.[35] İbn Hallikân ise "*Müberred, dil konusunda ve nahivde en öndeydi"* açıklamasında bulunur.[36] İbn Cinni de *"O, ilimde bir dağ gibiydi. Basra ekolünün yılmaz bekçisi olarak görüşlerini açıklamış ve örneklendirmiştir. Bu manada çok şey söylemiştir."* şeklinde değerlendirme yapar.

Şairler de onun için övgü dolu methiyelerle şiirler yazmışlardır. Buhtirî (284/897) bir şiirinde şöyle der: *"Bağdat Valisi Muhammed b. Abdullah b. Tâhir, bulunduğu mertebeye Müberred'in ilminin bereketi sayesinde ulaşmıştır."*

ما نالَ ما نالَ الأَميرُ مُحَمَّدٌ إِلّا بِيُمنِ مُحَمَّدِ بنِ يَزيدِ [37]

Udayme, İbnu'r-Rûmî'nin (ö. 283/896) Müberred'e yazdığı övgüleri içeren uzun bir kasideyi kitabın mukaddimesinde yayımlar. İbnu'r-Rûmî bu kasidesinde *"Müberred, ben senin karşında olanların tamamının karşısındayım, çünkü onlar hakkın karşısındadır. Sen ise ilimde bitmez tükenmez bir deryasın."* diyerek ona duyduğu saygıyı dile getirir.

يَا أَبا العَبَّاسِ إِنِّي رَجُلٌ فِيَّ عَمَّنْ عَانَدَ الحقَّ عُنُودْ[38]

شَاهِدٌ أَنَّكَ بَحْرٌ زَاخِرٌ لَكَ مِنْ نَفْسِكَ مَدٌّ بل مُدُودٌ

İbnu'l-Allâf (ö.318/930) ise ağıtında *"Müberred öldü ve onun dönemi bitti, Sa'leb de onun arkasından gidiyor. Edebiyat binasının yarısı harap oldu, diğer yarısı da yakında harap olacak."* diyerek onun hakkında düşüncelerini ve yokluğundan duyduğu ızdırabı dile getirir.

ذَهَبَ الْمُبَرِّدُ وَانْقَضَتْ أَيَّامُهُ وَسَيَنْقَضِي بَعْدَ الْمُبَرِّدِ ثَعْلَبُ
بَيْتٌ مِنَ الْآدَابِ أَصْبَحَ نِصْفُهُ خَرِبًا وَبَاقٍ نِصْفُهُ فَسَيَخْرَبُ [39]

35 Sîrâfî, *Ahbâru'l-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, s. 72-73.

36 İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yân*, IV, s. 314.

37 Ebû 'İbâde el-Velîd b. Abîdillah b. Yahyâ el-Buhtirî, *Dîvânu'l Buhtirî*, thk. Hasan Kamil es-Sîrâfî, 2. Baskı, Mısır: Dâru'l Ma'ârif, II, s. 774.

38 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 40-46.

39 İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yân*, IV, s. 319.

el-Hatîb, onu *" Rivayetleri güvenilir, büyük bir âlim"* olarak niteler.[40] İbn Kesir (ö.774/1373) ise *"Rivayetleri çok güvenilir."* değerlendirmesinde bulunur.[41]

2. Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in Eserleri ve el-Muktedab Adlı Kitabı

Arap Diliyle ilgili çok sayıda eseri bulunan Müberred'in günümüze kadar ulaşan eserlerinin büyük bölümü yayımlanmıştır. Udayme kitabın mukaddimesinde; Ramazan Abdultevvâb el-Belâğa adlı eserin tahkikinde; Ahmed Subhi Furat al-Mubarrad adlı çalışmasında onun telif ettiği kitaplar hakkında detaylı bilgi verir.[42]

2.1. Günümüze Kadar Ulaşan Eserleri

1. *el-Kâmil*: Arap Dili ve edebiyatı, şiir, mesel, ahbar ve soy bilimiyle ilgili konular içerir. İbn-i Haldun, bu eseri Arap edebiyatına ait dört temel eserden biri olarak kabul eder. Eser, Almanya'da 1864 yılında basılmıştır.

2. *el-Fâdıl*: el-*Kâmil'in* özeti gibi olan bu eser Abdulaziz el-Meymenî'nin tahkikiyle 1956'da Mısır'da basılmıştır.

3. *Kitâbu Me't-tefaka Lafzuhu ve'h-telefe Ma'nâhu fi'l-Kur'âni'l-Mecîd*: Abdulaziz el-Meymenî'nin tahkikiyle 1932'da Kâhire'de es-Selefiye Matbaasında basılmıştır.

4. *Nesebu Adnân ve Kahtân*: Soy bilimine ait en eski eserlerden olup Abdulaziz el-Meymenî'nin tahkikiyle 1936'da Mısır'da basılmıştır.

5. *A'câzu'l-Ebyât*: Seçkin şairlere ait, seksen dört beytin ikinci mısralarından oluşan şiirlerin derlendiği bir eserdir. Abdûsselâm Harun'nun tahkikiyle 1951'de Kâhire'de basılmıştır.

---

40 Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, s. 603.

41 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, s. 353-354.

42 Müberred, *el-Muktedab*, Mukaddime, I, s. 55-70; Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî *el-Belâğa*, thk. Ramazan Abdultevvâb, Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1985, II. Baskı, s.50-69; Suphi, *al-Mubarrad Arap Filolojisindeki Yeri Dil ve Edebiyat Hakkındakı Çalışmaları*, s. 53-67. Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Ankara: İmaj Yayınları, 1993, s. 77.

6. *Şerhu Lâmiyeti'l-Arab*: eş-Şenferâ'nın her beyti lâm harfiyle biten meşhur kasidesine şerh olarak yazılmıştır. Mısır'da el-Cevâib matbaasında basılmıştır.

7. *Halife Ahmed b. Vâsıkın Mektubu ve Müberred'in Cevabı*: Halife Vâsık, "*Belâgat yönüyle şiir mi yoksa hitâbet mi daha üstündür?*" sorusunu Müberred'e sorması üzerine, cevap olarak bu eser telif edilir. Avusturyalı Müsteşrik Gustave Edmund Von Grunebaum tarafından 1941 yılında Almanya'da, 1965 yılında ise Ramazan Abdultevvâb tarafından *el-Belâğa* adıyla Kâhire'de basılmıştır.

8. *Müzekker ve Müennes*: Ramazan Abduttevvâb et-Tevvâb ve Salahaddin el-Hâdî tarafından 1970 yılında Kâhire'de basılmıştır.[43]

9. *et-Teâzî ve'l-Merâsî*: Muhammed ed-Dîbâcî'nin tahkiki ile 1967 yılında Şam'da basılmıştır.[44]

10. *er-Ravda*: İbn Hallikân *Vefayâtu'l-A'yân* adlı eserinde Müberred'in kitapları arasında sayar.[45] Abdulkerim Habib, el yazması olan Ebû Nuvâs'ın divanının sonunda bu eserle ilgili olarak Ebû Nuvâs'ın şiirlerine yapılan eleştiriyi içeren bir bölüm bulur. Bu kısmı, "Müberred'in *Ravza* adlı eserinin tanıtımı ve esere ait bazı kısımlar" adlı bir makale ile Arap El Yazma Eserleri Dergisinin 37. cildinin birinci ve ikinci bölümlerinde yayımlar.[46]

2.2. Günümüze Kadar Ulaşmayan Eserleri

1- *el-İ'tinân*: Cerîr ve Ferazdak arasında geçen hicivleri konu alan bu eser Abdülkadir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî'nin (ö.1093/1682) *Hızânetu'l-Edeb* adlı eserinde belirtilir.

---

43 Udayme, mukaddemesinde *Müzekker ve Müennes* ile *et-Teâzî ve'l-Merâsî* adlı eserleri basılmamış olarak göstermiştir. Ancak bu eserler daha sonra basılmıştır. Müberred, *el-Kamil*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâllî, Beyrût: er-Risale, 3. Baskı, 1997, I, s. 16; İbn Abd Rabbihi, *el-'İkdu'l-Ferîd*, VII, s. 82.

44 Müberred, *el-Kamil*, I, s. 16.

45 İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yân*, IV, s. 313-314.

46 https://archive.org/details/almaktbat_07, (15.11.2015)

2- *eş-Şâfî*: Yâkût el-Hamevî ve İbnü'n-Nedîm'in söz etmediği bu eser, *Şerhu'l-Kâfiye li'l-Radi' ve el-Eşbâh ve'l-Nezâir* adlı eserlerde yer alır.[47]

3- *el-Fiten ve'l-Mihan*: es-Sûlî'nin *Ahbâru Ebî Temâm* adlı eserinde geçer.

5- *el-Ezmine*: İbn Seyyid'in *el-İktizâb* adlı eserinde belirtilir.

6- *el-İhtiyâr*: Müberred, *el-Kâmil* adlı eserinde yer verir.

7- *Şerhu Ma Ağfelehu Sîbeveyhi*: Adı İbn Vellâd'ın *el-İntisâr*'ında ger alır.

8- *el-İştikâk*: İbn Hallikân ثُمَالَة kelimesinin iştikâkını bu eserden aktarır.

Bunun yanında İbnü'n-Nedîm ve Yâkût el-Hamevî'nin Müberred'e ait olduğunu belirttikleri ancak içerikleri hakkında bilgi vermedikleri çok sayıda eser bulunur.[48]

2.3. el-Muktedab'ın Diğer Eserleri Arasındaki Yeri

Müberred'in en mükemmel eseri, ömrünün en verimli yıllarında yazmış olduğu *el-Muktedab* adlı kitabıdır. O, *el-Kâmil* adlı eserini yazdığında sarf ve nahiv konuları hakkında sürekli bu kitabı referans gösterir. Buna rağmen *el-Kâmil* Arap Dili kaynakları arasında daha öne çıkar. *el-Muktedab* ise bu şöhreti yakalayamaz, sadece sarf ve nahiv ilminde uzmanlaşmış kişilerin faydalandığı bir kitap olarak kalır. Ayrıca zındık olarak bilinen İbnu'r-Râvendi tarafından rivayet edilmesi de kötü bir şöhret oluşturur. *el-Kâmil*'in hitap ettiği kitle açısından daha anlaşılır bir dille yazılması da Müberred'in şöhretinin bu yolla taşınmasında rol oynar.

2.4. el-Muktedab'ın Sarf ve Nahiv Kitapları Arasındaki Yeri

Sarf ve nahiv sahasında günümüze ulaşan ilk kapsamlı kitap Sîbeveyhi'nin *el-Kitap* adlı eseridir. Şüphesiz ondan sonra gelen bütün dilciler, özellikle de Basra ekolü mensupları Sîbeveyhi'den oldukça çok etkilenmiştir. Bu sahada günümüze ulaşan ikinci kitap Mâzinî'nin *et-Tasrîfi,* üçüncüsü *de* Müberred'in *el-*

---

47 Müberred, *el-Kamil*, I, s. 15.

48 Müberred, *el-Muktedab*, Mukaddime, I, s. 96; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 93-94; Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *Bugyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû Fâdıl İbrahim, y.y.: Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, 1979, I, s. 270.

Muktedab'ıdır. *el-Muktedab* nahiv ve sarf konularını içermesi bakımından Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ına en çok benzeyen eserdir. Nitekim Müberred Basra ekolü mensubu olması nedeniyle Sîbeveyhi'nin açtığı yolda giden bir âlimdir. Zaten aldığı dil eğitimi *el-Kitâb*'la başlar. Bunun yanında, sahip olduğu bilgi birikimi ve bağımsız görüşleri gereği gerekli gördüğü noktalarda nahivcileri eleştirmekten geri durmaz. Sîbeveyhi'yi yaklaşık 130 konuda eleştirir. Bu eleştirilerle ilgili olarak Ahmed b. Vellad (ö. 332/944) Sîbeveyhi'nin haklılığını savunan *el-İntisâr* adlı bir eser telif eder.[49]

2.5. el-Muktedab'ın Nüshaları ve Baskıları

Çalışmamız, Muhammed Abdulhâlık Udayme'nin tahkik ettiği nüsha üzerinde olmuştur. Tahkik çalışması da *el-Muktedab'ın* tek nüshasının bulunduğu Köprülüzâde Kütüphanesinden alınan Mısır Kütüphanesindeki kopya üzerinde yapılmıştır. Bu kitap Âlemu'l-Kutup Yayınevi tarafından 2010 yılında Beyrut'ta basılmıştır.[50]

el-Muktedab'ın Hasan Hamed'in tarafından tahkiki yapılan diğer baskısı da ekleriyle birlikte beş cilt halinde Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye tarafından 1999 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Udayme'nin tahkikiyle Mısır Vakıflar Bakanlığının yayımladığı Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrıyye Yayınevi tarafından Kâhire'de basılan 1994, 2010, 2013 nüshaları da mevcuttur. Bu eserin çalışmamızda kullanılan baskıyla sadece sayfa numaraları farklıdır.

2.6. el-Muktedab'a Yazılan Şerhler

Ebû'l-Hasen Ali b. Îsa b. Ali er-Rummânî el-Bağdâdî[51] (ö.384/994), İbn Durusteveyh[52] (ö.347/958) ve Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. el-Bâziş[53] (ö.528/1133) *el-Muktedab*'ı kısmen şerh etmişler ancak bu eserler günümüze kadar ulaşmamıştır. Said b. Said el-Fârikî'nin (ö.391/1001) *Mesâilu'l-Muşkile fî Evve-*

---

49 Müberred, *el-Muktedab*, Mukaddime, I, s. 87-95; M. Reşit Özbalıkçı, "Sîbeveyhi", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XXXVII, 2009, s. 132.

50 Müberred, *el-Muktedab*, Mukaddime, I, s. 73

51 Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XIV, s. 74-78.

52 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire: el-Mektebetu'l-Ticâriyye el-Kübrâ, 1929, s. 95.

53 Muharrem Çelebi, "Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, XX, s. 528.

li'l-el-Muktedab adlı eseri, Semîr Ahmed Ma'lûf tarafından Kâhire'de 1993 yılında basılmıştır.[54]

3. el-Muktedab'da Sarf Konusunda Öncelik Verilen Hususlar

Eserde, sarf konuları manadan ziyade sarf yapıları öne çıkartılarak açıklanır. Kuralların tespit edilmesi ve sorunların çözümünde kıyasi ve tümevarım yöntemi kullanılır. Bu çerçevedeki örnekler aşağıda sıralanmıştır.

1- İsim vezinleri ifade ettikleri manalardan soyutlayarak sadece şekil yönüyle *"*Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerde Gelen İsimler*"* adı altında incelenir.[55]

2- Ayne'l-Fiili İlletli Kelimelerin Çekimi Bâbı'nda, اِفْعَوْعَلَ vezninde القَوْلُ ve البَيْعُ masdarlarının اِبْيَوَّعَ ve اِقْوَوَّلَ olarak geldiği, aslı ابْيَوْيَعَ olan fiilin vâv'ın yâ'ya idgâmıyla bu şekli aldığı belirtilir. Fâili isimlendirilmeyen (meçhul) yapıda ise vâv'ın med harfi olması nedeniyle belirtilen fiillerin أُبْيُوِيعَ ve أُقْوُوِلَ tarzında idgâmsız olacağı ifade edilir.[56]

3- Sülâsî Ecvef Fiillerden Alınan İsimler Bâbı'nda, fiil görevi üstlenen isimlerin illet harflerinin i'lâl olduğu, diğer isimlerin kendi vezinlerinde değişiklik olmayacağı, bu itibarla da قُلْتُ ve بِعْتُ fiillerinin illet harflerinde i'lâl olmaksızın جَعْفَرٌ isim vezninde قَوْلَلَ ve بَيْعَعَ şeklinde geleceği belirtilir.[57]

4- İsim ve Fiil Vezin Örnekleri Bâbı'nda,[58] *"Belirtilen bu durum sana diğer tüm örnekleri açıklar."* ifadesiyle ayrıca Maksûr ve Memdûd İsimler Bâbı'nda[59] *"Tüm maksûr kelimeler bu şekilde kıyas edilerek bulunabilir."* açıklamasıyla sarf ilminin kurallarını belirlemede kıyas ve tümevarım yöntemi kullanıldığı belirtilir.

---

54 Müberred, *el-Muktedab,* I, Mukaddime s. 83-86.
55 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 138-147.
56 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 176-178.
57 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 108-109.
58 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 386.
59 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 79-88.

4. el-Muktedab'da İzlenen Yöntem

Müberred'in bâbların düzenlenmesi, dilbilgisi kurallarının belirlenmesi ve açıklanması hususunda izlediği yöntemler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

4.1. Bâbların Düzenlenmesinde İzlenen Yöntem

Dilbilgisi konuları aynı düzeydeki bölümlere ayrılarak incelenir. Bâb olarak isimlendirilen bölümler, bir üst veya alt başlık altında bir araya getirilmez.

4.1.1. Bâblara İsim Verilmesinde İzlenen Yöntem

Birinci ciltte Lâme'l-Fiili İlletli Fiiller Bâbı[60] ile sonra sırasıyla Bu Fiillerin Mezidleri Bâbı,[61] Bu Fiillerden Gelen İsimler Bâbı,[62] Bu Fiillerden فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعَالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı[63] yer alır. Bu bâblar bir önceki bâbların devamı veya alt başlığı olmasına rağmen ayrı ayrı gelir.

Tasğir bâblarında da benzer durum görülür ancak bâb isimleri tamamen yazılır. Tasğir Vezinleri Bâbı'ndan[64] sonra sırasıyla, Üç Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri Bâbı,[65] Üç Harfli Müennes İsimlerin Tasğiri Bâbı,[66] Hazfedilen Harfin Yerine Bir Harf Getirilerek Tasğir Edilen Üç Harfli İsimler Bâbı[67] gelir. Belirtilen bâblar bir üst başlık altında toplanmadığı gibi alt başlıklara da ayrılmaz.

Bazen bir önceki konuyla alakalı olarak konu başlığı kısa tutulur. " بَابٌ فِعَلَةٌ" "مَا كَانَ مِنَ الجَمْعِ عَلَى فِعَلَةٍ"[68] şeklinde isimlendirilen bâbın anlamı, ilk bakışta "*Veznindeki İsimlerin Cemisi Bâbı*" olarak anlaşılır. Ancak bir öncesinde فُعَّلٌ ve

---

60 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 134-135.
61 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 136.
62 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 137.
63 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 138-147.
64 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 236.
65 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 237-239.
66 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 240-242.
67 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 269-270.
68 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 130.

فُعَّالٌ Vezinlerinde Cemi Olan Ayne'l-Fiilleri İlletli İsimler Bâbı'nın[69] gelmesi nedeniyle, aslında bu bâbın "فِعَلَةٌ *Vezninde Ayne'l-Fiilleri İlletli İsimlerin Cemisi Bâbı*" olduğu ortaya çıkar.

Anlam yönüyle kapalı şekilde isimlendirilen bazı başlıklar ise bir önceki bâb yardımıyla tercüme edilebilir. "بَابٌ مَا لَحِقَتْهُ الزَّوَائِدُ مِنْ هَذَا البَابِ" şeklinde isimlendirilen bâb, "*Bu Bâbın Mezidleri Bâbı* " anlamındadır. Bu başlık bir anlam ifade etmez ve oldukça kapalıdır. Ancak bir önceki bâbla birlikte değerlendirildiğinde "*Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillerin Mezidleri Bâbı*" olduğu ortaya çıkar.

Bazen de konu başlığı içerisinde konu içeriğine değinildiği olur. Kelimelerin tahfifi ile ilgili bir kısım "*Karışıklık Oluşturmasından Emin Olunan İsimlerin Tahfifi Bâbı*"[70] şeklinde isimlendirilir.

Bazen uzunca bir başlık "*Biri Mülhak Diğeri Mülhak Olmayan İki Zâid Harf Alan İsimler Bâbı*"[71] olarak açıklamayla birlikte gelir. Bir önceki bâb incelendiğinde ise başlığın *ism-i tasğir*le ilgili olduğu ortaya çıkar.

Bazen art arda gelen iki bâbdan birincisinin ikinci bâba giriş niteliğinde olduğu görülür. Kelime Yapıları ve Zâid Harfler Bâbı,[72] kendisinden sonra gelen Zâid Harfler ve Konumları Bâbı[73] için giriş niteliğindedir.

Bazen başlık uzun tutularak konunun içeriği açıklanır ve örneklendirilir. Asıl başlık ise bu açıklamanın sonunda yer alır. Ta'accub konusunu ele alan bir bâb, "*Mefûlüne Ulaşabilen, Fâili Müphem Olan, Taşıdığı Mana Nedeniyle Diğer Fiiller Gibi Çekimlenmeyen, Bir Üslupta Kullanılan Fiil"* şeklinde oldukça uzun bir tanımla isimlendirilir. Başlığın sonunda ise bâbın asıl adı *"Ta'accub Fiili"* ikinci bir başlık gibi yer alır.[74]

---

69 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 128-129.
70 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 248.
71 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 255-256.
72 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 53.
73 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 56-60.
74 Müberred, *el-Muktedab,* IV, s. 173-187.

4.1.2. Bâbların Sıralamasında İzlenen Yöntem

Birinci ciltte yedinci bâbda *"Sarf Konuları ve Onlara Ait Bölümler Bilgisi"* isimli bir alt başlık bulunur. Bu başlık altında bedel, zâid harfler, hazf ve sarf yapılarının adı yer alır. Yapılar konusu içerisinde ise, vezin bilgisi, Arap Dilinde kullanılan ve kullanılmayan kelime vezinleri belirtilir. Ancak sonrasında sarf ve nahiv konuları birlikte devam eder. Udayme ise bu durumu fihriste yaptığı konu düzenlemesiyle aşmaya çalışır.[75]

Udayme, konu bütünlüğü oluşturmak için ayrı parçaları bazen bir araya getirir. Harflerinin Yerleri Değiştirilmiş Kelimeler Bâbı, dördüncü ciltte olmasına rağmen yerinin birinci cilt olduğu belirtilerek oraya alınır.[76] Bunun dışında da yer değişiklikleri olduğu ancak Udayme tarafından belirtilmediği görülür. Örneğin, Tasrif Bâbı'nın sonunda, *"Bu konuyu daha geniş bir şekilde tasrif konuları içerisinde işleyeceğiz."* şeklinde bir cümle geçer.[77] İkinci ciltte bir konu işlenirken üçüncü cilde gönderme yapılır ve *"Bu konu daha önce munsarif ve gayr-i munsarif konusunda geçmişti."* ifadesine yer verilir.[78]

Art arda gelen konuların birbirleriyle olan irtibatı bazen açıkça söylenir. Yapı Bilgisi ve Fiillerin Asılları ile Zâidleri Bâbı'nın sonunda "*Bu bâb gelen bâbın önsözü niteliğindedir."* açıklaması yer alır. Sonrasında da "Mücerred ve Mezid Fiiller Bâbı" gelir.[79] Bazen de konuların birbirini takip etmesi sağlanamaz.

el-Muktedab'ın üslubunun ders niteliğinde olduğu birçok açıdan görülür. Tespitimize göre eserde 244 defa يَا فَتَى (*Ey Genç!*) hitâbı tekrar eder. Ayrıca, öğretim metodu olarak münazara üslubunun öne çıktığı görülen eserde hayali bir kişiye sürekli soru sordurularak cevap verilir. Böylece yapılacak münazaralara öğrenciler hazırlanır. Ders programının bir sonraki aşamasının değişik sorularla kesintiye uğramadan devam etmesi de her zaman mümkün görülmez. Bu nedenle konu bütünlüğünün bozulduğu yerler kısmen Müberred'in takip ettiği

---

75 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 35.
76 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 29-31.
77 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 180.
78 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 268.
79 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 70, 71.

ders programından, kısmen de konu anlatımlarında yapılan istitrâdtan[80] kaynaklandığını düşünebiliriz.

Müberred ve Udayme'den kaynaklanan bu durum konuların işleniş sırasını bozarak karışıklığa neden olur. Sayılan olumsuz durumlara karşılık tasğir ve ism-i mensûb konularının kesintiye uğramadan düzenli olarak ele alındığı görülür.

4.1.3. Bâbların Anlatım Düzeninde İzlenen Yöntem

Müberred, genellikle giriş, açıklama ve örnek şeklinde bâbları düzenler.

Giriş kısmında, konu birkaç cümleyle özetlenir ve bazen de örneklendirilir. İşlenecek konuyla ilgili genel kaideler ve esaslar belirtilir. Ayne'l-Fiili İlletli İsimlerle Zâid Lîn Harfi Alan Mülhak Sahih İsimlerin Cemisi Bâbı, konuyla ilgili iki satırlık bir giriş cümlesiyle başlar. Bâbın içeriğiyle ilgili olarak *"Bu bâbda zâid harf almayan sahih isimler, bu isimlere eklenen mülhak ve gayr-i mülhak harfler ile cemi ve tasğir konularına değinilecektir."* açıklaması yapılır.[81] Konuya giriş niteliğinde olan bu açıklama bazen de 4-5 satırdan oluşan bir bâb olarak da karşımıza çıkar.

Tasğir Vezinleri Bâbı'yla tasğir konusuna giriş yapılır.[82] Ebû Osman el-Mâzinî, Esmâî'den nakille Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin tasğiri فَلْسٌ، دِرْهَمٌ، دِينَارٌ kelimeleriyle üç vezin üzerine kurduğunu ve tasğir vezinlerinin tamamının فُلَيْسٌ، دُرَيْهِمٌ، دُنَيْنِيرٌ şeklinde olduğunu belirtir. İsmin sonuna eklenen zâid harflerin tasğirde dikkate alınmayacağı ve tasğir yapıldıktan sonra kelimeye ekleneceği söylenir.

---

80 İstitrâd, asıl konudan olmayarak münasebeti gelmişken söylenen söz anlamında bedî' ilmi terimi olarak kullanılır. Sözlükte "kovmak, uzaklaştırmak, sürmek" anlamındaki tard (طرد) kökünden türeyen istitrâd kelimesi "konu değiştirmek, asıl konudan uzaklaşmak, bir düşünceden başka bir düşünceye geçmek" gibi terim anlamıyla da örtüşen mânalar ifade eder. Bkz. İsmail Durmuş, "İstitrat", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XXIII, 2001, s. 401-402.

81 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 118-121.

82 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 236.

Tasğir konusu yirmi iki bâb boyunca kesintiye uğramadan devam eder ve sonunda tasğir bâbının sona erdiği açıklanır.[83] Bu kadar uzun bir bâbın kitap (bölüm) olarak ele alınması daha uygun olmasına rağmen, giriş niteliğinde bir bâbla başlanması yeterli görülür.

Girişin ardından konu anlatımına geçilir, açıklamalar yapılarak örnekler verilir. Sülâsî Ecvef Fiiller, İsm-i Fâil ve İsm-i Mefûl Vezinleri ve Sülâsî Mezid Ecvef Fiiller Bâbı sonrasında gelen, Bu Fiillerden Alınan İsimler Bâbı içerisinde konu girişinden sonra, *"Basralı nahivciler yukarıda belirtilen şartları taşıyan tüm kelimelerdeki lîn harflerinin aynı değişikliğe uğrayabileceği görüşündedir."* denilerek söze devam edilir.[84]

Bazen de konu anlatımı örneklerle başlar ve sonrasında açıklama gelir. Ayne'l-Fiili İlletli Olması Nedeniyle Değişime Uğramış ve Lâme'l-Fiili Hemze Olan İsimler Bâbı'nda geçen *"*جَاءَ ← يَجِيءُ، سَاءَ← يَسُوءُ، شَاءَ ← يَشَاءُ *örneklerinde olduğu gibi"* şeklinde başlığı açıklayan ve sınırlayan bir cümleyle konuya başlanır.[85]

Örnekler bazen sıralı bir şekilde bazen de sırası göz ardı edilerek verilir. Zâid Elif ve Nûn Harfleri Olan İsimler Bâbı'nda örnekler sıralı olarak غَضْبَانُ ve سَكْرَانُ kelimelerin tasğiri غُضَيْبَانُ ve سُكَيْرَانُ; عُثْمَانُ ve عُرْيَانُ kelimelerinin tasğiri ise عُثَيْمَانُ ve عُرَيَّانُ şeklinde olacağı belirtilir.[86] İsim ve Fiil Vezin Örnekleri Bâbı'nda ise örnekler sıralı verilmez. "فُعْلاءٌ ve فِعْلاءٌ vezninden gelen bütün isimler" ifadesinden sonra verilen örnekler ilk vezinden başlanması gerekirken, فِعْلاءٌ vezninden حِرْبَاءٌ، عِلْبَاءٌ; sonrasında ise فُعْلاءٌ veznine ait örnekler verilir.[87]

Bazen bâbların sonunda bir iki cümleyle konu özetlenir. Kelimeyi Mülhak Etmek İçin Eklenen Zâid Elif ve Nûn Harfleri Bâbı'nın sonunda " فكذلك جميع هذا الباب" ifadesinden sonra *"Bu konunun özeti; mülhak isimlerin tamamı bir*

---

83 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 293.
84 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 107-110.
85 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 115.
86 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 266-267.
87 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 386.

bütün şeklinde tasğir olur. Mülhak olmayanlardan müennesi فَعْلَى *olanlar* فَعْلانُ *veznindeki isimler gibi tasğir olur."* açıklaması yer alır.[88] İdgâm-ı Misleyn Bâbı'nın sonunda "فهذه جملة هذا الباب" ifadesiyle *"Konunun özeti bu şekildedir"* diye belirtilir[89]. Üç Harften Fazla Olan Sahih ve İlletli Fiillerin Masdar Yapıları Bâbı'nın sonunda " إن الأفعال إذا وقعت على وزن واحد بغير إلحاق في الثلاثة التي تلحقها الزوائد استوت مصادرها فيه بيان كل ما يرد في هذا الباب." ifadesiyle *"Bu bâbda anlatılmak istenen; mülhak olmadıkları halde aldıkları zâid harfler nedeniyle aynı vezinde gelen sülâsî mezîd fiillerin masdarlarının da aynı vezinde gelmesidir."* şeklinde konu özetlenir.

Diğer bir bâbda ise yapılan açıklama sonunda ek bir kısım yer alır. Karışıklık Oluşturmasından Emin Olunan İsimlerin Tahfifi Bâbı'nda[90] hemzenin tahfifi konusu işlenir. Açıklamanın altında *"İdgâm konusu bitmiştir."* ibaresi yer alır. Sonrasında konuyla irtibatlı olması nedeniyle belirtilen ancak başka bir konu olması dolayısıyla ertelenen mevzuların ele alınacağı belirtilerek devam edilir. Müberred'in bâb sonrasında yaptığı ek açıklamayla ilgili olarak;

1- Sarf ve nahiv konularını işlerken istitrâd yaptığını kabul ettiği,

2- Açıklama yapmayı uygun bulmadığı zaman sonraya bıraktığı,

3- Asıl konuyla bağlantılı bazı hususları detaylı şekilde açıkladığı, söylenebilir.

4.2. Dilbilgisi Kurallarını Tespit Etmede İzlenen Yöntem

Müberred, kendisinden önceki nahivcilerin de yaptığı gibi, görüşlerini genel kabul gören Arapça lafızlarla destekler.[91] Sarf kurallarını tespit etmede kıyas, şiir, kıraat ve hadislerden[92] şahit gösterir. Böylece görüşlerindeki tutarlılığı ortaya koyar.

---

88 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 266-267.

89 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 197.

90 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 254.

91 Zafer Kızıklı, "Sîbeveyhi'de Tanık Gösterme Metodu", *EKEV Akademi Dergisi*, 29, 2006, s. 146-147.

92 Yusuf Sancak, "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları içinde İstişhad ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *EKEV Akademi Dergisi*, 24, 2005, s. 196-199.

4.2.1. Kıyas

Kıyas, Basra ekolu mensuplarının dil kurallarını belirlemede başvurdukları önemli bir yöntemdir. Müberred, kıyasa oldukça fazla yer verir; her konuda birden fazla örnekle açıklamada bulunur.

Fiil Vezinlerinde Gelen İsimler Bâbı'nda zâid hemze konusu ele alınır.[93] Üç harfi de asıl bir kelimenin öncesinde yer alan hemze ve yâ harflerinin zâid olarak geldiği; buradan türeyen yeni sözcüklerde asıl harfler görülürken, zâid hemzenin her zaman görülmeyeceği belirtilir. Sonrasında يَزْمَعٌ (*topaç*) ،أَفْكَلٌ (*titreme*) ،أَيْدَعٌ (*safran*) örneklerindeki hemzenin zâid olduğu tespit edilir. Yaygın kullanılan ve aslen hemzesi bulunmayan أَخْضَرُ ، أَصْفَرُ ، أَحْمَرُ gibi kelimelere kıyas yapıldığında bu harfin zâid olup olmadığının anlaşılacağı ifade edilir. يَعْمَلَةٌ kelimesindeki yâ'nın da benzer şekilde zâid olduğu ve kelimenin aslında bulunmadığı belirtilir. أَحْمَرُ sıfatının aslının الحُمْرَةُ masdarı olması gibi أَخْضَرُ ve أَسْوَدُ sıfatlarının da aynı kalıptan türediği ve يَعْمَلَةٌ'nin de العَمَلُ masdarından geldiği sonucuna varılır.

4.2.2. Şiir

Müberred, 380 tanesi Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında geçen, şahidini çoğunlukla açıkladığı 571 beyitle istişhâd eder.[94]

Mücerred ve Mezid Fiiller Bâbı'nda ism-i masdar konusuna değinilerek; aynı anlamı ifade eden iki farklı fiilin, birbirlerinin masdarlarını kullanabileceği belirtilir. Bu duruma kullanılan masdarla fiilin asıl masdarının aynı anlam bildirmesi gerekçe gösterilir. İmruu'l-Kays'ın bir beytiyle إِذْلال masdarı şahit getirilir.[95]

وَرُضْتُ فذَلَّتْ صَعْبَةً أيَّ إِذْلالِ[96]

---

93 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 315.

94 Müberred, *el-Muktedab*, I, Mukaddime s. 115.

95 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 71.

96 Bu beyit İmru'l-Kays'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 73; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl

Örnekteki إِذْلالِ masdarının fiili ذَلَّتْ olduğunda, bu masdarın ذلّ olması gerektiği ancak beyitte أَذْلَلْتُ manası taşıyan رُضْتُ fiilinin masdarının kullanıldığı görülür.

Fiil Vezinlerinde Gelen İsimler Bâbı'nda أَوْلَقٌ kelimesinde hemze ve vâv olmak üzere zâid harflerden iki tane bulunduğu ancak bu kelimenin iştikâkıyla hangisinin zâid olduğunun ortaya çıkacağı belirtilir. أُلِقَ الرَّجُلُ فَهُوَ مَأْلُوقٌ cümlesi incelendiğinde ise kelimenin فَوْعَلٌ vezninde geldiği, hemzenin ise fâu'l-fiil olduğu ortaya çıkar. Bu durumda hemzenin asıl vâv'ın zâid olduğu görülür. İçerisinde zâid harflerden hemze ve yâ bulunan أَيْصَرٌ'un cemisinin de إِصَارٌ olarak geldiği dile getirilir. Bu açıklamanın ardından أَيْصَرٌ kelimesinin فَيْعَلٌ vezninde olduğunun açığa kavuştuğu belirtilir. el-A'şâ'nın bir beytiyle الإِصَارا kelimesi şahit getirilir.

فَهَذَا يُعِدُّ لَهُنَّ الخَلَى وَيَجْمَعُ ذَا بَيْنَهُنَّ الْإِصَارَا [97]

4.2.3. Kıraat

Udayme, hocası Mâzinî gibi Müberred'in de kıraat imamlarına karşı ağır eleştirilerde bulunduğunu belirtir.[98] Ancak Müberred eleştirisel yaklaşımlarda bulunmakla birlikte kendisi de bazı şâz kıraatlerle istişhâd eder.

مَعِيشَةٌ kelimesinin cemisini مَعَائِشُ şeklinde hemzeli getirilmesinin hatalı olduğunu belirten müellif bu kıraatin Arap Diline vâkıf olmayan Nâfi' b. Ebî Nu'aym'a[99] ait olduğunu söyler. Bunun yanında sahih sâkin harf sonrasındaki harekeli hemzenin hazfedilerek, harekesinin bir öncesine aktarılmasıyla tahfif

---

Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfiî, *Lisânu'l-Arab*, VI, Beyrut: Dâru Sâdır, 2003, s. 263.

97 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 316-317; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, s. 113.

98 Müberred, *el-Muktedab*, I, Mukaddime, s. 111.

99 Bu okuyuş, şâz bir kıraattir. Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî, *Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân min Kitabi'l-Bedi'*, Kahire: Mektebetu'l-Mütenebbî, ty, s. 110; Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 123.

edileceğini ifade eder. اللهُ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ[100] ayetinin kıraatıyla istişhâd eder ancak Udayme bu kıraatin de şâz olduğunu dipnotta belirtir.[101] Örnek:

Tahfiften Sonra	Tahfiften Önce
اللهُ الَّذِي يُخْرِجُ الخَبَ فِي السَّمَاوَاتِ	اللهُ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ

Müberred, sahih kıraatlerle de çok sayıda istişhâd eder. Örneğin, harflerden birincisi sâkin olduğunda idgâmı ahsen bulur. Harekeli olduğunda ise sâkin yapılmasıyla idgâmını câiz görür. Bu durumda idgâm ile beyânın (izhâr) eşit ve her ikisinin de hasen olduğunu belirtir.

Örnek: هَلْ تَمَّ لَكَ؟، هَلْ دَفَعَكَ؟، هَلْ طَرَقَكَ؟

Müellif, mahreçleri uzak harflerin beyânını ahsen kabul eden Ebû Amr b. el-A'lâ'nın (بَلْ تُؤْثِرُونَ) بَتُّؤْثِرُونَ [102] ve (هَلْ ثُوِّبَ) هَثُّوِّب الكُفَّار[103] ayetlerini idgâmla okuduğunu belirtir.[104]

4.2.4. Hadis

Müberred, eserde az sayıda hadisle ihticâc eder ve Udayme'nin belirttiği gibi bu hadisler de zayıftır.[105]

1. أَوَّلُ حَيٍّ آلَفَ مَعَ رَسُولِ اللهِ جُهَيْنَةُ (*Peygamberimize bin kişi olarak iman eden ilk kabile Cüheyne'dir.*) hadisi Hz. Peygamber'e nispet edilmeksizin aktarılır.[106] Udayme mukaddimede bu durumu ifade eder.[107]

2. العَيْنُ وِكَاءُ السَّهِ hadisi, *"İnsan uyanıkken yellendiğinin farkına varır."* şeklinde açıklanır. Udayme ise Hz. Ali ve Muaviye b. Ebî Sufyan tarafından

---

100 Neml, 27/25.
101 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 159-160.
102 A'lâ, 87/16.
103 Mutaffifîn, 83/36.
104 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 214.
105 Müberred, *el-Muktedab*, I, Mukaddime, s. 116.
106 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 184.
107 Müberred, *el-Muktedab*, I, Mukaddime, s. 116.

ayrı tariklerle Hz. Peygamber'e nispetle gelen bu hadisin zayıf olduğuna dair Suyûtî, İmam Ahmed ve Beyhâkî'yi referans gösterir.[108]

3. لَيْسَ فِي الْخَضْرَاوَاتِ صَدَقَةٌ.[109](*Sebzelerin zekâtı yoktur.*) hadisi Hz. Peygamber'e nispet edilir. Hadiste geçen الخَضْرَاوَاتُ kelimesinin sıfat olmayıp yaş yenilen yiyecek anlamında isim olduğunu, bu nedenle cemisindeki ayne'l-fiilin sâkin olarak geldiğini belirtir. Sebzelerin sadaka olmamasını da "bekletilmeden yaş olarak yenilmesi"nin zorunlu olmasına bağlar. Udayme ise Suyûti'nin bu hadisin zayıf olduğunu *el-Câmiu's-Sâgîr*'de belirttiğini, Tirmizî'nin ise isnadı için gayr-i sahih nitelemesinde bulunduğunu söyler.[110]

4. لَمَّا طَعَنَ العِلْجُ، أو العَبْدُ عُمَرَ رَحِمَهُ اللهُ صَاحَ: يَا لله لِلمُسْلِمِينَ (*Bizanslı veya İranlı bir gayr-i müslim Hz. Ömer'e bıçakla saldırdığında, "Allahım! Müslümanlara yardım et" diye bağırdı.)* hadisi Hz. Ömer'in sözü olarak ele alınır. Udayme, Müberred'in hadisten kastının haber nakledilmesi olduğunu söyler. [111]

4.3. Dilbilgisi Kurallarının Açıklanmasında İzlenen Yöntem

el-Muktedab'da Arap dilinin inceliklerini ortaya koymak için edebi ve beliğ bir üslup kullanılır. Bunun yanında açıklamalar karşılıklı soru-cevap şeklinde ve muhatabın aklında şüphe kalmayacak tarzdadır. Ele alınan konular etraflıca tahlil edilirken bazı kelimelerin de tefsir edildiği görülür. Bu sırada çoğunlukla konu dışına çıkılarak söz uzatılır. Bunun yanında metin içerisinde veciz ve kapalı ifadelere de yer verilir.[112]

4.3.1. Tartışma Üslubu

el-Muktedab'da konular karşılıklı tartışma havasında ele alınır. Bir konu izah edilirken sürekli itirazda bulunan hayali bir kişinin soruları cevaplandırılarak itiraz edilecek açık bir nokta bırakılmaz. Ayne'l-Fiili Yâ Olan فُعْلَى Veznin-

---

108 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 34, 233.

109 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 218; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 90; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, es-*Sünen,* "Zekât", 13, İstanbul, 1412/1992.

110 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 217-218.

111 Müberred, *el-Muktedab,* IV, s. 254.

112 Zafer Kızıklı, "Arapça Gramer Kitaplarının Üslup Yönünden Tahlili: el-Muktedab Örneği", *EKEV Akademi Dergisi*, 31, 2007, s. 252-254.

deki İsim ve Sıfatlar Bâbı'nda, فُعْلَى vezninde gelen ayne'l-fiili yâ'lı isimlerde bu harfin, öncesindeki damme nedeniyle vâv'a dönüşeceği belirtilerek الطُّوبَى ve الكُوسَى örnekleri verilir. فُعْلَى vezninde gelen ayne'l-fiili yâ olan sıfatlardaki yâ'nın öncesindeki dammenin kesraya dönüşeceği, böylece isim ve sıfatın birbirinden ayrılacağı söylenir. Sonrasında ise "فَإِنْ قَالَ قَائِلٌ" denilerek farazî bir münazaracının ileri sürdüğü itirazlar cevaplandırılır. Bu kelimelerin aslen فِعْلَى vezninde neden gelmediği sorusuna, veznin sıfatlar için kullanılmadığı karşılığı verilir. Ardından konuya başka bir soruyla devam edilir.[113]

4.3.2. Edebi Üslubu

el-Muktedab'da ilmî üslubun yanında edebi bir üslup da görülür. Dört harfli maksûr kelimelerde elifin müenneslik alâmeti olarak gelmesiyle ilgili üç ayrı görüşün bulunduğu belirtilir. Sonrasında ise yaklaşık aynı manaya gelen sıfatlar art arda sıralanarak, *"Bu görüşlerden en iyi olanı, tercih edilmeye en layık olanı, en çok kullanılanı, en doğru olanı ve kıyasa en uygun olanı elifin hazfedilmesidir."* şeklindeki açıklama yer alır.[114]

4.3.3. Ta'lîl

el-Muktedab'da ele alınan konular derinlemesine incelenerek alternatif bakış açıları değerlendirilir. Konu başlıklarında bile bu durum göze çarpar.

1. Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan Sülâsî Fiillerden Gelen İsm-i Fâil ve İsm-i Mefûl Vezinleri Bâbı'nda, فاعِلٌ vezninde türetilen bir ismin ayne'l-fiilindeki illet harfinin değişikliğe uğramasıyla ilgili olarak قَائِلٌ ve بَائِعٌ örnekleri verilir. Sonra farazî birinin sorusuyla هو عَاوِرٌ غَدًا ve صَايِدٌ غَدًا şeklindeki kullanımların nedeni açıklanır. Fiillerdeki illet harflerinde bir değişiklik olmaması nedeniyle ism-i fâillerin illet harfinde de değişiklik olmadığı belirtilir. Ardından

113 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 168.
114 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 147.

قَالَ ve بَاعَ fiillerinde olduğu gibi neden değişikliğe uğramadıkları sorgulanır. Konuyla ilgili herhangi bir şüphe kalmayıncaya kadar açıklama sürdürülür.[115]

2. Bazen konu hakkında bir açıklama ile yetinilmez. Birden Fazla İllet Harfi Alan Fiillerin Çekimi Bâbı'nda الغَزْوُ masdarının فَعْلَلْتُ vezninde muzâri siygasının يُغَزْوِي şeklinde gelmesi nedeniyle mâzi siygasının sadece غَزْوَيْتُ şeklinde geleceği belirtilir. Ancak tek gerekçe ile yetinilmez. Bu gerekçe yok sayılsa bile iki vâv'ın kelime sonunda bir araya gelmemesi için değişiklik yapıldığı; aslen فَعَلْتُ vezninde حَوَوْتُ ve قَوَوْتُ şeklinde gelmesi gereken fiillerin فَعِلْتُ vezninde حَوِيْتُ ve قَوِيْتُ biçiminde geldiği belirtilir.[116]

3. Bazı konu başlıkları bile ta'lîl edilerek konu içeriği açıklanır. Bir bâbın *"Karışıklık Oluşturmasından Emin Olunan İsimlerin Tahfîfi Bâbı"* olarak isimlendirildiği görülür.[117]

4.3.4. Tefsir

el-Muktedab sarf ve nahiv kurallarıyla ilgili olmasına rağmen eserde bazı garîb kelimelerin tefsiri de yapılır. Konuyla ilgili bazı örnekler aşağıdaki şekildedir.

1. Vezinlerin Asılları ve Zâidleri Bâbı'nda سَلْقَى ve سَلْقَيْتُ fiillerinin sarf yapıları incelenerek vezinlerinin ضَرْبَى ve ضَرْبَيْتُ şeklinde (rubâi mücerred فَعْلَلَ) olduğu tespit edildikten sonra, tefsir yan başlığında سَلْقَى fiili diğer varyantlarıyla açıklanır. Kafası arkasına düşen kişiye سَلْقَهُ; yüzü üzerine düşen kişiye بَطَحَهُ; herhangi bir tarafına doğru düşen kişiye قَنَّرَهُ veya قَطَّرَهُ; kafa üstü düşen kişiye de نَكَتَهُ denildiği belirtilir.[118]

---

115 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 99-100.
116 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 187.
117 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 248.
118 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 69-70.

2. Fiillerin Asılları ve Zevâidleri Bâbı'nda اِفْعَوَّلْتُ vezni için اِعْلَوَّطَ الرَّجُلُ örneği verilerek manası "*Bineğinin üstüne çıktığında düşmekten korkan kişinin, hayvanın boynuna iki eliyle sarılması*" olarak açıklanır.[119] Sözcük olmasına rağmen, sadece bazı kelimelerin anlamı verilir. Kitabın genel üslubu kelime manalarının verilmesi üzerine kurulu olmaması, ayrıca sarf ve nahvin öne çıkan içerik olması, sadece bazı kelimelerin açıklanmasının da istitrâd olarak değerlendirilmesini gerektirir.

4.3.5. Veciz ve Kapalı İfadeler

el-Muktedab'da açıklamalar bazen oldukça kısa tutulur. Örnekleri çoğaltmak okuyucuya veya dinleyenlere bırakılır. Karışıklık Oluşturmasından Emin Olunan İsimlerin Tahfifi Bâbı'nda[120] açıklaması yapılan kelime yapıları dışında başka kelime yapılarının da bulunduğu ifade edilir. Konu hakkında bir bakış açısı verildiği, diğer örneklerin bu asıllar üzerinde artırılabileceği kısaca ifade edilir.

Bazen de mananın anlaşılmasını zorlaştıracak şekilde kapalı ifadelere yer verilir. فَعَلَةٌ Vezninde Gelen ve Lâme'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda حَصَاةٌ ← حَصَيَاتٌ، غَزْوَةٌ ← غَزَوَاتٌ، رَمْيَةٌ ← رَمَيَاتٌ، قَشْوَةٌ[121] ← قَشْوَاتٌ ← قَنَاةٌ ← قَنَوَاتٌ، örnekleriyle konuya başlanır.[122] Açıklamada ise, bu kelimelerde iltikâ-i sâkineyn gereği hazf yapıldığı, bu nedenle فَعَالٌ vezninde gelen sahih kelimelerle karışıklık yaşanacağı, kapalı bir ifadeyle aktarılır. İltikâ-i sâkineynin nasıl oluşacağı okuyucunun anlayışına bırakılır. "*Bir öncesi fethalı, harekeli vâv ve yâ harflerinin elife dönüşmeleri sonucu iltikâ-i sâkineyn gereği hazf yapıldığında فَعَالٌ vezninde gelen sahih isimlerde karışıklık yaşanır.*" şeklinde bir açıklamaya yer verilmez.

Dört Harfli Olup Sonunda Müenneslik Harfi Bulunan İsimler Bâbı'nda müenneslik alâmeti olan eliften sonra müenneslik alâmeti olan tâ'nın gelemeye-

---

119 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 77.

120 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 257.

121 قَشْوَة : Hurma ağacından yapılan kova.

122 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 193.

ceği belirtilir. Hemen sonrasında " وتقول في مِعزَى مُعَيزٍ فاعلم، وهكذا كل ما كانت ألفه للتأنيث" açıklamasında bulunulur. Bu durumda مِعْزًى kelimesinin sonundaki elifin müenneslik alâmeti olduğu izlenimi ortaya çıkar. Hâlbuki مِعْزًى daha önce örneği geçen أَرْطًى kelimesiyle ilgilidir. Müennes alameti olmayan elifin tasgirinde bir öncesinin kesra olması nedeniyle yâ'ya dönüşeceği belirtilir.[123]

Mârife İsimlerin Tesniyesi Bâbı'nda, نَجْمٌ kelimesiyle Süreyya yıldızı kastedilmek istenildiğinde النَّجْمُ şeklinde mârife olarak elif-lâm takısıyla birlikte kullanılacağı ifade edilir ancak ifadeler oldukça kapalıdır. Udayme ise, dipnotta açıklama yerine sadece *el-Kitab*'dan nakil yapmakla yetinir.[124]

4.3.6. İstitrâd

el-Muktedab'da anlatım esnasında çoğu defa işlenen konuyla bir irtibat kurularak eklenen yeni örnek ve sözlerle konu uzar. Bazen farkına varmadan mevzu dışına çıkılır, durum fark edildiğinde ise tekrar asıl konuya dönülür. Bazen de anlatılanların konunun dışında kaldığı müellif tarafından belirtilir. İlgili örnekler aşağıdaki gibidir.

1. فَعِيلَةٌ veznindeki خَطِيئَةٌ kelimesinin خَطَايَا şeklinde cemi olduğu, aslında cemisinde خَطَائِئُ olarak iki hemzenin bir araya geldiği ancak bu durumu önlemek için iki hemzeden birinin yâ'ya dönüştürülerek مَطِيَّةٌ bâbına alındığı belirtilir. Bunun yanında şiir zarureti gereği şairin bu tür kelimeleri aslında olduğu gibi de kullanılabileceği ifade edilir. إنْضَنِئُوا ve الأَجْلَل örneklerinin asılları üzere idgâmsız gelmesiyle ilgili şiirlerden şahit getirilir. Ardından konu dışından şiir zaruretlerine örnekler verilerek الغَوَانِيَ kelimesindeki yâ'nın da bu nedenle harekelendiği belirtilir. Başlıkta belirtilen ile işlenen konu oldukça farklılaşır ve şiir zaruretinin ele alındığı bir mevzu haline gelir.[125]

---

123 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 259.
124 Müberred, *el-Muktedab,* IV, s. 324-325.
125 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 141-144.

2. Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعَالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı'nda konu dışına çıkılarak فَعَّلَ vezninde özel isimler haricinde bir isim gelmeyeceği belirtilir. Sonrasında anlatılanların konuyla ilgisi olmadığı ve asıl mevzuya dönüleceği söylenir.[126]

Müberred'in takip ettiği üslup, konuların öğrencilerle birlikte işlenerek kitaplaştığına bir delilidir. Bu nedenle, ders esnasında konu dışına çıkmalar ve işlenen diğer konularla bağlantılar kurulduğu görülür. Ayrıca, ders esnasında öğrencinin dikkatini tekrar toplaması için kullanılan bir yöntem de olabilir. Takip edilen üslupla her ne kadar konular uzasa da günümüze taşınan bilgi ve ayrıntı miktarında artış görülür. Bunun yanı sıra konuların ayrı başlıklar altında, sınırlarının çizilerek işlenmemesi de bir olumsuzluk olarak karşımıza çıkar.

4.3.7. Tekrar ve Göndermeler

el-Muktedab'da bir konu değişik yerlerde işlenir ve yapılan istitrâd da bu konu içerisinde tekrarlanır. Tekrar ve istitrâdlarla konu anlatımı uzar. Bu şekilde sürekli tekrar ve göndermeler konu bütünlüğünün sağlanmasını zorlaştırır ancak yapılan tekrarlarla esere yeni bilgiler ve kurallar da ilave edilir.

Bir örnek başka bir konu içerisinde tekrar edildiğinde, beraberindeki örneklerin de burada yer aldığı görülür. Harflerin Okunuşu Bâbı'nda bir şiirle ve Hz. Ali'den bir hadisle istişhâd edilir.[127] İki Harf Üzerine Kurulu İsimler Bâbı'nda da aynı şiir ve hadis tekrarlanır.[128]

Bazen bir bâbda işlenen konunun tamamı, başka konular ilave ederek diğer bir bâbda tekrar edilir. Vasıl ve Katı Elifi Bâbı,[129] "sülâsî mücerred fiiller ve masdarları" konusu da eklenerek Vasıl ve Katı Elifi Bilgisi Bâbı'nda[130] tekrarlanır.

---

126 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 145.
127 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 33-34.
128 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 233.
129 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 87.
130 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 80-85.

Bazen de yapılan tekrar belirtilerek nedeni açıklanır. Fiillerin Asılları ve Zevâidleri Bâbı'ndaki[131] "sülâsî fiiller" konusu, Sülâsî Mücerred Fiiller Bâbı'nda masdarların belirtilmesi için ele alındığı, ilgili konunun ardından da belirtilen fiillerin ism-i fâillerinin işleneceği söylenir.[132]

Bazen de daha önce detaylı açıklaması yapılan konuların bir kısmının tekrar edildiği görülür. Muhakkik tarafından dipnotta her zaman belirtilmeyen bu durum konunun eksik veya yanlış anlaşılmasına neden olur.

Vasıl Elifi Alan ve Almayan Fiiller Bâbı'nda, vasıl hemzesinin kelimenin üçüncü harfi dammeli olmadığı müddetçe tüm isim ve fiillerde kesralı; üçüncü harfi olanlarda ise dammeli olacağı herhangi bir istisna yapılmadan ifade edilir.[133] Vasıl ve Katı Elifleri Bâbı'nda ise اِمْرُؤٌ kelimesinin üçüncü harfi dammeli olmasına rağmen vasıl elifinin kesralı olacağı söylenir. Bu ismin اُرْكُضْ emir fiili gibi değerlendirilemeyeceği, zira buradaki dammenin sabit olduğu ancak اِمْرُؤٌ kelimesinin nasb halinde رَأَيْتُ اِمْرَأً şeklinde ve cer halinde مَرَرْتُ بِامْرِئٍ olarak gelmesi nedeniyle dammesinin sabit olmadığı vurgulanır.[134]

Eser içerisinde değişik yerlerde işlenen konulara çok sayıda gönderme yapılır. Çoğu defa مَضَى (*Daha önce bahsi geçmişti.*) denilir. Bazen de سَنَذْكُرُ (*Bu hususu sonra belirteceğiz.*), نَعِيدُ (*Tekrar bu konuya döneceğiz.*) ve يَأْتِي (*Bu konu daha sonra gelecek.*) ifadeleri kullanılır. Başka bir yerde de hem geçmişe hem de geleceğe gönderme yapılarak وقَدْ تَقَدَّمَ قَوْلُنَا فِي هَذا. ونُعيدُ مَسَائِلِ الهَمْزِ مَعَ غَيْرِهَا (*Bu konu daha önce geçmişti. Diğer konularla irtibatlı olarak hemze konusunda tekrar işlenecektir.*) açıklamasına yer verilir.[135] Konunun aynı oranda tekrar edildiği diğer bir bâba gönderme yapıldığında يُحْكَمُ هذا ve يَتَبَيَّنُ هذا, daha geniş

131 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 71-79.
132 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 112.
133 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 89.
134 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 80-85.
135 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 165.

açıklamaların bulunduğu bir yer referans verildiğinde ise يُبَيَّنُ هَذا بِأَكْثَرْ[136] ifadeleri tercih edilir.

Eserde konunun daha önce işlendiği yer her zaman belirtilmez. Bazen يُبَيَّنُ هَذا فِي مَسَائِلِ التَّصْرِيفِ (*Bu tasrif konuları içerisinde açıklanacak.*)[137] cümlesine yer verilirken bazen de فالجَوَاب فِي هذا قَدْ قَدَّمْنَا بَعْضَهُ، ونَزِيْدُهُ هَاهُنَا ونُتِمُّهُ (*Bu sorunun cevabını kısmen daha önce verdik, şimdi konuya tekrar dönerek eksik kısımları tamamlayalım.*)[138] şeklinde bir açıklamayla yetinilir, konunun geçtiği yer belirtilmez.

Bazen de konunun daha önce geçmiş olduğu yer söylenmesine rağmen orada bulunmaz. وقَدْ مَضَى القَوْلُ فِي هَذا مُفَسَّراً فِي مَوْضِعِ الوَقْفِ (*Vakıf konusunda daha önce bu konu açıklanmıştı.*) denilmesine rağmen belirtilen bâb içerisinde ilgili konu yer almaz. Bu ve benzer durumları Udayme çoğu defa dipnotta belirtir.[139]

Te'kid Masdarları Bâbı'nda الكُعَيْتُ ve الجُمَيْلُ kelimelerine değinilir. Henüz yapmadığı bir şey üzerine yemin edecek kişinin -yemin lafzı kelimeden düşsün veya düşmesin- fiile lâm ve nûn harfleri bitiştirmeden yemin edilemeyeceğini, bunun bülbül anlamındaki الكُعَيْتُ ve الجُمَيْلُ kelimelerinin durumuyla benzer olduğu belirtilir. Sadece ism-i tasğiri kullanılan bu sözcüklerin tasğir konusunda açıklanacağı söylenmesine rağmen belirtilen konu içerisinde böyle bir açıklama yer almaz.[140]

فِعَلَةٌ Vezninde Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ'lı İsimlerin Cemisi Bâbı'nda, ayne'l-fiili yâ olan kelimelerin فِعَلَةٌ bâbında cemi olduğunda değişime uğramamasının daha doğru olduğu; kelimenin müfredinde i'lâl olmayan vâv'ın cemisinde değişikliğe uğramayacağı belirtilir ve ثَوْرٌ ← ثِوَرَةٌ ← دِيَمٌ، دِيَمَةٌ örnekleri veri-

136 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 180.
137 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 180.
138 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 164.
139 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 169.
140 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 233.

lir. ثِيَرَةٌ kelimesi ile ilgili daha sonra açıklama yapılacağı söylenir ancak bu kelime başka bir yerde geçmez.[141]

5. el-Muktedab'da Sarf Istılahları ve Tabirleri

1. Bazen kelime manasında *harf* ıstılahı kullanılır. Birden Fazla İllet Harfi Alan Fiillerin Çekimi Bâbı'nda, "dört harfli harflerin son harfi vâv veya yâ olduğunda bu iki harfin de yâ harfinde birleştiği" belirtilir.[142] Diğer bir yerde de iki i'râbın bir kelimede üst üste gelemeyeceği "...الْتِقَاءُ إِعْرَابَيْنِ فِي حَرْفٍ" şeklinde ifade edilir.[143]

Birinci örnekte "harf" sözcüğü "kelime", ikinci örnekte ise asıl anlamındadır. Sarf konularının ele alındığı bir kitapta kullanılan bu ıstılah belirsizliğe ve karışıklığa neden olabilir.

2. "النَّصْبُ" kelimesi *imâle*nin zıddını bildiren bir ıstılah anlamında kullanılır. İmâle Bâbı'nda, elifin yâ'ya veya kesraya yakın olduğu her durumda *imâle* ve *nasbın* her ikisinin de câiz olduğu belirtilir.[144]

3. "يَجْرِي" fiili çoğu defa sözlük anlamıyla kullanılır. Dört Harfli Müennes Kelimeler Bâbı'nda, rubâî isimlerin cemisi ile tasğirinin hareke-sükûn olarak aynı yolu izlediği, üç harften fazla isimlerin tasğir ile cemilerinin birlikte kıyasi olarak hareket edeceği, وَكَذَلِكَ الجَمْعُ لِذَواتِ الأَرْبَعَةِ إِنَّمَا يَجْرِي مَجْرَى تَصْغِيرِهِ فِي كُلِّ شَيءٍ، فَيَجْرِيانِ فِيهِ عَلَى قِياسٍ وَاحِدٍ فِيمَا جَاوَزَ الثَّلَاثَةَ şeklinde ifade edilir.[145] Harflerin Mahreçleri Bâbı'nda idgâm konusuyla ilgili olarak rıhve harflerinde nefesin tekrarsız olarak devam edeceği, فَأَمَّا الرِّخْوَةُ فَهِي التِّي يَجْرِي النَّفْسُ فِيهَا مِنْ غَيرِ تَرْدِيدٍ cümlesiyle belirtilir.[146]

---

141 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 130.
142 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 191.
143 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 39.
144 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 42.
145 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 243-248.
146 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 195.

Ayrıca "يَجْرِي" fiili kelimelerin munsarif veya gayr-i munsarif olduğunu bildirmek için bir ıstılah olarak da kullanılır. عِلْباءٌ، حِرْباءٌ، زِيزاءٌ ve Benzerleri Gibi Sonunda Müenneslik Bildirmeyen İki Elif Gelen Kelimeler Bâbı'nda, bu kelimelerin mârife veya nekra durumunda her zaman gayr-i munsarif olacağı ve bu konunun Munsarif ve Gayr-i Munsarif Bâbı'nda yer aldığı وَلَا يَنْصَرِفُ فِي مَعْرِفَةٍ وَلَا نَكْرَةٍ. وَقَدْ مَضَى القَولُ فِي ذَلِكَ فِي بَابِ مَا لَا يَجْرِي وَمَا لَا يَجْرِي şeklinde ifade edilir.[147]

4. Nûn harfinin okunuşunun mîm'e dönüşmesi tecvid ilminde ıstılah olarak *iklâb* şeklinde tanımlanmasına rağmen, eserde bazen *iklâb* bazen de *ibdâl* olarak ifade edilir. Mahreç Yerleri Yakın Harflerin İdgâmı Bâbı'nda, sâkin nûn'dan sonra bâ harfi geldiğinde, nûn'un mîm'e *iklâbı* "...وتُقْلَبُ مَعَ البَاءِ مِيمًا" şeklinde ifade edilir.[148] İbdâl Harfleri Bâbı'nda ise sâkin nûn'dan sonra bâ geldiğinde mîm'in nûn'a bedel olduğu ve nûn'la bâ bir araya geldiğinde mîm'e dönüşeceği "...المِيمُ تُبْدَلُ مِنَ النُّونِ" şeklinde ifade edilir.[149]

5. Çoğunlukla *ibdâl* yerine *kalb* kelimesi sözlük anlamıyla kullanılır. Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillere Eklenen Zâid Harfler Bâbı'nda, vâv'ın mahreç yakınlığı nedeniyle telaffuz kolaylığı sağlaması açısından tâ'ya dönüşeceği "فَقَلَبُوهَا تَاءً" şeklinde ifade edilir.[150] Ayne'l-Fiili İlletli Olması Nedeniyle Değişime Uğramış ve Lâme'l-Fiili Hemze Olan İsimler Bâbı'nda ise lâme'l-fiil olan hemzenin bir öncesi kesra olması nedeniyle yâ'ya dönüşeceği, "القَلْبُ إِلَى اليَاءِ" şeklinde açıklanır.[151]

6. Hemze, çoğunlukla elif olarak isimlendirilir. Mahreç Yerleri Yakın Harflerin İdgâmı Bâbı'nda, nûn'un müenneslik elifi (hemze) yerine bedel olarak geldiği غَضْبانُ ve عَطْشَانُ örnek kelimelerinde görüldüğü gibi bu iki örnekteki elif-nûn harflerinin حَمْرَاءُ kelimesindeki iki elif (hemze ve elif) gibi olduğu " إِنَّمَا النُّونُ

147 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 268.
148 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 216.
149 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 64.
150 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 91.
151 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 115.

والأَلْفُ فَفِي مَوْضِعِ أَلْفَيْ حَمْرَاءَ " şeklinde ifade edilir.[152] Diğer bir yerde "vasıl elifi"nin de hemze olduğu belirtilir.[153]

7. Vâv harfinin hemzeye dönüşmesi فَهَمْزُهُ جَائِزٌ (*hemze yapılması câizdir.*) şeklinde ifade edilir.[154]

8. *İdgâm* ıstılahı yerine bazen sözlük anlamıyla "i'tilâl" kelimesi kullanılır. Fiil ve Müştaklarında İdgâm-ı Misleyn ve İdgâm Yapılmayan Durumlar Bâbı'nda, İlletli harf bulunduran ve فَعِل vezninde gelen هَذَا رَجُلٌ خَافٌ وَمَالٌ örneğindeki isimlerin illetli harflerinde olan değişim gibi رَجُلٌ بَرٌّ، رَجُلٌ طَبٌّ ve benzer isimlerin de *idgâm* olacağı "...فَاعْتِلالُ هَذَا كَاعْتِلالِ..." tarzında ifade edilir.[155]

9. *Müenneslik tâ*'sı *müenneslik hâ*'sı şeklinde ıstılah olarak kullanılır. Son Harfi Müenneslik veya Mülhak Olmak İçin Elif-i Maksûre Gelen İsimler Bâbı'nda حَبَنْطًى kelimesinin müennesinin حَبَنْطَاةٌ şeklinde geldiği; kelime sonundaki elifin müenneslik elifi olduğu kabul edildiğinde ikinci bir *müenneslik hâ*'sının kelimeye eklenemeyeceği "...وَلَوْ كَانَتْ لِلتَّأْنِيثِ لَمْ تَدْخُلْ الهَاءُ..." cümlesiyle belirtilir.[156]

10. Meçhul fiil yerine "fâili isimlendirilmeyen yapılar" tabiri kullanılır. Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillere Eklenen Zâid Harfler Bâbı'nda, kelime başındaki dammenin i'râb harekesi gibi değişken olmadığı "fâili isimlendirilmeyen yapılarda" bu durum devam ettikçe وُعِدَ olarak kullanılacağı "...لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ ..." şeklinde ifade edilir.[157]

11. Bazı harflerin sonra geldiği söylense de yapılan açıklamadan bu harflerin önce geldiği anlaşılır. Bu durum muhakkik hatası veya Müberred'e ait bir ıstılah olabilir. Vasıl Elifi Alan ve Almayan Fiiller Bâbı'nda, fâu'l-fiilden sonra

---

152 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 64.
153 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 87.
154 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 93.
155 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 199.
156 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 338.
157 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 93.

gelen harf harekelendiğinde vasıl elifine ihtiyaç olmadığı "...إِلَّا أَنْ يَتَحَرَّكَ مَا بَعْدَ الفَاءِ" açıklamasıyla ifade edilir. Ancak anlaşılması gereken "fâu'l fiilden önce gelen harf harekelendiğinde vasıl elifine ihtiyaç olmadığı" şeklindedir.[158]

12. "Fethalı tenvîn", *öncesi fetha olan tenvîn* ıstılahıyla ifade edilir. İbdâl Harfleri Bâbı'nda, elifin vâv ve yâ harflerine *bedel* olarak geldiği, elifin رَأَيْتُ زَيْدًا örneğinde olduğu gibi vakıf esnasında, konum olarak bir öncesinde bulunan *fethalı tenvîn*e *bedel* olduğu "...وَتَكُونُ بَدَلًا مِنَ التَّنْوِينِ المَفْتُوحِ مَا قَبْلَهُ" şeklinde izah edilir.[159]

13. *Lîn harfleri* ve *med harfleri* ıstılahları aynı anlamda kullanılır. İbdâl Harfleri Bâbı[160] ile Yakın Mahreçli Harflerden İ'râb Edilenler ve İ'râbı Uygun Olmayanlar Bâbı'nda[161] elif, vâv, yâ *med ve lîn harfleri* olarak nitelenir. Ayrıca harflere ses vermek için kullanılan ibdâl harflerinden oldukları da belirtilir.

14. *Vezin* kelimesi çoğu defa ses uyumu anlamında bir ıstılah olarak kullanılır. Üç Harften Fazla Sahih ve İlletli Fiillerin Masdar Yapıları Bâbı'nda, rubâî veznin bir tane olduğu, bu nedenle rubâî mücerred vezne mülhak olmayan sülâsî mezîd rubâî fiillerin muzâri siygaları ile rubâî mücerred fiillerin muzâri siygalarının aynı olduğu belirtilir. Bu açıklamada vezinden kast edilenin "hareke-sükûn" olduğu Udayme tarafından dipnotta belirtilir.[162] Aslen Dört Harfli veya Bir Harfi Zâid İsimlerin Cemisi Bâbı'nda bu tür isimlerin tamamının مَفاعِلُ vezninde cemi olacağı söylenir.[163]

15. Istılah olarak kullanılan bazı kelimeler aynı zamanda sözlük anlamıyla da eserde yer alır. "الجَمْعُ" kelimesi her zaman ıstılah olarak "çoğul" anlamında kullanılmayıp, sözlük anlamında "çeşit" manasında da kullanılır. Bu durum karışıklığa neden olur. بَابٌ ve دَارٌ Gibi Orta Harfi İlletli İsimler Bâbı'nda, bir öncesi fetha olması nedeniyle, bu tür kelimelerde bulunan yâ ve vâv'ın elife

158 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 88.
159 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 61.
160 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 61.
161 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 210.
162 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 96.
163 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 228-229.

dönüşeceği "اعْلَمْ أَنَّ هَذَا الجَمْعَ يَنْقَلِبُ يَاؤُهُ وَوَاوُهُ أَلِفًا" şeklinde ifade edilir. Udayme bu durumu dipnotta açıklar.[164]

16. *İlhak, mülhak* kelimeleri ıstılah olarak kullanıldığı gibi sıklıkla sözlük anlamı da bildirir. Üç Harften Fazla Olan Sahih ve İlletli Fiillerin Masdar Yapıları Bâbı'nda, rubâî vezne mülhak olmayan ancak vezinleri ortak sülâsî mezîd fiillerin masdarlarının da aynı vezinde olacağı " إِنَّ الأَفْعَالَ إِذَا وَقَعَتْ عَلَى وَزْنٍ وَاحِدٍ بِغَيْرِ إِلْحَاقٍ فِي الثَّلاثَةِ الَّتِي تُلْحِقُهَا الزَّوَائِدُ اسْتَوَتْ مَصَادِرُهَا" şeklinde ifade edilir. Burada ilhâk kelimesi ıstılah anlamında kullanılırken metnin devamındaki "فَعَّلَ ve فَاعَلَ bâblarına tâ eklendiğinde تَفَعَّلَ ve تَفَاعَلَ bâbları oluşur." anlamı gelen " وَاعْلَمْ أَنَّ التَّاءَ تَلْحَقُ فَاعَلَ" cümlesinde sözlük manasıyla meçhul fiil olarak "*eklenmek*" anlamında kullanılır.[165]

17. *Ölü harf* ve *canlı harf* ıstılahları kullanılır. Dört Harfli Maksûr İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda, memdûd kelimelerin ism-i mensûbunda hazf yapılmayacağı, kelime sonundaki hemzenin canlı bir harf olması nedeniyle hazfedilmeyip vâv'a dönüşeceği "… لِأَنَّهَا حَرْفٌ حَيٌّ…" şeklinde belirtilir.[166] Cemi İsimlerin Özel İsim Olarak Kullanılması Bâbı'nda ise nahivcilerin harekeli olması nedeniyle hemzeyi kelimede bıraktıkları, sâkin olması nedeniyle de elifi hazfettikleri; harekeli harfin canlı olduğu "… وَالمُتَحَرِّكُ حَرْفٌ حَيٌّ…" şeklinde ifade edilir.[167] İsm-i Mensûb Bâbı'nda sondan bir öncesi sâkin yâ harfi olan kelimelerin bu harflerinin ölü olmasından dolayı ism-i mensûbları yapılırken hazfedilmelerinin câiz olduğu açıklaması "… فَحَذْفُهَا جَائِزٌ لِأَنَّهَا حَرْفٌ مَيِّتٌ…" cümlesiyle ifade edilir.[168]

18. Bazı ıstılahların anlamı kapalı kalır. *Masdar* yerine bazen *fiil ismi* tabiri kullanılır. Fiillerin Asılları ve Zevâidleri Bâbında, *fiil ismi*nin فِعَالٌ vez-

---

164 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 280

165 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 102-103.

166 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 149.

167 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 286.

168 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 133.

ninden geldiği "...وَيَقَعُ اسْمُ الفِعْلِ عَلَى فِعَالٍ" şeklinde ifade edilir[169]. Bu durum فِعَالِ veznindeki isim fiilleri de akla getirir.

19. Fiiller için *müteaddî* ve *gayr-i muteaddî* ıstılahları kullanılır. Fiillerin Asılları ve Zevâidleri Bâbı'nda, sülâsî fiillerin üç tane mâzi vezni bulunduğu, فَعَلَ vezninin hem *müteaddî* hem de *gayr-i müteaddî* olduğu belirtilir.[170] "Lâzım" kelimesi sözlük anlamında "gerekli" olarak kullanılırken *lâzım fiil* ıstılahına yer verilmez.

20. *Muzâri* ıstılahını ifade etmek için bazen *mustakbel* kelimesi bu anlamda ıstılah olur. *Mâzi* fiile göre *muzâri* fiil gelecek zaman hükmündedir. Mücerred ve Mezid Fiiller Bâbı'nda فَعِلَ vezninin *mustakbel*inin يَفْعَلُ olarak gelmesi gerektiği "...فَأَمَّا مَا كَانَ عَلَى فَعِلَ فَاللَّازِمُ فِي مُسْتَقْبِلِهِ يَفْعَلُ..." şeklinde ifade edilir.[171]

21. *Âkil* ve *gayr-i âkil* ıstılahları yerine, *âdemî* ve *gayr-i âdemî* kullanılır. فَاعِلٌ Vezninde Gelen Ancak Sıfat Olmayan Özel veya Cins İsimlerin Cemisi Bâbı' nda, فَاعِلٌ vezninde gelen ancak sıfat olmayan *âdemî* isimlerin vâv-nûn ile cemi oldukları; bu isimler *gayr-i âdemî* olduğunda ise vâv-nûn harfleriyle değil *cem-i teksîr* kalıplarında geldikleri belirtilir. Konunun devamında, ayet açıklanırken, secde etmenin aslen *âdemî* olanlara, yani insanlara ait bir eylem olduğu belirtilir.[172]

22. *Tasğir*in zıt anlamlısı olarak kelimenin müfred halini ifade etmek için *tekbîr* tabiri kullanılır. Dört Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda, kelimenin *tekbîr*inde asli veya mülhak olarak harekeli bir vâv bulunduğunda *tasğir*in tercihe bağlı olarak iki farklı şekilde yapılabileceği ancak kelimenin *tekbîr*inde harekesiz bir vâv olduğunda *tasğir*inde kesinlikle yâ'ya dönüşeceği ifade edilir.[173]

---

169 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 73.
170 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 71.
171 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 71.
172 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 225.
173 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 243-244.

23. Belirtilen değişik görüşlerin doğruluğunu ifade etmek için bazen sözlük anlamıyla "كُلٌّ قَدْ ذَهَبَ مَذْهَبًا" tabiri kullanılır. Dört Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda, herkesin kendi tercihine göre hareket ettiği, belirtilen görüşlerin doğru ancak birincisinin kıyas bakımından daha uygun olduğu " وَكُلٌّ قَدْ ذَهَبَ مَذْهَبًا، إلا أَنَّ القَلْبَ أَقْيَسُ لِمَا ذَكَرْتُ لَكَ" şeklinde ifade edilir.[174]

24. *Kıllet-i temekkun* tabiri sözlük anlamıyla "anlamında netlik olmayan kelimeler" şeklinde kullanılır. Yer İsimlerinin Tasğiri ve Tasğiri Yapılmayan Yer İsimleri Bâbı'nda, "غَيْرُ" kelimesinin *kıllet-i temekkün* manası bildirdiği, "جَائَنِي غَيْرُكَ" denildiğinde herhangi bir insanın tam manasıyla kastedilmediği, sadece muhatabın "gelen kişi" olmadığının anlaşılacağı belirtilir.[175]

25. "إِلَّا بِثَبْتٍ" tabiri sözlük anlamıyla "delil" olarak kullanılır. Bu kelime herhangi bir kuralın ve uygulamanın sahip olduğu delili belirtir. Sülâsî Masdarlarda İhtilaflar ve Asıllarının Tespiti Bâbı'nda, فَعْلًا vezninin asıl harf sayısı en az vezin ve fethanın ise en hafif hareke olduğu belirtilir. Arab Dilinde bu vezne ancak kabul görecek bir delil sonrasında zâid bir harf ve farklı bir hareke eklenebileceği hususu "وَلَا يَثْبُتُ فِي الكَلَامِ بَعْدَ هَذَا حَرْفٌ زَائِدُ وَلَا حَرَكَةٌ إِلَّا بِثَبْتٍ وَتَصْحِيحٍ" şeklinde ifade edilir.[176]

26. "التَّثْقِيل" tabiri genellikle *şeddeli* manasında ıstılah olarak kullanılır. İdgâm Edilen ve Edilmeyen Yakın Mahreçli Harfler Bâbı'nda سيِّدٌ ve مَيِّتٌ kelimeleri *şeddeli* yâ ile kesranın bir araya gelmesi nedeniyle tahfif edilerek سَيْدٌ ve مَيْتٌ olarak gelebileceği "...لِأَنَّهُ اِجْتَمَعَ تَثْقِيلُ اليَاءِ والكَسْرَةِ" şeklinde ifade edilir.[177] İki Harfi Olan İsimler Bâbı'nda, "هُو" diye isimlendirilen bir kişinin هَذَا هُوٌّ olarak şeddeli kullanılacağı "...هَذَا هُوٌّ كَمَا تَرَى فَتَثَقَّل" şeklinde açıklanır.[178]

---

174 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 71.
175 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 271-273.
176 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 127.
177 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 222.
178 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 234.

27. "مُسْتَثْقَلَةٌ" ve "ثِقَلٌ" kelimeleri ıstılah anlamında "dile ağır/zor gelmek" manasıyla kullanılır. Kendi Başına Bir Mana Bildirmeyen Lafızdan Kelime Oluşmayacağı Bâbı'nda, dammenin kesradan sonra dile ağır gelmesi " لِأَنَّ الضَّمَّةَ مُسْتَثْقَلَةٌ بَعْدَ الكَسْرَةِ" şeklinde ifade edilir.[179] Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillere Eklenen Zâid Harfler Bâbı'nda, vâv'ın mahrecinden çıkması nedeniyle vâv üzerinde gelen dammenin dile ağır gelmesi "وَالضَّمَّةُ مُسْتَثْقَلَةٌ فِي الوَاوِ، لِأَنَّهَا مِنْ مَخْرَجِهَا" şeklinde ifade edilir.[180] فَعِلٌ ve فَعُلٌ Örneğinde Sahih ve İlletli İsimlerden İkinci Harfi Kesra Olan İsim ve Fiiller Bâbı'nda, fethanın hafifliği nedeniyle ذَهَبَ fiili ve جَمَلٌ isminin geldiği vezinlerde orta harfin sâkin yapılmadığı ancak kesra ve dammenin ağır gelmesi nedeniyle sâkin yapıldıkları "...لِخِفَّةِ الفَتْحَةِ، وَثِقَلِ الكَسْرَةِ وَالضَّمَّةِ" şeklinde ifade edilir. [181]

28. "المُخَفَّفَةُ" kelimesi "şeddenin kelimeden kaldırılması" olarak sözlük anlamında kullanılır. İki Harfi Olan İsimler Bâbı'nda, "بَخٌّ"den tahfif edilmiş "بَخ" sözcüğünün tasğirinde hazfedilen hâ'nın (خ) geri geldiği zira aslının şeddeli olduğu "كَذَلِكَ بَخ المُخَفَفَةِ مِنْ بَخٍّ تَرُدُ فِيهَا الخَاءُ المَحْذُوفَةُ لِأَنَّ الأَصْلَ التَّثْقِيلُ" şeklinde ifade edilir.[182] Istılah olarak "المُخَفَّفَة" "hemzenin vurgusuz telaffuzu" anlamındadır. Hemze Bâbı'nda, tahfif edilmiş hemze ile hakiki (tahfif edilmemiş) hemzenin bulunduğu vezinlerin aynı olduğu sadece okunuşlarındaki vurgu yönüyle birbirinden ayrıldığı "المُخَفَّفَةُ بِوزْنِهَا مُحَقَّقَةٌ، إِلَّا أَنَّكَ خَفَّفْتَ النَّبْرَةَ" şeklinde ifade edilir.[183]

29. "مُحَقَّقَة" kelimesi "vurgulu okumak" anlamında bir ıstılahtır. Hemze Bâbı'nda, vurgulu hemzenin mahrecinin uzak olması nedeniyle telaffuzu zor bir harf olduğu "...الهَمْزَةُ المُحَقَّقَةُ فَلِبُعْدِهَا مِنَ الحُرُوفِ" şeklinde ifade edilir.[184]

---

179 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 37.
180 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 92.
181 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 117.
182 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 234.
183 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 155.
184 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 155.

30. "التَّضْعِيفُ" kelimesi "idgâmlı okunan harflerin çözülerek ayrılması" anlamında bir ıstılahtır. Hemze Bâbı'nda, sonu sâkin olmasından dolayı انْفَعَلْتَ ve افْتَعَلْتَ vezinlerinde tad'îfin ortaya çıktığı, yani idgâmın çözülerek iki harfin de ayrı telaffuz edildiği ve yazıldığı "... لِأَنَّ التَّضْعِيفُ يَظْهَرُ إِذَا سَكَنَ آخِرُهُ..." şeklinde ifade edilir.[185] İlletli Fiillere Benzetilerek Muda'af Harflerinden Birisi Hazf olan Fiiller Bâbı'nda ise bir Arap topluluğunun bir kelimede aynı cinsten bir harfinin art arda gelmesini önlemek için ikincisini yâ'ya dönüştürdüğü " إِذَا وَقَعَ التَّضْعِيفُ أَبْدَلُوا اليَاءَ مِنَ الثَّانِي" şeklinde ifade edilir.[186]

31. "لَيسَ بشَيْءٍ" cümlesi "bir görüşün önemsiz olduğu ve ilmî bir değerinin bulunmadığı" şeklinde sözlük anlamında kullanılan bir tabirdir. İlletli Fiillere Benzetilerek Muda'af Harflerinden Birisi Hazf olan Fiiller Bâbı'nda, yapılan itirazın bir değerinin olmadığı "... وَلَيسَ ذَلِكَ الاِعْتِرَاضُ بِشَيءٍ..." açıklamasıyla ifade edilir.[187]

32. "العِلَّة" kelimesi "elif, vâv ve yâ" harflerini bildiren bir ıstılah olarak kullanıldığı gibi çoğu defa sözlük anlamında "durum, sebep, sorun, faktör" ifade eder. Ayne'l-Fiili İlletli ve Sonrasında Lîn Harfleri Bulunan Yapılar Bâbı'nda فَيْعِل vezninde gelen ayne'l-fiili vâv veya yâ olan kelime yapılarının aynı durumu paylaşmalarından dolayı (yâ olarak) aynı geldiği "... لِأَنَّهُمَا مُشْتَرِكَانِ فِي العِلَّةِ" cümlesiyle ifade edilir.[188]

33. "حَرْفُ الإضَافَةِ" tabiri ise *harf-i cer* anlamında bir ıstılah olarak kullanılır.[189]

---

185 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 76.
186 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 246.
187 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 236.
188 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 124.
189 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 185, 327; III, s. 280.

34. "الجَمْعُ المُسَلَّمُ" terkibi *cem-i sâlim* yerine ıstılah olarak kullanır. المُذَكَّرُ nitelendiğinde *cem-i müzekker-i sâlim* ve المُؤَنَّثُ nitelendiğinde *cem-i müennesi sâlim* ıstılahlarının yerini alır.[190]

35. "أَدْنَى العَدَد" terkibi *cem-i kıllet* anlamında ve "وَإِذَا جَاوَزَتْ أَدْنَى العَدَدِ" tabiri de *cem-i kesret* anlamında ıstılah olarak kullanılır. Üç Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda, فِعْلٌ vezninin cem-i kılletinin أَفْعَالٌ vezninde geldiği " مَا كَانَ عَلَى فعْلٍ فَإِنَّ فَإِذَا جَاوَزْتْ "أَدْنَى العَدَدِ فِيهِ أَفْعَالٌ cümlesiyle, cem-i kesretinin de فُعُولٌ vezninde olduğu " أَدْنَى العَدَدِ فَبَابُهُ فُعُولٌ" açıklamasıyla ifade edilir.[191]

36. "الصَّحِيحُ" kelimesi çoğu zaman "illetli harfi olmayan" anlamında ıstılah; bunun yanında "eksiği olmayan, düzenli, sâlim" sözlük anlamıyla sâlim çoğullar için kullanılır. Arap Dilinde Fiillerin ve İsimlerin İ'râbı Bâbı'nda mükesser olmayan çoğullar için "sâlim çoğul" ifadesi "هُو الجَمْعُ الصَّحِيحُ" şeklindedir.[192] Bazen de "kurallı, kıyasi" anlamında kullanılır. Memdûd ve Maksûr İsimler Bâbı'nda, ندًى kelimesinin فَعَلٌ vezninde olması nedeniyle müfred veznine göre kıyasi cemisinin أَنْدَاءٌ şeklinde olacağı "… جَمْعُهُ الصَّحِيحُ أَنْدَاءٌ" şeklinde ifade edilir.[193]

37. "البَابُ" kelimesi daha çok sözlük anlamında "yol, yöntem, kapsam, taraf, kısım" olarak kullanılır. Memdûd ve Maksûr İsimler Bâbı'nda, أَفْعِلَةٌ vezninde cemisi gelen isimlerin müfredleri ile müfredleri فَعْلَةٌ vezninde gelen isimlerin tamamının cemisinin memdûd isimlerden oluştuğu ancak فَعلَةٌ vezninde gelen قَرْيَةٌ kelimesinin cemisinin فِعَالٌ vezninde değil de قُرًى şeklinde gelmesinden dolayı bu kapsamda olmadığı "… لَيْسَ مِنْ هَذَا البَابِ…" şeklinde ifade edilir.[194]

---

190 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 224.
191 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 196-197.
192 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 5.
193 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 81.
194 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 86.

38. Kelime sonunda şeddeli gelmeyen nûn'larla tenvîn nûn'u, nûn-u hafîfe olarak nitelenir. Mahzûflar ve Mezîdler Bâbı'nda[195] şu açıklama yapılır:

> *"لَمْ أَكُ örneğinde olduğu gibi nûn, yâ ve vâv ile benzerlik gösterir, sâkin olduğunda hazfedilir. Çünkü onlara idgâm olur, onlar gibi zâid harf olarak gelir ve i'râb olur. Yâ ve vâv'ın yerine elif geldiği gibi vakıf halinde de رَأَيْتُ زَيْدَا ve اِضْرَبَا örneklerinde olduğu gibi nûn-u hafîfe yerine elif gelir. Vâv, nisbet yâ'sından önce bedel geldiği gibi nûn'da bu konumunda بَهْرَانِيٌّ ve صَنْعَانِيٌّ örneğinde olduğu gibi gelir."*

39. "بَدَلًا لازِمًا" "lâzım bedel" tabiri "değişime uğrayan harfin tekrar aslına dönmediği" anlamında kullanılır.[196]

40. "الحُرُوفُ الثَّلَاثَةُ المُصَوِّتَةُ" tabiri "ses veren harfler" olarak nitelenen "elif, vâv ve yâ harfleri" anlamında kullanılır.[197]

41. "الاسْمُ تَامٌّ" tabiri sahih isim olarak kullanılır.[198]

42. *İsm-i tafdîl* ıstılahı kullanılmaz ancak أَفْعَلُ vezninde gelen ve yaptığı işle ilgili sıfatı tam yerleşmeyen kelimelerin sadece مِنْ harf-i cerriyle veya isimler gibi el takısıyla kullanıldığı şeklinde ifade edilir.[199]

43. *Sıfat-ı müşebbehe* yerine *sıfat-u'l-müşebbehe bi'l-fâil* ıstılahı kullanılır.[200]

44. "أَسْمَاءُ الأَمَاكِنِ" tabiri, bir kalıbı belirtmek için ıstılah olarak kullanılmaz, genel anlamda mekân ismi ifade eder. Mekân İsimlerinin Tasğiri ve Tasğiri Yapılmayan Yer İsimleri Bâbı'nda, mekân isimlerinin özel veya cins diğer

---

195 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 167.
196 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 119.
197 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 162.
198 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 108.
199 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 216; III, s. 248-254.
200 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 158-165.

isimler gibi olduğu "اِعْلَمْ أَنَّ أَسْمَاءَ الأَمَاكِنِ كَسَائِرِ الأَسْمَاءِ خَاصِّهَا وَعَامِّهَا..." şeklinde ifade edilir.[201] Ancak günümüzde *ism-i mekân* ıstılah olarak kullanılır.

6. el-Muktedab'da Çok Tekrar Edilen İfadeler

Dikkat çekilen noktaları öne çıkartılması, kelimelerin son harekelerinin gösterilmesi veya her iki nedenden dolayı vasıl halinde okunmalarını sağlamak için eserde bazı ifadeler kullanılır. Bunlardan اعْلَمْ: 391, أَلَا تَرَى: 277, يَا فَتَى: 244, فَاعْلَمْ: 154, كَمَا تَرَى: 16 defa tekrar edilir. Bu lafızların geçtiği cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

1. "اِعْلَمْ أَنَّهُ لَيْسَ مِنْ كَلامِهِمْ" ve "اِعْلَمْ أَنَّ هَذِهِ الوَاوَ إِذَا كَانَ الفِعْلُ" cümlelerinde اعْلَمْ lafzı konuya dikkat çeker. [202]

2. "أَلا تَرَى أَنَّكَ تَقُولُ: جَداوِلُ، كَمَا تَقُول: أَسَاوِدُ" ve "أَلا تَرَى أَنَّكَ تَقُولُ: مُوْسِرٌ، ومُوْقِنٌ" cümlelerinin başında أَلا تَرَى lafzı konuya dikkat çeker. [203]

3. "زَيْدٌ عَلَى الجَبَلِ يَا فَتَى وَعَلا الجَبَلَ" cümlesinde عَلَى ve يَا فَتَى lafzı harf-i cerinin cer ettiği الجَبَل sözcüğünün harekesini belli etmek üzere sonrasında gelir.[204]

"رَأَيْتُ زَيْدًا يَا فَتَى. فَإِذَا وَقَفْتَ قُلْتَ: رَأَيْتُ زَيْدَا" cümlelerinin birincisinde harekenin ortaya çıkması amaçlanarak يَا فَتَى kullanılır, ikinci cümlenin sonunda ise tenvînin elife dönüştüğünü göstermek için vakıf tercih edilir.[205]

4. "هَذا قَاضٍ فَاعْلَمْ" cümlesinde ise فَاعْلَمْ lafzı harekeyi belli etmek için gelir. İ'râbı harekeyle yapılmayan "هَذَا أَبُوهُ فَاعْلَمْ" ibaresinde فَاعْلَمْ lafzı harekenin

---

201 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 271.
202 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 88, 149.
203 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 92, 118.
204 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 46.
205 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 219.

tespiti için değil vakıf esnasında hâ harfinin kaybolmasını önlemek için kullanılır.[206]

5. Kesradan sonra dammenin sadece i'râb harekesi olarak gelebileceğini belirten "نَحْوَ قَوْلُكَ: فَخِذٌ كَمَا تَرَى" örneğindeki كَمَا تَرَى lafzı harekeye dikkat çeker.[207]

7. el-Muktedab'da Görüşleri Çoğunlukla Değerlendirilen Dilciler

Müberred, Basra ekolünün önde gelen isimlerinin ve eğitim aldığı hocalarının görüşlerine eserinde geniş ölçüde yer verir. Yapılan değerlendirmelerle konular etraflıca ele alınır. Görüşleri çoğunlukla ele alınan dilciler aşağıda belirtilmiştir.

7.1. Sîbeveyhi

Sîbeveyhi'nin (ö.180/796) adı eserde 84 yerde geçer. Kimi zaman paylaşılan kimi zaman şiddetle karşı çıkılan çok sayıda görüşüne yer verilir. Bazen ondan nakille sorulara cevap verilir, bazen değişik görüşler arasında onun görüşü de değerlendirilir. Örnekler aşağıda belirtilmiştir.

Sîbeveyhi'nin مُحْرَنْجِمٌ kelimesini حَرَاجِمُ olarak cemi etmesine rağmen مُقْعَنْسِسٌ kelimesini مَقَاعِسُ olarak cemi yapması şaşkınlıkla karşılanır. مُحْرَنْجِمٌ kelimesindeki mîm'in karşılığı مُقْعَنْسِسٌ kelimesindeki ikinci sîn'in fark edilmemesi çok büyük bir hata olarak değerlendirilir.[208]

Sîbeveyhi'nin "رَحِيمٌ ve عَلِيمٌ gibi فَعِيلٌ veznindeki ism-i fâillerin mefûlu nasb edeceği" görüşünün doğru olmadığı belirtilir. فَعِيلٌ vezninden gelen ism-i fâillerin fiilleri geçişsiz olması nedeniyle nasb etme özelliklerini kaybettikleri vurgulanır. Bu vezinde gelen çok az sayıdaki geçişli fiilin de geçişsiz fiillere mülhak olacağı ifade edilir. Ayrıca فَعِيلٌ vezninin aslen فَعُلَ bâbından geldiği öne sürülür.[209]

---

206 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 37, 134.
207 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 81.
208 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 235.
209 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 113-123.

فَعْلَةٌ veznindeki sıfatların ayne'l-fiillerinin sürekli sâkin olması nedeniyle sıfat ve isimlerin birbirinden bu şekilde ayrıldığı belirtilir. Ancak شَاةٌ لَجْبَةٌ (*sütü az koyun*) lafzındaki لَجْبَةٌ sıfat olmasına rağmen cemisinin isim gibi شاءٌ لجبَات tarzında gelmesinin nedeni açıklanırken Sîbeveyhi'nin لَجْبَةٌ ve لَجَبَةٌ olarak iki ayrı kelime şeklinde değerlendirme yaptığı, لَجَبَاتٌ'ın müfredinin لَجَبَةٌ olduğu belirtilir.[210]

7.2. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin (ö.170/786) adı çoğunlukla Sîbeveyhi'yle birlikte olmak üzere eserde 51 yerde geçer; görüşleri çoğunlukla benimsenir bazen de Mâzini yerine onun görüşü tercih edilir.[211]

el-Muktedab'da tasğir vezinleri Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'den nakledilir. Müberred, silsile şeklinde Mâzinî ve Esmâî'den Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin tasğiri üç vezin üzerine kurduğunu aktarır.

7.3. Ebû'l-Hasan el-Ahfeş

Ebû'l-Hasan el-Ahfeş el-Evsat'ın (ö.215/830) adı eserde 32 yerde geçer. Görüşleri bazen destekleyici olarak kullanılırken çoğu zaman eleştirilir.[212]

7.4. Ebû Osman el-Mâzinî

Müberred'in hocası Mâzini'nin (ö.249/863) adı eserde 17 yerde geçer. Onun görüşlerine özel bir bâb[213] ayıran müellif çok az konuda onunla farklı düşünür.[214]

7.5. Yunus b. Habîb ed-Dabbî

Yunus b. Habîb ed-Dabbî'nin (ö.182/798) adı eserde 15 yerde geçerken sarfla ilgili üç görüşü de eleştirilir.[215]

---

210 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 190-192.
211 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 384.
212 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 126-127, 254.
213 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 127.
214 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 384.

7.6. Ebû Amr b. Alâ

Ebû Amr b. Alâ'nın (ö.154/770) adı eserde 11 defa geçer. Kıraat ve sarf konularıyla ilgili görüşlerine yer verilir.

7.7. Ebû Ömer el-Cermî

Müberred'in hocası Ebû Ömer el-Cermî'nin (ö.225/840) adı eserde 2 yerde geçer ve nahiv konularıyla ilgili görüşlerine yer verilir.

7.8. Basra Ekolüne Ait Ortak Görüşler

Basra Ekolüne ait ortak görüşler çoğunlukla eserde kabul görür ancak ekolun tercih edilmeyen ve onaylanmayan bazı görüşleri de vardır.

Harflerinde i'lâl olmaksızın فَعَلْتُ vezninde gelen illetli fiillerin isimlerinde de i'lâl olmayacağı belirtilir. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, Sîbeveyhi ve tüm Basra ekolündeki nahivcilerin de bu görüşte olduğu ifade edilerek konu hakkında ortak görüş bildirilir.[216]

Sîbeveyhi, Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ve Basra ekolünün diğer mensupları, fiil vezinlerinde gelmeyen zâid isimlerle fiil vezinleriyle aralarında sadece hareke farkı olan isimlerde bulunan illet harflerinde i'lâl yapar. Müberred ise fiilden müştak olmayan isimlerin illet harflerinde i'lâl yapılamayacağını belirtir.[217]

Sîbeveyhi, Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ve Basra ekolü mensûbu diğer nahivciler مَعِيشَةٌ kelimesinin مَفْعُلَةٌ veya مَفْعِلَةٌ vezninden gelebileceğini ancak بِيضٌ sözcüğünde olduğu gibi dammenin kesraya dönüşeceğini söyler. Eserde bu görüşe karşı çıkılarak benzer örnekleri olan bu kullanımın sadece zaruret anında yapılabileceği değerlendirilir.[218]

---

215 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 286; III, s. 136-139.

216 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 199-201.

217 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 108-109.

218 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 100-103.

8. el-Muktedab'da Dilbilgisi Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Müberred, dil kurallarını tespit ederken bir araya getirdiği dil malzemesinin kullanımını derecelendirmeye tabi tutar. Maksûr ve Memdûd İsimler Bâbı'ndan bir kesit aşağıda ele alınmıştır.[219]

> *"Çekimli ism-i memdûdların tesniyesinde hemzenin vâv'a dönüştürülmesi câiz olmakla birlikte güzel değildir. En doğrusu tamamının hemzeli olarak* كِسَاءَانِ، غِطَاءَانِ، رِدَاءَانِ *örneklerinde gelmesidir. Bunun yanında hemze* كِسَاوَانِ، غِطَاوَانِ *şeklinde aslına dönerek de tesniye olur. Hemzesi yâ veya vâv'dan dönüşmeyen, asıl harf olan ism-i memdûdların tesniyesinde hemzenin vâv'a dönüştürülmesi* قُرَّاوَانِ *da olduğu gibi câiz olmakla birlikte çok kerihtir. Hemze mülhak olduğunda ise tesniyesinde vâv olarak gelmesi daha güzel olsa da en iyisi* عِلْبَاوَانِ، حِرْبَاوَانِ *şeklinde kalmasıdır."*

Müberred, çekimli ism-i memdûdların tesniyesinde hemzenin vâv'a dönüşmesiyle ilgili olarak aşağıdaki sözcükleri kullanır.

1. En doğrusu tamamının hemzeli gelmesidir. (أَجْوَدُ)

2. Mülhak hemzenin tesniyesinin vâv olarak gelmesi daha güzeldir.(أَحْسَنُ)

3. Vâv'a dönüştürülmesi câiz olmakla birlikte güzel değildir. (يَجُوزُ ولَيْسَ بِالجَيِدِ)

4. Asıl harf olan hemzenin vâv'a dönüşmesi câiz olmakla birlikte çok kerihtir. (فَهُوَ أَقْبَحُ و جَائِزٌ)

Eserdeki bu örnekler dil kurallarının tespiti için toplanan dil malzemesinin beş ayrı tarzda nitelendiğini gösterir.[220] Bu ifadeler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

---

219 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 39.

220 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 43.

Arap Diline Ait Kullanımların Doğruluk Derecesini İfade Etmede Müberred'in Kullandığı Olumlu ve Olumsuz Anlam Bildiren Kelime ve Terkipler				
1	الأجوَدُ /الأحسَنُ En iyi, en güzel, en doğru, pekiyi	أَقْيَسُ	أَوْضَحُ	الوَجْهُ
		أَحْرى	الحَدُّ	أَحْسَنُ
		الاخْتِيَارُ	أَجْوَدُ	المُخْتَارُ
		يكون وجهًا جيدًا مختارًا		الوَجْهُ المُخْتَارُ
		مَا يَغْلب عَلَيْه أَحَد المَذْهَبينَ		جَيِّدٌ مُخْتَارٌ
2	الجيّدُ /الحَسَنُ İyi, güzel	جَيِّدٌ وَحَسَنٌ	حَسَنٌ جَمِيلٌ	كَانَ جَيِّدًا حَسَنًا
		كَثِيرٌ جِدًّا	هُوَ أَحْقُّ بِكَذَا	هو الأَكْثَرُ الأَغْلَبُ
		أَوْجَبُ لَهُ	هُوَ الوَجْهُ الجَيِّدُ	كَثِيرٌ فِي الكَلَامِ
		حَسُنَ	القِيَاسُ	كَانَ حَدُّهُ أَنْ يَقُولَ
		جَيِّدٌ بَالِغٌ	وَجْهٌ جَيِّدٌ	هَذَا مَذْهَبٌ النَّحْوِيِّينَ
		القِيَاسُ الحَاكِمُ	القِيَاسُ والصَّوَابُ	القِيَاسُ اللَّازِمُ
		وَلِكُلِّ مَذْهَبٌ قَوِيٌّ	وَجْهٌ حَسَنٌ جَمِيلٌ	هو مذهب أكثر النحْويين
	3/1 الجائز Câiz, mümkün	جَائِزٌ	إِنْ شِئْتَ	لا أَرَاهُ مُمْتَنِعًا
		مُسْتَعْمَلٌ	الصَّوَابُ	اِخْتَرْ أَيُّهُمَا شِئْتَ
		كَثِيرٌ جدّاً	يَجُوزُ مِثْلُهُ	لَيْسَ فِي حَسَنٍ هَذَا
		لَيْسَ بِالوَجْهِ	مَعْرُوفٌ جَائِزٌ	اخْتَرْ أَيُّهُمَا شِئْتَ

3		قَدْ يَجُوزُ	صَحِيحٌ بَيْنَ الصِّحَّةِ	كلٌّ قدْ ذَهَبَ مَذْهَبًا
		يَصْلُحُ	فَعَلَى غَيْرِ هَذَا المَذْهَبِ	فَهَذَا مَذْهَبٌ وَلَيْسَ عَلَى الحَدُّ
		أَجَازَ	كُلٌّ قَدْ ذَهَبَ مَذْهَبًا	القَائِلُ فِيهَا مُخَيَّرٌ
		إِنَّمَا جَازَ	ذَلِك كَمَذْهَبٍ ...	كِلا القَوْلَيْنِ مَذْهَبٌ
		لَيْسَ هَذَا القَوْلُ بِمَرْضِيٍّ		الوَجْهُ الآخَرُ فِيهِ جَائِزٌ
	3/2 لَا يَجُوزُ غَيْرُهُ Onun dışındakiler doğru değil	لا يَجُوزُ غَيْرُهُ	لا يَجُوزُ إلا ذَلِكَ	أَلْزَمُ
		لَا يَكُونُ إِلَّا	لا يَكُونُ إِلَّا عَلى ذَلِكَ	
		لا يَكُونُ إِلا ذَلِكَ	صِحَّةُ هَذَا المَذْهَبُ ويُبْطِلُ مَا سِوَاهُ	
		لَمْ يَكُنْ بُدٌّ من ...	هَذَا القَوْلُ الصَحِيحُ الذِّي لا يَجُوزُ فِي القِيَاسِ غَيْرُهُ	
4	القَبِيحُ Çirkin, kerih	رَدِيءٌ	رَدِيءٌ جِدًّا	لَيْسَ بجيِّدٍ فِي القِيَاسِ
		أَقْبَحُ	لَيْسَ بِجَيِّدٍ وَلا حَسَنٍ	رَدِيءٌ فِي القِيَاسِ
		قَبِيحٌ	لَيسَ بالقَوِيِّ	جَائِزٌ قَبِيحٌ
		بَعِيدٌ	أَرْدَأُ الأَقَاوِيلُ	شَبِيهٌ بِالغَلَطِ
		عَلَى بُعْدٍ	ضَعِيفٌ خَبِيثٌ	لَيسَ بالقِيَاسِ
		كَرَاهِيَّةٌ	يَجُوزُ وَهُوَ بَعِيدٌ	هَذَا أَبْعَدُ الوَجْهَيْنِ
		لَيْسَ بِالْحَسَنِ	لَيْسَ بجيِّدٍ	وَجْهٌ ضَعِيفٌ جِدًّا
			لَيْسَ مَا قَلُوا فِي كَرَا..... بِشَيْءٍ	

5	الخَطَأُ Hatalı, yanlış	خَطَأً	فَاسِدٌ	لَا أَرَاهُ جَائِزًا
		غَلَطٌ	مِنْ فَسَاد قَوْلِهِمِ	لَيْسَ فِي الكَلامِ
		لَا يَكُونُ	لَا يَكُونُ البَتَّةَ	ذَلِكَ لا يَجُوزُ فِيهَا
		لَا يَجُوزُ	لَيْسَ هَذَا بشَيْءٍ	ذَلِكَ لا يَجوز فيهَا
		مُحَالٌ	الأَقَاوِيلُ البَتَّةَ	هَذَا القَوْلُ فِي الفَسَادِ
		أَشْنَعُ	لَيس بِصَوابٍ	فليس هذا الاعتَرَاض بشَيءٍ
		لَا يَصْلُحُ	هو أَقْبَحُ وأَشنَعُ	لَيْسَ هَذَا القَول بشَيءٍ

İKİNCİ BÖLÜM

EL-MUKTEDAB'DA İSİM VE FİİLLERLE İLGİLİ ORTAK SARF KONULARI

1. Arap Dilinde Kelam

el-Muktedab adlı eserin ilk sayfasında, Arap Dilinde Fiillerin ve İsimlerin İ'râbı Bâbı'nda, Arap Dilinde kelamın üç kısma ayrıldığı açıklanır.[221]

Arap Dilinde kelam, yabancı kelimeler de dâhil olmak üzere isim, fiil ve harf olarak üç kısma ayrılır.

İsim, adam (رَجُلٌ), at (فَرَسٌ), Zeyd (زَيْدٌ), Amr (عَمْرٌو), vb. gibi tek başına bir anlam bildiren kelimelerdir. Önüne harf-i cer alan kelimeler isim, alamayanlar ise fiildir. Harfler ise kelimelere bir mana katmak için kullanılır.

2. Mizanu's-Sarfî

Eserde Mizanu's-Sarfî konusunu müstakil bir bâbda incelemez. Konuyla ilgili yapılan fihrist ve kitap incelenmesi sonucu bâblardan yapılan alıntılar bir araya getirilerek aktarılmıştır.

2.1. Mezid Vezinlerde Kelime Yapıları

Yapı Bilgisi ve Fiillerin Asılları ile Zâidleri Bâbı'nda mezîd kelime yapılarına değinilir.[222] Mezid bâbların sarf yapısı aşağıdaki şekilde açıklanır.

---

[221] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 3.
[222] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 69.

1. ضَرْبٌ kelimesi جَعْفَرٌ vezninde üç harfin üzerine lâme'l-fiilin tekrar eklenmesi sonucu ضَرْبَبٌ şeklinde فَعْلَلٌ veznine mülhak olur.

2. ضَرْبٌ kelimesi, قَطَّعَ vezninde ayne'l-fiilin tekrarıyla ضَرَّبَ olur.

3. ضَرْبٌ kelimesi, صَمَحْمَحٌ vezninde ayne'l ve lâme'l-fiilleri tekrarlanarak ضَرَبْرَبٌ şeklini alır.

4. ضَرْبٌ kelimesi, جَدْوَلٌ vezninde جَعْفَرٌ veznine mülhak olmaksızın ضَرْوَبٌ şeklinde gelir. Örnek alınan vezindeki zâid vâv, râ harfinin önüne getirilir.

5. ضَرْبٌ kelimesi, كَوْثَرٌ vezninde ضَوْرَبٌ şeklinde gelir.

6. ضَرْبٌ kelimesi, حَيْدَرٌ vezninde ضَيْرَبٌ şeklinde gelir.

7. ضَرْبٌ kelimesi, سَلْقَى vezninde ضَرْبَى şeklini alır. Mütekellim için سَلْقَيْتُ örneğinde ضَرْبَيْتُ olarak çekimlenir.

Müberred ضَرْبٌ masdarı üzerinden sarf yapısını öne çıkarıp manayı göz ardı ederek mezîd yapıları açıklar. Bu konuyu fiil vezinlerinin anlaşılması için dile getirdiğini bâbın sonunda belirtir. Verilen vezin örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Fiil	İsim	İsim	İsim	İsim	Fiil	İsim	Vezin
سَلْقَى	حَيْدَرٌ	كَوْثَرٌ	جَدْوَلٌ	صَمَحْمَحٌ	قَطَّعَ	جَعْفَرٌ	
ضَرْبَى	ضَيْرَبٌ	ضَوْرَبٌ	ضَرْوَبٌ	ضَرْبَرَبٌ	ضَرَّبَ	ضَرْبَبٌ	ضَرْبٌ

2.2. Munsarif ve Gayr-i Munsarif Kelime Yapıları

İsim ve Fiil Vezin Örnekleri Bâbı'nda soru-cevap yöntemiyle açıklanan munsarif ve gayr-i munsarif vezinler maddeler halinde aşağıda sıralanmıştır. [223]

1. أَفْعَلُ vezninden gelen sıfatlar gayr-i munsarif, isimler ise munsariftir.

Soru: أَفْعَلُ vezninden gelen tüm kelimeler sıfattır ve bu nedenle de gayr-i munsariftir. أَفْعَلُ kelimesi sıfat olduğu halde " كُلُّ أَفْعَلٍ في الكَلامِ يَكُونُ نَعْتًا فَغَيْر مَصْرُوفٍ" cümlesindeki أَفْعَلٍ kelimesi neden munsarif olur?

Cevap: Metinde geçen أَفْعَل kelimesi sıfat olmayıp bu veznindeki sıfatları belirten isim olarak örnek gelmesi nedeniyle munsarif olur. كُلُّ آدَمٍ في الكَلامِ لا يَنْصَرِفُ (*Tüm* آدَم *şeklinde gelen kelimeler gayr-i munsariftir.*) cümlesindeki آدم kelimesi bilindiği üzere sıfattır. Ancak bu kullanımda aşağıdaki cümlede olduğu gibi doğrudur. كُلُّ أَفْعَلٍ فِي الكَلامِ تُرِيدُ بِهِ الفِعْلَ فَهُوَ مَفْتُوحٌ (*Fiil olan bütün* أَفْعَلَ *vezinleri fethalı olur.*) cümlesindeki أَفْعَلٍ kelimesi fiil değildir. كُلُّ kelimesinden sonra müfred olarak gelmesi de bu vezni bildiren bir isim olduğunu gösterir. كُلُّ أَفْعَلَ زَيْدٌ مَفْتُوحٌ (*ve benzeri cümlelerde* أَفْعَلَ *vezninde gelen bütün fiiller fethalı olur.*) cümlesinde ise أَفْعَلَ kelimesi fiil olarak زَيْدٌ ismini ref etmesi nedeniyle başka türlü yazılamaz.

Benzer şekilde "هَذَا رَجُلٌ أَفْعَلُ" cümlesinde أَفْعَلُ kelimesi sıfat olup bir önceki örnek gibi gayr-i munsariftir. Bu görüş Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ve Sîbeveyhi'ye aittir. Mâzinî ise bu cümleyi "هذا رَجُلٌ أَفْعَلٌ" şeklinde değerlendirir. أَفْعَلٌ kelimesinin bilinen bir sıfatı belirtmemesi nedeniyle munsarif olduğunu ancak "أَفْعَلَ زَيْدٌ" cümlesinde ise Zeyd'i ref edenin fiil olması nedeniyle أَفْعَلَ şeklinde geldiğini belirtir. Bu konuda Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi'nin görüşü daha kuvvetlidir. Müellif burada olduğu gibi nadiren Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi'nin görüşünü hocası Mâzini'ye tercih eder.

---

223 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 383-386.

"أَفْعَلُ إِذَا كَانَ نَعْتًا" denildiğinde أَفْعَلُ kelimesi mübteda olması nedeniyle mârifedir ve "هَذَا البِنَاءُ إِذَا كَانَ نَعْتًا" cümlesi ile aynı durumdadır. Sıfat olduğu belli olması nedeniyle de gayr-i munsariftir.

2. كُلُّ فَعْلانٍ لَهُ فَعْلَى لا يَنْصَرِفُ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ فَعْلَى فَمَصْرُوفٌ (*Müennesi* فَعْلَى *olan* فَعْلانُ *veznindeki kelimeler gayr-i munsarif, diğerleri de munsariftir.*) cümlesinde فَعْلانٍ kelimesi müennes bir kelime olup olmadığı belirsizliğini koruması nedeniyle munsariftir. Ancak فَعْلانُ إِذَا كَانَتْ لَهُ فَعْلَى لَمْ يَنْصَرِفْ şeklindeki cümlede mübteda olarak mârife olması nedeniyle gayr-i munsarif olur.

3. كُلُّ فَعَنْلًى فِي الكَلامِ فَاصْرِفْهُ (فَعَنْلَى *veznindeki her kelime munsariftir.*) cümlesinde فَعَنْلًى kelimesi nekra olması nedeniyle munsariftir. كُلُّ kelimesinden sonra sadece nekra isim gelir. فَعَنْلَى veznine حَبَنْطًى، سَرَنْدًى، سَبَنْدًى kelimeleri örnektir.

4 كُلُّ فِعْلَى فِي الكَلامِ وَفَعْلَى (*Arapçadaki tüm* فِعْلَى *ve* فَعْلَى *vezinleri*) cümlesinde فِعْلَى ve فَعْلَى vezinlerindeki elifler, müenneslik için gelmeleri nedeniyle gayr-i munsariftir. كُلُّ فِعْلًى فِي الكَلامِ وَفَعْلًى (*Arapçadaki tüm* فِعْلًى *ve* فَعْلًى *vezinleri*) cümlesinde فِعْلًى ve فَعْلًى vezinlerindeki elifler müenneslik veya mülhak olmak için gelir. مِعْزًى ve أَرْطًى örneklerinde de görüldüğü gibi mülhak olduklarında munsarif; دِفْلَى ve تَتْرَى örneklerinde olduğu gibi müenneslik elifi olarak geldiklerinde ise gayr-i munsarif olurlar. Munsarif olmaması kelimenin manasından değil, kelime sonunda gelen eliften kaynaklanır. Ancak en doğrusu bu veznin müennes kabul edilmesidir.

5. كُلُّ فُعْلَى فِي الكَلامِ لا يَنْصَرِفُ (فُعْلَى *veznindeki her kelime gayr-i munsariftir.*) cümlesinde فُعْلَى vezninde حُبْلَى ve بُهْمَى örneklerinde de görüldüğü gibi sadece müennes kelimeler gelmesi nedeniyle bu kelime gayr-i munsariftir.

6. كُلُّ فَعْلاءَ في الكَلامِ لا يَنْصَرِفُ (فَعْلاءُ *veznindeki her kelime gayr-i munsariftir.*) cümlesi حَمْرَاءُ ve صَحْرَاءُ örneklerinde de görüldüğü gibi فَعْلاءُ vezninde sadece müennes kelimeler gelmesi nedeniyle gayr-i munsariftir.

7. كُلُّ فُعْلاءٍ وفِعْلاءٍ فَمَصْرُوفٌ (فُعْلاءٌ *ve* فِعْلَاءٌ *veznindeki her kelime munsarif-tir*.) cümlesinde فُعْلاءٍ ve فِعْلاءٍ vezinlerinde عِلْبَاءٌ ve حِرْبَاءٌ örneklerinde olduğu gibi sadece mülhak kelimeler gelir. Bu kelimeler de nekra ve mârife durumunda munsarif olur. فُعْلاءٌ veznine örnek قُوبَاءٌ kelimesidir. عِلْبَاءٌ ise سِرْدَاحٌ kelimesine mülhak olduğu gibi قُوبَاءٌ da فُسْطَاطٌ kelimesine mülhaktır.

2.3. Bazı İsim Vezinleri

1. آيَةٌ، رَايَةٌ، غَايَةٌ Kelimelerinin Vezinleri

حَيِيْت Örneğindeki Fiilleri Kullanılmayan İsimler Bâbı'nda bazı isim vezinleri ele alınır.[224]

Art arda iki illet harfi değişikliği olacağı için [225] آيَةٌ، رَايَةٌ، غَايَةٌ gibi isimlerin fiilleri kullanılmaz. Bu durumda illetli lâme'l-fiilin değişikliğe uğraması ve ayne'l-fiildeki illet harfinin olduğu gibi bırakılması gerekir. فَعَلَةٌ vezninde bu kelimenin örneği حَيَاةٌ olarak gelir. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'ye göre isimler fiillerle birlikte hareket etmez. Sîbeveyhi, Halil b. Ahmed dışındaki kişilerin bu kelimeleri aslen فَعْلَةٌ vezninde değerlendirdiklerini belirtir. Ancak أَيَّةٌ vezninde gelmesi gereken kelimelerde iki yâ harfinin bir arada bulunması uygun görülmemesi nedeniyle ikisinden biri elife dönüştürülür. Müellif, fiillerin isimlerle birlikte hareket etmediğini belirterek Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin görüşünü onaylar.

2. أَوَّلُ Kelimesinin Vezni

أَفْعَلُ veznindeki أَوَّلُ gibi sorunlu kelimelerin fiilleri kullanılmaz. Bu kelime de هُوَ أَوَّلُ مِنْهُ kalıbı ve أَفْضَلُ النَّاسِ örneklerinde olduğu gibi ism-i tafdil olarak kullanılır. Müennesi de الكُبْرَى ve الصُغْرَى da olduğu gibi الأُولَى şeklin-

---

224 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 151-154.

225 غَايَة: Koyunların etrafında olup, çobanın oturduğu taşlar.

dedir. Fâu'l-fiili ayne'l-fiil konumunda olan أَوَّلُ gibi kelimeler fiil formuna uygun değildir.[226]

Ebû'l-Hasan el-Ahfeş iki vâv arasında gelmeyen elifleri hemzeye dönüştürmez. Fâu'l-fiili ayne'l-fiil konumundaki أَوَّلُ kelimesinin cemisinin أَوَائِلُ olacağını belirtir.[227]

3. İfâl Bâbı'ndan Gelen İsim ve Fiil Vezinleri

Üç Harften Fazla Olan Sahih ve İlletli Fiillerin Masdar Yapıları Bâbı'nda if'âl bâbından gelen isim ve fiil vezinleri ele alınır.[228]

أَفْعَلْتُ vezninin aslı يُدَحْرِجُ örneğinde olduğu gibi يُؤَكْرِمُ ve يُؤَحْسِنُ olması gerekirken دَحْرَجَ fiilindeki د dal harfine karşılık gelen أَفْعَلَ veznindeki hemzenin zâid olması nedeniyle muzârisi يُكْرِمُ ← أَكْرَمَ ve يُحْسِنُ ← أَحْسَنَ örneklerinde olduğu gibi kullanılır. Muzâri siygasındaki fiiller mâzi siygaya göre gelmesi gerekirken mütekellim hemzesinin bitişmesiyle birlikte iki hemzenin bir araya gelerek istenmeyen bir durum oluşturması sonucu zâid hemze hazfedilir. Kesra ile yâ arasında kalan يَعِدُ fiilindeki vâv'ın hazfedilmesi sonucu fiilde muzâraat harfi kaldığı gibi, buradaki zâid hemzenin atılması sonucu, muzâri fiil mütekellim hemzesiyle gelir. Bununla beraber iki hemzenin bir araya gelmesinden dolayı fiillerde asli harf olarak bulunan hemze de hazfedilir. Örnek: أُؤْكُلْ← كُلْ، أُؤْخُذْ← خُذْ

3. Zâid Harfler

Zâid harfler konusunu müstakil bir bâb altında Zâid Harfler ve Konumları Bâbı'nda ele alınır.[229] Bu bâbda belirtilen sıraya ve metne uyularak zâid harfler incelenmiş, konuyla ilgili diğer bâblardan yapılan alıntılar ilgili kısımlara eklenmiştir. Müberred'in belirttiği zâid harfler aşağıdaki tabloya çıkartılmıştır.

---

226 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 151-152.
227 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 126.
228 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 97-98.
229 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 56-60.

Sıra No	Harf	Okunuşu	Sıra No	Harf	Okunuşu
1	ا	Elif (الأَلِفُ)	6	ن	Nûn (النُّونُ)
2	ي	Yâ (اليَاءُ)	7	ت	Tâ (التَّاءُ)
3	و	Vâv (الوَاوُ)	8	س	Sîn (السِّينُ)
4	ء	Hemze (الهَمْزَةُ)	9	ه	Hâ (الهَاءُ)
5	م	Mîm (المِيمُ)	10	ل	Lâm (اللاَّمُ)

3.1. Elif (الأَلِفُ)

Elif, isim ve fillerde asıl harf olarak değil, sadece zâid veya başka bir harfe bedel (*karşılık*) olarak bulunur.[230]

Müberred, hemze bâbında bu açıklamayı tekrar eder. Mahreci bulunmayan ve boğaz bölgesindeki havayla oluşan elifin asıl harf olmadığını bu nedenle nahivcilerin onu hevâi bir harf olarak nitelediğini sözlerine ekler.[231]

Her zaman harekesiz olarak kelimede yer alan elifin öncesinde sadece fetha gelir. Çünkü damme vâv'ı, kesra yâ'yı, fetha da elifi ifade eder. Harekesiz bir harfle kelimeye başlanılamayacağından dolayı, her zaman sâkin olan elif asla birinci harf olarak kelime başında gelmez ancak ikinci veya daha sonra gelebilir. Örnek:

Açıklama	Örnekler		
Elif 2. harf olarak zâid gelir.	ضَارِبٌ	ذَاهِبٌ	تَابِلٌ
Elif 3. harf olarak zâid gelir.		جَمَالٌ	ذِهَابٌ

230 İllet harflerinden vâv ve yâ harfleri harekeli veya med harfi olarak kullanılır ve yazılışları değişmez ancak med harfi olan elif harekelendiğinde hemze olur. Hemze ve elif ikisi birlikte bir harfi temsil eder. Bu nedenle başlıklar diğer harflerden ayrı yazılmıştır.

231 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 155.

Elif te'nis ve ilhâk nedeniyle 4. harf olarak zâid gelir.	عَطْشَانُ	سَكْرَانُ	حُبْلَى
Elif 5. harf olarak zâid gelir.		حَبَنْطًى	زَعْفَرَانٌ
Elif 6. harf olarak zâid gelir.			قَبَعْثَرًى

Müberred, yukarıdaki örneklerle konuyu özet olarak belirttiğini ifade eder ve ilgili bâba geldiğinde detaylı açıklama yapacağını belirtir. Menkûs isimlerle ilgili Mustafeyn Bâbı'nda bu konuya aşağıda belirtildiği şekilde tekrar değinilir.[232]

İsm-i maksûra "kısaltma" manasında bir ismin verilmesi, sonunda gelen elif nedeniyledir. Elif hareke almaz ve kelimede asıl harf olmaz; yâ veya vâv harflerinden dönüşür ya da zâid olarak bulunur. Munsarif isimlerin sonuna geldiğinde tenvînlenir aksi halde tenvînlenmez. İllet harfindeki i'lâl nedeniyle elif eklenen isim örnekleri aşağıda yer alır.

İ'lâl Sonrası	Zâid Harf	Dönüştüğü Harf	Dönüşen Harf	Kelime
قَفَا	-	Elif	Vâv	قَفَوْتُ
غَزَا	-	Elif	Vâv	غَزَوْتُ
حَصًى	-	Elif-i maksûre	Yâ	حَصَيَاتٌ
رَمَى	-	Elif-i maksûre	Yâ	رَمَيْتُ
حُبْلَى	Elif-i maksûre	-	-	حَبْلٌ
مِعْزًى	Elif-i maksûre	-	-	مَعْزٌ
حَبَنْطًى	Elif-i maksûre	-	-	حَبِطَ بَطْنُهُ

3.2. Yâ Harfi (اليَاءُ)

Yâ, يفْعَلٌ vezninde يَرْمَعٌ ve يَعْمَلَةٌ isimlerinde ilk harf olarak zâiddir. Örnek:

232 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 258.

Açıklamalar	Örnekler	
Yâ harfi 1. harf olarak zâid gelir.	يَرْبُوعٌ	يَعْسُوبٌ
Yâ harfi 2. harf olarak zâid gelir.	بَيْطَرٌ	جَيْدَرٌ
Yâ harfi 3. harf olarak zâid gelir.	عِثْيَرٌ	سَعِيدٌ
Yâ harfi 4. harf olarak zâid gelir.	دِهْلِيزٌ	قَنْدِيلٌ
İsm-i mensûb olarak kelime sonunda iki defa gelir.	قَيْسِيٌّ	تَمِيمِيٌّ
Kişinin kendisine izafeti olarak gelir.	غُلاَمِي	صَاحِبِي
Yâ harfi mensûbiyet bildirmek üzere zâid gelir.	ضَرَبَنِي	الضَّارِبِي
Müsennâ-cemi isimlerde nasb ve cer halini belirtmek üzere zâid gelir.	مُسْلِمَيْنِ	مُسْلِمِينَ

Yâ'nın birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü harf olarak zâid gelmesiyle ilgili örnekler veren müellif diğerleri için "*elifte olduğu gibi*" demekle yetinir.

3.3. Vâv Harfi (الوَاوُ)

Araplar, kelimenin iki tarafında (başında ve sonunda) vâv'ın zâid gelmesini kerih görür. Bu durum söz konusu olduğunda vâv'a bedel bir harf getirilmesi gerekeceğinden kelime başında zâid vâv almazlar. Bu harf ancak kelimenin ikinci harfi olarak bulunabilir. Örnek:

Açıklama	Örnekler		
Vâv harfi 2. harf olarak zâid gelir.		حَوْقَلٌ	كَوْثَرٌ
Vâv harfi 3. harf olarak zâid gelir.	ضَرُوبٌ	عَجُوزٌ	جَدْوَلٌ
Vâv harfi 4. harf olarak zâid gelir.			تَرْقُوَةٌ
Vâv harfi 5. harf olarak zâid gelir.			قَلَنسُوَةٌ
Vâv harfi ref alâmeti olarak zâid gelir.			مُسْلِمُونَ
Vâv harfi rubâî kelimelerde zâid gelir.		الوَحْوَحَةُ	الوَعْوَعَةُ

Fiil Vezinlerinden Alınan İsimler Bâbı'nda ise الوَحْوَحَةُ ve الوَعْوَعَةُ örneklerinde olduğu gibi dört harfli kelimelerde vâv ve yâ'nın sadece muda'af[233] geldiğini söyleyen müellif مُسْلِمُونَ kelimesindeki vâv'ın ref alâmeti olarak cemi isimlerde bulunduğunu ve bunun bedel konusu içerisinde işleneceğini belirtir.

3.4. Hemze (الهَمْزَةُ)

Eserde hemzenin zâid gelmesiyle ilgili aşağıdaki örnekler verilir.

<table>
<tr><th colspan="2">Açıklama</th><th colspan="2">Örnekler</th></tr>
<tr><td colspan="2" rowspan="2">Aslı üç harfli kelimelerde hemze zâid gelir.</td><td>أَحْمَرُ</td><td>إِصْلِيتٌ</td></tr>
<tr><td>أَحْمَدُ</td><td>إِسْكَافٌ</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Cem-i teksîr vezinlerinde hemze zâid gelir.</td><td>أَفْعُلٌ</td><td>أَكْلُبٌ</td><td>أَقْلُسٌ</td></tr>
<tr><td>أَفْعَالٌ</td><td>أَعْدَالٌ</td><td>أَجْمَالٌ</td></tr>
<tr><td colspan="2">أَفْعَلْتَ vezninde hemze zâid gelir.</td><td>أَكْرَمْتَ</td><td>أَحْسَنْتَ</td></tr>
<tr><td colspan="2">Masdar vezinlerinde hemze zâid gelir.</td><td>إِكْرَامًا</td><td>إِحْسَانًا</td></tr>
</table>

Müberred, kuzeyden esen rüzgâr anlamında شَمْأَلٌ ve شَأْمَلٌ kelimelerini örnek vererek hemzenin zâid olduğunu belirtmek için شَمَلَتْ الرِّيحُ فَهِيَ تَشْمُلُ شُمُولاً (*Rüzgâr kuzeyden esti.*) cümlesini delil getirir. Örnek verilen fiilin mâzisi (شَمَلَ), muzârisi (يَشْمُلُ) ve masdarı (شُمُولاً) verilmesine rağmen hiçbirinde hemzenin görülmemesi zâid olduğunu ortaya koyar. Hemze, tabloda açıklanan durumlar dışında, sadece kelimenin aslından olmadığı tespit edildiğinde zâid olur.

Müberred, Fiil Vezinlerinde Gelen İsimler Bâbı'nda tekrar zâid hemze konusuna değinir.[234]

---

233 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 109.

234 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 315-317.

Üç harfi de asıl olan bir kelimenin öncesindeki hemze ile yâ zâiddir. Bunlardan türeyen yeni kelimelerde asıl harfler görülürken zâid hemze hepsinde görülmez. Böylece أَفْكَلٌ، أَيْدَعٌ، يَرْمَعٌ isimlerindeki hemzelerin zâid olduğu tespit edilebilir. Yaygın kullanıma sahip أَخْضَرُ، أَصْفَرُ، أَحْمَرُ gibi kelimelerle kıyas yapılarak hemzelerin zâid olup olmadığı anlaşılabilir. Nitekim bu üç kelimenin asıl harfleri arasında bulunmayan hemze zâiddir. Yine اليَعْمَلَةُ kelimesinde asıl harfler arasında yer almayan yâ zâiddir. أَحْمَرُ kelimesi الحُمْرَةُ isminden türemiştir. أَخْضَرُ ve أَسْوَدُ kelimelerinin de aynı vezinde olması nedeniyle اليَعْمَلَةُ'un العَمَلُ masdarından geldiği ortaya çıkar.

أَوْلَقٌ gibi bazı kelimelerde zâid harflerden iki tane bulunur. Bu kelimede yer alan hemze ve vâv'dan hangisinin zâid olduğunu bulmak için iştikâkının yapılması gerekir. أُلِقَ الرَّجُلُ فَهُوَ مَأْلُوقٌ cümlesi incelendiğinde bu kelimenin فَوْعَلٌ vezninde geldiği ve hemzenin fâu'l-fiil olduğu ortaya çıkar. Bu durumda hemzenin asıl, vâv'ın zâid olduğu görülür. İçerisinde zâid harflerden hemze ve yâ bulunduran أَيْصَرٌ kelimesinin de aynı durumda olduğu إِصَارٌ olarak gelen cemisinden anlaşılır. Kelimenin فَيْعَلٌ vezninde olduğunu açığa kavuşturan müellif el-A'şâ'nın bir beytiyle الإِصَارا kelimesini şahit gösterir.

فَهَذَا يُعِدُّ لَهُنَّ الخَلَى وَيَجْمَعُ ذَا بَيْنَهُنَّ الإِصَارا[235]

Sıfat Olarak أَفْعَل Vezni Bâbı'nda da أَوْلَقٌ ve أَيْصَرٌ kelimeleri zâid harf yönünden tekrar incelenir. [236]

أَوْلَقٌ ve أَيْصَرٌ kelimelerinin her ikisinde de zâid harflerden iki tane bulunur. Bu kelimelerde hangi harfin zâid olduğunu bulmak için iştikâklarının yapılması gerekir. أَوْلَقٌ kelimesi فَوْعَلٌ vezninden gelir. Çünkü أُلِقَ الرَّجُلُ فَهُوَ مَأْلُوقٌ cümleleri, deli olan bir kişi için kullanılır. Hemzenin asıl, vâv'ın zâid olduğu bu keli-

235 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 317; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, s. 113.

236 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 342-343.

me كَوْثَرٌ sözcüğünde olduğu gibi فَوْعَلٌ vezninde gelmesi nedeniyle mârife ve nekra durumunda munsariftir. أَيْصَرٌ kelimesinin cemisinin yâ harfi olmaksızın فِعَالٌ vezninde إِصَارٌ olarak gelmesi de hemzesinin asıl harf olduğunu gösterir. Nitekim el-A'şâ'nın aşağıdaki şiiri buna delildir.

فَهَذَا يُعِدُّ لَهُنَّ الخَلَى وَيَجْمَعُ ذَا بَيْنَهُنَّ الإِصَارا[237]

Müellif, zâid harfi belirlemek için vezin araştırması yapar. Kelime أَفْعَلُ vezninde ise hemze فَيْعَلٌ veya فَوْعَلٌ vezinlerinde ise vâv ile yâ zâid olur.

3.5. Mîm Harfi (المِيمُ)

Mîm, hemze gibi kelime başında zâid gelen bir harftir. Ancak sadece isimlerde zâid olur fiillerde olmaz.[238] Örnek:

Mîm Harfi Hakkında Açıklama	Örnek Kelimeler		
İsm-i fâil vezinlerinde zâid harf olarak gelir.	مُكْرِمٌ	مُنْطَلِقٌ	مُسْتَخْرِجٌ
İsm-i mefûl vezinlerinde zâid harf olarak gelir.		مَضْرُوبٌ	مَقْتُولٌ
	مُكْرَمٌ	مُنْطَلَقٌ بِهِ	مُسْتَخْرَجٌ مِنْهُ
İsm-i zaman, ism-i mekân, mimli masdar vezinlerinde zâid harf olarak gelir.		هَذَا مُدْخَلُنَا	أَدْخَلْتُهُ مُدْخَلًا
		مَلْهًى	مَغْزًى

Üç harften fazla fiillerde ism-i fâil ve ism-i mefûl vezinlerine eklendiği yukarıdaki örneklerde görülen mîm, sülâsî mücerred dışındaki tüm fiillerin ism-i fâil, ism-i mefûl, mimli masdar, ism-i zaman ve ism-i mekân vezinlerinin başında zâid olarak yer alır.

237 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 343; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, s. 113.

238 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 107.

İlk harf olarak gelmeyen mîm ise sadece asıl harf olmadığı tespit edildiğinde zâid kabul edilir. الأَزْرَقُ kelimesinden türetilen زُرْقُمٌ ve اِنْفِسَاحُ الصَّدْرِ terkipten türetilen فُسْحُمٌ kelimelerindeki mîm asıl olmayıp zâiddir. فُعَامِلٌ vezninde gelen ve ayrıca دَلِيصٌ ve دِلاَصٌ olarak da kullanılan دُلَامِصٌ kelimesinde bulunan mîm de zâiddir.

3.6. Nûn Harfi (النُّونُ)

Mütekellim kendisiyle birlikteki kişi veya kişiler hakkında konuştuğunda, نَذْهَبُ örneğindeki gibi fiilin başındaki nûn muzâraat harfi olarak zâid olur. Örnek:

Nûn Harfi Hakkında Açıklama	Örnekler	
2. harf olarak zâid gelir.	مَنْجَنِيقٌ	جُنْدُبٌ
3. harf olarak zâid gelir.	حَبَنْطًى	دَلَنْظًى
4. harf olarak zâid gelir.	رَعْشَنٌ	ضَيْفَنٌ
Elif ile birlikte zâid gelir.	غَضْبَانُ	سَكْرَانُ
Tesniye ve cemisinde yâ, elif ve vâv harfleri ile birlikte zâid gelir.	رَجُلَانِ	رَجُلَيْنِ
	مُسْلِمُونَ	مُسْلِمِينَ
Kelimenin çekimli olduğunu ifade etmek için zâid gelir.	هَذَا زَيْدٌ	رَأَيْتُ زَيْدًا
Tekid için fiilin sonunda müfred/muda'af şekilde zâid gelir.[239]	إِضْرِبَنْ زَيْدًا	إِضْرِبَنَّ زَيْدًا

Nûn'un 4. harf olarak zâid olduğu رَعْشَنٌ ve ضَيْفَنٌ kelimeleri الاِرْتِعَاشُ ve الضَّيْفُ masdarından türemiştir.

---

239 Ahmet Yüksel, *Kur'ân-ı Kerîm'de Harfler ve Edatlarla Te'kid*, Samsun: Etüt Yay., 2011, s. 47-51.

Mahreç Yerleri Yakın Harflerin İdgâmı Bâbı'nda bu konu tekrar ele alınır.[240]

Nûn'un vâv'a idgâmıyla ilgili birden fazla gerekçe vardır. Zira nûn, vâv ve yâ gibi zâid harflerden olup onlar gibi kelimenin ikinci, üçüncü ve dördüncü harfi olarak zâid gelir. Örnek:

Açıklamalar		Örnekler			
2.Harf	Nûn harfi	جُنْدَبٌ	عُنْظَبٌ	عَنْبَسٌ	عَنْسَلٌ
	Lîn harfleri (elif, vâv, yâ)	بَيْطَرٌ	كَوْثَرٌ	تَابِلٌ	ضَارِبٌ
3.Harf	Nûn harfi (kabile isimleri)			حَبَنْطًى	جَحَنْفَلٌ
	Vâv harfi			جَدُولٌ	عَجُوزٌ
	Yâ harfi			عِثْيَرٌ	قَضِيبٌ
4.Harf	Nûn harfi			رَعْشَنٌ	ضَيْفَنٌ
	Elif				حُبْلَى
	Vâv harfi			تَرْقُوَةٌ	عَرْقُوَةٌ
	Yâ harfi				سَلْقَيْتُ
Nûn i'râb alâmeti (ref) olarak zâid gelir.					يَفْعَلَانِ
Nûn harfi, elife bedel olarak zâid gelir.		بَهْرَاءُ ← بَهْرَانِيٌّ		صَنْعَاءُ ← صَنْعَانِيٌّ	

العُسُولُ ve العُبُوسُ masdarlarından عَنْسَلٌve عَنْبَسٌ türetilir. Bu vezindeki kelimelerin hepsi جُنْدَبٌ ve عُنْظَبٌ örneklerinde olduğu gibidir. Nûn'un zâid geldiği yerler ile lîn harflerinin (elif, vâv, yâ) zâid geldiği yerler aynıdır. يَفْعَلَانِ örneğinde olduğu gibi i'râb alâmeti olan nûn ayrıca tenvîn olarak isimlerde, nûn-u sakîle ve nûn-u hafîfe olarak da fiillerde zâid gelir. Elife dönüştüğü gibi elif de ona

240 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 219-220.

dönüşür. رَأَيْتُ زَيْدًا cümlesinde görüldüğü üzere Zeyd'in sonu tenvînli okunurken, vakıf halinde رَأَيْتُ زَيْدَا şeklinde fethayla durulur. Bunun yanında nûn, elife (hemze) bedel olarak gelir. Nitekim بَهْرَاءُ ve صَنْعَاءُ kelimelerinin ism-i mensûbu بَهْرَانِيٌّ ve صَنْعَانِيٌّ şeklindedir. Ayrıca müennesi فَعْلَى olan فَعْلاَنِ vezninde gelen nûn, müenneslik alâmeti olarak حَمْرَاءُ vezninde gelen elife (hemze) bedel olur.

Müberred, yukarıdaki örneklerle nûn'un zâid ve i'râb alâmeti olarak bir kelimeye eklenme konusunda vâv ve yâ'ya benzediğini; mahreci yakın diğer harflerle idgâmı mümkün bir harf olduğunu; aralarındaki yakınlık nedeniyle de vâv ve yâ'ya idgâm olabileceğini, söyler.

Mahzûflar ve Mezîdler Bâbı'nda bu konu tekrar ele alınır.[241]

Nûn, meczûm olması nedeniyle لَمْ يَكُ fiilinde, vâv ise iltikâ-i sâkineyn nedeniyle لَمْ أَقُلْ fiilinde hazfedilir. Benzer durum لَمْ أَبِعْ örneğinde, yâ'nın hazfında görülür. لَمْ أَكُ de olduğu gibi nûn harfi, yâ ve vâv ile benzerlik gösterir, sâkin olduğunda hazfedilir. Çünkü onlara idgâm olur; onlar gibi zâid harf olarak gelir ve onlar gibi i'râb harfi olur. Yâ ve vâv'ın yerine elif geldiği gibi vakıf halinde de رَأَيْتُ زَيْدَا ve اِضْرَبَا örneklerinde olduğu gibi nûn-u hafîfe yerine elif gelir. Vâv, nisbet yâ'sından önce bedel geldiği gibi nûn da bu konumunda بَهْرَانِيٌّ ve صَنْعَانِيٌّ örneğinde olduğu gibi bedel olur. İltikâ-i sâkineyn durumunda, yâ ve vâv harflerinde olduğu gibi nûn-u hafîfe de hazfedilir.

Müberred, fiil sonunda şeddeli gelmeyen nûn ile tenvîn nûn'unu nûn-u hafîfe olarak niteler.

3.7. Tâ Harfi (التَّاءُ)

Tâ harfi kelime başına veya sonuna müenneslik alâmeti olarak eklenir. Müenneslik alâmeti olarak kelime sonunda geldiğinde vakıf halinde hâ'ya (هـ)

241 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 167.

dönüşür. Cem-i müennes-i sâlim isimlerde elifle birlikte, muhatap ve muhataba siygasıyla gâibe siygasındaki iki fiilin başında zâid gelir.[242] Örnek:

Açıklama			Örnekler	
Tâ harfi	Muhatap vezinlerde zâid gelir.	Müzekker	أَنْتَ تَقُومُ	تَذْهَبُ
		Müennes	أَنْتِ تَقُومِينَ	تَذْهَبِينَ
	Müennes gâib vezninde zâid gelir.		جَارِيَتُكَ تَقُومُ	تَذْهَبُ
	تَفَعَّلَ vezninde zâid gelir.		تَشَجَّعَ	تَقَرَّأَ
	تَفَاعَلَ vezninde zâid gelir.		تَغَافَلَ	تَعَاقَلَ
	اِفْتَعَلَ/ مُفْتَعِلٌ vezninde (tek başına) zâid gelir.		اِقْتَدَرَ	اِفْتَقَرَ
	Sin'le birlikte مُسْتَفْعِلٌ vezninde zâid gelir.		مُسْتَضْرِبٌ	مُسْتَخْرِجٌ
	Vâv harfiyle birlikte zâid gelir.		مَلَكُوتٌ	عَنْكَبُوتٌ
	Yâ harfiyle birlikte zâid gelir.			عِفْرِيتٌ
	Cem-i müennes-i sâlim vezinlerinde zâid gelir.		مُسْلِمَاتٌ	ذَاهِبَاتٌ

Fiil Vezinlerinde Gelen İsimler Bâbı'nda bu konuya tekrar değinilir.[243]

Bulundukları kelimede zâid olduklarını gösteren bir kanıt bulunmayan nûn ve tâ asıl harftir. نَهْشَل kelimesi incelendiğinde bu durum görülür. Yaşları ilerleyen kadına, "ihtiyarladı" manasında نَهْشَلَتْ المَرْأَةُ , erkeğe de نَهْشَلَ الرَّجُلُ denilir. "Kurt" anlamındaki نَهْسَرٌ ismi ile نَهْشَلَ fiili aynı veznindedir. دَحْرَجَ veznindeki bu iki kelimedeki nûn'lar asıldır. تَوْأَمٌ kelimesi de أَثْأَمَتْ المَرْأَةُ cümlesinde أَكْرَمَتْ örneğinde gelen أَثْأَمَتْ fiilinden gelir ve فَوْعَلَ veznindedir. تَنْفُلُ ve نَرْجِسُ kelimele-

242 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 60.

243 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 317.

rindeki tâ ve nûn harfleri zâiddir. Çünkü جَعْفُرٌ veya جَعْفِرٌ şeklinde bir vezin yoktur. تَقْتُلُ fiil vezninde özel isim olarak gelen تَتْفُلُ munsarif olmaz.

Müellif, bu bâbda hem fiil hem de isim olarak kullanılan ortak vezinleri inceler. نَهْشَل kelimesinin fiil olarak نَهْشَلَ, isim olarak da نَهْشَلٌ şeklinde tüm harflerinin asıl olduğunu belirtir. Arap Dilinde bu kelimenin harflerinden biri düşürülerek aynı veya yaklaşık bir anlamda kullanılmadığı sözlük çalışmasıyla da tespit edilmiştir.

Müellifin, aslen rubâî vezin olduğunu beyan etmek için verdiği دَحْرَجَ vezni, تَوْأَمٌ kelimesinde tâ'nın zâid olması nedeniyle, تَفْعَل veznine dönüşür. Bu durum bize tâ'nın asıl harf olmadığını gösterir. Nitekim örnek gösterilen أَكْرَمَتْ fiilinin hemzesi de zâid olup aslı كَرُمَ'dir. Aynı vezni paylaşan أَثْأَمَتْ fiilinin hemzesi zâid olup asıl harfleri ثأم şeklindedir. Sonuç olarak تَوْأَمٌ kelimesi de فَوْعَل vezninde olması nedeniyle hareke-sükûn yönüyle rubâî mücerrede benzese de aslen sülâsî mezîd olup vâv harfi zâiddir.

3.8. Sîn Harfi (السِّينُ)

Sîn harfi sadece اِسْتَفْعَلَ vezni ve müştaklarında zâid olur. Bu durum مُسْتَفْعِلٌ vezninden مُسْتَضْرِبٌ ve مُسْتَخْرِجٌ örneklerinde olduğu gibidir.[244]

3.9. Hâ Harfi (الهَاءُ)

Hâ, اِرْمِهْ örneğinde olduğu gibi harekeyi göstermek veya يَا حَسْرَتَاهْ ve يَا صَاحِبَاهْ örneklerindeki gibi elifi gizlemek için zâid gelir.[245] Bu durum وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ[246] ve فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ[247] ayetlerinde görülür.

---

244 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 60.
245 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 60.
246 Kâri'a, 101/10.
247 En'âm, 6/90.

Mahzûflar ve Mezîdler Bâbı'nda zâid hâ konusuna tekrar değinilir.[248]

أُمَّهَاتٌ kelimesindeki hâ (هـ) zâid olup kelimenin aslı أُمٌّ şeklindedir. Cemisi ise أُمَّاتٌ ve أُمَّهَاتٌ olarak gelir. أُمَّاتٌ genellikle hayvanlar için kullanılırken أُمَّهَاتٌ insanlar için kullanılır. Anlamca farklı olsalar da iki kelimenin de müfredi "anne" anlamında أُمٌّ olması nedeniyle vezin ve kafiye zarureti nedeniyle şiirde zâid veya asıl şekliyle birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Ancak asıl anlamları açıklandığı üzere farklıdır. Müellif, bir beyitle أُمَّهَاتٌ kelimesini şahit getirir.

قَوَالُ مَعْرُوفٍ وَفَعَّالُهُ عَقَّارُ مَثْنَى أُمَّهَاتِ الرِّبَاعْ [249]

3.10. Lâm Harfi (اللاَمْ)

عَبدَلَ kelimesinde lâm zâid ve ذٰلِكَ ve أُولٰئِكَ işaret isimleriyle العَبْدُ manasındaki dir.[250]

3.11. Muzâraat Harfleri

Müberred, muzâri fiillere eklenen hemze, yâ, tâ ve nûn harflerini de zâid harf olarak niteler ve açıklar.[251]

1. Elif: Mütekellim alâmetidir ve hemze olarak isimlendirilir.

2. Yâ Harfi: Gâib alâmetidir.

3. Tâ Harfi: Muhâtab alâmeti ve gâib müennes alâmetidir.

4. Nûn Harfi: Beraberinde olanlarla birlikte mütekellim anlamındadır.

4. Vasıl ve Katı Hemzesi

Vasıl ve Katı Elifi Bilgisi Bâbı,[252] Vasıl ve Katı Elifi Bâbı,[253] İki Harf Üzerine Kurulu İsimler Bâbı,[254] Vasıl Elifi Alan ve Almayan Fiiller Bâbı[255] ve

---

248 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 169-170.

249 Bu beyit Bekir el-Yerbû'î'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 170; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* I, s. 157.

250 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 60.

251 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 1.

Masdarların Dışındaki İsimlere Eklenen Vasıl Elifi Bâbı[256] olmak üzere beş bâbda bu konu ele alınır.

Vasıl ve Katı Elifi Bâbı ile Masdarların dışındaki isimlere eklenen Vasıl Elifi Bâbı'nda, Vasıl ve Katı Eliflerinin tanımı yapılır.

Bu harflerin ikisi de aslen hemzedir. Kelime başında asıl harf olarak gelen veya asıl harf gibi kelimeye zâid eklenen hemzeler katı hemzesidir. Zâid mîm ve benzeri harfler gibi kelimenin asıl harfi olabilen ancak zâid de gelebilen harflerle kelimeler kurulur. Bu hemzeler, cümle başı veya ortası fark etmeksizin daima katı hemzesi olarak değerlendirilir.[257] Örnek:

أَمَرَ	إِبِلٌ	هذا أَخٌ / هذا أَبٌ	Asıl	Hemze
الحُمْرَةُ ← أَحْمَرُ	الصُّفْرَةُ ← أَصْفَرُ	الأَفْضَلُ ← هَذَا أَفْضَلُ مِنْ ذَا	Zâid	

Vasıl elifi de hemzedir. Bu harf, ilk harfleri sâkin olması nedeniyle okunmayan kelimelerin başına gelerek onların okunmasını sağlar. Sessiz harfle başlayan kelimelerdeki vasıl elifleri, bu kelimelerin öncesinde sesli bir harf geldiğinde, kendilerini okutacak bir destek bulmaları nedeniyle okunmaz.

4.1. Vasıl Hemzesi

Vasıl elifi, mârifelik bildirmek üzere lâm takısına ve okunmalarını sağlamak için ilk harfi sâkin kalmış yapısı bozuk isimlere eklenir. Bu isimlerin öncesine harekeli bir harf geldiğinde, sonraki kelimeye ulaşmak için kendisine ihtiyaç duyulan elif, bu ihtiyacın karşılanması nedeniyle kelimeden ayrılır, okunmaz.[258]

---

252 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 80-85.
253 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 87.
254 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 227-247.
255 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 88-91.
256 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 92-94.
257 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 87.
258 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 92-94.

Vasıl elifi olarak isimlendirilen hemze aslen fiillerle ilgilidir. İsimlerle ilgilisi sadece yapısı bozulmuş isimlerde ve fiillerin masdarlarında kullanılmasıdır.[259]

Vasıl elifi, kendisinden sonra gelen kelimenin okunması için eklenen zâid bir harftir, asıl değildir. Öncesi harekelendiğinde veya öncesinde gelen kelimeyle sonraki kelime bağlantı sağladığında düşer. Muzâri fiiline fethalı yâ harfi eklenen fiillere (يَفْعَلُ) vasıl elifi de eklenir. Örnek:

Muzâri Fiil	يَضْرِبُ	يَنْطَلِقُ	يَسْتَخْرِجُ	يَذْهَبُ
Vasıl Hemzesi	يَا زَيْدُ اِضْرِبْ	يَا زَيْدُ اِنْطَلِقْ	يَا زَيْدُ اِسْتَخْرِجْ	

4.1.1. Vasıl Hemzesi Alan ve Almayan Fiiller

Muzâri harfleri يَفْعلُ örneğinde görüldüğü gibi fethayla gelen tüm fiillere vasıl elifi eklenir. Fiil harf sayısı artsın veya azalsın bu durum değişmez. Ancak fâu'l fiilden sonra gelen elif (eliften sonra gelen fâ) [260] harekelendiğinde ona ihtiyaç kalmaz.

Örnek: ضَرَبَ ← يَضْرِبُ ← اِضْرِبْ زَيْدًا، عَلِمَ← يَعْلَمُ ← اِعْلَمْ، كَرُمَ← يَكرُمُ ← أُكْرُمْ يَا زَيْدُ

Bu fiiller aşağıdaki örneklerde olduğu gibi cümle içerisinde kullanılır.

Açıklamalar	Örnekler
Öncesindeki harekeli harf nedeniyle okunmaz.	يَا زَيْدُ اضْرِبْ عَمْرًا
Öncesindeki lâme'l-fiil harekelenir ve okunmaz.	قُلِ ادْعُواْ اللّهَ[261]
Baş tarafta harekeli vâv harfi gelir ve okunmaz.	وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّنْ شَيْءٍ[262]
Öncesinde gelen harekeli harf nedeniyle okunmaz.	اِنْطَلِقْ يَا زَيْدُ←وقَدِ انْطَلَقْتُ يَا زَيْدُ
Öncesinde gelen harekeli harf nedeniyle okunmaz.	اسْتَخْرَجْتُ مالاً ← وَاسْتَخْرِجْ

259 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 80.

260 Muhakkik hatası veya Müberred'e ait bir ıstılah olabilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 88-89.

261 İsrâ, 17/110.

262 Enfal, 8/41.

Muzârisi يَنْطَلِقُ örneğinde olduğu gibi fethalı yâ olan اِنْطَلِقْ يَا زَيْدُ cümlesindeki elif okunur ancak vasıl elifi olmasından dolayı قَدِ انْطَلَقْتُ يَا زَيْدُ örnek cümlesinde okunmaz. Yine, يَسْتَخْرِجُ fiilinde görüldüğü gibi muzâraat harfi fethalı olan وَاسْتَخْرِجْ örneğindeki elif okunmaz. Burada belirtilmeyen fiillerin tamamı için bu durum geçerlidir. اسْتَخْرَجْتُ مَالاً cümlesinde elif okunur ancak vasıl elifi olmasından dolayı

Muzâri siygalarında fethalı yâ harfi bulunan تَفَاعَلَ← يَتَفَاعَلُ، تَفَعَّلَ← يَتَفَعَّلُ bâblarındaki fiillerde تَقَدَّمَ الرَّجُلُ ve تَقَاعَسَ الرَّجُلُ örneklerinde görüldüğü gibi vasıl elifi gelmez. Çünkü bu fiillerin başına getirilecek vasıl elifinden sonra harekeli bir harf gelmesi bu ihtiyacı ortadan kaldırır.

4.1.2. İsimlere Eklenen Vasıl Hemzesi

Fiiller, aslen mebnî olup i'râb olmadıkları gibi elif de aslen isimlerin başına gelmez. Ancak ism-i fâile benzeyen muzâri fiil i'râb olduğu gibi yapısı bozularak eksik kalmış isimler de vasıl elifi alır.

Müellif bu açıklamayı aşağıdaki şekilde bir defa tekrar ederek devam eder.

Vasıl elifi aslen isimlere gelmez. Fiiller mebnî olmalarına rağmen muzâri fiiller isimlere benzemesi nedeniyle i'râb olduğu gibi, bazı isimler de noksanlıklarını gidermek üzere vasıl elifi alır. Fiilleri vasıl elifi alan masdarlar da vasıl elifi alır.[263]

Vasıl elifi alan isimlerle ilgili açıklamalar aşağıda sıralanmıştır.

1. ابْنٌ ve ابْنَةٌ bu tür kelimelerden olup yâ veya vâv harflerinden biri düşmesi sonucu nâkıs olmuştur. Örnek: هَذَا ابْنُ زَيْدٍ، هَذِهِ ابْنَةُ زَيْدٍ

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi ihtiyacın ortadan kalktığı durumlarda vasıl elifi okunmaz ve kelimeye fâu'l-fiille başlanır. Bu isimlerin tasğir ve cemilerinde ise vasıl elifi kelimede yer almaz.

---

263 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 92-93.

Örnek: ابْنٌ← بُنَيٌّ ← بَنُونٌ، ابْنَةٌ ← بُنَيَّةٌ ← بَنَاتٌ

2. Bu tür isimlerin bir diğeri de بَدَأْتُ بِاسْمِ اللهِ cümlesindeki اسْمٌ kelimesi olup ism-i tasğiri سُمَيٌّ olarak gelir.

3. Manasının anlamsız olması nedeniyle müfredi olmayan اثْنَانِ (iki) ismi de böyledir. Şayet bu ismin müfredi olsaydı kesinlikle اثْنٌ şeklinde gelirdi. Bunun yanında bazı Araplar bu kelimeyi sayı anlamından soyutlayarak gün ismi olarak الاثْنُ ve اليَوْمُ الثِّنْيُ şeklinde kullanır. Ancak tesniye anlamını yitirerek الابْنُ kelimesi gibi sadece varlık ismi olarak kullanılan bir kelimenin sayı anlamlarından türetilen günler için kullanılması güzel değildir. Günlerin ilki sayı anlamı bildiren الوَاحِدُ olarak isimlendirilir. Sonrası ise الاثْنَيْنِ، الثُّلاثَاءُ، الأَرْبِعَاءُ، الخَمِيسُ şeklinde devam eder. Sayı anlamını kaybetmeden isme dönüştürülen الاثْنَيْنِ ise اليَوْمُ يَوْمَانِ مِنَ الشَّهْرِ (*Bugün, ayın ikinci günüdür*.) anlamını ifade eder.

4. Diğer biri ise اِسْتٌ kelimesidir. Bu sözcüğün hazfedilen üçüncü harfi tasğir ve cemisinde سُتَيْهَة ve أَسْتَاهٌ şeklinde ortaya çıkar. Üç harfli olan bu ismin fâu'l-fiili sin, ayne'l-fiili tâ ve lame'l-fiili hâ'dır.

5. İ'râbında ayne'l-fiili lâme'l-fiiline tâbi olması nedeniyle nâkıs olan امْرُؤٌ kelimesi de vasıl elifi alır.

6. Bir diğeri de aslı ابْنٌ olan ve zâid mîm alan ابْنُمٌ kelimesidir. امْرُؤٌ ismindeki ayne'l-fiili lâme'l-fiile tâbi olan امْرُؤٌ kelimesinde olduğu gibi burada da nûn harfi lâme'l-fiilin yerinde bulunan mîm'e tâbi olur.

Müberred, konuyla ilgili olarak iki beyitle istişhâd eder ابْنُمٌ kelimesini şahit getirir. Birinci şiir el-Mütelemmis'e, ikincisi ise Kümeyt b. Zeyd el-Esedi'ye nispet edilir. ابنَماه tamlaması iki oğlu manasındadır.

وَهَلْ لِي أُمٌّ غَيْرُهَا إِنْ تَرَكْتُهَا أَبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ أَكُونَ لَهَا ابْنَا [264]

وَمِنَّا ضِرَارٌ وَابْنَمَاهُ وَحَاجِبٌ مُؤَجِّجٌ نِيرَانِ الْمَكَارِمِ لَا الْمُخْبِي[265]

İki Harf Üzerine Kurulu İsimler Bâbı'nda da vasıl elifine değinilir.[266]

Zâid olmayan isimler, üç, dört ve beş harfli olmak üzere üç çeşittir. Ancak bazı isimler fiillere göre daha az harften oluşur.

Örnek: ابْنٌ، اسْمٌ، اسْتٌ، أَخٌ، أَبٌ، يَدٌ، دَمٌ

Burada belirtilmeyen ancak asıl iki harfiyle kullanılan aynı durumdaki diğer isimler de bu şekildedir. Bu isimlerden sadece lîn harfleriyle onlar gibi hafif olan nûn ve hâ hazfedilebilir. Ayrıca, art arda tekrarlanan bir harfin istenmeyen bu durumunu düzeltmek üzere kelimeyi hafifletmek için bu harflerden biri hazfedilebilir. ابْنٌ، اسْمٌ، أَخٌ، أَبٌ، هَنٌ sözcüklerinde olduğu gibi bazı isimlerin yâ ve vâv harfleri hazfedilir. Belirtilen hususlar dışında hazf yapılamaz. أَبٌ ve أَخٌ kelimelerinden hangi harfin hazf olduğu bu isimlerin tesniye, cemi veya tasğirinde ortaya çıkar. Örnek:

Tasğir	Cem	Tesniye	İzafet	Kelime
أُخَيٌّ	آخَاءٌ	أَخَوَان	أَخُوك	أَخٌ
أُبَيٌّ	آبَاءٌ	أَبَوَان	أَبُوك	أَبٌ
بُنَيٌّ	-	-	-	ابْنٌ
سُمَيٌّ	-	-	-	اسْمٌ

264 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 93; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân*, thk. Abdullah b. Muhsin et-Turkî, Beyrut: Müessetu'l-Risâle, 2006, XVII, s. 55.

265 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 93; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 17.

266 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 227-228.

أَبٌ ve أَخٌ isimlerinin ilk harfleri vasıl elifi almaması için sâkin yapılmaz. Bunun sebebi, hemze olan vasıl elifinin, kelime başındaki hemzenin önüne gelmesiyle, bir kelime içerisinde ikinci değişimi önlemektir. ابْنٌ، اسْمٌ، اسْتٌ kelimelerinin öncesi sükûndur. Baş taraflarının sâkin olması nedeniyle vasıl elifi alırlar. Vasıl elifi aslen ilk harfi sâkin olan fiillerde kullanılır, isimlerle olan ilgisi çok kısıtlıdır. Sadece yapısının bozulmasıyla noksan hale gelen isimlere eklenir. İsim ve fiiller kendi bünyelerinde oluşan harf eksikliğini bu harfleri kullanarak giderme açısından birbirlerine benzerler.

Soru: امْرُؤٌ isminden bir harf hazfedilmemesine rağmen neden vasıl elifi alır?

Cevap: Bu ismin sonunda gelen ve istendiğinde tahfifi yapılabilen hemzeye i'râbında tâbi olarak hareke değişikliği yaşayan bir önceki (ر) harfi nedeniyle vasıl elifi eklenir. Bu kelimenin هَذَا امْرُؤٌ veya هَذَا مَرْءٌ şeklinde farklı hallerde kullanılması bunun delilidir. Nitekim ayet "يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ"[267] şeklinde gelir. Müennesi امْرَأَةٌ ve مَرْأَةٌ şeklindedir. Bu kelimeye vasıl elifi eklendiğinde harf ve hareke değişimi olur. Vasıl elifi alan bütün isimlerin müennesi kıyasidir. اثْنَانِ ابْنٌ، اسْمٌ، اسْتٌ، امْرُؤٌ، isimlerinin müennesleri ابْنَةٌ، اثْنَتَانِ، امْرَأَةٌ şeklinde gelir.

Yeminde kullanılan اَيْمُنُ kelimesi de aynı durumdadır. اَيْمُ اللهِ، اَيْمُنُ اللهِ örneklerinde görüldüğü gibi yemin lafzında fiile bedel olarak isim kullanılır.

Örnek: وقَالَ فَرِيقٌ لَيْمُنُ اللَّهِ مَا نَدْرِي[268]

Nûn harfi düşürülerek, لَيْمُ اللهِ مَا كَانَ ذَلِكَ şeklinde denir. امْرُؤٌ kelimesindeki değişikliğin gerekçesi burada da oluşması nedeniyle bu kelimede değişim olabilir.

Belirtilen istisnalar dışında tek başına isimlere eklenmeyen vasıl elifi sadece her zaman sâkin olan lâm-ı ta'rifle birlikte eklenir.

---

267 Enfâl, 8/24.

268 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 228; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, s. 325.

Vasıl elifi alan fiillerin masdarları vasıl elifi, katı elifi alan fiillerin masdarları da katı elifi alırlar. Örnek: انْطِلاقًا، اسْتِخْرَاجًا، اقْتِدَارًا، إِكْرَامًا، إِحْسَانًا

Vasıl ve Katı Elifi Bilgisi Bâbı'nda, isimlere eklenen vasıl hemzesi anlatılır.[269]

ابْنٌ، اسْمٌ، امْرُؤٌ isimlerine vasıl elifi gelir. ابْنٌ ve اسْمٌ lafızları ilk harfi sâkin eksik harfli isimlerdir. İlk harflerinin sâkin olması asıl yapılarının bozulduğu anlamına gelir. Bu kelimeler tasğir olduklarında veya vasıl eliflerinden ayrıldıklarında ancak ilk harfleri harekelenerek telaffuz edilebilir.

Örnek: ابْنٌ ← بُنَيٌّ، اسْمٌ← سُمَيٌّ

Vasıl elifi kelimeden ayrıldığında hazfedilmiş asıl harf geri gelir. Mîm harfinin harekelenmesi nedeniyle vasıl elifi ayrılan امْرُؤٌ kelimesi مَرْءٌ şeklini alır.

Örnek: يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ[270]

Ayette geçen الْمَرْء kelimesinin tasğiri مُرَيْئٌ şeklindedir. Bu kelime امْرُؤٌ olarak kullanıldığında مَرْءٌ, امْرَأَةٌ olarak kullanıldığında مَرْأَةٌ şeklinde müennes olur.

4.1.2.1. Vasıl Hemzesinin Üçüncü Harfe Göre Hareke Alması

1. Vasıl elifi, kelimenin üçüncü harfi dammeli olmadığı müddetçe tüm isim ve fiillerde kesralıdır.[271]

Örnek: اِسمٌ، اِبنٌ، امْرُؤٌ، انْطِلاقًا، اسْتِخْرَاجًا، اقْتِدَارًا، اِستَخْرِجْ، اِقتَدِرْ ، اِذهَبْ

Kesradan sonra damme gelmemesi nedeniyle üçüncü harfi dammeli kelimelerin vasıl elifi kesra yerine dammeyle gelir. فَخِذٌ örneğinde görüldüğü gibi sadece i'râb alâmeti olarak kesradan sonra damme gelebilir. فِعْلٌ vezninde ne bir isim ne de isim dışında başka bir sözcük vardır. Üçüncü harfi dammeli kelime-

269 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 82.
270 Enfâl, 8/23.
271 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 89-90.

lerin kendisi ile elifleri arasında sadece sâkin bir harf gelmesi nedeniyle kesra ile damme arasında bir perde oluşmaz. Bu kelimeler dammeyle başlar. Örnek:

	أُنْطُلِقَ بِعَبْدِ اللهِ	أُسْتُضْعِفَ زَيْدٌ	Mâzi
اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ	اُقْعُدْ	اُدْخُلْ	Emir (Müzekker)
اُرْكُضِي	اُغْزِي	اُدْخُلِي	Emir (Müennes)

Müenneslere verilen emir için de aynı durum söz konusudur. اُغْزِي fiilindeki zây (ز) harfinin harekesi aslen damme olup sonrasında vâv gelir(اُغْزُو). Müenneslik yâ'sı eklenen fiilde iltikâ-i sâkineyn nedeniyle vâv'ın hazfedilmesi sonucu damme kesraya dönüşür. Lâme'l-fiili vâv olan fiillere yâ-nûn eklendiğinde bu harf hazf olur. Örnek: أَنْتَ تَضْرِبُ زَيْدًا ← أَنْتِ تَضْرِبِينَ، أَنْتَ تَغْزُو ← أَنْتِ تَغْزِينَ

2. Vasıl ve Katı Elifi Bilgisi Bâbı'nda da bu konuya değinilir.[272]

Vasıl elifi اِنْطَلِقْ ve اِعْلَمْ fiillerinde görüldüğü aslen kesralıdır. Kesradan sonra dammenin uygun olmaması nedeniyle üçüncü harfi dammeli olan kelimelerde vasıl elifi dammeli olur. فَخِذٌ örneğinde görüldüğü gibi Arap Dilinde kesradan sonra damme sadece i'râb nedeniyle gelir.

Örnek: قَتَلَ← يَقْتُلُ، عَدَا ← يَعْدُو، رَكَضَ← يَرْكُضُ

Belirtilen kural, damme kelime başında geldiğinde veya kelime müennes olduğunda değişmez. Örnek: اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ، اُعْدُ، اُعْدِي، اُقْتُلْ، اُقْتُلِي، اُغْزِي

Yukarıdaki emir fiillerden ikisinde yâ'dan önce asıl harf olarak bir vâv bulunur. Bu harf يَعْدُو fiilinde görüldüğü gibi sâkindir. Müennes anlamı vermek için kelimeye eklenen yâ da sâkindir. Bu durumda iltikâ-i sâkineyn nedeniyle vâv hazfedilir. Ancak gerçekte fiilin üçüncü harfi vâv olup ikinci harfinin harekesi dammedir. Bu nedenle vasıl elifi kelimenin asıl harfine itibarla dammeli gelir. Çünkü يَقْتُلُ vezninde gelen يَعْدُو fiilinin üçüncü harfi dammelidir.

272 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 81-82.

Örnek: اُسْتُضْعِفَ زَيْدٌ، اُنْطُلِقَ بِهِ، اُقْتُدِرَ عَلَيْهِ

Soru: امْرُؤٌ kelimesinin üçüncü harfi dammeli olmasına rağmen neden vasıl elifi kesralıdır?

Cevap: Bu isim اُرْكُضْ fiili gibi değerlendirilmez. Çünkü damme اُرْكُضْ fi-ilinde sabit ancak امْرُؤٌ kelimesinde sabit değildir. Nitekim nasb halinde رَأَيْتُ امْرَأً ve cer halinde مَرَرْتُ بِامْرِئٍ şeklini alır. Kelimedeki ر (râ) i'râb harfinin harekesini taşır.

4.1.2.2. Elif-Lâm Takısında Gelen Vasıl Hemzesi [273]

1. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, vasıl elifinin mârifelik bildiren lâme'l-fiiliyle birlikte geldiğinde, قَدْ edatı gibi müstakil olduğunu belirtir. Çünkü جَائَنِي رَجُلٌ (*Bana birisi geldi.*) şeklinde bir cümle kurduğunda gelen kişi belirsiz olurken elif-lâm takısıyla bu kişi belirli hale gelir. Yine, زَيْدٌ يَأْكُلُ cümlesi müphem bir durumu ifade eder. Acaba bu kişi şu an yemekte midir yoksa daha sonra mı yiyecektir? سَيَأْكُلُ veya سَوْفَ سَيَأْكُلُ şeklindeki cümle ise kişinin gelecek bir zamanda yiyeceğini belirtir. Bu durumun açığa kavuşması için şair elif-lâmı, önüne geldiği kelimeden ayırabilir. Zaruret halinde bu câizdir. Çünkü fiillerle birlikte kullanılan قَدْ، سَوْفَ، قَلَّمَا ve benzeri edatlarla kelimeler birbirinden ayrı yazılır.

Müellif mârifelik bildiren elif-lâm takısını fiillerin önünde gelen edatlara kıyas ederek zaruret halinde kelimeden ayrılmasını uygun görür. Bu görüşünü şairin beytin ilk kısmında bıraktığı قَلَّمَا lafzıyla destekler.

صَدَدْتُ فَأَطْوَلْتُ الصُّدُودَ وَقَلَّمَا وِصَالٌ عَلَى طُولِ الصُّدُودِ يَدُومُ [274]

دَعْ ذَا وعَجِّلْ ذَا وأَلْحِقْنَا بِذَلْ بِالشَّحْمِ إنَّا قَدْ مَلِلْنَاهُ بَجَلْ [275]

---

273 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 83-84. Bkz. Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, Kitâbu'l-Lâmât, nşr. Ahmet Yüksel, Samsun: Etüt Yayınları, 2005, s. 68-70.

274 Bu beyit Ömer b. Ebi Rebî'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 84; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, s.181.

Müberred'in şahit gösterdiği beyitte yapılan hazflar yerine getirildiğinde şiir aşağıdaki şekli alır.

دَعْ ذَا وعَجِّلْ ذَا وأَلْحِقْنَا بِذَا الْ بِالشَّحْمِ إنَّا قَدْ مَلِلْنَاهُ بَجَلْ

Şiirde işaret zamiriyle elif-lâm takısının art arda gelmesi sonucu (بذا الْ) iki elif hazf olarak بذَلْ biçiminde bir kelime oluşur. Ancak bu durumun anlaşılması için ikinci beyitteki kelime elif-lâm takısıyla başlar.[276]

2. Vasıl Elifi Alan ve Almayan Fiiller Bâbı'nda da bu konuya değinilir.[277]

Elif, lâm-ı ta'rifle birlikte bir kelimeye eklendiğinde اَلرَّجُلُ ve اَلغُلامُ örneklerinde görüldüğü gibi fethalı olur. İsim veya fiile direkt eklenmeyen elifin harekesi kesra ve dammeden farklıdır. Bu durumdaki elif fiile eklenmeyen قَدْ edatı gibidir.

4.1.2.3. İstifham Edatından Sonra Gelen Vasıl Hemzesi

1. İlk harfi sâkin kelimelere eklenen zâid vasıl elifi, öncesinde fethalı istifham elifi geldiğinde kelimeden ayrılır.[278] Örnek: أَسْتَخْرَجتَ مِنْ زَيْدٍ مَالًا ؟

İstifham hemzesinin eklenmesiyle vasıl hemzesinin fiilden ayrıldığı belirten müellif bir ayetle istişhâd ederek أَسْتَغْفَرْتَ fiilini şahit gösterir.

سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ[279]

Elif-lâm takısı ile kasem anlamı taşıyan kelimelere eklenen elifler fethalı olmaları nedeniyle istifham elifi geldiğinde med harfine dönüşürler, hazf ol-

---

275 بَجَل: İsim fiil olup yeterli manasındadır. Diğer bir rivayette ise بِخَل başındaki bâ harfi cer olup خَل ise sirke anlamındadır. Bu beyit Gaylan b. Hureyse isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 84.

276 Bu beyit "*Bırak onu, yeterince doyduk ondan, diğerini ise acilen yağ katarak getir*." demektir.

277 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 90.

278 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 84.

279 Münafikûn, 63/6.

mazlar. Zira elif ayrıldığında cümlenin istifham mı yoksa haber mi bildirdiği anlaşılamaz. Örnek: آيْمُ اللهِ لَقَدْ كَانَ ذَاك ؟، آلرَّجُلُ قَال ذَاكَ ؟، آلغُلامُ ضَرَبَكَ ؟

2. Vasıl Elifi Alan ve Almayan Fiiller Bâbı'nda da bu konuya değinilir.[280]

İstifham elifi nedeniyle geliş gerekçesi ortadan kalkan vasıl elifi kelimeden ayrılır. Bu durumda vasıl elifinden önce gelen bir harf, ondan sonraki harfle bağlantı kurabilecek bir duruma gelir. Çünkü istifham elifi fethalıdır.

Örnek: أَضَرَبْتَ زَيْدًا؟، أَنْطَلَقْتَ يَا رَجُلُ؟، أَسْتَخْرَجْتَ شَيْئًا؟

Müberred, konuyla ilgili bir ayetle istişhâd eder ve أَتَّخَذْنَا fiilini şahit gösterir.

أَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ[281]

İstifham elifi, kendisi gibi vasıl elifleri fethalı اَيْمُنٌ ve الرَّجُلُ kelimelerden önce geldiğinde, soru ve haber cümlelerinin karışmasını önlemek için hazfedilmez. Örnek: آلغُلامُ جَاءَكَ؟، آيمُنُ اللهِ لأَفْعَلَنّ؟، آلرَّجُلُ قَالَ ذَاكَ؟

4.1.2.4. Yemin Lafızlarında Gelen Vasıl Hemzesi

Vasıl Elifi Alan ve Almayan Fiiller Bâbı'nda bu konuya değinilir.[282]

Kasem bildirmesi nedeniyle çekimli olmayan اَيْمُنُ kelimesine fethalı elif eklenir. Elifin önüne harekeli bir harf eklendiğinde düşmesi vasıl elifi olduğuna delildir. Örnek: وَايْمُنُ اللهِ لأَفْعَلَنّ، اَيْمُنُ الكَعْبَةِ لأَفْعَلَنَّ، آيمُنُ اللهِ لأَفْعَلَنّ؟

Müellif bir beyitle istişhâd eder ve lâm-ı tekid nedeniyle vasıl hemzesinin düşmesine لَيْمُنُ kelimesini şahit getirir.

فَقَالَ فَرِيقُ الْقَوْمِ لِمَا نَشَدْتُهُمْ نَعَمْ وَفَرِيقٌ لَيْمُنُ اللَّهِ مَا نَدْرِي[283]

---

280 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 89-90.

281 Sad, 38/63.

282 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 90.

283 Bu beyit Nusayb adlı şaire isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 90; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, s. 324.

4.1.2.5. Vasıl Hemzesinin Masdarlara Eklenmesi

Vasıl ve Katı Elifi Bilgisi Bâbı ve Vasıl Elifi Alan ve Almayan Fiiller Bâbı'nda vasıl elifi alan fiillerin masdarlarının tümünün vasıl elifi alacağı belirtilir.[284] Örnek: انْطَلَقَ انْطِلاقًا، اسْتَخْرَجَ اسْتِخْرَاجًا، اقْتَدَى اقْتِدَاءً

4.1.3. Vasıl Hemzesinin Kelimeden Ayrılması[285]

Kelime başına harf harekelendiğinde vasıl elifi ayrılır. Konuyla ilgili olarak اِسْأَلْ fiili incelendiğinde, bu fiilin ortasındaki hemze tahfif edilirse iki sâkin harfin bir araya geldiği görülür. Bu durumda tahfif edilen elifin harekesi bir öncesine geçer ve ilk harf harekelenerek اسَل şeklini alır. İlk asıl harfin harekelenmesiyle fiil سَلْ olur. Örnek: سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ[286]

اِسْأَلْ emir fiiliyle قَالَ ve بَاعَ fiillerin orta harflerinde gerçekleşen değişiklikler aynıdır. Bu fiillerin muzâri siygası يَقُولُ ve يَبِيعُ şeklinde olup ayne'l-fiilin harekesi fâu'l-fiile geçer. Emirleri ise قُلْ ve بِعْ şeklinde gelir. Böylece aslen sâkin olması gereken fâu'l-fiil harekelenir. Asılları قَوَلَ ve بَيَعَ olan bu fiiller قَتَلَ ve ضَرَبَ fiilleriyle aynı vezindedir. Bu nedenle muzâri siygaları يَقْتُلُ ve يَضْرِبُ örneklerinde olduğu gibi يَقْوُلُ ve يَبْيِعُ biçiminde gelir. اقْتُلْ denildiği gibi اِبْيِعْ denilir. اِضْرِبْ fiilinde olduğu gibi ilk asıl harf sâkindir. Fâu'l-fiili vâv olan ve muzâri siygası يَفْعِلُ vezninde gelen fiillerin bu harfi hazfedilmesi sonucu emirler ayne'l-fiille başlar. Örnek: وَزَنَ← يَزِنُ← زِنْ، وَعَدَ← يَعِدُ← عِدْ

Emir fiiller, söylendiği anda henüz daha gerçekleşmemiş olmaları nedeniyle gelecek zaman anlamı taşır.

---

284 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 81; II, s. 89.
285 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 82-83.
286 Bakara, 2/211.

4.2. Katı Hemzesi

Vasıl ve Katı Elifleri Bâbı'nda, isimlerin, fiillerin ve harflerin başlarında gelen hemzelerle ilgili olarak katı hemzesi ele alınır.[287]

Diğer harfler gibi kelimede asıl harf olarak bulunan hemzelerle vasıl elifi dışında kelimeye zâid olarak eklenen hemzeler katı hemzesidir. Örnek:

Asıl Harf	أَبٌ	أَخٌ	أَخَذَ	أَكَلَ	رَأَيْتُ أَبَاكَ وَ أَخَاكَ	Katı Hemzesi
Zâid Harf	-	أَصْفَرُ	أَحْمَرُ	أَعْطَى	يَا زَيْدُ أَحْسِنْ و أَكْرِمْ	

4.2.1. Katı Hemzesi Alan Fiiller

Muzâri olduğunda başına dammeli yâ eklenen ma'lum fiiller sadece katı hemzesi alır. Bunun nedeni يُدَحْرِجُ ve يُرامِي fiillerinde olduğu gibi yâ'nın sahih harfler gibi dammeli gelmesidir.[288] Örnek: أَحْسَنَ ← يُحْسِنُ، أَكْرَمَ ← يُكْرِمُ، أَعْطَى ← يُعْطِي

Vasıl Elifi Alan ve Almayan Fiiller Bâbı'nda da bu konuya değinilir.[289]

Muzâri siygasının başına dammeli yâ eklenen fiiller sadece katı hemzesi alabilir. Çünkü muzâraat harfi يُفْعِلُ örneğinde olduğu gibi damme alırsa, fiilin asıl harfi mertebesinde olur.

Örnek: أَفْعَلُ ← يُفْعِلُ، أَحْسَنَ ← يُحْسِنُ، أَكْرَمَ ← يُكْرِمُ، أَعْطَى ← يُعْطِي

Bu fiiller, muzâraat harfleri dammeli olduğunda, rubâî mücerred يُدَحْرِجُ ve يُهَمْلِجُ fiillerinin vezninde gelir. أَكْرَمَ sülâsî fiiline eklenen elif دَحْرَجَ fiilindeki dâl gibidir. دَحْرِجْ fiilinde olduğu gibi يَا زَيْدُ أَكْرِمْ عَمْرًا denilir. Nitekim فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ayetlerinde أَنْصِتُوا ve أَحْسِنْ fiilleri katı hemzesiyle[290]

---

287 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 80-81.
288 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 80.
289 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 88-89.
290 Arâf, 7/204; Kasas, 28/77.

gelir. Ayette geçen fiillerin muzâri siygası يُدَحْرِجُ fiilinde olduğu gibi aslen يُؤَكْرِمُ ve يُؤَحْسِنُ şeklinde olup hemze kelimeden atılmıştır.

4.3. Katı Hemzesinin Masdarlara Eklenmesi

Müberred, Vasıl ve Katı Elifi Bilgisi Bâbı ve Vasıl Elifi Alan ve Almayan Fiiller Bâbı'nda vasıl elifi alan fiillerin masdarlarının tamamının vasıl elifi alacağını ve katı elifi alan fiillerinin masdarlarının da katı elifi alacağını belirtir.[291] Örnek: أَحْسِنْ إحسَانًا، أكرم إكرامًا، أَعْطِ إِعْطَاءً

5. İsim ve Fiil Yapıları

Müberred, Yapılar konusunu dört bâbda ele alır. Bunun yanı sıra konu hakkında diğer bâblardan yapılan alıntılar bir araya getirilmiştir.

Mücerred isimler harf sayıları bakımından üç, dört ve beş harfli olmak üzere üç kısımdan, mücerred fiiller ise üç ve dört harfli olmak üzere iki kısımdan oluşur. Konu, başlıklar halinde aşağıda yer almaktadır.

1. İki Harf Olarak Kullanılan Kelimeler Bâbı'nda bu konuya değinilir.[292]

İsimler aslen iki harfli olmazlar. Bir harfleri düşmesi sonucu iki harfli kullanılırlar ancak tasğir ve cemilerinde üçüncü harfleri ortaya çıkar. Zâid olmayan isimler üç, dört ve beş harfli olmak üzere üç çeşittir. Zâid olmayan fiiller ise üç ve dört harfli olmak üzere iki çeşittir.

2. Kelime Yapıları ve Zâid Harfler Bâbı'nda da bu konuya değinilir.[293]

Zâid harf almayan isimler, üç, dört ve beş harfli olmak üzere üç kısımdan oluşurken zâid harf almayan fiiller üç ve dört harfli olmak üzere sadece iki kısımdan oluşur. Aslen beş harfli fiil olmadığı gibi zâid fiiller de aslen dört harfli fiillere mülhak olarak gelir.

3. Rubâî Vezinler ve Sülâsî Vezinlerden Rubâîye Mülhak Olanlar Bâbı'nda bu konuya değinilir.[294]

---

291 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 81; II, s. 89.
292 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 42.
293 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 53.

Mücerred fiiller, sadece üç veya dört harfli olur, kesinlikle beş harfli olmaz. Bu durum isimlerde bulunan kuvvetin ve çekim kabiliyetinin bir özelliğidir.

Müberred, konunun devamında bu açıklamaları tekrarlayarak devam eder.

Aslı beş harf olan fiil kesinlikle yoktur. Fiiller aslen üç veya dört harften oluşur. Daha güçlü ve çekimli olmaları nedeniyle aslen beş harfli olabilmek isimlere ait bir özelliktir. Mezîd isimler de en fazla yedi harften oluşur. Bu ise sadece masdarları اشْهِيبَابًا (افْعِيلَالاً) ve احْرِنْجَامًا (افْعِنْلالاً) vezinleri ile benzer vezinlerden gelen sülâsî veya rubâî masdarlar için geçerlidir. Aslen beş harften oluşan isimler zâid harflerle en fazla altı harf yapılabilir. Çünkü beş harfli kelimelerin içinde fiil olmamasından dolayı sülâsî ve rubâî fiillerde olduğu gibi masdarları gelmez. Beş harfli isimler de عَضْرَفوطٌ، عَنْدَلِيبٌ، قَبَعْثَرَى örneklerinde görüldüğü şekilde zâid harf alarak altı harf olur.

4. Karışıklık Oluşturmasından Emin Olunan İsimlerin Tahfifi Bâbı'nda bu konuya değinilir.[295]

Eserin başında fiil ve isim yapılarıyla ilgili olarak zâid harf almayan isimlerin üç, dört ve beş harfli olmak üzere üç kısım, zâid harf almayan fiillerin ise üç ve dört harfli olmak üzere iki kısım olduğu belirtilerek beş harfi de asıl olan fiil bulunmadığı vurgulanır. Müellif nahivcilerin isim ve fiil yapıları hakkındaki görüşlerinin birbirine yakın olduğunu söyleyerek üç görüş nakleder.

a) İsimler, fiillere göre çekim kabiliyetleri daha yüksek olmaları nedeniyle, onlardan daha üstün ve daha kuvvetlidirler. Fiiller de vezin olarak isimlere uyar. Üç harfli isimler, fiillerin de içinde bulunduğu aşağıda belirtilen vezinlerden gelir.

İsim ve Fiil Ortak Sülâsî Vezinler			
Sülâsî Fiil Vezinleri		Sülâsî İsim Vezinlerinden Bazıları	
Muzâri	Mâzi	Örnekler	Vezinler

294 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 107-109.

295 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 255-257.

فَعَلٌ	جَمَلٌ	جَبَلٌ	فَعَلَ	يَفْعَلُ
فَعِلٌ	فَخِذٌ	كَتِفٌ	فَعِلَ	يَفْعِلُ
فَعُلٌ	رَجُلٌ	عَضُدٌ	فَعُلَ	يَفْعُلُ

Fiil Vezinleri Dışındaki Sülâsî İsim Vezinleri						
Vezinler	فُعُلٌ	فِعَلٌ	فِعِلٌ	فُعْلٌ	فَعْلٌ	فِعْلٌ
Örnekler	خُضُضٌ	ضِلَعٌ	إِبِلٌ	بُرْدٌ	فَهْدٌ	جِذْعٌ
	عُنُقٌ	عِوَضٌ	إِطِلٌّ	خُرْجٌ	كَلْبٌ	عِدْلٌ

Dört harfli mücerred fiillerin فَعْلَلَ dışında vezni bulunmaz. Bu vezne karşılık gelen isim ve fiil örnekleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Rubâî Vezinler	Fiil	فَعْلَلَ	دَحْرَجَ	سَرْهَفَ	هَمْلَجَ
	İsim	فَعْلَلٌ	جَعْفَرٌ	صَنْدَلٌ	فَرْقَدٌ

Rubâî ve humâsî isim vezinlerine ait verdiği diğer örnekler aşağıdaki gibidir.

Rubâî İsim Vezinleri			Humâsî İsim Vezinleri			
فِعْلَلٌ	فُعْلُلٌ	فِعْلِلٌ	فَعَلَّلٌ	فَعْلَلِلٌ	فِعْلَلٌّ	فُعَلِّلٌ
دِرْهَمٌ	حُبْرُجٌ	زِبْرِجٌ	سَفَرْجَلٌ	جَحْمَرِشٌ	جِرِدَحْلٌ	قُذَعْمِلٌ
هِجْرَعٌ	تُرْتُمٌ	زِئْبِرٌ				

b) Fiiller, muzâraat ve benzer nedenlerle aldıkları zâid harflerle çekimlenir. Dört harfli fiillere تَدَحْرَجَ örneğinde olduğu gibi tâ (ت) ve (احْرَنْجَمَ) örneğinde olduğu gibi vasıl elifi (ا) ile nûn (ن) harfleri eklenir. اقْشَعَرَّ ve اطْمَأَنَّ fiillerinde olduğu gibi harf tekrarı olur. Bu nedenle fiiller için zâid harfler zaruri bir konumdadır. Zâid harf sayısının aşırı artarak ölçüsünün dışına çıkmasını önlenmek için

fiillerin aslen beş harfe çıkması uygun görülmez. İsimlerde zâid harf zorunlu olmadığı için bu durum olumsuz karşılanmaz. İsimlerde her ne kadar bazı zâid harfler kullanılsa da bunlar genel anlamda yeni manalar meydana getirmek için şart değildir. Ancak اِقْتَدَرَ ، اِسْتَخْرَجَ، قَاتَلَ، اغْدَوْدَنَ örneklerinde görüldüğü üzere fiiller anlamlarını zâid harflerle birlikte alır. Zâid harflerin yokluğunda fiiller yeni manalara ulaşamaz. Örnek:

Açıklamalar	Vezinler
Onu çıkartmak istedi. (Genelde talep bildirir.)	اسْتَخْرَجَ
Fiilin en az iki kişi ile gerçekleştiğini bildirir.	فَاعَلَ
Kesret bildirir.	فَعَّلَ

مُسْتَخْرِجٌ ve مُنْطَلِقٌ örneklerinde olduğu gibi fiil yapıları üzerine kurulan isimler dışında altı harften fazla isim yoktur.

c) Fiiller, çekim olarak kendilerinden daha üstün olan isimleri bildirmek ve onları ifade etmek için birer araç olarak kullanılır.

Aktardığı üç görüşü de iyi ve güzel olarak niteleyen müellif üçüncü görüşün Mâzinî'ye ait olduğunu söyler. Nitekim bu görüş, kurulan her cümlenin sadece isimler hakkında bilgi verdiğini ifade eder. İster fiil cümlesi ister isim cümlesi olsun, ister malum ister meçhul tüm cümleler fâiller ve mefûllerden haber verir. Bu nedenle isimler fiillere göre harf sayısı bakımından daha fazla ve çekim yönüyle de daha üstün bir konumdadır.

5.1. Arap Dilinde İsim ve Fiil Gelmeyen Vezinler

Üç Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda cemi isim vezinleri ele alınarak Arap Dilinde فِعْل vezninde bir kelime bulunmadığı belirtilir.[296]

1. Fiil Gelmeyen İsim Vezinleri

296 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 203.

Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan Üç Harfli İsimler Bâbı'nda kendisinden fiil gelmeyen isim vezinleri aşağıdaki şekilde sıralanır.[297]

a) فُعَلٌ vezni: Bu vezinde الصُّوَرُ ← الصُّورَةُ، النَّوْمُ ← النُوَمُ، البَيْعُ ← البُيَعُ، القَوْلُ ← القُوَلُ örneklerinde isimler gelir.

b) فِعَلٌ Vezni: Bu vezinde بِيَعٌ ve حِوَلٌ örneklerinde isimler gelir.

c) فِعِلٌ Vezni: Yâ ve vâv harfleri geldiğinde orta harfi harekeli olması nedeniyle إِبِلٌ vezninde بِيِعٌ ← البَيْع، قِوِلٌ←القَوْل şeklinde kalb olmadan gelir.

d) فُعُلٌ Vezni: Yâ ve vâv harfleri فُعُل vezninde geldiğinde yâ illetli harf olarak değişime uğramaz. Örnek: رَجُلٌ صَيُودٌ ← قَومٌ صُيُدٌ، دَجَاجَةٌ بَيُوضٌ ← دَجَاجٌ بُيُضٌ

2. İsim Gelmeyen Fiil Vezinleri

a) Üç Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda فُعِل vezninin fâili isimlendirilmeyen (meçhul) fiillere ait bir vezin olduğu ve isim gelmediği belirtilir. Bu veznin orta harfi sâkin olarak كُرٌّ ve فِيلٌ isimlerinde olduğu gibi kullanılabileceği de ifade edilerek ضُرِبَ، قُتِلَ، رُدَّ، قِيلَ örnekleri verilir.[298]

Örnekte geçen meçhul muda'af fiilinin aslı رُدِدَ olup idgâmla رُدَّ şeklini alır. كُرَّ kelimesinde olduğu gibi فُعْل vezninde gelmiş olur. قِيلَ meçhul fiili ise harf ve hareke değişiminden önce قُوِلَ şeklinde gelir. Bu fiilin orta harfi illetli olmasından dolayı değişime uğrayarak فِيلَ'de olduğu gibi فِعْلَ vezninde sâkin olarak gelir.

b) Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعَالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı'nda, فَعَّلَ fiil vezninde yabancı özel isimler dışında Arapça bir isim gelmediği belirtilirken bu konuda örnek gösterilen بَقَّم kelimesi-

297 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 112-114.

298 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 203.

nin yabancı bir isim olduğu dile getirilir.[299] Arap Dilinde olmayan bir isim vezninde mârife bir isim olarak gelmesi nedeniyle de gayr-i munsarif olduğu tespit edilir. Zira tasrifi halinde Arap Dilinde örneği olmayan bir durumun gerçekleşeceği vurgulanır. Bu vezindeki خَضَّمُ kelimesinin ise عَنْبَرُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمِيمٍ adlı kişiye ait bir lakap olduğu, aslının fiil olması nedeniyle de gayr-i munsarif kullanıldığı ifade edilir.

c) Fiil Vezinlerinde Gelen İsimler Bâbı'nda جَعْفُرٌ veya جَعْفِرٌ şeklinde bir isim vezni olmaması nedeniyle تَتْفُلُ ve نَرْجِسُ kelimelerindeki tâ ve nûn harflerinin zâid olduğu belirtilir. تَتْفُلُ kelimesi تَقْتُلُ vezninde olması nedeniyle munsarif olarak birisine isim olamayacağı zikredilir.[300]

6. İbdâl

İbdâl harfleri konusu müstakil bir bâb altında İbdâl Harfleri Bâbı'nda işlenir. İbdâl harflerinin on bir tane olduğunu, bunlardan sekiz tanesinin daha önce belirtilen zâid harflerden oluştuğunu söylen müellif, bu bölümde işlenen ibdâl konusunun harfin kendisinden sonra gelen harfe değişmesiyle yapılan idgâmla ilgili olmadığını belirtir.[301]

Harflere ses veren med ve lîn harflerinden elif, vâv, yâ ibdâl harflerindendir.

Müberred, med ve lîn harflerini aynı anlamda kullanır. Bilindiği üzere med harfleri daima harekesiz olan elif, vâv ve yâ harflerinden oluşur. Konu içerisinde geçen lîn (اللِّينُ) terimi, harflerin telaffuzdaki kolaylık ve yapısındaki zayıflığı ifade eder. Med harfleri, belirtilen bu iki özelliğe de sahip olduklarından, "med ve lîn harfleri" müşterek anlamda kullanılır. "Medd-i lîn" ise tecvid ilmine ait bir terim olup vâv ve yâ harfleriyle ilgilidir. Tecvid ilminin henüz müstakil bir konumda olmadığı düşünülürse terim kullanımı daha iyi anlaşılacaktır. Müberred ibdâl harflerini aşağıdaki şekilde sıralar.

---

299 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 145.
300 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 317.
301 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 61-65.

6.1. Elif (الأَلِفُ)

Elif, vâv ve yâ harflerinin yerine رَأَيْتُ زَيْدًا örneğinde olduğu gibi bir öncesi fethalı tenvîne vakıf halinde bedel olarak gelir. اِضْرِبَنْ زَيْدًا fiilinde nûn-u hafîfenin bir öncesi fethalı olduğunda tenvîn gibi olur ve bu esnada اِضْرِبَا (idribâ) şeklinde durulur. Kur'ân-ı Kerîm'de لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ [302] ayeti (lenesfe'an) olarak okunurken vakıf halinde لَنَسْفَعَا (lenefe'â) tarzında durulur.[303]

6.2. Vâv Harfi (الوَاوُ)

Vâv, فَاعِلٌ ve فَاعِلَةٌ ism-i fâil vezinlerindeki zâid elife, ism-i tasğir ve cem-i teksîrlerinde bedel olarak gelir. Örnek: ضَوَارِبُ، ضُوَيْرِبٌ

Vâv öncesi dammeli sâkin hemzeye bedel olarak gelir.

Örnek: لُؤْمٌ ← لُومٌ، جُؤْنَةٌ ← جُونَةٌ

İsm-i tasğir ve cemilerde iki hemze bir araya geldiğinde elife dönüşen hemzeye bedel olur. Örnek: آدَمٌ ← أَوَادِمُ /أُوَيْدِمٌ

Vâv, öncesi dammeli sâkin yâ'ya bedel olur ancak hareke değiştiğinde asıl harfi geri döner.

Örnek: أَيْقَنْتَ ← مُيْقِنٌ ← مُوقِنٌ ← مَيَاقِنُ، أَيْسَرْتُ← مُيْسِرٌ← مُوسِرٌ ← مَيَاسِيرُ

6.3. Yâ Harfi (اليَاءُ)

Yâ, öncesi kesralı sâkin vâv'a bedel olarak gelir ancak hareke aldığında veya bir öncesindeki kesra ortadan kalktığında vâv geri döner.[304]

Örnek: وَزِنْتُ ← (مِوزَانٌ) ← مِيزَانٌ ← مَوَازِينُ، وَعَدْتُ← (مِوعَادٌ) ← مِيعَادٌ ← مَوَاعِيدُ

الوَقْتُ← (مِوقَاتٌ) ← مِيقَاتٌ← مَوَاقِيتُ

---

302 Âlak, 96/15.

303 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 61.

304 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 62.

Bir kelimenin dördüncü veya daha sonra gelen bir harfi vâv olduğunda onun yerine yâ bedel gelir.

Örnek: (غزو) ← (اِسْتَغْزَوْتُ) ← اِسْتَغْزَيْتُ، (أَغْزَوْتُ) ← أَغْزَيْتُ، (غَازَوْتُ) ← غَازَيْتُ

دِينَارٌ ve قِيرَاطٌ kelimelerinde olduğu gibi tekrarlı gelerek kelimeyi ağırlaştıran harflerden birisi yâ'ya dönüştürülerek zayıflatılır. Bu durum tekrarlanan harflerin cemisin دَنَانِيرُ ve قَرَارِيطُ şeklinde birbirlerinden ayrılmasıyla ortaya çıkar.

Örnek: أَمْلَلْتُ ← أَمْلَيْتُ، تَقَضَّضْتُ ← تَقَضَّيْتُ، تَسَرَّرْتُ ← تَسَرَّيْتُ

İlletli Fiillere Benzetilerek Muda'af Harflerinden Birisi Hazf olan Fiiller Bâbı'nda bu konuya değinilir.[305]

Bazı Arap toplulukları, bir kelimede aynı cinsten bir harfin art arda iki defa gelmesini önlemek için ikinci harfin yerine yâ getirir. أَمْلَيْتُ، تَقَضَّيْتُ، تَسَرَّيْتُ fiillerinin aslı أَمْلَلْتُ، تَقَضَّضْتُ، تَسَرَّرْتُ şeklindedir. Bu tür kelimelerde harf tekrarı nedeniyle oluşan ağırlığın tahfif edilmesine دِينَارٌ ve قِيرَاطٌ kelimeleri delildir. Zira asılları دِنَّارٌ ve قِيرَاطٌ şeklinde olup kesranın etkisiyle önünde gelen harf yâ'ya dönüşmüştür. Çünkü kesra yâ'dan bir parçadır. Ayrıca, yâ harfinin üstün gelmesiyle bir kelimede dördüncü veya daha sonra gelen vâv her zaman yâ'ya dönüşür.

Cemi دَنَانِيرُ ve قَرَارِيطُ kelimeleri ile قُرَيْرِيطٌ ism-i tasğirinde görüldüğü gibi bu harflerin asılları birbirlerinden ayrıldıklarında ortaya çıkar.

Şairler de şiir zarureti gereği vezni bozmamak için bir harfi sâkin yapmak istediklerinde, sadece bir öncesi kesralı olduğunda onu yâ'ya dönüştürebilirler. Çünkü yâ harfi sadece bir öncesi kesralı olduğunda sâkin olur. Takip edilen bu yöntem sayesinde şiir vezni ve i'râbı uyumlu hale gelir. Müellif, bir beyitle istişhâd ederek الثَّعَالِي kelimesini şahit getirir.

لَهَا أَشَارِيرُ مِنْ لَحْمٍ تُتَمِّرُهُ مِنَ الثَّعَالِي وَوَخْزٌ مِنْ أَرَانِيهَا[306]

[305] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 246-247.

Yukarıdaki şiirde geçen الثَّعَالِي kelimesi harekelendiğinde şiir veznini bozmasından dolayı الثَّعَالِبِ şeklinde söylenmesi uygun görülmez. Bu olumsuz durum öncesi kesralı bâ harfinin yâ'ya dönüştürülmesiyle giderilir.

Müberred, konuyla ilgili olarak bir beyitle istişhâd ederek bir önceki beyitte belirtilen vezin gerekçeleriyle ضَفَادِعُ kelimesinin son harfinin لِضفادِي olarak yâ'ya dönüştürülmesini şahit getirir.

وَمَنْهَلٍ لَيْسَ بِهِ حَوَازِقُ ولِضفادِي جَمِّه نَقَانِقُ[307]

6.4. Hemze (الهَمْزَةُ)

Hemze, kelime sonunda zâid eliften sonra gelen bütün yâ ve vâv harflerinin yerine gelir. Bu durum سَقَّاءٌ (سَقَّايٌ) ve غَزَّاءٌ (غَزَّاوٌ) örneklerinde görülür.[308]

Kelime başında bir araya gelen vâv'lardan birincisinin yerine hemze gelir.

Örnek: وَاصِلٌ ← وُوَيْصِلٌ ← أُوَيْصِلٌ، وَاعِدٌ ← وُوَيْعِدٌ ← أُوَيْعِدٌ

Kelime başında dammeli bir vâv bulunduğunda yerine hemze gelebildiği gibi bir değişiklik de yapılmayabilir. Örnek: وُجُوهٌ ← أُجُوهٌ، وُرْقَةٌ ← أُرْقَةٌ

---

306 Bu beyit Ebû Kâhil el-Yeşkurî'nin bir kuşu tasvir ettiği kasidesinden istişhâd edilmiştir. الثَّعَالِبُve الأَرَانِبُ kelimelerinde yâ, bâ'nın yerine gelir. Bkz. Sa'leb, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr eş-Şeybânî, Mecâlisu'l-Sa'leb, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, 2. Baskı, Mısır: Dâru'l-Maârîf, 1960, s. 190; Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 247; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* II, s. 234.

307 Udayme, bu beyitte geçen مَنْهَلٍ kelimesinin الْمَنْهَلُ الْمَوْرِدُ anlamında su pınarı, حَوازِقُ kelimesinin حَازِقَةٌ'nün çoğulu olduğunu ve topluluk anlamına geldiğini, الجمّ: çok anlamında, suyun çok olan bölgesi (مُعْظَمُ الْمَاءِ), نَقَانِقُ: kurbağa sesleri (أَصْوَاتُ الضَفَادِعِ) anlamında olduğunu söylemektedir. Bu açıklamalar ışığında şiirden anlaşılan mana şöyledir: "*Pınarın etrafında çok az insan var. Bu nedenle suyun çok olduğu bölgede çok sayıda kurbağa bağrışıyorlar*." Udayme bu beyti, el-Bağdâdi'nin *Şevâhidu'ş-Şafiye* adlı eserinde Halefu'l-Ahmer isimli nahivciden rivayetle geldiğini belirtirken, A'lem isimli bir dilbilimciden rivayetle de bu beytin Halefu'l-Ahmer'in uydurma sözlerinden olabileceğini söyler. Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 247. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* IV, s. 107.

308 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 62.

Müberred, وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ [309] ayetiyle istişhâd eder ve الوَقْتُ masdarından gelen أُقِّتَتْ fiilinin فُعِّلَتْ vezninde bu şekli aldığını söyler. Hemzenin vâv'a bedel olarak gelmesini vâv'ın hemzelenmesi (هَمْزُ الوَاوِ) tarzında ifade eder.

Fâ'u'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillere Eklenen Zâid Harfler Bâbı'nda konu tekrar edilerek bir sebebe bağlı olmadan dammeli gelen vâv'ın hemzeye dönüşmesinin câiz olduğu vurgulanır.[310]

Müellif daha önce verdiği örnekleri yineleyerek وُجُوهٌ kelimesinin وُرْقَةٌ, أُجُوهٌ kelimesinin أُرْقَةٌ, وُعِدَ meçhul fiilin أُعِدَ olarak gelebileceğini belirtir. وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ ayetindeki أُقِّتَتْ fiilinin الوَقْتُ masdarından türediğini ve aslının وُقِّتَتْ olduğunu ifade eder. Sonrasında *"bir sebebe bağlı olmadan dammeli gelen vâv"* sözünü "Dışarıdan bir etki olduğunda, bu etki sonucu kelimede i'râbi bir değişlik oluşur. Bu durum هذا غَزْوٌ وعَدُوٌّ örnek cümlesinde görülür." şeklinde açıklık getirir. Kastının i'râbla ilgili değişiklikler olmadığını belirtmek için örneği cümle olarak verir. Cümle içerisinde haber konumundaki غَزْوٌ ve عَدُوٌّ'un i'râbının merfu' olması nedeniyle damme aldıklarını vurgular. İltikâ-i sâkineyn gereği اِخْشَوْا الرَّجُلُ cümlesi ile لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ [311] ve وَلَا تَنسَوْا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ [312] ayetlerindeki değişiklikleri de bu kapsam dışına alır.

Verilen örneklerde iltikâ-i sâkineyn gereği oluşan okuma zorluğu, sâkin vâv'ın harekelenmesiyle لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ، اِخْشَوْا الرَّجُلُ، وَلاَ تَنسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ şeklinde giderilir. Burada ihşev → ihşevu, tensev→ tensevu şekline dönüşür. Nûn-u tekidin fiile eklenmesiyle cemi vâvı harekelenerek "leterevunne" şeklini alır. Dışarıdan bir etki olmadan kelimede bulunan vâv ile iltikâ-i sâkineyn sebebiyle getirilen damme aynı şekilde değerlendirilemez.

---

309 Murselât, 77/11.

310 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 93-95.

311 Tekâsur, 102/6.

312 Bakara, 2/237.

Kelime başında gelen damme, i'râb harekesi gibi değişken olmaması nedeniyle, fâili isimlendirilmeyen (*meçhul*) yapılarda bu durum devam ettikçe وُعِدَ yapısı kullanılır. وُجُوهٌ kelimesindeki damme de geçici olmamasından dolayı vâv'ın hemzeye dönüşmesi mümkündür. Bu şekilde dammesi olan tüm vâv'lar hemzeye dönüşebilir ancak i'râb nedeniyle damme alan vâv'ın harekesi bir sebebe bağlı olması nedeniyle geçicidir. Bu sebep ortadan kalktığında damme daha kullanılamaz.

Bunun için هذا غَزْوٌ، رَأَيْتُ غَزْوًا، مَرَرْت بِغَزْوٍ örneklerindeki vâv'ların harekesi birbirinden farklıdır.

İltikâ-i sâkineyn nedeniyle vâv'ın dammelenebilmesi için اخشَوْا الرَّجُلُ örneğinde olduğu gibi sonrasında sâkin bir harfin gelmesi gerekir. Zira sonrasında harekeli bir harf gelen vav'lardaki damme kalkarak cümle اِخْشَوْا زَيْدًا ve اِخْشَوْا عَبْدُ اللهِ şek-line döner.

Kelime başında gelen kesralı vâv'ın hemzeye dönüşmesi câizken kesralı diğer vâv'lar hemzeye dönüşmez. Örnek: وِشَاحٌ ← إِشَاحٌ، وِسَادَةٌ ← إِسَادَةٌ

Birisi med harfi olmayan iki vâv kelime başında yan yana geldiğinde birincisi kesinlikle hemzeye dönüşür ancak sadece dammeli bir vâv bulunduğunda ise hemzeye dönüşmesi tercihe bağlıdır.

Bir kelimenin ism-i tasğir ve cem-i teksîrinde aynı yol izlenir. Nitekim ikisi de hareke ve sükûn yönüyle aynıdır. İlk harfi vâv'lı ism-i fâilin tasğir ve cem-i teksîrinde, elifinin de vâv'a dönüşmesiyle kelime başında bir araya gelen iki vâv'dan ilki hemze olur. فَوْعَلَ vezninde zâid ikinci vâv'ını alan وَعَدَ fiilinin birinci vâv'ı hemzeye dönüşerek وَعَدَ ← فَوْعَل ← وَوْعَدُ ← أَوْعَدَ şeklinde gelir. Örnek:

İsm-i tasgir	ضَارِبٌ ← ضُوَيْرِبٌ	وَاصِلٌ ← وُوَيْصِلٌ ← أُوَيْصِلٌ	وَاقِدٌ ← وُوَيقِدٌ ← أُوَيقِدٌ
Cem-i teksir	ضَارِبَةٌ ← ضَوَارِبُ	وَاصِلَةٌ ← وَوَاصِلُ ← أَوَاصِلُ	

"Kelimenin ikinci harfi med harfi değilse" ifadesinden elif, öncesi kesralı yâ ile öncesi dammeli vâv'ın kastedildiği müellif tarafından ifade edilir.

Şayet kelimenin baş tarafında dammeli bir harften sonra ilki med harfi olan iki vâv yan yana gelirse birincisi isteğe bağlı olarak hemzeye dönüştürülebilir.

Örnek: قَاوَلْتَ ← فُوعِلَ ← قُووِلَ زَيْدٌ← قُؤْوِلَ زَيْدٌ

Şayet kelime başında birincisi dammeli, ikincisi med harfi olan iki vâv yan yana gelirse isteğe bağlı olarak birincisi hemzeye dönüştürülebilir. Çünkü bu durum, bir kelimede iki vâv'ın bir araya gelmesi olarak değerlendirilmez.

Örnek: واعدَ ← فُوعِلَ ← وُوعِد زَيْدٌ ← أُوعِد زَيْدٌ

İki vâv'ın da sabit olduğu, yani ikincisinin med harfi olmadığı durumda ise birinci vâv'ın hemzeye dönüşmesi zorunludur. Örnekte ise فُوعِلَ vezninde gelen وَاعَدَ fiilindeki elif, med harfi olması nedeniyle kelimede sabit bir harf değildir. Fâilin isimlendirilmediği yapıya aktarılması nedeniyle med harfi olarak vâv'a dönüşür.

Müberred fâili isimlendirilmeyen yapıyla (بِنَاءٌ مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ) meçhul fiili kasteder. Bu yapıyla ilgili مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِن سَوْءَاتِهِمَا [313] ayetini örnek vererek Kur'ân-ı Kerîm dışında geldiğinde وُورِيَ fiilindeki vâv'ın hemzeye dönüşebileceğini belirtir.[314] Ayrıca yâ'nın وَعَدْت veznindeki vâv gibi hemzeye dönüşmeden kalacağını söyler.

6.5. Tâ Harfi (التَّاءُ)

Tâ harfi, مُفتَعل vezni ve türevlerinde vâv-yâ yerine, istif'âl vezni dışında ise tâ ve vâv harfine bedel olarak gelir. [315] Örnek:

---

313 Arâf, 7/20.

314 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 95.

315 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 63.

مُفْتَعِلٌ	(الوَعْدُ) ← (مُوْتَعِدٌ) ← مُتَّعِدٌ	الوَزْنُ← (مُوْتَزِنٌ) ← مُتَّزِنٌ
مُفْتَعِلٌ	اليُبْسُ← (مُيْتَبِسٌ) ← مُتَّبِسٌ	
فُعَالٌ	وَرِثْتُ ← (وُراثٌ) ← تُراثٌ	الوَجْهُ ← (وُجَاهٌ) ← تُجاهٌ
فُعَلَةٌ	(الوَخَامَةُ) ← (وُخَمَةٌ) ← التُّخَمَةُ	(وُكَأَةٌ) ← تُكَأَةٌ
فَيْعُولٌ	(وَيْقُورٌ) ← تَيْقُورٌ	

Fâ'u'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillere Eklenen Zâid Harfler Bâbı'nda tâ harfinin bedel olarak gelmesi ele alınır.[316]

اِفْتَعَلَ bâbı ile ondan türetilen مُفْتَعِلٌ ve diğer vezinlerde fau'l-fiil olan vâv tâ'ya dönüştürülür. Tercihe bağlı yapılan bu değişim doğru bir kullanımdır.

Zâid ve ibdâl harflerinden olan tâ (ت), dudak harflerine en yakın mahrece sahip ağız harfi olması nedeniyle, mahreci dudak olan vâv'a bu vezinler dışında da bedel olarak gelir. İbdâl harflerinden olmayan sîn ise sadece اِسْتَفْعَلَ bâbında ve çekimlerinde değişikliğe uğramadan bulunur. Bu bâb dışında da tâ'nın vâv'a bedel olduğu çok sayıda örnek vardır. Örnek:

(الوَخَامَةُ) ← (وُخَمَةٌ) ← التُّخَمَةُ	وَرِثْتُ ← (وُرَاثٌ) ← تُرَاثٌ
الوَجْهُ← (وُجَاهٌ) ← تُجَاهٌ	وَلَجَ ← (أَوْلَجَ) ← أَتْلَجَ

İlk harfi vâv olan اِفْتَعَلَ bâbındaki bir fiilin fau'l-fiilinin değişmeden kalması, öncesindeki harekelerin etkisine açık olmasından dolayı uygun görülmez. Sonrasında vezin dolayısıyla tâ harfi bulunan vâv, mahreç yakınlığı nedeniyle telaffuz kolaylığı sağlaması açısından tâ'ya dönüştürülerek idgâm edilir.

Örnek: (الوَعْدُ) ← (اِوْتَعَدَ) ← اِتَّعَدَ ← (مُوْتَعِدٌ) ← مُتَّعِدٌ، (اِوْتَزَنَ) ← (مُوْتَزِنٌ) ← مُتَّزِنٌ

وَجِلْتُ ← (مُوْتَجِلٌ) ← مُتَّجِلٌ

316 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 91.

Burada olduğu gibi tâ'nın yemin ifadesinde de vâv'ın yerine geldiğini belirten müellif, Yemin Bâbı'nda وَاللهِ لَأَفْعَلَنَّ lafzının harf değişiminden dolayı تَاللهِ لَأَفْعَلَنَّ şeklini aldığını ancak bu durumun diğer esmada değil sadece الله lafzı öncesinde gerçekleşeceğini[317] وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ ayetiyle istişhâd ederek ifade eder.[318]

Tâ harfi, bâ ve vâv'ın kullanıldığı her yerde gelir. Yemin için kullanılan asıl harf bâ'dır. Bunun yanı sıra vâv da bâ yerine örneklerde de görüleceği üzere çokça kullanılır. Tâ ise bâ harfine bedel gelen vâv yerine sadece الله lafzından önce تَاللهِ şeklinde gelir.

"*Bu bundan korunaklıdır*" derken هَذَا أَتْقَى مِنْ هَذَا ibaresini kullanılır. Bu kelimenin aslı ise وَقَيْتَ fiilinden gelen أَوْقَى'dır. وَرِثْتَ fiilinden gelen تُرَاثٌ kelimesi de aslen وُرَاثٌ şeklindedir. الوَجْهُ masdarı فُعَالٌ vezninde vâv'ın ibdâliyle (وُجَاهٌ) yerine تُجَاهٌ şeklinde gelir. الوَخَامَةُ masdarı da vâv'ın ibdâliyle (وُخَمَةٌ) yerine تُخَمَةٌ şeklindedir. Vâv'ın tâ harfine ibdâl olduğu çok kelime bulunur.

6.6. Hâ Harfi (الهَاءُ)

Hâ harfi, müenneslik alâmeti olarak kelimede yer alan tâ (ة) yerine bedel gelir. نَخْلَةٌ ve تَمْرَةٌ kelimeleri vakıf halinde نَخْلَهْ ve تَمْرَهْ şeklinde okunur.[319]

6.7. Mîm Harfi (المِيمُ)

Sâkin nûn'dan sonra bâ geldiğinde mîm nûn'a bedel olur. Nûn, bâ ile bir araya geldiğinde (okunuşta) mîm'e dönüşür.

Örnek: عَنْبَرٌ ← (عَمْبَرٌ)، شَنْبَاءٌ ← (شَمْبَاءٌ) ، مِنْبَرٌ ← (مِمْبَرٌ)

Mahreç Yerleri Yakın Harflerin İdgâmı Bâbı'nda da bu konu ele alır.[320]

---

317 Enbiyâ, 21/57.
318 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 320-321.
319 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 63.
320 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 216.

Nûn harfi sâkin olup sonrasında bâ geldiğinde (okunuşta) mîm'e dönüşür. Örnek: (مِمْبَرٌ) ← مِنْبَرٌ، (شَمْبَاءٌ) ← شَنْبَاءٌ، (عَمْبَرٌ) ← عَنْبَرٌ

Arap Dilinde bâ'dan önce sâkin mîm gelmemesi nedeniyle mîm'in nûn'a bedel olarak gelmesinde bir karışıklık yaşanmaz. Bâ harfinden önce gelen nûn gunne yönüyle benzediği mîm'e dönüşür. Bu işlemle aynı zamanda bâ'dan önceki harf de onun mahrecine yanaşır.[321]

6.8. Nûn Harfi (النُّونُ)

Nûn harfi غَضْبَانُ ve عَطْشَانُ örneklerinde görüldüğü gibi müenneslik elifi (hemze) yerine bedel gelir.[322] Bu iki örnekteki elif-nûn harfleri حَمْرَاءُ kelimesindeki iki elif (hemze ve elif) gibidir. Müenneslik bildiren veya bu harflere bedel gelen harflerden sonra tekrar müenneslik bildiren harflerin üst üste gelmemesi nedeniyle غَضْبَانُ ve عَطْشَانُ kelimeleri غَضْبَانَةٌ ve سَكْرَانَةٌ şeklinde te'nis edilmez. Nitekim بَهْرَاءُ ve صَنْعَاءُ kelimelerinin ism-i mensûbu بَهْرَانِيٌّ ve صَنْعَانِيٌّ şeklindedir.

Mahreç Yerleri Yakın Harflerin İdgâmı Bâbı'nda da nûn harfi ele alınır.[323]

بَهْرَاءُ ve صَنْعَاءُ kelimelerinin ism-i mensûbunda nûn harfi صَنْعَانِيٌّ ve بَهْرَانِيٌّ şeklinde elife (hemze) bedel gelir. Müennesi فَعْلَى olan فَعْلَانُ veznindeki nûn harfi حَمْرَاءُ kelimesinin sonundaki elife (ء) bedel olur.

Müberred, yukarıda açıklanan sekiz harften hepsinin zâid harflerden olduğunu, bundan sonra açıklanacak üçünün ise zâid harflerden olmayan ibdâl harflerinden olduğunu belirtir.[324]

---

321 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 218.
322 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 64.
323 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 219.
324 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 64.

6.9. Tâ Harfi (الطَّاءُ)

Tâ harfi, مُفْتَعِلٌ ve ondan türeyen vezinlerde öncesinde itbâk harfi gelen tâ (ت) yerine bedel gelir. İtbak harfleri, Sâd, Dâd, Tâ, Zâ (ص، ض، ط، ظ)'dan oluşur.[325] Örnek:

مُصْطَبِرٌ	(مُصْتَبِرٌ)	(اِصْطَبَرَ)	(اِصْتَبَرَ) ←
مُطَّهِدٌ	(مُضْتَهِدٌ)	(اِطَّهَدَ)	(اِضْتَهَدَ) ←
مُظَّلِمٌ	(مُظْتَلِمٌ)	(اِظَّلَمَ)	(اِظْتَلَمَ) ←

6.10. Dâl Harfi (الدَّالُ)

Dâl harfi, öncesinde mechûr (titreşimli)[326] harfler gelen مُفْتَعِلٌ ve ondan türeyen vezinlerde tâ (ت) yerine bedel olur. Mechûr harflerden zây(ز)'ın bulunduğu الزَّيْنُ masdarı مُفْتَعِلٌ vezninde مُزْدَانٌ (aslı مُزْتَانٌ), zâl(ذ)'in bulunduğu الذِّكْرُ kelimesi de bu vezninde مُذَّكِرٌ (aslı مُذْتَكِرٌ) olarak gelir.[327]

6.11. Cîm Harfi (الجِيمُ)

Cîm harfi istenirse vakıf halinde şeddeli yâ yerine gelir. Böylece şeddeli yâ'nın hafiflemesinden[328] dolayı ortaya çıkan durum aşağıdaki örnekler de olduğu gibi açıklığa kavuşur.[329] Örnek: عَلِيٌّ← عَلِجٌ، تَمِيمِيٌّ← تَمِيمِجٌ

---

325 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 64.

326 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 194.

327 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 65.

328 Müberred, hafifleme terimini daha önce zayıflama olarak kullanmıştı. Burada da bir kelimedeki iki aynı harften bir tanesinin hazfedilmesi anlamında kullanır. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 62.

329 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 65.

6.12. Sahih ve İlletli Harflerin Birbirlerine İbdâli

Sahih ve İlletli Harflerin birbirine dönüşmesi ibdâl olarak nitelendirilir. [330]

6.12.1. Sahih Harflerin İlletli Harflere İbdâli

1. Sahih Harflerin Yâ'ya İbdâli

İlletli Fiillere Benzetilerek Muda'af Harflerinden Birisi Hazf olan Fiiller Bâbı'nda sahih harflerin yâ'ya ibdâli konusuna değinilir.[331]

Bazı Arap toplulukları, bir kelimede aynı cinsten bir harfin art arda iki defa gelmesini önlemek için ikinci harfin yerine yâ getirir. أَمْلَيْتُ، تَقَضَّيْتُ، تَسَرَّيْتُ fiillerinin aslı أَمْلَلْتُ، تَقَضَّضْتُ، تَسَرَّرْتُ şeklindedir. Bu fiillerde harf tekrarı nedeniyle oluşan ağırlığın tahfifine دِينَارٌ ve قِيرَاطٌ kelimeleri delil olarak gösterilebilir. Zira asılları دِنَّارٌ ve قِرَّاطٌ olan bu kelimelerin tekrar eden harflerinden ilki, öncesindeki kesranın etkisiyle yâ'ya dönüştürülerek tahfif edilir. Çünkü yâ'nın bir parçası olan kesra ona yöneltir. Bu harflerin aslı cemi ve tasğirde birbirlerinden ayrıldıklarında دَنَانِيرُ، قَرَارِيطُ، قُرَيْرِيطُ örneklerinde görüldüğü gibi ortaya çıkar. Ayrıca, bir kelimede dördüncü veya daha sonra gelen vâv, yâ'nın üstünlüğüyle her zaman yâ'ya dönüşür.

Şairler, şiir zarureti gereği veznin bozulmasını önlemek için bir harfi sâkin yapma ihtiyacı duyduklarında sadece bir öncesi kesralı olan harfi yâ'ya dönüştürebilirler. Çünkü yâ sadece bu konumda bulunduğunda sâkin olur. Böylece şiir vezni i'râbı uygun olarak düzelir. Müellif, konuyla ilgili bir beyitle istişhâd eder.

لَهَا أَشَارِيرُ مِنْ لَحْمٍ تُتَمِّرُهُ مِنَ الثَّعَالِي وَوَخْزٌ مِنْ أَرَانِبِهَا[332]

Şiirin vezni bozulmaması için الثعالِبِ şeklinde harekelenmesi uygun olmayan bu kelime, bâ'nın bir öncesindeki kesrayla yâ'ya dönüşmesi nedeniyle الثَّعَالِي olur.

---

330 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 115-116, 139, 189-190, 246-247.

331 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 246.

332 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 247; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, s. 234.

2. Hemzenin Yâ'ya İbdâli

İki hemze bir araya geldiğinde birisi yâ'ya dönüştür. Eserde konuyla ilgili verilen iki örnek aşağıda belirtilmiştir.

a) Ayne'l-Fiili İlletli Olması Nedeniyle Değişime Uğramış ve Lâme'l-Fiili Hemze Olan İsimler Bâbı'nda hemzenin yâ'ya dönüşeceği belirtilir.[333]

Bir kelimede iki hemze yan yana gelmez. Kelime sonundaki hemze yerine bir bedel getirilir ve bu harf hemze olmaktan çıkartılır. [334]

Örnek: سَاءٍ ← جَاءٍ، شَائِئٌ ← شَاءٍ، سَائِئٌ ← جَائِئٌ

b) Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı'nda bu konuya değinilir.[335]

Lâme'l-fiili aslen hemzeli olan فَعِيلَةٌ veznindeki kelimeler ile cemisi فَعِيلَةٌ vezninin cemisine mülhak فُعَالَةٌ، فِعَالَةٌ، فَعُولَةٌ vezinlerindeki kelimeler i'lâl olur. فَعِيلَةٌ vezninde gelen خَطِيئَةٌ kelimesi خَطَايَا şeklinde cemi olur. خَطَايَا kelimesinin aslı iki tane hemzenin bir araya gelmesiyle خَطَائِئٌ şeklindedir. Bu durumu önlemek için iki hemzeden biri yâ'ya dönüştürülür. Hemze ile yâ yan yana geldiğinde kelime مَطِيَّةٌ bâbına girer.[336]

6.12.1.1. Hemzenin İllet Harflerine İbdâl Edilmediği Durumlar

İki İllet Harfi Alan Fiiller Bâbı'nda bu konuya değinilir.[337]

Müzekker yapı üzerine kurulu isimler, müennes olduklarında hemzelerinde değişiklik olmaz. Örnek: عَبَاءَةٌ، عَطَاءَةٌ، صَلاءَةٌ، امْرَأَةٌ سَقَّاءَةٌ، حَذَّاءَةٌ

333 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 115-116.
334 Bkz. 9.1. Müfred İsimlerde Kalbu'l-Mekâni.
335 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 139.
336 Bkz. 9.2. Cemi İsimlerde Kalbu'l-Mekâni.
337 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 189-190.

6.12.2. İllet Harflerinin Sahih Harflere İbdâli

İllet harflerinden olan vâv ile yâ hemze ve tâ'ya ibdâl olur.[338]

6.12.2.1. Vâv Harfinin Tâ'ya İbdâli (و → ت)

Vâv'ın tâ'ya ibdâliyle ilgili üç örnek aşağıda belirtilmiştir.

1. Zâid Bir Anlam Kazanmış İsimlerin İsm-i Mensûbunun Zâid Harfle Yapılması Bâbı'nda bu konuya değinilir.[339]

تَقِيَّةٌ ve تُكَأَةٌ kelimelerinin başına eklenen tâ harfi vâv'dan dönüşmüştür. Bu iki kelimeden ism-i tasğir vs. gibi yeni bir kelime türetildiğinde tâ hazfedilir ve onun yerine kelimenin asıl harfi vâv getirilir. Harfin aslı kullanıldığında bedel olan harfler kelimeden ayrılır.

2. İbdâl Harfleri Bâbı'nda bu konuya değinilir.[340]

İstif'âl vezni dışında diğer vezinlerde de bu durum gözlenir.[341] وَرِثْتُ fiilinden gelen تُرَاثٌ kelimesinde, الوَجْهُ masdarından فُعَالٌ vezninde gelen تُجَاهٌ kelimesinde, فُعَلَةٌ vezninde gelen تُكَأَةٌ ve تُخَمَةٌ kelimelerinde, الوَقَارُ masdarından فَيْعُولٌ vezninde gelen تَيْقُورٌ kelimesindeki tâ harfleri vâv'a bedeldir.

3. Fâ'u'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillere Eklenen Zâid Harfler Bâbı'nda bu konu ele alınarak اِفْتَعَلَ bâbı ile ondan türetilen مُفْتَعِلٌ ve diğer vezinlerde fau'l-fiil olan vâv'ın tâ'ya dönüşeceği belirtilir.[342]

6.12.2.2. Yâ Harfinin Tâ'ya İbdâli (ي → ت)

Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillere Eklenen Zâid Harfler Bâbı'nda bu konuya değinilir.[343]

---

338 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 62-63, 91-95, 99-100, 122-123, 125-127, 138-139; III, s. 146.
339 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 146.
340 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 61-65.
341 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 63.
342 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 91.

افْتَعَلَ bâbından يَفْتَعِلُ muzâri siygasından gelen مُفْتَعِلٌ ism-i fâilindeki yâ harfi vâv gibi ibdâl olur. Örnek: مُتَّبِسٌ ← (مُبْتَبِسٌ) ← (مُبْتَئِسٌ) ← (يَئِسَ)، مُتَّئِسٌ ← (مُبْتَئِسٌ) ← (يَئِسَ)

6.12.2.3. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemzeye İbdâli (و/ ي ← ء)

Eserde vâv ve yâ harflerinin, kelime başında, içerisinde ve sonunda hemzeye dönüşmesiyle ilgili olarak aşağıdaki açıklamalar yapılır.

1. Kelime Başındaki Vâv'ın Hemzeye İbdâli

Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillere Eklenen Zâid Harfler Bâbı'nda bu konu ele alınır.[344]

Kelime başındaki vâv'ın herhangi bir geçici sebebe bağlı kalmaksızın damme ile harekelendiği her durumda hemzeye dönüşmesi câizdir.[345]

2. Kelime Sonundaki Vâv ve Yâ'nın Hemzeye İbdâli

İki İllet Harfi Alan Fiiller Bâbı'nda bu konuya değinilir.[346]

Bir öncesi elif ve fetha olan vâv ve yâ harfleri lâme'l-fiil olarak kelime sonuna geldiğinde hemzeye dönüşür. Örnek: هَذَا سَقَّاءٌ، غَزَّاءٌ

Zâid eliften sonra kelimenin en sonunda gelen tüm yâ veya vâv harflerinin yerine hemze gelir. Bu durum سَقَّاءٌ ← (سَقَّايٌ) ve غَزَّاءٌ ← (غزَّاوٌ) örneklerinde görülür.[347]

3. Kelime İçerisinde Gelen Vâv ve Yâ Harflerinin Hemzeye İbdâli

Eserde müellif tarafından kelime sonuna yakın konumda gelen illet harflerinin hemzeye dönüşmesiyle ilgili verilen dört örnek aşağıda sıralanmıştır.

a) Üçüncü Harfleri Elif, Vâv veya Yâ Olan Dört Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda bu konuya değinilir.[348]

---

343 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 92.
344 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 92-95.
345 Bkz. 7.11.2. Sülâsî Mezîd Misâl Fiillerde İ'lâl.
346 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 189-190.
347 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 62,126.

Üçüncü harfi zâid ve sâkin lîn harfi olan dört harfli isimlerin cemisinde lîn harfi hemzeye dönüşür. Harekesiz olan bu harf, öncesinde i'lâl olan eliften hareke alamaz. Ancak iki sâkin harfin bir araya gelmesinden dolayı ikincisi harekelenerek hemze olur. Bu kelime قَضَاءٌ sözcüğüyle aynı durumdadır.

Üçüncü harfi sâkin zâid lîn harfi olan dört harfli isimler, cemi olduklarında, öncesinde bulunan sâkin eliften hareke alamayan bu harf harekelenerek hemzeye dönüşür. قَضَاءٌ sözcüğüyle aynı durumu paylaşan ancak cemi olan bu kelimenin yapısının bozulmaması için, bir araya gelen sâkin harflerinden ikincisi harekelenir. Örnek: رِسَالَةٌ ← رَسَائِلُ، عَجُوزٌ ← عَجَائِزُ، صَحِيفَةٌ ← صَحَائِفُ

b) Bir İllet Harfi Daha Alan Ayne'l-Fiili İlletli İsimler Bâbı'nda bu konuya değinilir.[349]

Nahivciler سَيِّدٌ ile مَيِّتٌ kelimeleri veya benzerlerinin cemisinde eliften sonra illet harfi geldiğinde hemzeye dönüşeceğini belirtirler. Böylece bu kelimelerin cemileri سَيَائِدُ ve مَيَائِتُ şeklinde gelir.[350]

c) Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan Sülâsî Fiiller Bâbı'ndan sonra, Bu Fiillerden Gelen İsm-i Fâil ve İsm-i mefûl Vezinleri Bâbı'nda bu konu ele alınır.[351]

قُلْتُ ve بِعْتُ [352] fiillerinin ism-i fâillerinde ayne'l-fiil hemzelenir. Fiillerinde illet harfleri i'lâl olan ism-i fâiller قَائِلٌ ve بَائِعٌ şeklinde i'lâl olur.[353]

d) Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı'nda bu konu ele alınır.[354]

---

348 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 122-123.

349 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 125-127.

350 Bkz. 3.8. İkinci Bir İllet Harfi Alan Aynel-Fiili İlletli İsimlerin Cemisi.

351 Ecvef fiillerin açıklandığı bir önceki konunun devamı niteliğinde olup ecvef fiillerin ism-i fâil ve ism-i mefûl vezinlerini ele alır. Müberred, *el-Muktedab,* I, s.99.

352 قُلْتُ:Ecvef-i vâvi fiilleri ve بِعْتُ: Ecvef-i yâyi fiilleri temsil eder.

353 Bkz. 7.12.1.1. Sülâsî Mücerred Ecvef Fiillerin İsm-i Fâillerinde İ'lâl.

354 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 145.

أَوَّلُ kelimesi ile ilgili açıklama yapılarak سَمَوْتُ fiilinden gelen سَمَاءٌ kelimesinin فَعَائِلُ veznindeki cemisi ile أَوَّلُ sözcüğünün cemisindeki hemzelerin benzer konumda oldukları; ancak hemze ile vâv veya yâ bir araya geldiğinde, kalbu'l-mekânî (*harflerdeki yer değişimi*)'nin zorunlu olduğu dile getirilir. Bu durumun سَمَاءٌ kelimesinin فَعَائِلُ vezninde gelen cemisinde görüldüğü belirtilir. Örnek:

(وول) ← أَوَّلُ ← أَفَاعِلُ ← أَوَاوِلُ ← أَوَائِلُ، (سمو) ← سَمَاءٌ ← سَمَائِوُ ← فَعَائِلُ ← سَمَايِئُ ← سَمَائِي ← سَمَايَا

6.12.2.4. İllet Harflerinin Hemzeye İbdâl Edilmediği Durumlar

1. Kelime sonundan uzaklaşan illet harflerinin hemzeye dönüşmemesiyle ilgili iki örnek aşağıda verilmiştir.

Bu konuya İkinci Bir İllet Harfi Alan Ayne'l-Fiili İlletli İsimler Bâbı'nda değinilir.[355]

Nahivcilerin tamamı kelime sonunda eliften sonra gelen illet harflerinin قَضَاءٌ ve سَقَّاءٌ örneklerinde olduğu gibi hemzeye dönüşmesini zorunlu gördükleri gibi, kendisinden sonra iki harf gelen illet harflerinin de kelime sonundan uzaklaşması nedeniyle, hemzeye kesinlikle dönüşmeyeceğini belirtir.

Örnek: طَاوُوسٌ ← طَوَاوِيسُ، بَيَّاعٌ ← بَيَايِيعُ

Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعَالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı'nda da bu konuya değinilir.[356]

غَزَوْتُ ve رَمَيْتُ fiillerinden فُعْلُولٌ vezninde türeyen رُمْيِيٌّ ve غُزْوِيٌّ sözcüklerinin cemisi, kelime sonundan uzaklaşan yâ ve vâv harflerinin hemzeye dönüşmemesi nedeniyle رَمَايِيٌّ ve غَزَاوِيٌّ şeklinde gelir.[357]

---

355 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 126-127.

356 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 139.

357 Bkz. 7.6.2. Aynel-Fiilin İ'lâl Olmadığı Durumlar.

2. İllet harflerinin kelimenin asıl harfi olması nedeniyle hemzeye dönüşmemesi Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعَالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı'nda ele alınır.[358]

رَمَيْتُ fiilinden جَعْفَرٌ vezninde رَمْيًا (رَمْيًى) kelimesi gelir ve cemisi de رَمَايٍ olur. Bu durumda, kelime sonundaki iki yâ harfi yan yana gelir. Tenvîn nedeniyle iltikâ-i sâkineyn durumundaki iki yâ'dan birisi hazfedilir. قَاضٍ kelimesinin sonundaki sâkin yâ harfi de tenvîn eklenmesi sonucu aynı nedenle hazfedilir.

Kelimenin müfredindeki harekeli asıl harf, cemisinde de eliften sonra hemzeye dönüşmez.

Örnek: بَعِيرٌ مُعْيٍ (*Deve yorgundur.*) إِبِلٌ مَعَايٍ، (*Develer yorgundur.*)

3. Fiillerde değişikliğe uğramayan illet harflerinin hemzeye dönüşmeyeceği Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan Sülâsî Fiillerden Gelen İsm-i Fâil ve İsm-i Mefûl Vezinleri Bâbı'nda ele alınır.[359]

4. Üçüncü Harfleri Elif, Vâv veya Yâ Olan Dört Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda bu konuya değinilir.[360]

Yâ harfi asıl olan مَعِيشَةٌ kelimesinin cemisini hemzeli olarak مَعَائِشُ şeklinde getirenler hatalıdır. Zira bu ismin cemisinde i'lâl olmayacağı için yâ harfi مَعَايِشُ tarzında harekeli gelir. Yine مُصِيبَةٌ sözcüğünün cemisinin مَصَائِبُ olarak getirilmesi yanlıştır. مُفْعِلَةٌ veznindeki bu kelimenin cemisi مَصَاوِبُ'dur.

5. İki İllet Harfi Alan Fiiller Bâbı'nda müzekker ve müennes yapı üzerine kurulu isimler konusuna değinilir.[361]

Bir öncesinde elif olan fethalı vâv ve yâ harfleri kelime sonunda bir araya gelmediğinde hemzeye dönüşmez. Örnek: عَبَايَةٌ، شَقَاوَةٌ

---

358 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 138.

359 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 99-100. Bkz. 7.12.1.1. Sülâsî Mücerred Ecvef Fiillerin İsmi Fâillerinde İ'lâl.

360 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 122-123.

361 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 189-190.

Müzekkeri olmaksızın müennes yapı üzerine kurulu isimlerin illet harfinde bir değişiklik olmaz. Örnek: نِهَايَةٌ، سَقَّايَةٌ، حَذَّاوَةٌ

فَعْلَةٌ vezninde olduğu gibi kelime sonunda gelmeyen vâv'lar, müzekker yapı üzerine kurulu bir isimle geldiğinde, غَزَوْتُ fiilinden غَزِيَةٌ şeklinde müennes, غَزٍ şeklinde müzekker olur. Müennes yapı üzerine kurulu isimler de تَرْقُوَةٌ ve قَلَنْسُوَةٌ kelimelerinde olduğu gibi غَزْوَةٌ biçiminde gelir. Bu isimlerin i'râbları müzekker yapı üzerinde, yani kelimenin asıl son harfinde olmayıp müennes yapıda gelen hâ (ة) harfindedir.

6.13. Şâz İbdâl[362]

حَيِيْتُ Örneğindeki Fiilleri Kullanılmayan İsimler Bâbı'nda شاءٌ kelimesinin aslının nereden geldiği konusundaki ihtilâf belirtilerek ilgili görüşler analiz edilir.[363]

Birinci görüşe göre hemze yâ'dan dönüşür; aslı ayne'l-fiili vâv'lı شَوِيٌّ'dur. Öncesi fetha olması nedeniyle elif شايٌ şeklinde vâv'a bedel gelir.[364] غَزَّاءٌ ve سَقَّاءٌ örneklerinde görüldüğü gibi kelime sonunda elifi takiben gelen yâ'nın hemzeye dönüşmesiyle sözcük شاءٌ şeklini alır(شَوِيٌّ ← شَايٌ ← شاءٌ).

İkinci görüşe göre ise, bir kelimede iki ayrı nedenle i'lâl yapılamaması nedeniyle ayne'l-fiili i'lâl olan sözcüğün lâme'l-fiili آيَةٌ ve غَايَةٌ olarak bırakılır. Bu nedenle آيَةٌ ve رَايَةٌ kelimeleri آيٌ ve رَايٌ şeklinde cemi olur. Accâc (ö.90/708) bir beytinde şöyle der:

---

362 Bu isimlendirme Udayme'ye aittir. İbdâl kurallarına uyumsuzluğu veya kural dışı ibdâli belirtir.

363 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 153.

364 Bir önceki harfin harekesinin fetha olması nedeniyle vâv harfi burada elif harfine dönüşmüştür. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 95.

وخَطَرَتْ أَيْدِي الكُمَاةِ وَخَطَرْ رَايٌ إِذَا أَوْرَدَهُ الطَّعْنَ صَدَرْ[365]

Birinci görüşü göre قَائِمٌ ve ثَوْبٌ kelimelerinin cemisi قِيَامٌ ve ثِيَابٌ'dur. رَوِيٌّ'un cemisi de bu vezinde رِوَاءٌ'dur. İkinci görüşe göre lâme'l-fiil olan yâ[366] i'lâl olduğunda, ayne'l-fiil olan vâv'da bir değişiklik olmaz. Böylece aynı kelimede iki i'lâl yapılmamış olur.

Müberred açıklamasında رِوَاءٌ kelimesinin aslen فِعَالٌ vezninde رِوَايٌ olarak geldiğini belirtir. Vâv'dan önce kesra gelmesi nedeniyle قِوَامٌ ve ثِوَابٌ kelimelerindeki vâv'ın yâ'ya i'lâli sonucu bu sözcükler قِيَامٌ ve ثِيَابٌ halini aldığı gibi رِوَاءٌ'un da رِيَايٌ olarak gelmesi gerekir. Ancak lâme'l-fiil olan yâ, bir öncesindeki elif nedeniyle hemzeye ibdâl olur. Vâv'ın değişikliğe uğramaması neticesinde kelime رِوَاءٌ olarak kalır. Böylece bir kelimede iki ayrı i'lâl yapılamayacağı kuralı da ihlal edilmez.

Bu görüşte olanlar, topluluk ismi bildiren شَاءٌ sözcüğünün شَاةٌ'un ism-i cemisi olduğunu kabul eder ancak kelimenin cemisi sadece شَيَاهٌ olarak gelir. Nitekim ism-i tasğiri شُوَيْهَةٌ olan bu kelimede lâme'l-fiil olan hâ'nın (شَاهَةٌ) düştüğü ortadadır.

Müellif شَاءٌ anlamındaki شَوِيٌّ sözcüğünü bu kelimeye benzeterek, hemzenin lîn harfi olan yâ'dan dönüştüğünü ileri süren birinci görüşün yanlış olduğunu belirtir. Kıyasi olması nedeniyle tercih ettiği ikinci görüşü aşağıdaki şekilde açıklar.

Aslı شَاهَةٌ olan شَاةٌ kelimesinin ism-i cemisi شَاءٌ (شَاهٌ) olarak gelir. Belirtilen hâ (ه) tasğir olan شُوَيْهَةٌ lafzında da görülür. Kelime sonundaki müenneslik

---

365 Abdulmelik b. Gureyb el-Asma'î, *Dîvânu'l-Accâc*, Abdulhâlık es-Sutlî, I, Dımeşk: Mektebetu'l-Atlas, 1971, s. 57; Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 153.

366 Bir önceki harfin harekesinin fetha olması nedeniyle yâ harfi burada elif harfine dönüşmüştür. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 95.

hâ'sıdır. Vakıf esnasında شَاهٌ sözcüğünün müfrediyle (شَاهَةٌ) karıştırılmaması için hâ (ه) harfi kendi mahreci yakın hemzeye dönüşür. Örnek: هَرَقْتُ ← أَرَقْتُ، هِيَّاكَ← إِيَّاكَ

Aynı şekilde مَاءٌ sözcüğündeki hemzenin aslı hâ olup, ism-i tasğirinde مُوَيْهٌ, cemisinde مِيَاهٌ ve أَمْوَاهٌ olarak ortaya çıkar. Söz konusu hâ (ه) harfi شَوِيٌّ (شويءٌ), النَّبِيّ ve البَرِيَّةُ kelimelerinde olduğu gibi tahfif olur. Zira bunların aslı النَّبِيئُ ve البَرِيئَةُ olup, hemzeleri yâ'ya ibdâl olmuştur.

Hemze Bâbı'nda da نَبِيٌّ kelimesi hakkındaki görüşlere değinilir.[367]

نَبِيءٌ kelimesini نَبِيٌّ şeklinde kullananlar, onu asıl harfine dönüşü gerçekleşmeyen lâzım (sabit) bedel yaparlar. Bu durum عِيدٌ ve cemi أَعْيَادٌ ile وَحَدٌ'den gelen أَحَدّ kelimelerinde görülür. فَعِيلٌ veznindeki benzer tüm kelimeler bu şekildedir. Örnek: نَبِيٌّ ← أَنْبِيَاءُ، تَقِيٌّ← أَتْقِيَاءُ، شَقِيٌّ← أَشْقِيَاءُ، غَنِيٌّ ← أَغْنِيَاءُ

Lâzım bedelle ilgili verilen örnekte müellif, نَبِيٌّ sözcüğünün veznindeki diğer kelimeler gibi أَفْعِلاءُ kalıbında cemi olduğunu ancak أَنْبِئَاءُ olarak değil de hemzenin yâ'ya dönüşmesi sonucu أَنْبِيَاءُ şeklini aldığını belirtir. Bu itibarla lâzım bedelden kastedilenin "değişime uğrayan harfin tekrar aslına dönmemesi" olduğu anlaşılır.

7. İ'lâl

Eserde i'lâl konusunu müstakil bir bâb olmadığından bâblardan yapılan alıntılar bir araya getirilmiştir.

7.1. İllet Harfleri

Fâ'u'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillere Eklenen Zâid Harfler Bâbı'nda elif, bir öncesi kesralı yâ ile bir öncesi dammeli vâv med harfi olarak nitelenir.[368]

---

367 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 162.

368 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 5.

Ayne'l-Fiili İlletli Olması Nedeniyle Değişime Uğramış ve Lâme'l-Fiili Hemze Olan İsimler Bâbı'nda ise hemzenin illet harfi olmadığını belirtilir.[369]

7.1.1. Elif

Zâid Harfler ve Konumları Bâbı'nda elifin isim ve fillerde kesinlikle asıl harf olarak değil sadece zâid veya başka bir harfe bedel olarak bulunduğu belirtilir.[370] Hemze Bâb'ında da bu ifade tekrar edilerek konu hakkında daha önce açıklama yapıldığı belirtilir. Elifin mahreç yeri bulunmaması ve boğaz bölgesinde havada oluşan bir harf olması nedeniyle asıl harf olmadığı da eklenir. Ayrıca nahivcilerin "hevâi harf" diye elifi nitelemelerinin bu durumu açıkladığı aktarılır.[371]

Menkûs isimlerle ilgili Mustafeyn Bâbı'nda, ism-i maksûraya kısaltılmış manasında bir ismin verilmesinin nedeni, sonunda gelen elifle açıklanır. Elif, hareke alamaz ve kelimede asıl harf olarak bulunamaz, yâ veya vâv'dan dönüşür ya da zâid gelir. Sadece munsarif bir ismin sonunda tenvînlenir aksi halde tenvînlenmez.[372]

7.1.2. Vâv ve Yâ Harfi

Bu konu Ayne'l ve Lâme'l-Fiilleri Vâv Olan Kelimeler Bâbı'nda, vâv'ın yâ ile ayrı düştüğü noktalar şeklinde ele alınır.[373]

Arap Dilinde biri kelimenin sonunda olmak üzere değişime uğramaksızın iki vâv bir araya gelmez. Ancak birinci vâv'ın sâkin olduğu durumlarda ayne'l ve lâme'l-fiil olarak bir araya gelirler. Çünkü bu durumda قُوَّةٌ ve حُوَّةٌ (*yeşile çalan siyah*) ile صُوَّةٌ (*işaret taşı*) örneklerinde görüldüğü gibi idgâm yapılarak dilin bir seferde yükselmesiyle telaffuz gerçekleşir.

Bu bâbda فَعَلَ vezninde fiil kullanılmaz. Zira غَزَوْتُ ← أَغْزُو fiili فَعَلَ vezninde geldiği gibi mâzi-muzâri siygalarında kelime sonunda iki vâv قَوَوْتُ ← أَقْوُو

369 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 115.
370 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 56-60.
371 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 155.
372 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 258.
373 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 149-150.

fiilinde bir araya geldiğinde, dilde oluşan ağırlıktan ve illet harflerinde yapılması gereken değişiklikten dolayı Arap Dilinde kullanılmaz. Bu durumdaki fiiller فَعِلتُ vezninde geldiğinde ikinci vâv mâzide yâ'ya, muzâride elife dönüşür. Vâv'dan dönüşen yâ, konumunu koruduğu müddetçe asıl yâ gibi kullanılır.

Örnek: قَوِيَ ← يَقْوَى، حَوِيَ← يَحْوَى

Soru: Neden حَيِيْتُ fiilinde ve benzeri vezinlerde iki yâ yan yana geldiği gibi iki vâv bir araya gelmez?

Cevap: Vâv harfi çeşitli hallerde yâ'dan ayrılır. Kelime başında bir araya gelen iki vâv'dan ilki dammeli olarak hemzeye dönüşür ancak bu durum yâ için geçerli değildir. Bunun haricinde iki vâv اِحْمَارَّ vezninde olduğunda aralarına gelen bir değişkenle birbirinden ayrılarak kullanılır.

Örnek: اِحْوَاوَتْ الشَّاةُ، احوَاوَى الفَرَسُ

Örnekte görüldüğü gibi vâv harfi aslına döner. Arap Dilinde fâu'l ve lâme'l-fiilleri aynı anda vâv olan ne bir isim ve ne de bir fiil bulunur. Yani وَعَوْتُ vezninde bir örnek bulunmaz. Ancak yâ harfi يَدَيْتُ إِلَيْهِ يَدًا örneğinde görüldüğü gibi hafifliğinden dolayı bu şekilde gelir.

Arap Dilinde genel olarak سلَس ve قلَق şeklindeki fâu'l ve lâme'l-fiilleri aynı olan isim ve fiiller رَدَّ şeklindeki ayne'l ve lâme'l-fiilleri aynı olan isim ve fiillerden daha azdır. Bu nedenle حَيِيْتُ ve عَيِيْتُ şeklinde ayne'l ve lâme'l-fiilleri yâ'lı kelimeler fâu'l ve lâme'l-fiilleri aynı olan kelimelerden daha fazladır.[374]

Birden Fazla İllet Harfi Alan Fiillerin Çekimi Bâbı'nda, son harfi vâv veya yâ olan dört harfli kelimelerde bu iki harfin yâ olarak kullanılacağı belirtilir. فُلانٌ يَنْفُضُ مِذْرَوَيْهِ cümlesindeki مِذْرَوَانِ sözcüğünde dördüncü harf olarak bulunan vâv'ın yâ olması gerektiğini ancak müfredi olmaması nedeniyle müennes yapılı kelimeler gibi kullanıldığı vurgulanır.[375]

---

374 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 150.

375 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 191.

7.1.3. Bir Kelimede İki İlletin Bir Araya Gelmesi

1. حَيِيْتُ Örneğindeki Fiilleri Kullanılmayan İsimler Bâbı'nda, bir kelimenin illetli iki asıl harfinde değişiklik yapılmayacağı konusunda fikir ayrılığı bulunmadığı belirtilir.[376]

2. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, içerisinde hemze ve i'lâl olmuş bir illet harfi olan مَطَايَا ve أَدَاوَى kelimelerinde iki illet harfinin bir araya geldiğini söyler. Bu durumu sadece جَاءٍ kelimesinde zorunlu, diğerlerinde tercihe bağlı değerlendirir.[377] Nitekim شَوَائِعُ kelimesi, harflerinde yer değişikliği yapılarak tercihen شَوَاعٍ olarak gelirken yâ ve hemze bir araya geldiğinde yer değişikliği şart olur.

7.1.4. Kelimenin Müfredinde Görülen Vâv'ın Cemisinde de Bulunması

Müfred isimlerde zâhir olan vâv harfi, bu isimlerin cemisinde de görülür. Fakat kelimenin cemisindeki vâv müfredindeki vâv değildir: eliften sonra gelen hemzenin dönüşmesiyle ortaya çıkan bu harf mürfedindeki vâv'a işaret eder. Müfred kelimelerde olduğu gibi cemilerde de eliften sonra gelen illet harfinin hemze yerine vâv veya yâ'ya dönüşmesi câizdir.[378]

Örnek: إِدَاوَةٌ ← أَدَاوَى، هِرَاوَةٌ← هَرَاوَى

إِدَاوَةٌ ve هِرَاوَةٌ kelimeleri فَعَائِلُ vezninde cemi olurken eliften sonra gelen hemze vâv'a dönüştürülüp fethalanarak أَدَاوَى ve هَرَاوَى şeklini alır.

---

376 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 153.

377 جَاءٍ kelimesinin aslı فَاعِلٌ vezninde olması nedeniyle جَاءَ fiilinden جَاءِئ şeklindedir. Bu kelimenin lâm harfi aslen hemzedir. Ancak ayne'l-fiil olan hemze asıl harf değil, yâ harfinden dönüşmüştür. Kelime sonundaki hemze yâ harfine dönüşür. Bu durumda hemze, yâ ve kesra bir araya gelir. Kelime sonunda yapılan tahfif nedeniyle son harf elife dönüşür, kelime مطايا şeklini alır.

378 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 139-140.

Bazı Araplar مَطِيَّةٌ kelimesinin مَطَاوَى olarak cemi yapılmasına kıyasla شَهِيَّةٌ sözcüğünü de شَهَاوَى olarak cemi getirirler. Ancak nahivcilerin çoğunluğu bu kelimenin cemisinin شَهْوَى olduğu görüşündedir.

فَعْلٌ Vezninde Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ise kelimenin müfredindeki harekeli vâv'ın cemisinde de طَوِيلٌ ← طِوَالٌ örneğinde olduğu gibi değişmeden geleceği belirtilir.[379]

7.2. Vâv ve Yâ Harflerinin Elife İ'lâli

Öncesi fethalı, harekeli vâv ve yâ harflerinin elife dönüşmesiyle ilgili olarak eserde tespit edilen altı örnek aşağıda sıralanmıştır.

1. Ayne'l-Fiili Vâv ve Yâ Olan Fiiller Bâbı[380]

Sülâsî fiillerde vâv veya yâ harflerinden birisi ayne'l-fiil olarak فَعَلَ vezninde geldiği zaman, bir öncesinin fethalı olmasından dolayı قَالَ ve بَاعَ örneklerinde görüldüğü gibi elife dönüşür.

2. Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı[381]

حَيِيْتُ fiili فَعَّلَ vezninde veya فَعْلَلَ vezninde حَيًّا (حَيَّى) şeklinde gelir.[382] Aslen harekeli ve öncesi fethalı lâme'l-fiil elife dönüşür. Örnek:

İ'lâl Sonrası	Müfred	Fiil Kökü	Vezni
حَيَّا	حَيْيَى	حَيِيْتُ	فَعَّلَ
حَيَّا	حَيْيَى	حَيِيْتُ	فَعْلَلَ

379 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 131.
380 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 96.
381 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 145.
382 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 145.

Tablodaki örneklerin ayne'l-fiili قَطَّعَ vezninde olduğu gibi iki defa tekrar eder. Aslen harekeli olan lâme'l-fiil öncesi fethalı olduğunda elife dönüşür.

3. İki İllet Harfi Alan Fiiller Bâbı[383]

Harekeli vâv / yâ, öncesi fethalı olduğunda elife dönüşür. Örnek: غَزَا ،رَمَى

كَرَوَانٌ kelimesi يَا حَارُ gibi terhîm olduğunda أَقْبِلْ ،يَا كَرَا şeklini alır. Kendisi ve bir öncesi harekeli olan vâv (aslı يَا كَرَوُ iken) يَا كَرَا ← يَا كَرَوُ ← كَرَوَانٌ şeklinde elife dönüşür. Bu durum bizzat كَرَوَانٌ kelimesi içerisinde görülmez. Zira kelime كَرَاانٌ biçimini alırsa iltikâ-i sâkineyn olur. Nitekim aynı nedenle غَزَوَا fiilindeki vâv da i'lâl olmaz.

4. بَابٌ ve دَارٌ Gibi Orta Harfi İlletli İsimler Bâbı[384]

Bir önceleri fethalı olmaları nedeniyle bu tür kelimelerin yâ veya vâv'ları elife dönüşür. Örnek: دَارٌ ، بَابٌ، غَارٌ

5. Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan Üç Harfli İsimler Bâbı'nda bu konuya değinilir.[385]

6. Maksûr ve Memdûd İsimler Bâbı'nda bu konuya değinilir.[386]

7.3. Vâv Harfinin Yâ'ya İ'lâli

Sâkin vâv'ın yâ'ya dönüşmesiyle ilgili olarak eserde tespit edilen sekiz örnek aşağıda sıralanmıştır.

1. Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiiller Bâbı[387]

Sâkin vâv, bir öncesi kesralandığında مِيزَانٌ ve مِيعَادٌ örneklerinde olduğu gibi yâ'ya dönüşür.

---

383 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 188.
384 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 280-282.
385 Bkz. 7.12.1.3. Sülâsî Mücerred Ecvef İsimlerde İ'lâl, Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 111.
386 Bkz. 6.1. İsmi Maksûr, Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 79.
387 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 90.

2. Mezîd Misal Fiiller Bâbı[388]

Sâkin yâ, bir öncesi damme olduğunda vâv'a dönüşürken sâkin vâv, bir öncesi kesra olduğunda yâ'ya dönüşür. Bu durum asıl harfin vâv mı yâ mı olduğu hususunda karışıklığa neden olabilir.

Örnek: مِيزَانٌ ← (مِوْزَانٌ) ← مُوسِرٌ، مُيْسِرٌ ← مُوقِنٌ، مُيْقِنٌ

3. İdgâm Edilen ve Edilmeyen Yakın Mahreçli Harfler Bâbı[389]

Lîn harfleri birbirlerine dönüşürler. Bu özellik diğer harflerde yoktur. Örnek:

Açıklamalar	Kelimeler		Açıklamalar	Kelimeler	
Vâv, yâ harfine dönüşür.	مُوسِرٌ	مُوقِنٌ	Yâ, vâv harfine dönüşür.	مِيزَانٌ	مِيعَادٌ
Aslı vâv harfidir. (غَزَوْتُ)	غَزَا		Aslı yâ harfidir.(رَمَيْتُ)	رَمَى	

4. فَعْلٌ Vezninde Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan İsimlerin Cemisi Bâbı[390]

Ayne'l-fiili vâv'lı فَعْلٌ veznindeki isimlerin cem-i kesreti فِعَالٌ vezninde gelir. Ancak kelimenin müfredindeki sâkin vâv, öncesi kesra olması nedeniyle cemisinde yâ'ya dönüşür.

Örnek: ثَوْبٌ ← ثِوَابٌ ← ثِيَابٌ، حَوْضٌ ← حِوَاضٌ ← حِيَاضٌ، سَوْطٌ ← سِوَاطٌ ← سِيَاطٌ

5. Mücerred ve Mezîd Nâkıs Fiillerden Gelen İsimler Bâbı[391]

فَعَلَ vezninde bulunan tüm fiillerin ism-i fâili diğer sülâsî fiillerde olduğu gibi فَاعِلٌ vezninde gelir. Örnek: غَزَوْتُ ← هَذَا غَازٍ، رَمَيْتُ ← هَذَا رَامٍ، خَشَيْتُ ← هَذَا خَاشٍ

İsm-i fâillerin illet harflerindeki değişim fiilleriyle aynıdır. Ref durumunda يَغْزُو ve يَرْمِي örneklerinde olduğu gibi (nâkıs) fiillerinin i'râbı sâkin olur.

388 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 92.
389 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 211.
390 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 131.
391 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 137.

Meczûm olduklarında لَمْ يَرمِ، لَمْ يَغزُ örneklerinde görüldüğü gibi illet harfleri hazfedilir. Ref ve cer halinde ism-i fâilin yâ'sı هَذَا غَازٍ، مَرَرْتُ بِغَازٍ şeklinde sâkin gelir. Bu kural bir öncesi kesralı tüm hafifletilmiş (iki harften bir harfe düşürülmüş) yâ harfleri için geçerlidir. Nasb durumunda ise fethanın hafifliği nedeniyle ism-i fâil رَأَيْت قَاضِيًا وغَازِيًا şeklinde, fiiller ise لَنْ يَرْمِيَ، لَنْ يَغْزُوَ örneklerinde olduğu gibi sonu fethalı gelir. Bu fiillerden türeyen bütün isimler sahih fiillerle aynıdır sadece ref ve cer durumunda nâkıs fillerde olduğu gibi sonları sâkin olur.

6. Vâv, dördüncü harf olduğunda yâ'ya dönüşür.

a) Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerin Mezîdleri Bâbı[392]

Zâid harfler sahih fiillere eklendikleri gibi nâkıs fiillere de eklenirler. أَعْطَى fiilin anlamı "vermek" olup aslı "almak" manasındaki عَطَا ← يَعْطُو fiilidir.

Örnek: عَطَا ← أَعْطَى الرَّجُلُ، غَزَا الرَّجُلُ← أَغْزَيْتُهُ، جَرَى الفَرَسُ← أَجْرَيْتُهُ

اسْتَفْعَلَ، فَاعَلَ، افْعَوْعَلَ ve diğer fiil vezinlerine de bu şekilde zâid harf eklenir. Ancak dördüncü harfini zâid elif olarak alan if'âl bâbında vâv veya yâ aynı olur. Zira kelimedeki illetli vâv da yâ'ya dönüşür. Bu bâbın lâme'l-fiili vâv olduğunda يُفْعِلُ muzâri vezninde bir öncesinin kesralı olması nedeniyle yâ'ya dönüşür. İllet harfindeki bu değişim مِيزَانٌ kelimesinde öncesi kesralı gelen sâkin vâv'ın yâ'ya dönüşmesi gibidir. Örnek: يُغْزِي، يُعْدِي، يَسْتَغْزِي

غُزِيَ، دُعِيَ meçhul fiil örneklerinde görüldüğü gibi vâv'ları yâ'ya dönüşen اِسْتَغْزَيْتُ، أَغْزَيْتُ fiillerinin muzârisi de هُمَا يُدْعَيَانِ، يُغْزَيَانِ şeklindedir. Son harfi vâv veya yâ olan fiilin bu harfi bir öncesindeki harekeye uyumludur.[393]

b) Ayne'l-Fiili İlletli İsimlerle Zâid Lîn Harfi Alan Mülhak Sahih İsimlerin Cemisi Bâbı [394]

---

392 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 136.

393 Bkz. 7.13. Nâkıs Fiillerde İ'lâl.

394 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 119.

Beş harfli isimlerin dördüncü harfi ses veren (elif, vâv ve yâ) harflerinden biri olduğunda tasğir ve cemisinde herhangi bir harf düşmez. Örnek: [395]

دِينَارٌ ← دَنَانِيرُ ← دُنَيْنِيرٌ	سُرْحُوبٌ ← سَرَاحِيبُ ← سُرَيْحِيبٌ
قِنْدِيلٌ ← قَنَادِيلُ ← قُنَيْدِيلٌ	بِرْذُونٌ ← بَرَاذِينُ ← بُرَيْذِينٌ

Kelimenin dördüncü harfi yâ ise olduğu gibi kalır, vâv veya elif ise yâ'ya dönüşür. Bu harflerin tamamı kesradan sonra geldiğinde sâkin olur.

c) Birden Fazla İllet Harfi Alan Fiillerin Çekimi Bâbı[396]

Bir öncesi harekeli vâv, isimlerin sonunda gelmez: öncesi kesra veya damme olduğunda yâ'ya, fetha olduğunda ise elife dönüşür.

Örnek: قَلَنْسُوَةٌ ← قَلَنْسُوٌ ← قَلَنْسٍ، عَرْقُوَةٌ ← عَرْقُوٌ ←عَرْقٍ، دَلْوٌ ← (أَفْعُلٌ) أَدْلُوٌ ← أَدْلٍ

Müellif, konuyla ilgili iki şiirle istişhâd ederek الدِّلِيِّ ve القَلَنْسِي isimlerinin son harflerindeki değişimi şahit gösterir.

لَا مَهْلَ حَتَّى تَلْحَقِي بِعَنْسِ أَهْلِ الرِّيَاطِ الْبِيضِ وَالْقَلَنْسِي،[398] حتَّى تَقُضِّي عَرْقِيَ الدِّلِيِّ [397]

Dört harfli kelimelerin son harfi vâv veya yâ olduğunda bu iki harf de yâ'da birleşir.[399]

7. Lâme'l-fiili Yâ ve Vâv Olan فُعْلَى Veznindeki İsim ve Sıfatlar Bâbı[400]

فُعْلَى vezninde lâme'l-fiil olan vâv, yâ'ya dönüşür. Örnek: الدُنْيَا /القُصْيَا ← فُعْلَى

8. Ayne'l-Fiili Yâ Olan فُعْلَى Veznindeki İsim ve Sıfatlar Bâbı[401]

---

395 السُّرْحُوبُ: Uzun.

396 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 188.

397 Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî, *et-Tasrîfu'l-Mâzinî*, thk. İbrahim Mustafa, Kâhire: İdâratu'l-Turâsi'l-Kadîm, 1954, II, s. 120; Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 188.

398 Bu beytin mensubiyeti bulunmamaktadır. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 188; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, s. 175.

399 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 191.

400 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 170-171.

Ayne'l-fiili yâ olan فُعْلَى veznindeki sıfatlarda, dammenin kesraya dönüşmesi sonucu bu harf yerinde kalır. بِيضٌ (بُيضٌ) kelimesinde bu değişim görülür. Böylece isim ve sıfat birbirinden ayrılır. Örnek: مِشْيَةٌ حِيكَى، قِسْمَةٌ ضِيزَى

Örnekte geçen مِشْيَةٌ حِيكَى deyimi "gururla yürümek" manasındadır. حَاكَ ise حَاكَ الثَّوْبَ cümlesinde "yünleri dokumak" anlamına gelir.

7.4. Yâ Harfinin Vâv'a İ'lâli

Sâkin yâ öncesi damme olduğunda vâv'a dönüşür. Konuyla ilgili tespit edilen iki örnek aşağıda yer alır.

1. Ayne'l-Fiili Yâ Olan فُعْلَى Veznindeki İsim ve Sıfatlar Bâbı[402]

Ayne'l-fiili yâ olan فُعْلَى veznindeki isimlerde, bir öncesi damme olan yâ بِيضٌ bâbından çıkarak vâv'a dönüşür. Örnek: الطُّوبَى، الكُوسَى

بِيضٌ kelimesinin aslı فُعْلٌ vezninde gelir ancak yâ nedeniyle kelime kesralanır. الطُّوبَى، الكُوسَى örneklerinde ise yâ nedeniyle kelimenin bir önceki harfi kesralanmaz. Öncesindeki damme nedeniyle yâ harfi vâv'a dönüşür.

2. Lâme'l-fiili Yâ ve Vâv Olan فُعْلَى Veznindeki İsim ve Sıfatlar Bâbı[403]

Lâme'l-fiil yâ olan فَعْلَى veznindeki isimlerde bu harf vâv'a dönüşür.

Örnek: التَّقْوَى، الفَتْوَى، الرَّعْوَى

7.5. Mezîd Bâblara Eklenen Harflerde İ'lâl

Bu konu Sülâsî Ecvef Fiiller ile İsm-i Fâil ve İsm-i Mefûl Vezinleri Bâbı'ndan sonra, Bu Bâbın Zâidleri Bâbı'nda ele alınarak aşağıdaki maddelerde incelenir.

---

401 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 168.
402 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 168.
403 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 170.

1. Mezîd Fiillerde İllet Harflerinde Değişim[404]

2. Mezîd Masdarlarda İllet Harflerinde Değişim[405]

3. Mezîd Meçhul Fiillerde İllet Harflerinde Değişim[406]

7.6. İllet Harflerinin İ'lâl Olmadığı Durumlar

فِعَلَةٌ Vezninde Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ'lı İsimlerin Cemisi Bâbı'nda kelimenin müfredinde değişime uğramayan illet harflerinin cemisinde de i'lâl olmayacağı belirtilir.[407]

Ayne'l-fiili yâ olan isimler فِعَلَةٌ vezninde cemi olduğunda i'lâl yapılmaması en doğrusudur. Kelimenin müfredinde değişmeden gelen vâv cemisinde de bulunur. Örnek: دِيمَةٌ ← دِيَمٌ، قَامَةٌ ← قِيَمٌ، عَوْدٌ←عِوَدَةٌ، ثَوْرٌ ← ثِوَرَةٌ

7.6.1. Fâu'l-Fiilin İ'lâl Olmadığı Durumlar

Sülâsî Mezîd İlletli Fiillerin Masdarları, Masdarların Hazfını ve İllet Harflerinin değişikliğe uğramamasını gerektiren durumlar Bâbı'nda sülâsî mücerred misâl fiillerle ilgili tespit edilen kurallar aşağıda yer alır.[408]

İllet harflerinde değişim olan fiillerin masdarında da bu değişim görülür. Fiillerinde hazf gerçekleşmeyen masdarlar da hazf yapılmaz. Ancak bu durum fâu'l-fiili vâv olan sülâsî fiillerde farklıdır.

Örnek: وَعَدَ ← يَوْعِدُ← يَعِدُ، وَجَدَ← يَوْجِدُ ← يَجِدُ

Örnekte de görüldüğü gibi وَعَدَ ve وَجَدَ fiillerinin muzâri siygası يَوْعِدُ ve يَوْجِدُ şeklinde gelmesi gerekirken vâv harfi yâ ile kesra arasında kalması nedeniyle hazfedilir. Bu nedenle fiillerin muzâri siygası يَعِدُ ve يَجِدُ şeklinde gelir. Yâ har-

---

404 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 104; s. 176-178. Bkz. 7.12.2. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerde İ'lâl.

405 Müberred, *el-Muktedab*, I, s.104-105; Bkz. 7.12.2.1. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerin Masdarlarında İ'lâl.

406 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 105-106; Bkz. 7.12.2.2. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerin Meçhullerinde İ'lâl.

407 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 130.

408 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 129-130.

finden sonra kesra gelmediği takdirde يَوْجَلُ muzâri fiilinde görüldüğü gibi vâv olduğu gibi kalır. Başka bir harfe dönüşen vâv da hazfedilmez. Bu durum يَيْجَلُ، يِيحَلُ، يَاجَلُ، يَاحَلُ fiillerinde görülür. Masdarlar وَزْنًا ve وَعْدًا şeklinde geldiklerinde değişim gerektirecek bir sebep olmadığı için olduğu gibi bırakılır.

7.6.2. Ayne'l-Fiilin İ'lâl Olmadığı Durumlar

Kelimenin asıl harfi olan ve i'lâl olmayan illetli ayne'l-fiillerle ilgili eserde tespit edilen kurallar aşağıda yer alır.

1. Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan Üç Harfli İsimler Bâbı[409]

الحَوَلُ ، العَوَرُ ve الأصْيَدُ kelimesinin türediği الصَّيَد masdarlarındaki illet harflerinin değişime uğramamasının nedeni fiillerinde de aynı durumun söz konusu olmasıdır. Zira fiillerindeki illet harflerinde değişiklik olan masdarlarla olmayanlar birbirinden farklıdır. عَوِرَ ve حَوِلَ fiilleri اعْوَرَّ ve اِحْوَلَّ fiillerinden masdarlarıyla birlikte nakledilmelerinden dolayı illet harflerinde değişiklik olmaz.

2. Öncesi veya Sonrası Sâkin Yâ ve Vâv'ın İ'lâl Olmayacağı Bâbı [410]

3. Sülâsî Ecvef Fiillerden Alınan İsimler Bâbı[411]

Zâid harfleri fiillerin zâid harfleriyle aynı gelen fiil vezinlerindeki isimlerin hiç birisinde illet harflerinde bir değişiklik olmaz. Aksi durum karışıklığa neden olur. Mesela أَفْعَلُ vezninde البَيْعُ ve القَوْلُ masdarları أَقْوَلُ ve أَبْيَعُ şeklinde gelir.

4. Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan Üç Harfli İsimler Bâbı[412]

Bu vezinlerde müştak olmayan isimlerin yâ ve vâv harflerinde i'lâl olmaz. فَعْل gibi sondan bir önceki harfi sâkin bir veznindeki sâkin vâv ve yâ harfleri olduğu gibi bırakılır. Örnek: قَوْلٌ، بَيْعٌ

---

409 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 114.

410 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 133; Bkz. 7.12.2.4. Aynel-Fiili Sâkin Ecvef İsim ve Fiillerin İ'lâli.

411 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 109.

412 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 112.

5. Üçüncü Harfleri Elif, Vâv veya Yâ Olan Dört Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı[413]

6. فُعَّلٌ ve فُعَّالٌ Vezinlerinde Cemi Olan Ayne'l-Fiilleri İlletli İsimler Bâbı[414]

7. Ayne'l-Fiili İlletli Kelimelerin Çekimi Bâbı[415]

طَوِيلٌ ve قَوِيمٌ kelimelerinde art arda gelen illet harflerinden birincisinin harekeli olması nedeniyle idgâm gerekmez.

8. فَعَلَةٌ Vezninde Gelen ve Lâme'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan İsimlerin Cemisi Bâbı[416]

9. بَابٌ ve دَارٌ Gibi Ayne'l-Fiili İlletli İsimler Bâbı[417]

10. Ayne'l ve Lâme'l-Fiilleri Yâ Olan Fiiller Bâbı[418]

شَوَى fiilinin vâv'ı قَال'de olduğu gibi elife dönüşmez. شَوَيْتُ ve رَمَيْتُ fiilleri خَشِيتُ ve حَيِيْتُ fiilleri gibi birlikte değerlendirilir. هَذَا رَجُلٌ شَاوٍ ve رَجُلٌ لَاوٍ وحَايٍ ism-i fâillerinde ayne'l-fiil olan illet harfinden sonra tekrar illet harfi gelmesine rağmen hemzeye i'lâl olmaz. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî de bu değişimi zorunlu görmez.

11. Ta'accub Bâbı[419]

أَفْعَلُ veznindeki isimlerle ta'accub kalıbındaki illet harflerinde değişim olmaz. Örnek: مَا أَقْوَمَ زَيْدًا، أَقْوِمْ بِذَا، ما أَبْيَعَهُ

413 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 122-123; Bkz. 6.12.2.3. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemzeye İbdâli.

414 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 128-129.

415 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 180.

416 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 193-194; Bkz. 3.1.8. فعْلَةٌ Veznindeki Mu'tel İsimlerin Cemisi.

417 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 280-282; Bkz. 4.10. İllet Harfi Alan İsimlerin Tasgiri.

418 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 148.

419 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 178.

7.6.2.1. Ayne'l-Fiili İ'lâl Olmayan İlletli Fiillerde Lâme'l-Fiilin İ'lâli

Lefîf fiillerde iki illet harfi değişikliğini önlemek için ayne'l-fiilin bırakılıp lâme'l-fiilin i'lâl edilmesi hakkında eserde tespit edilen kurallar aşağıya sıralanmıştır.

1. Fiillerin Asılları ve Zevâidleri Bâbı[420]

اِعْلَوَّطَ الرَّجُلُ cümlesinde افْعَوَّلْتُ veznindeki fiilin masdarı اِعْلِوَّاطًا'dir. Şeddeli olması nedeniyle fiilinde değişikliğe uğramayan vâv masdarında da uğramaz.

2. Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı[421]

حَيِيْتُ fiili فَعَّلَ vezninde veya فَعْلَلَ vezninde حَيًّا (حَيَّى) biçiminde gelir.

Örnek: فَعَّلَ← حَيِيْتُ← حَيْيَى← حَيًّا، فَعْلَلَ← حَيِيْتُ ← حَيْيَى ← حَيًّا

Örneklerde ayne'l-fiili قَطَّعَ kelimesinde olduğu gibi iki defa tekrar edilir. Aslen harekeli olan lâme'l-fiil, öncesi fethalı olduğunda elife dönüşür.

شَوَيْتُ ve حَيِيْتُ fiillerinden مَفْعَلٌ vezninde مَشْوًى ve مَحْيًا isimleri türer ancak illetli harflerinin ikisinin de eliften sonra gelmesi nedeniyle cemileri hemzesiz مَشَاوٍ ve مَحَايٍ şeklindedir. Bu durum فَعَالِيلُ، مَفَاعِيلُ veya benzer vezinlerde olduğunda illet harfi kelime sonundan uzaklaşması nedeniyle hemzelenmez.[422] Bu durumda örnekler طَوَاوِيسُ، مَشَاوِيُّ، مَلاوِيُّ tarzında gelir.[423]

3. Ayne'l ve Lâme'l-Fiilleri Yâ Olan Fiiller Bâbı[424]

Bir kelimenin iki illet harfinde i'lâl yapılamaması nedeniyle illetli lâme'l-fiilinde değişim olan bu yapıdaki fiillerin ayne'l-fiilleri diğer sahih harfler gibi değişikliğe uğradan kalır. Aksi halde hazftan sonra tekrar hazf yapılması

---

420 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 77.

421 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 145.

422 Arap Dilinde olmayan bir vezinde kelime gelemeyeceği açıktır. فَعَائِلُ vezni bulunduğu halde فَعَائِيلُ vezni bulunmamaktadır.

423 Bkz. 3.8. İkinci Bir İllet Harfi Alan Aynel-Fiili İlletli İsimlerin Cemisi.

424 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 148.

ve illet harflerinin değişime uğraması gerekir. Ayne'l-fiili vâv, lâme'l-fiil yâ olan ism-i mefûllerde de bu durum görülür. Örnek:

Lâme'l-fiili Yâ	‘Ayne'l-fiili Yâ			‘Ayne'l-fiili Vâv	
رَمَيْتُ← يَرْمِي	خَشِيتُ ← يَخْشَى	عَيِيْتُ بِالْأَمرِ	حَيِيْتُ ← يَحْيَا	لَوَيْتُ← يَلْوِي	شوَيْتُ← يَشْوِي
مَرْمِيٌّ فِيهِ		مَقْضِيٌّ فِيهِ	مَكانٌ مَحْيِيٌّ فِيهِ		مَشْوِيٌّ فِيهِ

4. حَيِيْتُ Örneğindeki Fiilleri Kullanılmayan İsimler Bâbı[425]

Ayne'l ve lâme'l-fiilleri lîn harflerinden olan kelimeler, ayne'l-fiilinde değişiklik yapılmadan olduğu gibi bırakılır ancak lâme'l-fiil değişikliğe uğrar. Bu durumdaki bir kelimede iki illet harfi değişikliği yapılamayacağından ayne'l-fiil illet harfi gibi işlem görmez.

5. Vâv Harfinin Lâme'l-Fiil Olarak Gelmesi Bâbı'nda bu konu ele alınır.[426]

7.6.3. İlletli Lâme'l-Fiilin Değişikliğe Uğramaması

1. Menkûs isimlerle ilgili Mustafeyn Bâbı[427]

Fiillerin bildirdiği fâillerin sayısında karışıklık olmaması için müfredleri غَزَا ve رَمَى müsennâları da غَزَوَا ve رَمَيَا örneğinde gelir. İsimlerin müsennâsı ise النَزَوَانِ ve الغَثَيَانِ tarzındadır. Mu'tel fiillerin müsennâları hazfedilirse sahihlerle karışırlar.

2. فَعَلَةٌ Vezninde Gelen ve Lâme'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan İsimlerin Cemisi Bâbı[428]

3. Tesniye Bâbı[429]

---

425 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 152.

426 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 28; Bkz. 4.10. İllet Harfi Alan İsimlerin Tasgiri.

427 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 260.

428 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 193-194; Bkz. 3.1.8. فعْلَةٌ Veznindeki Mu'tel İsimlerin Cemisi.

429 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 39-41; Bkz. 2. Tesniye (Müsennâ)

7.7. İllet Harflerinde Hazf

1. Vâv'ın hazf olduğu durumlar, Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiiller Bâbı[430] ile Sülâsî Mezîd İlletli Fiillerin Masdarları, Masdarların Hazfını ve İllet Harflerinin Değişikliğe Uğramamasını Gerektiren Durumlar Bâbı'nda,[431] vâv'ın hazf olmadığı durumlar, Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiiller Bâbı'nda ele alınır.[432]

2. Yâ ve vâv'ın isteğe bağlı olarak tahfifen hazfı konusu, İdgâm Edilen ve Edilmeyen Yakın Mahreçli Harfler Bâbı'nda ele alınır.[433]

Şeddeli yâ ile kesranın bir araya gelmesi nedeniyle سيِّدٌ ve ميِّتٌ kelimeleri سَيْدٌ ve ميْت olarak tahfif edilebilir. Örnek: مَيِّتٌ← مَيْتٌ، هَيِّنٌ ← هَيْنٌ، لَيِّنٌ← لَيْنٌ

İçerisinde Şeddeli Yâ Bulunan İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı[434]

İlletli harflerle birlikte harekeler bir araya geldiğinde tahfif yapılabilir. İdgâm olan lîn harflerinin kelimede oluşturduğu ağırlıktan kurtulmak için nisbet yâ'sı almayan isimler de tahfif edilebilir. Örnek:

مَيِّتٌ← مَيْتٌ	هَيِّنٌ← هَيْنٌ	لَيِّنٌ← لَيْنٌ	سيِّدٌ← سيْدٌ
مَيِّتٌ ← مَيْتِيٌّ	هَيِّنٌ ← هَيْنِيٌّ	أُسَيِّدٌ ← أُسَيْدِيٌّ	

3. Yâ ve vâv harflerinin tahfifen hazfının zorunlu olduğu yerler konusu üç ayrı bâbda ele alır.

a) İçerisinde Şeddeli Yâ Bulunan İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı[435]

Birden fazla yâ ile kesranın bir araya geldiği isimlerde, harekeli yâ'nın da hazfedilmesi gerekir. Zira öncesi harekeli olan yâ kelimede bırakıldığında illet harfinde tekrar değişiklik yapılması şart olur. İlletli isimlerin geldiği فَيْعَلُولة vezni, illet harflerinin çokluğu nedeniyle tahfif edilerek فَعْلُولة biçiminde kullanılır.

---

430 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 88-90; Bkz. 7.11.1. Sülâsî Mücerred Misâl Fiillerde İ'lâl.
431 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 129-130; Bkz. 5.1.5. İlletli Fiillerin Masdarları.
432 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 89.
433 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 222.
434 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 135.
435 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 135.

Örnek: كَيْنُونَةٌ ← كَيْنُونَةٌ، صيَّرورةٌ ← صَيْرَورَةٌ، (قَيَّدُودَةٌ) ← قَيْدُودَةٌ

Soru: Neden illetli isimler aslen فَعْلُولَةٌ vezninde gelmez?

Cevap: Bu vezindeki isimlerin ilk harfleri her zaman dammeli olması nedeniyle aslen فَعْلُولَةٌ vezninde geldiği kabul edildiğinde Arap Dilindeki isim vezinlerine muhalefet etmiş olur. الكَوْنُ ve القَوَدُ masdarlarından gelen bu isimler yapılan tahfif sonucu كَوْنُونَةٌ ve قَوْدُودةٌ şeklinde kullanılırlar. Benzer biçimde فَيْعِلٌ vezninde bir harfi hazfedilerek kullanılan مَيْتٌ sözcüğü de aslen فَعْلٌ vezninde olsaydı مَوْتٌ formunda olması gerekecekti.

b) İkinci Bir İllet Harfi Alan Ayne'l-Fiili İlletli İsimler Bâbı[436]

İlletli isimler كَانَ ve صَارَ fiillerinden كَيْنُونَةٌ ve صَيْرورَةٌ biçiminde gelebilirken sahih kelimelerin sadece kendilerine ait vezinleri bulunmaz. Ancak فَيْعَلولَةٌ veznin-de vâv ve yâ harfleriyle birlikte illetli isimler gelir.

Soru: Bu isimlerin yazılışı aslen فَعْلُولٌ vezninde olamaz mı?

Cevap: Arap Dilinde ilk harfi fethalı فَعْلُولٌ vezninde bir isim bulunmaz. Belirtildiği gibi olsaydı, ayne'l-fiili vâv olan bu kelime vezin gereği كَوْنُونَةٌ şeklinde gelmesi gerekirdi. قَيْدُودٌ kelimesi de aslı القَوْدُ olması nedeniyle قَوْدُودٌ biçiminde ola-caktı. Şeddeli illet harflerinin oluşturduğu ağırlık nedeniyle مَيِّتٌ ve هَيِّنٌ kelimeleri مَيْتٌ ve هَيْنٌ biçiminde tahfif edildiği gibi bu vezindeki diğer isimlerin tamamı bu usulle gelebilir. İlletli harf sayısı fazla olan sözcüklerde hazf yapılması şart olur. Aslı كَيْوَنُونَةٌ olan ve idgâm sonucunda كَيَّنُونَةٌ'ye dönüşen kelime hazf sonucunda كَيْنُونَةٌ olur. قَيَّدُودٌ da hazf sonucu قَيْدُودٌ olur gelir. فَيْعِلٌ vezninde سَادَ ← يَسُودُ fiilinden gelen سَيِّدٌ kelimesinin aslı da سَيْوِدٌ'dur.

436 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 125.

c) Sülâsî Masdarlarda İhtilaflar ve Asıllarının Tespiti Bâbı [437]

Sahih isimlerin gelmediği sadece illetli isimlere has masdar vezinleri vardır. فَيْعَلُولَةٌ yalnız mu'tel masdarların geldiği bir vezindir. Arap Dilinde bu vezinde ilk harfi fethalı kelime olmaması illetli masdarların aslen فَعْلُولٌ veznini kullanmadığının ispatıdır. Bu vezinde sadece yabancı bir kelime iken muarreb olarak kullanılan صَعْفُوقٌ (*Yemen'de bir topluluk adı*) ismi gelir. Bu konuda diğer bir delil ise كَيْنُونَةٌ masdarının فَعْلُولَةٌ vezninde olması halinde, içinde bulunan vâv nedeniyle kesinlikle كَوْنُونَةٌ şeklinde gelecek olmasıdır. Örnek:

شَاخَ ← شَيَّخُوخةٌ ← شَيْخُوخةٌ، صَارَ ← صَيَّرُورَةٌ ← صَيْرُورَةٌ، كَانَ← كَيَّنُونَةٌ ← كَيْنُونَةٌ

Tahfif, harf sayısı az vezinler için câiz, harf sayısı çok vezinler içinse zorunludur. İsimlerin fazla harften oluşması ve illetli harf tekrarının uygun görülmemesi tahfif yapılmasını zorunlu kılar. Bu vezindeki tüm isimlerin tahfifi yapılır. Tahfifi câiz olan ancak zorunlu olmayan isimler ise daha az harften meydana gelir. Örnek: مَيِّتٌ← مَيْتٌ، هَيِّنٌ ← هَيْنٌ، لَيِّنٌ← لَيْنٌ، سَيِّدٌ← سَيْدٌ

7.8. Cemi İsimlerde İ'lâl

Birden Fazla İllet Harfi Alan Fiillerin Çekimi Bâbı'nda[438] isimlerin cemisinde görülen i'lâle değinilerek bir öncesi harekeli vâv'ın isimlerin sonunda gelmeyeceği vurgulanır.

1. دَلْوٌ Kelimesinin Cemisi: أَفْعُلٌ vezninde أَدْلٍ olarak gelir.

2. قَلَنْسُوَةٌ Kelimesinin Cemisi: قَلَنْسُوٌ olması gerekirken قَلَنْسٍ olarak gelir.

İsmin sonundaki vâv, bir öncesi harekeli olması nedeniyle değişime uğrar. Ancak عُنْفُوَانٌ ve أُقْحُوَانٌ örneklerinde olduğu gibi kelime içerisinde ikinci, üçüncü ve dördüncü harf olarak gelen vâv'ın öncesi harekeli olabilir.[439]

---

437 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 126-127,221.

438 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 181-191.

439 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 188-190.

3. غَازٍ ve عَاتٍ Kelimelerinin Cemisi: عُتِيٌّ ve غُزِيٌّ'dur.

Bu isimlerin cemisi aslen dammeli olarak فُعُولٌ veznindedir. Ancak sonlarında yâ ile meydana gelen hareke değişikliği nedeniyle baş taraflarının da غِزِيٌّ ve غِصِيٌّ şeklinde kesralanması kelimeyi daha da hafifletir. İsimlerde görülen değişikliğin merkezinde cemi kelimeler olması kesralanmalarını daha uygun hale getirir.[440]

4. أَبْيَضُ Sıfatının Cemisi: Ayne'l-Fiili Yâ Olan فُعْلَى Veznindeki İsim ve Sıfatlar Bâbı'nda, ayne'l-fiili yâ olan فُعْل veznindeki sıfatların ilk harfinin kesralı olacağı belirtilir.[441] Örnek: أَفْعَلُ← فُعْلٌ، أَسْوَدُ← سُودٌ، أَبْيَضُ← بِيضٌ

Başına Hemze Eklenen Sülâsî İsimlerin Cemisi Bâbı'nda أَفْعَلُ vezninde gelen ve tek başına kullanılan sıfatların فُعْلٌ vezninde cemi olduğu belirtilir.[442]

Örnek: أَفْعَلُ ← فُعْلٌ، أَحْمَرُ← حُمْرٌ، أَخْضَرُ← خُضْرٌ، أَبْيَضُ← بِيضٌ

Müellif, tek başlarına kullanılabilen sıfatlar ifadesiyle, أَفْعَلُ مِنْ ism-i tafdîl kalıbında gelmeyen أَفْعَلُ veznindeki sıfatları amaçlar. بِيضٌ sıfatındaki ya'nın değişime uğramadan kelimede kalması için bâ kesralanır. أَسْوَدُ ve أَحْوَى tarzında vâv'lı olduğunda ise cemisi سُودٌ ve حُوٌّ biçiminde vâv'la birlikte gelir. حَمْرَاءُ ve صَفْرَاءُ müennes sıfatları حُمْرٌ ve صُفْرٌ şeklinde cemi olur.

7.8.1. Ayne'l ve Lâme'l-Fiilleri İlletli İsimlerin Cemisinde İ'lâl[443]

حَيِيْتُ fiilinden فَعْلَل vezninde gelen bir ismin ayne'l-fiili sâkin ve lâme'l-fiillerinden ikisi de harekeli olur. Ayne'l-fiilin birinci lâme'l-fiile idgâmı sonu-

---

440 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 189.
441 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 169.
442 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 217.
443 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 145-146.

cunda ikinci lâm (حَيَّى) şeklinde elife dönüşür. فَعْلَلٌ ve فَعَّلٌ vezinlerinin cemisi فَعَالِلُ ve فَعاعِلٌ biçimindedir. Örnek: سَلَالِمُ ← سُلَّمٌ، فَعَاعِلُ ← فَعَّلٌ، قَرَادِدُ ← قَرْدَدٌ، فَعَالِلُ ← فَعْلَلٌ

Bu iki vezin, illetli asıl harflerinin hemzeye dönüşmesiyle cemi olur. أَوَائِلُ (أَفَاعِلُ) kelimesinde olduğu gibi iki illet harfinin ortasında elif geldiğinde i'lâl gerçekleşir. فَعَالِلُ ve فَعَاعِلُ vezinlerinin cemisi aslen حَيَائِي olmasına rağmen حَيَايَا tarzında kullanılır. مَطِيَّةٌ kelimesinin cemisinin مَطَايَا biçiminde gelmesini gerektiren sebepler burada da görülür. فَعَاعِلُ vezninde جِئْتُ (جيئ) fiilinden جَيَائِئٌ olarak gelen isim جَيَايَا şeklini alır. هَذَا جَاءٍ cümlesinde görüldüğü gibi ikinci hemzesi yâ'ya dönüşen sözcük مَطَايَا bâbına girer. جَاءٍ kelimesinde elif, hemze ve yâ harflerinin bir araya gelmesi kalbu'l-mekânîyi zaruri kılar. Ayne'l-fiili vâv'lı شَوَيْتُ ve لَوَيْتُ fiillerinden فَعَالِلُ ve فَعَاعِلُ vezninlerinde شَوَايَا ve لَوَايَا cemi isimleri gelir.

Bu isimlerin müfredlerinde de ayne'l-fiillerinin vâv olduğu görülür. Ayne'l-fiili yâ olan حَيِيْتُ ve جِيتُ[444] örneklerinin cemisi de böyledir. شَوَيْتُ ve حَيِيْتُ fiillerinden مَفْعَلٌ vezninde مَشْوًى ve مَحْيًا isimleri türer ancak cemileri, illetli harflerinin ikisinin de eliften sonra gelmesi nedeniyle مَشَاوٍ ve مَحَايٍ tarzında hemzesizdir. Bu durum فَعَالِيلُ، مَفَاعِيلُ veya benzer vezinlerde olduğunda illet harfi kelime sonundan uzaklaşması nedeniyle hemzelenmez.[445] Bu durumda örnekler مَشَاوِيُّ، مَلاوِيُّ، طَوَاوِيسُ olarak gelir.[446]

---

444 Udayme bu fiilin aslının جِئْت olduğunu ve hemze'nin yâ harfine dönüşmesi, sonucunda جيت şeklini aldığını, söyler.

445 Arap Dilinde olmayan bir vezinde kelime gelemeyeceği açıktır. فَعَائِلُ vezni bulunduğu halde فَعَائِيلُ vezni bulunmamaktadır.

446 Bkz. 3.8. İkinci Bir İllet Harfi Alan Aynel-Fiili İlletli İsimlerin Cemisi.

7.8.2. Elifle Biten Cemi İsimler[447]

إِبِلٌ مَعَايَا sözündeki مَعَايَا kelimesinin bu şekilde cemi olması zorunlu bir kullanım değildir ancak kelime sonunda bir öncesi kesralı yâ'nın elife dönüşebilmesi için öncesinin fethalanması câizdir.

Örnek: عَذَارَى ← عَذَارٍ ← عَذَرَاءُ، مَدَارَى ← مَدَارٍ ← مِدْرًى

Fetha ile elif, kesra ile yâ harfinden daha hafif olması nedeniyle aralarında karışıklık olmaz. Bu tarz kelimeler arasında sondan bir öncesi aslen fethalı cemi bir sözcük bulunmaması nedeniyle, bu biçimde cemi olmalarında sakınca yoktur. Bunun yanında رَامَى ve غَازَى fiilleriyle karışıklık yaşanabileceği için رَامٍ gibi bir ismin bu tarzda cemi yapılması uygun olmaz. Karışıklık oluşturacak hiç bir yerde bu şekildeki cemi uygun değildir.

Müellif telaffuzu daha kolay bir kullanım elde edilmesini önceleyerek, sağladığı hafiflik nedeniyle إِبِلٌ مَعَايَا biçiminde yapılan cemiyi daha uygun görür. Zira مَعَايَا sözcüğündeki fetha ile elifin, içerisinde kesra ve yâ bulunan مَعَايٍ'den daha hafif bir kullanıma sahip olduğu belirtir.

7.9. Yapılarındaki Muhalefet Nedeniyle Fiilleriyle Ayrı Düşen İsimler

Müberred, bu konuya iki bâbda değinir.

1. حَيِيْتُ Örneğindeki Fiilleri Kullanılmayan İsimler Bâbı[448]

2. Birden Fazla İllet Harfi Alan Fiillerin Çekimi Bâbı[449]

Arap Dilinde ayne'l-fiili yâ iken lâme'l-fiili vâv olan fiil gelmezken طَوَيْتُ، شَوَيْتُ، لَوَيْتُ örneklerinde olduğu gibi ayne'l-fiili vâv lâme'l-fiili yâ olan fiiller vardır. Ayne'l ve lâme'l-fiili vâv olan ancak فَعِلْتُ vezninde gelmeleri ne-

---

447 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 138-139.

448 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 151; Bkz. 2.3. Bazı İsim Vezinleri.

449 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 186-187.

deniyle lâme'l-fiilleri aslen yâ gibi değerlendirilen fiiller de bunlara mülhaktır. Nitekim حَوِيتُ ve قَوِيتُ fiillerinin aslen iki vâv'ı vardır.

حَيَوَانٌ kelimesi ise isim olup kullanımıyla ilgili iki görüş bulunur. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, آيَةٌ sözcüğünde olduğu gibi fiilinden ayrı düşmesi nedeniyle câmid olan bu isimdeki vâv'ın yâ'dan dönüştüğünü belirtir. Diğerleri ise حَيَوَانٌ kelimesinin (حيو) fiilinden geldiği görüşündedir. Müellif yaptığı açıklamalarla ikinci görüşün doğru olmadığını vurgular.

Bu kelimenin (حَيَوَانٌ) durumu جَبَيْتُ الخَرَاجَ جِبايَةً وجِبَاوَةً cümlesindeki جَبَيْتُ fiilinin masdarıyla ilgili olarak da gözlenir. Zira bu fiilin asıl masdarı جِبَايَةً olup جِبَاوَةً ism-i masdardır. Yine فَاظَ المَيْتُ فَيْظًا وفَوْظًا cümlesinde فَاظَ fiilinin masdarı فَيْظًا olup فَوْظًا ism-i masdardır. Bu iki masdarın da aslen fiili yoktur. Asıl masdarlar ise illet harflerinin kelimenin aslına işaret etmesi için değişime uğramaz.

7.10. Mâzi-Muzâri Fiil Uyumu Nedeniyle İ'lâl

Birden Fazla İllet Harfi Alan Fiillerin Çekimi Bâbı'nda fiillerde mâzi-muzâri siygalarındaki uyuma değinilir.[450]

Biri kelime başında veya sonunda olmak üzere iki vâv bir araya gelmez. وَعَوْتُ şeklinde fâu'l ve lâme'l-fiili vâv olan bir sözcük Arap Dilinde yoktur. الغَزْوُ masdarı فَعْلَلْتُ vezninde muzâri siygasının يُغَزْوِي şeklinde gelmesi nedeniyle mâzi siygası sadece غَزْوَيْت olabilir. Bu gerekçe yok sayılsa bile iki vâv'ın kelime sonunda bir araya gelmemesi için aslen فَعَلْتُ veznindeki حَوَوْتُ ve قَوَوْتُ fiilleri فَعِلْتُ vezninde قَوِيْتُ ve حَوِيْتُ olarak gelir.

---

450 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 187.

7.11. Misâl Fiillerde İ'lâl

Eserde fâu'l-fiilleri illetli fiillerin i'lâli iki kısımda incelenir.

7.11.1. Sülâsî Mücerred Misâl Fiillerde İ'lâl

Müellif bu konuyu Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiiller Bâbı'nda inceler.[451]

1. Vâv'ın Hazf olduğu Durumlar

Fâu'l-fiili vâv olan sülâsî fiillerin muzârisi يَفْعِلُ vezninde geldiği zaman, yâ ile kesra arasında kalması uygun görülmeyen vâv hazfedilir. Diğer muzâraat harflerinde bu durum söz konusu olmasa da düzenin korunması için yâ'ya uyulur.[452] Örnek: وَعَدَ ← يَعِدُ، وَجَدَ ← يَجِدُ، وَسَمَ ← يَسِمُ

İllet harfleri i'lâl olan fiillerin masdarları i'lâl olur, fâu'l-fiili vâv'lı فَعْلٌ veznindeki masdarlar i'lâl olmaz. فِعْلَةٌ vezninde ise vâv kesralı olmasından dolayı hazfedilir. فِعْلَةٌ vezninde gelen masdarlar aslen وِعْدَةٌ ve وِزْنَةٌ şeklindedir. Ancak ayne'l-fiili sâkin olması nedeniyle vâv'ın harekesi buraya nakledilir. Sâkin harfle kelimeye başlanmayacağından vâv hazfedilir. Diğer mu'tel masdarlarda olduğu gibi yapılan hazfa ivaz olarak kelime sonuna hâ (ة) eklenir.[453]

Örnek: فَعْلٌ← وَصَلْتُهُ وَصْلاً، وَعَدْتُهُ وَعْدًا، فِعْلَةٌ ← وَعَدْتُهُ عِدَةً، وَزَنْتُهُ زِنَةً

أَكْرَمْتُهُ إِكْرَامًا، أَحْسَنَتُ إِحْسَانًا، أَرَدْتُ إرادةً، أَقَمْتُ إِقَامَةً

Örnek verilen masdarın illet harflerinde değişiklik yapılmadığında أَقْوَمْتُ قِوَامًا şeklinde gelmesi nedeniyle hâ (ة) harfine ihtiyaç kalmaz. عِدَةٌ ve زِنَةٌ masdarları da bu kurala tabidir. فِعْلَةٌ vezninde masdar olarak gelmeyen isimlerde وِجْهَةٌ örneğinde görüleceği üzere herhangi bir harf hazfedilmez. Zira فَعَلَ ← يَفْعِلُ bâbından gelmemesi nedeniyle masdar bile olsa bu isimlerde hazf yapılmaz.

---

451 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 88-90.

452 Diğer muzâraat harfleri elif, nûn ve tâ'dır.

453 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 88-89.

İllet harfleri i‘lâl olan fiillerin masdarlarında kesra nedeniyle i‘lâl yapılır. Fiilinde i‘lâl olduğu halde kesrasız kullanılan masdarlarda i‘lâl olmaz. Nitekim وَعَدْتُهُ وَعْدًا örneğinde olduğu gibi masdarın illet harfinde değişiklik yapılmaz. Bu durum masdar olmamasından dolayı خِوَانٌ sözcüğündeki vâv’ın yâ’ya dönüşmemesine benzer. Aynı şekilde جَاوَرْتُ fiilinin masdarı olması nedeniyle الجِوَارُ kelimesinin illet harfinde de değişim yaşanmaz. Fiilinde değişikliğe uğramayan illet harfleri masdarda da değişmez.[454] قُمْتُ قِيامًا örneğindeki fiilde i‘lâl olması nedeniyle kesralı masdarda bu durum gözlenir. قُلْتُ قَوْلاً cümlesindeki masdar ise وَعَدْتُ fiilinin وَعْدًا masdarı gibidir. Bu nedenle illet harfinde bir değişiklik olmaz. Zira masdarda i‘lâl olabilmesi için iki tarafın da i‘lâl şartlarını taşıması gerekir.

2. Vâv’ın Hazf olmadığı Durumlar

Müellif bu konu hakkında dört görüş bildirir.[455]

a) فَعِلَ ← يَفْعَلُ bâbında yâ ile kesra arasında kalmayan vâv hazfedilmez. يَوْمٌ ve buna benzer diğer örneklerde olduğu gibi yâ kesralı değilse sonrasındaki vâv yerinde kalır. Örnek: وَجِلَ← يَوْجَلُ، وَحِلَ ← يَوْحَلُ، وَجِعَ الرَّجُلُ ← يَوْجَعُ

Eserde harflerin vezinlere göre alacağı pozisyon değerlendirilmesi nedeniyle ayrım gözetmeyerek isim ve fiil birbirine kıyas edilir.

b) Bazıları da kıyasi olarak يَيْجَل ve يَيْحَل örneklerini getirir ancak bu örnekler uygun değildir. Zira iki harfinden birincisi sâkin olan kelimelerde ibdâl olur.

Örnek: مَاتَ← يَمُوتُ ← مَيْوِتٌ ← مَيِّتٌ، سَادَ← يَسُودُ ← سَيْوِدٌ← سَيِّدٌ، لَوَيْتُ← لَوْيَةٌ ← لَيَّةٌ

c) Üçüncü görüş olarak muzâraat harfi kesralanır. مِيزَانٌ ve مِيعَادٌ sözcüklerinde olduğu gibi öncesi kesralanan vâv yâ’ya ibdâl edilir. Örnek: يِيجَلُ، يِيحَلُ

454 Fiilde illet harfi vezin nedeniyle kalb olmamasından dolayı, masdarda da i‘lâl yapılmaz.

455 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 89-90.

Bu kullanım ancak muzâraat harflerinden hemze, tâ ve nûn'un da bu şekilde kesralanması halinde فَعِلَ bâbı için kıyasi olabilir. Nitekim يِيجَلُ fiilinde olduğu gibi أَنَا إِعْلَمُ ve أَنْتَ تِعْلَمُ denildiğinde vâv yâ'ya dönüşebilir. Aksi halde yâ kesralı kullanılamaz. Zira bu durum çok kerih görülür.

d) Dördüncü görüş ise Hicaz bölgesinde yaşayanların bir önceki harekeye göre illet harflerini değiştirmesidir. Örnek: يَاحَلُ، يَاجَلُ، يَاتَزِنُ، يَاتَعِدُ، مُوتَعِدٌ، مُوتَزِنٌ

Bir öncesi fethalı harekeli vâv ve yâ i'lâl olacağı ve öncesi fethalı kendisi sâkin veya kendisi harekeli öncesi sâkin vâv ile yâ i'lâl olmayacağı için bu kullanım da kerihtir. Örnek: قَالَ، بَاعَ، غَزَا، رَمَى/ قَوْلٌ، رَمْيٌ، بَيْعٌ، غَزْوٌ

Eserde değerlendirilen dört görüşten يَوْجَلُ ve يَوْحَلُ örnekleri kıyasa uygun bulunurken diğer üçü mümkün ancak kullanımdan çok uzak olarak nitelenir.

7.11.2. Sülâsî Mezîd Misâl Fiillerde İ'lâl

Fâu'l-Fiili Vâv Olan Sülâsî Fiillere Eklenen Zâid Harfler Bâbı[456]

اِفْتَعَلَ bâbı ile ondan türetilen مُفْتَعَلٌ ve diğer vezinlerde fau'l-fiil olarak gelen vâv tâ'ya dönüştürülür. Tercihe bağlı yapılan bu değişim doğru bir kullanımdır.

Zâid ve ibdâl harflerinden olan tâ (ت), dudak harflerine en yakın mahrece sahip ağız harfi olması nedeniyle, mahreci dudak olan vâv'a bu vezinler dışında da bedel olarak gelir. İbdâl harflerinden olmayan sîn ise sadece اِسْتَفْعَلَ bâbında ve çekimlerinde değişikliğe uğramadan bulunur. Bu bâb dışında da tâ'nın vâv'a bedel olduğu çok sayıda örnek vardır. Örnek:

(الوَخَامَةُ) ← (وُخَمَةٌ) ← تُخَمَةٌ	وِرِثْتُ ← (وُرَاثٌ) ← تُرَاثٌ
الوَجْهُ ← (وُجَاهٌ) ← تُجَاهٌ	وَلَجَ ← (أَوْلَجَ) ← أَتْلَجَ[457]

456 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 91-95.

457 Sülâsî Mezîd ibdâl edilmemiş hali أَوْلَج.

İlk harfi vâv olan اِفْتَعَلَ bâbındaki bir fiilin fau'l-fiilinin değişmeden kalması, öncesindeki harekelerin etkisine açık bulunmasından dolayı uygun görülmez. Sonrasında vezin dolayısıyla tâ bulunan vâv, telaffuz kolaylığı sağlanması açısından mahreç yakınlığı nedeniyle tâ'ya dönüştürülerek idgâm edilir. Fâu'l-fiili yâ olan fiiller vâv olanlardan farklıdır.[458] Örnek:

(الوَعْدُ) ← (اِوْتَعَدَ) ← اِتَّعَدَ ← (مُوْتَعِدٌ) ← مُتَّعِدٌ، الوزْنُ← (اِوْتَزَنَ) ← (مُوْتَزِنٌ) ← مُتَّزِنٌ

وَجِلْتُ← (مُوْتَجِلٌ) ← مُتَّجِلٌ، يَبِسَ← يَيْبِسُ، يَئِسَ← يَيْئِسُ، يَنَعَ← يَينِعُ، يَعَرَ الجَدْيُ← يَيْعِرُ[459]

Yâ ile kesra arasında kalan yâ harfi, vâv'ın özelliklerini taşımaması nedeniyle hazfedilmez. يَفْعَلُ veznindeki يَضْرِبُ fiilinde ayne'l-fiil olarak gelen ض harfinin yerinde değişmeksizin sabit kalması gibi yâ da yerinden ayrılmaz. يَوْجَلُ[460] fiiline kıyasla يَيْأَسُ← يَيْئِسُ، يَئِسَ← يَبِسَ[461] fiilleri bu şekilde kullanılır. Hicaz bölgesinde يَاجَلَ kelimesine kıyas yapılarak söylenen يَائَسَ ve يَابَسَ ise çok kötü bir kullanımdır(redi'). يَفْتَعِلُ ve مُفْتَعِلٌ vezinlerindeki yâ ise vâv gibi ibdâl olur.

Örnek: مُتَّئِسٌ، مُتَّبِسٌ[462]

Sâkin yâ öncesi dammeli olduğunda vâv'a dönüşür. Bu durum kelimenin asıl harfinin vâv mı yâ mı olduğ hususunda karışıklığa neden olabilir. Çünkü sâkin vâv'ın bir öncesi kesralandığında yâ'ya döner. مِيزَانٌ örneğindeki vâv'ın yâ'ya dönüşmesi gibi yâ da vâv'a dönüşür. Örnek: مُوقِنٌ، مُوسِرٌ

Bazıları da يَاجَلُ şeklindeki kullanıma kıyasla مفْتَعِلٌ bâbını vâv ve yâ harfleri için aynı şekilde kullanır. Örnek: مُوتَزِنٌ، مُوتَئِسٌ، يَاتَزِنُ، يَاتَئِسُ

---

458 Aynı durumda vâv harfi düşmekteydi. Burada ise bir değişiklik olmaz. Çünkü yâ harfi kesra ile harekesiyle uyumludur.

459 Ses çıkarıyor, bağırıyor.

460 Bu vezinde vâv harfinde hazfedilmez. Aynı şekil de yâ harfi ile ilgili verilen örneklerde de hazf görülmez.

461 İlletli harf muamelesi görmez.

462 Asılları يَبِس ve يَئِس şeklindedir.

Hicaz bölgesinde افتَعَلَ bâbından gelen fiiller اِيتَزَنَ الرَّجُلُ[463] ve اِيتَبَسَ olarak kullanılır ancak başta açıklandığı gibi kıyasi olan اتَّزَنَ'dir.

Vâv'ın mahrecinden çıkan damme bu harf üzerinde oluşturacağı ağırlık nedeniyle istenmez. Bu nedenle herhangi bir geçici sebebe bağlı kalmaksızın dammeli olan vâv'ın her zaman hemzeye dönüşmesi câizdir.[464]

Örnek: وُجُوهٌ ← أُجُوهٌ، وُعِدَ ← أُعِدَ

Müellif وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ[465] ayetiyle istişhâd ederek الوَقْتُ masdarından فُعِّلَتْ bâbında gelen أُقِّتَتْ fiilini şahit getirir.

Vâv harfi geçici olarak damme aldığı iki durumda hemzeye dönüşmez.

1. İ'râb nedeniyle dammeyle harekelenen vâv'lar. Örnek: عَدْوٌ، غَزْوٌ

2. İki sâkin harfin yan yana gelmesiyle dammeyle harekelenen vâv'lar. Örnek: اخْشَوُا الرَّجُلُ

Müellif لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ[466] ve وَلاَ تَنسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ[467] ayetleriyle istişhâd ederek لَتَرَوُنَّ ve تَنسَوُا fiillerini şahit getirir.

Kelime başında gelen damme i'râb harekesi gibi değişken olmaması nedeniyle fâili isimlendirilmeyen (*meçhul*) yapılarda bu durum devam ettikçe وُعِدَ yapısı kullanılır. وُجُوهٌ kelimesindeki damme de geçici olmamasından dolayı vâv'ın hemzeye dönüşmesi mümkündür. Bu şekilde dammeli tüm vâv'lar hemzeye dönüşebilir ancak i'râb nedeniyle damme alan vâv'ın harekesi bir sebebe bağlı olması nedeniyle geçicidir. Bu sebep ortadan kalktığında damme daha kullanılamaz. Örnek: هَذَا غَزْوٌ، رَأَيْتُ غَزْوًا، مَرَرْتُ بِغَزْوٍ

---

463 Fiil, Hicazlılar tarafından وزن ← اِوْتَزَن ← اِيْتَزَن haline getirilerek kullanılır.

464 Bu durumda istendiğinde vâv harfi hemzeye dönüştürülebilir.

465 Mürselât, 77/11.

466 Tekâsür, 102/6.

467 Bakara, 2/237.

"İki sâkin harfin bir araya gelmesiyle dammelenmesi" ifadesi sâkin vâv' dan sonra sâkin bir harf gelmesi nedeniyle vâv'ın damme alması anlamındadır. Sâkin vâv'dan sonra harekeli bir harf geldiğinde ise vâv dammelenmez.

Örnek: اِخْشَوْا الرَّجُلُ، اِخشَوْا زَيْدًا، اِخشَوْا عَبْدُ اللهِ

Kelime başında kesralı gelen vâv'ın hemzeye dönüşmesi câizdir.

Örnek: وِسَادَةٌ ← إِسَادَةٌ، وِشَاحٌ ← إِشَاحٌ

Birisi med harfi olmayan iki vâv kelime başında yan yana geldiğinde birinci vâv kesinlikle hemzeye dönüşür ancak sadece dammeli bir vâv bulunduğunda ise hemzeye dönüşmesi tercihe bağlıdır.

Bir kelimenin ism-i tasğir ve cem-i teksîrinde aynı yol izlenir. Nitekim ikisi de hareke ve sükûn yönüyle aynıdır. İlk harfi vâv olan ism-i fâilin tasğir ve cem-i teksîrinde, elifinin de vâv'a dönüşmesiyle kelime başında bir araya gelen iki vâv'dan ilki hemzeye dönüşür. فَوْعَلَ vezninde zâid ikinci vâv'ını alan وَعَدَ fiilinin birinci vâv'ı da hemzeye dönüşerek وَعَدَ ← وَوْعَدَ ← أَوْعَدَ şeklinde gelir. Örnek:

İsm-i tasgir	ضَارِبٌ ← ضُوَيْرِبٌ	وَاصِلٌ ← وُوَيْصِلٌ ← أُوَيْصِلٌ	وَاقِدٌ ← وُوَيقِدٌ ← أُوَيقِدٌ
Cem-i teksir	ضَارِبَةٌ ← ضَوَارِبُ	وَاصِلَةٌ ← وَوَاصِلُ ← أَوَاصِلُ	

"Kelimenin ikinci harfi med harfi değilse" ifadesinden elif, öncesi kesra olan yâ ile öncesi damme olan vâv'ın kastedildiği müellif tarafından ifade edilir.

Şayet kelimenin baş tarafında dammeli bir harften sonra ilki med harfi olan iki vâv yan yana gelirse birincisi isteğe bağlı olarak hemzeye dönüştürülebilir. Örnek: قَاوَلْتَ ← فُوعِلَ ← قُوِلَ زَيْدٌ ← قُؤِلَ زَيْدٌ

Müberred, fiildeki zâid vâv'ın anlaşılması açısından قُوِلَ زَيْدٌ cümlesini örnek olarak verir. Fiilin geldiği mezîd bâba göre zâid harf değişkenlik gösterebilir. قَالَ fiili Mezîd فَاعَلَ bâbında meçhul olarak قُوِلَ şeklinde gelir.

Şayet kelime başında birincisi dammeli, ikincisi med harfi olan iki vâv yan yana gelirse isteğe bağlı olarak birincisi hemzeye dönüştürülebilir. Çünkü bu durum, bir kelimede iki vâv'ın bir araya gelmesi olarak değerlendirilmez.

Örnek: وَاعَدَ ← فُوعِلَ ← وُوعِدَ زَيْدٌ ← أُوعِدَ زَيْدٌ

İki vâv'ın da sabit olduğu, yani ikincisinin med harfi olmadığı durumda ise birinci vâv'ın hemzeye dönüşmesi zorunludur. Örnekte ise فُوعِلَ vezninde gelen وَاعَدَ fiilindeki elif, med harfi olması nedeniyle kelimede sabit bir harf değildir. Fâilin isimlendirilmediği yapıya aktarılması nedeniyle med harfi olarak vâv'a dönüşür.

Müberred fâili isimlendirilmeyen yapıyla (بِنَاءٌ مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ) meçhul fiili belirtir. Bu yapıyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'den مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِن سَوْءَاتِهِمَا [468] ayetini örnek göstererek; "Kur'ân-ı Kerîm dışında وُورِيَ fiilindeki vâv'ın hemzeye dönüşmesinin kesinlikle câiz olduğunu" söyler.[469] Ayetlerdeki sarf kurallarıyla ilgili bir tevile gitmez sadece farklı kullanımın mümkün olduğunu vurgular. Müellif yâ'nın vâv gibi illet harfi olmaktan çıkmak için hemzeye mülhak olmayacağını, وَعَدْتَ veznindeki illetli vâv gibi değişmeden kalacağını belirtir.

7.12. Ecvef Fiillerde İ'lâl

Ayne'l-fiili illetli fiillerde meydana gelen i'lâl mücerred ve mezîd olarak iki kısımda eserde incelenir.

7.12.1. Sülâsî Mücerred Ecvef Fiillerde İ'lâl

Bu konu, Ayne'l-Fiili Vâv ve Yâ Olan Fiiller Bâbında işlenir.[470]

Sülâsî fiillerde vâv veya yâ'dan birisi ayne'l-fiil olarak فَعَلَ vezninde geldiğinde, bir öncesinin fethalı olması dolayısıyla elife dönüşür. Örnek: قَالَ، بَاعَ

---

468 Arâf, 7/20.

469 Eserde bu kısım هَمْزُ الوَاحِدِ olarak geçmektedir. Bu kelimeyi matbaa hatası olarak kabul ederek yerine هَمْزُ الوَاوِ ifadesini getirmeyi uygun gördük. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 95.

470 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 96-98.

Muzâri fiil, ayne'l-fiili vâv olduğunda يَفْعَل vezninden çıkarak يَفْعُل veznine girer. Zira muzâri fiildeki vâv ancak bu şekilde değişime uğramadan olduğu gibi kalır.[471] Örnek: قَتَلَ← يَقْتُلُ، قَالَ← يَقُولُ، جَالَ← يَجُولُ، عَاقَ← يَعُوقُ

Örnekteki fiillerin aslı يَقْتُلُ örneğinde olduğu gibi يَعْوُقُ ve يَجْوُلُ şeklindedir. Ancak fiil siygaları arasındaki hareke-sükûn uyumunu korumak amacıyla, muzâri يَفْعُلُ veznindeki ayne'l-fiil, mâzi عَاقَ ve جَالَ fiilinde olduğu gibi sâkin yapılır.

Mâzi (meçhul) دُعِيَ fiilindeki vâv, bir öncesinin kesra olması nedeniyle yâ'ya dönüşür. Muzârisi يُدْعَى olan bu fiilin elif-i maksûresinin yâ'dan dönüştüğü هما يُدْعَيَانِ örneğinde görülür. Fiil, دُعِيَ mâzi fiiliyle aralarındaki hareke-sükûn uyumunu korumak için bu şekle girer.

Ayne'l-fiili yâ olan فَعَلَ veznindeki mâzi fiilin muzâri siygası ضَرَبَ ← يَضْرِبُ fiilinde olduğu gibi يَفْعِلُ veznindedir. Yâ'nın değişmeden fiilde kalması için bu vezinden bir başkasına bina edilemez.[472] Örnek: بَاعَ ← يَبْيِعُ ← يَبِيعُ، كَالَ ← يَكْيِلُ ← يَكِيلُ

فَعَلْتُ vezninde vâv'lı ayne'l-fiillerin harekesi, muzâri يَفْعُلُ siygasında olduğu gibi fâu'l-fiile aktarılır. Bu durumda fâu'l-fiilin harekesi düşer. فَعَلْتُ bâbının فَعُلْتُ bâbına aktarılması nedeniyle ayne'l-fiildeki vâv'a işaret etmesi için fâu'l-fiilin üzerindeki damme buraya getirilir. İlletli harfin harekesi bir öncesine taşınmazsa, ayne'l-fiili vâv veya yâ olan fiiller bu vezinde ayırt edilemez.

Örnek: قُلْتُ، جُلْتُ

Soru: فَعُلْتُ vezninde kullanılan قُلْتُ fiili nakledilmiş bir vezin yerine asıl veznin de olamaz mı?

---

471 Ecvef-i vâvi olan fiilin muzârisi (1) يَفْعُلُ vezninde geldiğinde hareke-sükûn olarak mâzi fiile uymak için illetli vâv'la bir önceki harf arasında hareke değişimi olur. Bir önceki harf fethalı olacağından vâv elife dönüşür. (2) يَفْعِلُ vezninde de hareke değişimiyle bir önceki harf esreli olacağından vâv yâ'ya dönüşür. (3) يَفْعُلُ vezninde ise, hareke değişiminden sonra bir önceki harf ötreli olacağından vâv olduğu gibi kalır.

472 Ecvef-i yâyi olan fiilin muzârisi يَفْعِلُ şeklinde gelirse yâ harfi olduğu gibi kalır.

Cevap: فَعَلْتُ veznindeki الحَقَّ قُلْتُهُ (*Doğru söyledim*.) sözü bu veznin nakledilmiş olduğunun delilidir. Fiilin aslı فَعُلْتُ olsaydı, sadece kendi fâiliyle ilgili olan bu bâbda fiil mefûle ulaşamazdı. Zira müteaddî fiil gelmeyen bu bâbda كَرُمْتُهُ ve شَرُفْتُهُ denilemez. Damme vâv'a işaret ettiği gibi, ayne'l-fiili yâ olan فَعَلْتُ bâbındaki fiiller de kesranın yâ'ya işaret etmesi için فَعِلْتُ bâbına nakledilir.

Örnek: بِعْتُ، كِلْتُ

Soru: فَعِلْتُ vezni nakledilmiş bir vezin değil de asıl vezin olamaz mı?

Cevap: Muzârisi يَفْعِلُ olması nedeniyle mazisi aslen فَعِلْتُ bâbında gelmez. Bu bâbın mâzi vezni فَعِلَ olduğunda muzârisi de يَفْعَلُ olur.

Örnek: فَعَلَ ← يَفْعِلُ، بَاعَ ← يَبِيعُ، كَالَ ← يَكِيلُ / فَعِلَ ← يَفْعَلُ، شَرِبَ← يَشْرَبُ، عَلِمَ← يَعْلَمُ

Lâme'l-fiili yâ veya vâv olan fiiller فَعِل vezninde geldiği gibi ayne'l-fiili yâ ve vâv olan fiiller de bu vezinde gelebilir. Örnek: خِفْتُ، لَقِيَ، شَقِيَ، غَبِيَ، هِبْتُ

Bu iki fiilin (خِفْتُ ve هِبْتُ) aslen فَعِلَ vezninde gelmesinin delili muzârilerinin يَخَافُ ve يَهَابُ olmasıdır.

Soru: Neden خِفْتُ fiili فَعُلْتُ veznine taşınmıyor. Vâv, فَعِلَ vezninden فَعُلَ veznine taşınamaz mı?

Cevap: Mâzi fiil فَعَلَ vezninde geldiğinde, muzârisinde orta harfin vâv veya yâ olması nedeniyle değişiklik olabilir. Bu nedenle فَعَلَ veznindeki mâzi fiillerin muzârisi يَفْعِلُ veya يَفْعُلُ vezninde gelir. Ayne'l veya lâme'l-fiilleri boğaz harflerinden birisi olduğunda ise muzâri vezin يَفْعَلُ olur.

Örnek: صَنَعَ ← يَصْنَعُ، ذَهَبَ← يذْهَبُ

فَعِلَ veznindeki mâzi fiillerin muzârisi kesinlikle يَفْعَلُ olur.[473] İllet harflerinin değişikliği konusunda mâzi ve muzâri fiiller uyum içerisindedir.

7.12.1.1. Sülâsî Mücerred Ecvef Fiillerin İsm-i Fâillerinde İ'lâl

Bu konu, Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan Sülâsî Fiiller Bâbı'ndan sonra, Bu Fiillerden Gelen İsm-i Fâil ve İsm-i Mefûl Vezinleri Bâbı'nda ele alınır.[474]

قُلْتُ ve بِعْتُ fiillerinin ism-i fâillerinde ayne'l-fiil hemzeye dönüşür. [475] İllet harflerinde i'lâl olan fiillerin ism-i fâillerinde de bu durum görülür.[476]

قَالَ ve بَاعَ fiillerine ism-i fâil elifinin eklenmesiyle iki elif bir araya gelir. Bilindiği üzere elif sadece sâkin olabilir. Bu durumda sâkin eliflerden biri hazfedilir veya harekelenir. Hazf olduğunda kelimelerde karışıklık yaşanır. Zira kelime yapısı bozularak قَالٌ şeklinde fiil vezninde bir isme dönüşür. Diğer durumda ise aslı harekeli olan ayne'l-fiil harekelenir. Elifin harekelenerek hemzeye dönüşmesi sonucu ism-i fâil قَائِلٌ ve بَائِعٌ şeklini alır.

Soru: Nasıl هُوَ صَايَدٌ غَدًا ve هُوَ عَاوِرٌ غَدًا tarzında bir kullanım olur?

Cevap: Fiillerinde i'lâl olmayan bu kelimelerin ism-i fâillerinde de olmaz.

Örnek: عَوِرَ ، صَيِدَ، حَوِلَ، صَيِدَ/ يَصْيَدُ البَعِير

Soru: Niçin bu fiillerde قَالَ ve بَاعَ gibi i'lâl olmuyor?

Cevap: Bu fiillerin nakledildiği asıl fiillerinin öncesi ve sonrası sâkin olması nedeniyle illet harflerinde değişiklik olmaz. Zira عَوِرَ ve حَوِلَ aslen اعْوَرَّ ve احْوَلَّ fiillerinden menkuldür. Aksi halde اِخْتَارَ الرَّجُلُ و ابْتَاعَ biçiminde gelirlerdi. تَعَاوَنُوا ve تَزَاوَجُوا fiillerinden menkul اعْتَوَنُوا ve ازْدَوَجُوا fiillerinde i'lâl olmaz. Bu fiillerin

---

473 Müellif, 6. Bâbı göz ardı etmekte, fiiller konusunda da işlememektedir.

474 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 99-100.

475 قُلْتُ : Ecvef-i vâvi fiilleri ve بِعْتُ : Ecvef-i yâyi fiilleri temsil eder.

476 بَاعَ fiilinin aslı بَيَعَ, قَالَ fiilinin aslı da قَوَلَ den gelmektedir.

tek kişilik bir anlam bildirmemesi (yani müşareket bildirmesi) menkul oldukları-na en açık delildir.

Müberred'in örnek verdiği تَزَاوَجُوا ve ازْدَوَجُوا fiilleri "*evlendiler*", اعْتَوَنُوا ve تَعَاوَنُوا fiilleri "*yardımlaştılar*" anlamında olduğu görülür. Müşareket bildiren اعْتَوَنُوا ve ازْدَوَجُوا fiilleri aslen ifti'âl bâbına değil, tefâu'l bâbına aittir. Bu nedenle anlamlarının taşındığı fiiller gibi gelirler.

Aynı kök harflere sahip mezîd fiillerin anlamlarından yola çıkan müellif nakledildikleri fiillerindeki kullanımlarını tespit eder.

7.12.1.2. Sülâsî Mücerred Ecvef Fiillerin İsm-i Mefûllerinde İ'lâl

Bu konu, Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan Sülâsî Fiillerden Gelen İsm-i Fâil ve İsm-i Mefûl Vezinleri Bâbı'nda ele alınır.[477]

Ayne'l-fiili vâv veya yâ olan bir fiilin muzârisinde (يَقُولُ) olduğu gibi ism-i mefûlünde de bu harf sâkindir. Sonrasına eklenen ism-i mefûl vâv'ı nedeniyle bir araya gelen iki vâv'dan biri خَاتِمٌ مَصُوغٌ، كَلامٌ مَقُولٌ örneklerinde olduğu gibi hazfedilir. Ayne'l-fiil yâ olduğunda ise yâ veya vâv'dan biri hazfedilerek طَعَامٌ مَكِيلٌ، ثَوْبٌ مَبِيعٌ sözcükleri kurulur. Bu ism-i mefûllerin asılları مَكْيُولٌ ve مَقْوُولٌ şeklindedir.

Belirtildiği gibi مَبِيعٌ ism-i mefûlünde gelen iki sâkin harften biri hazfedilir. Sîbeveyhi ve Halil b. Ahmed el-Ferâhidî mahzûf harfin ism-i mefûl vâv'ı olduğunu ısrarla belirtir. Zira zâid vâv'ın asıl yâ'ya göre daha öncelikli hazfedilmesi gerektiği, aksi düşünüldüğünde ise مَبِيعٌ yerine مَبُوعٌ geleceği vurgulanır. Bu görüşün karşısında duran Ahfeş ise iltikâ-i sâkineyn durumunda ilk harfin hazfı veya harekelenmesi kuralı gereğince ayne'l-fiili hazfeder. Müellif, Ahfeş ile muhaliflerinin görüşlerini bir diyalog halinde aktarır. Ahfeş'e şöyle cevap verirler:

---

477 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 100-103. Bkz. 7.8. Cemi İsimlerde İ'lâl.

"Şayet birinci harf (yâ) hazfedilirse مَبِيعٌ *yerine* مَبُوعٌ *denilmesi gerekir. Çünkü yâ hazf olduğunda geriye ism-i mefûl vâv'ı kalır."* Ahfeş ise:

"Tabiki, aslının مَبُوعٌ *olduğunu biliyorum.* يَبِيعُ *muzâri fiilinde olduğu gibi yâ'nın harekesi bir öncesindeki bâ'ya verilir. Hareke değişimiyle yâ sâkin kalırken dammesi bâ'ya geçer. Kelime* مَبُيوعٌ *şeklini alırken yâ'yı olduğu gibi kelimede bırakmak için*[478] *damme kesraya dönüştürülür. İltikâ-i sâkineyn nedeniyle yâ'nın hazfı sonrasında ism-i mefûl vâv'ı, karşısında kesrâyı bulur.* مِيزَانٌ *ve* مِيعَادٌ *kelimelerinde olduğu gibi kesra vâv'ı yâ'ya dönüştürür."*

Müberred, diyalogda geçen "*Yâ'yı olduğu gibi kelimede bırakmak için damme kesraya dönüştürülür"* ifadesini açıklar.

Bu değişim aslen أَفْعَلُ vezninin cemisi فُعْلٌ vezninde gelen بِيضٌ sözcüğünde olduğu gibidir. Nitekim أَحْمَرُ ve أَصْفَرُ sıfatlarının cemisi حُمْرٌ ve صُفْرٌ'da olduğu gibi أَبْيَضُ'nun cemisi de فُعْلٌ vezninde gelir. Ancak bâ'ın kesralanması sonucu dammenin gitmesiyle yâ med harfine dönüşerek sâkin kalır.

Muarızların "*Tamam, şimdi sözünden geri döndün."* ifadesi, sadece cemi kelimeler de bu değişikliği öngören ancak müfredlerde uygulamayan Ahfeş'e cevap niteliğindedir. Zira o, البَيَاضُ sözcüğünü müfred olarak فُعْلٌ veznine alsaydı sadece بُوْضٌ olarak getirirdi.

Sîbeveyhi, Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ve diğer Basra ekolüne mensup nahivciler de مَعِيشَةٌ kelimesinin مَفْعُلَةٌ veya مَفْعِلَةٌ vezninden gelebileceğini ancak بِيضٌ kelimesinde olduğu gibi dammenin kesraya dönüşeceğini dile getirirler.[479] Nitekim دِيكٌ ve فِيلٌ gibi sözcükler müfred veya cemi olmaları fark etmeksizin

---

478 Yâ harfi muzâri fiilde bir değişikliğe uğramadan olduğu gibi kalır. Buradaki gerekçe muzâri fiil ile ism-i mefûl arasında olması gereken uyumdur.

479 مَعِيشَةٌ kelimesi يَعِيشُ ← عَاشَ fiilinden مَفْعُلَة veznine geldiğinde مَعِيشَةٌ ← مَعْيُشَةٌ ← مَعْيُشَةٌ şeklinde değişime uğrar.

hem فِعْلٌ hem de فُعْلٌ vezninde gelebilir. Şair şiir zarureti nedeniyle i'lâl olan مَبِيعٌ ism-i mefûlünü مَبِيُوعٌ olarak asıl bâbında kullanabilir. Bu duruma şiirlerde geçen مَغِيُوم ve مَطِيُوبَةٌ kelimeleri şahittir.

حتّى تذكّرَ بَيضاتٍ وهيَّجَهُ يومُ الرَّذاذِ عليه الدَّجْنُ مَغِيُومُ[480]

نُبِّئتُ قَوْمُكَ يَحْسَبُونَكَ سَيِّدًا وَإِخَالُ أَنَّكَ سَيِّدٌ مَغْيُونُ[481]

وكأنَّها تُفَّاحةٌ مَطِيُوبَةٌ [482]

Müellif konuyla ilgili Basra ekolünün ortak görüşünü belirtir: *"Vâv harfi, yâ gibi kullanılamaz. Zira bu durumda* مَقْوُولٌ *denilmesi gerekir. İki vâv arasındaki damme, dilde ağır kaçması nedeniyle bu kullanım uygun olmaz."*

Müellif Basra ekolüne ait bu görüşe karşı çıkarak, benzer örnekleri mevcutsa bunun zaruret anında النَّئُور ve سِرْتُ سُوُورًا örneklerinde olduğu gibi yapılabileceğini, zira i'lâlin fiillerde asıl olduğunu, zaruret halinde isimlerde göz ardı edilebileceğini belirtir. Müberred iki beyitle النَّئُورِ ve الغُوُور kelimelerini şahit getirir.

كَأَنَّ عَيْنَيْهِ مِنَ الغُوُورِ [483]

وغيَّرَ ماءُ المَرْدِ فاها فَلَوْنُهُ كَلَوْنِ النَّئُورِ وَهِيَ أَدْمَاءُ سَارُهَا[484]

Müberred, şiirlerde iki vâv ve iki dammeyle gelen örnekleri sadece iki vâv ve arasında bir damme bulunan vâv'lı ism-i mefûlden daha ağır niteler.[485]

---

480 Bu beyit Alkama b. Abd'e nispet edilmektedir. Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 101; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, s. 112.

481 Bu beyit el-Abbâs b. Merâdîs'e nispet edilmektedir. Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 102.

482 İbn Cinnî, *et-Tasrîfu'l-Mâzinî*, I, s. 286.

483 Bu beyit Accac'a nispet edilmektedir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 103.

484 Bu beyit Ebû Züeyb el- Huzeylî'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 103; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 261.

485 Bu örnek, bu tür bir kullanımın Müberred açısından sakıncalı olmadığını gösterir.

7.12.1.3. Sülâsî Mücerred Ecvef İsimlerde İ'lâl

Bu konu Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan Üç Harfli İsimler Bâbı'nda ele alınır.[486]

Ayne'l-fiili illetli üç harfli isimler, فَعَلَ vezninde geldiklerinde, harekeli orta harflerinin öncesi fethalı olması nedeniyle قَالَ ve بَاعَ fiilleri gibi zorunlu olarak i'lâl olur. Örnek: دَارٌ، بَابٌ، سَاقٌ

Soru: Neden üç harfli isimler zâid harf alan mezîdlerinde olduğu gibi, fiilleriyle aralarında fark oluşması için asıl harfleriyle gelmez?

Cevap: Zâid harf alan fiillerin ayne'l-fiilleri, harekelerini önceki harfe naklederek sâkin olurken zâid harf almayanlar harekelerini aktarmazlar. Bu durum iki fiil türü arasındaki temel farkı oluşturur.

Zâid harfler, çekimlenmemiş fiil vezinleriyle isimleri eşleştirir. Fiil vezinlerinde gelmeleri nedeniyle kesralanıp tenvîn almayan Mezîd isimler fiilleriyle karışır. Ancak üç harfli isimlerin tenvîn ve kesra almasıyla oluşan farklılık fiil ve isimlerin birbirine karışmasını önler. فَعَلَ (ecvef) vezninde gelen isim ve fiiller, önceleri fethalı yâ ve vâv harflerinin harekeli olması nedeniyle قَفًا ve غَزًا (nakıs) kelimelerinde olduğu gibi i'lâl olur.

أَفْعَلَ ve benzer vezinlerdeki mezîd fiillerin illet harfleri, harekelerini bir önceki harfe taşıyarak i'lâl olurken, aynı vezindeki amel etmeyen mezîd isimlerde bu durum gerçekleşmez. Çünkü fâu'l-fiilleri sâkin olan فَعَلَ vezni üzerine bina edilen أَفْعَلَ ve benzer vezinlerdeki fiillerin illet harflerinde değişim olurken, bu vezindeki amel etmeyen isimlerin yâ ve vâv harfleri i'lâl olmaz.

Ayne'l-fiili illetli فَعُلٌ veya فَعِلٌ veznindeki isimler, harekeli orta harflerinin öncesi fethalı olması nedeniyle خَافٌ ve طَالٌ kelimelerinde olduğu gibi i'lâl olur. Ancak فَعْلٌ vezninde, sondan bir öncesi sâkin vâv ve yâ gelen isimler i'lâl olmaz, olduğu gibi kalır. Örnek: قَوْلٌ، بَيْعٌ

---

486 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 111-114.

Fiillerindeki illet harflerinde değişiklik olmayan القَوَدُ، الصَّيَدُ، الخَوَنَةُ، الحَوَكَةُ masdarları da bu şekilde gelir. Örnek: رَجُلٌ حَوِلٌ وعَوِرٌ (فَعِلٌ)

الصَّيَدُ masdarlarındaki illet harfleri, fiillerinde de aynı durum söz konusu olması nedeniyle i'lâl olmaz. Fiillerindeki illet harflerinde değişiklik olan masdarlarla olmayanlar birbirinden farklıdır. Nitekim عَوِرَ ve حَوِلَ fiilleri اعْوَرَّ ve احْوَلّ fiillerinden masdarlarıyla birlikte nakledilmelerinden dolayı fiillerinde illet harfi değişikliği olmaz. الأَصْيَدُ ve العَوَرَ ، الحَوَلُ kelimesinin türediği

7.12.2. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerde İ'lâl

1. Bu konu, Sülâsî Ecvef Fiiller ile İsm-i Fâil ve İsm-i Mefûl Vezinleri Bâbı' ndan sonra, Bu Bâbın Zâidleri Bâbı'nda ele alır.[487]

Sülâsî mücerred fiilin aslı فَعَلَ vezni olup illet harflerinin i'lâlinden sonra ancak bu vezne zâid harf eklenebilir. İ'lâl olmayacak fiillerin illet harflerinde bir değişiklik söz konusu değildir.

İllet harfleri öncesinde harekeli bir harfi bulunan mu'tel mezîd fiiller, mücerredler fiiller gibi i'lâl olurken; illet harflerinin öncesi sâkin fiiller, iki sâkin harfin bir araya gelmemesi için illet harflerinin harekesi nakledilerek i'lâl edilir. Fiil içerisinde tüm değişiklikler yapıldıktan sonra zâid harf eklenebilir. Hemze zâid harf olarak fiilin başına أَقَامَ، أَجَادَ، أَصَابَ örneklerinde olduğu gibi gelir.

Sülâsî mücerred قَالَ ve بَاعَ fiillerinin aslı قَوَلَ ve بَيَعَ olduğu gibi bu fiillerin aslı da أَقْوَمَ ve أَجْوَدَ şeklindedir. Vâv ve yâ harflerinin harekesi fâu'l-fiile nakledilerek i'lâl gerçekleşir. İllet harfi, bir öncesi fetha olursa elife, damme olursa vâv'a, kesra olursa yâ'ya dönüşür. أَقَامَ fiilinde öncesi fetha olması nedeniyle vâv elif kalb olmuştur. Muzâri çekimi يُقِيمُ olan bu fiilin aslı يُقْوِمُ'dur. Sülâsî mücerredi يَقْتُلُ vezninde gelen يَقُولُ ← يَقْوُلُ fiili gibidir. İfâl bâbının muzârisinde illet harflerinin vâv ya da yâ olması farklılık göstermez. Zira vezin gereği vâv da yâ'ya dönüşür.

---

487 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 104.

2- Ayne'l-Fiili İlletli Kelimelerin Çekimi Bâbı'nda, القَوْلُ masdarındaki vâv'ın vâv'a idgâmıyla افْعَوْعَلَ vezninde اقْوَوَّلَ, البيْعُ masdarındaki vâv'ın yâ'ya idgâmıyla aslen ابْيَوْيَعَ iken ابْيَيَّعَ şeklini aldığı belirtilir. Fâili isimlendirilmeyen (meçhul) yapıda ise vâv'ın med harfi olması nedeniyle fiillerin idgâmsız ابْيُوِيعَ ve اقْوُوِلَ olarak kullanılacağı vurgulanır.[488]

7.12.2.1. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerin Masdarlarında İ'lâl[489]

Bu bâbda masdarlar إِقَامَةً، إِرَادَةً، إِبَانَةً biçiminde gelir. Ancak masdarların aslı إِقْوَامًا ve إِبْيَانًا'dir.[490] Fiillerde olduğu harekeleri vâv/yâ harfleri i'lâl olur. Öncesi fethalı illet harfinin elife dönüşmesiyle bir tanesi if'âl bâbının olmak üzere bir araya gelen iki eliften birisi iltikâ-i sâkineyn nedeniyle hazfedilir. Sîbeveyhi ve Halil b. Ahmed el-Ferâhidî zâid harfin, Ahfeş ise daha önce مَبِيعٌ kelimesiyle ilgili belirttiği üzere ayne'l-fiilin hazf olacağı görüşündedir. Her iki görüş de uygundur. Bunun yanında أَفْعَلْتُ إِفْعَالًا vezninde gelen masdarda yapılan hazfa ivaz olarak hâ (ة) eklenir. Nitekim masdar-ı binâ-i merre kalıbında olduğu gibi masdarlara hâ eklenmesi bir sorun oluşturmaz. Masdarların yanı sıra hazf yapılan diğer kelimelere de hâ ivaz olarak gelir. Cem-i müennes isimlerde illet harfinin hazfı sonucu hâ eklenir. Örnek:

أَحْسَنْتُ إِحْسَانًا، أَكْرَمْتُ إِكْرَامًا، أَقْوَمْتُ إِقْوَامًا ← أَقَمْتُ إِقَامَةً

بِطْرِيقٌ← بَطَارِيقُ / بَطَارِقَةٌ، زِنْدِيقٌ ← زَنَادِيقُ/ زَنَادِقَةٌ، صَيْقَلٌ←(صَيَاقِلُ) / صَيَاقِلَةٌ، حِمَارٌ ← أَحْمِرَةٌ

Diğer vezinlerin masdarlarında da hazf yapıldığında hâ (ة) ivaz olur.

Örnek: اِسْتَخْرَجَ اسْتِخْرَاجًا، اِسْتَطْوَعَ اِستِطْوَاعًا ← اِسْتَطَا عَ اِسْتِطَاعَةً، اِسْتَقَامَ اِسْتِقَامَةً

---

488 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 176-178.

489 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 104-105.

490 *el-Muktedab*'ta إِقْوَامَة ve إِبْيَانَة şeklinde yazmaktadır. Baskı hatası olduğunu düşünmekteyiz. Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 104.

اِخْتَارَ اِخْتِيَارًا ve اِنْقَادَ اِنْقِيَادًا masdarlarına bakıldığında yukarıda belirtilen konunun dışında kaldıkları görülür. Zira fethalı yâ'dan önce kesra gelmesi nedeniyle illet harfinde değişiklik olmaz. Buradaki illet harfi isim ve fiillerin sonunda gelen bir öncesi kesralı mansûb yâ ile benzerlik gösterir.

Örnek: رَأَيْتُ قَاضِيًا، أَنْ يَقْضِيَ

اِنْقِيَادًا masdarın vâv, قُمْتُ fiilinin masdarı قِيَامًا da olduğu gibi kesrayla fetha arasında kalması nedeniyle yâ'ya dönüşür(قِوَامًا ← قِيَامًا، اِنْقِوَادًا←اِنْقِيَادًا).

7.12.2.2. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerin Meçhullerinde İ'lâl[491]

Bu tür fiiller sülâsîlerinde olduğu gibi i'lâl edilir. Sonra sahih fiillerde olduğu gibi baş tarafına değişikliğe uğramayan zâid (hemze) eklenir. أُخْرِجَ sahih fiil vezninde gelen أُقْوِمَ عَبْدُ اللهِ fiilindeki vâv bir öncesindeki sâkin harfle karşılaşması sonucu ona harekesini verir. Kâf kesralanırken harekesinin ayrılmasıyla sâkinleşen vâv yâ'ya dönüşür. Bu suretle fiil قَدْ أُقِيمَ عَبْدُ اللهِ şeklini alır.

Üçüncü harfi dammeli olmayan fiilin vasıl hemzesinin bu surette gelmesini sorgulayan müellif cevaplamak üzere şu soruyu yöneltir:

Soru: Neden اُنْقِيدَ ve اُخْتِيرَ fiillerinde vasıl elifi dammelidir?

Cevap: Bu fiiller اُنْفُعِلَ ve اُفْتُعِلَ bâblarından gelir. قِيلَ ve بِيعَ fiillerinde olduğu gibi bunların da ayne'l-fiilin harekesi bir öncesindeki harfe aktarılır. Çünkü اُخْتِيرَ fiilinin "تِيرَ " kısmı ile اُنقِيدَ fiilinin "قِيدَ " kısmı قِيلَ ve بِيعَ fiillerinde olduğu gibidir.

Müberred, meçhul ve orta harfi vâv veya yâ olan fiillerin üç lehçesinin de kullanıldığını gelen açıklamalarında belirtir. قِيلَ ve بِيعَ örneklerine ek olarak اُسْتُفْعِلَ bâbından اُستُطِيعَ örneğini verir. İkinci olarak بُوعَ ve قُولَ şeklindeki kullanımın lehçeye göre yapıldığını belirtir. Örnek verilmemesine rağmen kullanımın

491 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 105-106.

اُخْتُوِرَ ← اُخْتَارَ şeklinde olduğu anlaşılır. Son olarak da işmâm fikrini benimseyenlerin de bu yapıyı kendilerince kullanacağını belirtir: اُخْتُوِرَ ← اُخْتِيرَ şeklinde tâ'nın harekesi dammeye, yâ'nın da vâv'a doğru işaret edilerek kelimenin asıl yapısı gösterilmeye çalışılır.[492]

7.12.2.3. Sülâsî Mezîd Ecvef Fiillerden Müştak İsimlerde İ'lâl

Bu konu, Sülâsî Ecvef Fiiller, İsm-i Fâil ve İsm-i Mefûl Vezinleri ve sonrasında gelen Bu Fiillerden Alınan İsimler Bâbı'nda ele alınır.[493]

Basralı nahivciler aşağıda belirtilen şartları taşıyan tüm kelimelerdeki lîn harflerinin aynı değişikliğe uğrayabileceği görüşündedir.

> *"Fiil vezinlerinde gelen ancak zâid harfleri fiillerle aynı olmayan isimlerdeki lîn harfleri, fiillerde olduğu gibi i'lâl olur. Aynı vezinde gelen ve aldıkları zâid harfleri fiillerle aynı konumda olan isimlerde bu durum değişmez"*

Bu kural sadece fiilleriyle aynı vezinde olan sarih ve mimli masdarlar veya fiilin işlendiği zaman ve mekâna, yani ism-i zaman ve ism-i mekâna ait isimler için geçerlidir. Fiillerden türeyen ve belirtilenlerin dışında kalan isimlerin illet harflerinde değişiklik yapılması zorunlu değildir.

البَيْعُ ve القَوْلُ masdarları مَفْعَلٌ vezninde مَقَالٌ ve مَبَاعٌ şeklini alır. Bu isimlerin fiillerdeki karşılığı أَبَاعَ ve أَقَالَ vezinleridir. İsimlerin başındaki mîm, fiillerin başındaki hemze gibidir. Ancak bu durum mîm'in fiillere zâid olarak gelmemesi nedeniyle isimlerle fiillerin karışmasına neden olmaz. مُفْعَلٌ vezninde مُقَالٌ ve مُرَادٌ olarak gelen isimlerin fiil vezinlerindeki karşılığı يُقَالُ ve يُرَادُ şeklindedir.

İsm-i zaman, ism-i mekân, mimli masdar anlamı taşımayan bir kelime مَفْعَلٌ vezninde القَوْلُ ve البَيْعُ masdarlarından هذا مَقْوَلٌ ve مَبْيَعٌ şeklinde gelir. Bu kullanım isimlerde مَزْيَدٌ vezni gibidir.

---

492 Fatih Çollak, "Revm", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XXXV, 2008, s. 32.

493 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 107-110.

Örnek: إن الفُكَاهَةَ مَقوَدَةٌ إِلَى الأَذَى (*Şaka, sıkıntıya sebep olur.*)

مَفْعَلٌ vezninde isim olarak gelen مَرِيَمُ masdar olduğunda ise sadece مَرَامًا şeklinde kullanılabilir: ism-i zaman ve ism-i mekân olarak هَذَا مَرَامُكَ denir. Bunun gibi اِسْتِخَارَةً ve اِنْقِيَادًا masdarlarının ifade ettiği manaları taşıyan isimler de fiil vezinlerine uyumlu olarak اِسْتَخْرْتُ مُسْتَخَارًا ve اِنْقَدْتُ مُنْقادًا şeklinde kullanılır.

Sülâsî mücerred dışındaki fiiller baş taraflarına zâid mîm alarak, mefûlat kapsamında bu fiillerin ism-i mefûl, mimli masdar, ism-i zaman ve ism-i mekân anlamında isim olurlar. Müberred, iki ayetle istişhâd ederek مُنزَلًا ve مُرْسَاهَا kelimelerini şahit gösterir.

وَقُل رَّبِّ أَنزِلْنِي مُنزَلًا مُّبَارَكًا[495] بِسْمِ اللّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا[494]

İsm-i fâil يُفْعِل ism-i mefûl de يُفْعَل fiil vezinlerinden gelir. İsim ve fiili birbirinden ayırmaya yarayan bir işaret olarak kelime başına dammeli mîm getirilir.

Örnek: يُرِيدُ ← مُرِيدٌ، يُقِيمُ ← مُقِيمٌ، يُرادُ ← مُرادٌ، يُقامُ ← مُقامٌ

Fiil anlamı taşımayan isimlerin başına eklenen zâid mîm ise illet harflerinde bir değişiklik oluşturmaz.[496] Örnek: رَجُلٌ مِقْوَلٌ، مِخْيَطٌ، مِشْوارٌ ، مِسْواكٌ

Örneklerden مِشْوارٌ da الشَّارَةُ kelimesinden türemiştir. İsimler, sadece fiillerin görevlerini üstlendiklerinde illet harflerinde değişiklik olur. Bu durum söz konusu olmadığında ise kendi vezinlerinde gelirler. قُلْتُ ve بِعْتُ fiilleri جَعْفَرٌ veznine alınırsa قَوْلَلٌ ve بَيْعَعٌ olur.

Soru: Neden قَوْلَلٌ ve بَيْعَعٌ kelimeleri دَحْرَجَ fiil vezninde gelmesine rağmen illet harfleri i'lâl olmaz?

494 Hûd, 11/41.
495 Mu'minûn, 23/29.
496 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 108-110.

Cevap: İ‘lâl olmamasının iki nedeni vardır. Birincisi دَحْرَجَ bâbına mülhak olması nedeniyle hareke uyumu bozulmadan onun gibi kullanılır. Diğeri ise vâv ve yâ rubâî bâbda sadece muda‘af gelir, tek başına kullanılmaz. Bu nedenle de الوَحْوَحَة ve الوَعْوَعَة örneklerinde olduğu gibi i‘lâl olmaz.

قَالَ fiilindeki kâf (ق) ve بَاعَ fiilindeki bâ (ب) gibi harekeli bir harften sonra gelen müteharrik yâ ve vâv harfleri bir öncelerine kendi harekelerini aktaramaz. Benzer durumun olduğu انْقَادَ و اخْتَارَ الرَّجُلُ örneğinde ise اخْتَارَ fiilinin aslı الخَيْرُ masdarından افْتَعَلَ bâbında gelen اخْتَيَرَ'dır. انْقَادَ fiili de انْفَعَلَ bâbında القَوْدُ masdarından gelir.

Fiil vezinlerinde gelen ve zâid harfleri fiillerin zâid harfleriyle aynı olan isimlerin hiçbirinin illet harflerinde bir değişiklik olmaz. Aksi durum karışıklığa neden olur. Mesela أَفْعَلُ vezninde البَيْعُ ve القَوْلُ kelimeleri (ism-i tafdîl kalıbında) زَيْدٌ أَقْوَلُ النَّاسِ و أَبْيَعُهُمْ: Örnek. şeklinde gelir أَبْيَعُ ve أَقْوَلُ

Örnek cümlede gözlenen bu durum isim (أَقْوَلُ) ile (أَقَالَ) fiilin karışmaması içindir. Aksi halde illet harfleri değişikliğe uğrayan أَخَافَ ve أَرَادَ gibi fiillerle isimler karışır. İsimler أَبِيعُ ve benzeri fiillerle karışmaması için أَقْوِلَةٌ ve أَبْيِعَةٌ şeklinde gelir.

Müellif'in verdiği bu iki örneğin sonunda tâ harfi bulunur. Bu harfin telaffuzu kelime sonunda çoğunlukla yapılmadığından fiille ismin karışmasını önleme noktasında yeterli bir katkıda bulunmayacağı açıktır. Bu nedenle isim vezinlerinin illet harflerinde değişiklik yapılmaz. Müenneslik elifi göz ardı edildiğinde أَفْعِل vezninde olduğu ortaya çıkan أَفْعِلَاءُ veznindeki أَبْنِيَاءُ kelimesi de i‘lâl olmaz. Nahivcilerin ortak kabulü bu çerçevededir.

Sîbeveyhi, Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ve diğer Basra ekolü mensupları ise fiil vezinlerinde gelmeyen veya fiil vezinleriyle aralarında sadece hareke farkı olan zâid isimlerdeki illet harflerinde i‘lâl yapar. Onlara göre:

> *"القَوْلُ kelimesi تِفْعِلٌ vezninde تِقْوِلٌ olarak gelir ancak aslı تِفْوِلٌ şeklindedir. Harekesinin bir öncesine taşınmasıyla sâkin olan vâv önce-*

sindeki kesra nedeniyle yâ'ya dönüşür. البَيْعُ *ve* القَوْلُ *kelimeleri* تُفْعُلٌ *vezninde* تُبُوْعٌ *ve* تُقُوْلٌ *olorak gelir."* Örnek:

البَيْعُ ← بِفْعِلٌ← تِبِيعٌ	القَوْلُ ← بِفْعِلٌ← تِقِيْلٌ	البَيْعُ ← تُفْعُلٌ← تُبُوْعٌ	القَوْلُ ← بِفِعِلٌ← تُفْعُلٌ

Fiilden müştak mimli masdar, ism-i zaman ve ism-i mekân olmayan bu kelimeler baş tarafına mîm alan isimler gibi değerlendirilir. Yapılan i'lâlin gerekçesi zâid harflerin fiillerde olduğu gibi gelmesiyle açıklanırken, hareke farklılığının oluşacak karışıklığı önleyeceği belirtilir.

Müellifin naklettiği bilgilerden, Sîbeveyhi, Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ve diğer Basra ekolü mensuplarının تِقِيْلٌ ve تُفْعُلٌ vezinlerinde fiil gelmemesine rağmen bu vezinlerde illet harflerini i'lâl ettikleri, aynı zamanda fiillerden müştak olmamalarına rağmen baş tarafına mîm alarak mimli masdar vezinlerinde gelen isimlerde de bu durumun geçerli olduğu anlaşılır. Fiil ve ismi ayıran ufak bir farkın (hareke veya harf) i'lâle gerekçe oluşturmada yeterli olduğu belirtilir. Müberred ise *"Ben böyle düşünmüyorum. Fiilden müştak olmamaları nedeniyle fiillerde olduğu gibi illet harflerinde i'lâl olmaz."* diyerek isimlerdeki i'lâli aşağıdaki şartlara bağlar. Aksi durumda ise i'lâlin gerekli olmadığını değerlendirmektedir.

1. İsimler fiillerden müştak olmalı,

2. Fiilleriyle aynı vezinde gelmeli,

3. Zâid harfleri aynı konumda olmalı,

4. Mimli masdar, ism-i fâil ve ism-i mefûl gibi fiil görevi üstlenmeli,

5. Fiille isim arasında, isimlerin önünde gelen mîm harfi gibi, karışıklığa neden olmayacak belirgin bir fark bulunmalıdır.

7.12.2.4. Ayne'l-Fiili Sâkin Ecvef İsim ve Fiillerin İ'lâli

Bu konu, Öncesi veya Sonrası Sâkin Yâ ve Vâv'ın İ'lâl Olmayacağı Bâbı'nda ele alınır.[497] Müellif konuya بَايَعَ ،قَاوَلَ örnekleriyle başlar.

---

497 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 133.

Örneklerdeki vâv ve yâ'nın öncesinde elif vardır. Şayet bu illet harflerinde değişiklik olursa, bir kelime içerisinde art arda iki ayrı değişiklik yapılması gerekir. Bu nedenle bir öncesinde lîn harfi bulunan lîn harfinin harekesi taşınmaz. Örnek: فُعَّلٌ ← رَجُلٌ قُوَّلٌ، فَعَّالٌ← رَجُلٌ قَوَّالٌ، بَيَّاعٌ، فُعَّالٌ ← قَوْمٌ قُوَّالٌ، أَفْعَالٌ ← أَقْيَادٌ، أَحْوَالٌ

İçerisinde öncesi sâkin illet harfi bulunan isimler de bunlara kıyas edilir.

أَهْوِنَاءُ، أَبْنِيَاءُ، أَخْوِنَةٌ، أَعْيِنَةٌ cemi isimlerindeki illet harfleri olduğu gibi bırakılır. أَعْيِنَةٌ kelimesinin müfredi عِيَانٌ olup "saban demiri, pulluk" anlamındadır.[498] Bu kelimelerin başlarındaki hemze fiillerde gelen zâid bir harftir. İsimle fiil arasında fark oluşması için bu tür kelimelerdeki yâ ile vâv olduğu bırakılır. Öncesi elif olan yâ ve vâv diğer bâblarda da i'lâl olmaz.

Örnek: سَايَرَ ، تَسَايَرَ القَوْمُ، تَقَاوَلوا، تَبَايَعُوا

7.13. Nâkıs Fiillerde İ'lâl

1. Sülâsî Mücerred Nâkıs Fiillerde İ'lâl

a) Bu konu Lâme'l-Fiili İlletli Fiiller Bâbı'nda ele alınır.[499]

Sülâsî mücerred فَعَلَ vezninin lâme'l-fiili vâv olduğunda, bu harfin gözükmesi için fiilin muzârisi يَفْعُلُ vezninde gelir.

Örnek: غَزَا ← يَغْزُو، عَدَا ← يَعْدُو، لَهَا ← يَلْهُو

b) Ayne'l-Fiili Vâv ve Yâ Olan Fiiller Bâbı'nda bu konu ele alınır.[500]

Sülâsî mücerred فَعَلَ vezninin lâme'l-fiili yâ olduğunda bu harfin gözükmesi için fiilin muzârisi يَفْعِلُ vezninde gelir.

Örnek: رَمَى ← يَرْمِي، قَضَى ← يَقْضِي، مَشَى ← يَمْشِي

498 Kelime anlamını Müberred vermiştir.

499 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 134,135.

500 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 96, 134, 135.

Lâme'l-fiildeki illet harfine damme ve kesra ağır gelmesi nedeniyle هَذَا قَاضٍ örneğinde görüldüğü gibi ref ve cer halinde bu harfler sâkin, nasb durumunda harekeli olur. Örnek: أُرِيدُ أَن تَرْمِيَ، أَن تَغْزوَ، رَأَيْتُ قَاضِيًا، غَازِيًا

Bu tür fiillere cezmeden bir edat eklendiğinde, sâkin harflerinin hazfıyla meczûm olurlar. Çünkü *cezm* "hazfetmek" demektir. Fiilin sonu harekeli olduğunda hareke, sâkin olduğunda ise harf hazfedilir. Örnek:لَمْ يغزُ، لَمْ يَرمِ، لَمْ يَخشَ

Vâv ve yâ harfleri ayne'l ve lâme'l-fiil olduklarında فَعِلَ vezninde gelebilirler. Örnek: شَقِيَ الرَّجُلُ، غَبِيَ مِن الشَّقْوَةِ والغَبَاوَةِ، خَشِيَ مِن الخَشْيَةِ

يَفْعَلُ muzâri vezninde fiiller zorunlu olarak يَخْشَى ve يَرْضَى şeklinde gelir. Ayne'l-fiil nasb olduğunda, elif hareke alamayacağı için lâme'l-fiil sâkin olur. Fiil cezm olduğunda ise elif hazfedilir. Örnek: رَأَيْتُ المُثَنَّى

2. Sülâsî Mezîd Nâkıs Fiillerde İ'lâl

Bu konu, Lâme'l-Fiili İlletli Fiiller Bâbı'ndan sonra, Bu (Nâkıs) Fiillerin Mezîdleri Bâbı'nda ele alınır.[501]

Zâid harfler sahih fiillere eklendikleri gibi nâkıs fiillere de eklenirler.

Örnek: غَزَا الرَجُلُ ← أَغْزَيْتُهُ، جَرَى الفَرَسُ ← أَجْرَيتُهُ، أَعْطَى الرَّجُلُ

Anlamı "aldı" olan عَطَا ← يَعْطُو fiili أَعْطَى şeklinde mezîd olduğunda "verdi" anlamı kazanır. اسْتَفْعَلَ، فَاعَلَ، افْعَوْعَلَ ve diğer fiil vezinleri de bu şekilde zâid harf alır. Ancak baş tarafına eklenen dördüncü harfî zâid elif (hemze) olan if'âl bâbının ayne'l-fiilinin vâv veya yâ olması aynıdır. Zira muzâri يُفْعِلُ vezninde lâme'l-fiil vâv bile olsa bir öncesindeki kesra nedeniyle yâ'ya dönüşür.

Örnek: يُغْزِي، يُعْدِي، يَسْتَغْزِي

501 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 136.

Bu bâbın illet harflerindeki değişim, öncesi kesralı sâkin vâv'ın مِيزَانٌ kelimesinde yâ'ya dönüşmesi gibidir. غُزِيَ، دُعِيَ meçhul fiil örneklerinde olduğu gibi اسْتَغْزَيْتُ، أَغْزَيْتُ fiillerindeki vâvlar da yâ olur. Zira muzârisi هُمَا يُدْعَيَانِ، يُغْزَيَانِ olan bu fiillerin vâv'ları, mâzi-muzâri uyumu nedeniyle yâ'ya dönüşür.

Soru: تَرَجَّى ve تَغَازَى fiillerinin muzâri siygalarında kesra olmamasına rağmen neden asıl harfleri vâv değil de yâ olur? Ayrıca تَغَازَى← يَتَغَازَى ، تَرَجَّى← يَتَرَجَّى fiillerinde kesra harekesi görülmediği halde neden تَعَازَيْنَا ve تَرَجَّيْنَا şeklinde kullanırlar?

Cevap: Bu fiillerdeki zâid tâ, illet harflerinde غَازَى← يُغَازِي، رَجَّى← يُرَجِّي şeklinde değişim olduktan ve vâv yâ'ya dönüştükten sonra eklenir. تَغَازَى ← يَتَغَازَى fiillerinin bir kişiyle gerçekleşmemesi bunun delilidir. تَغَازَى زَيْدٌ denilmesi için cümlenin sonuna عَمْرٌو gibi bir fâil daha eklenmesi gerekir.

Müberred, تَغَازَى fiilinin işteşlik kazanması için ت harfi aldığını, fiildeki bu değişimin ت harfinin almasından önce gerçekleştirdiğini belirtir.

7.13.1. Sülâsî Nâkıs Fiillerden Müştak İsimlerde İ'lâl

1. Bu konu, Mücerred ve Mezîd Nâkıs Fiillerden Gelen İsimler Bâbı'nda "Bu isimlerin masdarları, ism-i zaman ve mekânları" olarak ele alınır.[502]

فَعَلَ vezninde bu yapıda bulunan tüm fiillerin ism-i fâilleri diğer sülâsî mücerred fiiller gibi فَاعِل'dir. Örnek: غَزَوْتُ ← هَذَا غَازٍ ، رَمَيْتُ← هَذَا رَامٍ، خَشِيتُ ← هَذَا خَاشٍ

Bu isimlerin illet harflerindeki değişim fiilleriyle aynıdır. Ref durumunda يَغْزُو ve يَرْمِي örneklerinde olduğu gibi fiillerinin i'râbı sâkin olur. Cezim durumunda لَمْ يَغْزُ ve لَمْ يَرْمِ örneklerinde olduğu gibi illet harfleri hazfedilir. İsimlerin ref ve cer halinde هذا غازٍ ve مَرَرْتُ بِغَازٍ örneklerinde olduğu gibi ism-i fâil yâ'sı

---

502 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 137.

sâkin olur. Bu kural, bir öncesi kesralı yâ harflerinin tamamı (menkus isimler) için geçerlidir. Nasb durumunda fethanın hafifliği nedeniyle ism-i fâil رَأَيْتُ قَاضِيًا وغَازِيًا olarak gelir. Fiiller ise sonu fethalı olarak لَنْ يَغْزُوَ، لَنْ يَرْمِيَ şeklinde gelir. Bu fiillerden türeyen tüm isimler sahih fiillerden türeyenlerle aynıdır. Sadece ref ve cer durumunda fillerde olduğu gibi sonları sâkin, nasb olduklarında ise fethalı olurlar. Örnek:

أَغْزَى ← يُغْزِي ← لَنْ يُغْزِيَ، اِستَعْطَى ← هو يَسْتَعْطِي ← لَنْ يَسْتَعْطِيَ← رَأَيْتُ مُسْتَعْطِيًا

أَعْطَى← يُعْطِي← لَنْ يُعْطِيَ

2. Bu konu, Ayne'l-Fiili İlletli Kelimelerin Çekimi Bâbı'nda da ele alınır.[503]

مَغزُوٌّ ve مَرمِيٌّ isimlerindeki vâv'lar ism-i mefûl vâv'ı olup herhangi bir harften dönüşmemesi nedeniyle diğer sahih harflerden farklı değildir. Farklı bir değerlendirilme yapıldığında ise bir öncesi damme olduğundan dolayı idgâm yapılamaz. Örnek: ظَلَمَا وَاقِدًا، اغْزِي يَاسِرًا، ظَلَمُوا وَاقِدًا

Müellif, ism-i mefûl vâv'ının idgâmını diğer sahih harflerden ayrı tutmaz.

ظَلَمَا وَاقِدًا örneğindeki vâv ise med harfi olması nedeniyle ظَلَمُوا وَاقِدًا deki elif ve اِغْزِي يَاسِرًا deki yâ gibi idgâm olmaz. Öncesi kesra olan yâ ile öncesi damme olan vâv idgâm olmaz. Bu harfler sadece önceleri fetha olduğunda idgâm-ı misleyin olarak idgâm olur. Örnek: (رَمَوَّاقدًا)، اخْشَى يَاسِرًا (اخْشَيَّاسِرًا) رَمَوْا وَاقِدًا

3. Birden Fazla İllet Harfi Alan Fiillerin Çekimi Bâbı'nda konu işlenir.[504]

غَزَوْتُ fiilinin ism-i mefûlü genel kabule göre مَغْزُوٌّ'dur: Son harf olan vâv, bir öncesinin sâkin olması nedeniyle değişime uğramaz. Bunun yanı sıra cemisinde olduğu gibi müfredinin sonundaki vâv'ın da i'lâl olarak مَغْزِيٌّ şeklinde gelmesi câizdir. Zira kelime sonundan önceki sükûnu, öncesindeki damme ile

503 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 175.

504 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 187-188.

vâv'ın irtibatını kesmede yeterli görmeyenler ism-i mefûlü مَغْزِيٌّ olarak getirir. Nitekim asıl tercih edilen مَسْنُوَّةٌ olmasına rağmen أَرْضٌ مَسْنِيَّةٌ olarak da kullanılır.

7.14. Lefîf-i Makrûn Fiillerde İ'lâl

İki İllet Harfi Alan Fiiller Bâbı'nda ayne'l-fiili yâ ve lâme'l-fiili vâv olan fiil, bulunmadığını belirtilir.[505]

Arap Dilinde ayne'l-fiili yâ iken lâme'l-fiili vâv olan fiil gelmezken, طَوَيْتُ، شَوَيْتُ، لَوَيْتُ örneklerinde olduğu gibi ayne'l-fiili vâv iken lâme'l-fiili yâ olan vardır. Ayne'l ve lâme'l-fiilleri vâv olup فَعِلتُ vezninde olmaları nedeniyle lâme'l-fiilleri aslen yâ gibi değerlendirilen fiiller de bunlara mülhak olur. Nitekim حَوِيتُ ve قَوِيتُ fiillerinin aslen iki vâv'ı vardır.

8. Mülhak

Bu konu, Mülhaklar ve Diğer Yapılarla Ayrıldığı Noktalar Bâbı'nda ele alınır. Konuyla ilgili diğer bâblardan yapılan alıntılar ilgili kısımlara eklenmiştir.[506]

Udayme, Fiillerde ve Müştaklarında İdgâm-ı Misleyn Bâbı'nda iki madde halinde mülhak terimini açıklar; sülâsî kelimelerin rubâî mücerredlere ve mezîd kelimelerin mezîdlere mülhak olmasından bahseder.[507]

1. İsim veya fiil olmasına bakılmaksızın başka kelimelere harf sayısı ile hareke ve sükûn yönünden eşitlenen tüm kelimelere "mülhak" denir.

Med harfi olan illet harfleri kelime sonunda gelmedikçe mülhak olmaz. أَكْرَمَ، قَاتَلَ، قَدَّمَ fiilleri her ne kadar دَحْرَجَ fiiline harf sayısı ve hareke-sükûn olarak eşitlense de mülhak olmaz. Çünkü mana kazandırması için bir kelimeye eklenen harflerle mülhak kelime oluşmaz. مُفْعَلٌ kalıbından mimli masdar, ism-i zaman,

---

505 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 186.

506 Müberred, *el-Muktedab,* IV, s. 3. Bkz. Kabâve, Fahreddin; *Tasrîfu'l-Esmâi ve'l-Ef'âl*, 2. Baskı, Beyrut: Mektebetu'l-Ma'ârif, 1988, s. 106-111.

507 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 204-205.

ism-i mekân ve ism-i âlet manaları üretilmesi nedeniyle bu kelimeler mülhak olmaz. Aynı gerekçeyle مِبْرَدٌ da دِرْهَمٌ kelimesine mülhak değildir.

2. Harf sayısı ve hareke-sükûn yönüyle karşılaştırılan iki kelimeden illet harfi fazla olan diğerine mülhak olur. Örnek: اِحْرَنْجَمَ ← اِقْعَنْسَسَ

İdgâmın çözüldüğü kelimeler ile tâ ve tenvîn eklenmiş maksûr ve memdûd isimler mülhak kelimelere delildir. عُتُلٌّ، جُبُنٌّ، فِلِزٌّ، طِمِّرٌ kelimeleri, idgâmları çözülmediği için بُرْثُنٌ ve زِبْرِجٌ kelimelerine mülhak değildir.

Mülhaklar ve Diğer Yapılarla Ayrıldığı Noktalar Bâbı'nda[508] bu konu ele alınarak dört harfi de asıl olan جَعْفَرٌ، جُلْجُلٌ، قِمَطْرٌ، سِبَطْرٌ، حُبْرُجٌ، دِرْهَمٌ örnekleri verilir.[509]

Aslı sülâsî olan الجَدْلُ kelimesi zâid vâv alarak جَعْفَرٌ veznine جَدْوَلٌ şeklinde mülhak olur. Ancak عَجُوزٌ kelimesi vâv, رَغِيفٌ kelimesi yâ ve رِسَالَةٌ kelimesi elif aldığında, hareke-sükûn uyumsuzluğu nedeniyle, dört veya beş harfli kelimelere mülhak olmazlar. Kendileri gibi aslen üç harfli mezîd sözcüklere benzerler.

8.1. İsm-i Maksûr ve İsm-i Memdûd Yapılarda Gelen Mülhak İsimler

Maksûr isimler için iki durum söz konusudur.[510]

1. Elifi zâid olmayıp vâv ile yâ harflerinden dönüşmüş maksûr isimlerdir. Örnek: قَفًا، عَصًا، مَلْهًى، مُسْتَعْطًى، مَرمًى

2. Elifi mülhak veya müenneslik için zâid gelen maksûr isimlerdir.

Örnek: Mülhak: حَبَنْطًى، عَفْرَنًى، أَرْطًى Müenneslik: حُبْلَى، بُشْرَى، قَرْقَرَى

Bu tür isimlerin geldiği vezinler, maksûr veya memdûd olmayan isimler için de kullanılır. قفًا ve عَصًا ile جَمَلٌ kelimesi aynı vezindedir. مَغْزًى ve مَلْهًى ile مَدْخَلٌ ve مَخْرَجٌ aynı vezindedir. حَبَنْطًى'nın lâme'l-fiili asıl elifi ise mülhaktır. Bu kelime,

---

508 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 3.

509 الحُبْرُجُ: Su kuşu; الجُلْجُلُ: Zil; السِّبَطْرُ: Uzun; القِمَطْرُ: Kitaplık.

510 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 88.

sahih karşılığı جَحَنْفَل ismine mülhaktır. أَرْطًى ismi de فَعْلًى vezninde olup جَعْفَرٌ ve سَلْهَبٌ kelimelerine mülhaktır. Zira bu iki isimde de elif yerine gelen harfler asıldır. Diğerlerinin elifi ise bu isimlere mülhak olarak gelir.

Memdûd isimlerin sondan bir önceki elifleri kesinlikle zâiddir. Sonlarında vâv veya yâ harflerinden dönüşen ya da müenneslik veya mülhâk olması nedeniyle kelimeye bitişen elifler (hemze) vardır. Memdûd isimleri maksûrlardan ayıran nokta son harflerinin zâid bir eliften sonra gelmesidir. Örnek:

Sahih Karşılık		Memdûd İsimler		Vezin	
قَتَّالٌ	ضَرَّابٌ	غَزَّاءٌ	سَقَّاءٌ	فَعَّالٌ	Asıl Harf
شِمْلالٌ	سِرْدَاحٌ	عِلْبَاءٌ	حِرْبَاءٌ	فِعْلاءٌ	Mülhak Elif
-	فُسْطَاطٌ	-	قُوبَاءٌ	فُعْلاءٌ	
(خُنْفُسَةٌ)	خُنْفُسَاءُ	صَفْرَاءُ	حَمْرَاءُ	فَعْلاءُ	Müenneslik Elifi

Müenneslik İçin Elif-i Memdûde Almayan İsimler عِلْباءٌ، حِرْباءٌ، زِيزاءٌ ve Benzerleri Gibi Sonunda Müenneslik Bildirmeyen İki Elif Gelen Kelimeler Bâbı'nda da ele alınır.[511]

Bu kelimelerin tasğiri sadece عُلَيْبِيٌّ ve حُرَيْبِيٌّ biçimindedir. Çünkü سِرْدَاحٌ kelimesine mülhak isimlerin sonlarında bulunan iki elif müenneslik anlamı taşımaz. سِرْدَاحٌ ve شِمْلالٌ kelimelerinin tasğiri ise sadece سُرَيْدِيحٌ ve شُمَيْلِيلٌ tarzında olur.

Bazıları da قُوبَاءٌ ismini طُومَارٌ kelimesine mülhak eder. Bu durumda قُوبَاءٌ sadece قُوَيْبِيٌّ şeklinde müzekker olarak tasğir edilir. Çünkü طُومَارٌ kelimesinin tasğiri sadece طُوَيْمِيرٌ şeklinde gelir.

قُوبَاءٌ ismini هِيَ القُوبَاءُ şeklinde kullananlar ise onu عُشَرَاءُ ile رُحَضَاءُ kelimeleri gibi müennes görür. Bu durumda القُوبَاءُ yalnızca قُوَيْبَاءُ şeklinde tasğir olur. Bu isim mârife veya nekra durumunda her zaman gayr-i munsarif olur.

511 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 268.

غَوْغَاءٌ[512] (*topluluk*) ismini müzekker olarak munsarif kullananlar ise bu ismi القَضْقَاضُ ve الخَضْخَاضُ kelimelerine mülhak eder. Aslı غَوْغَاوٌ olan bu ismin sonunda, eliften sonra gelen vâv hemzeye dönüşür. Kelimeyi bu şekilde değerlendirenler munsarif kullanır, tasğirini de غُوَيْغِيٌّ yapar. Kelimeyi müennes ele alanlar ise عَوْرَاءُ gibi değerlendirerek gayr-i munsarif sayar, tasğirini de غُوَيْغَاءُ şeklinde yapar.

8.2. Mülhak İsimlerde Gayr-i Munsariflik

Bu konu, Son Harfi Müenneslik veya Mülhak Olmak İçin Elif-i Maksûre Gelen İsimler Bâbı'nda üç maddede incelenir.[513]

1. Müenneslik için zâid elif alan sıfatlar gerek mârife gerekse nekra olduklarında gayr-i munsariftirler. Örnek: سَكْرَى، حُبْلَى

2. Aslen munsarif bir kelimeye mülhak olmak için elif alan isimler nekra olduklarında munsarif, mârife olduklarında ise müenneslik için zâid harf alan حُبْلَى gibi sıfatlara benzemeleri nedeniyle gayr-i munsarif olur. أَحْمَرُ veznindeki أَفْكَلٌ da nekra olduğunda munsarif عُثْمَانُ ve عَطْشَانُ gibi mârife olduğunda gayr-i munsariftir.

3. حَبِطَ بَطْنُهُ (*Çok yemekten karnı şişti.*) fiilinden gelen حَبَنْطًى kelimesindeki nûn ile elif zâiddir. سَفَرْجَلٌ veznine mülhak olan bu ismin müennesi حَبَنْطاةٌ'dır. Kelimenin sonundaki müenneslik elifi olsaydı, ikinci bir müenneslik alâmeti alamazdı. جَعْفَرٌ kelimesine mülhak olan أَرْطًى, فَعْلَلٌ veznine mülhak فَعْلًى vezninde olup müennesi أَرْطَاةٌ'dır. Benzer vezindeki مِعْزًى de هِجْرَعٌ ve دِرْهَمٌ isimlerine mülhaktır. ذِفْرَى ve تَتْرَى kelimelerinde olduğu gibi benzer vezinlerdeki elifler hem mülhak olmak hem de müenneslik için gelir.

---

512 غَوْغَاءٌ: Çekirge topluluğu.

513 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 338.

Mülhaklar ve Diğer Yapılarla Ayrıldığı Noktalar Bâb'ında da bu konu işlenir.[514] سِرْحَانٌ kelimesi سِرْدَاحٌ (*iri deve*) kelimesine mülhaktır: غَضْبَانُ kelimesinde olduğu gibi sonuna iki zâid harf alması nedeniyle mârife olarak kullanıldığında gayr-i munsarif olur. حَبَنْطًى'de nûn ve elif alarak سَفَرْجَلٌ'le mülhak olur. Sonu حُبْلَى kelimesinin sonu gibi gelmesi nedeniyle bir yönüyle ona benzer ancak zâid harf sayısı aynı değildir. Bu nedenle sadece mârife iken gayr-i munsarif olur.

Soru: عِلْبَاءٌ، حِرْبَاءٌ، قُوبَاءٌ kelimeleri nekra ve mârife olduklarında munsariftir. Neden sonları حَمْرَاءُ gibi olan bu kelimeler mârife olduklarında diğer mülhak isimler gibi gayr-i munsarif olmaz?

Cevap: Daha önce açıklanan kelimelerin elifleri diğer harflerden dönüşmez. Bunların elifleri, yâ harfinden dönüşmesi nedeniyle, müenneslik için gelenlerden farklıdır. Bunun delili ise دِرْحَايَةٌ kelimesinin فِعْلَايَةٌ vezninde olmasıdır. Bu kelime, müenneslik tâ'sından ayrıldığında سَقَّاءٌ ve غَزَّاءٌ gibi دِرْحَاءٌ olur. Udayme, Sîbeveyhi'den nakille bu isimlerin سِرْدَاحٌ ve سِرْبَالٌ kelimelerine mülhak olduğunu dipnotta belirtir. Bu nedenle sonlarına müenneslik hemzesi almadıkları, mülhak yâ'nın kelime sonunda uğradığı değişim sonucu hemzeye dönüştüğü anlaşılır.

Nahivciler, حُبْلَوِيٌّ olarak isimlendirilen bir erkek kişiye hitaben يَا حَارُ örneğinde olduğu terhîm yapılmasını kabul etmez. Zira bu durumda son harf kelimeden düşer ve harekesi bir öncesine aktarılır. حُبْلَوِيٌّ kelimesinin terhîmi يَا حُبْلَى أَقْبِلْ örneği gibidir: öncesi fetha olan vâv elife dönüşür. Ancak فُعْلَى sadece müennes veznidir. Müzekker ve müennes isimler birbirine karışmaması için elif kesinlikle değişmez.

8.3. Mülhak Bazı İsimler

1. أَرْطًى'nın جَعْفَرٌ İsmine Mülhak Olması

[514] Müberred, *el-Muktedab,* IV, s. 3.

Müellif eserin iki yerinde أَرْطًى kelimesinin جَعْفَرٌ veznine mülhak olduğunu[515] belirtilmesine karşılık burada elifini müenneslik için aldığını ifade eder. Udayme, bu kelimenin müennes bir isim olarak örnek verilmesinin hatalı olduğunu fihristte belirtir.[516] Ayrıca, Dört Harfli Olup Bir Harfi Müenneslik Alâmeti Olan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda bu sözcüğü müellifin sehven müennes olarak verdiğini söyler.[517]

Bu konu, Dört Harfli Olup Sonunda Müenneslik Harfi Bulunan İsimler Bâbı'nda da ele alınır.[518]

Müenneslik alâmeti olmayan mülhak elif, tasğir olan kelimenin yapısını değiştirir; bir öncesini kesra yaparak yâ'ya dönüştürür. جَعْفَرٌ ismine mülhak bu tür kelimeler أُرَيطٍ ← أَرْطًى şeklinde tasğir edilir. Bu isim müzekker olup müennesi أَرْطَاةٌ şeklindedir. Sonuna eklenen elifin müenneslik alâmeti olmaması nedeniyle müennes olduğunda bu isme hâ eklenir. Aksi takdirde müennes bir isme tekrar müenneslik alâmeti gelmez. Örnek: مِعْزًى ← مُعَيْزٍ

2. حَبَنْطًى'nın سَفَرْجَلٌ İsmine Mülhak Olması

Zâid Harfler ve Konumları Bâbı'nda[519] حَبَنْطًى ve دَلَنْظًى kelimelerine, Yakın Mahreçli Harflerden İ'râb Edilenler ve İ'râbı Uygun Olmayanlar Bâbı'nda[520] ise nûn'un üçüncü harf olarak حَبَنْطًى ve جَحَنْفَل kelimelerine zâid geldiği belirtilir.

Mustafeyn Bâbı'nda ise خُبْلَى'nın aslen الحَبْلُ kelimesinden türeyip elifini zâid aldığı belirtilir. مِعْزًى ve حَبَنْطًى'ın aslen مَعْزٌ ve حَبِطَ بَطْنُهُ kelimelerinden geldiği söylenmesine rağmen eliflerin mülhak mı olduğu yoksa müenneslik mi bildirdiği

515 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 107, 259; III, s. 88, 338, 354.
516 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 154.
517 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 233.
518 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 259.
519 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 59.
520 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 59.

irdelenmez. Udayme ise dipnotta مِعْزًى'in دِرْهَم ve حَبَنْطًى'ın da سَفَرْجَلٌ kelimesine mülhak olduğunu söyler.[521]

İki Harfi Mülhak veya Zâid Beş Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda da bu konu ele alınır.[522]

Eşit derecede mezîd iki harfe sahip beş harfli isimler, bir harflerinin hazfıyla cemi yapılır. Mezîd harflerin mülhak veya gayr-i mülhak olmasının bir önemi yoktur ancak iki harfin de birlikte mülhak veya gayr-i mülhak olması gerekir. Örnek: حَبَنْطًى← حَبَاطٍ/ حَبَانِطُ، دَلَنْظًى ← دَلَاظٍ / دَلَانِظُ، سَرَنْدًى ← سَرَادٍ / سَرَانِدُ

Örneklerdeki nûn ile elifin ikisi de سَفَرْجَلٌ bâbına mülhak olmak için zâid gelir. Durumları eşit olan iki harften birisi kelimenin tasğirinde olduğu gibi cemisinde de hazfedilir.

Bu konu Dört Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda ele alınarak kuralları belirtilir. [523]

1. Sülâsî isimlere aynı özellikte iki harf eklendiğinde ikisinin de durumu eşit olmasından dolayı herhangi birisi hazfedilebilir.

2. Zâid harflerden biri mülhak olarak eklendiğinde, asıl harf gibi olması nedeniyle, diğeri hazfedilir. İkisi mülhak olduğunda ise bir tanesi hazfedilebilir.

3. Mülhak olmayan iki zâid harften birisi kelimeye mana kazandırdığında, bu mananın anlaşılabilmesi için diğeri hazfedilir. Elif ve nûn harflerini alarak سَفَرْجَلٌ kelimesine mülhak sülâsî bir isim olan ve içerisinde eşit düzeyde iki zâid harf bulunan حَبَنْطًى kelimesinin tasğiri حُبَيْطٌ veya حُبَيْنِطٌ şeklinde gelebilir.

3. عِثْوَلٌ Kelimesinin جِرْدَحْلٌ Kelimesine Mülhak Olması

Bu konu, Dört Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda ele alınır.[524]

---

521 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 258.
522 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 234.
523 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 245.
524 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 247-248.

عِثْوَلٌ kelimesi جِرْدَحْلٌ ismine mülhak olmak için zâid iki harf alması nedeniyle tasğiri عُثَيِّلٌ olur. Tasğirinde asıl harfinin (lâme'l-fiilinin) tekrarı olan ikinci lâm yerine, kelimeye dışardan eklenen zâid vâv hazfedilir. Sîbeveyhi tasğiri عُثَيِّلٌ ve عُثَيْوِلٌ olarak tercih eder. Vâv'ın mülhak ve kelime sonundan uzak olduğunu öne sürenler أُسَيْوِدٌ şeklindeki tasğiri örnek alır. Sîbeveyhi tasğiri ivazlı olarak عُثَيِّيلٌ ve عُثَيْوِيلٌ tarzında yapar ancak en uygunu ivazıyla birlikte tasğirin عُثَيْلِيلٌ olmasıdır.

4. حَبَرْكًى'nın سَفَرْجَلٌ İsmine Mülhak Olması

Bu konu, Dört Harfli Olup Sonunda Müenneslik Harfi Bulunan İsimler Bâbı'nda ele alınır.[525]

Elif-i maksûre dördüncü harf olarak bir kelimede bulunduğunda hazfedilmez ve sonunda geldiği isimle birlikte tasğir olur. Ancak beşinci veya daha sonra gelen zâid elif قَرْقَرَى←قُرَيْقِرٌ örneğinde olduğu gibi hazfedilir. Zâid illet harfi سَفَرْجَلٌ veya benzer isimlerin lâme'l-fiilinden daha kuvvetli olmadığı gibi harekeli de değildir. Müenneslik bildiren bu harf müenneslik hâ'sı ve elif-i memdûde gibi isme eklenen ikinci bir isim gibi olması nedeniyle hazfedilir.

Elifi سَفَرْجَلٌ'a mülhak gelen حَبَرْكًى kelimesinin tasğiri حُبَيْرِكٌ'dur. Elife ivaz geldiğinde ise tasğiri قُرَيْقِيرٌ örneğinde حُبَيْرِيكٌ olur.

5. مُقْعَنْسِسٌ Kelimesindeki Sîn'in Mülhak Olması

Bu konu, Fiil Yapıları Üzerine Mebni Kelimelerin Tasğiri Bâbı'nda işlenir.[526]

Sîbeveyhi'nin مُقْعَنْسِسٌ kelimesini مَقَاعِسُ şeklinde cemi yapmasını çok büyük bir hata olarak değerlendiren müellif, cemisini حَرَاجِمُ ← مُحْرَنْجِمٌ biçiminde

525 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 261.

526 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 235, 253-254.

getirmesine rağmen onun مُقْعَنْسِسٌ kelimesindeki ikinci sîn'in مُحْرَنْجِمٌ'daki mîm'in karşılığı olduğunu fark etmemesini yadırgar.

Soru : مُقْعَنْسِسٌ kelimesinde ikinci sîn harfi zâid midir?

Cevap: Bu kelimdeki sîn, mîm ve nûn zâiddir. Sîn asıl harfe mülhak iken fiillerden müştak isimlerin başına zâid gelen mîm mülhak değildir.

Müellif, tasğirin mülhak ve asıl isimlerde aynı şekilde yapıldığını söyler.

Örnek: جَدْوَلٌ ← جُدَيْوِلٌ (mülhak) ، أَسْوَدُ ← أُسَيْوِدٌ (mezîd)

6. ثَمَانِيَةٌ ve عَلَانِيَةٌ Kelimelerindeki Yâ Harfinin Mülhak Olması

Bu konu, Biri Mülhak Diğeri Mülhak Olmayan İki Zâid Harf Alan İsimler Bâbı'nda ele alınır.[527]

ثُمَيْنِيَةٌ ve عَلانِيَةٌ kelimelerinin tasğirinin kıyasi olarak en uygun şekli عُلَيْنِيَةٌ ve ثُمَانِيَةٌ tarzındadır. Bu kelimelerdeki yâ mülhak ve harekeli iken elif mülhak olmayıp عُذَافِرَةٌ örneğinde olduğu gibi sadece med harfidir. Yâ, bu örnekteki râ'nın yerine gelir. عُذافِرَةٌ (*kuvvetli deve*) kelimesinin tasğiri ise sadece عُذَيْفِرَةٌ olur.

9. Kalbu'l-Mekânî

Kalbu'l-mekânî konusu müstakil bir başlıkla Harflerinin Yerleri Değiştirilmiş Kelimeler Bâbı'nda ele alınır.[528]

1. Bu tür kelimeler değiştirildiği yapı üzerine kullanılır. Cemi olarak فُعُولٌ vezninde قُوُوسٌ olarak gelmesi gerekirken قِسِيٌّ[529] şeklini alan kelime bu yapıdadır. Ancak قَوْسٌ kelimenin kıyasi cem-i kılleti أَقْوَاسٌ cem-i kesreti ise قِيَاسٌ şeklindedir.

Örnek: فَعْلٌ ← أَفْعَالٌ / فِعَالٌ، ثَوْبٌ ← أَثْوَابٌ / ثِيَابٌ، سَوْطٌ ← أَسْوَاطٌ / سِيَاطٌ

---

527 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 255.

528 Udayme, bu kısmı dördüncü ciltten birinci cilde aldığını belirtir. Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 29-31.

529 قِسِيّ kelimesinin aslı فُعُولٌ vezni iken فُلُوعٌ vezninde kullanılır. Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 29.

Örneklerde görüldüğü gibi bu bâbda gelen isimlerin tamamının ayne'l-fiili vâv iken قُوُوسٌ kelimesi benzerlerinden farklı cemi olur. Ortalarında dammeyle birlikte iki vâv'ın gelmesi Arap Dilinde ağır bir durum oluşturması nedeniyle uygun görülmeyerek harflerde yer değişikliği yapılır.

Bu vezindeki sahih isimlerin cem-i kesreti ise كَعْبٌ ← كُعُوبٌ ve صَقْرٌ ← صُقُورٌ şeklindedir. فَعْلٌ veznindeki sahih isimlerin cem-i kılleti أَفْعُلٌ, mutel isimlerin ise أَفْعَالٌ veznindedir. Ancak bu vezin sahih isimler için de kullanılır. Örnek:

(Sahih)	فَعْلٌ ← أَفْعُلٌ	كَعْبٌ ← أَكْعُبٌ، كَلْبٌ ← أَكْلُبٌ، صَقْرٌ ← أَصْقُرٌ
(Sahih)	فَعْلٌ ← أَفْعَالٌ	فَعْلٌ ← فَرْخٌ← أَفْرَاخٌ، زَنْدٌ← أَزْنَادٌ، جَدٌّ← أَجْدَادٌ
(İlletli)	فَعْلٌ ← أَفْعَالٌ	(بَيْتٌ) ← أَبْيَاتٌ، (ثَوْبٌ) ← أَثْوَابٌ

Müellif şairin şiir zarureti gereği mu'tel ismi de asıl vezninde kullandığını belirterek bir beyitle istişhâd eder ve şahit olarak أَثْوُبٌ kelimesi getirir.

لِكُلِّ دَهْرٍ قَدْ لَبِسْتُ أَثْوُبا[530]

Müfredi نَاقَةٌ olan أَيْنُقٌ kelimesi, asıl vezninde أَنْوُقٌ şeklindedir ancak قِسِيٌّ kelimesinde olduğu gibi harflerinde yer değişikliği olmuştur. أَفْعُلُ vezni أَقْتُلُ örneğinde görüldüğü gibi aynı zamanda bir fiil vezni olması nedeniyle أَيْنُقُ özel isim olarak müzekkerlerde gayr-i munsarif olarak kullanılır. Sadece nekra olduğunda çekimlenir.

Kalbu'l-mekânî olan isimlerden bir diğeri de أَشْيَاءُ kelimesidir.[531] Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin bu konu hakkındaki görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

---

530 Bu beyit Ma'rûf b. Abdurrahman'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 29; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* XIV, s.117.

531 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 30-31.

أَشْيَاءُ kelimesi فَعْلَاءُ vezninde olup aslı شَيْئَاءَ dır. Aralarında elif bulunan iki hemze dile ağır gelmesi nedeniyle uygun görülmeyerek kalbedilir. İki elifin arasında hemze bulunması خَطَايَا örneğinde de uygun görülmez. Ancak bu kelimenin durumu ondan daha da olumsuz olması nedeniyle kalbolur. Kelime, başına lâme'l-fiil olan hemze gelmesi neticesinde لَفْعَاءُ veznini alarak gayr-i munsarif olur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de ayet لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ[532] şeklinde gelir. أَشْيَاءُ kelimesi ancak أَفْعَالٌ vezninde gelmiş olsaydı أَحْيَاءٌ ve benzerleri gibi çekimli olurdu.

Ahfeş'in bu konudaki görüşü أَشْيَاءُ kelimesinin أَفْعِلَاءُ vezninde olduğu, müfredinin فَعْلٌ vezninde geldiği yönündedir. Nitekim فَعْلٌ veznindeki سَمْحٌ, فَعِيلٌ vezindeki kelimeler gibi سُمَحَاءُ olarak cemi olur. Bu nedenle فَعْلٌ veznindeki شَيْئٌ da فَعِيلٌ veznindeki isimler gibi cemi olur. Örnek:

Müfred	فَعِيلٌ	نَصِيبٌ	صَدِيقٌ	كَرِيمٌ	جَلِيسٌ
Cem	أَفْعِلَاءُ	أَنْصِبَاءُ	أَصْدِقَاءُ	–	–
Cem	فُعَلَاءُ	–	–	كُرَمَاءُ	جُلَسَاءُ

Müberred, hocası Mâzinî'nin konu hakkındaki görüşlerine yer verir.

Mâzinî, Ahfeş'e (أَشْيَاءُ) kelimesinin ism-i tasğirini sorduğunda أُشَيَّاء cevabını alır. Neden kelimenin müfredini alarak ism-i tasğirini bulmadıklarını sorduğunda ise, kendisine أَفْعِلَاءُ vezninin bu şekilde tasğir olduğu söylenir, fakat ikna olmaz. Mâzinî ise tasğiri yapılacak cemi bir ismin öncelikle müfredinin tasğir edilerek ardından cemisinin alınması gerektiğini belirtir. Bu çerçevede أَفْعِلَاءُ veznindeki أَشْيَاءُ kelimesinin ism-i tasğirinin شُيَيْئَاتٌ olarak فُعَيْلَاتٌ vezninde geldiğini dile getirir.

---

532 Mâide, 5/101.

Mâzinî'nin belirttiği tarzda tasğiri gerekli görmeyen Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ise فَعْلَاءُ vezninde kabul ettiği أَشْيَاءُ kelimesini قَوْمٌ ve نَفَرٌ gibi manası cemi olan müfred bir kelime olarak değerlendirerek bu tür isimlerin kendi lafzı üzerinden tasğir edilmesi gerektiğini belirtir.

Müberred, Ferâhidî'nin bu konudaki görüşlerini kabul eder ve destekleyici semâ'î deliller getirir. Asmâi'den, bir bedevi ile Halef b. Ahmer arasında geçen bir diyaloğu nakleder.

Bedevi: "يَا أَحْمَرُ ، إنّ عِنْدَكَ لَأَشَاوَى" (*Ahmer, Sende çok şeyler -laflar- var.*) der.

Metinde أَشَاوَى kelimesindeki yâ vâv'a dönüşür. فَعْلَاءُ vezninde أَشْيَاءُ kelimesi bu vezindeki diğer isimler gibi cemi olur: صَحْرَاءُ ← صَحَارَى şeklinde cemi olduğu gibi o da أَشَاوَى ← أَشْيَايَى ← أَشْيَاءُ olarak cemi olur.

2. Bu konu, Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı'nda ele alınır.[533]

حَيِيْتُ fiilinden فَعْلَلَ vezninde gelen bir ismin ayne'l-fiili sâkin ve lâme'l-fiillerinden ikisi de harekeli olur. Ayne'l-fiilin birinci lâme'l-fiile idgâm edilmesi sonucunda ikinci lâm (حَيَّى) şeklinde elife dönüşür. فَعْلَلٌ ve فَعَّلٌ vezinlerinin cemisi فَعَالِلُ ve فَعَاعِلُ şeklindedir.

Örnek: فَعْلَلٌ← فَعَالِلُ، قَرْدَدٌ ← قَرَادِدُ، فَعَّلٌ← فَعَاعِلُ، سُلَّمٌ← سَلَالِمُ

Bu iki vezin, illetli asıl harflerinin hemzeye dönüşmesiyle cemi olur. أَوَائِلُ (أَفَاعِلُ) kelimesinde olduğu gibi iki illet harfinin ortasında elif geldiğinde i'lâl gerçekleşir. فَعَالِلُ ve فَعَاعِلُ vezinlerinin cemisi aslen حَيَائِي olmasına rağmen حَيَايَا olarak kullanılır. مَطِيَّةٌ kelimesini مَطَايَا olarak cemi edilmesini gerektiren sebepler burada da görülür. فَعَاعِلُ vezninde جِئْتُ (جيئ) fiilinden جَيَائِئٌ olarak gelen isim جَيَايَا şeklini alır. هَذَا جَاءٍ cümlesinde görüldüğü gibi ikinci hemzesi yâ'ya dönüşen

533 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 145.

sözcük مَطَايَا bâbına girer. Elif, hemze ve yâ harflerinin bir araya geldiği جَاءٍ kelimesinde kalbu'l-mekânî şarttır. Ayne'l-fiili vâv olan لَوَيْتُ ve شَوَيْتُ fiillerinden فَعَالِلُ ve فَعَاعِلُ çoğul vezinlerinde لَوَايَا ve شَوَايَا isimleri gelir.

9.1. Müfred İsimlerde Kalbu'l-Mekânî

Bu konu, Ayne'l-Fiili İlletli Olması Nedeniyle Değişime Uğramış ve Lâme'l- Fiili Hemze Olan İsimler Bâbı'nda ele alınır.[534]

Bu konuyla ilgili جَاءَ ← يَجِيءُ، سَاءَ ← يَسُوءُ، شَاءَ ← يَشَاءُ örnekleri verilebilir. Bu tür fiiller فَعَلَ ← يَفْعِلُ vezninde ise بَاعَ ← يَبِيعُ gibi, خَافَ ← يَخَافُ vezninde فَعِلَ ← يَفْعَلُ örneğinden gelir. Bunun sebebi hemzenin illet harflerinden olmamasıdır. Bu nedenle de hemzenin bir öncesinde gelen vâv ve yâ harfleri illetli olmayan bir harfin öncesinde bulunan harfler gibi değerlendirilir.

Bu bâbın ayrıca ele alınmasının sebebi, ism-i fâil (فَاعِلٌ) ve benzer vezinlerindeki harf değişimi esnasında hemzenin hangi harfe dönüşeceği, kelimede takdim ve tehir yapılıp yapılmayacağı, nahivcilerin bu konuyla ilgili ayrılığa düştüğü noktaları açıklamak içindir.

1. Bu fiillerden فَاعِلٌ vezninde bir isim türetildiğinde ayne'l-fiil olan illet harfi i'lâl olur. Hemzenin durumu ise بَائِعٌ ve قَائِلٌ örneklerinde olduğu gibidir.[535] Ayne'l-fiildeki illet harfi hemzeye dönüştüğünde, lâme'l-fiildeki kelimenin asıl harfi olan hemzeyle yan yana gelir. Hemze, bir öncesinin kesra olması nedeniyle yâ'ya dönüşür. Zaten, bir kelimede iki hemze yan yana gelmez. Kelime sonundaki hemze yerine bir bedel getirilir. Aslı جَائِئٌ olan جَاءٍ ile شَاءٍ ve سَاءٍ kelimeleri i'lâl sonucu bu hale gelir.

2. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî dışında tüm nahivciler yukarıda belirtilen görüşte hemfikirdir. O ise konuyla ilgili gözlem ve tespitlerine dayanarak; "*Arapların bir kelimede bu durumda bulunan hemzeyi uygun görmediğini ve*

---

534 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 115-116.

535 Aynel-Fiili Vâv veya Yâ Olan Sülâsî Fiillerden Gelen İsm-i Fâil ve İsm-i Mefûl Vezinleri Bâbında açıklanmıştır. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 99.

lâme'l-fiili öne alıp, ayne'l-fiil olan hemzeyi kelime sonuna attığını belirtir." Bu işlem gerçekleştiğinde ise ayne'l-fiil olmaktan çıkan illet harfi artık hemze olarak kalamaz. Kelime sonuna getirilen ve aslı hemze olmayan illetli harf ise öncesinin kesra olması nedeniyle yâ'ya dönüşür. Nitekim لَاثٍ ve شَاكٍ ism-i fâilleri de böyledir.

لاثٍ بِهِ الأشاءُ والعُبْرِيُّ[536]

فَتَعَرَّفُونِي إِنَّنِي أَنَا ذَاكُمُو شَاكٍ سِلَاحِي فِي الْحَوَادِثِ مُعْلِمُ [537]

Müberred, beyitte geçen شَائِكٌ kelimesine "keskin" anlamı verir. Verilen örnek beyitte şahit getirilen لَاثٍ de فَاعِلٌ vezninde ism-i fâildir. Aslen لَاثِثٌ olarak gelmesi gerekirken, Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin belirttiği üzere kelimede kalbu'l-mekânî gerçekleşir. Hemze ve sâ harfinin yer değiştirmesi sonucu kelime لَاثِئٌ şeklini alır. Aslı hemze olmayan bu harf önüne kesra gelmesiyle yâ'ya dönüşerek اللَّاثِي olur: لَاثٍ şeklinde ivaz tenvîniyle nekra olarak kullanılır. Diğer beyitte şahit getirilen شَاكٍ kelimesi de فَاعِلٌ vezninde ism-i fâildir. Aslı شائِكٌ olan bu kelimede kalbu'l-mekânî gerçekleşir. Hemze ile kâf'ın yer değişikliği sonucunda شَاكِئٌ şeklini alan kelime, hemzenin yâ'ya dönüşmesiyle الشَّاكِي ve شَاكٍ olarak kullanılır.

Ferâhidî, bir hemze bulunan kelimelerde kalbu'l-mekânî yapıldığını beyan ettikten sonra, iki hemzenin bir araya geldiği durumlarda bunun şart olduğunu dile getirir. Bu durumda kelimelerin جَائِيٌ ve شَائِيٌ şeklinde geleceğini belirtir. Aslı hemze olan ancak bir öncesindeki kesra nedeniyle kelime sonunda yâ'ya dönüşen harfi illetsiz harfler gibi kullanır ve tenvînle harekeler. Tabii ki bu kelimenin ilk halini açıkça ortaya koymak içindir. Bu kelimeler elif-lâm takısıyla الجَائِي ve الشَّائِي veya elif-lâm takısı olmadan جَاءٍ ve شَاءٍ şeklinde kullanılır.

---

536 Bu beyit Tarîf b. Temim el-Anberî'ye isnat edilir. لَاثٍ: Çok karışık, الأَشَاء: Küçük hurma ağaçları, العُبْرِيُّ: Nehir kıyısında yetişen sedir ağacı; Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 115; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, s. 250.

537 Bu beyit Accâc'a isnat edilir. مُعْلِمُ : Savaşta kendisini belirtmek için işaret taşıyan kişi; Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 115; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, s. 264.

Müberred, bu konuyla ilgili yukarıda aktardığı her iki görüşü de güzel olarak niteler. Hemzenin kelime sonundaki durumu ile ilgili aşağıdaki iki kuralı tespit ederek; bu kuralların müfred veya cemi olsun tüm benzer durumlar için geçerli olduğunu söyler.

1. Aslen lâme'l-fiil olan ve eliften sonra gelen hemze değişmeden kalır.

2. Aslen ayne'l-fiil olan ve yer değişikliği yapılması sonucu lâme'l-fiil olarak hemzeye dönüşen illet harfi, öncesi elif olduğu müddetçe hemze olarak kalır.

9.2. Cemi İsimlerde Kalbu'l-Mekânî

1. Üçüncü Harfi Lîn Olan Cemi İsimlerde Kalbu'l-Mekânî[538]

فَعِيلَةٌ vezninde gelen veya vezni فَعِيلٌ olup müennesi bu vezinde gelen isimlerle, bu isimlerle aynı cemi vezni paylaşan isimlerin cemisi zâid harf nedeniyle hemzeli olur. Aynı zamanda bu kelimelerde kalbu'l-mekânî yapılması da gerekir. Bu durum صَحَائِفُ ve سَفَائِنُ örnek kelimelerinde görülür.[539] فِعَالَةٌ، فُعَالةٌ، فَعُولٌ vezinleri ile üçüncü harfi lîn olan tüm dört harfli müennes vezinlerin cemisi böyledir.

رَمَايَةٌ / رَمِيَّةٌ kelimesi رَمَايَا, قَضِيَّةٌ ise قَضَايَا şeklinde cemi olur. Cemi olan bu isimlerin aslı صَحَائِفُ gibi هَذا قَضَائِي وَ رَمَائِي şeklindedir.[540] Ancak hemze, yâ ve kesranın bir arada olması uygun görülmediğinden kelimenin son harfi elife dönüştürülür. Zira oluşan şartlar gereği bu değişikliğin yapılması gereklidir. Belirtilen gerekçe oluşmasaydı genel durum geçerli olurdu. Değişiklik gerçekleştiğinde ise (رَمَاءا) kelimesinde görüldüğü gibi, hemze iki elif arasında kalır. Hem-

---

538 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 139.

539 صحف ve سفن sahih kök harflerinden türeyen صَحِيفَةٌ ve سَفِينَةٌ kelimelerinde yâ zâid bir harftir. Bu kelimeler nâkıs değildir.

540 صَحَائِفُ kelimesinin aslı صَحَايِفُ olduğu gibi رَمِيَّةٌ ve قَضِيَّةٌ kelimelerinin çoğulu aslen رَمَائِي ve قَضَائِي şeklindedir. Unutulmaması gereken husus konunun başında جَعفَرٌ vezninde رَمَى fiilinden gelen رَمْياً kelimesinin tüm harfleri aslidir. Burada ise فَعِيلَة vezninde رَمَى fiilinden gelen رَمِيَّةٌ kelimesinde konu içerisinde de belirtildiği gibi üçüncü harf olarak gelen yâ zâid bir harftir. Bu nedenle çoğulu alındığında elif harfinden sonra gelen hemze aslen zâid olan yâ harfinden dönüşür.

zenin mahrecinin elife yakın olması da göz önüne alındığında, üç elifin bir araya gelmesi nedeniyle ortadaki hemze yâ'ya dönüştürülür. Bu surette kelimeler مَطَايَا ve رَكَايَا örneklerinde gelir. Ancak şair, şiirde oluşan vezin zarureti gereği kelimenin aslını da kullanabilir. Zira zaruret durumunda her kullanım aslıyla yapılabilir.

Müberred, şiir zaruretini gereği kelimenin alacağı vezni şaire bırakır ve bu kullanıma ait eleştirisel bir yaklaşımda bulunmaz.

2. Müfredi Hemzeli Olan İsimlerin Cemisinde Kalbu'l-Mekânî[541]

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî خَطِيئَةٌ kelimesini خَطَائِي olarak cemi yapar. Zira bu kelimenin müfredinde bir hemze vardır. Müfredinde hemze olan kelimelerin cemisinde harf değişikliği gerekmez. Çünkü جَائِيَةٌ kelimesinin cemisi sadece جواءٍ olarak gelir.[542] جَاءٍ kelimesi فَعْلَلٌ veznine aldığında جَيْأَى olur,[543] takdiri جَيعَى şeklindedir.[544] Bu kelimenin cemisi جَيَاءٍ'dir.[545] Hemzesi جَعْفَرٌ kelimesinin fâu'l-fiili gibi asıl harftir. Cemisi de جَعَافِرُ vezninde gelir. Bu konunun aslı, müfredinde hemze olmayan kelimelerin cemisinde hemze geldiğinde kalbu'l-mekânînin zorunlu olmasıdır.

Bununla birlikte Ferâhidî خَطَايَا şeklinde cemi yapılmasını da câiz görür. صَحْرَاءُ ve مِدْرَى sözcüklerinin صَحَارَى ve مَدَارَى şeklindeki cemilerini tahfif olarak değerlendirir, bir zorunluluk olarak görmez. Hemzenin mahrecinin elife yakın olması nedeniyle bir kelimede üç tane elifin yan yana gelmesini önlemek için خَطَائِي kelimesinde eliften sonra gelen hemze yâ'ya dönüştürülür. Ancak şiir zarureti gereği bu kelimelerin asılları da kullanılabilir. Şair, zaruret gereği رَدَّ fiilini رَدَدَ olarak getirebilir. Müellif, iki beyitle istişhâd ederek الأَجْلَلِ ve إِنْضَنِنُوا kelimelerini şahit getirir.

---

541 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 141-142.

542 فَاعِلَة bâbının cemisi فَوَاعِلُ olduğundan, جَائِيَةٌ kelimesinin cemisi جَوَائِي ← جَوَاءٍ ← جَوَاءِءٌ olur.

543 جَيْأَى kelimesinin aslı جَيْأَء şeklindedir.

544 Udayme dipnotta, nahivcilerin hemze'yi açıkça belirtmek için 'ayn harfini kullandığını belirtir.

545 جَيَاءٍ kelimesinin aslı جَيَاءِء şeklindedir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجْلَلِ،[547] أني أجودُ لأقوامٍ وإنضَنِنُوا[546]

Örnek beyitlerde الأَجَلِّ olarak gelmesi gereken kelime, vezin nedeniyle الأَجْلَلِ şeklini alırken, إنْضَنُّوا olması gereken fiil de aynı nedenle إنْضَنِنُوا biçiminde gelir.

3. Fiilleri Nâkıs İsimlerde Kalbu'l-Mekânî

Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعَالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı'nda harflerinde yer değişikliği olan خَطَايَا ve شَوَاءٍ gibi kelimelere değinilir.[548]

Lâme'l-fiil olan hemze, aslı hemzeli فَعِيلَةٌ vezninde ve cemisi فَعِيلَةٌ veznin cemisine mülhak فُعَالَةٌ، فِعَالَةٌ، فَعُولَةٌ vezinlerinde değişime uğrar. فَعِيلَةٌ vezninde gelen خَطِيئَةٌ kelimesi خَطَايَا şeklinde cemi olur. خَطَايَا'nın aslında خَطَائِئُ şeklinde iki hemze bir araya gelir. Bu durumu önlemek için ikisinden biri yâ'ya dönüştürülür. Hemze ile yâ yan yana geldiğinde kelime مَطِيَّةٌ bâbına girer.[549]

Müfredlerinde vâv görülen kelimelerin cemileri de bu şekildedir. Fakat kelimenin cemisindeki vâv, müfredindeki değildir. Eliften sonra gelen hemzenin vâv'a dönüşmesi sonucunda ortaya çıkar ve mürfedindeki vâv'a işaret eder. Kelimenin müfredinde eliften sonra gelen illetli harfin hemze yerine vâv veya yâ'ya dönüşmesi câiz olduğu gibi cemisinde de vâv'a dönüşmesi câizdir. إِدَاوَةٌ ve

---

546 Bu beyit Ka'neb b. Ümmü Sâhib el-Gatafânî'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 142.

547 Bu beyit Ebû Necm'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 142; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, s.182.

548 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 139-141.

549 خَطِئَ fiili فَعِيلةٌ vezninde خَطِيئَةٌ olarak gelir. İçerisinde zâid yâ harfi bulunmasından ötürü çoğulunda eliften sonra zâid yâ yerine hemze gelen kelimenin lame'l-fiili de hemzedir. Böylece iki hemze خَطَائِئ sözcüğünde buluşur. Bunu önlemek için hemzelerden biri yâ'ya dönüştürülür. خَطَايِئ biçimini alan kelimede hemze, yâ ve kesra bir araya gelir. Uygun görülmeyen bu durumu önlemek için kelime sonunda tahfif yapılarak son harf elife dönüştürülür. Sözcük مَطَايَا ← مَطِيَّة kelimesinde olduğu gibi خَطَايَا ← خَطِيئَةٌ şeklinde cemi olur.

هِرَاوَةٌ kelimeleri فَعَائِلُ vezninde cemi olur: eliften sonra gelen hemzenin vâv'a dönüşerek fethalanması sonucu bu sözcükler أَدَاوَى ve هَرَاوَى şeklini alır.

Örnek: إِدَاوَةٌ ← أَدَاوَى، هِرَاوَةٌ ← هَرَاوَى

Bazı Araplar مَطَاوَى ← مَطِيَّةٌ biçimindeki cemiyi gerekçe göstererek, nahivcilerin çoğunluğunun görüşüyle شَهْوَى şeklinde cemi olan شَهِيَّةٌ kelimesini شَهَاوَى olarak cemi yapar.[550]

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, içerisinde hemze ve i'lâl olmuş bir illet harfi bulunan مَطَايَا ve أَدَاوَى kelimelerinde iki illetin bir araya geldiğini söyler. Bu durumu sadece جَاءٍ kelimesinde zorunlu görürken, diğerlerinde tercihe bağlı değerlendirir.[551] Nitekim tercihen harflerinde yer değişikliği yapılarak شَوَائِعُ kelimesi شَوَاعٍ olarak getirilir. Ancak yâ ve hemze bir araya geldiğinde yer değişikliği şart olur. Örnek:

Açıklama	Kalbu'l-Mekânî	Vezni
Kelimenin aslında hemze olmadığı için tercihe bağlı	فَوَالِعُ	فَوَاعِلُ
	(شَوَاعٍ) الشَّوَاعِي	شَوَائِعُ
Kelimenin aslında hemze olduğu için zorunlu	فَالِعٌ	فَاعِلٌ
	(الجَائِي) جَاءٍ	جَائِئٌ

Müellif bir beyitle istişhâd edip aslı شَوَايِعُ olan شَوَاعِي kelimesini şahit tutar.

وكأنَّ أولاها كِعابُ مُقامِرٍ ضُرِبَت على شُزُنٍ فهنَّ شَوَاعِي[552]

---

550 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 140.

551 Bkz. 7.1.3. Bir Kelimede İki İlletin Bir Araya Gelmesi.

552 Bu beyit el-Ecda' b. Malik'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 140; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, s. 74, 178.

Müellif, شَوَائِعُ örneğinde olduğu gibi, sahih bir harf öncesinde kelime sonunda gelen hemze nedeniyle harflerde yer değişimini tercihe bırakırken; hemzeyle illet harfinin bir araya geldiği durumlarda bu durumu gerekli görür. Tercihe bırakılan bir uygulama gerekçeleri arttığında yapılması şart bir kural olur.[553]

10. İştikâk

İştikâk konusu Basra ve Kûfe ekolleri arasında ihtilaflı bir konudur.[554] Eserde bu konu bir bâb altında ele alınmaz. Konuyla ilgili yapılan fihrist ve kitap incelenmesi sonucu çok sayıda bâbdan yapılan alıntı bir araya getirilmiştir.

İsimler ve Köken Farklılıkları Bâbı'nda iştikâk konusu ele alınır.[555]

İsimler birden fazla kısımlara ayrılır.

1. Müştak Olamayan İsimler (Câmid İsimler): Aynı cinsten birçok varlığı ortak bir adla bildiren جَبَلٌ ve حَجَرٌ örneğinde müfred isimlerdir.

2. Müştak İsimler: Bu isimler sıfat olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrılır.

a) Sıfat Olan Müştak İsimler: Bu isimler müştak oldukları fiillerden aldıkları anlamı bildirir. Mesela, الجَاهِلُ ism-i fâili müştak bir sıfat olarak kişinin bilmediği anlamını taşır. الطَّوِيلُ kelimesi de kişinin uzadığı ve uzun olduğu anlamına gelir. Kişinin içinde bulunduğu geçici ve kalıcı durumları bildirir.

Örnek: الأَحْمَقُ، العَاقِلُ، الصَّغِيرُ، القَصِيرُ

b) Sıfat Olmayan Müştak İsimler: Bu tür isimlere aslı "bir gruptan ayrı davranan" anlamında الحَنِيفُ olan حَنِيفَة kelimesi örnek olarak verilebilir. رَجُلٌ أَحْنَفُ لِمَيْلٍ في رِجْلَيْهِ cümlesi "kişinin bacaklarının eğri ve çarpık olduğunu" bildirir. دِينٌ حَنِيفٌ ibaresi ise "diğer dinlerin hatalarına muhalefet gösteren din" anlamındadır. Bu kelimeye ait bir fiil yoktur ancak aynı köke sahip تَحَنَّفَ fiili ve مُتَحَنِّفٌ ism-i

553 Bkz. 9.2. Cemi İsimlerde Kalbu'l-Mekânî.

554 Soner Gündüzöz, *Arapçada Kelime Türetimi,* Samsun: Din ve Bilim Kitapları, 2005, s. 28-29.

555 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 185-186.

fâili vardır. Kabile ismi olan مُضَرُ da مَضَرَ اللَبَنُ إذا حَمُضَ cümlesindeki مَضَرَ fiilinden müştak olup "sütün ekşimesi" anlamındadır. عَيْلانُ ve قَحْطَانُ kabile isimleri العَيْلَةُ ve القَحْطُ masdarlarından müştaktır. Fakat bu isimlerin hiçbiri fiillerden müştak olan isimlerin geldiği tarz ve vezinde gelmez.

Sıfat olan müştak isimler bir fiille irtibat kurulabilirken bu isimler herhangi bir fiilin ism-i fâili veya ism-i mefûlu değildir. Bu nedenle fiillerle birlikte hareket etmezler, kendilerine ait bir fiilleri de yoktur.

3. Özel İsimler: Varlıklara ad olan عَمْرٌو ve زَيْدٌ gibi isimlerdir.

4. Zamirler: فعلا ، فعلوا ، به gibi kendisinden sonra geldikleri isimleri gösterir.

5. Müphem İsimler: Bir varlığı işaret eden isimlerdir.

Örnek: هَذَا، هَؤُلَاءِ، أُولئِك، هَذَاك، هِيَ

Müphem isimlerden şey (شَيْءٌ) kelimesi, en genel manada belirsizlik bildirir. جِسْمٌ kelimesi de bu mananın bir kısmını, hayat sahibi varlıklar (حَيَوَانٌ) da cisim kelimesinin bir bölümünü bildirir. İnsan (إِنْسَانٌ) da hayat sahibi varlıkların bir kısmını, erkek kişi (رَجُلٌ) de insanların bir kısmını gösterir. Mârife isim de Zeyd (زَيْدٌ) ve Abdullah (عَبْدُ اللهِ) gibi kişi veya nesneleri benzerlerinden ayırır. Aynı isme sahip iki tane Zeyd bir arada bulunduğunda da sıfatlarıyla birbirinden ayrılırlar.

10.1. Bazı Vezinlerde Gelen Kelimelerin İştikâkı

1. فَعْلَان ve فَعَّالٌ Vezinlerinde Gelen Kelimelerin İştikâkı

Zâid Olarak Elif-Nûn Eklenen Kelimeler Bâbı'nda فَعْلَان veya فَعَّالٌ vezninde gelebilen kelimelerin iştikâkı yapılır.[556]

---

556 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 336.

السَّمْنُ، التِّبْنُ، الحُسْنُ ve ثُبَّانٌ (*tuman*) kelimeleri سَمَّانٌ (*yağcı*), حَسَّانٌ (*çok güzel*) masdarlarından müştak olduklarında vezinleri فعَّالٌ olur. حَسَّانٌ[557] kelimesi الحِسُّ'den, سَمَّانٌ (*zehirleyen*) kelimesi السَّمُّ'den, تَبَّانٌ (*samancı*) kelimesi التَّبُّ'den müştak olduğunda elif-nûn zâid olur. فَعْلَانٌ veznindeki bu kelimeler sadece nekra iken munsariftir.

فَيْنَانٌ sözcüğündeki nûn ise حَمَّادٌ kelimesinin dâl harf gibi asıl olması nedeniyle mârife ve nekra olduğunda munsariftir. فَيْعَالٌ veznindeki bu kelime "ağaç gibi dalları, budakları çok olan" anlamına gelip بَيْطَارٌ sözcüğü gibi her zaman munsariftir. "Bir işi çokça yapıp onda maharet kazanarak kendisine kolay hale getirmek, yeti elde etmek" anlamındaki مُرَّانٌ da فَعَّالٌ veznindedir.

2. Sayılarda İsm-i Fâilin İştikâkı

Bu konu İsm-i Fâilin İştikâkı Bâbı'nda ele alınır.[558]

هَذَا ثَانِي اثْنَيْنِ sözü *"bu iki şeyden birisidir"* anlamını taşıdığını belirten müellif iki ayetle istişhâd ederek ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ ve ثَانِيَ اثْنَيْنِ sayı tamlamalarını şahit gösterir.

إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُواْ ثَانِيَ اثْنَيْنِ،[560] لَّقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُواْ إِنَّ اللّهَ ثَالِثُ ثَلاَثَةٍ[559]

هذا ثَالِثُ اثْنَيْنِ lafzı ise هذا ثَانِيَ اثْنَيْنِ gibi anlamlandırılmaz. Zira bu sözün anlamı هَذَا الَّذِي جَاءَ إِلى اثْنَيْنِ فَثَلَّثَهُمَا *"Bu kişi, iki kişi varken gelen ve o ikisinin sayısını üçe çıkartandır."* Bu cümle de ثَالِث fiil anlamında kullanılır.

---

557 Aslı الحَسُ den gelirse "kahraman savaşçı", aslı الحِسُّ den gelirse "hisleri kuvvetli" anlamında olur.

558 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 181-184.

559 Mâide, 5/73.

560 Tevbe, 9/40.

هَذَا رَابِعٌ ثَلَاثَةً ve هَذَا رَابِعُ ثَلَاثَةٍ cümleleri de bu anlamdadır. "*Sayılarını üç yaptı.*" anlamı taşıyan هذا ثَالِثُ اثْنَيْنِ (ثَلَّثَهُمْ) lafzında olduğu gibi bu cümleler de *"Sayılarını dört yaptı."* (رَبَعَهُمْ) şeklinde anlamlandırılır.

Müberred, iki ayetle istişhâd ederek ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ tamlamalarını şahit getirir.

مَا يَكُونُ مِن نَّجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ،[562] سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ[561]

Konu başında verilen birinci örnekte ikinci sayı nasb edilmez. Çünkü anlamı üç kişiden biri ve dört kişiden biri şeklindedir. Üç müennes bir aradayken bir erkek gelip sayılarını dörde çıkardığında هَذَا رَابِعُ أَرْبِعَةٍ denir. Müenneslerin arasına müzekker biri karıştığında hitabın müzekker şeklinde olması asıldır. Bunun yanında هَذَا ضَارِبُ ثَلَاثٍ cümlesine kıyasla هَذَا رَابِعُ ثَلَاثٍ şeklinde diyenler de vardır. On sayısı aşıldığında, هَذَا ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ (*Bu üç kişiden biridir.*) ve هَذَا رَابِعُ أَرْبِعَةٍ (*Bu dört kişiden biridir.*) şeklindeki birinci örnek aşağıdaki şekilde olur.

Bu on bir kişiden biridir.	هَذا حَادِي عَشَرَ أَحَدَ عَشَرَ
Bu on beş kişiden biridir.	هَذا خَامِسَ عَشَرَ خَمْسَةَ عَشَرَ

Araplar bu şekilde izafetin uzun olmasını hoş görmediklerinden kısaltırlar. Birinci sayıyı, mu'rab olması nedeniyle konumuna göre ref, nasb ve cer yaparlar.

Bu on bir kişiden biridir.	هَذا حَادِي أَحَدَ عَشَرَ
Bu on beş kişiden biridir.	هَذا خَامِسَ عَشَرَ خَمْسَةَ عَشَرَ

Sayı yirmiyi geçtiğinde ise onlu sayılar ile tekli sayılar birbirine karışacağından fâil yapısı kurulamaz. Yüz sayısına ulaşıldığında فأَمْأَيْتُهُمْ ve bin sayısına ulaşıldığında ise فألْفَتْهُمْ şeklinde denilir. Örnek:

---

561 Kehf, 18/22.

562 Mücâdele, 58/7.

كَانُوا تِسْعَةً وتِسْعِينَ فأَمْأَيْتُهُمْ	(Sayıları doksan dokuzdu, yüz yaptım.)
كَانُوا تِسْعَمائَةَ فألَّفَتْهُمْ/ آلَفْتُهُمْ	(Sayıları dokuz yüzdü, bin yaptım.)

Müberred, bir hadisle istişhâd ederek آلَفَتْ fiilini şahit gösterir.

أَوَّلُ حَيٍّ آلَفَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُهَيْنَةُ ، وَقَدْ آلَفَتْ مَعَهُ بَنُو سُلَيْمٍ بَعْدُ

Peygamberimize bin kişi olarak iman eden ilk kabile Cüheyne, sonra da Beni Suleym'dir.

3. أَفْعَلُ Vezninde Sıfat Olarak Gelen Kelimelerin İştikâkı

أَفْعَلُ Vezninde Sıfat Olarak Gelen Kelimelerdeki Çift Anlamlılık Bâbı'nda أَجْدَل، أَخْيَل، أَفْعَى kelimelerinin iştikâkı yapılır.[563]

أَجْدَل ve أَخْيَل kelimelerinin isim olarak kabul edilmesi -sıfat olmasına oranla- daha iyidir. الأَجْدَلُ kelimesi الصَّقْرُ (*şahin*) ve الأَخْيَلُ ile aynı anlamda kuş ismidir. Soru: الجَدْلُ masdarından gelen أَجْدَلُ "sert tabiatlı"; الخِيلانُ kelimesinden أَفْعَلُ vezninde gelen أَخْيَلُ da "çok benli" anlamını taşır. أَفْعَلُ veznindeki أَفْعَى da "çok kötülük yapan" anlamındadır. Bu kelimeler sıfat değil midir?

Cevap: Bu kelimeler sıfat olarak ele alındığında mârife veya nekra olduğu her iki durumda da gayr-i munsarifken nekra bir isim sayıldıklarında munsarif olur. Nekra bir kelimenin gayr-i munsarif kullanılması güzel olmaması nedeniyle isim olarak değerlendirilmesi daha güzeldir. أَجْدَلٌ "şahin", أَفْعًى "bir yılan cinsi" ve أَخْيَلٌ "beyaz ve siyah benekli kuş" olarak meşhurdur.

Müellif açıklamalarıyla أَفْعَل vezninde gelen kelimelerin hem sıfat hem de bir varlığa isim olabileceğini belirtir. Nitekim bazı varlıkların üzerinde tam manasıyla görülen bu sıfatlar onlara isim olur. "Çok kötülük yapan" ve "etrafına zarar veren" anlamı zehirli yılanlarda tam manasıyla görüldüğünden أَفْعًى kelimesi zehirli yılana isim olmuştur.

563 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 339.

4. Ta‘accub Kalıbının İştikâkı

Ta‘accub Bâbı’nda bu kalıbının iştikâkı yapılır.[564]

Soru: مَا أَحْسَنَ زَيْدًا sözü “*Zeyd’i daha iyi bir hale getiren şey*” anlamına gelmesine rağmen nasıl ta‘accub ifade eder?

Cevap: Bu mana, kalıpla ortaya çıkar, lafzen benzer cümleler bu anlamı vermez. Mesela, عَلِمَ اللهُ لَأَفْعَلَنَّ cümlesi رَزَقَ اللهُ (*Allah, rızık verdi*.) lafzı gibi olmasına rağmen kasem bildirir. غَفَرَ اللهُ لِزَيْدٍ cümlesi lafzen “*Allah onu bağışladı.*” şeklinde bir cümle iken dua ifade eder. تَاللهِ لَأَفْعَلَنَّ lafzı da “ta‘accub” ve “yemin” anlamı taşır. Nitekim ت harfi sadece الله lafzının başına gelerek yemin ve ta‘accub bildirir. Bir mana oluşturmak için bir araya gelen yapılar değişim kabul etmez. Aksi durumda bu anlam kaybolur.

Müellifin ta‘accub anlamı verdiği kasem tâ’sı, Yûsuf sûresinin 55. ayetinde “قَالُوا تَاللّٰهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ” (*Onlar da, “Allah’a yemin ederiz ki sen halâ eski şaşkınlığındasın” dediler.*) şeklinde geçer.

10.2. Bazı Kelimelerin İştikâkı

1. Lafzatullah’ın (الله) İştikâkı

Nidâ Harfleri Bâbı’nda الله lafzının iştikâkı yapılır.[565]

Münâda, هَذَا ve ذَاكَ nidâlarıyla kendisine işaret edilen isimler gibi mârife olması nedeniyle tekrardan mârifelik takısı olarak elif-lâm almaz; يَا الرَّجُلُ، تَعَالَ şeklinde bir cümle olmaz. Ancak elif-lâmı kendisine ait olan Lafzullahla يَا أَللهُ[566] اغْفِرْ (*Ey Allahım! Bağışla.*) şeklinde dua edilir. Bu manada elif-lâmı kendisine ait أَلله lafzıyla her zaman elif-lâm takısı almayan الرَّجُلُ kelimesiyle örtüşmez.

---

564 Müberred, *el-Muktedab*, IV s. 175.

565 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 239-241.

566 الله lafzı katı hemzeli olarak yazılmış olup konu içerisinde açıklama yapılacaktır. Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 239.

Sîbeveyhi, Lafzullah'ın aslının إلاه olduğunu belirterek şöyle der:

'' قَالَ إله kelimesindeki hemzeye bedel olarak elif-lâm harfleri gelir. آلرَّجُلُ ذاك؟ (*O adam mı bunu söyledi?*) *cümlesinde* أَ الرَّجُلُ *şeklindeki istifham hemzesi elif-lâm takısının önüne geldiğinde, vasıl elifi düşmediği gibi* يَا أَللهُ *nidâsında da Lafzatullah'ın hemzesi düşmez, sabit kalır.''*

Müellif Lafzatullah'ın الَّذِي ve الَّتِي kelimeleri gibi sıfat olmadığını da belirtir.

2. نَبِيءٌ Kelimesinin İştikâkı

Hemze Bâbı'nda نَبِيءٌ kelimesinin iştikâkı yapılır.[567]

نَبِيءٌ kelimesinde aslen lîn harfi olmamasına rağmen tahfif edildiğinde نَبِيٌّ şeklini alır. Bu kelimenin tahfifinde üç durum söz konusudur.

a) نَبِيءٌ tahfif edilerek نَبِيٌّ olarak getirildiğinde خَطِيَّةٌ veznine girer. Bu durumda فَعِيلٌ vezninden çıkması nedeniyle cemisi aslına dönerek نُبَآء (نُبَأَاء) olarak hemzeli gelir. Müellif konuyla ilgili bir beyitle istişhâd ederek النُبَآء kelimesini şahit getirir.

يَا خَاتِمَ النُّبَآءِ إِنَّكَ مُرْسَلٌ بالحق كُلُّ هُدَى السَّبِيلِ هُدَاكَا[568]

خَطِيئَةٌ sözcüğündeki hemze bir önceki harfe harekesini aktarmaz, kendisi yâ'ya dönüşerek خَطِيَّةٌ bâbına girer. نَبِيءٌ sözcüğü de نَبِيٌّ olarak kullanılır.[569]

b) Bu kelime نَبِيٌّ şeklinde bedelle kullanılır. Nitekim aslı وَحَدٌ olan أَحَدٌ de böyledir. فَعِيلٌ vezninde gelen benzer durumdaki hiç bir harf aslına dönmez.

---

567 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 161-163.

568 Bu beyit Abbas b. Mirdâs'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* I, s.162; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* XIV, s. 169.

569 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 161.

Örnek: نَبِيٌّ ← أَنْبِيَاءُ، تَقِيٌّ ← أَتْقِيَاءُ، شَقِيٌّ← أَشْقِيَاءُ، غَنِيٌّ ← أَغْنِيَاءُ، عِيدٌ ← أَعْيَادٌ

c) Bu kelimenin نَبَا ← يَنْبُو fiilinden geldiği kabul edilirse "Allah'a yükselen" anlamına gelir. Bu durumda hemze yerine aslen illet harfi gelmiş olur.

يَسُوْك ve يَسُوْنُك fiillerinin hemzeleri tahfif edildiğinde يَجِيْك ve يَجِيْنُك şeklini alır. Fiillerdeki illet harfleri med harfi olmayıp kelimenin asıl harflerinden olmaları nedeniyle hemzenin harekesi bir öncesindeki illet harfine taşınır.

İbn Ebû İshak'ın (ö.117/735) bir araya gelen iki hemzenin vurgulu olarak okunabileceği görüşünü kabul edenler, iki hemzenin arasına zâid bir elif ekler. Bu zâid elif, nûn-u nisve ile nûn-u tekid arasına eklenen elif gibidir.

Örnek: اضْرَبْنَانِّ زَيْدًا

Müellif [570] آأَنتَ قُلتَ لِلنَّاسِ ve [571] آئِذَا كُنَّا تُرَابًا ayetlerini, sonrasında ise Zu'r-Rumme'ye (ö. 117/730) ait bir beyitle istişhâd edek آئِذَا ve آأَنْتِ lafızlarını delil getirir.

وَبَيْنَ النَّقَا آأَنْتِ أَمْ أُمُّ سَالِمِفَيَا ظَبْيَةَ الْوَعْسَاءِ بَيْنَ جُلَاجِلَ [572]

3. الِاسْمُ Kelimesinin İştikâkı

İki Harf Olarak Gelen İsimler Bâbı'nda الِاسْمُ kelimesinin iştikâkı yapılır.[573]

Aslının فِعْلٌ veya [574] فُعْلٌ vezninde olduğu belirtilen الِاسْمُ kelimesinin iştikâkı ihtilaflıdır. Cemisi أَسْمَاءٌ olan kelimenin müfredi أَفْعَالٌ vezni üzerinden arandığında yine bu vezinler karşımıza çıkar. Zira فِعْلٌ ve فُعْلٌ vezinlerinin cemisi أَفْعَالٌ'dur. Örnek: فعْلٌ ← أفْعَالٌ، جِذْعٌ ← أَجْذَاعٌ، قُفْلٌ ← أَقْفَالٌ

---

570 Kur'ân-ı Kerîm'de yazılışı "…أَأَنتَ قُلتَ لِلنَّاس…" şeklinde geçer. Mâide, 5/116.

571 Kur'ân-ı Kerîm'de yazılışı "…أَئِذَا كُنَّا تُرَابًا…" şeklinde geçer. Ra'd, 13/5.

572 Bu beyit Zu'r-Rumme'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 163; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, s. 30.

573 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 229-230.

574 Udayme metne eklemiştir.

İsim vezinlerinin semâ‘î olması nedeniyle ancak şiirlerin incelenmesiyle bu konuda bir sonuca ulaşılabilir. Şahit gösterilen aşağıdaki beyitte bu ismin aslı çoğunlukla dammeli olarak فُعْلٌ vezninde gelir.

بِاسْمِ الَّذِي فِي كُلِّ سُورَةٍ سُمُهْ[575]

Müellif kelimenin ilk veznini ele alır. Zira hazf olan asıl harfi yerine vasıl elifi اِسْمُه veya اُسْمُه şeklinde gelir. Elifin düşmesi sonucu hareke sîn harfine taşınır.

Sayıları az olmakla birlikte, bazıları da bu beyti سِمَه olarak şahit getirir. Ancak Ebû Zeyd iki şekilde de istişhâd eder.

فَدَعْ عَنْكَ ذِكْرَ اللَّهْوِ وَاعْمِدْ بِمِدْحَةٍ لِخَيْرِ مَعَدٍّ كُلِّهَا حَيْثُمَا انْتَمَى

لِأَعْظَمِهَا قَدْرًا وَأَكْرَمِهَا أَبًا وَأَحْسَنِهَا وَجْهًا وَأَعْلَنِهَا سُمَا[576]

4. رَعْشَنٌ Kelimesinin İştikâkı

Zâid Elif ve Nûn Harfleri Eklenen İsimler Bâbı’nda رَعْشَنٌ kelimesinin iştikâkı yapılır.[577]

رَعْشَنٌ kelimesinin nûn’u zâiddir. Beraberinde elif gelmediği için müennesi فَعْلَى olan فَعْلانُ vezniyle benzerliği yoktur. Bu nedenle mârife veya nekra olduğunda munsariftir. رَعْشَنٌ kelimesi الإرْتِعَاشُ masdarından gelir. Şair şöyle söyler:

مِنْ كُلِّ رَعْشَاءَ وَنَاجٍ رَعْشَنِ[578]

---

[575] Bu beyit Ru’be b. Accâc’a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 229; İbn Manzûr, *Lisânu’l- Arab*, VII, s. 268.

[576] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 230; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII, s. 268.

[577] Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 337.

[578] جَمَلٌ رَعْشَنٌ: Yolculuk esnasında çok sallanan deve, müennesi de نَاقَة رَعْشَاء şeklindedir. Bu beyit Ru’be b. Accâc’a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 337; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI, s. 175.

5. لَبَّيْكَ ve سَعْدَيْكَ Kelimelerinin İştikâkı

Fiilden Türemeyen, Masdar Anlamı Taşıyan Kelimeler Bâbı'nda لَبَّيْكَ ve سَعْدَيْكَ kelimelerinin iştikâkı yapılır.[579]

لَبَّيْكَ kelimesi, "mutlak manada görevini yapan, görevin de sürekli olan kişi" anlamındadır. Kul, Rabbine لَبَّيْكَ dediğinde, "Her zaman emrindeyim, sana icabet ederim." manasına gelir. سَعْدَيْكَ ise "bir kişinin başka birinin işine yardım etmesi" anlamındadır. Kişi اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ و سَعْدَيْكَ dediğinde, "Rabbim, her zaman emrindeyim, sana icabet ederim, senin dostlarının yardımındayım." anlamına gelir.

Fiilden müştak olan bu kelimeler munsarif olup سُبْحَانَ اللهِ ve مَعَاذَ اللَّهِ lafızlarında olduğu gibi mübalağa anlamı bildirir.

6. ثَمُودُ Kelimesinin İştikâkı

Müennes İsimler Bâbı'nda ثَمُودُ kelimesinin iştikâkı yapılır.[580]

Aslı الثَّمَدُ olan ثَمُودُ kelimesi Arapça bir isim olup فَعُولٌ veznindedir.

7. شَاءٌ Kelimesinin İştikâkı

حَيِيْتُ Örneğindeki Fiilleri Kullanılmayan İsimler Bâbı'nda شَاءٌ kelimesinin aslı hususundaki ihtilaflı görüşleri analiz edilerek شاءٌ kelimesinin iştikâkı yapılır.[581]

1. Bir Arap topluluğu hemzenin yâ harfinden dönüştüğünü ve aslının شَايٌ olduğunu söyler. Ayne'l-fiili illetli bu kelime شَوِيٌّ iken i'lâl nedeniyle شَايٌ haline gelir. Yâ ise eliften sonra kelime sonunda gelmesi nedeniyle سَقَّاءٌ ve غَزَّاءٌ'da olduğu شَوَيٌ ← شَايٌ ← شَاءٌ şeklinde hemzeye dönüşür.

---

579 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 225-226.
580 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 353.
581 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 152-154.

Bu görüşte olanlara " kelimeyi غَايَةٌ ve آيَةٌ veznine dönüştürmek için lâme'l-fiili olduğu gibi bırakıp ayne'l-fiilde değişiklik yapılması gerekmez mi?" sorusu sorulur. Çünkü bir kelimede olacak iki illet harfi değişikliğini önlemek için ayne'l-fiilde değişiklik yapıldığında lâme'l-fiil olduğu gibi bırakılarak آيٌ ve رَايٌ (رَايَة *kelimesinin cemisi*) şeklinde kullanırlar. Nitekim Accâc da رَايٌ biçiminde kullanır.

وخَطَرَتْ أَيْدِي الكُمَاةِ وَخَطَرْ رَايٌ إِذَا أَوْرَدَهُ الطَّعْنَ صَدَرْ[582]

Bu görüşte olanlar رَوَاءٌ ← رَوِيٌّ، ثِيَابٌ ← ثَوْبٌ، قِيَامٌ ← قَائِمٌ şeklinde cemi yapar, lâme'l-fiildeki yâ harfi değişime uğradığında ayne'l-fiildeki vâv'da değişiklik yapmaz. Zaten bir kelimede illet harflerinde iki değişiklik yapılmayacağı konusunda fikir ayrılığı bulunmaz.

Bu görüşte olanlar شَاءٌ kelimesinin ism-i cem olduğunu, tekil yapıda olup cemi anlamı bildirdiğini savunur. Çünkü شَاةٌ kelimesinin kendi lafzından cemisi olsaydı sadece شِيَاهٌ şeklinde gelirdi. Lâm konumundaki hâ (ه) harfi kelimenin müfredinde olmamasına rağmen شُوَيْهَةٌ olan ism-i tasğirinde görülür. Bu durum شَاءٌ kelimesinin ism-i cem olduğuna delil gösterilir.

2. الشَّاءُ kelimesiyle aynı anlamı paylaşan شُوَيٌّ'daki lîn harflerinde meydana gelen değişim sonucunda türetildiği iddia edilse de bu söylenen yanlıştır.

Birinci görüş doğrultusunda شَاءٌ'u شَاةٌ kelimesinin kendi lafzından cemisi olarak görenler, onun aslının شَاهَةٌ olduğunu شُوَيْهَةٌ sözcüğüyle ispat eder. Kelime sonundaki hâ'nın müenneslik bildirdiği açıktır. Bu nedenle de cemi anlamı bildiren bir kelimenin vakıf esnasında müfred gibi söylenmesi uygun görülmez. Mahreçleri yakın olması nedeniyle de hâ hemzeye dönüşerek شَاءٌ şeklini alır. Nitekim mahreç yakınlığı nedeniyle هَرَقْتُ ← أَرَقْتُ ve هِيَّاكَ ← إِيَّاكَ kelimelerinde harf

582 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 153; el-Asmâî, *Dîvânu'l-Accâc*, I, s. 57.

değişimi yaşanır. Bunun yanı sıra aslı مَاهٌ olmasına rağmen "su" مَاءٌ olarak kullanılır; tasğiri مُوَيْهٌ cemisi de أمواهٌ ve مِيَاهٌ şeklinde gelir.

Bu fikirde olanlar شَوِيٌّ kelimesinin aslını شَوِيءٌ kabul ederek النَّبِيُّ [583] ve البَرِيَّةُ de olduğu gibi hemzenin tahfifi yoluna gider. Müellif de kıyasi olması nedeniyle bu görüşü destekler. Kalbu'l-mekânî konusunda da أَشْيَاءُ kelimesini incelenir.[584]

11. أَوْلَقٌ ve أَيْصَرٌ Kelimelerinin İştikâkı

Fiil Vezinlerinde Gelen İsimler[585] ve Sıfat Olarak أَفْعَلُ Vezni Bâbı'nda[586] أَوْلَقٌ ve أَيْصَرٌ kelimelerinin iştikâkı yapılır.[587]

11. İdgâm

İdgâm konusu Harflerin Mahreçleri Bâbı'yla birlikte beş bâbda işlenir.[588]

Harflerin mahreçlerini Arap Dilinde asvat adlı müstakil bir çalışmaya havale ederek idgâm konusuna başlamayı uygun gördük.

İdgâm-ı Misleyn Bâbı'nda idgâmın manası ve kuralları ele alınır.[589]

Aynı veya yakın mahreçten çıkan harflerin arasına hareke girmeksizin sâkin birinci harfin, ikincisiyle birleşmesine, böylece iki harfin tek harf gibi okunmasıına idgâm denir. Örnek: مُحَمَّدٌ، مُعَبَّدٌ، قَطَّعَ، كَسَّر، لَمْ يَقُم مَّعَك، لَمْ يَذْهَب بَّكْر

---

583 نَبِيٌّ ← نَبِيْيٌ ← نَبِيئٌ ← فَعِيلٌ ← نَبَأَ şeklinde hemze tahfif olur.

584 Bkz. 9. Kalbu'l-Mekânî.

585 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 316-317.

586 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 342-343.

587 Bkz. 3.4. Hemze.

588 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 192-196.

589 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 197-199; Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed Harun, Kâhire: Mektebetu'l-Hânicî, 1982, IV, s. 419.

Örnek isim ve fiillerde görüldüğü gibi idgâm iki kelime arasında da yapılabilir. İster aynı kelimede ister iki farklı kelimede olsun iki aynı mahrece sahip harf bir araya geldiğinde idgâm edilmesi gerekir. Bu harflerden ikincisinin harekeli olması ve mülhak olmaması şarttır. Ayrıca, fiil vezni فَعَلَ dışında da olabilir. Bunun yanı sıra idgâm olacak isimlerin fiil vezinlerinde olmasına da gerek yoktur. Bu kapsamdaki üç veya daha fazla harfli isim ve fiiller idgâm edilir.

İdgâm yapılacak birinci harf harekeli veya sâkin olabilir. Sâkin olduğunda bir değişikliğe gerek olmadan idgâm edilir, harekeli olduğunda ise sâkin yapılır. Böylece dilin bir defa yükselmesiyle iki harfin bir arada telaffuz edilmesi dilde bir hafiflik meydana getirir. Ayrıca mana da bir değişiklik olmadığı gibi lafızda da bir karışıklık yaşanmaz. Birbirine benzeyen birincisi sâkin iki harf قَرٌّ، رِدَّةٌ، قُوَّةٌ şeklinde bir araya geldiğinde kesinlikle idgâm edilir. İdgâm olacak harflerinden birincisi ve ikincisi harekeli رَدَدَ ve فَرَرَ gibi فَعَلَ vezninde olan fiiller de رَدَّ ve فَرَّ şeklinde idgâm edilir. Böylece iki harfin ayrı ayrı telaffuz edilmesiyle oluşacak ağırlık önlenir.

فَعَلَ vezninde رَدَدْتُ ve فَرَرْتُ siygasında gelen fiillerin muzârisi أَرُدُّ ve أَفِرُّ; فَعِلَ vezninde عَضِضْتُ ve شَمِمْتُ mâzi siygasıyla gelen مَسَّ، شَمَّ، عَضَّ fiillerin muzârisi أَمُسُّ، أَشَمُّ، أَعَضُّ'dur. فَعُلَ vezninde ise aslı اللَّبُّ masdarından gelen لَبَّ الرَّجُلُ fiili dışında idgâmlı başka bir fiil yoktur. Bu fiil dammenin ağırlığından kurtulması için tahfif edilir. Bu vezin سَفُهَ سَفَاهَةً وَهُوَ سَفِيهٌ ve لَبُبْتُ لَبَابَةً فَأَنْتَ لَبِيبٌ şeklinde çekimlenir ancak dammenin ağırlığı nedeniyle çoğunlukla لَبِبْتَ تَلَبُّ وأَنْتَ لَبِيبٌ biçiminde مَرِضَ يَمْرَضُ وَهُوَ مَرِيضٌ vezninde kullanılır. Fiilin idgâm edilmesinde bir görüş ayrılığı bulunmaz.

11.1. İdgâm-ı Misleyn

İki İllet Harfi Alan Fiiller Bâbı'nda idgâm-ı misleyne değinilerek ayne'l ve lâme'l-fiilleri aynı olan sahih kelimelerde meydana gelen değişikliklere öncelik verilir. Ardından mu'tel kelimeler incelenir.[590]

590 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 183-185.

Ayne'l ve lâme'l-fiilleri harekeli ve aynı olan فَعِلَ veya فَعَلَ veznindeki fiillerde idgâm, harekeli olan birinci harfin sâkin yapılmasının ardından gerçekleşir ve kelimede bir bozulma olmaz. İkinci harf sâkin olduğunda ise iki harf idgâm yapılmadan ayrı yazılır. Örnek:

İdgâmsız		İdgâmlı	
لَمْ يَرْدُدْنَ	رَدَدْتُ	رَدُّوا	رَدَّ
لَمْ يَفْرِرْنَ	فَرَرْتُ	فَرُّوا	فَرَّ
(لم يَعْضِضْ)	(عَضِضْتُ)	(عَضُّوا)	عَضَّ

Müennes cemi nûn'ları ile mütekellim ve muhatap tâ'sının bir öncesi her zaman sâkin olur. Tesniye halinde ikinci harfi harekeli olarak رَدًّا şeklinde gelir.

Karşımızdaki bir kişiye اِفْعِلْ vezninde اِضْرِبْ olarak emir verilir. Muda'af fiiller içinde en doğrusu اُرْدُدْ، اُقْتُلْ، اِعْضَضْ، اِفْرِرْ biçiminde olsa da فِرَّ، رُدَّ، عَضَّ olarak kullanılması da câizdir. Ancak bu durumda ayne'l-fiilin harekesi fâu'l-fiile geçer ve vasıl elifi düşer.

Müellif فِرَّ yerine فِرَّ şeklindeki fethalı kullanımı da câiz görür. Ancak fiilin birinci râ harfi harekelendiğinde fetha yerine asıl harekesi kesrayı alacağını belirtir. Bu dur nûn-u nisve fiile eklendiğinde görülür.

Örnek: فِرَّ / فِرِّ ← اِفْرِرْنَ (.olmaz اِفْرَرْنَ)

Emir fiillerde son harfin sâkin olması sürekli bir durum değildir. Fiil tesniye, cemi ve müennes olduğunda son harfi harekelenir. Örnek: رُدَّا، رُدُّوا، رُدِّي

Fiilin sonuna hafif veya sakîl nûn-u tekid eklendiğinde harekeli, tâu'l-fâil ve müenneslik bildiren nûn-u nisve eklendiğinde sâkin olur. Sonrası sâkin olduğunda son hareke kesra tercih edilirken harekeli olduğunda diğerleri de kullanılabilir. Örnek: رُدِّ الرَّجُلَ، غَضِّ الطَّرَفَ

11.2. İsimlerde İdgâm[591]

İstisna tutulanlar hariç fiil vezinlerindeki isimler de onlar gibi idgâm olur. فَعِلٌ veznindeki رَجُلٌ طَبٌّ ve رَجُلٌ بَرٌّ isimleri buna örnektir. بَرِرْتُ ve طَبِبْتُ fiillerinden türeyen bu isimlerin sâlim karşılıkları فَرِقْتُ فَأَنَا فَرِقٌ tarzındadır. فَعِلٌ veznindeki هَذا رَجُلٌ خَافٌ وَ مَالٌ gibi mu'tel isimlerinin bu harfleri i'lâl olduğu gibi yukarıda belirtilen sözcükler de idgâm olur. فَعُلٌ veznindeki isimler de idgâm olur ancak فَعَلٌ vezninde gelen bazı sahih isimler fethanın hafifliği nedeniyle ضَرَرٌ، شَرَرٌ، جَلَلٌ örneklerinde olduğu gibi istisna edilerek idgâm edilmeyip oldukları gibi kullanılır. Bu vezinde gelen illetli fiillerde i'lâl olmasına rağmen القَوَدُ، الصَيَدُ، الخَوَنَةُ، الحَوَكَةُ örneklerinde görüldüğü gibi bazı isimlerde i'lâl görülmez. İllet harfleri i'lâl olmayan فَعَلْتُ veznindeki fiillerin isimlerinde de i'lâl yapılmaz. Bu konuda Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, Sîbeveyhi ve tüm Basra ekolündeki nahivciler aynı görüştedir.

Bunun yanı sıra "göğüs" anlamını ifade eden قَصَصٌ ve قَصٌّ kelimeleri iki ayrı kelime olup bunlardan ikincisi idgâm sonucu elde edilmiş değildir. Benzer şekilde isimlerde farklı yazılışa sahip aynı anlama gelen çok sayıda benzer kelime mevcuttur. Örnek: فَعْلٌ / فَعَلٌ، شَعْرٌ / شَعَرٌ، نَهْرٌ / نَهَرٌ، صَخْرٌ / صَخَرٌ

Ebû Osman el-Mâzinî, el-Asmâî'nin, Züheyr'in şiirinde bahsettiği yerde bir bedevi gördüğünü, bu bedevinin "رَكَكٌ nerede?" sorusuna idgâmlı bir şekilde "رَكٌّ burasıdır." diye cevap verdiğini belirtir. Züheyr'in bu şiiri aşağıdadır.

ثُمَّ اسْتَمَرُّوا وَقَالُوا إِنَّ مَشربكم مَاءٌ بِشَرْقِيِّ سَلْمَى فَيْدُ أَوْ رَكَكُ[592]

---

591 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 199-201.

592 Bu beyit Züheyr b. Ebî Sülmâ' ya isnad edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 200; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, s.217.

Müellif fiil örneği olmayan فِعِلٌ gibi sülâsî vezinlerde gelen isimlerin değişime uğramadan yani idgâm veya i'lâl yapılmadan kullanıldığını aksi halde bu vezinlerden de fiil geldiği anlamı çıkacağını beyan eder. Örnek:

فُعَلٌ	شُرَرٌ	دُرَرٌ	قُذَذٌ	
فِعَلٌ	قِدَدٌ	شِدَدٌ	سِرَرٌ	ثِوَرةٌ
	بِيَعٌ	قِيَمٌ	عِودَةٌ	
فُعُلٌ	حُضُضٌ	سُرُرٌ	سُوُرٌ / صُيُدٌ	سُوُكُ الإسْحِل[593]
فِعِلٌ	إبِلٌ	رِدِدٌ		

11.3. Üç Harften Fazla Kelimelerde İdgâm[594]

Üç harften fazla isim ve fiillerde mülhak olmayan iki aynı harf bir araya geldiğinde idgâm gerekir. أَفْعَلَ veznindeki bir fiilde iki aynı harf bir araya geldiğinde ayne'l-fiil sâkin yapılır. İki sâkin harfin bir araya gelmesini önlemek için bu hareke bir önceki sâkin harfe taşınarak idgâm yapılır. Bu durum ecvef أَقَامَ ve أَرَادَ fiillerdeki hareke değişimiyle aynıdır. فَاعَلَ vezninde de idgâm yapılır. Örnek:

Vezni أَفْعَلَ	Fiil	أَمَدَّ	أَعَدَّ	أَجَدَّ
Vezni أَفْعَلُ	İsim	رَجُلٌ أَلَدُّ	رَجُلٌ أغَرُّ	هذا أبَرُّ (أبْرَرُ)
Vezni فَاعَلَ	Fiil	عَادَّ عَبْدُ الله زَيْدًا	سَارَّهُ	مَادَّ
Vezni فَاعِلُ	İsim	رَادٌّ	مَادٌّ / مَوَادُّ	مَغَارٌّ

أَفْعَلَ ve فَاعَلَ vezinlerinde kişinin kendini kast ederek çekimlediği fiillerde idgâm ortadan kalkar ve iki harf birbirinden ayrılır.

593 الإسْحِل: Misvak ağacı.

594 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 202-205.

Örnek: أَفْعَلَ← أَعْدَدْتُ، أَصْمَمْتُ زَيْدًا، أَجْرَرْتُهُ رَسَنَهُ، فَاعَلَ← فَاعَلَ، عَادَدْتُ زَيْدًا، مَادَدْتُهُ

فَعَّلَ vezninde iki aynı harf bir araya geldiğinde tekrardan ikinci bir idgâm yapılamaz. İkinci ayne'l-fiil sâkin yapılıp harekesi bir öncesine taşınsa bile bu mümkün olmaz. Çünkü bu vezinde daima sâkin gelen birinci ayne'l-fiil harekelenmez. Örnek: رَدَّدَ عَبْدُ اللهِ زَيْدًا، بَدَّدَ مَعِيزَهُ

اِنْفَعَلَ ve اِفْتَعَلَ veznindeki isim ve fiillerde iki ayn harfi bir araya geldiğinde idgâm yapılır. Örnek: اِنْفَعَلَ← اِنْفَدَّ، مُنْفَدٌّ، اِفْتَعَلَ← اِرْتَدَّ، مُرْتَدٌّ

Soru: İdgâm yapıldığında eliften sonra gelen harf sâkin olacağı için elifin harekelenmesi gerekmez mi?

Cevap: Burada meydana gelen medd-i lâzım hareke yerine ivaz olur. Zira med harfi olan elif harekelendiğinde hemze olur.

اسْتَفْعَلَ vezninde de idgâm yapılır. Örnek: اِسْتَرَدَّ، اِسْتَعَدَّ

Fiil vezinlerinden gelmeyen dört veya daha fazla harfli isimler, mülhak olmadıkları takdirde مُدُقٌّ[595] kelimesinde olduğu gibi idgâm olur. فَعَلَّ vezninde gelen مَعَدٌّ[596] sonradan idgâm olmamıştır. تمَعْدَدُوا fiilinde görüldüğü gibi mîm harfi asıldır. الشَّرَبَّةُ، هَبَيَّةٌ، هَبَيٌّ[597] kelimeleri de bu vezindedir.

11.4. Kelime İçerisinde İdgâm

İki Harfle Kullanılan İsimler Bâbı'nda bu konuya değinilir.[598]

Harekeli iki aynı harfin geldiği bir kelimede idgâm yapılacak birinci harfin öncesi sâkin olduğunda harekesi ona geçer. اِقْتَتَلُوا fiiline eklenen vasıl elifi, idgâm nedeniyle ilk harfin hareke almasıyla قَتَّلُوا ←قَتْتَلُوا ←اِقْتَتَلُوا şeklinde düşer.

Mütemâsil (*aynı*) veya mütekârib (*birbirine yakın*) mahreçteki harfler, ilk harf olarak bir kelimede bir araya geldiğinde vasıl elifi eklenerek idgâm edilir.

---

595 المُدُقُّ: Tokmak, kıyasi olmayan ismi alet kalıbından gelmektedir.

596 مَعَدُّ ابنُ عَدْنَان بن أُدَدٍ: Adnan oğullarından, Arap büyüklerinden bir kişi.

597 الشَّرَبَّةُ: Neced bölgesinde bir yer ismi; هَبَيّ: Küçük çocuk.

598 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 242-244

تَطَيَّرَ fiili ilk harfi tâ'nın sâkin yapılmasıyla idgâm edilir. Fiile sâkin harfle başlanmayacağından vasıl elifi eklenir. Sonra tâ (ت) harfi ṭâ (ط) harfine idgâm edilirek fiil اِطَّيَّرَ şeklini alır. تَتَرَّسَ fiili de اِتَّرَّسَ olarak idgâm olur. تَدَارَأْتُمْ fiilinin idgâm edilmesiyle ayet [599] وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا şeklinde gelir. [600] قَالُوا اِطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَن مَّعَكَ ayetinde ise تَطَيَّرَ fiili idgâmlıdır. Muzâri fiillere vasıl elifi eklenmemesi nedeniyle تَتَكَلَّمُونَ ve تَدَّعُونَ gibi fiiller idgâm olmaz. يَفْعَلُ vezinlerdeki fiiller فَاعِلٌ veznindeki isimlere benzer. İsm-i fâil vasıl elifi almadığı gibi ona benzeyen muzâri fiil de almaz. اِضْرِبْ، اُقْتُلْ، اِنْطَلَقَ، اِقْتَدَرَ، اِحْمَرَرْتُ، اِحْرَنْجَمَ، اِغْدَوْدَنَ gibi mâzi fiillerle اِسْتَخْرِجْ gibi emir fiillere vasıl elifi eklenir.

11.5. Mülhak Kelimelerde İdgâm

Fiil ve Müştaklarında İdgâm-ı Misleyn ve İdgâm Yapılmayan Durumlar Bâbı'nda mülhak kelimelerin idgâm olmadığı ve masdarlarının mülhak oldukları vezinlerin masdarları gibi geldiği belirtilir.[601]

فَعْلَلٌ vezninde gelen isimler de جَعْفَرٌ veznine mülhak olması nedeniyle idgâm olmaz. Örnek: قَرْدَد، مَهْدَد[602]

فَعَلٌ ile فَعْلَلٌ vezinlerinin durumu جُبُنٌّ[603] ve قُعْدُد kelimeleri gibidir. جُبُنٌّ kelimesi فُعُلٌّ veznindedir. Zira فُعْلُلٌ vezninde gelseydi جُلْجُلٌ veznine mülhak olması nedeniyle idgâm olmazdı. Benzer şekilde طِمِرٌّ de aslen فِعِلٌّ veznindedir. Bu kelime فِعْلِلٌ vezninde olsaydı خِمْخِمٌ[604] veznine mülhak olduğu için رِمْدِدٌ gibi idgâm olamazdı. Örneklerde olduğu gibi bir vezne mülhak kelime o vezin dışına çık-

---

599 Bakara, 2/72.

600 Neml, 27/47.

601 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 204-205.

602 القَرْدَدُ: Sert toprak; المَهْدَدُ: Kadın ismi.

603 الجُبْنُ ve الجُبُنُّ: Peynir.

604 خِمْخِمٌ: Sütü çok olan, sertliğinden dolayı sağımı zor olan hayvan memesi; رِمْدِدٌ رَمَادٌ: çok kül. رِمْدِدٌ ise külün çokluğunu bildiren sıfat.

maması nedeniyle idgâm olmaz. دَحْرَجَ fiiline mülhak يُجَلْبِبُ ← جَلْبَبَ ve احْرَنْجَمَ fiiline mülhak اِقْعَنْسَسَ idgâm olmaz.

Bu konu İki Harfle Kullanılan İsimler Bâbı'nda da ele alınır.[605]

Bir vezne mülhak kelime o vezin dışına çıkamayacağı için idgâm olamaz ancak bunun dışındakilerin idgâmı şarttır. قَرْدَدٌ ve مَهْدَدٌ sözcükleri جَعْفَرٌ, قَرَادِدُ ve مَهَادِدُ kelimeleri de جَعَافِرُ ismine mülhak oldukları için idgâm olmaz. رَجُلٌ أَلَدُّ وَأَصَمُّ cümlesindeki أَفْعَلُ veznindeki sıfatlar ise فَعْلَل veznine mülhak olmadıkları için idgâm olur. Masdarı farklı olan أَفْعَلَ bâbı, فَعْلَلَ bâbına mülhak değildir. أَكْرَمَ ← إِكْرَامًا دَحْرَجَ ← دَحْرَجَة، örneklerinde bu durum görülür. Masdarı تَفْعِيلًا olan فَعَّلَ bâbı da دَحْرَجَ'ye mülhak değildir. Ancak جَدْوَلٌ ve كَوْثَرٌ kelimeleri جَعْفَرٌ veznine mülhaktır. دَحْرَجَ'ye mülhak başka bâblar da vardır. Örnek:

Mâzi	حَوْقَلَ	بَيْطَرَ	سَهْوَكَ	سَلْقَى
Muzâri	يُحَوْقِلُ	(يُبَيطِرُ)	(يُسَهْوِكُ)	يُسَلْقِي
Masdar	حَوْقَلَةً	بَيْطَرَةً	سَهْوَكَةً	سَلْقَاةً

11.6. Mâzi ve Muzâri Siygalarda İlletli Harflerin İdgâmı

Bu konu, İki İllet Harfi Alan Fiiller Bâbı'nda ele alınır.[606]

حَيِيْتُ fiilinin mâzi siygası izhârla حَيِيَ şeklinde geldiği gibi istenirse mu'tel olmayan karşılıkları رَدَّ ،كَرَّ gibi son harekesi fethalı olarak حَيَّ (فَعَلَ) şeklinde idgâm edilebilir. İstenildiğinde idgâm yapılmamasının nedeni يَحْيَى ve يُحْيِي muzâri siygalarının sonundaki yâ'nın hareke alamamasıdır.

Örnek: هُوَ يُحْيِي زَيْدًا، لَمْ يُحْيِ

605 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 244.

606 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 181-183.

Sahih fiillerde hareke hazfedildiği gibi (يَحْيَا) لَمْ يُحْيِ، لَمْ يَحْيَ çekimindeki harekesiz son harf hazfedilir. Bu konu mâzi ve muzâri siygalar arasındaki uyumla ilgili olarak أَغْزَيْتُ örneğiyle belirtilir.[607]

Müellif tek başına düşünülen mâzi fiilin idgâm olacağını ancak son harekesi değişken ve bazen de son harfi mahzûf muzâri fiilin idgâm olmayacağını belirtir. Mâzi-muzâri siygaları bir bütün halinde düşünüldüğünde, muzârisi idgâm olmayan mâzi fiilin de oluşacak uyumsuzluk nedeniyle idgâm olmayacağını dile getirir.

Mâzi fiil حَيَّ şeklinde idgâm olduğunda cemisi sahih fiil gibi حَيُّوا tarzında gelir. Zira sahih fiillerden رَدَّ'nin cemisi رَدُّوا'dur. حَيِيَ biçiminde izhâr yapıldığında bir öncesi kesralı yâ damme almaması nedeniyle cemisi حَيُوا olur. Nitekim هُوَ يَقْضِيُ ve هُوَ قَاضِيٌ şeklinde bir kullanım yoktur. Fiilin aslı عَلِمُوا vezninde حَيِيُوا'dur. Damme alamaması nedeniyle sâkin kalan son harf (ي) fâil olan sâkin vâv nedeniyle hazfolur (حَيِيَ ← حَيِيُوا ← حَيِيْوا ← حَيِوا ← حَيُوا).

Müellif, bazı Arapların idgâmlı ancak çoğunluğun idgâmsız okuduğunu belirttiği aşağıdaki ayeti şahit getirir.

İzhâr	مَنْ حَيِيَ عَن بَيِّنَةٍ	İdgâm	وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ [608]

İdgâmlı عَيُّوا ve idgâmsız حَيُوا fiilini şahit getirilerek iki beyitle istişhâd edilir.

عَيُّوا بِأَمْرِهِمُو كَمَا عَيَّتْ بِبَيْضَتِهَا الْحَمَامَهْ[609]

وَكُنَّا حَسِبْنَاهُمْ فَوَارِسَ كَهْمَسٍ حَيُوا بَعْدَمَا مَاتُوا مِنَ الدَّهْرِ أَعْصُرَا [610]

---

607 Bu konu Sülâsî Mezîd Nâkıs Fiiller Bâbı'nda ele alınmıştır. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 136.

608 Enfâl, 8/42.

609 Bu beyit Ebû Ziyâd Abîd b. el-Ebras el-Esedî'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 182; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 296.

610 Bu beyit Ebû Hazâbe'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 182; İbn Manzûr, *Lisânu'l-*

يُفْعِلُ muzâri siygası kesinlikle idgâm olmaz. Örnek: لَنْ يُعْيِيَ زَيْدٌ، لَنْ يُحْيِيَ أَحَدٌ

Örneklerde görüleceği üzere fiillerin muzâri siygalarının son harekesi sabit değildir: damme, fetha ve sukun olarak gelebilir. İdgâm yapılması için harekesinin sabit olması gerekir. Müberred bir ayetle istişhâd ederek fiilin idgâmsız يُحْيِيَ tarzında kullanılmasını şahit gösterir.

لَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَن يُحْيِيَ الْمَوْتَى[611]

أُفْعُوْعِلَ mâzi vezninde حَيِيْتُ fiili müsennâ olarak çekimlendiğinde idgâmsız olarak اُحْيُويِيَا idgâmlı olarak da اُحْيُويَّا şeklini alır.

Soru: Sâkin vâv'dan sonra sâkin yâ gelen اُحْيُويَّا fiili nasıl idgâm olur?

Cevap: Med harfi harekeye ivaz olması nedeniyle sonrasındaki sâkin harf idgâm olur. Böylece iki harf bir seferde söylenir.

Örnek: دَابَّةٌ، شَابٌّ، هَذَا بَرِيدَّاوُد، تُمُودُّ الثَّوْبِ

11.7. İkinci Harf Sâkin Olduğunda İdgâm

Ayne'l-Fiili İlletli Kelimelerin Çekimi Bâbı'nda ikinci harf sâkin olduğunda idgâm yapılmayacağı konusu ele alınır.[612]

اِحْمَارَّ vezninde الحُوَّةُ kelimesi اِحْوَاوَتْ الفَرَسُ ve اِحْوَاوَى الرَّجُلُ olarak kullanılır. Aslı اِحْمَارَرَ olan bu vezin idgâm sonucunda اِحْمَارَّ şeklini almıştır. Bu nedenle yukarıdaki örnekler mazi olarak اِحْوَاوَيْتُ ve اِحْوَاوَى زَيْدٌ tarzında, muzâri olarak يَحْوَاوِي şeklinde idgâmsız kullanılır. Çünkü idgâm olacak ilk harf (vâv) harekeli, ikinci harf (yâ) ise sâkindir. Ancak birincisi sâkin ikincisi harekeli olsaydı idgâm gerekli olurdu.

Arab, IV, s. 296.

611 Kıyâmet, 75/40.

612 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 177-178.

Ortasındaki vâv'ı اِفْعَالٌ veznindeki eliften dönüşen bu fiil, fâili belirtilmeyen (meçhul) yapıda اُخْوُووِيَ şeklinde idgâm yapılmaz.

Soru: اِحْمِيرَارًا veznindeki اِحْوِيَّاءً masdarının aslı اِحْوِيوَاءً olmasına karşılık neden idgâm olur, buradaki yâ med harfi değil midir?

Cevap: Masdarlar isim olup bir vezinde gelirler. Ancak fiillerin kullanımı bu şekilde değildir. Nahivcilere göre bu bâbda mülhak harfler ile mülhak olmayan zâid harflerin durumu birdir.

12. Hemzenin Tahfifi

Bu konu, Hemze Bâbı'nda müstakil olarak ele alınır.[613]

Hemzenin mahreci hâ ve elif dışındaki harflerden uzak olması nedeniyle onlarla karışmaz. Sadece yakınındaki iki harfle ilgili iki husus söz konusudur. Daha önce de belirtildiği üzere elif hiçbir zaman asıl harf olmaz sadece bir başka harfin yerine gelir veya zâid olur. Bu harf nahivcilerin "hevâi harf" olarak isimlendirdikleri boğazdaki bir havadır, tahfif olan hemze ile karıştırılmamalıdır. Hâ (هـ) ise mahreci elife doğru yaklaşan hafî bir harftir.

Hemzenin mahreci elif ve hâ'nın altında, diğer harflerden uzak olması nedeniyle telaffuzu zor olup vurguyla gerçekleşir. Bu nedenle hafifletilmesi uygundur. Telaffuz zorluğu sebebiyle bir kelimede iki hemze sadece ayne'l-fiil olarak şeddeli (birincisi sâkin ikincisi harekeli) bulunabilir.

12.1. Harekeli Hemzenin Tahfifi [614]

قَرَأَ الرَّجُلُ، سَأَلَ عَبْدُ اللهِ fiillerinde olduğu gibi öncesi ve sonrası fethalı hemze tahfif edilmezse vurgulu okunur. Eğer tahfif edilmezse tüm hemzeler bu şekilde telaffuz edilir. Tahfif edildiğinde de fethalı olması nedeniyle okunuşu elife doğru yaklaştırılır. Çünkü fetha, elifin mahrecindedir. Bu durumda قَرَأَ fiili tahfifen قَرَا olarak okunur. Tahfif edilen hemzeyle hakiki hemzenin vezinleri aynıdır,

613 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 155-167.

614 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 155.

sadece okunuşlarındaki vurgu yönüyle birbirinden ayrılırlar. Müellif tahfif edilen hemzeye أان lafzını şahit getirdiği bir beyitle istişhâd eder.

أان رَأَتْ رَجُلًا أَعْشَى أَضَرَّ بِهِ[615]

Tahfif yapılmayan hemzeler أأن şeklinde vurgulu olarak yan yana gelirse gerçekten olumsuz bir durum oluşur. Bu nedenle (أأن) lafzı sadece örnek olması bakımından yazılmıştır. Müellif öncesi ve kendisi harekeli hemzenin tahfifiyle ilgili kuralları aşağıda art arda sıralar.

1. Dammeli hemzenin öncesi fethalı olduğunda okunuşu vâv'a benzetilerek tahfif edilir. Çünkü fetha eliften geldiği gibi damme de vâv'dan gelir. Vurgulu hemze لَؤُمَ الرَّجُلُ, tahfif edilen hemze ise لَوُمَ الرَّجُلُ tarzında okunur.

2. Kesralı hemzenin öncesi fethalı olduğunda okunuşu yâ'ya benzetilerek tahfif edilir. يَئِسَ الرَّجُلُ fiilindeki vurgulu hemze tahfif edildiğinde mahrecinden ayrılması nedeniyle vurgusu azalır ancak vezni değişmez(يَيِسَ الرَّجُلُ).

3. Dammeli hemzenin öncesi fethalı veya kesralı olduğunda okunuşu vâv'a benzetilerek tahfif edilir.

4. Kesralı hemzenin öncesi ne olursa olsun yâ'ya benzetilerek tahfif edilir.

5. Fethalı hemzenin öncesi kesralı olduğunda yâ'ya dönüştürülerek tahfif edilir. Hemzenin öncesi kesralı veya dammeli olduğunda öncesi daima fethalı gelen elife benzetilerek tahfif edilmesi uygun olmaz. مَأَرْتُ بَيْنَ القَوْمِ (*Kavmin arasını bozdum.*) cümlesindeki مَأَرْتُ fiilinden gelen مِئْرَةٌ kelimesinin cemisi مِئَرٌ de böyledir. Hemzesi tahfif edildiğinde مِيَرٌ şeklini alır.

---

615 Beyitin tamamı:خَبِلُ مفسدٌ ودهرٌ ريبُ المنونِ şeklindedir. Tahfif olarak gelen hemze'nin vezni, hakiki vezinle aynı gelmiştir. Sîbeveyhi de istişhâd etmiştir. Şiir el-Âşâ'ya isnat edilir. Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî el-A'şâ *Dîvanu'l- Â'şâ el-Kebir*, thk. Muhammed Huseyin, y.y.: Mektebetu'l-Âdâb, ty, s. 55.

6. Fethalı hemzenin öncesi dammeli olduğunda vâv'a dönüştürülerek tahfif edilir. Mehmuz جُؤَنَةٌ'nin cemisi جُؤَنٌ'da جُوَنٌ olarak tahfif edilir. Buradaki hemzenin durumu öncesi kesra olan fethalı hemze gibidir.

Hemzenin tahfifi yukarıda belirtilen durumlarda gerçekleşir.

Ahfeş ise öncesi kesra olan dammeli hemzenin yâ'ya dönüştürülerek tahfif edileceğini zira Arap Dilinde vâv'dan önce kesra gelmediğini belirtir. يَسْتَهْزِئُونَ fiilindeki hemzeyi يَسْتَهْزِيُونَ olarak tahfif etmesine karşın onu bu konuda destekleyen başka bir nahivci yoktur. Nahivciler bu hemzeyi tahfif ederken aslen vâv'a dönüştürmez. Yukarıda da belirtildiği gibi hemze vav'a benzetilerek يَسْتَهْزِوُونَ şeklinde tahfif edilir.[616]

Müellif öncesinde sahih sâkin harf gelen harekeli hemzenin tahfifiyle ilgili aşağıdaki kuralları belirtir.[617]

Öncesi sâkin hemzenin tahfifi harekesinin bu harfe aktarılıp hazfedilmesiyle olur. Hazfın nedeni tahfif edilen hemzenin elif ile hemze arasında bir durumunda olması, her ne kadar harekeli olsa da sâkin harfe benzemesidir. Bu durumda iltikâ-i sâkineyn nedeniyle tahfif edilen hemze okunmayarak hazfedilir. Zira sâkin harfle olmadığı gibi sâkine yakın bir harfle de kelimeye başlanamaz. Örnek:

Tahfiften Önce	مَنْ إِخْوَانَكَ؟	مَنْ أَبُوكَ؟	اِسْأَلْ/ سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ	اللهُ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ
Tahfiften Sonra	مَنِ اخْوَانَكَ؟	مَنَ ابُوكَ؟	سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ [619]	اللهُ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَ فِي السَّمَاوَاتِ [618]

اِسْأَلْ emir fiilindeki hemze tahfif edildiğinde harekesi sîn'e geçmesi sonucu, vasıl elifi de sonrasındaki harfin harekelenmesi nedeniyle hazfedilir.

Vasıl ve Katı Elifi Bâbı'nda da hemzenin tahfifine değinilir. [620]

---

616 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 157.

617 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 159-160.

618 Neml, 27/25. Bu okuyuş, şâz bir kıraattir. el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, s. 145.

619 Bakara, 2/211.

Kelimenin ilk harfinin harekelenmesiyle vasıl elifi hazfedilir. اِسْأَلْ emir fiili incelendiğinde bu durum görülür. Bu fiilin ortasındaki hemze tahfif edildiğinde iki sâkin harf birbiriyle karşılaşır. Tahfif edilen hemzenin harekesi bir öncesine nakledilerek kelimenin ilk harfi harekelenir(اِسْأَلْ ← اسَلْ ← سَلْ).

Örnek: سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ[621]

Karışıklık Oluşturmasından Emin Olunan İsimlerin Tahfifi Bâbı'nda hemzenin tahfifi konusu ele alınır.[622]

Ahfeş, اسَلْ زَيْدًا şeklinde söylemeyi uygun görür. Bu kelimede aslen hemzenin harekesini taşıyan sîn harfini sâkin olarak değerlendirir. Ancak sin'in de diğer harfler gibi olması ve ayrıca vasıl elifinin (hemze) kelimede sabit olmaması bu görüşü çürütür. Bu harf, düşmesi için bir gerekçe bulduğunda kelimeden hemen ayrılır. Ancak daima sükûn üzere mebnî lâm-ı ta'rif başka bir şekle girmemesi nedeniyle diğerlerinden farklıdır. Bu nedenle elifi fethalı gelir.

Med ve lîn harfi olan elif ile sâkin vâv ve yâ harflerinden sonra gelen hemzenin tahfifiyle ilgili kurallar aşağıda sıralanmıştır. [623]

1) Sonrası hemzeli yâ ve vâv harflerinin öncesi fetha olduğunda, diğer sahih harfler gibi bu harfler de i'lâl olmaz. Med ve lîn harfi olarak gelmeyen veya bir isme eklenen vâv ve yâ harfleri böyledir. Örnek: جَيْأَلٌ ← جَيَلٌ

سَأَلْتُ fiilinden فَوْعَل vezninde gelen سَوْأَل kelimesi de tahfif edildiğinde, yâ harfinde olduğu gibi, hemzenin harekesini nakletmesiyle سَوَل şeklini alır.

2) Fethalı, dammeli veya kesralı hemze öncesinde, fâil olan bir öncesi dammeli vâv veya bir öncesi kesralı yâ geldiğinde, bu harfler diğer sahih harfler gibi değerlendirilir. Tahfif hareke nakliyle gerçekleştirilir.

Örnek: اِتَّبَعُوا أَمْرَهُ ← اِتَّبَعُوَ مْرَهُ، اِتَّبَعِي أَمْرَهُ ← اِتَّبَعِيَ مْرَهُ، اِتَّبَعُوا إِلَكُمْ ←اِتَّبَعِي لَكُمْ

620 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 82.
621 Bakara, 2/211.
622 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 254.
623 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 160-163.

3) Hemze, öncesinde gelen sâkin yâ ve vâv'a dönüştürülerek tahfif edilir. Zira sâkin yâ'nın öncesi kesralı ve sâkin vâv'ın öncesi dammeli olduğunda med harfi olur. Hareke almaya uygun olmamaları nedeniyle bu harflere hareke aktarılmaz. Hemzenin harekesi مَقْرُوءَةٌ örneğindeki daima sâkin olan ism-i mefûl vâv'ına aktarılmaz. Aksi halde aslen elif gibi med harfi olan vâv'ın da harekelenmesi gerekir. Bunun yanı sıra عَدُوٌّ، دُلِيٌّ، مَغْزُوٌّ، مَرْمِيٌّ kelimelerinde olduğu gibi vâv'ın idgâmı uygundur. Örnek: خَطِيئَةٌ ← خَطِيَّةٌ، مَقْرُوءَةٌ ← مَقْرُوَّةٌ

4) Elifin idgâmı imkânsızdır. Ancak tahfif edilerek elif ile hemze arasında kalan elif (hemze) دَابَّةٌ ve شَابَّةٌ kelimelerinde olduğu gibi idgâm edilir. Burada med hareke yerine gelmesinden dolayı söyleyene kolaylık olur. Bu durumda med yapılamasaydı Arap Dilinde iki sâkin harf bir araya gelemezdi.

Örnek: اِتَّبِعَا أَمْرَهُ ← اِتَّبِعَا امْرَهُ، مَضَى إِبْرَاهِيمُ ← (مَضَى ابْرَاهِيمُ)، جَزَى أُمُّهُ ← (جَزَى امُّهُ)

Yukarıdaki örneklerdeki hemzeler, hemze ile elif arasında telaffuz edilir. Hemzeden önce gelen elif harekelenmez. Zira harekelendiği takdirde elif olmaktan çıkarak başka bir harfe, yani aslına dönüşür.

5) نَبِيٌّ kelimesi نَبِيءٌ şeklinde tahfif edilir. Lîn harfleri kelimede asıl harf olmasalar da bu durumda asıl harf gibi kullanılırlar.

12.2. Sâkin Hemzenin Tahfifi[624]

Sâkin hemze öncesindeki harekeye göre değişikliğe uğrayarak tahfif edilir. Örnek: رَأْسٌ ← رَاسٌ، جُؤْنَةٌ ← جُونَةٌ، ذِئْبٌ ← ذِيبٌ

Hemze tahfif edildiğinde asıl mahrecinden ayrılır ancak harekesi vardır. Bu nedenle lîn harfleri gibi değerlendirilmez. Sâkin olduğunda ise kendisinden önceki harekeye göre değişime uğrar; yâ, vâv veya elife dönüşür.

---

624 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 157.

12.3. Bir Araya Gelen İki Hemzenin Tahfifi [625]

Arap Dilinde vurgulu olarak iki hemzenin yan yana gelmediğini Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî dışında herkes kabul eder. O ise vurgulu iki hemzenin bir arada bulunmasını uygun görür. Nahivcilerin bu konudaki görüşleri şöyledir:

1. Ayrı kelimelerde iki hemze yan yana geldiğinde birisi tahfif edilir.

2. Bir kelimede yan yana gelen hemzelerden ikincisi değişime uğrar.

3. Bir kelimede iki hemze آدَمُ (أَادَمُ) şeklinde bir araya geldiğinde öncesi fetha olması nedeniyle ikinci hemze elife dönüşür ve tekrar hemze olmaz. خَالِدٌ kelimesinin cemisi خَوَالِدُ olduğu gibi bu kelimenin cemisi de أَوَادِمُ olur. İsm-i fâil (فَاعِلٌ) vezninde جِئْتُ kelimesi جَاءٍ olarak gelir. Bu vezninde ayne'l-fiil olan illet harfi değişikliğe uğrayarak (جَائِئٌ) şeklinde hemzeye dönüşür. Bu durum يَقُولُ fiilinin ism-i fâil vezninde قَائِلٌ olarak gelmesi gibidir. Bu kelimede hemze lâme'l-fiil olması nedeniyle (الجَائِي) biçiminde yâ'ya dönüşür.

Ebû Amr b. el-A'lâ, bir kelimeye sâkin harfle başlanamayacağını belirterek iki ayrı sözcükte bir araya gelen hemzelerden birincisinin tahfif edileceğini söyler فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا [626] ayetini de belirttiği şekilde okur. Ayette ayrı kelimelerde yan yana gelen hemzelerden جَاءَ fiilindekini elife benzeterek, yani hemzenin vurgusu zayıflatılıp harekesini çok hafif hissettirerek okur. أَإِلِدُ وأَنَا عَجُوزٌ [627] ayetinde ise birinci hemzeyi vurgulu, ikincisini tahfif eder. İstifham hemzesi ayrı bir kelimeyi temsil etmesi nedeniyle onun için bedel getirmez.

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ise her zaman ikinci hemzeyi tahfif eder. Gerekçe olarak da bedelin sadece ikinci hemze için gerekli olduğu kuralını gösterir. Böylece herhangi bir engel durumu olmayan birinci hemzeyi daima vurgulu okur. Birinci hemzeyi vurgulu okumasından dolayı da ikinci hemzeyi tahfif eder.

---

625 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 158-159.

626 Muhammed, 47/18.

627 Hûd, 11/72.

Müellif ikinci hemzenin her zaman tahfif edileceğini belirten Ferâhidî'nin görüşünü doğru bulduğunu belirterek "*Nahivcilerin çoğu tarafından desteklenen bu durum kıyasa daha uygundur*." açıklamasını yapar.

İbn Ebû İshak ise bir hemze vurgulu okunduğu gibi iki hemzenin de vurgulu okunabileceğini, bunun yanında istendiği takdirde tahfif de edilebileceğini söyler. O art arda gelen hemzeleri diğer harflerden ayırmaz. خَطِيئَةٌ kelimesinin aslen خَطَائِئُ biçiminde cemisinin geldiğini, tahfif edilerek خَطَايَا şeklini aldığını belirtir. Bunun yanında iki hemzenin vurgulu okunmasını da yanlış bulmaz.

12.3.1. İki Hemzenin Bir Araya Geldiği Vezinlerde Tahfif [628]

İki hemzenin sadece فُعَّلٌ ve فَعَّالٌ vezinlerinde bir araya geleceği belirtilir.

جِئْتُ (جَاءَ) fiili فَعْلَل veznine alındığında iki hemze bir araya gelir. Bu durumda ikinci hemze öncesi fethalı olmasından dolayı med harfi olan elife dönüşür. Kelime جَيْعَى vezninde جَيْأَى şeklini alır.

Soru: رَجُلٌ سَئَّالٌ، قَدْ سُئِّلَ فُلانٌ cümlelerindeki iki hemzenin فَعَّل ve فَعَّالٌ vezinlerinde bir araya geldiği görülmektedir. جَعْفَرٌ ve قِمَطْرٌ vezinlerinde iki hemze neden bu tarzda bir araya gelmez?

Cevap: Hemzeler sadece birincisi kesinlikle sâkin iki ayne'l-fiil olarak bir araya gelir. Böylece hemzeler bir seferde okunur. Şayet hemzelerin biri ayne'l-fiil diğeri lâme'l-fiil olursa bu durum gerçekleşmez.

Soru: قِمَطْرٌ vezninde birinci lâme'l-fiil sâkindir. Birinci ve ikinci lâme'l-fiil iki ayne'l-fiilin yan yana gelmesi gibi değerlendirilemez mi?

Cevap: Bu vezin uygun olsa bile ikinci lâme'l-fiil birinci lâme'l-fiille aynı gelmeyebilir. Fakat iki ayne'l-fiil bir araya geldiğinde ikisi de aynı olur. Görüldüğü gibi قِمَطْرٌ ve جَعْفَرٌ sözcüklerindeki lâme'l-fiiller birbirinden farklıdır.

---

628 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 164-165.

قَرَأْتُ kelimesi قِمَطْرٌ veznine alındığında lâme'l-fiil olmayan iki hemze bir araya gelmemesi nedeniyle tahfifen قِرَأْأٌ ← قِرَأْيٌ olur.

Müellif قِمَطْرٌ vezninde قِرَأْأٌ olarak gelen ve قِرَأْيٌ şeklini alan hemzenin yâ'ya dönüşme sebebini sorgular:

Soru: Neden öncesi kesra olmadığı halde hemze yâ'ya dönüşür?

Cevap: Lîn harfine dönüşen her harf bu konumda asıl yâ harfi gibi olur. Asıl veya zâid vâv veya yâ harfleri bir kelimede dördüncü veya daha sonra geldiklerinde asıl harfi yâ olan kelimeler gibi değerlendirilir.

Örnek: أَحْيَيْتُ ←(حيي) رَامَيْتُ، (رمي) ← أَغْزَيْتُ / غَازَيْتُ، (غزو)

İdgâm-ı Misleyn Bâbı'nda da bu konu ele alınır.[629]

İki hemze sadece فَعَّل ve فَعَّالٌ vezinlerinde bir araya gelir. Ayne'l ve lâme'l-fiil olarak veya فَعْلَل vezni gibi iki lâme'l-fiil şeklinde iki hemze bir araya geldiğinde idgâm edilmez. Çünkü iki hemzenin aynı zamanda vurgulu okunması uygun değildir. Bu nedenle yan yana hemze olarak gelmeleri uygun olmaz.

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'ye göre ikinci hemze, diğerlerine göre ise birinci hemze değişikliğe uğrar. Ebû Amr'a göre de özellikle ayrı kelimelerde gelen hemzelerden birincisi tahfif edilir, iki hemze bir arada olmaz. Ancak İbn Ebû İshak'ın görüşünü paylaşanlar, diğer harflerde olduğu gibi iki hemzenin vurgulu okunabileceğini aynı zamanda idgâm da olabileceğini savunur.

12.3.2. Bir Araya Gelen İstifham ve Vasıl Hemzesinin Tahfifi[630]

Vasıl elifinden önce istifham hemzesi geldiğinde, vasıl elifi asıl olmaması nedeniyle kelimeden ayrılır. Çünkü bu elif sadece sonrasındaki sâkin harfi okutmak için kullanılır. Sâkin harfin öncesinde kendisini okutacak bir harf geldiğinde vasıl elifi kelimeden ayrılır. Ancak elif-lâm takısındaki elif ayrılmaz ve istifham elifinin med harfi olur. Buradaki amaç soru ile haber cümlesinin ayrış-

629 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 198.

630 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 163-164.

masıdır. Aynı zamanda elif-lâm takısındaki elif fethalı olarak diğerlerinden farklıdır. Örnek: أَبْنُ زَيْدٍ أَنْتَ؟

Müberred bir ayetle istişhâd ederek أَتَّخَذْنَاهُمْ kelimesini şahit getirir.

أَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ[631]

Yukarıda verilen örnekler *Muktedab*'da aşağıdaki şekilde yazılmıştır:

آتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ، يآبن زد أنت؟

Bu örnekler anlatılan konuyla uyumlu görülmemektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ayet ... أَتَّخَذْنَاهُمْ şeklinde gelir. Zaten اِتَّخَذْنَاهُمْ ve ابْن kelimelerinin başına istifham hemzesi geldiğinde vasıl hemzesi kelimeden ayrılır. Müellif bu kuralı yukarıdaki açıklamasında da yapar. Bu hata baskı veya tahkik hatasından kaynaklanabilir.

اَيْمُنْ kasemindeki elif de elif-lâm takısındaki gibi fethalı kullanılır.

12.4. Hemzelerinin Tahfifi Sonucu Asıllarına Dönen Harfler

Ayn Harfi Değişikliğe Uğramış Fillerin Çekimi Bâbı'nda konu incelenir.[632]

مِفْعَلٌ vezninde وَأَلْتُ fiilinden مِيئَلٌ kelimesi türer. Bu kelimedeki hemze, tahfif edilirse harekesini bir öncesindeki yâ'ya verir. Bu harf, harekelendiğinde vâv'lı وَأَلْتُ fiilinden gelmesi nedeniyle aslına döner ve kelime مِوَلٌ şeklini alır. مِيزَانٌ kelimesindeki vâv, cemisi مَوَازِينُ'da ortaya çıktığı gibi bu kelimedeki vâv da aslına döner. Nahivciler مُوئِسٌ kelimesindeki hemzeyi مُيِسٌ olarak tahfif eder. Hemze, harekesini bir öncesindeki vâv'a vererek kelimeden ayrılır. Vâv da يَئِسْتُ fiilinden geldiği için harekelendiğinde yâ'ya döner. Nitekim doğru ve kıyasa uygun olan budur.

---

631 Sâd, 38/63.

632 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 178.

12.5. Hemzenin Tahfif Edilemediği Durumlar[633]

Hemzenin gerekçesiz olarak hazfedilmesiyle ilgili iki görüş dile getirilir.

1. Bir grup nahivci herhangi bir sebep göstermeksizin hemzenin yerine bir bedel getirilerek değiştirilmesini uygun görür. Ancak bu tür bir uygulamanın fasih Arapçada yeri yoktur. Örnek: قَرَأْتُ ← قَرَيْتُ، اجْتَرَأْتُ← اجْتَرَيْتُ

2. Bazı nahivciler hemzeyi kelimede ağır görerek hazfeder.

Müellif iki görüşü de tamamen yanlış kabul ederek açıklamada bulunur.

كَرِيمٌ kelimesinin cemisini كُرَمَاءُ yaptıkları gibi بَرِيئٌ kelimesinin cemisi de بُرَآءُ olarak getirirler. Aynı zamanda فَعِيلٌ ← فَعَالٌ vezninde cemi edilen كَرِيمٌ← كِرَامٌ gibi بَرِيئٌ ← بِرَاءٌ olarak da cemi yaparlar. Hemzenin kelimede ağırlık oluşturduğunu gerekçe gösterip, kelimede bırakılan harflerin ayrılanlara işaret etmesi nedeniyle cemi olan بُرَآءُ sözcüğündeki hemzeyi بُرَاءٌ şeklinde hazfederler. Belirtilen kullanımı رَجُلٌ شَاكٌ السِّلاحَ cümlesindeki فَاعِلٌ vezninde bulunan شَاكٌ kelimesine benzeterek yaparlar. Aslında bu örnekle yaptıkları arasında bir benzerlik yoktur. Çünkü شاكٌ (شَاالكٌ) kelimesinde, ism-i fâil kalıbındaki elifle ayne'l-fiili olan ancak değişime uğrayan elif bir araya gelir. İki sâkin harfin buluşması nedeniyle de ism-i fâil elifi hazfedilir.

Bu görüşte olan nahivciler "قَرَيْتُ fiilinin muzârisi nedir?" sorusuna أَقْرَا cevabını verir. Hiç farkına varmadan savundukları fikirden vaz geçerler. Çünkü hemze yâ'ya dönüştüğünde vezni رَمَيْتُ← أَرْمِي olması nedeniyle sadece يَقْرِي olarak gelir. Ancak hemze boğaz harflerinden olması nedeniyle fiilin vezni فَعَلَ← يَفْعَلُ olur.

Müellif قَرَأَ fiilindeki hemzeye bedel olarak yâ getirilmesiyle قَرَيْتُ haline gelen fiilin muzârisinin أَقْرَا tarzında gelemeyeceğini belirtir. Zira hemzenin lîn harflerine sebepsiz olarak dönüştürülmesi uygun olsaydı, idgâm kuralları göz

---

633 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 165-166.

ardı edilerek mahreci yakın harfler de birbirine dönüştürülebilirdi. Ancak bilindiği üzere harfler idgâm kuralları çerçevesinde birbirine dönüşür. Bunun gibi hemze de kurallar çerçevesinde kelime içerisinde değişime uğrar.

13. Vakıf

Vakıf Halindeki Hafif ve Sâkîl Nûnlar Bâbı'nda vakıf üç kısımda işlenir.[634]

1. Nûn-u Sakîlede Vakıf

Vakıf, vasıl gibi veya eklendiği kelimenin son harekesini göstermek için sonuna hâ (هـ) eklenerek yapılır. Nûn-u sakîlenin (*şeddeli nûn-u tekid*) vakfı hareke üzerine mebnî kelimelerde olduğu gibidir. Örnek:

Açıklamalar		Örnekler		
İllet harfinin hazfı üzere mebnî nâkıs emir fiiller.	Vakıf-vasıl aynı	اخْشَ	اغْزُ	ارْمِ
Nûn-u sakîle eklenmiş fiiller.		قُولُنَّ	ارْمِيَنَّ	اضْرَبَنَّ
Vakıf halinde son harekelerin görülmesi eklenen hâ		اخْشَهْ	اغْزُهْ	ارْمِهْ

2. Nûn-u Hafîfenin Vakfı

Fiillerdeki nûn-u hafîfe (*şeddesiz nûn-u tekid*) isimlerdeki tenvîne benzer. Bir öncesi fethalı tenvîn nûn'u vakıf halinde elife döner.

Örnek: اِضْرِبَنْ زَيْدًا ← اِضْرِبَا، وَاللهِ لَتَضْرِبَنْ زَيْدًا ← لَتَضْرِبَا، (لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ)[635] ← لَنَسْفَعَا بِالنَّاصِيَةِ

Nûn harfinin bir öncesi kesra veya damme olursa vakıf halinde kelimeye nûn-u hafîfe veya ona bedel bir harf eklenmez. Çünkü isimlerde sadece nasb halinde tenvîn elife döner. Nûn-u hafîfenin vakfı ve vaslı birbirinden farklıdır. Örnek:

Vakıf hali	Cer Hali	Ref Hali	Nasb Hali
رَأَيْتُ زَيْدَا	مَرَرْتُ بِزَيْدِ	هَذَا زَيْدٌ	رَأَيْتُ زَيْدًا

634 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 17-18.

635 Alak, 96/15.

Fâilleri cemi olan fiillerde اضْرَبُنْ زَيْدًا biçimindeki nûn-u hafîfe vakıf halinde اضْرَبُوا şeklini alırlar. Örnek:

Vasıl Hali	اِضْرَبِنْ زَيْدًا يَا امْرَأَةُ	واللهِ لَتَضْرِبُنْ زَيْدًا	هَلْ تَضْرِبِنْ زَيْدًا يَا امْرَأَةُ
Vakıf hali	اِضْرِبِي	لَتَضْرِبُونَ	هَلْ تَضْرِبِينَ

İsimle tenvîn birbirlerinden ayrılmadığı gibi nûn-u hafîfeyle fiil de birbirinden ayrılmaz. Ancak iltikâ-i sâkineyn durumunda tenvîn harekelenir, nûn-u hafife ise hazfedilir. Nûn-u hafife hem şiirde hem de gerekli diğer durumlarda hazfedilir. Örnek: اِضْرِبَ الرَّجُلَ ← (اضْرِبَنْ)

Nûn-u hafife efâl-i hamseye bitiştiğinde, ref alâmeti olan nûn'lar fiilden hazfedilerek tenvînle gelen isimlere muhalefet edilir. Bunun nedeni fiillere eklenen harflerin isimlere eklenen harflerden daha zayıf olmasıdır. Bu durum, gelecek anlamı bildiren kasem nûn'u dışındaki nûn'ların fiillere eklenmesinin tercihe bağlı olması nedeniyledir. Buna karşılık, çekimli isimlerin tamamına tenvîn diye isimlendirilen nûn'un eklenmesi zorunludur. Bütün bunlar da bize isimlerin en önde geldiğini fiillerin ise onlara tâbi olduğunu gösterir.

3. Vakfı ve Vaslı Aynı Olan Kelimeler

Bu konu Hazf Yapılan ve Zâid Harf Alan İsimler Bâbı'nda ele alınır.[636]

لا أَدْرِ sözcüğünün vakfı ve vaslı aynıdır. Bu nedenle kötü (redi') bir kullanıma sahiptir. Bu söz سَبَسَبًّا ve كَلْكَلًّا kelimeleriyle benzerlerine kıyas edilebilir.

Müberred vakıf konusunda ele alınacağını söylediği bu iki kelime hakkında bir açıklama da bulunmaz.

14. İltikâ-i Sâkineyn

İltikâ-i sâkineyn konusuna eserin değişik bölümlerinde değinilir.

İltikâ-i Sâkineyn konusu Hemze Bâbı'nda ele alınır.[637]

---

636 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 169.

637 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 155.

Tahfif edilmiş hemze elife yaklaştırılarak okunur ve hakiki hemze ile sadece okunuşundaki vurgu yönüyle ayrılır. Örnek: أان رَأَتْ رَجُلًا أَعْشَى أَضَرَّ بِهِ[638]

14.1. İltikâ-i Sâkineyn Halinde Harflerin Kesralanması

Bu konu Mu‘rab ve Mebni İsimler Bâbı’nda ele alınır.[639]

أَمْسِ kelimesinin sonundaki kesra, sâkin sîn ve mîm harflerinin bir araya gelmesi sonucunda gelir. Buradaki kesranın durumu aşağıdaki şekildedir:

1. Sonu sâkin bir fiil, fetha ile harekelenirse mansûb fiille, damme ile harekelenirse merfu‘ fiille karışır. Bu nedenle ihtiyaç halinde kesrayla harekelenir. Fiilin cer olması söz konusu olmadığı için kesranın fiilin asıl harekesi olmadığı bilinir.

2. Sonu sâkin bir isim, fetha ile harekelenirse gayr-i munsarif mansûb isimlerle, damme ile harekelenirse gayr-i munsarif merfu‘ isimlerle karışır. Bunun için kesrayla harekelenir. Mu‘rab isimler tenvînli olacağı için bir karışıklık yaşanmaz. Bu nedenle bir araya gelen iki sâkin harf kesrayla harekelenir.

Karışıklık Oluşturmasından Emin Olunan İsimlerin Tahfifi Bâbı’nda da bu konuya değinilir.[640]

اِضْرِبِ الرَّجُلَ؟ cümlesinde iki sâkin harfin bir araya gelmesi sonucu fiil kesra alır. Fiillerin i‘râbı kesra ile yapılmadığından bu durum bir karışıklığa neden olmaz.

14.2. İllet Harflerinde İltikâ-i Sâkineyn

Yakın Mahreçli Harflerden İ‘râb Edilenler ve İ‘râbı Uygun Olmayanlar Bâbı’nda illet harflerinin sâkin olarak bir araya geldiği durumlar ele alır.[641]

İlletli harfler diğer harflerden ayrı özelliktedir. Zira onlar olmadan herhangi bir ses uzatılamaz. Ayrıca i‘râb alâmeti olurlar. İki sâkin harf bir araya

---

638 Bkz. 12.1. Harekeli Hemzenin Tahfifi.

639 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 173-174.

640 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 248.

641 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 210.

geldiğinde birisi harekelenirken bu harfler sâkin olarak bir araya geldiğinde birisi hazfedilir. Örnek: هَذَا الْغُلامُ، تَرْمِي الْغُلامَ، اِضْرِبِ الْغُلامَ، قُلِ الْحَقَّ، أَنْت تَغْزُو الْقَوْمَ

Vakıf Halindeki Hafif ve Sâkîl Nûnlar Bâbı'nda da bu konuya değinilir.[642]

Lîn harfi olan vâv'ın öncesinde damme, yâ'nın öncesinde kesra geldiğinde elife benzemeleri nedeniyle iltikâ-i sâkineyn durumunda hazfedilirler. Bu harflerden önce fetha geldiğinde ise hazfedilmeyip harekelenir. Örnek

اخشَوُا الرَّجُلَ، اخشَيِ الرَّجُلَ	Hazfedilmez	ارْمِ الرَّجُلَ، ارمُوْا الرَّجُلَ	Hazfedilir

14.3. İdgâm Halinde İltikâ-i Sâkineyn

Hemze Bâbı'nda idgâm halinde gerçekleşen iltikâ-i sâkineyn ele alınır.[643]

Elifin idgâmı imkânsızdır ancak tahfif edilerek elif ile hemze arasında kalan hemze دَابَّةٌ ve شَابَّةٌ kelimelerine benzer şekilde idgâm edilebilir. Bu kelimelerde med hareke yerine gelmesinden ötürü kolaylık sağlar. Bu durumda da med yapılamasaydı Arap Dilinde iki sâkin harf asla bir araya gelmezdi. Eliften sonra gelen hemzelerin tahfifiyle iki sâkin harf aşağıdaki örneklerde bir araya gelir.

Örnek: اِتَّبِعَا أَمْرَهُ ← اِتَّبِعَا امْرَهُ، مَضَى إِبْرَاهِيمُ ← (مَضَى ابْرَاهِيمُ)، جَزَى أُمُّهُ ← (جَزَى امُّهُ)

İki İllet Harfi Alan Fiiller Bâbı'nda med harfi sonrasındaki sâkin harfin idgâmına değinilir.[644]

Med harfi harekeye ivaz gelmesi nedeniyle ondan sonra gelen sâkin harf idgâm olur ve iki harf bir seferde söylenir. Örnek: دَابَّةٌ، شَابٌّ

Bu konu Fiillerde İdgâm-ı Misleyn Bâbı'nda da ele alınır.[645]

Soru: رادٌّ، مادٌّ، مَغَارٌ، مَوَادُّ kelimelerinde elif sonrasındaki harf idgâm nedeniyle sâkin olmasından dolayı elifin harekelenmesi gerekmez mi?

---

642 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 22.
643 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 161.
644 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 183.
645 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 203.

Cevap: Elif med harfi olması nedeniyle harekeye ivazdır. Kendisinden sonra gelen sâkin harf ise onun bir öncesindeki harfle idgâm halindedir. Eğer elif harekelenirse hemze olur.

14.4. Vakıf Halinde İltikâ-i Sâkineyn

İki Harfli Kalmış İsimler Bâbı'nda huruf-u mukatta'a ele alınır.[646]

Vâv (وَاو), Zay (زَاي) ve Sâd (صَاد) harflerinin okunuşunda vakıf nedeniyle هذا زَيْدْ، هذا عَمْرْو kelimelerinde olduğu gibi iki sâkin harf bir araya gelir. Örnek:

طس	حم	المر	الم
Tâ. Sîn.	Hâ. Mîm.	Elif. Lâm. Mîm. Râ.	Elif. Lâm. Mîm.

14.5. Yaygın Kullanımı Olan Kelimelerde İltikâ-i Sâkineyn

Bu konu Hazf Yapılan ve Zâid Harf Alan İsimler Bâbı'nda ele alınır.[647]

لَمْ أُبَالِهْ (*Aldırış etmedim.*) lafzı aslı terk edilmiş, kullanımı çok yaygın bir sözdür. Vakıf halinde لَمْ أُبَالْ şeklinde iki sâkin harfin bir araya geldiği bu sözde çok kullanıma bağlı olarak gerçekleşen hazfla kelime لَمْ أُبَلْ şeklini alır. Bunun yanında لَمْ أُبَلِهْ diyenler, zâid elifin çok kullanıma bağlı olarak hazf olduğunu söyler. Müberred kelimeyle ilgili bir beyitle istişhâd eder ve تُهَالَهْ kelimesini şahit getirir.

وَيْهًا فِدَاءً لَكَ يَا فَضَالَهْ أَجِرَّهُ الرُّمْحَ وَلَا تُهَالَهْ [648]

Yukarıdaki beytin sonunda, iki sâkin harfin bir araya gelmesinden dolayı hazfı önlemek için, lâme'l-fiil harekelenmiştir. İki sâkin harfin bir araya gelmesi nedeniyle لا تُهَالْ şeklindeki cezimli lâme'l-fiildeki elif hazfedilerek kelime

---

646 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 236-238.

647 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 168.

648 Şiirin mensubiyeti bulunmamaktadır. Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 168. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, s. 297.

لَا تُهَلْ’e dönüşmesi gerekirken şiirdeki kafiyeye uymak için lâme’l-fiil harekelenir. Öncesinin fetha, sonrasının elif olması nedeniyle bu duruma uyumlu olarak fethalanır.

Müellif لَمْ أُبَالِ sözünün çok kullanımdan dolayı kıyasa aykırı olarak لَمْ أُبَلِهْ şeklini aldığını, elifin vakıfta hazfedildiğini ve lâme’l-fiilin harekesinin göz ardı edilmemesi açısından sonuna hâ eklendiğini belirtir. Dilde yaygın kullanılan kelimelerin kıyasa aykırı tutum izleyebildiklerini örneklerle açıklar.

انْطَلِقْ fiilinin انْطَلْقَ şeklinde kullanılmasıyla ilgili olarak da Udayme dipnotta açıklama yapar. Temîm lehçesine göre bu fiilin طَلَق kısmı كَتْف ← كَتِفٌ kelimesine benzetilerek انْطَلْقْ şeklini alır. İki sâkin harfin bir araya gelmesi nedeniyle son harf öncesindeki harekeyle uyumlu olarak انْطَلْقَ biçiminde fethalanır.

14.6. Kasem İfadelerinde İltikâ-i Sâkineyn

Eserde kasem bildiren yapılarda iki sâkin harfin bir araya gelmesi irdelenir. Kasem Bâbı’nda لَاهَا اللهِ ذَا، لا هَللَّهِ ذا، آللهِ لَتَفْعَلَنَّ yemin lafızları ele alınır.[649]

Kasem harfinin yerine tembih anlamına gelen (هـ) da gelebilir. Bu durumda وَاللهِ لَا yemininindeki vâv yerine hâ getirilerek لَا هَا اللهِ ذَا veya لَاهَا اللهِ ذَا şeklinde söylenir. Yemindeki ذا ifadesi yemin gerekçesini ifade eder. Yemin takdiren لا وَاللهِ هَذَا مَا أُقْسِمُ بِهِ şeklinde gelir. Ancak işitenin bilgisi bulunduğu için haber hazfedilir. لَا هَا اللهِ ذَا şeklindeki kullanımda kasem harfi yerine gelen tembih harfinin (هَا) elifi vardır. Bu harf hareke yerine ivaz sayılması nedeniyle medd-i lâzımla idgâm edilir. دَابَّةٌ، شَابَّةٌ، رَادٌّ örneklerinde de görüldüğü gibi dil bir yükselişle idgâm edilen harfleri telaffuz eder. لاهللَّهِ ذا kullanımında ise tembih harfinin (ها) elifi düşürülerek vâv’a ivaz yapılır. Aynı durum هَذِهِ işaret isminin hâ’sında da görülür.

649 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 322.

Elif Allah'ın zâtını ifade eden الله lafzının başında gelir. Diğer isimleri ise Arap Dilinde sıfat olarak geçer. Bu nedenle vasıl elifi hazfedilmeyerek istifham hemzesinden sonra آللهِ لَتَفْعَلَنَّ şeklinde gelir.

Müberred, Kasem Manasında Kullanılan Sözler Bâbı'nda إيْ واللهِ لأَفْعَلَنَّ veya إيْ الله لأَفْعَلَنَّ ifadelerinin yemin olarak kullanıldığını ve burada geçen إيْ kelimesinin evet (نَعَمْ) anlamına geldiğini belirtir.[650]

14.7. Nidâ ve Nudbe İfadelerinde İltikâ-i Sâkineyn

Bu konu, Mendûba Eklenen Harfler Bâbı'nda ele alınır.[651]

Nidâ olduğunda يَا غُلامِ أَقْبِلْ, nudbe olduğunda ise يَا غُلامَاهْ denilir. يَا زَيْدَاهْ lafzında dammeli زَيْدٌ fethalandığı gibi kesralı mîm de elif nedeniyle fethalanır.

Sâkin yâ ile birlikte nidâ يَا غُلامِيْ أَقْبِلْ nudbe ise وَا غُلامِيَاهْ şeklinde yapılır. İki sâkin harfin yan yana gelmesi sonucu zamir olan yâ harekelenir. Bu durum mansub القَاضِيَ kelimesindeki yâ'nın fethalanması gibidir.

İstenirse de جَاءَ غُلامِ العَاقِلُ örneğinde olduğu gibi iltikâ-i sâkineyn nedeniyle yâ hazfedilir. Nudbe de bu harfi görmek isteyenler وَاغُلامِيَاهْ biçiminde kullanır.

14.8. Emir Fiillerde İltikâ-i Sâkineyn

İki Harf Üzerine Kurulu İsimler Bâbı'nda bu konuya değinilir.[652]

İltikâ-i sâkineyn nedeniyle قُلْ ve بِعْ fiillerindeki illet harfleri hazfedilir. Yine عِدْ ve زِنْ fiillerindeki vâv'lar da يَعِدُ ve يَزِنُ muzâri fiillerinde olduğu gibi hazfedilir. Bu harfler fiil çekimi esnasında tekrar yerine gelir.

Örnek:[653] (وعى) عِهْ كَلامًا، (وفى) فِهْ لِزَيْدٍ، (وشى) شِهْ ثَوْبًا، وَعَدَ، وَزَنَ، بَاعَ، يَبِيعُ، قَالَ، يَقُولُ

650 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 331.
651 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 270.
652 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 241.

عِدْ emir fiilinde olduğu gibi fiilin başında gelen vâv اِرْمِ emir fiilinde olduğu gibi fiilin sonuna gelen yâ hazfedilir. Ancak وَعَيْتُ، وَلِيتُ، وَشَيْتُ fiillerinde görüldüğü gibi hazf olan harfler fiil çekimlerinde geri gelir.

653 عِهْ كلاما: Sözü anla; فِهْ لزيد: Zeyd'e karşılığını tam ver; شِهْ ثَوْبا: Elbiseyi süsle.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-MUKTEDAB'DA İSİMLERLE İLGİLİ SARF KONULARI

1. İsim Yapıları

Kendi Başına Bir Mana Bildirmeyen Lafızdan Kelime Oluşmayacağı Bâbı'nda bir harfli isim olamayacağı belirtilir.[654]

Bir harfin kendisini açıklaması söz konusu olmayıp imkânsızdır. Çünkü bir kelimeye harekeli bir harf olmadan başlanmaz; vakıf yapıldığında ise sâkin olarak durulur. Bir harf, kelime olarak bir anlam bildirdiğinde telaffuzuna harekeli başlamak ve sâkin olarak bitirmek gerekir. Aynı anda bir harf hem harekeli hem de sâkin olamaz.

Hitap Esnasında Zamirle Yapılan İsim Tamlaması Bâbı'nda tek harfli isimler konusuna devam edilir.[655]

Harekeli bir harf sadece bir kelimeye bitişerek isim olabilir.

Örnek: ضَرَبْتُكَ، مَرَرْتُ بِكَ، قُمْتُ، قُمْتَ يَا فَتَى، قُمْتِ يَا امْرَأَةُ

1.1. İki Harfli İsimler

İki Harf Üzerine Kurulu İsimler Bâbı'nda zâid olmayan isimlerin üç, dört ve beş harfli olmak üzere üç çeşit olduğu ve fiillerin isimlere göre daha az sayıda harften oluştuğu belirtilir. Üç harfli isimlerden düşen yâ ve vâv harfleri hakkında yapılan açıklamalar aşağıda sırayla belirtilmiştir. [656]

---

654 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 36.

655 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 247.

656 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 227-247.

الأَبُ ve الأَخُ isimlerinin benzeri olan ابْنٌ ve اسْمٌ kelimelerinin tasğiri بُنَيٌّ ve سُمَيٌّ cemileri de أَبْنَاءٌ ve أَسْمَاءٌ şeklindir. Böylece ابْنٌ'da olduğu gibi الأَبُ ve الأَخُ kelimelerinde de üçüncü harfin vâv olduğu ortaya çıkar.

Soru: Ayrılan harflerden hiçbiri kelimenin tesniye veya cemisinde geri gelmezse ne olur?

Cevap: Bu durumda benzer kelimelerin durumu araştırılır.

İki harfle kullanılan isimler aşağıda incelenmiştir.

1. ابْنٌ kelimesinin müennesi ابْنَةٌ olarak gelir. بِنْتٌ، أُخْتٌ، هَنْتٌ şeklinde sonu tâ'lı gelen müennes isimlerin müzekkerlerinde أَخَوَانِ'da olduğu gibi kesinlikle hazfedilmiş bir vâv vardır. Zira هَنٌ'ün müsennası (هَنَوَانِ) ve cem-i müennesi هَنَوَاتٌ'dur. Cemisi أَبْنَاءٌ olan ابْنٌ kelimesi أَجْبَالٌ← جَبَلٌ، أَجْمَالٌ← جَمَلٌ، أَفْعَالٌ ← فَعَلٌ örneklerinde olduğu gibi takdiren فَعَلٌ veznindedir.

Soru: ابْنٌ kelimesinin cemisi أَفْعَالٌ olduğuna göre müfredi فِعْلٌ veya فُعْلٌ vezninde de olamaz mı?

Cevap: Kelimenin بَنُونٌ şeklindeki cemisinde ilk harfi fethadır.

Soru: Neden ابْنٌ kelimesi ayne'l-fiili sâkin olarak فَعْلٌ vezninde gelmez?

Cevap: فَعْلٌ vezninin cemisi أَفْعُلٌ dur. Örnek: كَلْبٌ ← أَكْلُبٌ، كَعْبٌ ← أَكْعُبٌ

Müfred bir kelime sadece bir karışıklığa neden olmadığında başka vezinde cemi olabilir. Cemisinde meydana gelebilecek karışıklık bulunmaması nedeniyle فَعْلٌ veznindeki زَنْدٌ kelimesi أَفْعَالٌ vezninde أَزْنَادٌ biçiminde cemi olur. ابْنٌ ise فَعْلٌ vezninde geldiğinde karışıklık yaşanacağı için أَفْعَالٌ vezninde cemi olmaz.

2. Cemisi أَسْمَاءٌ olan الاسْمٌ kelimesinin iştikâkı فِعْلٌ ve فُعْلٌ vezni arasında ihtilaflıdır. Çünkü ikisinin de cemisi أَفْعَالٌ'dur.[657] Örnek: قُفْلٌ ← أَقْفَالٌ، جِذْعٌ ← أَجْذَاعٌ

657 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 229-230.

İsimlerin vezinleri semâ'î olması nedeniyle bu konuda ancak şiirlerin incelenmesiyle bir noktaya ulaşılabilir. اسْمٌ kelimesinin dammeli olarak فُعْلٌ vezninde geldiği aşağıdaki beyit çoğu kişi tarafından şahit gösterilir.

بِاسْمِ الَّذِي فِي كُلِّ سُورَةٍ سُمُه[658]

Sayıları az olmakla birlikte, bazıları bu beyti سِمَه tarzında zikreder. Ancak Ebû Zeyd şiirinde iki şekilde de kullanır.

فدَعْ عَنْك ذِكْرَ اللَّهْوِ واعمدْ لمِدْحَةٍ لخير مَعَدٍّ كلِّهَا حيثما انتمَى

لأعظمها قدْراً، وأَكْرَمِهَا أَبا وأحسنها وجْهاً وأَعْلَنِهَا سُما [659]

3. Mâzi, muzâri ve ism-i fâil çekimi دَمِيَ← يَدْمَى ← فَهُوَ دَمٍ tarzında gelen فَعَلٌ ,دَمٌ veznindedir. Benzer vezindeki kelimeler incelendiğinde bu durum kıyasen ortaya çıkar. Örnek: فَرِقَ ← فَرَقًا ← فَهُوَ فَرِقٌ، حَذِرَ ← حَذَرًا ← فَهُوَ حَذِرٌ

Kelimenin aslı şiirlerde zaruret halinde ortaya çıkar ve hazf olan harfler harekeli bir şekilde geri getirilir. Şair şöyle der:

فَلَوْ أَنَّا عَلَى حَجَرٍ ذُبِحْنَا جَرَى الدَّمَيَانِ بِالْخَبَرِ الْيَقِينِ [660]

Kıyas Yapılan Kelimeler		Kelimeler	Vezinler	Kıyas Türü
حَذِرَ	فَرِقَ	دَمِيَ	فَعِلَ	Mâzi Fiil
حَذَرًا	فَرَقًا	دَمًا	فَعَلًا	Masdar
حَذِرٌ	فَرِقٌ	دَمٍ	فَعِلٌ	İsm-i Fâil

658 Bu beyit Ru'be b. Accâc'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 229.

659 Bu beyit Ebû Zeyd tarafından şahit getirilmiştir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 230.

660 Bu beytin nispeti ihtilaflı olup bazıları el-Musekkab el-Abdî'ye nispet eder. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 231; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 306.

Soru: كَلْبٌ ve كِلابٌ kelimeleri فَعْلٌ ve فِعَالٌ vezinlerinde geldikleri gibi دَمٌ da فِعَالٌ vezninde cemi olur mu?

Cevap: فِعَالٌ ayne'l-fiili fethalı فَعَلٌ vezni ve ayne'l-fiili sâkin فَعْلٌ vezinin cemisi olarak gelir. Örnek: جَمَلٌ ← جِمَالٌ، جَبَلٌ ← جِبَالٌ

Cemisi أَيْدٍ olan يَدٌ'un takdiri ayne'l-fiili sâkin فَعْلٌ veznidir.

Soru: Harf sayısı azalmış aslı bilinmeyen kelimenin vezni nasıl bulunur?

Cevap: Zâid olması nedeniyle hareke sadece bilinen kelimelere getirilebilir. Bu durumlarda ayne'l-fiili sâkin فَعْلٌ veznine göre hareket edilir.[661]

Aslı bilinmeyen kelime en basit sülâsî isim vezninde getirilir. Bu bilgi düzeyinde bir kelime harekelenerek değişime uğratılamaz. Sadece hareke bilindiğinde tercihe bırakılmaksızın kelimeye eklenir. Harfin sâkin olması ise hareke farklılığının oluşturacağı karmaşayı oluşturmaz.

5. Cemisi أَسْنَاهٌ olan اِسْتٌ sözcüğü فَعَلٌ veznindedir.

Soru: اِسْتٌ kelimesi فِعْلٌ veya فُعْلٌ vezninde gelemez mi?

Cevap: Gelmediğine delil سَهٌ kelimesidir. Zira lâme'l-fiil olan hâ burada yerine gelir, ayne'l-fiilin (ت) düşmesiyle sîn fethalanır. Hadiste العَيْنُ وِكَاءُ السَّهِ[662] şeklinde geçer. Müellif bir beyitle istişhâd ederek السَّه'yı şahit getirir.

أُدْعُ أُحَيْحًا بِاسْمِهِ لَا تَنْسَهْ إِنَّ أُحَيْحًا هِيَ صِئْبَانُ السَّهْ[663]

6. حِرُ المَرْأَةِ tamlamasındaki حِرٌّ sözcüğünün takdiri أَفْعَالٌ ← فِعْلٌ veznidir. Kelimelerin ilk harfinin kesra olması bu durumu açıkça ortaya koyar.

---

661 Hareke tercihe bırakılmaksızın bilinirse kelimeye eklenir. Fakat harfin sâkin olması hareke farklılığının oluşturacağı karmaşayı oluşturmaz.

662 Ahmed b. Hanbelî'nin müsnedinde geçen Hz. Ali'den rivayetle gelen zayıf bir hadistir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 34, 233.

663 Şiirin mesûbiyeti yoktur. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 33; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, s. 123.

Örnek: جِذْعٌ ← أَجْذَاعٌ

Bu isimler iki harf kaldığı sürece hazf olan diğer harfleri öğrenilemez. Tasğir ve cemi olduklarında yâ harfleri ortaya çıkar. Bu tür hazfedilen harflerinin çoğunluğu vâv veya yâ olmakla birlikte yâ, vâv'dan daha çok gelir. Nitekim dil kurallarını belirleme de kıyas çoğunluğa göredir.[664]

7. Bir kişi "إِنْ" veya fiilleri nasb eden "أَنْ" edatıyla isimlendirildiğinde tasğiri sadece أُنَيٌّ olur. Tahfif edilen "إِنَّ" edatı أُنَيْنٌ olarak tasğir edilir. Bu nedenle "أَنْ" edatında hazf olan ikinci bir nûn olduğu kesinlik kazanır.

8. Bir kişi "رُبَّ" edatının tahfifi "رُبَ" ile isimlendirildiğinde tasğiri sadece رُبَيْبٌ olması nedeniyle mahzûf harf anlaşılır.

9. Aynı şekilde "بَخٍّ" kelimesinin tahfifi "بَخٌ"ın tasğirinde (بُخَيْخٌ) şeddeli aslında olduğu gibi hazfedilmiş hâ vardır. Müellif[665] في حَسَبٍ بَخٍّ وعَزٍّ أقْعَسَا beytiyle istişhâd ederek بَخٍّ kelimesini şahit getirir.

10. Bir kişi "ذُو" olarak isimlendirildiğinde ona sadece هَذَا ذَوًا denilir. Çünkü bir tanesi lîn harfi olan iki harften bir isim meydana gelmez. Tenvînin lîn harfini ortadan kaldırmasıyla kelime bir harf kalır. Giden harf geri geldiğinde aslının فَعَلٌ vezninde olduğu ذَوَاتَا أَفْنَانٍ[666] ve ذَوَاتَى أُكُلٍ خَمْطٍ[667] ayetlerinde görülür.

هَذَا ذُو مَالٍ cümlesinde ise ilk kelimenin tenvînli olmasını izafetin önlemesi nedeniyle iki harfli bir kelime olabilir. Benzer durumdaki فُو da izafette هَذَا فُو زَيْدٍ ve رَأَيْتُ فَا زَيْدٍ, izafet dışında هَذَا فَمٌ şeklinde kullanılır. يَدٌ ve دَمٌ kelimelerinde olduğu gibi ancak birisi lîn harfi olmayan iki harften bir isim meydana gelir.

11. Bir kişi "هُوَ" olarak isimlendirildiğinde ona هَذَا هُوٌّ denir.

---

664 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 233.

665 Bu beyit Accâc'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 233.

666 Rahmân, 55/ 48.

667 Sebe', 34/16.

12. Bir kişi فِي الدَّارِ زَيْدٌ cümlesinde kullanılan "فِي" ile isimlendirilirse yâ ikinci bir yâ harfiyle artırılır. İsim هَذَا فِيٌّ şeklini alır.

13. Bir kişi "لَا" olarak isimlendirildiğinde elifi bir diğeriyle artırılır. İkincisinin harekeli olması şart olduğundan elif harekelenerek hemze yapılır. Sonuçta bu isim هَذَا لَاءٌ şeklinde kullanılır.

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere üçüncü harfine bir işaret bulunmayan bütün lîn harfleri benzer harflerle kıyasen artırılarak kullanılır. Aksi halde düşen harfin bilinmemesinden dolayı bir isim oluşturulamaz.

Zamir olan هُوَ ve هِيَ şeklen harfe benzeyen iki isimdir. Bu zamirlerin isim olarak kullanılabilmesi için son harfleri tekrarlanır. Zira her ikisi de asıl harflerinin hazfı sonucu üç harfliyken iki harfe düşmemiştir.[668]

14. Araplar "لَوْ" edatını da isim olarak kullanır.[669] Vâv, diğer bir vâv'la artırılarak isimlere katılır. Müellif bu edatı şahit gösterdiği üç beyitle istişhâd eder.

لَيْتَ شِعْرِي وَأَيْنَ مِنِّي لَيْتَ إِنَّ لَيْتًا وَإِنَّ لَوًّا عَنَاءُ [670]

أُلَامُ عَلَى لَوٍّ وَلَوْ كُنْتُ عَالِمًا بِأَعْقَابِ لَوٍّ لَمْ تَفُتْنِي أَوَائِلُهُ [671]

حَاوَلْتُ لَوًّا فَقُلْتُ لَهَا إِنَّ لَوًّا ذَاكَ أَعْيَانَا [672]

15. Bir kişi "كَيْ" olarak isimlendirildiğinde ona هَذَا كَيٌّ denir.

İkinci harfi vâv, yâ veya elif olan her yapı bu şekilde üç harfe tamamlanır.

668 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 235.

669 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 235.

670 Bu beyit Ebû Zeyd et-Tâî ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 235; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, s. 148.

671 Şiirin mensubiyeti yoktur. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 235; Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire: Dâru'l-Reyyân Lit-Turâs, 1986, XIII, s. 237.

672 Bu beyit en-Nemr b. Tevleb'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 235.

1.1.1. Esmâ-i Hamsede Hazf [673]

هَذَا فُو زَيْدٍ cümlesinde muzâf olan فُو izafetten çıktığında فَمٌ şeklini alır. Çünkü ancak biri illetli olmayan iki harfli sahih isimler mankûs isimler gibi kullanılabilir. Aslı فَوْهٌ cemisi de أَفْوَاهٌ olan فُو sözcüğü şeddeli لَوٌّ edatıyla aynı vezindedir. Bu vezindeki diğer kelimelerden ثَوْبٌ ve حَوْضٌ'nun cemisi أَثْوَابٌ ve أَحْوَاضٌ olarak gelir. Fiil olarak bulunduğu مَا تَفَوَّهْتُ بِكَلِمَةٍ cümlesi de *"Bir kelime söylemedi."* anlamındadır. İzafet durumunda tenvîn almadığı için فِي، فَا، فُو şeklinde üç i'râbı da alan bu kelime sadece izafetten çıktığında فَمٌ olarak bir isim veznine girer. Örnek: هَذَا فُو زَيْدٍ، رَأَيْتُ فَا زَيْدٍ، مَرَرْتُ بِفِي زَيْدٍ، هَذَا ذُو مَالٍ، رَأَيْتُ ذَا مَالٍ

لَوْ ve فِي edatları özel isim olduğunda, izafet halinde, رَجُلٌ ve غُلامٌ gibi هَذَا فِيُّ زَيْدٍ و لَوُّ عَبْدِ اللهِ şeklinde kullanılır.

Soru: Müennes özel isimler tenvîn almaması nedeniyle bu isimlerin de müennesleri tenvînsiz kullanılabilir mi?

Cevap: Bazı nahivciler هَذِهِ هِنْدٌ أُخْرَى örneğindeki müennes nekra isimlerin tenvîn alması gibi kadın ismi olarak kullanılan "Zeyd" in de tenvîn alacağını belirtir. Müenneslik bildiren ancak hâ (ة) harfi bulunmayan isimler müenneslik-müzekkerlik bakımından eşit olmaları nedeniyle رَجُلٌ، قَدَمٌ، دَعْدٌ، هِنْدٌ örneklerinde olduğu gibi tenvîn alırlar. Çünkü Arap Dilinde özel bir ismin yapısı müennes veya müzekker birisine verilmesiyle değişikliğe uğramaz.

Ayne'l-fiili illetli فُو زَيْدٍ ve ذُو مَالٍ gibi kelimeler genel isim vezinlerinin dışında tutularak izafet halinde harfle i'râb edilir.

Örnek: (bazı lehçelerde هَنُوكَ)، فُو زَيْدٍ، أَخَاكَ، حَمُوكَ، أَبُوكَ، أَخُوكَ

Bu isimlerin aslı izafet halleri olmasına karşın uğradıkları dönüşüm sonucu فُوكَ tam-

673 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 239-240.

lamasındaki lâme'l-fiilin düşmesi ve ardından mahreçlerinin birbirine yakınlığı nedeniyle vâv'ın mîm'e dönüşmesi sonucu kelime müfred olarak فَمٌ şeklini alır.

Kafiye gereği isimlerde tenvînin terkedildiği Accac'ın şiirlerinde de görülür. Onun bu durumu diğerleri gibi lahn saymadığı, وَفَا kelimesini kafiye gereği izafet dışında da tenvînsiz kullandığı خَالَطَ مِنْ سَلْمَى خَيَاشِيمَ وَفَا[674] beytinde görülür. Yine aynı gerekçeyle kelimeyi uzatmak için tenvîn nûn'u الْعِتَابَنْ olarak eklenir. Örnek:

أَقِلِّي اللَّوْمَ عَاذِلَ وَالْعِتَابَنْ[675]

Kelimeler aslen üç harf olarak i'râb olur. Sayıları daha az olmakla birlikte sonlarında kendilerine i'râb harekesinin ağır geldiği lîn harfleri veya hafî bir harf olan hâ (ه) barındıran isimler, bu harflerinin hazfıyla iki harf kalır. Bunların dışında bir kelimenin iki harfle kullanılması doğru sayılmaz.

1.1.2. Müenneslik Alâmeti Eklenen İki Harfli İsimler [676]

Sonunda müenneslik hâ'sı (ة) bulunan iki harfli isimler, yapısı bozularak iki harf kalan isimlere göre daha fazladır. Örnek: عِدَةٌ، شِيَةٌ، سَنَةٌ، رِيَةٌ، قُلَةٌ، ثُبَةٌ

Sonuna müenneslik hâ'sı (ة) eklenen bu sözcükler üç harfli isimlere benzer. Bu kelimeler, bir öncesine harekeli bir harf geldiğinde veya sonrasındaki harf harekelendiğinde vasıl elifi hazfedilen ابْنٌ، اسْتٌ، اثْنَيْنِ'ye göre daha sabit olur. Yine ابْنٌ kelimesi tasğirinde بُنَيٌّ, اِسْأَلْ emir fiili tahfifinde سَلْ; ارْدُدْ emir fiili ise رُدَّ olarak kullanıldığında vasıl hemzesi hazfedilir. Ancak رُدًّا ve رُدُّوا emirlerinde idgâm yapılması şarttır. Bununla birlikte mahzûf harfe ivaz olarak gelen mü-

674 Bu beyit Accâc'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 240; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s. 375.

675 Bu beyit Cerîr'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 240; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, s.271.

676 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 241-242.

enneslik hâ'sı terhîm yapıldığında veya ism-i mensûb olduğunda kelimeden ayrılır. Müennes ism-i mensûbların sonuna hâ (ة) eklenir.

1.2. Üç Harfli İsimler

Kelime Yapıları ve Bu Yapılara Eklenen Zâid Harfler Bâbı'nda sülâsî mücerred isim vezinler ele alınır.[677]

Sülâsî mücerred isim vezinlerinin en basit düzeyi orta harfi sâkin فَعْلٌ veznidir. Mahzûf olanları hariç bir isim bundan daha düşük harf ve harekeden oluşamaz. Zira bir kelimeye sâkin harfle başlanamaması nedeniyle ilk harfin ve yine i'râb harfi olması nedeniyle son harfin harekelenmesi gerekir. Sülâsî mücerred isimlerin kullandığı on vezin ile kendisinden isim gelmeyen iki vezin aşağıya çıkartılmıştır.

Örnekler				Vezin	No
Sıfat		İsim			
جَزْلٌ	ضَخْمٌ	كَعْبٌ	بَكْرٌ	فَعْلٌ	1
نِضْوٌ[678]	نِقْضٌ	عِجْلٌ	جِذْعٌ	فِعْلٌ	2
حُلْوٌ	مُرٌّ	قُفْلٌ	خُرْجٌ	فُعْلٌ	3
حَسَنٌ	بَطَلٌ	جَبَلٌ	جَمَلٌ	فَعَلٌ	4
حَذِرٌ	فَرِحٌ	كَتِفٌ	فَخِذٌ	فَعِلٌ	5
نَدُسٌ	حَذُرٌ	عَضُدٌ	رَجُلٌ	فَعُلٌ	6
شُلُلٌ[679]	جُنُبٌ	عُنُقٌ	طُنُبٌ	فُعُلٌ	7
قِيَمٌ	عِدًى	عِنَبٌ	ضِلَعٌ	فِعَلٌ	8

677 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 53-55.

678 النِّضْوُ ve النِّقْضُ: Yolculuk nedeniyle zayıf düşen erkek veya dişi deve.

679 الشُّلُلُ: Hafif ve hızlı.

Gelmez	Gelmez	إِطِلٌّ	إِبِلٌّ	فِعِلٌّ	9
لُبَدٌّ	حُطَمٌّ	نُغَرٌّ	صُرَدٌّ	فُعَلٌّ	10
خُضَعٌّ[680]	كُتَعٌّ				
İsim ve Sıfat Gelmez				فُعِلٌّ[681]	-
İsim, Sıfat ve Fiil Gelmez				فِعْلٌّ	-

Müellif فُعَل vezniyle ilgili bir şiir ve bir ayetle istişhâd eder.

يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا،[683] قَدْ لَفَّهَا اللَّيْلُ بِسَوَّاقٍ حُطَمْ [682]

1.3. Dört Harfli İsimler

Rubâî Mücerred Yapılar Bâbı'nda rubâî mücerred isim vezinleri ele alınır.[684] Belirtilen vezin örnekleri aşağıda listelenmiştir.

Örnekler				Vezin	No
Sıfat		İsim			
سَلْهَبٌ[685]	سَلْجَمٌ	نَهْشَلٌ	جَعْفَرٌ	فَعْلَلٌ	1
ناقَةٌ كُحْكُحٌ	رَجُلٌ قُلْقُلٌ	تُرْتُمٌ	بُرْثُنٌ	فُعْلُلٌ	2
-	اللِطْلِطُ	خِمْخِمٌ	زِبْرِجٌ	فِعْلِلٌ	3

680 الصُرَدُ ve انُّغَرُ: Kuş ismidir; الخُضَعُ: Akranlarını ezen ; الكُتَعُ : Adi, aşağılık kişi.

681 Bu vezinde çakal anlamındaki دُئِلٌ kelimesi dışında bir isim gelmez. O da bu vezinde gelen istisna (şaz) bir kelimedir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, s. 245.

682 Bu beyit Hatemu'l-Kaysi'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 55; İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, V, s. 115.

683 Beled, 90/6.

684 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 66-67.

685 السَّلْهَبُ:Mızrağın, atın ve Adamın uzun olanı; الكُحْكُحُ: Yaşlı; القُلْقُلُ: Hafif; التُّرْتُمُ: Şer; اللِّطْلِطُ: Yaşlı dişi deve; الخِمْخِمُ: Sütle dolu ve sertleşmiş hayvan memesi; قِمَطْرٌ :Şiddetli; سِبَطْرٌ: Uzun.

4	فِعْلَلٌ	دِرْهَمٌ	-	هِجْرَعٌ	-
5	فِعَلٌّ	-	-	سِبَطْرٌ	قِمَطْرٌ

فِعَلٌّ bâbındaki sıfatlar harf tekrarıyla gelmez. Aslı farklı bir kelime olup hazfedilenler hariç, mücerred hiçbir dört harfli ismin harflerinin tamamı hareketli olmaz. عُلَبِطٌ kelimesi incelediğinde aslının عُلابِطٌ olduğu, هُدَبِدٌ kelimesini incelediğimizde aslının هُدابِدٌ olduğu görülür.[686] Böyle kullanılan tüm isimlerin aslı farklıdır.

Rubâî Vezinler ve Sülâsî Vezinlerden Rubâîye Mülhak Olanlar Bâbı'nda rubâî mücerred isim vezinleri ele alınır.[687]

Rubâî mücerred fiiller sadece فَعْلَلٌ vezninden gelir. فِعْيَلٌ ise fiil vezni olmayıp هِرْيَعٌ ve حِثْيَلٌ isimlerinde gibi هِجْرَعٌ veznine mülhak bir isim veznidir. İsim vezinlerinin sayısının çok daha fazla olması çekim olarak fiillerden daha üstün olmalarından kaynaklanır. Rubâî isim vezinleri aşağıda sıralanmıştır. Örnek:

Vezinler	فَعْلَلٌ	فُعْلُلٌ	فِعْلِلٌ	فِعْلَلٌ	فِعَلٌّ
Örnek İsimler	جَعْفَرٌ	تُرْتُمٌ	زِهْلِقٌ	هِجْرَعٌ[688]	قِمَطْرٌ
	-	جُلْجُلٌ	خِمْخِمٌ	دِرْهِمٌ	سِبَطْرٌ

1.3.1. Zâid Harf Alan Dört Harfli İsimler

Zâid Harf Alan Rubâi Fiil ve İsim Vezinleri Bâbı'nda bu konu ele alınır.[689] Rubâî mezîd isim vezinlerine ait örnekler aşağıya çıkartılmıştır.

---

686 العلبط، العلابط: İri, büyük; الهدبد، الهدابد:çok koyu süt.

687 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 107-108.

688 Sîbeveyhi, el-Kitâb, IV, s. 289.

689 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 86.

Örnekler		Vezin	No	Örnekler		Vezin	No
حِمْلاقٌ	سِرْدَاحٌ	فِعْلالٌ	3	زُنبُورٌ[690]	عُصْفُورٌ	فُعْلُولٌ	1
عُلابِطٌ	عُذَافِرٌ	فُعَالِلٌ	4	قِنديلٌ	دِهْلِيزٌ	فِعْلِيلٌ	2

1.4. Beş Harfli İsimler

Humâsî Mücerred Yapılar Bâbı'nda bu konu ele alınır.[691]

Humâsî mücerred isim vezinleri dört tanedir. Bu vezinlerden فِعْلَلٌّ vezninde harf tekrarı olmadan isim ve sıfatlar gelir.

Sıfat		İsim	Vezin	No
	شَمَرْدَلٌ[692]	سَفَرْجَلٌ	فَعَلَّلٌ	1
قُذَعْمَلَةٌ	خُبَعْثَنٌ	خُزَعْبَلَةٌ	فُعَلِّلٌ	2
حِنْزَقْرٌ	جِرْدَحْلٌ	قِرْطَعْبٌ	فِعْلَلٌّ	3
كَلْبٌ نَخْوَرِشٌ	عَجُوزٌ جَحْمَرِشٌ		فَعْلَلِلٌ	4

1.5. Altı Harfli İsimler

Rubâî Yapılar ve Sülâsîden Mülhakları Bâbı'nda altı harfli isimler işlenir.[693]

---

690 عُصْفُورٌ:Serçe; زُنبُورٌ: Eşek arısı; سِرْدَاحٌ:Uzun deve; حِمْلاقٌ: Göz kapağının iç tarafı; عُذَافِرٌ: Aslan, heybetli deve; عُلابِطٌ: İri, kaba.

691 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 68.

692 الشَّمَرْدَلُ: Seri, çevik, hızlı, القُذَعْمَلَةُ: İri deve, الخُبَعْثَنُ: Kuvvetli adam, الحِنْزَقْرُ: Yavaş kişi, çelimsiz, الجِرْدَحْلُ: İri deve, القِرْطَعْبُ: Yük taşıyan, bir şey çekmede kullanılan hayvan, الجَحْمَرِشُ: Yaşlı, ihtiyar, kocakarı. النَّخْوَرِشُ: Büyük ve saldırgan köpek; Udayme'nin dipnotunda *Şerhu'l-Şafiye'ye* gönderme yapılarak bu kelimedeki vâv harfinin kesinlikle zâid olduğu dile getirilmektedir. Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 68.

693 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 109.

Beş harfli isimler de zâid harf alarak en fazla altı harfli olurlar. Fiilleri olmayan bu isimlerin masdarları da yoktur. Diğer sözcüklerde olduğu gibi عَنْدَلِيبٌ، عَضْرَفُوطٌ (*büyük erkek deve*) قَبَعْثَرَى، (*kuvvetli iri deve*) isimlerine de zâid harf alarak altı harf ulaşır. Mücerred isimler üç, dört, beş harfli iken zâid harflerle altı veya yedi harfe ulaşırlar.[694]

1.6. Yedi Harfli İsimler

Rubâî Yapılar ve Sülâsîden Mülhakları Bâbı'nda yedi harfli isim vezinleri belirtilir.[695]

İsimlerden sadece اِحْرِنْجَامٌ ve اِشْهِيبَابٌ vezinleriyle sülâsî ve rubâî benzerindeki masdarlar zâid harf alarak en fazla yedi harf olabilir.

1.7. Sahih ve İlletli İsim Yapıları

Ayne'l-Fiili İlletli ve Sonrasında Lîn Harfleri Bulunan Yapılar Bâbı'nda sahih ve illetli isim yapılarına değinilir.[696]

فَاعِلٌ veznindeki sahih isimler فَعَلَةٌ illetlileri ise فُعَلَةٌ vezninde cemi olur. Bunun yanında sadece illetli isimlere ait sahih isimlerin gelmediği vezinler de bulunur. Bu vezinlerden فَيْعَلُولَةٌ sadece vâv ve yâ illet harfleriyle birlikte gelir.

Sahih isimler	فَاعِلٌ ← فَعَلَةٌ، كَاتِبٌ← كَتَبَةٌ، حَافِظٌ← حَفَظَةٌ، عَالِمٌ← علَمَةٌ
İlletli isimler	فَاعِلٌ ← فُعَلَةٌ، قَاضٍ ← قُضَاةٌ، رَامٍ ← رُماةٌ، غَازٍ ← غُزَاةٌ، شَارٍ← شُرَاةٌ
فَيْعَلُولَةٌ vezni	كَانَ ← كَيْنُونَةٌ، صَارَ ← صَيْرُورَةٌ

Müberred'in örneklediği bazı sahih ve illetli isim yapıları şöyle sıralanabilir.

694 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 42, 53, 81; II, s. 89.
695 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 109.
696 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 124.

1. فَيْعِلٌ ve فَيْعَلٌ Vezinleri: İkinci Bir İllet Harfi Alan Ayne'l-Fiili İlletli İsimler Bâbı'nda فَيْعِلٌ ve فَيْعَلٌ vezinleri ele alınır.[697]

فَيْعِلٌ veznindeki isimlerin ayne'l-fiili yâ veya vâv olabilir. هَيِّنٌ، مَيِّتٌ، سَيِّدٌ[698] kelimeleri سَادَ ← يَسُودُ، مَاتَ← يَمُوتُ fiillerinden gelmesi nedeniyle ayne'l-fiili vâv'dır. لَيِّنٌ ise ayne'l-fiili ise yâ'dır. Bu vezinde gelen ayne'l-fiili vâv ve yâ'lı isimler aynı yapıyı paylaşmaları nedeniyle bir vezinde gelirler. Bu durum sahih yapılarda görülmediğinden فَيْعِلٌ vezninde sahih isim gelmez. Sahih isim رَجُلٌ فَيْعَلٌ veznine جَيْدَرٌ، زَيْنَبُ (*kısa adam*)، خَيْفَقٌ (*geniş, tenha arazi*) örneklerinde görüldüğü gibi vezninde gelir.

Baş Tarafına Hemze Eklenen Sülâsî İsimlerin Cemisi Bâbı'nda da فَيْعِلٌ ve فَيْعَلٌ vezinleri konu edilir.[699]

فَيْعَلٌ vezninde sadece هَيِّنٌ، مَيِّتٌ، سَيِّدٌ، لَيِّنٌ gibi mu'tel isimler gelir, sahih isimler ise جَيْدَرٌ ve صَيْرَفٌ örneklerinde görüldüğü gibi فَيْعَلٌ vezninde gelir.

2. فَعَّل Vezni: Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı'nda فَعَّل veznine değinilir.[700]

Özel isimler dışında فَعَّلَ bâbında isim gelmez. Örnek gösterilen بَقَّم ise mârife olması nedeniyle gayr-i munsarif olan yabancı bir isimdir. Arap Dilinde isim olarak kullanılmayan bir vezninde özel isim olarak gelen bu kelime munsarif yapılırsa Arap Dilinde örneği olmayan bir durum oluşur. خَضَّم ise عَنْبَرُ بن عَمْرو بن تَمِيم adlı kişinin lakabı olup gayr-i munsariftir.

---

697 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 124.

698 الهَوَانُ (havan) şeklinde geldiğinde ayne'l-fiili vâv, اللِّينُ (yumuşak) anlamında geldiğinde ise yâ'dır.

699 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 221.

700 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 145; Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, s. 208.

3. فَعلولٌ Vezni: Ayne'l-Fiili İlletli ve Sonrasında Lîn Harfleri Bulunan Yapılar Bâbı'nda كَيْنُونَة kelimesinin فَيْعَلُولَة vezninde geldiği ve Arap Dilinde ilk harfi fethalı olarak فَعْلُولٌ şeklinde bir isim olmadığı belirtilir.[701]

Sülâsî Masdarlarda İhtilaflar ve Asıllarının Tespiti Bâbı'nda ise ilk harfi fethalı فَعْلُولٌ vezninde صَعْفُوقُ (*Yemen'de bir kabile*) kelimesinin dışında bir isim olmadığı ve onun da Arap Diline girmiş özel bir isim olduğu vurgulanır.[702]

4. يَوْمٌ ve آءَةٌ Vezinleri: حَيِيْت Örneğindeki Fiilleri Kullanılmayan İsimler Bâbı'nda يَوْمٌ ve آءَةٌ vezinlerindeki kelimeler ele alınır.[703]

İllet harflerinde değişiklik olacağı için يَوْمٌ ve آءَةٌ tarzında fiil gelmez.

5. فُعْلٌ ve فَعلٌ Vezinleri: Üç Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda فُعْلٌ ve فَعلٌ vezinlerinin birlikte kullanılması konu edilir.[704]

الفُلْك kelimesi, müfred veya cemi olarak, gemi ve gemiler manasında kullanılabilir. Bu kullanım شُكاعَى ve بُهْمَى kelimeleri gibi değildir. Zira müfred ve cemi olarak شُكَاعَى وَاحِدةٌ (*ekin*) ve شُكَاعَى كَثِيرٌ ; بُهْمى وَاحِدةٌ (*bir bitki*) ve بُهْمَى كَثِيرٌ (*çok sayıda bitki*) şeklinde gelir. Ancak صَلْعَةٌ ← صُلْعَةٌ، قُلْفَةٌ ← قَلْفَةٌ örneklerinde de görüldüğü gibi فَعلٌ ve فُعْلٌ vezinleri arasında yakın temas vardır. Bu nedenle فُعْلٌ vezninde bir isim فَعلٌ (فَعْلٌ ve فَعَلٌ) vezninde olduğu gibi cemi olur. فَعلٌ bâbındaki أَسَدٌ'un cemisi آسادٌ, فُعْلٌ bâbındaki فُلْكٌ ve قُفْلٌ isimlerinin cemisi de أفْلاكٌ ve أقْفالٌ'dur. Burada olduğu gibi أَسَدٌ ve فُلْكٌ 'un bir diğer cemisi de أُسْدٌ ve فُلُكٌ olarak müfred-cemi aynı vezinde gelir.

---

701 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 125.

702 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 127; Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân,* Beyrut: Daru Sadr, 1993, III, s. 407.

703 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 151-152.

704 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 205.

Müellif açıklamasında sayılamayan varlıkları bildiren شُكاعَى ve بُهْمَى kelimelerinin bir sıfatla tekil veya çoğul kullanıldığını ancak فُعْلٌ ve فَعلٌ vezinlerinin aralarındaki yakın temas nedeniyle الفُلْكُ kelimesinin mürfed-cemi aynı vezni paylaştığını ifade eder.

6. فَعِيلٌ ve فُعَالٌ Vezinleri: Dört Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda فَعِيلٌ ve فُعَالٌ vezinlerinin aynı anlamda kullanıldığından bahsedilerek örnekler verilir.[705] Örnek:

فَعِيلٌ	طَوِيلٌ	خَفِيفٌ	سَرِيعٌ	ثَوْبٌ رَقِيقٌ
فُعَالٌ	طُوَالٌ	خُفَافٌ	سُرَاعٌ	رُقَاقٌ

Müberred bir beyitle istişhâd eder ve سُرَاعٌ kelimesini şahit getirir.

أَيْنَ دُرَيْدٌ وَهُوَ ذُو بَرَاعَهْ تَغْدُو بِهِ سَلْهَبَةٌ سُرَاعَهْ[706]

7. تَتْفُل ve نَرْجِس Vezinleri: Fiil Vezinlerinde Gelen Kelimelerin İsim Olarak Kullanılması Bâbı'nda isim olarak benzerleri olmayan تَتْفُلٌ ve نَرْجِسٌ kelimelerindeki ilk harflerin zâid olduğu belirtilir.[707]

جَعْفُرٌ veya جَعْفِرٌ şeklinde bir isim vezni olmaması nedeniyle تَتْفُلٌ ve نَرجِسٌ kelimelerinin ilk harfleri zâiddir. تَتْفُلٌ kelimesi تَقْتُلُ fiil vezninde; نَرْجِسٌ ise نَضْرِبُ gibi muzâri fiil siygasında gelmesinden dolayı bir kişiye isim olarak verildiğinde gayr-i munsarif olur.

8. فَعْلٌ ve فَعَلٌ Vezinleri: Bu konu Fiil ve Müştaklarında İdgâm-ı Misleyn ve İdgâm Yapılmayan Durumlar Bâbı'nda ele alınır.[708]

---

705 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 210-211.

706 Bu beyit Amr b. Ma'dîkerb'e isnat edilir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, s.172.

707 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 318.

708 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 200-201.

"Göğüs" anlamını ifade eden قَصٌّ ve قَصَصٌ şeklinde iki ayrı kullanım, iki ayrı sözcük vardır. Yani, قَصٌّ kelimesi yapılan idgâm sonucu قَصَصٌ'dan elde edilmemiştir. Benzer isimler arasında farklı yazılışa sahip aynı anlamda çok sayıda kelime mevcuttur. Örnek:

فَعْلٌ	شَعْرٌ	صَخْرٌ	نَهْرٌ
فَعَلٌ	شَعَرٌ	صَخَرٌ	نَهَرٌ

Müellif, Ebû Osman el-Mâzinî'nin, el-Asmâî'den naklettiği bir rivayeti burada zikreder. el-Asmâî, Züheyr'in şiirinde bahsettiği yerde bir bedevi gördüğünü, bedevinin ise "رَكّ nerede?" sorusuna idgâmlı bir şekilde "رَكّ burasıdır." diye cevap verdiğini belirtir. Züheyr'in bu şiiri aşağıdadır.

ثُمَّ اسْتَمَرُّوا وَقَالُوا إِنَّ مَشربكم مَاءٌ بِشَرْقِيِّ سَلْمَى فَيْدُ أَوْ رَكَكُ[709]

9. فُعُلٌ Vezni: Bu konu, Dört Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ele alınır.[710]

فُعُلٌ veznindeki müfred عَضُدٌ kelimesinin dammesi sâkin yapılabildiği gibi bu vezindeki cemi isimler de رُسُلٌ ← رُسْلٌ ve رُغُفٌ ← رُغْفٌ şeklinde sâkin gelir.

10. Fâu'l ve Lâmel Harfleri Aynı Kelimeler: Ayne'l ve Lâme'l-Fiilleri Vâv Olan Kelimeler Bâbı'nda bu konu ele alınır.[711]

Arap Dilinde fâu'l ve lâme'l-fiilleri aynı anda vâv olan وَعَوْتُ vezninde gelen ne bir isim ne de bir fiil bulunmazken yâ harfi hafifliğinden dolayı bu şekilde gelir. Örnek: يَدَيْتُ إِلَيْهِ يَدًا

حَيِيْتُ Örneğindeki Fiilleri Kullanılmayan İsimler Bâbı'nda vezinlerinden fiil gelmeyen kelimeler belirtilir.[712]

---

709 Bu beyit Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 200; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, s.217.

710 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 213.

711 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 150.

Art arda iki tane illet harfi değişikliği olacağı için غَايَةٌ، رَايَةٌ، ثَايَةٌ[713] gibi isimlerin fiili gelmez. Bu durumda illetli lâme'l-fiilin değişikliğe uğraması ve ayne'l-fiildeki illet harfinin olduğu gibi bırakılması gerekir. فَعَلَةٌ vezninde bu kelimenin örneği حَيَاةٌ olur. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'ye göre isimler fiillerle birlikte hareket etmez. Sîbeveyhi, Halil dışındakilerinin bu kelimelerin aslen فَعْلَةٌ vezninde olduğunu düşündüklerini, belirtir. Ancak أَيَّةٌ vezninde gelmesi gereken bu kelimelerdeki iki yâ'nın bir araya gelmesi uygun görülmeyerek birisi elife dönüştürülür.

Müellif fiillerin isimlerle birlikte hareket etmediğini belirterek Ferâhidî'nin görüşünü doğru olarak niteler.

11. Fâu'l ve Ayne'l-Fiilleri Aynı Kelimeler: حَيِيْتُ Örneğindeki Fiilleri Kullanılmayan İsimler Bâbı'nda أَفْعَلُ veznindeki أَوَّلُ kelimesi ele alınır.[714]

أَفْعَلُ veznindeki أَوَّلُ sözcüğü gibi problemli kelimelerin fiilleri kullanılmaz. هُوَ أَوَّلُ مِنْهُ kalıbı (ism-i tafdîl) şeklinde أَفْضَلُ النَّاسِ، هُوَ أَفْضَلُ مِنْهُ gibidir. Müennesi الصُّغْرَى ve الكُبْرَى sıfatları gibi الأُولَى biçimindedir. Fâu'l-fiili ayne'l-fiil konumda olması nedeniyle أَوَّلُ gibi isimleri fiili olmaz.

2. Tesniye (Müsennâ)

Eserde bu konu müstakil bir bâb olarak Tesniye Bâbı'nda ele alır.[715]

Bir varlığın sayısı müsennâ olduğunda ref halinde elif-nûn eklenir; elif ref alâmeti, nûn ise müfred ismin sonundaki hareke ve tenvîne bedeldir. Mecrûr

---

712 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 151.

713 Koyunların etrafında olup, çobanın oturduğu taşlar.

714 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 151-152.

715 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 39-41. Bkz. Rahmi Yaran, *Arapça*'da *İ'râb*, 2. Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010, s. 78-82.

ve mansûb isimlerde elifin yerini yâ alır. Kelime sonuna gelen tesniye nûnu nasb ve cer durumları dâhil olmak üzere her zaman kesralıdır.[716] Örnek:

Mecrûr	Mansûb	Merfu‘
مَرَرْتُ بِالرَّجُلَيْنِ	رَأَيْتُ الرَّجُلَيْنِ	جَائَنِي الرَّجُلَانِ

Bir ismin tesniyesi yapılacaksa önce müfredi alınarak; ref durumunda elif-nûn, nasb ve cer durumunda ise yâ-nûn eklenir. Tesniye isimlerin müfredinde hata yapılmaması gerekir. Örnek:

عَقَلْتُهُ بِثِنَائَيْنِ[717]	جَاءَ يَنْفُضُ مِذرَوَيْهِ[718]	Müzekker
مَلْهَيَانِ	مِذْرَيَانِ	
العَبَايَةُ	الشَّقَاوَةُ	Müennes

مِذرَوَيْهِ ’nin müfredi olmadığı için vâv kendisinden ayrılmaz.[719]Aynı nedenle عَقَلْتُهُ بِثِنَايَيْنِ cümlesindeki ثِنَايَيْنِ kelimesinin ثِنَاءٌ şeklinde müfredi olsaydı müsennâsı عَقَلْتُهُ بِثِنَائَيْنِ olacaktı. Yine مَلْهَيَانِ de olduğu gibi مِذرَوَيْهِ de مِذْرَيَانِ şeklinde gelecekti.

Yukarıda belirtilen iki isim de الشَقَاوَةُ ve العَبَايَةُ gibi müennes yapıdadır. Bu isimler hâ’yı i’râb harfi olarak alması nedeniyle vâv ve yâ harfleri ortaya çıkar. Müzekker yapıda ise sadece صَلَاءَةٌ (misk şişesi) ve عَبَاءَةٌ şeklinde gelir.

اِمْرَأَةٌ غَزَّاءَةٌ örneği müzekker yapıdaki غَزَّاءٌ üzerine kuruludur. Müennes yapı üzerine kurulu olsaydı hâ’nın öncesinde vâv veya yâ olurdu.

---

716 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 5.

717 Deve yularının bir ucudur.

718 مِذرَوَيْه: “İki nahiye” demektir. Kelimenin müfredi yoktur. Müfredi gelseydi müsennâsı müfred yapısı üzerine kurulacaktı. Kelimede dördüncü olan vâv harfi de yâ harfine dönüşecekti.

719 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 191; II, s. 163-164; III, s. 40.

خُصْيَانِ kelimesinin müfredi خُصْيٌ şeklindedir. Müfredi خُصْيَةٌ olarak alındığında ise tesniyesi sadece خُصْيَتَانِ olur. Aynı manaya gelen أَلْيَةٌ ve أَلْيٌ kelimelerinin tesniyesi ise أَلْيَانِ ve أَلْيَتَانِ şeklindedir. Râciz şöyle der:

تَرْتَجُّ أَلْيَاهُ ارْتِجَاجَ الوَطْبِ[720]

2.1. Sahih İsimlerde Tesniye[721]

Sahih isimlerin tesniye yapısı da sahih olur. Ref durumunda elif-nûn, cer ve nasb durumunda yâ-nûn eklenir.

Örnek: زَيْدَانِ، عَمْرَانِ، جَعْفَرَانِ، عَطْشَانَانِ، عَنْكَبُوتَانِ

Bu konu, Sayılar ve Birbirlerinden Farklı Kullanım Sebepleri Bâbı'nda da ele alınır.[722]

Bir adet bildiren kelimenin tesniyesi için iki harf eklenir. Bunlardan birincisi lîn ve med harfidir: ref durumunda elif, cer ve nasb durumunda yâ olur. İkincisi de aslı sâkin ancak iltikâ-i sâkineyn gereği harekelenen kesralı nûn'dur. Zira iki sâkin harf buluştuğu zaman birisi kesralanır.

Örnek: هُمَا المُسلمَانِ، رَأَيْتُ المُسْلِمَيْنِ

Bu konuya Arap Dilinde Fiillerin ve İsimlerin İ'râbı Bâbı'nda değinilir.[723]

Tesniye veya cemi nûn'u iltikâ-i sâkineyn nedeniyle harekelenir. İkiden fazla adeti bildiren cemi nûn'u, damme ve kesranın bu duruma uygun olmaması nedeniyle daima fethalı olur. Zira cemi nûn'unun öncesinde kendisinden önce damme bulunan bir vâv veya öncesi kesralı bir yâ bulunur. Belirtilen durumlarda vâv'la birlikte iki damme veya yâ ile birlikte iki kesra bir araya gelir. Dilde ağırlık oluşturan bu olumsuz durumu önlemek için cemi nûn'u daima fethayla hareke-

720 Bu beytin kime mensub olduğu belirsizdir. Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 41.
721 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 39.
722 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 153.
723 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 6-7.

lenir. Tesniye nûn'unda menfi bir durum oluşmaması nedeniyle iltikâ-i sâkineyn durumunda asıl olan kesrayla harekelenir.

Müsennâ isimlerin cer ve nasbı aynı olduğu gibi cemilerinin de cer ve nasbı aynıdır. Bu durum tesniye ve cemileriin aynı yapı üzerine kurulu olmasındandır.

مَرَرْتُ بِكَ ve رَأَيْتُكَ örneklerinde görüldüğü gibi mecrur ve mansub isimler cümlede mefûlün bih görevinde gelerek aynı şeyi ifade eder. Çünkü مَرَرْتُ بِزَيْدٍ cümlesinin anlamı "*Ona bunu yaptın, yani ona ziyaret gerçekleştirdim.*" şeklindedir. Tesniye veya cemi olan müzekker ve müennes isimler aynı yapı üzerine kurulu olmaları nedeniyle nasb ve cer durumlarında aynı anlamı ifade eder.

2.2. Memdûd İsimlerde Tesniye[724]

İsm-i memdûdun hemzesi asıl harf olduğunda çekimli olur. Tesniyesi sahih isimler gibidir. Örnek: قُرَّاءٌ← قُرَّاءَانِ/ قُرَّائَيْنِ، خَطَّاءٌ ← خَطَّاءَانِ/ خَطَّائَيْنِ، زَيْدَيْنِ، عَمْرَيْنِ

قُرَّاءَانِ kelimesi çok zayıf bir kullanım olsa da قُرَّاوَانِ şeklinde de gelebilir.

Hemzeleri yâ ve vâv'a bedel olan çekimli ism-i memdûdların bu harfleri asıl harf gibi değerlendirilerek tesniye yapılır. Hemzelerin asıl harf gibi kullanılması daha güzel olmasına karşın kendi asıllarına dönmeleri iyi olmasa da uygundur. Örnek: (غطو) ← غِطَاءَانِ / غِطَاوَانِ، (ردى) ← رِدَاءَانِ، (كسو) ← كِسَاءَانِ / كِسَاوَانِ

Müenneslik alâmeti olarak hemze alan ism-i memdûdların tesniyeleri sadece vâv'la yapılır. Örnek: خُنْفُسَاوَانِ/ رَأَيْتُ خُنْفُسَاوَيْنِ، صَحْرَاوَانِ / صَحْرَاوَيْنِ، حَمْرَوَانِ / حَمْرَوَيْنِ

Maksûr ve Memdûd İsimler Bâbı'nda tekrar bu konu ele alınır.[725]

Çekimli ism-i memdûdların tamamının hemzeyle tesniyesi en iyisidir. Ancak güzel bir kullanım olmasa da bu tür isimlerin tesniyesinde hemzenin vâv'a dönüşmesi de câizdir.

Örnek: (غطو) ← غِطَاءَانِ / غِطَاوَانِ، (ردى) ← رِدَاءَانِ، (كسو) ← كِسَاءَانِ/ كِسَاوَانِ

724 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 39.

725 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 87.

Hemzesi yâ veya vâv'dan dönüşmeyen قُرَّاوَانِ kelimesinin bu şekilde tesniyesi kerih olmasına kaşın câizdir. Mülhak hemzenin tesniyede vâv'a dönüşmesi güzel olsa da en güzeli hemze olarak gelmesidir. Örnek: جِربَاوَانِ، عِلبَاوَانِ

Bu isimlerdeki hemze asıl veya asıl olan bir harften (vâv/yâ) dönüşmüş değil mülhak bir harftir. İsm-i mensûb için de aynı durum söz konusudur.

Örnek: كِسَاءَانِ← كِسَائِيٌّ، كِسَاوَان← كِسَاوِيٌّ

Örnekte görüldüğü gibi bu isim كِسَاءَانِ olarak tesniye olduğunda كِسَائِيٌّ, كِسَاوَانِ şeklinde tesniye olduğunda ise كِسَاوِيٌّ olarak ism-i mensubu gelir. Hemzesi müenneslik alâmeti olan ism-i memdûd sadece vâv'la tesniye olur.

Örnek: حَمْرَاوَانِ← حَمْرَاوِيٌّ

2.3. Maksûr İsimlerde Tesniye[726]

Eserde maksûr isimlerin tesniyesine iki başlık altında değinilir.

1. Üç Harfli Maksûr İsimlerin Tesniyesi

Üç harfli ism-i maksûrların asıl harfi vâv veya yâ olduğunda tesniyeleri asıl harfleriyle gelir. Örnek:

قَفًا (قفو) ←	قَفَوَانِ / رَأَيْتُ قَفَوَيْنِ	رَحًى (رحي) ←	رَحَيَانِ
عَصًا (عصو) ←	عَصَوَانِ / رَأَيْتُ عَصَوَيْنِ	حَصًى (حصي) ←	رَصَيَانِ

Bu işlemde tesniye elifi lâme'l-fiil olan elife eklenir. Aynı şekilde nisbet yâ'sı da lâme'l-fiil olan elife eklenir. Ancak bu harflerin ikisi de sâkin olmalarından dolayı bir arada bulunamaz. Bu durumda hazf veya harekeleme yapılması gerekir. Hazf yapıldığında lâme'l-fiil gider, harekeleme yapıldığında ise lâme'l-fiilin aslı geri gelir. Bu durum bir fiilin müfred fâilinin tesniye yapılması gibidir. Müfred fâil bildiren fiille aralarında fark kalmayacağı için hazf yapılamaz.

Örnek: غَزَا الرَّجُلُ← غَزَوَا، دَعَا← دَعَوَا، رَمَى← رَمَيَا، قَضَى← قَضَيَا

726 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 40.

Müberred, bir fâil bildiren fiil ile iki fâil bildiren fiilin durumunu ism-i maksûrla kıyaslar. Verilen örneklerdeki غَزَا fiilinin fâili ikiye çıkartıldığında fiil غَزَاا şeklini alır. İki sâkin harfin bir araya gelmesi nedeniyle eliflerden biri hazfedildiğinde tekrar başa dönülür ve anlam karmaşası yaşanır. Bu nedenle asıl harfin tekrar yerine getirilerek sâkin elifin ona eklenmesi gerekir. عَصًا ism-i maksûrunun müsennâsı عَصَاانِ şeklinde gelir. Bu durumda hazf yapılırsa kelimenin müfredine geri dönülür. Hazf yapılmayan ve lâme'l-fiilinin geri dönmesiyle عَصَوَانِ şeklini alan kelimenin anlamında bir karışıklık yaşanmaz.

2. Dört ve Daha Fazla Harfli Maksûr İsimlerin Tesniyesi

Dört veya daha fazla harfli bütün ism-i maksûrların tesniyesi, son harfi aslen ne olursa olsun; ister müenneslik alâmeti olarak zâid gelsin ister mülhak olsun yâ ile yapılır. Fiillerdeki tesniye de aynı şekildedir. Örnek:

İsimlerde tesniye	مَلْهَيَانِ، مُغْزَيَانِ، حُبَارَيَانِ، حَبَنْطَيَانِ
Fiillerde tesniye	أَغْزَيَا، غَازَيَا، رَامَيَا، اسْتَحْيَيَا، اسْتَغْزَيَا

Maksûr ve Memdûd İsimler Bâbı'nda da tesniye konusuna değinilir.[727]

Üç harfli ism-i maksûrların asıl harfi vâv veya yâ olduğunda tesniyeleri asıl harfleriyle gelir. Örnek: قَفَوَانِ، رَحَيَانِ

Çekimli olsun veya olmasın üç harften fazla ism-i maksûrun tesniyesi sadece kelime sonuna yâ eklenerek yapılır. Tâ harfiyle yapılan cemiler de böyledir. Örnek: حُبلَيَانِ← حُبلَيَاتٌ، حُبَارَيَانِ ← حُبَارَيَاتٌ، مُغْزَيَانِ ← مُغْزَيَاتٌ

Üç harfli ism-i maksûrların ism-i mensûbu sonundaki elifin aslı ne olursa olsun vâv'la yapılır. Örnek: قَفَوِيٌّ، رَحَوِيٌّ

727 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 87.

2.4. Özel İsimlerde Tesniye

Mârifenin Varlığını Ortaya Çıkarmak İçin Kullanılan مَنْ Bâbı'nda özel isimlerde tesniye konusuna değinilir.[728]

Özel isimler, müsennâ ve cemi olduğunda nekradır. الرَّجُلُ ← رَجُلٌ örneğinde olduğu gibi bu isimler elif-lâm takısıyla mârife olur.

Örnek: رَأَيْتُ الزَّيْدَيْنِ ← رَأَيْتُ زَيْدَيْنِ

الزَّيْدَيْنِ sadece mârife bir isme muzâf olduğunda, yani izafet nedeniyle mârifelik kazandığı durumda, bu şekilde kullanılmaz.

Özel İsimlerin Tesiyesi Bâbı'nda da bu konu ele alınır.[729]

Özel isimlerin müfredleri mârife, tesniye veya cemileri nekra olur.

Örnek: هَذَانِ زَيْدَانِ، هَؤُلاءِ زَيْدُونَ

هَذَانِ زَيْدَانِ lafzı, hepsinin ismi zeyd olan bir topluluktan iki tanesini ifade eder. Aslında bu cümle هَذَانِ زَيْدَانِ مِنَ الزَّيْدَيْنِ (*Bu ikisi zeydlerden iki zeyddir.*) anlamındadır. Burada herhangi bir kişi "زَيْدَانِ " veya "زَيْدُونَ" şeklinde bir adla isimlendirilmez. زَيْدَانِ kelimesi bir zeyd ve yanında diğer zeyd olmak üzere toplam iki zeyd anlamındadır. رَجُلانِ denildiğinde de bu anlam ifade edilir. زَيْدَانِ mârife kullanılmak istendiğinde هَذَانِ الزَّيْدَانِ şeklinde elif-lâm takısı alır. Çünkü زَيْدٌ her biri Zeyd olan nekra bir topluluğa dâhil edilir. Nekra topluluk içerisinde onları kastetmek için de هَذَانِ الزَّيْدَانِ denir. Bu anlam رَجُلانِ←الرَّجُلانِ kelimeleriyle aynıdır. العُمَرَانِ (*İki Ömer; Ebû Bekr ve Ömer*) isminin anlamı da böyledir.

Örnek: مَضَتْ سُنَّةُ العُمَرَينِ

Bu cümledeki "ömer", her biri "ömer" olan nekra bir topluluğun içinde yer alır. Nekra bir anlama sahip olan "ömer" elif-lâm takısıyla mârife yapılır.

---

728 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 310.

729 Müberred, *el-Muktedab,* IV, s. 323-327.

العُمَرَانِ kelimesiyle أَبَانَانِ لِلْجَبَلَيْنِ[730] kelimesinin kullanımı birbirinden farklıdır. Bir kişi özel bir adla isimlendirildiği gibi أَبَانَانِ kelimesiyle de iki dağ bir adla isimlendirilir. Bu durum yer isimleri için de geçerlidir. Çünkü bir işaretle ikisi birden ifade edilir. Bir isimle belirtilen iki şey birbirinden ayrılmaz. Ancak insanlar anlamındaki هَذَا الأُنَاسِيُّ sözü bu şekilde değildir. Çünkü iki ayrı insan yer isimleri gibi bir yerde sabit ve birbirinden ayrılmaz değildir. Bu kişilerin biri diğerinden ayrılır ve her birinin özel bir ismi vardır. أَبَانَانِ ve عَرَفَاتٌ da böyle birer isimdir. عَرَفَاتٌ yer ismidir ve birbirinden ayrılarak isimlendirilemez. هَؤُلاءِ عَرَفَاتٌ مُبَارَكًا فِيهَا (*Bu Arafat dağları bereketli dağlardır*.) anlamındadır.

نَجْمٌ kelimesiyle Süreyya yıldızı (iki sıra halinde dizilen yıldız kümesi) kastedilmek istendiğinde النَّجْمُ şeklinde mârife olarak elif-lâm takısıyla birlikte kullanılır. Bu kelime herhangi bir yıldızı ifade etmesi nedeniyle, elif-lâm takısından ayrıldığında Süreyya yıldızı anlamını kaybeder. النَّجْمُ kelimesinin "Süreyya yıldızı" anlamına geldiğinin delili ise mahûd olmadığı, yani daha önce hakkında konuşulmadığı halde bu anlamı taşımasıdır. Ancak herhangi bir yıldız hakkında konuşulduktan sonra onu kastederek النَّجْمُ denildiğinde Süreyya yıldızının anlaşılmayacağı da ortadadır. Bu durumda النَّجْمُ mahûd الرَّجُلُ anlamına gelir.

2.5. Özel İsme Muzâf İsimlerde Tesniye[731]

Özel isimlere muzâf isimler de mârife olurlar. Örnek:

Müfred	هَذَا عَبْدُ اللهِ	هَذَا غُلامُ زَيْدٍ	
Müsennâ	هَذَانِ عَبْدَا اللهِ	هَذَانِ غُلامَا زَيْدٍ	
Cem	هَؤُلاءِ عَبْدُو اللهِ	هَؤُلاءِ عِبَادُ/ عَبِيدُ اللهِ	هَؤُلاءِ أَعْبُدُ اللهِ

730 أَبَانَانِ: Arap yarımadasının ortalarında meşhur iki dağa birden verilen isimdir. Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 323.

731 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 326-327.

Kişilerin bu isimlerle bilinmesi nedeniyle tamlamalar künye olarak da kullanılır. Künyeler ortak anlam bildirir. Örnek:

Cem		Müsennâ	Müfred
هَؤُلاءِ آبَاءُ زَيْدٍ	هَؤُلاءِ أَبُو زَيْدٍ	هَذَانِ أَبَوَا زَيْدٍ	هَذَا أَبُو زَيْدٍ
Bunlar Ebû Zeyd'dir.		Bu İkisi Ebû Zeyd'dir.	Bu Ebû Zeyd'dir.
Bunlar isimleri Zeyd olan çocukların babalarıdır.		Bu ikisi de ismi Zeyd olan çocukların babalarıdır.	Bu Zeyd'in babasıdır.

Bu tamlamalar aynı akrabalığa sahip kişileri de ifade ederler. Örnek:

Bu ikisi amca çocuklarıdır.	هَذَانِ ابْنَا عَمٍّ	Müsennâ
Bu ikisi teyze çocuklarıdır.	هَذَانِ ابْنَا خَالَةٍ	

Tamlamalar künye amacıyla kullanılmadığında, belirttiği kişi veya kişilerin her birinin zeyd isminde bir çocuğunun olduğu anlaşılır. Bir arada bulunan iki veya daha fazla çocuğun babaları da aşağıdaki şekilde belirtilir. Örnek:

Bu ikisi, iki Zeyd'in babasıdır.	هَذَانِ أَبَوَا الزَّيْدَيْنِ	Müsennâ
Bunlar, Zeydlerin babalarıdır.	هَؤُلاءِ آبَاءُ الزَّيْدِينَ	Cem

2.6. Özel İsimlerde Tağlib

Tesniye olan قَمَرَانِ ismi ay ve güneşi birlikte ifade eder. Örnek:

لَنَا قَمَرَاهَا وَالنُّجُومُ الطَّوَالِعُ[732]

Yukarıdaki beyitte قَمَرَاهَا tamlaması ay ve güneşi ifade eder. İki özel ismi aynı anda bildirmesi nedeniyle nekradır, elif-lâm ile mârife yapılır. Ancak bu kelime bir adamın zarafet ve güzelliğine işaret eden bir isim olarak da kullanılır. Müellif bir beyitle istişhâd ederek الزَّهْدَمَانِ kelimesini şahit getirir.

[732] Bu beyit Ferezdak'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* IV, s. 326; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, s. 65.

جَزَانِي الزَّهْدَمَانِ جَزَاءَ سَوْءٍ وَكُنْتُ الْمَرْءَ يُجْزَى بِالْكَرَامَهْ [733]

Şiirdeki الزَّهْدَمَانِ her birinin adı زَهْدَمٌ olan bir topluluktan iki kişi anlamında, daha önce belirtilen الزَّيْدَانِ gibidir. الزَّهْدَمَانِ ise زَهْدَمٌ ve كَرْدَمٌ adında iki kardeşin ismidir. الشَّمْسُ ve القَمَرُ isimlerinin القَمَرَانِ şeklinde bir araya gelmesi gibidir. العُمَرَانِ de bir kişiye verilen bir isim olmayıp ayrı ayrı isimleri olan iki kişiyi, yani عُمَرُ ve أَبُو بَكْرٍ ifade eder. هَذَا زَيْدٌ مُقبِلٌ cümlesindeki zeyd ise özel isim olmayıp nekradır, isimleri zeyd olan topluluktan birisini belirtir.

3. Cemiler

Eserde cemiler konusu cem-i sâlim, cem-i mükesser, ism-i cem, ism-i cem-i cinsi, cem-i cem ile müfred ve cemisi aynı vezinde gelen isimler başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

3.1. Cem-i Sâlim

Müellif cem-i sâlim ıstılahını cem-i sahih olarak dile getirir. Arap Dilinde Fiillerin ve İsimlerin İ'râbı Bâbı'nda cem-i sâlim konusu ele alınır.[734]

Müfred مُسْلِمٌ kelimesi tesniyesinde yapısal değişikliğe uğramaz sadece sonuna elif-nûn veya yâ-nûn eklenir. Tesniyelerde olduğu gibi cemilerde de müfred kelime yapısı bozulmadan kalır: kelime sonuna vâv-nûn veya yâ-nûn eklenir. Diğer cemi formları için bu durum söz konusu değildir.

Tesniye ve cem-i nûn'u iltikâ-i sâkineyn nedeniyle harekelenir. Tesniye isimler gibi sonuna harf eklenerek cemi olan kelimelerin cem-i nûn'u daima fethayla harekelenir. Bunun nedeni kesra ve dammenin yâ ve vâv'la art arda gelmesinin uygun olmamasıdır. Tesniye nûn'u ise iltikâ-i sâkineyn nedeniyle kesralanır. Ancak tesniye dışında bu harfler bir araya geldiğinde nûn kesralanmaz.

---

733 Bu beyit Kays b. Züheyr'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 326; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, s. 69.

734 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 5-7.

Müellif iltikâ-i sâkineyn nedeniyle aslen birinci harfin kesralanması gerektiğini ancak illet harflerinin harekelenmesi sonucunda harf değişikliği gerçekleşmemesi için elif-nûn (ان), vâv-nûn (ون), yâ-nûn (ين)'un bir araya geldiği kelime sonunda birinci harf yerine ikincisinin harekelendiğini belirtir.

3.1.1. Cem-i Müzekker-i Sâlim İsimler

İsimler, tesniye tarzında cemi olduklarında, ref halinde sonlarına vâv-nûn, cer ve nasb halinde ise tesniyede olduğu gibi yâ alarak cem-i müzekker-i sâlim olurlar. Nûn ise müfred ismin sonundaki hareke ve tenvîne bedel gelir.[735]

3.1.2. Cem-i Müennes-i Sâlim İsimler

Tesniye tarzında cemi olan müennes isimler cem-i müzekker-i sâlim gibidir.[736] Örnek: مُسْلِمٌ ← مُسْلِمُونَ، مُسْلِمَةٌ ← مُسْلِمَاتٌ

Müfred مُسْلِمَةٌ kelimesinde müenneslik alâmeti olan tâ (ة) cemisinde hazfedilerek yerine elif-tâ getirilir. Bu harf hazfedilmediği takdirde iki müenneslik alâmeti üst üste gelir. Ref halinde cemileri مُسْلِمَاتٌ, nasb ve cer halinde ise مُسْلِمَاتٍ olur.

3.1.3. Cem-i Sâlim İsimlerde Kıllet Manası[737]

Müfred müzekker bir isim cemi olduğunda sayı bakımından bir kaç anlamına gelerek işaret ettiği türün sadece bir kısmını bildirir. Tesniye yapısında vâv-nûn ile cemi olan müzekker isimlerle elif-tâ ile cemi olan müennesler cem-i kıllet manası bildirir. Sâlim cemiler dışında kalanlar ise cem-i kesret anlamı taşır. Örnek: مُسْلِمُونَ، صَالِحُونَ، مُسْلِمَاتٌ، صَالِحَاتٌ، كَرِيمَاتٌ

3.1.4. Müenneslik Alâmeti Alan İsimlerin Cemisi

Müennes İsimlerin Cemisi ve Müenneslik Alâmeti Bâbı'nda konu işlenir.[738]

---

735 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 5.
736 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 6-7.
737 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 156.
738 Müberred, *el-Muktedab,* IV, s. 6-8.

Elif-i maksûre, elif-i memdûde ve vakıf halinde hâ olan tâ müzekker ve müennes isimlere müenneslik alâmeti olarak gelir. Örnek:

Elif-i maksûre	سَكْرَى	غَضْبَى	حُبْلَى
Elif-i Memdûde	حَمْرَاءُ	صَفْرَاءُ	صَحْرَاءُ
Tâ harfi	حَمْدَةٌ	طَلْحَةٌ	

Hakiki müennes isimlerin cemisi صَفْرَاوَاتٌ، حَمْرَاوَاتٌ، سَكْرِيَاتٌ، حُبْلَيَاتٌ örneklerinde olduğu gibi elif-tâ ile gelir. حَمْرَاوَاتٌ ve صَفْرَاوَاتٌ isimlerindeki hemze sonda gelmesi nedeniyle tesniye iken حَمْرَاوَانِ'da olduğu gibi vâv'a dönüşür. Tesniye ve cemi isimlerin sonlarındaki hemzeler üç çeşittir.

1. Kelimenin asıl harfi olan vâv yerine hemze gelmesi en iyi kullanımdır. Vâv yerine getirilen hemze, müfred kelimelerin sonundaki yâ veya vâv yerine gelerek asıl harf tarzında kabul gören hemze gibidir. Örnek: كِسَاءٌ، كِسَاءَانِ

Son harfi aslen hemzeli قُرَّاءٌ'un tesniyesi قُرَّاءَانِ olur. كِسَاءٌ ve سَقَّاءٌ'daki hemzeler ise vâv'dan dönüşür. İsm-i memdûdların tamamı vâv'la tesniye olabilir.

2. Hemzeleri zâid عِلْبَاءٌ ve حِرْبَاءٌ kelimelerinde en uygun tesniye ve cemi vâv'la yapılır. Her ne kadar müenneslik alametine benzese de her ikisi de zâiddir.

غَزَّاءٌ ve سَقَّاءٌ kelimelerindeki hemzenin vâv'ın yerine gelmesi uygundur. Ancak ikinci maddede belirtildiği gibi olmaz. Çünkü bu iki kelimenin hemzesi de yâ ve vâv yerine bedel olarak gelir.

3. قُرَّاءٌ 'daki hemze vâv'a dönüştürülebilir ancak hemze, yâ veya vâv'dan dönüşmeyen bir harf olması nedeniyle bu kullanım kabih olur.

Kelimenin asıl harfi olan veya asıl harf olan vâv veya yâ yerine gelen hemzeler, müzekker tesniye isimlerin tamamında kalır. Müenneslik alâmeti olan hemzelerin tesniyeleri ise sadece vâv'la olur. Müberred'in açıklamaları bir araya getirilerek hemzeli isimlerin tesniye ve cemisiyle ilgili aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Hemze İle İlgili Açıklamalar			Hemzenin vâv'a dönüşmesi				Hemze olarak kalması			
			Verilen Istılah	Kabih	Hasen	Ahsen	Verilen Istılah	Kabih	Hasen	Ahsen
Zâid	Müennes	Müennese isim olmuş	حَمْرَاوَاتٌ			X	--			
		Müzekkere isim olmuş	حَمْرَاوُونَ			X	حَمْرَاءَانِ		X	
	Müzekker	Mülhak	(عِلْباوَانِ)			X	(عِلْباءَانِ)		X	
Bedel		Aslı vâv veya yâ	(كِسَاوَانِ)		X		كِسَاءَانِ			X
Asıl		Kelimenin asıl harfi	(قُرَّاوَانِ)	X			قُرَّاءَانِ			X

İçerisinde müenneslik hâ'sı bulunan hakiki müennesler elif-tâ ile cemi olur. Örnek: حَمَداتٌ، طَلَحَاتٌ

Orta harfin harekeli olması isimle sıfatın birbirinden ayıran bir özelliktir.[739] Bu konu tasrif bâbında ele alınır.[740]

Müellif, ilgili bölümde فَعْلَةٌ veznindeki isimlerin cemisinde ayne'l-fiilin, kelime sonunda düşen müenneslik tâ'sına ivaz olarak fethalandığını belirtir.

Müenneslik bildiren tâ müzekker bir isme eklendiğinde onu müennes yapar. Müenneslik takısı üzerine ikinci bir müenneslik takısı eklenerek isimler cemi olmaz: müenneslik bildirmesi için müfred isimlere tâ, cemilerine ise elif-tâ eklenir. حَمْدَةُ ve benzerlerindeki tâ cemi alâmeti olarak elif-tâ eklenmesiyle isimden ayrılır.

739 Kelime sıfat olduğunda ayne'l-fiili sâkin, isim olduğunda ise harekeli olur.

740 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 188.

3.1.4.1. Müenneslik Alâmeti Alan Müzekker İsimlerin Cemisi[741]

Müzekker bir kişiye içerisinde müenneslik elifi/hemzesi bulunan bir isim verildiğinde bu kelimenin cemisi vâv-nûn ile yapılır.

Örnek: حَمْرَاءُ ← حَمْرَاوُونَ، صَفْرَاءُ ← صَفْرَاوُونَ، حُبْلَى← حُبْلَوْنَ، سَكْرَى ← سَكْرَوْنَ

Müenneslik tâ'sı taşıyan müzekker isimler de müennesler gibi elif-tâ ile cemi olur. Örnek: طَلْحَةُ ← طَلْحَاتٌ، حَمْدَةُ ← حَمْدَاتٌ

Elif-i maksûre müennes yapıdaki isimlere ait bir tür olması yönüyle elif-i memdûdeden ayrılır, müzekker isimlere eklenmez.

Soru: Vâv-nûn müzekkerlik alâmeti olmasına rağmen müenneslik alâmetinden sonra bir isme nasıl eklenebilir? Bir isim aynı anda hem müennes hem de müzekker olabilir mi?

Cevap: Bu imkânsızdır. Ancak örnek verilen memdûd isimler incelendiğinde eliflerinin sabit bir harf olarak kalmadığı; cemisinde yerine bir bedel bırakarak ayrıldığı görülür. حُبْلَى'nın elifi sabit kalsaydı cemisi حُبْلَيَاتٌ olarak müenneslik alâmetiyle birlikte gelemezdi. Nitekim حَمْدَةُ ← حَمْدَتَاتٌ şeklinde cemi bir isim yoktur. Müenneslik alâmeti bulunan isme ikinci defa müenneslik veya müzekkerlik alâmeti eklenmez. Sadece elif-i memdûdeye bedel olarak vâv gelir.

طَلْحَةُ isminin cemisi طَلْحَتُونَ şeklinde getirildiğinde aynı anda hem müennes hem de müzekker olması gerekeceğinden bu imkânsızdır.

Soru: Müenneslik anlamı veren hâ hazfedilir mi?

Cevap: Bu imkânsızdır. Bu durum sadece aynı görevi gerçekleştiren harflerin (ات) lafzen onun yerine geldiği cem-i müenneslerde olur. Tüm müennes ve müzekker isimler belirtilen hususları taşır.

Müellif açıklamasıyla, müennes veya müzekker olmasına bakılmaksızın birisine ad olan طَلْحَةُ'nun cemisinin aynı olacağını belirtir. "Muz" anlamına gelen bu kelimenin ism-i cem-i cinsi طَلْحٌ "muz ağaçları" veya "muz cinsi", طَلْحَةٌ ise

741 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 7.

"bir muz ağacı" veya "bir muz" demektir. Cem-i müennes-i salimi, müfredindeki müenneslik alâmeti tâ'nın düşürülerek yerine müenneslik ve aynı zamanda cemi alâmeti olan elif-tâ'nın eklenmesiyle yapılır. Müsennâ tarzında cemi olmasından dolayı da cem-i kıllet anlam bildirir. طَلْحَةٌ cem-i müzekker-i salim yapılmak istendiğinde de müfred ve müenneslik alâmeti olan tâ yerine başka bir harf gelemeyeceği için bu işlem sonuçlanamaz. Her şeye rağmen tâ kelimeden ayrıldığında tekrar başlangıca dönülür. Bu durumda bütün cinsini kapsamasından dolayı cem-i kesret anlam bildirir.

3.1.4.2. Müennes İsimlerin Cem-i Müzekker-i Sâlime İlhâkı

Sayılar ve Kuralları Bâbı'nda mankûs müennes cemi isimlerinden سِنُونَ ve قِلُونَ 'un kesralanması hususuna değinilir.[742]

Harf olarak nâkıs müennes bir isim vâv-nûn harfleriyle cemisi yapıldığında asıl yapısından çıkar. İsmin başka bir yapıya girmesine işaret olarak da baş tarafında değişiklik yapılır. Örnek: سَنَةٌ ← سِنُونَ، قُلَّةٌ ← قِلُونَ

Müellifin örnek verdiği سَنَةٌ kelimesi sadece asıl iki harfinin belirli olması nedeniyle harf sayısı bakından nâkıs olup lâme'l-fiili vâv veya hâ olabilir. Cem-i müennes-i salim olarak سَنَوَاتٌ ve سَنَهَاتٌ, cem-i müzekker-i sâlime mülhak olarak da سِنُونَ şeklinde gelir. سِنُونَ kelimesi *"zor sıkıntı dolu yıllar"* demektir.

3.1.5. Esmâ-i Hamsenin Cemisi

Sayılar ve Kuralları Bâbı'nda esmâ-i hamseden أَخٌ ve أَبٌ isimlerinin cemisi incelenir. Abbas b. Mirdâs'ın şiiriyle istişhâd edilerek أَخُوكُمْ tamlamasıyla ilgili iki yaklaşım aktarılır.[743]

فَقُلْنَا : أَسْلِمُوا إِنَّا أَخُوكُمْ فَقَدْ سَلِمَتْ مِنَ الْإِحَنِ الصُّدُورُ[744]

---

742 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 166.

743 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 174.

744 İbnu'ş-Şecerî tarafından nakledilen bu beytin mensubiyeti yoktur. Müberred, *el-Muktedab,*

1. Bazıları, şairin bu sözüyle bir kişiyi cemi sayarak "إِنَّا إِخْوَتُكُمْ" "*Biz sizin kardeşiniz.*" demek istediğini belirtir. Bu durum حَلْقِكُمْ في (*sizin boğazınızda*) yani حُلُوقُكُمْ (*sizin boğazlarınızda*) cümlesinde olduğu gibidir.

2. Diğer bir grup da şairin cemi bir kelime söylediğini düşünür. Bu kelimeyi أَخٌ isminin cemisi أَخُونَ olarak kabul ederler. Bu durumda nûn مُسْلِمُوكُمْ ve صَالِحُوكُمْ tamlamalarında olduğu gibi hazfedilir. Çünkü أَبٌ ve أَخٌ isimlerinin cemisi أَبُونَ ve أَخُونَ biçimindedir. Müellif أَبِينَا ve أَخِينَا tamlamalarına iki beyitle şahit getirir.

فَلَمَّا تَبَيَّنَ أَصْوَاتَنَا بَكَيْنَ وفَدَّيْنَنَا بِالأَبِينَا [745]

وَكَانَ لَنَا فَزَارَةُ عَمَّ سَوْءٍ وَ كُنْتُ لَهُ كشرِّ بَنِي الأَخِينَا[746]

Şahit getirilen بِالأَبِينَا ve الأَخِينَا kelimeleri izafet durumundadır. Vâv-nûn'la cemi olan isimlerin nûn'û izafet halinde düşer.

3.1.6. Gayr-i Âkil İsimlerin Cemisi

Madûdlarıyla Tamlama Oluşturan ve Oluşturmayan Sayılar Bâbı'nda konu ele alınır.[747]

Gayr-i âkil toplulukların sayıları harf-i cerli izafetle kendilerine eklenir. Madûd her zaman müennes kabul edilir. Manası topluluk ifade eden gayr-i âkillerin fiilleri ve cemileri müennestir. Örnek: الجَمَالُ تَسِيرُ، الجَمَالُ يَسِرْنَ

Müberred, bir ayetle istişhâd eder ve إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ kullanımını şahit gösterir.

رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ[748]

II, s. 174; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, s. 68.

745 Bu beyit Ziyâd b.Vâsıl'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 174.

746 Bu beyit Akîl b. Alefe, el-Bağdâdî'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 174.

747 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 185-186.

748 İbrâhîm, 14/36.

Ayette putlardan bahsederken cem-i müennes fiil kalıbı kullanılır. Bütün gayr-i âkiller müennes olarak cemi olur.

Örnek: حَمَّامٌ ← حَمَّامَاتٌ، سُرَادِقٌ← سُرَادِقَاتٌ

Müzekker âkillerin cemisi ve fiilleri müzekkerdir.

Örnek: هُمْ يَضْرِبُونَ زَيْدًا، يَنْطَلِقُونَ، مُنْطَلِقُونَ، مُسْلِمُونَ

Örneklerdeki هُمْ zamiri erkekler manasındadır. Bu cemi şekli sadece âkiller için kullanılır. هِيَ الرِّجَالُ cümlesinin aslı هِيَ جَمَاعَةُ الرِّجَالِ şeklindedir. هُمْ zamiri sadece âkil müzekkerler için kullanılır.

Elif-Tâ Harfleri ile Cemi Olan Müennesler Bâbı'nda da bu konu ele alınır.[749]

الدَّرَاهِمُ kelimesinin tasğiri دُرَيْهِمَاتٌ şeklinde cem-i müennes-i salimdir. İsimler tasğir yapılırken cem-i kıllet yapısına girer ve elif-tâ ile cemi olur.

3.1.7. فَعْلَةٌ Veznindeki Sahih İsimlerin Cemisi

فَعْلَةٌ Vezninde Gelen İsimlerin Cemisi Bâbı'nda cem-i müennesler incelenir.[750]

1. فَعْلَةٌ Veznindeki İsimlerin Cemisi: فَعْلَةٌ veznindeki isimlerin cemisi elif-tâ ile yapıldığında; harekelerin en hafifi olan fetha hazfedilen tâ'ya ivaz olması nedeniyle orta harfleri harekelenir. Aynı zamanda isimlerle sıfatlar bu şekilde birbirinden ayırır.[751]

Örnek: طَلْحَةٌ ← طَلَحَاتٌ، جَفْنَةٌ ← جَفَنَاتٌ، صَحْفَةٌ ← صَحَفَاتٌ (muz)

Müellif iki beyitle istişhâd ederek الجَفَنَاتُ ve الطَّلَحَاتُ isimlerini şahit gösterir.

---

749 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 331-334.
750 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 188-192.
751 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 188-189.

لَنَا الجَفَنَاتُ الغُرُّ يَلْمَعْنَ فِي الضُّحَى وَ أَسْيَافُنَا يَقْطُرْنَ مِنْ نَجْدَةٍ دَمَا [752]

نَضَّرَ اللهُ أَعْظُمًا دَفَنُوهَا بسِجِسْتَانَ طَلْحَةَ الطَّلَحَاتِ[753]

2. فَعْلَةٌ Veznindeki Sıfatların Cemisi: فَعْلَةٌ veznindeki sıfatların ayne'l-fiili müfred ve cemilerinde sürekli sâkindir.[754] Böylece sıfatla isim birbirinden ayrılır.

Örnek: ضَخْمَةٌ ← ضَخْمَاتٌ، عَبْلَةٌ ← عَبْلَاتٌ، خَدْلَةٌ[755]← خَدْلَاتٌ

العَبْلَاتُ kelimesi ise عَبْلَةٌ isminin cemisi olup Beni Ümeyye el-Asgar kabilesi mensuplarına verilen bir addır. Bu kabilenin lehçesinde رَبْعَةٌ[756] kelimesinin cemisi رِبَعَاتٌ şeklinde yapılarak "orta boylu kişi" anlamında, müennes ve müzekker ortak bir isim olarak kullanılır. Örnek: رَجُلٌ رَبْعَةٌ، امْرَأَةٌ رَبْعَةٌ

Müennes ve müzekker anlamlar bir isimde birleşebilir. Hem müzekker hem de müennes olarak "at" anlamı taşıyan فَرَسٌ böyle bir isimdir. إِنْسَانٌ (*insan*) ve بَعِيرٌ (*deve*) isimleri de müzekker yapıda olmalarına rağmen hem müzekker hem de müennes anlam taşır. رَبْعَةٌ de müennes bir yapıya sahip olmasına rağmen hem müzekker hem de müennes anlam taşır. بَعِيرٌ ، الإِبِلُ، إِنْسَانٌ isimlerinin hepsi de hem müzekker hem de müennes anlam bildirir. نَاقَةٌ ise امْرَأَةٌ gibi sadece müennes bir isimdir.

Müellif ez-Zeyyâdî'den Esma'î'nin bir bedeviyle yaptığı konuşmayı istişhâd eder ve لَبَنَ الْبَعِيرِ tamlamasını şahit getirir.

---

752 Bu beyit Hassan b. Sâbit'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 188.

753 Bu beyit 'Ubeydullah b. Kays er-Rukayyât'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 188.

754 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 190-192.

755 خَدْلَةٌ: Bacakları kısa ve kalın bayan.

756 رَبْعَةٌ: Orta boylu kişi.

لَا نَشْتَرِي لَبَنَ الْبَعِيرِ وَعِنْدَنَا عَرَقُ الزُّجَاجَةِ وَاكِفُ الْمِعْصَارِ[757]

Deve sütü almanıza hiç gerek yok, bizde içki çok.

Soru: شَاةٌ لَجْبَةٌ (*sütü az koyun*) tamlamasındaki لَجْبَةٌ kelimesi sıfat olmasına rağmen nasıl isim gibi شَاءٌ لَجَبَاتٌ şeklinde kullanılır?

Cevap: Sîbeveyhi لَجْبَةٌ ve لَجَبَةٌ olarak iki ayrı kelime bulunduğunu belirterek bu konuyu açıklar. لَجَبَاتٌ kelimesinin müfredi لَجَبَةٌ şeklinde gelir.

Diğer bir görüş ise لَجَبَاتٌ kelimesindeki ayne'l-fiilinin harekeli olduğu yönündedir. Çünkü sütün az olması sadece müenneslerle ilgili olmasından müzekkerlerle ilgili karışıklık yaşanmaz. Nitekim az da olsa فَعْلَةٌ vezninden cemisi فَعَلَاتٌ olan isim gelir.

Müellif Zû'r-Rimme'ye ait bir beyitle istişhâd eder ve müfredi رَفْضَةٌ olan رَفْضَاتٌ kelimesini şahit gösterir.

وَرَقْصَاتِ الْهَوَى فِي الْمَفَاصِلِ[758]

3.1.8. فعْلَةٌ Veznindeki Mu'tel İsimlerin Cemisi

فعْلَةٌ (فَعْلَةٌ، فُعْلَةٌ، فِعْلَةٌ)Vezninde Gelen ve Lâme'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda mu'tel cem-i müennes isimler beş başlık altında ele alınır.[759]

1. فَعْلَةٌ Vezninde Gelen ve Lâme'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan İsimlerin Cemisi

فَعْلَةٌ veznindeki lâme'l-fiili vâv / yâ olan isimlerin cemisi، غَزْوَةٌ ← غَزَوَاتٌ، قَنَاةٌ ← قَنَوَاتٌ، حَصَاةٌ ← حَصَيَاتٌ veznindeki فَعَلَةٌ olarak رَمْيَةٌ← رَمَيَاتٌ، قَشْوَةٌ[760] ← قَشَوَاتٌ

---

757 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 191; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* XI, s. 29.

758 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 192; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* VII, s. 269.

759 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 193-194.

isimleri gibi gelir. Bu isimler فَعَالٌ vezninde gelen sahih isimlerle aralarında karışıklık yaşanacağı için iltikâ-i sâkineyn gereği غَزَوَاتٌ ← غَزَاتٌ ←غَزَاتٌ biçiminde hazf yapılarak cemi olmaz. Benzer şekilde tesniye elifi birleşen غَزَوَا ve رمَيَا fiillerinde iltikâ-i sâkineyn gereği bir elif hazfedilirse fiiller غَزَا ve رَمَى şeklini alır. Müfred ve tesniye anlamı bildiren fiiller aynı yazılışa sahip olacağından bu tür isimlerde hazf yapılmaz.

2. فَعْلَةٌ Vezninde Gelen ve Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan İsimlerin Cemisi

Vezinleri ihtilaflı olan bu isimlerin kullanımı kıyasi uygunluk ve Arap lehçelerinin çoğunluğuna göre aşağıdaki örneklerde olduğu gibidir.

Örnek: بَيْضَةٌ ← بَيْضَاتٌ، جَوْزَةٌ ← جَوْزَاتٌ، لَوْزَةٌ ← لَوْزَاتٌ

Huzeyl b. Mudrike kabilesi[761] bu tür isimleri sahih benzerleri gibi değerlendirerek illet harflerini elife dönüştürmez.

Örnek: بَيْضَةٌ ← بَيَضَاتٌ، جَوْزَةٌ ← جَوَزَاتٌ، لَوْزَةٌ ← لَوَزَاتٌ

Soru: Öncesi fethalı ve kendisi de harekeli olan vâv veya yâ harflerinin elife dönüşmesi gerekmez mi?

Huzeyl b. Mudrike kabilesinin görüşü doğrultusunda hareket edenler bu soruyu aşağıdaki şekilde cevaplar.

Cevap: Bu vezin harekeli isim vezni olması nedeniyle illet harfleri de harekelenir. İsim ve sıfatların birbirine karışmasını önlemek için illet harfleri sahih olarak değerlendirilerek (خَوَنَةٌ ve حَوَكَةٌ kelimelerinde de olduğu gibi) i'lâl yapılmaz.[762] Aksi halde فعَلَةٌ veznindeki harekeli isimlerle karışırlar.

Örnek: دَارَةٌ← دَارَاتٌ، قَارَةٌ ← قَارَاتٌ

---

760 قَشْوَةٌ : Hurma ağacından yapılan kova.

761 Adnânilere mensub Arap kabilesi, İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, II, s. 479.

762 İsim ve sıfatların cemisiyle ilgili bkz. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 193-194.

Nitekim aslı اِفْعَلَّ vezninden gelen عَوِرَ ve صَيِدَ fiilleri ile العَوَرُ ve الصَّيَدُ isimleri de değişikliğe uğramaz.

Müberred'in فَعَلَةٌ vezninde yukarıda verdiği örnekler ayne'l-fiilleri harekeli ve önceleri de fetha olması nedeniyle elife dönüşür. Ancak aslen فَعْلَةٌ veznindeki جَوْزَةٌ ve لَوْزَةٌ kelimelerinin vâv ve yâ harfleri sâkin olması nedeniyle değişime uğramaz.

İsimlerde vezin karışıklığını önlenmek için illet harfleri harekelenir. فَعْلَةٌ vezninde gelen ve isim olan بَيْضَةٌ'nın (*yumurta*) cemisi فَعَلَاتٌ vezninde geldiğinde bu kelime önce بَاضَاتٌ şeklini alır. Çünkü بَيَضَاتٌ kelimesinde bir öncesi fetha olan, harekeli illet harfi elife dönüşür. قَارَةٌ kelimesinin cemisi de قَارَاتٌ olarak gelir. Bu örneklerin cemisine bakıldığında بَاضَاتٌ ve قَارَاتٌ olarak birbirlerine benzedikleri görülür. قَارَاتٌ ve بَاضَاتٌ'ın müfredi قَارَةٌ ve بَاضَةٌ olarak alındığında hataya düşülür. Ayne'l-fiili illetli isimler, bu vezninde harekelenmesi gerektiği halde oluşacak hatanın önlenmesi için sâkin bırakılır.

3. فُعْلَةٌ Vezninde Gelen ve Lâme'l-Fiili Vâv Olan İsimler

فُعْلَةٌ veznindeki lâme'l-fiili vâv'lı isimler sahih karşılıkları ظُلْمَةٌ kelimesinde olduğu gibi üç şekilde cemi olur. Örnek:

فُعْلَاتٌ	فُعَلَاتٌ	فُعُلَاتٌ	فُعْلَةٌ
ظُلْمَاتٌ	ظُلَمَاتٌ	ظُلُمَاتٌ	ظُلْمَةٌ
غُدْوَاتٌ	غُدَوَاتٌ	غُدُوَاتٌ	غُدْوَةٌ
رُشْوَاتٌ	رُشَوَاتٌ	رُشُوَاتٌ	رُشْوَةٌ

4. فِعْلَةٌ Vezninde Gelen ve Lâme'l-fiili Vâv Olan İsimler

فِعْلَةٌ vezinde gelen رِشْوَةٌ ve غِدْوَةٌ kelimeleri, vâv'ın yâ'ya dönüşerek asıl harflerinin karışacağı gerekçesiyle سِدِرَاتٌ ve كِسِرَاتٌ şeklinde değil ayne'l-fiilleri sadece sâkin veya fethalı olacak şekilde cemi olur.

Örnek: (غِدَوَاتٌ) / (غِدْوَاتٌ) ← غِدْوَةٌ ،رِشَوَاتٌ / رِشْوَاتٌ ← رِشْوَةٌ

5. فُعْلَةٌ Veznindeki Lâme'l-Fiili Yâ Olan İsimler

فُعْلَةٌ vezindeki مُدْيَةٌ kelimesi yâ'nın vâv'a dönüşerek asıl harfinin karışacağı gerekçesiyle, ظُلُمَاتٌ örneğindeki gibi cemi yapılamaz. Bu vezindeki isimlerin cemisi مُدْيَاتٌ şeklinde ayne'l-fiilleri sâkin veya fethalı olur.

3.1.9. Sayılara Temyiz Olarak Gelen İsimlerin Cemisi

Sayılar ve Kuralları Bâbı'nda bu konu ele alınır.[763]

Bir isim müfred olarak رَجُلٌ ve فَرَسٌ şeklinde ifade edildiğinde belirtilen varlığın hem sayısı hem de türü birlikte anlaşılır. İsimler tesniye olduğunda da رَجُلَانِ ve فَرَسَانِ kelimelerinde görüldüğü gibi sayısı ile türü birlikte gelir. Ancak ثَلَاثَةُ أَفْرَاسٍ (*üç at*) şeklinde cemi olduğunda sayı ve tür aynı kelimeyle belirtilemez. Bu nedenle önce sayı söylenir ve sonrasında bu sayının ait olduğu çeşit eklenir. Ancak yukarıdaki örneğe kıyasla müfred ve müsennâlar وَاحِدُ رِجَالٍ ve اثْنَا رِجَالٍ şeklinde de ifade edilebilir.

Müfred ve tesniye isimlerin sayıları sabit olması nedeniyle رَجُلَانِ ve غُلَامَانِ kelimelerinde olduğu gibi iki manayı bir arada ifade eder. Ancak cemilerde sayı değişken olması nedeniyle bir kelimede iki mana bildirilemez. Tesniye de bir cemi türü olması nedeniyle sadece şiirlerde bu isimlerin sayı ve nevi ayrı

763 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 155-156.

bir şekilde gelebilir. Zira "cemi"nin manası bir şeyi bir şeyin üzerine eklemektir. Müberred, bir beyitle istişhâd eder ve ثِنْتَا حَنْظَلٍ tamlamasını şahit gösterir.

كَأَنَّ خُصْيَيْهِ مِنَ التَّدَلْدُلِ ظَرْفُ عَجُوزٍ فِيهِ ثِنْتَا حَنْظَلِ[764]

Müfred müzekker bir isim cemi yapıldığında önce sayısı bildirilir. Sonra sayıdan ayrı olarak cinsi muzâf yapılarak bir araya getirilir. Böylece belli bir adetin belirtilen cinsin içerisinden alındığı ifade edilir.

3.2. Cem-i Mükesser

Eserde cem-i mükesser konusu on bir bâbda ele alır.[765]

Arap Dilinde Fiillerin ve İsimlerin İ'râbı Bâbı'nda cem-i mükesserin yapısı konu edilir.[766]

Cem-i mükesser isimlerde müfred kelime yapısı korunmaz. دِرْهَمٌ kelimesi cemi yapıldığında müfred yapısı değişikliğe uğrar ve kesralı olan dal (د) cemisinde fethalı, fethalı olan hâ (ه) da kesralı olur. Hâ ve râ'nın arası elifle ayrılır.

Örnek: كَلْبٌ ← أكلُبٌ، فَلْسٌ ← أفلُسٌ، غُلامٌ ← غِلْمَانٌ

Yukarıdaki örnekler vâv (و) ve nûn (ن) ile yapılmayan cemiler olup cem-i mükesser olarak isimlendirilir. İ'râbları da müfred isimlerde olduğu gibidir. Çünkü tesniyeler benzer tarzda zâid harf almazlar.

Müberred, *"Varlıkların sayısı 3 ila 10 arasını geçtikten sonra cem-i kesrete girer."* ifadesiyle cem-i kıllet ve cem-i kesretin tanımını yapar ve dört tane cem-i kıllet veznini aşağıdaki şekilde örneklendirir.[767]

---

764 Bu şiir Hıtâm el-Mücâşi'î'ye isnat edilir. Abdülkadir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, thk. Abdusselam Harun, Kahire: Mektebet'l-Hancı, 1997, VII, s. 403-404; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, s. 46.

765 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 6; II, s. 131, 156, 195-235.

766 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 6.

767 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 131,156.

Örnekler			Vezinler
أَكْبُشٌ	أَفْرُخٌ	أَكْلُبٌ	أَفْعُلٌ
أَمْثَالٌ	أَثْوَابٌ	أَجْمَالٌ	أَفْعَالٌ
أَجْرِبَةٌ	أَقْفِزَةٌ	أَحْمِرَةٌ	أَفْعِلَةٌ
فِتْيَةٌ	غِلْمَةٌ	صِبْيَةٌ	فِعْلَةٌ

3.3. Sülâsî İsimlerin Cemisi

Sülâsî mücerred ve mezîd isimlerin cem-i kıllet ve cem-i kesretlerinin hangi vezinlerden geldiği örneklerle açıklanır.

3.3.1. Sülâsî Mücerred Sahih İsimlerin Cemisi

Üç Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda mu'tel olmayan isimlerin cem-i kıllet ve cem-i kesret vezinleri ele alınır.[768]

3.3.1.1. فَعْلٌ Vezninin Cemisi

فَعْلٌ vezninin cem-i kılleti أَفْعُلٌ, cem-i kesreti فِعَالٌ ve فُعُولٌ veznidir.[769] Örnek:

Cem-i Kıllet	فَعْلٌ←أَفْعُلٌ	كَلْبٌ← أَكلُبٌ	فَلْسٌ ← أَفْلُسٌ	
Cem-i Kesret	فَعْلٌ← فِعَالٌ	كَلْبٌ← كِلَابٌ	فَرْخٌ ← فِرَاخٌ	كَعْبٌ ← كِعَابٌ
	فَعْلٌ← فُعُولٌ	فَلْسٌ← فُلُوسٌ		

Müfredi فَعْلٌ vezinde olmasına rağmen cemisi أَفْعَالٌ، فِعَلَةٌ، فِعْلَانٌ، فُعْلَانٌ ve-zinlerde olan isimler de vardır. Örnek:

Ortak Cem-i	فَعْلٌ ← أَفْعَالٌ	فَرْدٌ ← أَفْرَادٌ	فَرْخٌ ← أَفْرَاخٌ	زَندٌ ← أَزْنَادٌ

768 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 195-208.

769 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 195.

Kıllet Vezni	فَعْلٌ ← فِعَلَةٌ	فَقْعٌ ← فِقَعَةٌ	جَبْءٌ← جِبَأَةٌ[770]	
Ortak Cem-i Kesret Vezni	فَعْلٌ← فِعْلَانٌ	حَجْلٌ ← حِجْلَانٌ	رَأْلٌ ← رِئْلَانٌ	
	فَعْلٌ ← فُعْلَانٌ	ظَهْرٌ ← ظُهْرَانٌ	بَطْنٌ ← بُطْنَانٌ	

Müellif iki beyitle istişhâd ederek أَفْرَاخ ve أَزْنَاد kelimelerini şahit getirir.

مَاذَا تَقُولُ لِأَفْرَاخٍ بِذِي طَلَحٍ حُمْرِ الْحَوَاصِلِ لَا مَاءٌ وَلَا شَجَرُ[771]

وَجِدْتَ إِذَا اصْطَلَحُوا خَيْرَهُمْ وَزَنْدُكَ أَثْقَبُ أَزْنَادِهَا [772]

3.3.1.2. فِعْلٌ Vezninin Cemisi

فِعْلٌ vezninin cem-i kılleti أَفْعَالٌ, cem-i kesreti فُعولٌ ve فِعَالٌ vezinleridir.[773] Örnek:

Cem-i Kıllet	فِعْلٌ ← أَفْعَالٌ	جِذْعٌ ← أَجْذَاعٌ	عِدْلٌ ← أَعْدَالٌ	بِئْرٌ ← آبَارٌ
Cem-i Kesret	فِعْلٌ ← فُعُولٌ	لِصٌّ ← لُصُوصٌ	جِذْعٌ ← جُذُوعٌ	حِمْلٌ← حُمُولٌ
	فِعْلٌ ← فِعَالٌ	بِئْرٌ ← بِئَارٌ	(ذِئْبٌ) ← ذِئَابٌ	

Müfredi bu vezinde olmasına rağmen cemisi أَفعُلٌ، فِعَلَةٌ، فُعْلانٌ vezinlerinde gelen isimler de vardır. Örnek:

Ortak Cemi Vezni	فِعْلٌ ← أَفعُلٌ	فِعْلٌ ← فُعْلَانٌ	فِعْلٌ ← فِعَلَةٌ
Örnekler	ذِئْبٌ ← أَذْؤُبٌ	ذِئْبٌ ← ذُؤْبَانٌ	حِسْلٌ[774] ← حِسَلَةٌ

770 الجَبْء: Çöllerde ve boş arazilerde yer altında olan kırmızı mantar, beyazına da الفَقْعَة denilir.

771 Bu beyit Mâlik el-Absî'ye (Hutay'e) isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 196; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, s. 130.

772 Bu beyit el-A'şâ'ya isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 196; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, s. 62.

773 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 196-197.

774 حِسْلٌ : Kertenkele yavrusu.

ذِئْبٌ kelimesi فَعْلٌ vezninin cemi vezinlerinde أَذْؤُبٌ olarak cemi olur. Bu iki vezin (فَعْلٌ ve فِعْلٌ) de فُعْلانٌ cemi veznini ortak kullanır. ذِئْبٌ kelimesinin cemisi, asıl vezninden farklı olarak, فَعْلٌ veznindeki ظَهْرٌ kelimesinin cemisi gibi, فُعْلَانٌ vezninde de gelir. Müfred vezinleri farklı olsa da ذِئْبٌ ve ظَهْرٌ sözcükleri ذُؤْبَانٌ ve ظُهْرَانٌ şeklinde ortak bir vezinde cemi olur. İki müfred kelime de kendi cemi vezinlerinden ayrılarak فِعَلَةٌ vezninde bir araya gelir. حِسْلٌ ve فَقْعٌ kelimeleri فِقَعَةٌ ve حِسَلَةٌ şeklinde ortak bir vezinde cemi olur. Bu iki vezin أَفْعَالٌ cemi vezninin kullanımında da ortaktır.

3.3.1.3. فُعْلٌ Vezninin Cemisi

فُعْلٌ vezninin cem-i kılleti أَفْعَالٌ, cem-i kesreti de فُعُولٌ vezninde gelir. Ancak şeddeli ve dammeli kelimelerin kerih görülmesi nedeniyle muda'af isimlerin cem-i kesreti فِعَالٌ veznini kullanır.[775] Örnek:

Cem-i Kıllet	فُعْلٌ← أَفْعَالٌ	قُفلٌ← أَقْفَالٌ	جُنْدٌ ← أَجْنَادٌ	جُحْرٌ ← أَجْحَارٌ
Cem-i Kesret	فُعْلٌ← فُعُولٌ	جُنْدٌ← جُنُودٌ	خُرْجٌ ← خُرُوجٌ	
	فُعْلٌ ← فِعَالٌ	خُفٌّ ← خِفَافٌ	قُفٌّ ← قِفَافٌ	

Müberred, bir beyitle istişhâd eder ve şahit olarak أَحْجَار kelimesi getirir.

كِرَامٌ حِينَ تَنْكَفِتُ الْأَفَاعِي إِلَى أَحْجَارِهِنَّ مِنَ الصَّقِيعِ [776]

---

775 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 197-198.

776 Sibeveyhî'nin de şahit getirdiği bu beytin mensubiyeti bilinmemektedir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 197; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIX, s. 141.

3.3.1.4. فَعَلٌ Vezninin Cemisi

فَعَلٌ vezninin cem-i kılleti أَفْعَالٌ, cem-i kesreti de فُعُولٌ، فِعَالٌ، فِعْلانٌ، أَفْعُلٌ vezinlerinde gelir.[777] Müfredi فَعَلٌ olmasına rağmen فُعْلَانٌ veya فِعْلَانٌ vezinlerde cemi olan isimler de vardır. Örnek:

Cem-i Kıllet	فَعَلٌ← أَفْعَالٌ	جَمَلٌ← أَجْمَالٌ	قَتَبٌ← أَقْتَابٌ	صَنَمٌ ← أَصْنَامٌ	أَسَدٌ ← آسَادٌ
Cem-i Kesret	فَعَلٌ← فُعُولٌ	أَسَدٌ← أُسُودٌ	فَعَلٌ ← أَفْعُلٌ	(جَبَلٌ) ←أَجْبُلٌ	(زَمَنٌ) ←أَزْمُنٌ
	فَعَلٌ ← فِعَالٌ	جَمَلٌ ← جِمَالٌ	فَعَلٌ ← فِعْلَانٌ	خَرَبٌ[778] ←خِرْبَانٌ	
Diğer	فَعَلٌ← فُعْلَانٌ	حَمَلٌ← حُمْلَانٌ	فَعَلٌ← فِعْلَانٌ	وَرَلٌ← وِرْلَانٌ	

Müellif üç beyitle istişhâd ederek أَجْبَال، أَجْبُل، الْأَزْمُنُ، آسَادُ isimlerni şahit getirir.

آسَادُ غِيلٍ حِينَ لا مَنَاصِ[779]

إِنِّي لَأَكْنِي بِأَجْبَالٍ عنَ أَجْبُلِهَا و بِاسْمِ أَوْدِيَةٍ عَنْ ذِكْرِ وَادِيهَا[780]

أَمَنْزِلَتَيْ مَيٍّ سَلَامٌ عَلَيْكُمَا هَلِ الْأَزْمُنُ اللَّائِي مَضَيْنَ رَوَاجِعُ[781]

3.3.1.5. فَعِلٌ Vezninin Cemisi

فَعِلٌ vezninin cem-i kılleti, ikinci harfi kesra olmasına rağmen, فَعَلٌ vezninde olduğu gibi أَفْعَالٌ veznindedir.[782]

Örnek: فَعِلٌ← أَفْعَالٌ، كَتِفٌ ← أَكْتَافٌ، فَخِذٌ ← أَفْخَاذٌ، كَبِدٌ ← أَكْبَادٌ

---

777 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 199-200.

778 الخَرَب: Erkek Toy Kuşu.

779 Hz. Ali'ye mensubiyeti vardır. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 200.

780 Bu beyit bedevi bir Araba isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 200.

781 Bu beyit Zû'r-Rimme'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 200; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* XIV, s. 238.

782 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 200-201.

Müfredi فَعِلٌ vezninde gelen ancak cemisi asıl vezninden farklı olarak فُعُولٌ vezninde gelen isimler de vardır. Örnek: كَبِدٌ ← كُبُودٌ، كَرِشٌ ← كُرُوشٌ

فَعِلٌ vezninde gelen kelimelerin sayısı فَعَلٌ veznine göre daha azdır.

3.3.1.6. فَعْلٌ Vezninin Cemisi

فَعْلٌ vezninin cem-i kılleti أَفْعَالٌ veznidir.[783]

Örnek: عَضُدٌ ← أَعْضَاد، عَجُزٌ ← أَعْجَازٌ

Müfredi فَعْلٌ vezninde gelen ancak cemisi asıl vezninden farklı olarak فِعَال olan isimler de vardır. Bu isimler فَعَلٌ vezniyle aynı cemi vezni paylaşır ve جِمَالٌ örneğinde olduğu gibi cemi olur. Örnek: رَجُلٌ ← رِجَالٌ، سَبُعٌ ← سِبَاعٌ

Bu vezinde رَجُلٌ kelimesi أَفْعَالٌ vezninde أَرْجَالٌ olarak gelmez. Bunun yerine cem-i kılleti de فَعَلَةٌ vezninde رَجْلَةٌ[784] olarak gelir. Bazı isimlerin vezin tercihi söz konusudur. Şair, tercih dışı kalmış bu vezinleri asıl vezin olmaları nedeniyle şiir zarureti olarak kullanabilir. Örnek: رَجُلٌ ← أَرْجَالٌ، سَبُعٌ ← أَسْبَاعٌ

İsimlerin cem-i kesret vezinleri bulunmaması halinde أَفْعَالٌ← أَرْسَانٌ، أَقْتَابٌ örneklerinde olduğu gibi cem-i kıllet vezinleri bu manaları da ifade eder. Yine, cem-i kıllet vezinleri bulunmaması halinde de فِعَالٌ ← سِبَاعٌ، فُعولٌ ← شُسُوعٌ[785] örneklerinde olduğu gibi cem-i kesret vezinleri bu manaları sağlar.

İsimlerin müfredleri farklı vezinlerde geldiği gibi cemileri de farklı vezinlerde gelir. Bunun nedeni her ismin farklı bir varlığı göstermesidir. Bu konuda yapılan açıklamaların amacı ise müfred vezinlerin cemisinin aslen hangi ve-

---

783 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 201.

784 Udayme dipnotta رَجْلة ve كَمَاة dışında فَعَلة vezninin cem-i kıllet olarak kullanılmadığını alıntılarla ifade eder. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 201.

785 الشَّسْعُ: Parmak arası terliğin parmak arası kısmı.

zinde geldiği ve mürfedleri aynı vezinden gelen ancak cemileri farklı olan isimlerin diğer vezinlerde gelme sebeplerini incelemektir.

3.3.1.7. فِعَلٌ Vezninin Cemisi

Barındırdığı isim sayısı çok az olan فِعَلٌ vezni, harekeleri farklı olsa da cemisi فَعَلٌ gibi أَفْعَالٌ veznindedir.[786] Örnek: فِعَلٌ ← أَفْعَالٌ، ضِلَعٌ← أَضْلاعٌ، عِنَبٌ ← أَعْنَابٌ

Müfredi bu vezinde ancak cemisi asıl vezninden farklı olarak فُعُولٌ ve أَفْعُلٌ vezinlerinde gelen isimler de mevcuttur. ضِلَعٌ'un cemisi أُسُودٌ ve نُمُورٌ vezinlerinde ضُلُوعٌ olurken أَزْمُنٌ ve أَجْبُلٌ vezinlerinde أَضْلُعٌ olur.

3.3.1.8. فُعْلٌ Vezninin Cemisi[787]

فُعْلٌ vezninin cemisi, فَعْلٌ'un cemisinde olduğu gibi أَفْعَالٌ olarak gelir. Cem-i kesret vezni yoktur. Örnek: فُعْلٌ ← أَفْعَالٌ، عُنُقٌ ← أَعْنَاقٌ، طُنُبٌ← أَطْنَابٌ، أُذُنٌ ← آذَانٌ

Orta harfi sâkin veya harekeli üç harfli isimlerin cemisi فُعْلٌ vezninde gelir. Bunun yanı sıra istendiği takdirde cemi isimlerin orta harfi harekelenir. Örnek:

فَعَلٌ ← فُعْلٌ	فَعَلٌ ← فُعَلٌ	فَعَلٌ ← فُعُلٌ	فَعَلٌ ← فُعْلٌ
رَجُلٌ نَطٌّ ← قَوْمٌ نُطٌّ	سَقْفٌ ← سُقُفٌ← سُقُفٌ	رَهَنٌ← رُهُنٌ	فَرَسٌ وَرْدٌ← خَيْلٌ وُرْدٌ[788]

Müellif bir ayetle istişhâd ederek سَقْفٌ sözcüğünün cemisinin سُقُفٌ yerine سُقُفٌ olarak gelmesini şahit gösterir.

لَجَعَلْنَا لِمَن يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا[789]

---

786 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 202.

787 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 202.

788 خَيْلٌ وُرْدٌ : Koyu kırmızı-kahverengi arası at; رجل نَطٌّ : Bıyıksız erkek.

789 Zuhruf, 43/33.

رَهْنٌ kelimesinin cemisi رُهُنٌ olarak gelir. Ebû Amr b. el-A'lâ kıraatinde ise ayeti "فَرُهُنٌ مَقْبُوضَةٌ" olarak, diğerlerinde ise "فَرِهَانٌ مَقبوضَةٌ"[790] şeklinde okunur. Ebû Amr الرِّهَانُ kelimesinin sadece "at bahisleri" için kullanılan bir ifade olmasına bağlar. Nitekim Araplar arasında غَلِقَتْ الرِّهَانُ بِمَا فِيهَا (*Rehin bırakılan her şey gitti.*) sözü meşhurdur. Örnek: أَسَدٌ ← أُسُدٌ، نَمِرٌ ← نُمُرٌ

Müberred bir beyitle istişhâd ederek نُمُرٌ kelimesini şahit gösterir.

فِيْهَا عَيَائِيلُ أُسُوْدٍ وَنُمُر[791]

3.3.1.9. فِعِلٌ Vezninin Cemisi[792]

فِعِلٌ vezninin cemisi أَفْعَالٌ veznidir. Bu vezinden çok az kelime gelir.

Örnek: فِعِلٌ ← أَفْعَالٌ، إبِلٌ ← آبَالٌ، إطِلٌ ← آطَالٌ[793]

3.3.1.10. فُعَلٌ Vezninin Cemisi [794]

فُعَلٌ vezninin cemisi فِعْلانٌ vezninde gelir.

Örnek: فُعَلٌ← فِعْلانٌ، صُرَدٌ ← صِرْدَانٌ، نُغَرٌ ← نِغْرَانٌ، جُعَلٌ ← جِعْلانٌ

---

790 Bakara, 2/278. Bkz. Ebû'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfehânî, el-Müfredât, trc. Abdulbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2010, s. 444.

791 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 203; Ali b. Muhammed b. İsa Ebû'l-Hasen Nureddin el-Eşmûnî eş-Şafi'î, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfîye b. Mâlik,* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998, IV, s. 92; Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kāsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî, İbn Ümmü Kāsım, *Tevdîhu'l-Makâsid ve'l-Mesâlik bişerhi Elfiye İbn Mâlik*, thk. Abdurrahman Ali Süleyman, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008, III, s. 1572.

792 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 203.

793 الإِطِلُ: Karnın iki tarafı.

794 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 203-204.

Orta harfi harekeli diğer sülâsî vezinlerde olduğu gibi müfredi bu vezinde ancak cemisi asıl vezninden farklı olarak أَفْعَالٌ vezninde gelen isimler de vardır. Örnek: فُعَلٌ ← أَفْعَالٌ، رُبَعٌ ← أَرْبَاعٌ، هُبَعٌ ← أَهْبَاعٌ[795]

3.3.2. Sülâsî Mu'tel İsimlerin Cemisi

3.3.2.1. فَعْلٌ Vezninin Cemisi

فَعْلٌ vezninde gelen ve içerisinde vâv veya yâ harflerinin bulunduran mu'tel isimlerin cem-i kılleti, vâv ve yâ harfleri üzerinde dammenin kerih görülmesi nedeniyle, sahihlerinde olduğu gibi أَفْعُلٌ değil, أَفْعَالٌ vezninde gelir.[796]

Örnek: فَعْلٌ← أَفْعَالٌ، ثَوْبٌ← أَثْوَابٌ، سَوْطٌ ← أَسْوَاطٌ، بَيْتٌ ← أَبْيَاتٌ، شَيْخٌ ← أَشْيَاخٌ، قَيْد← أَقْيَادٌ

Bu veznin cem-i kesret vezni, kelime vâv'lı olduğunda فِعَالٌ, yâ'lı olduğunda فُعُولٌ olur. Bunun nedeni فُعُولٌ vezninde iki dammeyle bir vâv'ın bir araya gelmesinin kerih görülmesi ve فِعَالٌ vezninde gelen vâv'ın yâ'ya dönüşmesiyle oluşacak karışıklığın önlenmesidir. Örnek:

فَعْلٌ← فِعَالٌ	سَوْطٌ ← سِيَاطٌ	حَوْضٌ ← حِيَاضٌ	ثَوْبٌ ← ثِيَابٌ
فَعْلٌ← فُعُولٌ	بَيْتٌ ← بُيُوتٌ	شَيْخٌ ← شُيُوخٌ	قَيْدٌ← قُيُودٌ

Müfred vezni فَعْلٌ olan عَيْنٌ kelimesi bu vezinde gelen sahih isimlerde olduğu gibi عَيْنٌ ← أَعْيُنٌ، كَلْبٌ ← أَكْلُبٌ şeklinde cemi olur. Bunun yanında أَفْعَالٌ vezninde أَعْيَانٌ olarak da cemisi gelir. Şair, şiir zarureti gereği bu vezinde gelen bütün isimleri asıl cemi vezinleri olan أفعُلٌ vezninde getirebilir. Müellif üç beyitle istişhâd ederek أَعْيانٌ ve أَثْوُبٌ kelimelerini şahit gösterir.

---

795 الرُّبَعُ: Baharın başında doğan deve yavrusu, الهُبَعُ: Bahardan sonra doğan deve yavrusu.

796 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 198.

وَلَكِنَّنِي أَغْدُو عَلَيَّ مُفَاضَةٌ دِلَاصٌ كَأَعْيَانِ الْجَرَادِ الْمُنَظَّمِ[797]

فَقَدَ أَرُوعُ قُلُوبَ الْغَانِيَاتِ بِهِ حَتَّى يَمِلْنَ بِأَجْيَادٍ وَأَعْيَانِ[798]

لِكُلِّ عَيْشٍ قَدْ لَبِسْتُ أَثْوُبَا[799]

3.3.2.2. Sülâsî Mu‘tel Diğer İsimlerin Cemi[800]

Orta harfi harekeli فَعلٌ veznindeki بَابٌ، قَاعٌ، تَاجٌ gibi mu‘tel sülâsî isimlerin cem-i kıllet vezinleri أَفْعَالٌ’dir. Ancak bu vezindeki دَارٌ kelimesinin cem-i kılleti, müennes olmasından dolayı, أَفْعَالٌ yerine müenneslere ait أفْعُلٌ vezninde أَدْوُرٌ olarak gelir. Nitekim لِسَانٌ müzekker kabul edildiğinde أَلْسِنَةٌ, müennes kabul edildiğinde ise أَلْسُنٌ olarak cemi olur. فَعلٌ vezninin cem-i kesreti ise فِعْلانٌ veznidir. فعلٌ vezniyle ilgili asıl cemi vezinleri bunlardır, ötekiler ise aslen diğer müfred vezinlere aittir. Örnek:

Cem-i Kıllet	فَعَلٌ ← أَفْعَالٌ	بَابٌ ← أَبْوَابٌ، تَاجٌ ← أَتْوَاجٌ، جَارٌ ← أَجْوَارٌ، قَاعٌ ← أَقْوَاعٌ
Cem-i Kesret	فَعَلٌ ← فِعلانٌ	تَاجٌ ← تِيجَانٌ، نَارٌ ← نِيرَانٌ، قَاعٌ ← قِيعَانٌ
Örnek alınan Cem-i Sahih	فعَالٌ← أَفْعُلٌ	لِسَانٌ ← أَلْسُنٌ، ذِرَاعٌ ← أَذْرُعٌ، كُرَاعٌ ← أَكْرُعٌ، شِمَالٌ ← أَشْمُلٌ

Müberred, bir beyitle istişhâd eder ve أَنْوُر kelimesini şahit getirir.

فَلَمَّا فَقَدْتُ الصَّوْتَ مِنْهُمْ وَأُطْفِئَتْ مَصَابِيحُ شُبَّتْ بِالْعِشَاءِ وَأَنْوُرُ[801]

---

797 Bu beyit Yezîd b. Abdulmedân’a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* I, 132; II, s. 199; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X, s.358; XII, s.69.

798 Bu beyit Rûmî b. Şerîk ed-Dabbî’ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 199; Ebû’l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mekâyisu’l-Luga*, y.y.: Dâru’l-Cîl, 1999, IV, s. 200.

799 Bu beyit Ma‘rûf b.Abdurahan’a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 199.

800 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 204-205.

801 Bu beyit Amr b. Ebi Rebi‘a’ya isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 205.

3.3.3. Sülâsî Özel İsimlerin Cemisi

Bu konu Üç Harfli Özel İsimler Bâbı'nda ele alınır.[802]

Müzekker bir kişi عَمْرٌو veya سَعْدٌ ismiyle adlandırıldığında cem-i kılleti فَلْسٌ← أَفْلُسٌ/ فُلُوسٌ، كَعْبٌ ← أَكْعُبٌ/ كُعُوبٌ :olur. Örnek سُعُودٌ/عُمُورٌ cem-i kesreti ,أَسْعُدٌ/ أَعْمُرٌ

Müellif, mârife ve müzekker olan عَمْرٌو ve سَعْدٌ isimlerinin cem-i kesret olarak العُمُور ve سُعُود şeklinde kullanıldığı iki beyitle istişhâd eder.

وَ شَيَّدَ لي زُرَارَةُ باذِخَاتٍ و عَمْرُو الخَيْرِ إذ ذُكِرَ العُمُورُ[803]

رَأَيْتُ سُعُودًا مِنْ شُعُوبٍ كَثِيرَةٍ فَلَمْ أَرَ سَعْدًا مِثْلَ سَعْدِ بْنِ مَالِكٍ[804]

Müenneslik hâ'sı ile bitmeyen mârife isimlerin tamamı vâv-nûn harfleriyle cemi olur. Müberred, سَعْدٌ özel isminin cemisinin السَّعدِين olarak yer aldığı bir beyitle istişhâd eder.

أَنَا ابْنُ سَعْدٍ أَكْرَمُ السَّعْدِينَا[805]

Hakiki müennes olan ancak müenneslik hâ'sı ile bitmeyen هِنْدٌ ve قِدْرٌ gibi mârife isimlerin cemisi كِسْرَةٌ'un cemisi gibidir. Örnek: هِنْدٌ← هِنْدَاتٌ، هِنِدَاتٌ، هِنَدَاتٌ

هِنْدٌ kelimesi müennes bir kişiye isim olduğunda cem-i teksîri أَهْنَادٌ veya هُنُودٌ olur. Örnek: جِذْعٌ ← أَجْذَاعٌ، جُذُوعٌ، جَمَلٌ ← أَجْمَالٌ، جُمُولٌ

Müellif خَالِدَة ve هِنْدٌ isimlerinin cemisine bir beyitle istişhâd eder. Terhîm sonucu خَالِدَةُ marife ismi şiirde َخَالِدُ olarak geçer: خَالِدَ veya خَالِدُ şeklinde okunabilir.

---

802 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 222-224.

803 Bu beytin Ferazdak'a mensubiyeti vardır. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 222; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, s. 278.

804 Bu beytin Tarafa b. El-Abd'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 222.

805 Bu beyit Ru'be b. Accâc'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 223; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XVI, s. 309.

أَخَالِدُ قَدْ عَلِقْتُكَ بَعْدَ هِنْدٍ فَشَيَّبَنِي الْخَوَالِدُ وَالْهُنُودُ[806]

Müennes bir kişi adı olarak جُمْلٌ ve حُسْنٌ isimlerinin cemisi hem ظُلُمَاتٌ ve غُرْفَاتٌ kelimeleri gibi جُمُلَاتٌ ve حُسُنَاتٌ şeklinde hem de ظُلْمَاتٌ ve غُرْفَاتٌ'da olduğu gibi جُمْلاتٌ ve حُسْنَاتٌ biçiminde cemi olur. هِنْدٌ'un cemisi كِسْرَةٌ ← كِسَرٌ gibi هِنَدٌ olarak kullanıldığı gibi, جُمْلٌ ve حُسْنٌ'ün de ظُلَمٌ ve غُرَفٌ şeklinde جُمَلٌ ve حُسَنٌ olarak cemi olması çok daha güzeldir. Müennes cemi isim örnekleri aşağıda bir araya getirilmiştir.

جُمْلٌ← جُمَلٌ / جُمُلَاتٌ/ جُمَلَاتٌ / جُمْلَاتٌ	غُرْفَةٌ ← غُرَفٌ / غُرُفَاتٌ / غُرَفَاتٌ / غُرْفَاتٌ
حُسْنٌ← حُسَنٌ / حُسُنَاتٌ / حُسَنَاتٌ/ حُسْنَاتٌ	ظُلَمَةٌ ← ظُلَمٌ / ظُلُمَاتٌ/ ظُلَمَاتٌ/ ظُلْمَاتٌ

Müzekker veya müennes birisi قَدَمٌ olarak isimlendirildiğinde cem-i kılleti أَقْدَامٌ olur. Müfredi hem müennes olan أَصْنَامٌ hem de müzekker olan أَجْمَالٌ kelimeleri bu vezni kullanır. Görüldüğü gibi cem-i teksîrler müennes veya müzekker olmaları nedeniyle bir ayrım olmaksızın aynı vezinde gelir. Ancak قَدَمٌ özel isim olarak cem-i müzekker-i sâlim olduğunda حَسَنُونَ ← حَسَنٌ gibi قَدَمُونَ şeklinde cemi olur.

Eserde cem-i müzekker-i sâlim için الجَمْعُ المُسَلَّمُ المُذَكَّرُ, cem-i müennes-i sâlim için الجَمْعُ المُسَلَّمُ المُؤَنَّثُ ıstılahı kullanılır.

Cem-i teksîr cins isimler, özel isim olarak kullanılmadan önce hangi vezinde geldiyse müzekker veya müennes özel isim olduğunda da bir değişikliğe uğramayıp aynı vezinde gelir. Ancak sâlim vezinlerle cemi yapılan isimler müzekker ise cem-i müzekker-i sâlim, müennes ise cem-i müennes-i sâlim vezinlerde cemi olur.

---

806 Bu beyit Cerîr'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 223; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, s. 101.

Bir müennes kişi عَبْلَةُ veya طَلْحَةُ olarak isimlendirildiğinde cem-i teksîri عِبَالٌ ve طِلَاحٌ olarak gelir. Bu kelimenin özel isim olarak طَلْحَةُ ← طَلْحٌ şeklinde cemi olması uygun değildir. Çünkü bu cemi türü müfrediyle arasında sadece hâ (ة) harfi bulunan ism-i cem-i cinsidir. Örnek: تَمْرَةٌ ← تَمْرٌ، سِدْرَةٌ ← سِدْرٌ، شَعِيرَةٌ ← شَعِيرٌ

Eserde *ism-i cem-i cinsi* terimi yerine "*müfrediyle arasında sadece hâ harfi olan cemiler*" şeklinde bir açıklama yapılır.

Bir müzekker kişi فَخِذٌ olarak isimlendirildiğinde cem-i teksîri özel isim olarak kullanılmadan önceki vezninde olduğu gibi أَفْخَاذٌ olur. Ancak cem-i müzekker-i sâlim vezni sadece 'فَخِذُونَ'dir. Bütün özel ve cins isimler bu kıyasla cemi olur.

3.4. Sülâsî Mezîd İsimlerin Cemisi

Dört Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda aslen üç harfli olan dört harfli mezîd isimlerin cemi vezinleri ele alınır.[807]

3.4.1. Üçüncü Harfi İlletli Sülâsî Mezîd İsimlerin Cemisi[808]

Aslı sülâsî mücerred olan ancak üçüncü harfleri lîn olarak zâid gelen فَعَالٌ، فِعَالٌ، فُعَالٌ، فَعِيلٌ، فَعُولٌ vezindeki isimler aynı usulde gelmeleri nedeniyle cem-i kıllet vezinleri de ortaktır. Ancak daha önceden de açıklandığı gibi bazı özel nedenlerle ortak vezinlerden biri yerine diğeri tercih edilmesiyle bazı isimler için bazı vezinler meşhur olur. Örnek:

Vezinler	فَعَالٌ	فَعَالٌ	فُعَالٌ	فِعَالٌ	فَعِيلٌ	فَعُولٌ	فَعُولٌ
Müfred	قَذَالٌ	غَزَالٌ	غُرَابٌ	(جِرَابٌ)	(كَثِيبٌ)	عَمُودٌ	رَسُولٌ
Cem-i Kıllet	أَقْذِلَةٌ	أَغْزِلَةٌ	(أَغْرِبَةٌ)	(أَجْرِبَةٌ)	(أَكْثِبَة)	أَعْمِدَةٌ	-
Cem-i Kesret	قُذُلٌ	-	-	جُرُبٌ	كُثُبٌ	عُمُدٌ	رُسُلٌ
Cem-i Kesret	-	غِزْلَانٌ	غِرْبَانٌ	-	-	-	أَرْسُلٌ

807 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 209-215.

808 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 212- 213.

3.4.1.1. فَعِيلٌ Vezninin Cemisi [809]

فَعِيلٌ vezninin cem-i kesreti فُعُلٌ، فُعْلَانٌ، أَفْعِلَاءُ vezinlerinde gelir. Örnek:

Cem-i kıllet	فَعِيلٌ	رَغِيفٌ	قَفِيزٌ	جَرِيبٌ
	أَفْعِلَةٌ	أَرْغِفَةٌ	أَقْفِزَةٌ	أَجْرِبَةٌ
Cem-i kesret	فَعِيلٌ	قَضِيبٌ	رَغِيفٌ	كَثِيبٌ
	فُعُلٌ	قُضُبٌ	رُغُفٌ	كُثُبٌ
	فُعْلَانٌ	قُضْبَانٌ	رُغْفَانٌ	كُثْبَانٌ
Cem-i kesret	فَعِيلٌ	صَدِيقٌ	نَصِيبٌ	خَمِيسٌ
	أَفْعِلَاءُ	أَصْدِقَاءُ	أَنْصِبَاءُ	أَخْمِسَاءُ

Hareke değişiminin lîn harflerinde uygun görülmemesi nedeniyle mu'tel isimler أَفْعِلاءُ vezninde cemi olurlar. Yine muda'af isimlerin de idgâmla tahfif yapılarak harf tekrarının önlemesi için bu vezin kullanılır. هَذَا رَجُلٌ حَدِيدٌ örneğinde olduğu gibi sıfatlar da bu vezni kullanır. Hemzesi tahfif edilen نَبِيٌّ kelimesini aslı üzere نَبِيءٌ olarak kullananlar, cemisini de نُبَئاءُ getirir. Çünkü فَعِيلٌ vezninde bir sıfat geldiğinde cemisi فُعَلاءُ veya فِعَالٌ vezninde olur. Örnek:

Muda'af sıfatlar	فَعِيلٌ	شَدِيدٌ	عَزِيزٌ	حَدِيدٌ	
	أَفْعِلاءُ	أَشِدَّاءُ	أَعِزَّاءُ	أَحِدَّاءُ	
Mu'tel isim/sıfatlar	فَعِيلٌ	نَبِيٌّ	شَقِيٌّ	غَنِيٌّ	تَقِيٌّ
	أَفْعِلاءُ	أَنْبِيَاءُ	أَشْقِيَاءُ	أَغْنِيَاءُ	أَتْقِيَاءُ

809 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 209-210.

Sıfatlar	فَعِيلٌ	كَرِيمٌ	ظَرِيفٌ	جَلِيسٌ	
	فُعَلاءُ	كُرَمَاءُ	ظُرَفَاءُ	جُلَسَاءُ	
Sıfatlar	فَعِيلٌ	كَرِيمٌ	ظَرِيفٌ	طَوِيلٌ	
	فِعَالٌ	كِرَامٌ	ظِرَافٌ	طِوَالٌ	

Müellif bir beyitle istişhâd eder ve cemi olan النُبَآء kelimesini şahit getirir.

يَا خَاتِمَ النُّبَآءِ إِنَّكَ مُرْسَلٌ بِالحَقِّ كُلُّ هُدَى السَّبِيلِ هُدَاكَا[810]

فَعِيلٌ vezninde gelen isim ve sıfatların cemisi asıl vezninden çıkarak فُعَالٌ، فِعْلَانٌ، فُعُلٌ vezinlerinde de gelir.[811] Örnek:

Müfred	فَعِيلٌ	خَفِيفٌ	طَوِيلٌ	سَرِيعٌ	رَقِيقٌ		
Cemi	فُعَالٌ	خُفَافٌ	طُوَالٌ	سُرَاعٌ	رُقَاقٌ		
Müfred	فَعِيلٌ	ظَلِيمٌ	قَضِيبٌ	فَعِيلٌ	رَغِيفٌ	كَثِيبٌ	قَضِيبٌ
Cemi	فِعْلَانٌ	ظِلْمَانٌ	قِضْبَانٌ	فُعُلٌ	رُغُفٌ	كُثُبٌ	قُضُبٌ

Müellif bir beyitle istişhâd eder ve سُرَاعٌ kelimesini şahit getirir.

أَيْنَ دُرَيْدٌ وَهُوَ ذُو بَرَاعَهْ تَغْدُو بِهِ سَلْهَبَةٌ سُرَاعَهْ[812]

Soru: Neden سَرِيرٌ ve جَدِيدٌ isim ve sıfatı سُرُرٌ ve جُدَدٌ şeklinde cemi olur?

Cevap: Cemileri aslen جُدُدٌ ve سُرُرٌ olan bu kelimeler, birlikte oluşan harf ve damme tekrarının uygun görülmemesi nedeniyle fethalanır.

---

810 Bu beyit Abbâs b. Mirdâs'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 210; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s. 169.

811 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 212.

812 Bu beyit Amr b. Ma'dîkerib'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 211; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 67.

فَعِيلٌ vezninin cemisi فِعَالٌ olarak da gelir. Aslen sıfatların cemi vezni olan فِعَالٌ isimler içinde kullanılır. "Annesinden ayrılmış (sütten kesilmiş) yavru" anlamındaki فَصِيلٌ, "dişleri çıkmamış deve yavrusu" anlamındaki قَلُوصٌ isimleri de bu vezinde cemi olur.[813] Örnek:

فِعَالٌ vezninde cemi olan isimler				فِعَالٌ vezninde cemi olan sıfatlar				
قَلُوصٌ	فَعُولٌ	فَصِيلٌ	فَعِيلٌ	نَبِيلٌ	ظَرِيفٌ	كَرِيمٌ	فَعِيلٌ	Müfred
قِلَاصٌ	فِعَالٌ	فِصَالٌ	فِعَالٌ	نِبَالٌ	ظِرَافٌ	كِرَامٌ	فِعَالٌ	Cemi

فَعِيلٌ veznindeki ظَرِيفٌ kelimesinin cemisi, yâ harfinin hazf olduğu varsayılarak فَلْسٌ ← فُلُوسٌ ve أَسَدٌ ← أُسُودٌ isimlerinde olduğu gibi ظُرُوفٌ olarak gelir. فَلُوٌّ ve عَدُوٌّ ise vâv'ın hazfıyla فَعُلٌ veznine girerek عَضُدٌ ← أَعْضَادٌ fiilinde olduğu gibi أَفْلَاءٌ ve أَعْدَاءٌ şeklinde أَفْعَالٌ vezninde cemi olur. Müfred kelimelerde illet harflerindeki hazf nedeniyle vezin değişikliği yaşandığı gibi cemilerde de bu durum gerçekleşir. Örnek: رُسُلٌ ← رُسْلٌ

Görüleceği üzere cemi isimler birbirinin vezinlerini oldukça fazla kullanır. Eserde فَعِيلٌ'in cemisi olarak yedi vezin فِعلانٌ، فِعَالٌ، أَفْعِلَةٌ، فُعُلٌ، فُعْلانٌ، أَفْعِلاءُ، فُعَلاءُ şeklinde verilir. Ancak bu cemi vezinler arasında فُعُولٌ ve أَفْعَالٌ bulunmaz. Zira aslen فَعِيلٌ veznindeki ظَرِيفٌ kelimesi yâ'sı hazfedilerek ظَرْفٌ şeklini alır. فَعلٌ veznine girmesi nedeniyle de cemisi فُعُولٌ vezninde ظُرُوفٌ olur. فَلُوٌّ ve عَدُوٌّ kelimelerinin cemisi de vâv'ın hazfıyla أَفْعَالٌ vezninde أَفْلَاءٌ ve أَعْدَاءٌ olur.

813 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 213-214.

3.4.1.2. فُعَالٌ Vezninin Cemisi[814]

فُعَالٌ veznindeki isimlerin cem-i kılletleri فَعِيلٌ vezninde olduğu gibidir. Aynı şekilde dört harfli olup üçüncüsü lîn harfi olan isimlerin tamamının cem-i kılleti غُرَابٌ← أَغْرِبَةٌ ve ذُبَابٌ← أَذِبَّةٌ örneklerinde olduğu gibidir. Cem-i kesretleri ise غِرْبَانٌ ve عِقْبَانٌ'dur. Ancak غُلَامٌ kelimesinin cem-i kılleti olarak غِلْمَةٌ tercih edilir, أَغْلِمَةٌ kullanılmaz. Görüldüğü gibi ikisinin de yapısı aynıdır. Zira أَغْلِمَةٌ'daki zâid harfin atılması suretiyle gerçekleşen tahfifle iki isim de aynı olur. Bu nedenle غِلْمَةٌ'nun asıl binasında أُغَيلِمَةٌ ← صِبْيَةٌ gibi أُصَيْبِيَةٌ olarak tasğir edilmesi güzeldir. Ancak bu kelimelerin tasğirleri yazıldıkları gibi صُبَيَّةٌ← صِبْيَةٌ ve غُلَيْمَةٌ ← غِلْمَةٌ tarzında olması daha güzeldir.

Müellif bir beyitle istişhâd ederek صُبَيَّةٌ kelimesini şahit getirir. Beyitte geçen زكَّ زَكِيكًا "çocuğun iki ayağı üzerinde yürümeye başlaması" anlamındadır.

صُبَيَّةٌ عَلَى الدِّخَانِ رُمْكَا مَا إِنْ عَدَا أَكْبَرُهُمْ أَنْ زَكَّا [815]

فَعِيلٌ vezninin cem-i kesreti ظُلَّمَانٌ ← ظَلِيمٌve قُضْبَانٌ ← قَضِيبٌ örneklerinde olduğu gibi فُعْلَانٌ, فُعَالٌ vezninin ise فِعْلَانٌ'dır. Ancak birbirine yakın vezinlerin cemilerinin iç içe girmesi nedeniyle زُقَّانٌ ← زُقَاقٌ olarak cemi olur.

3.4.2. Hemze Alan Mezîd Sülâsî İsimlerin Cemisi

Başına Hemze Eklenen Sülâsî İsimlerin Cemisi Bâbı'nda hemze eklenerek mezîd olan üç harfli isimlerin cemi vezinleri incelenir.[816]

1. Başına hemze eklenerek mezîd olan üç harfli isimler أَفَاعِلُ vezninde cemi olur. Örnek:

---

814 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 211-212.

815 الرُّمْكَةُ : Kül rengi. Bu beyit Ru'be b. Accâc'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 212; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* VII, s. 199.

816 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 216-221.

Müfred	أفْعَلٌ	أَفْكَلٌ	إِصْبَعٌ	أُبْلُمٌ	أَيْدَعٌ	إِثْمِدٌ[817]
Cemi	أَفَاعِلُ	أَفَاكِلُ	أَصَابِعُ	أَبَالِمُ	(أَيَادِعُ)	(أَثَامِدُ)

2. أَفْعَلُ vezninde مِنْ harf-i cerri almadan sıfat anlamını tamamlamayan kelimeler (ism-i tafdîl) الأَكَابِرُ ve الأَصَاغِرُ şeklinde isimler gibi cemi olur.[818]

3. أَفْعَلُ مِنْ vezninin müennesi فُعْلَى'nın salim cemisi elif-tâ, cem-i kesreti ise فُعَل veznidir. Müennes isim ve sıfatların da cem-i teksîri de bu vezinde gelir. Örnek:

Müennes isimler		أَفْعَل مِنْ veznindeki müennes sıfatlar			
فُعَلٌ	فُعْلَةٌ	الفُعَلُ	الفُعْلَيَاتُ	فُعْلَى	أَفْعَلُ
ظُلَمٌ	ظُلْمَةٌ	الكُبَرُ	الكُبْرَيَاتُ	الكُبْرَى	الأَكْبَرُ
غُرَفٌ	غُرْفَةٌ	الصُّغَرُ	الصُّغْرَيَاتُ	الصُغْرَى	الأَصْغَرُ
				المُجْدَى	الأَمْجَدُ

4. أَفْعَلُ vezninde tek başına kullanılan sıfatların cemisi فُعْلٌ veznidir.[819] Örnek:

أَفْعَلُ← فُعْلٌ	أَحْمَرُ ← حُمْرٌ	أَبْيَضُ← بِيضٌ	أَخْضَرُ ← خُضْرٌ

Müellif, tek başlarına kullanılabilen sıfatlar ifadesiyle, أَفْعَلُ مِنْ ism-i tafdîl kalıbında gelmeyen أَفْعَلُ veznindeki sıfatları amaçlar. بِيضٌ sıfatındaki ya'nın değişime uğramadan kelimede kalması için bâ kesralanır. أَسْوَدُ ve أَحْوَى

817 الأَفْكَلُ: Titremek; الأَيْدَعُ: Safran; الإِثْمِدُ: Siyah sürme taşı; الأُبْلُمُ: Hurma yaprağı.

818 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 216.

819 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 217.

şeklinde vâv'lı olduğunda ise cemisi سُودٌ ve حُوٌّ olarak vâv'la birlikte gelir. حَمْرَاءُ ve صَفْرَاءُ müennes sıfatları حُمْرٌ ve صُفْرٌ şeklinde cemi olur.

5. أَفْعَلُ veznindeki sıfatlar özel isim olarak kullanıldığında sıfat olmaktan çıkması nedeniyle cem-i kesreti أَفَاعِلُ veznidir. أَحْمَرُ bu durumda حُمْرٌ şeklinde sıfat vezninde değil أَحَامِرُ olarak isim vezninde cemi olur.[820] Örnek: الأَحَامِسُ، الأَحَامِرُ

Bu vezinde gelen ademî (âkil) isimlerin cemisi vâv-nûn ile de yapılır. Müellif, iki ayetle istişhâd ederek الْأَرْذَلُونَ ve الْأَخْسَرِينَ kelimelerini şahit gösterir.

قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ[821]

هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا[822]

Özel isim olan أَحْمَرُ müzekker olarak vâv-nûn, müennes olarak elif-tâ ile cem-i salim olur.[823] Örnek:

فَاعِلٌ← فَاعِلونَ Cem-i Müennes Salim		فَاعِلَةٌ ← فَاعِلاتٌ Cem-i Müzekker Salim	
أَحْمَرُ ← أَحْمَرُونَ	أَصْفَرُ ← أَصْفَرُونَ	حَمْرَاءُ← حَمْرَوَاتٌ	صَفرَاءُ← صَفْرَوَاتٌ

Müellif الخَضْراوَات kelimesini şahit getirdiği aşağıdaki hadisle istişhâd eder. Bu kelime "yaş yenilen yiyecek" anlamında isim olması nedeniyle cemisi isim vezinde gelir.

لَيْسَ فِي الْخَضْرَاوَاتِ صَدَقَةٌ [824]

820 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 216, 217.

821 Şu'arâ, 26/111.

822 Kehf, 18/103.

823 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 217-218.

824 Suyûtî, zayıf olarak nitelediği bir hadistir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 217-218; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* V, s. 90; Tirmizî, es-*Sünen,* III, s. 31.

3.4.3. فَاعِلٌ Vezninin Cemisi

Başına Hemze Eklenen Sülâsî İsimlerin Cemisi Bâbı'nda, فَاعِلٌ vezninin cemilerine değinilir.[825]

فَاعِلٌ veznindeki isimler sıfat olduklarında müzekker cemileri فَاعِلُونَ, müennes (فَاعِلَةٌ) cemileri فَاعِلَاتٌ olur. Örnek:

Cem-i Müennes Salim فَاعِلٌ ← فَاعِلُونَ		Cem-i Müzekker Salim فَاعِلَةٌ ← فَاعِلاتٌ	
ضَارِبٌ ← ضَارِبُونَ	قَائِمٌ ← قَائِمُونَ	قَائِمَةٌ ← قَائِمَاتٌ	صَائِمَةٌ ← صَائِمَاتٌ

Müzekkerlerin cem-i teksîri فُعَّالٌ ve فُعَّلٌ vezinlerinde gelir. فاعِلٌ veznindeki müzekkerin cem-i teksîri aslen فَوَاعِلُ olmasına rağmen bu vezinden gelmez. Çünkü bu vezin فَاعِلَةٌ vezninin cem-i teksîri olarak kullanılır. Vezinlerinin birbirine karışacak şekilde cemi olması da uygun görülmez. Örnek:

Cem-i Teksir-müzekker فَاعِلٌ← فُعَّالٌ/ فُعَّلٌ		Cem-i Teksir-müennes فَاعِلَةٌ ← فَوَاعِلُ	
ضَارِبٌ← ضُرَّابٌ	كَاتِبٌ← كُتَّابٌ	ضَارِبَةٌ ← ضَوَارِبُ	جَالِسَةٌ ← جَوَالِسُ
شَاهِدٌ← شُهَّدٌ	صَائِمٌ ← صُوَّمٌ		

Soru: فَارِسٌ kelimesi فَاعِلٌ vezninde olduğu halde niçin فَوَارِسُ olarak cemi olur?

Cevap: فَارِسٌ kelimesi kadınlara ait bir sıfat olmamasından dolayı karışıklığa yol açmayacağı için cemisi فَوَاعِلُ vezninde gelir.

Soru: فَاعِلٌ veznindeki هَالِكٌ kelimesi هَالِكٌ فِي الهَوَالِكُ olarak nasıl cemi olur?

Cevap: Atasözü olan bu ibare diğer atasözleri gibi bir tarzda söylenmesi nedeniyle aslı üzere (فَاعِلٌ← فَوَاعِلُ) olarak gelir. Şiir zarureti olarak فَاعِلٌ vezninin

825 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 218-220.

cemisi de فَوَاعِلُ olarak kullanabilir. Müellif, bir beyitle istişhâd ederek نَوَاكِسُ kelimesini şahit getirir.

وَإِذَا الرِّجَالُ رَأَوْا يَزِيدَ رَأَيْتَهُمْ خُضْعَ الرِّقَابِ نَوَاكِسَ الْأَبْصَار[826]

فَاعِلٌ vezninde gelen bazı isimlerin cemisi diğer vezinlerde de gelir.[827] Örnek:

فَاعِلٌ ← Muhtelif	عَائِذٌ← عُوذٌ	حَائِلٌ ← حُولٌ	هَالِكٌ ← هَلْكَى	شَاعِرٌ ← شُعَرَاءُ

İsimlerin zâid harf ve harekeleri hazfedilerek فُعْل vezninde cemi yapılır.

Örnek: فَعَلٌ / فَعْلٌ ← فُعْلٌ، أَسَدٌ ← أُسْدٌ، وَرْدٌ← وُرْدٌ[828]

هَلْكَى kelimesi ism-i mefûl anlamında فَعِيلٌ vezninin cemisi olarak gelir. Örnek:

فَعِيلٌ ← فَعْلَى	صَرِيعٌ ← صَرْعَى	جَرِيحٌ ← جَرْحَى

"Kendisine bela isabet etmiş" anlamındaki هَالِكٌ kelimesinin cemisi فَعْلَى olarak gelir. Taşıdığı anlam ism-i mefûl anlamı veren فَعِيلٌ vezniyle aynıdır.

Örnek: فَعِيلٌ ← فَعْلَى، مَرِيضٌ ← مَرْضَى

مَرِيضٌ "bir şey isabet etmiş olan" anlamında olup bu kişi için مُرِضَ veya مَمْرُوضٌ şeklinde meçhul fiil veya ism-i mefûl kullanılmaz.

فَعِيلٌ vezninin ism-i fâil manasını taşıyan شَاعِرٌ'un cemisi شُعَرَاءُ'dır. Örnek:

فَعِيلٌ ← فُعَلاءُ	كَرِيمٌ ← كُرَمَاءُ	ظَرِيفٌ ← ظُرَفَاءُ

826 Bu beyit Ferazdak'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 219; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s. 354.

827 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 219-220.

828 الوُرْدُ الفَرَسُ: Sarıya çalan kırmızı at.

ظَرِيفٌ ise nezaketin kişide en üst düzeyde olduğunu ve bu kişinin bu özelliği ile bilindiğini, belirtir. Bu yapıda gelen tüm isimler bu özelliktedir. Nitekim şair yaptığı sanatla bir bütündür.

Eserde ظَرِيفٌ ve شَاعِرٌ kelimesi açıklanırken bu sıfatın kişide en üst noktada ve sabit olduğu vurgulanır. Ancak sıfat-ı müşebbehe kavramını kullanmaz.

Ayrıca شَاعِرٌ kelimesi zâid harf alarak dört harf olmuş aslen üç harfli bir kelimedir. Bu yönüyle de فَعِيلٌ vezni gibidir. فَاعِلٌ ve فَعِيلٌ vezinlerinin her ikisi de zâid olarak lîn harfi alır. Sayılan nedenlerden dolayı, anlam yönüyle birbirleriyle ilişki bu vezinler ortak cemi vezinlerini kullanır.

فَعِيلٌ vezninde gelen شَرِيفٌ ve يَتِيمٌ sözcükleri, illet harflerinin hazfı göz önüne alınarak فَعِلٌ veznindeymiş gibi أَشْرَافٌ ve أَيْتَامٌ olarak أَفْعَالٌ vezninde أَقْمَارٌ ve أَصْنَامٌ gibi cemi olur. Nitekim فَعِلٌ ve فَعَلٌ vezinlerinin cemisi أَفْعَالٌ olarak gelir.

فَاعِلٌ veznindeki خَادِمٌ ve غَائِبٌ isimlerinin خَدَمٌ ve غَيَبٌ şeklindeki cemileri kıyasi değildir. Topluluk ismi bildiren bu cemi türüne ism-i cem denir. Örnek:

عَمُودٌ← عَمَدٌ	أَفِيقٌ← أَفَقٌ	إِهَابٌ← أَهَبٌ

فَاعِلٌ vezninin cemisi olan فُعُلٌ aynı zamanda فَعِيلٌ ve فَعُولٌ ile diğer benzer vezinlerin de cemisidir.[829] Örnek:

فِعَالٌ← فُعُلٌ	كِتَابٌ ← كُتُبٌ	إِهَابٌ ← أُهُبٌ	فَعُولٌ← فُعُلٌ	عَمُودٌ ← عُمُدٌ

فَاعِلٌ veznindeki sahih isimler فَعَلَةٌ, illetli isimler ise فُعَلَةٌ vezninde cemi olur. Bunun yanında sahih isimlerin gelmediği, sadece illetli isimlere ait vezinler de bulunur. Bu vezinlerden فَيْعَلُولَةٌ sadece vâv ve yâ illet harfleriyle birlikte gelir.

829 Bu vezinler daha önce فَعَالٌ، فِعَالٌ، فُعَالٌ، فَعِيلٌ، فَعُولٌ olarak belirtmişti. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 212.

Sahih isimler	فَاعِلٌ ← فَعَلَةٌ، كَاتِبٌ← كَتَبَةٌ، عَالِمٌ←عَلَمَةٌ، فَاسِقٌ ← فَسَقَةٌ
İlletli isimler	فَاعِلٌ ← فُعَلَةٌ، قَاضٍ ← قُضَاةٌ، رَامٍ ← رُمَاةٌ، غَازٍ ← غُزَاةٌ
vezni فَيْعَلُولَةٌ	كَانَ ← كَيْنُونَةٌ، صَارَ ← صَيْرُورَةٌ، قَادَ ← قَيْدُودَةٌ

Ayne'l-Fiili İlletli İsimlerle Zâid Lîn Harfi Alan Mülhak Sahih İsimlerin Cemisi Bâbı'nda, Dört Harfli İsimlerin Cemisi ve Tasğir bâblarında da فَاعِلٌ veznine değinilir.[830]

Dört harfli isimlerin tasğiri ile cemisi aynı bâbdadır. Bu tür isimlerin tasğiri ve cemisine üçüncü harf olarak lîn harfi eklenip sonrası kesralanır. Tasğirine ivaz getirildiği takdirde cemisine de getirilir. Tasğirlerin ilk harfi dammeli ve lîn harfi yâ'dır. Cemilerin ise ilk harfi fethalı ve lîn harfi eliftir. Bu farklılık onları birbirlerinden ayıran iki temel özelliktir.

Soru: ضَارِبٌ'un tasğiri ضُوَيْرِبٌ olmasına rağmen neden cemisi ضَوَارِبُ olmaz?

Cevap: Bu ismin cemisi aslen ضَوَارِبُ olmasına karşın müennes ve müzekker arasında oluşacak karışıklığı önlemek adına ضَارِبَةٌ'ün cem-i teksîri ضَوَارِبُ olarak gelir. Müennesler ضَرَبْتُ، شَتَمْتُ، قَتَلْتُ örneklerindedir. فَاعِلَةٌ vezninin cemisi فَوَاعِلُ'dur. Müzekkerlerin cemileriyle karışıklık oluşmaması ve cem-i kesret vezinlerinin yeterince çok olması nedeniyle bu tahsis yapılmıştır.

Şair şiir zarureti gereği bu vezni aslında olduğu üzere müzekker olarak da kullanabilir. Nitekim فَارِسٌ ve هَالِكٌ'un cemisi فَوَارِسُ ve هَوَالِكُ olarak gelir. Bu durumda فَوَاعِلُ müennes bir vezin olmaktan çıkar. İstendiği takdirde فَاعِلٌ veznindeki kelimelerin hepsi bu şekilde cemi olur.

Müellif, bir beyitle istişhâd ederek نَوَاكِسُ kelimesini şahit getirir.

وَإِذَا الرِّجَالُ رَأَوْا يَزِيدَ رَأَيْتَهُمْ خُضُعَ الرِّقَابِ نَوَاكِسَ الْأَبْصَارِ[831]

---

830 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 119-121.

3.4.4 فَاعِلٌ Veznindeki Özel veya Cins İsimlerin Cemisi

Bu konu, فَاعِلٌ Vezninde Gelen, Sıfat Olarak Kullanılmayan, Özel veya Cins İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ele alınır.[832]

فَاعِلٌ veznindeki sıfatlar âdemî (*âkil*) isim olarak kullanıldığında dört harfli isimler gibi değerlendirilerek vâv-nûn ile cemi yapılır. Bir adam حَاتِمٌ veya عَاصِمٌ olarak isimlendirildiğinde cemisi حَاتِمُونَ ve عَاصِمُونَ olur. Böylece müennes veya müzekker ayrımı sağlanır. Ancak sıfat olmamaları nedeniyle istenirse حَوَاتِمُ ve عَوَاصِمُ olarak da cem-i teksîr vezninde cemi olurlar.

فَاعِلٌ vezninde gelen isimler gayr-i âdemî olduğunda cemileri vâv-nûn yerine cem-i teksîrle yapılır. Örnek: سَوَاعِدُ ← سَاعِدٌ[833] ،قَوَادِمُ[834] ← قَادِمُ النَّاقَةِ

Soru: Neden gayr-i âdemî الشَّمْسُ ve القَمَرُ aşağıdaki ayette âkil kullanılır?

إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ[835]

Cevap: Burada Güneş ve Ay'ın secde etmelerinden bahsedilir. Secde etmek aslen âdemî olanlara, yani insanlara ait bir eylemdir. Bu nedenle âdemî isimler gibi vâv-nûn ile cemi olurlar. Bu örnek, gayr-i âkil isimlerin âkiller gibi cemi olduğunu göstermez. Çünkü القَوْمُ يَنْطَلِقُونَ cümlesi gibi جِمَالٌ يَسِيرُونَ cümlesi kurulamaz.

كلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ[836] ayettinde de yüzdüğü haber verilen varlıkların, aslında yüzdürüldüğü anlatılır. Hz. İbrâhîm'in karşısında olanlar, putların aktif var-

---

831 Bu beyit Ferazdak'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s.121; II, 219; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 93.

832 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 225-227.

833 سَاعِدٌ: Kol, el ile dirsek arası.

834 قَوَادِمُ: Devenin dört memesinden önde olan ikisi.

835 Yûsûf, 12/4.

836 Enbiyâ, 21/33.

lıklar olduğunu iddia ederek ibadet edilmeye layık olduklarını söylemeleri nedeniyle aşağıdaki ayetler âkillere hitapla gelir. Örnek:

لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنطِقُونَ[837]

بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِن كَانُوا يَنطِقُونَ[838]

Karıncaların birbirlerine hitap ettiği bir konuşma geçmesi nedeniyle de ayet aşağıdaki gibi gelir. Bu tür kullanımların hepsi yukarıdaki örneklere kıyas edilir.

قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ[839]

Ayetlerde geçen gayr-i âkil varlıkların insanlar gibi zamir alarak çekimlenmesi bu varlıklara insanların yaptığı fiillerin yüklenmesi nedeniyle olduğu açıktır.

Müellif iki beyitle istişhâd ederek الدِّيكُ ve نَعْشٌ kelimelerini şahit getirir.

تَمَزَّزْتُهَا وَالدِّيكُ يَدْعُو صَبَاحَهُ إِذَا مَا بَنُو نَعْشٍ دَنَوْا فَتَصَوَّبُوا[840]

حَتَّى يُفِيدَكَ مِنْ بَنِيهِ رَهِينَةً نَعْشٌ وَيَرْهَنُكَ السِّمَاكَ الْفَرْقَدَا[841]

3.5. Rubâî Mücerred ve Sülâsî Mezîd Rubâî İsimlerin Cemisi

Bu konu, Aslen Dört Harfli veya Bir Harfi Zâid İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ele alınır.[842]

Aslen dört harfli veya bir harfi zâid isimler hareke-sükûn olarak مَفَاعِلُ vezninde cemi olur: sadece müfred vezinleri ve harekeleri farklı gelir. Örnek:

---

837 Enbiyâ, 21/65.

838 Enbiyâ, 21/63.

839 Neml, 27/18.

840 Bu beyit Nâbiga el-Ca'dî'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 226. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s. 299.

841 Bu beyit el-A'şâ'ya isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 227; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, s. 248.

842 Müberred, *el-Muktedab*, II, 228-229.

جَعْفَرٌ ← جَعَافِرُ	سَلْهَبٌ ← سَلاهِبُ	جَدْوَلٌ ← جَدَاوِلُ	عَجُوزٌ ← عَجَائِزُ	أَسْوَدُ ← أَسَاوِدُ

أَسْوَدُ isim olduğunda أَسَاوِدُ şeklinde cemi olur. Müellif bir beyitle istişhâd eder ve الأَسَاوِدُ kelimesini şahit getirir.

أُسُودَ خَفِيَّةٍ لاقَتْ أُسُودُ شَرىً تَسَاقَتْ عَلَى لَوحٍ دِماءَ الأَساوِدِ[843]

الأَدْهَمُ (*kapkara*) kelimesi de bu şekildedir. "Yılan" anlamında gayr-i munsarif, "kayıt, kuşak" anlamında isim olarak munsarif kullanılır.

الأَبْرَقُ[844] ve الأَبْطَحُ kelimelerinin cemisi الأَبَارِقُ ve الأَبَاطِحُ olarak gelir.

Müellif bir beyitle istişhâd eder ve الأَدَاهِمُ kelimesini şahit getirir.

هُوَ الْقَيْنُ وَابْنُ الْقَيْنِ لَا قَيْنَ مِثْلُهُ لِفَطْحِ الْمَسَاحِي أَوْ لِجَدْلِ الْأَدَاهِمِ [845]

3.5.1. Müenneslik Alâmeti Alan Sülâsî Mezîd Rubâî İsimlerin Cemisi

Bu konu, Müenneslik Alâmeti Olan Dört Harfli İsimler Bâbı'nda iki kısımda ele alınır.[846]

1. فَعْلَةٌ veznindeki isimlerin cemisi فِعَالٌ vezninde gelir. Müenneslik hâ'sı bulunan bu isimler cem-i müennes-i sâlim de olurlar. Bunun yanında kıyasi olmayan cemi vezinleri de vardır. Bu cemi türüne ism-i cem denir. Örnek:

فَعْلَةٌ ← فَعْلاتٌ ← فِعَالٌ	ضَيْعَةٌ ← ضَيْعَاتٌ ← ضِيَاعٌ	صَحْفَةٌ ← صَحَفَاتٌ ← صِحَافٌ
	جَفنَةٌ ← جَفَنَاتٌ ← جِفَانٌ	قَصْعَةٌ ← قَصَعَاتٌ← قِصَاعٌ
فَعْلَةٌ ← فِعَلٌ	جَفْنَةٌ ← جِفَنٌ	ضَيْعَةٌ ← ضِيَعٌ

843 Bu beyit Eşheb b. Rumeyle'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 228; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 78.

844 الأَبْطَحُ: Çakıllı ve kumlu dereler; الأَبْرَقُ: Taşlı topraklı arazi.

845 Bu beyit Cerîr'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 229; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, s.196.

846 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 232-233.

2. a) Müenneslik alâmeti elif olan dört harfli isimlerin cemisi elif-tâ ile olur. هَذَا أَفْضَلُ مِنْ زَيْدٍ ve هَذَا أَكْبَرُ مِنْ عَمْرٍو örneğinde olduğu gibi أَفْعَلُ vezninin müennes sıfatları (ism-i tafdîl) فَعْلَى vezninde, cem-i teksîri ise فُعَلٌ veznindedir. Örnek:

Cem-i müennes-i salim	حُبْلَى[848] ← حُبْلَيَاتٌ	ذِفْرَى[847] ← ذِفْرَيَات	دُنْيَا ← دُنيَيَاتٌ
Cem-i teksîr	فَعْلَى ← فُعَلٌ	الدُّنْيَا← الدُّنَى	الصُّغْرَى ← الصُّغَرُ
	فَعْلَى← فُعَلٌ	الكُبْرَى ← الكُبَرُ	القُصْيَا← القُصَى/ القُصْوَى

b) أَفْعَلُ vezninin müennesi olmayan فُعْلَى vezni ile فِعْلَى ve فَعْلَى vezinlerindeki isimlerin cemisi فَعَالِلُ vezninde فَعَالَى olarak gelir. Örnek:

فَعْلَى← فَعَالَى	فِعْلَى← فَعَالَى	فُعْلَى ← فَعَالَى	فَعْلَلٌ← فَعَالِلُ
أَرْطَى ← أَرَاطَى[849]	ذِفْرَى ← ذَفَارَى	حُبْلَى ← حَبَالَى	جَعْفَرٌ ← جَعَافِرُ
			جُنْدَبٌ ← جَنَادِبُ

3.5.2. Üçüncü Harfi İlletli Olan Sülâsî Mezîd Rubâî İsimlerin Cemisi

Bu konu, Üçüncü Harfleri Elif, Vâv veya Yâ Olan Dört Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ele alınır.[850]

Bir ismin üçüncü harfi asıl veya mülhak bir illet harfi olabilir. Müfred isimlerde harekeli olan illet harfleri bu isimlerin cemisinde de harekelidir. Örnek:

---

847 الذِّفْرَى: Devenin kulağının arkasındaki bölge.

848 حُبْلَى: Müennes olup hamile anlamındadır.

849 Udayme, dipnotta Müberred'in أَرْطَى kelimesini örnek olarak sehven aldığını belirtir. Çünkü Müberred *el-Muktedab* adlı eserinde değişik yerlerde bu kelimenin جَعْفَرٌ veznine mülhak olduğunu ve sonundaki elifin müenneslik alâmeti olmadığını belirtir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 107, 259; III, s. 88, 338, 354.

850 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 122-123. Ebû'l-Kâsım Ömer b. Sâbit es-Semânînî, *Şerhu't-Tasrîf*, thk. İbrâhîm b. Süleyman el-Be'îmî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999, s. 269-270.

Üçüncü Harf	Asıl	أَسْوَدُ ← أَسَاوِدُ	أَصْيَدُ← أَصايِدُ	يَزِيدُ ← يَزَايِدُ
	Mülhak	جَدْوَلٌ ← جَداوِلُ	قَسْوَرٌ ← قَساوِرُ	عِثْيَرٌ ← عَثَايِرُ

أَفْعَلُ vezninde gelen isimler أَفَاعِلُ sıfatlar ise فُعْلٌ vezninde cemi olur. Müellif Ferezdak'ın bir şiiriyle istişhâd ederek مَقاوِم kelimesini şahit getirir.

وَإِنِّي لَقَوَّامٌ مَقَاوِمَ لَمْ يَكُنْ جَرِيرٌ وَلَا مَوْلَى جَرِيرٍ يَقُومُهَا [851]

البَيْعُ ve القَوْلُ masdarlarından müştak, üçüncü harfi asıl ve sâkin dört harfli مَبَاعٌ ve مَقَالٌ isimlerinin cemisi مَقَاوِلُ ve مَبَايِعُ'dir.

Üçüncü harfi zâid, sâkin lîn harfi olan dört harfli isimlerin cemisinde illet harflerinin önüne elif eklenir. Öncesinde meydana gelen değişimden dolayı hareke alamayan bu harf, iki sâkin harfin bir araya gelmesinden dolayı harekelenerek hemze olur. Örnek:

Üçüncü Harf	Asıl	قَوْلٌ← مَقَالٌ ← مَقَاوِلُ	بَيْعٌ ← مَبَاعٌ ← مَبَايِعُ	
	Zâid	رِسَالَةٌ ← رَسائِلُ	عَجُوزٌ ← عَجَائِزُ	صَحِيفَةٌ ← صَحَائِفُ

Yâ harfi asıl olan مَعِيشَةٌ kelimesinin cemisini مَعَائِشُ şeklinde hemzeli getirenler hatalıdır. Zira cemisinde i'lâl olmayan bu ismin cemisi مَعَايِشُ şeklinde harekeli yâ ile gelir. Yine مُفْعِلَةٌ veznindeki مُصِيبَةٌ'in cemisinin مَصَائِبُ olarak getirilmesi yanlış olup doğrusu مَصَاوِبُ'dur. Müberred, bu kıraatin Nâfi' b. Ebî Nu'aym'a ait olduğunu ve onun Arap Diline vâkıf birisi olmadığını belirtir.

3.6. Humâsî İsimlerin Cemisi

Bu konu Aslen Beş Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ele alınır.[852]

---

[851] Bu beyit el-Ahtal'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 122; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* VII, s. 152.

[852] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 230.

Bu tür isimler bir harfleri hazfedilerek cemi olurlar. Bu durumdaki isimler sonlarındaki harf hazfedilerek bir vezne girerler. Örnek:

فَعَلْلٌ← فَعَالِلُ	فَرَزْدَقٌ ← فَرَازِدُ	سَفَرْجَلٌ← سَفَارِجُ	شَمَرْدَلٌ[853]← شَمَارِدُ

Yalnız, فَرَزْدَقٌ kelimesinin فَرَازِقُ olarak cemi edilmesi güzel bir kullanım değildir. Dâl (د) harfinin zâid bir harf olan tâ'nın mahrecinde olması ve kelime sonuna yakın bulunması hazfına gerekçe gösterilir. Ancak bu kullanım yanlıştır. Zira denildiği gibi olsaydı جَحْمَرِشٌ de جَحَارِشُ şeklinde cemi edilemezdi. Çünkü hazfedilen mîm de kelime sonundan uzaktır. Ancak beş harfli isimler, asıl harflerinin hazfedilmemesi adına cemi yapılmak istenmez.

Müberred, beş harfli isimleri cemi yapmak istemeyenlere eleştirisini yönelterek *"Bu şekilde söyleyenlere karşı benim size anlattıklarımı söyleyin"* der.

3.6.1. Bir Harfi Zâid Humâsî İsimlerin Cemisi

Bu konu, Aslen veya Zâidlerle Beş Harf Olan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ele alınır.[854]

صَحْرَاءُ sözcüğünün cemisi aslen صَحَارٍ değil صَحَارِيٌّ'dur. Tercihe bağlı olarak aslı gibi veya tahfif edilerek kullanılır. Beş harfli isimlerde dördüncü harf elif olduğunda cem-i teksîr veya tasğirde düşmez. Hareke ve sükûn olarak مِفْتَاحٌ vezninde gelen bu isimler مَفَاتِيحُ vezninde cemi olur. Örnek:

سِرْدَاحٌ ← سَرَادِيحُ	قِنْدِيلٌ← قَنَادِيلُ	جُرْمُوقٌ ← جَرَامِيقُ[855]

3.6.2. İki Harfi Zâid Humâsî İsimlerin Cemisi

Bu konu, İki Harfi Mülhak veya Zâid Beş Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı' nda ele alınır.[856]

---

853 الشَّمَرْدَلُ : Hızlı deve.

854 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 231-233.

855 السِّرْدَاحُ: Uzun veya etli deve; الجُرْمُوقُ: Mesh üzerine giyilen büyük ayakkabı. Bkz. İmîl Bedî' Yâkub, *el-Mu'cemu'l Mufassal fi'l-Cumu*, Beyrût:Dâru'l-Kutûbu'l-'İlmiyye, ty, s. 116, 220.

İki harfi eşit derecede mezîd beş harfli isimlerin cemisi, tercihen yapılan hazfla olur. Bu harflerin ikisi birden mülhak veya gayr-i mülhak olmalıdır. Örnek:

İki Harfi de Mülhak İsimler			
Müfred	سَرَنْدًى	دَلَنْظًى	حَبَنْطًى
Cem-i teksîrinde nûn hazfedilir.	سَرَادٍ	دَلاظٍ	حَبَاطٍ
Cem-i teksîrinde elif hazfedilir.	سَرَانِدُ	دَلَانِظُ	حَبَانِطُ

Örnek isimlerdeki nûn ve elifin her ikisi de سَفَرْجَلٌ bâbına mülhak gelmesi nedeniyle eşittir. Cemi ve tasğirde bu harflerin herhangi birisi hazfedilir.

3.7. Birisi Mülhak İki Zâid Harf Alan İsimlerin Cemisi

Bu konu, Birisi Mülhak İki Zâid Harf Alan İsimler Bâbı'nda ele alınır.[857]

Asıl harflere karşılık isimlere eklenen ve onları üç harfliyken dörde, dörtken beş harfli isimlere taşıyan mülhak harfler kelimenin cemi ve tasğirinde asıl harf gibi değerlendirilir. Örnek: مُقْعَنْسِسٌ ← قَعَاسِسُ، مُسْحَنْكِكٌ ← سَحَاكِكُ[858]

Örneklerde bir ismin diğerine mülhak olmasını sağlayan nûn ile mana için eklenen mîm harfi hazfedilir.

Soru: مُقْعَنْسِسٌ kelimesindeki ikinci sîn harfi zâid midir?

Cevap: Sîn, mîm ve nûn harfleri zâiddir. Sîn asıl harfe mülhak, mîm ise fiilden müştak ismin başına zâid eklenmiştir. Mülhak veya sadece asıl harflere sahip isimler أُسَيْوِدٌ ← أَسْوَدُ، جُدَيْوِلٌ ← جَدْوَلٌ örneklerinde olduğu gibi aynı tasğir olur.

Örneklerde müfredinde mülhak harf gelen isimlerin cemisinde de bunların bulunduğu görülür. مُقْعَنْسِسٌ'daki mülhak ikinci sîn, cemisi قَعَاسِسُ'da gelirken zâid nûn ve mîm burada yer almaz. Sîbeveyhi'nin مُحْرَنْجِمٌ ← حَرَاجِمُ şeklinde

---

856 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 234.

857 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 235.

858 اقْعَنْسَسَ: Göğsü çıkık, kambur oldu; اسْحَنْكَكَ اللَّيْلُ: Gece karanlık oldu.

nûn'un hazfıyla cemi yapmasına rağmen bu ismin cemisini مُقْعَنْسِسٌ ← مَقَاعِسُ olarak getirmesi müellif tarafından şaşkınlıkla karşılanır. مُحْرَنْجِمٌ'daki mîm'in مُقْعَنْسِسٌ'daki karşılığının ikinci sîn olduğunun fark edilmemesi çok büyük bir hata olarak değerlendirilir.

3.8. İkinci Bir İllet Harfi Alan Ayne'l-Fiili İlletli İsimlerin Cemisi

Bu konu, İkinci Bir İllet Harfi Alan Ayne'l-Fiili İlletli İsimler Bâbı'nda iki bölüm halinde ele alınır.[859]

1. فَيْعِلٌ veznindeki isimlerin ayne'l-fiili yâ veya vâv olabilir. [860] هَيِّنٌ، مَيِّتٌ، سَيِّدٌ kelimeleri سَادَ ← يَسُودُ، مَاتَ← يَمُوتُ fiillerinden gelmesi nedeniyle ayne'l-fiili vâv, لَيِّنٌ'un ise ayne'l-fiili yâ'dır. Bu vezinde gelen ayne'l-fiili vâv ve yâ'lı isimler aynı yapıyı paylaşmaları nedeniyle bir vezinde gelirler. Bu durum sahih yapılarda görülmediğinden فَيْعِلٌ vezninde sahih isim gelmez. Bu veznin sahih isimlerdeki benzeri فَيْعَلٌ veznidir. رَجُلٌ جَيْدَرٌ ، زَيْنَبُ، خَيْفَقٌ örneklerinde görüldüğü gibi

فَاعِلٌ veznindeki sahih isimler فُعَلَةٌ illetlileri ise فُعَلَةٌ vezninde cemi olur. Bunun yanında sadece illetli isimlere ait sahih isimlerin gelmediği vezinler de bulunur. Bu vezinlerden فَيْعَلُولَةٌ sadece vâv ve yâ illet harfleriyle birlikte gelir.

Sahih isimler	فَاعِلٌ ← فَعَلَةٌ، كَاتِبٌ← كَتَبَةٌ، حَافِظٌ← حَفَظَةٌ، عَالِمٌ← عَلَمَةٌ
İlletli isimler	فَاعِلٌ ← فُعَلَةٌ، قَاضٍ ← قُضَاةٌ، رَامٍ ← رُمَاةٌ، غَازٍ ← غُزَاةٌ، شَارٍ← شُرَاةٌ
فَيْعَلُولَة vezni	كَانَ ← كَيْنُونَةٌ، صَارَ ← صَيْرُورَةٌ

2. Nahivciler سَيِّدٌ، مَيِّتٌ ve benzerleri isimlerin cemisini, elif sonrasında gelen illetli harflerini hemzeye dönüştürerek سَيَائِدُ ve مَيَائِتُ şeklinde getirir.

---

859 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 124-127.

860 الهَوَان (havan) şeklinde geldiğinde ayne'l-fiil vâv, اللَّيْنُ (yumuşak) anlamında geldiğinde ise yâ'dır. رَجُلٌ جَيْدَرٌ : Kısa adam, خَيْفَقٌ: hızlı (deve).

Soru: مَعَايِشُ ← مَعِيشَةٌ örneğinde zâid olmayan illet harfinin hemzeye dönüşmemesine rağmen سَيَائِدُ ve مَيَائِتُ kelimelerindeki illet harfleri ayne'l-fiil olmalarına rağmen neden hemze olarak gelir. Sadece illet harfleri zâid olduğunda hemzeye dönüşmesi gerekmez mi?

Cevap: İki vâv veya yâ'nın arasına ya da vâv ile yâ'nın arasına kelime sonuna yakın bir konumda elif geldiğinde, üç illet harfinin bir araya gelmesi nedeniyle, eliften sonra gelen vâv ile yâ hemzeye dönüşür. غَزَّاءٌ ve سَقَّاءٌ örneklerinde olduğu gibi illet harflerinden biri bile eliften sonra kelime sonunda geldiğinde hemzeye dönüşür. Kelime sonunda bir illet bile değişiklik yapabiliyorsa üç tane illet harfinin bir araya geldiği bu durumda illet harflerinin hemzeye dönüşmesinin şart olur.

Nahivcilerin tamamı kelime sonunda eliften sonra gelen illet harflerinin سَقَّاءٌ ve قَضَّاءٌ örneklerinde olduğu gibi hemzeye dönüşmesini zorunlu gördüğü gibi, kendisinden sonra iki harf gelen illet harfinin kelime sonundan uzaklaşması nedeniyle, hemzeye kesinlikle dönüşmeyeceğini belirtir. Örnek:

طَاوُوسٌ ← طَوَاوِيسُ	بَيَّاعٌ ← بَيَايِيعُ

سَيِّدٌ ve مَيِّتٌ kelimelerinin cemisiyle ilgili olarak Ebû'l-Hasan el-Ahfeş, elifin iki vâv arasında kaldığı durumlar haricinde, eliften sonra gelen illet harflerini hemzeye dönüştürmez. Ahfeş, أَفْعَلُ vezninde ayne'l ve lâme'l-fiilleri aynı أَوَّلُ kelimesinin cemisini أَوَائِلُ olarak getirir. Aynı şekilde قُلْتُ ve جُلْتُ fiillerinden فَوْعَلٌ vezninde gelen müştaklarını, vâv harflerinin kelime sonuna yakınlıkları nedeniyle hemzeye dönüştürerek قَوَائِلُ ve جَوَائِلُ olarak getirir.

Ahfeş, kelime sonuna yakın, ortasında elif bulunan iki vâv'dan ikincisinin hemzeye dönüşmesinin şart olduğunu ancak iki yâ veya yâ ile vâv bir araya geldiğinde aynı durum gerçekleşmeyeceği için illet harfinin hemzeye dönüşmesinin zorunlu olmadığı görüşündedir. Onun dışındaki nahivciler ise bu konuda yâ ile vâv'ın veya iki yâ'nın iki vâv'dan farklı olmadığı görüşündedir. Zira illet harflerinin bir araya geldiği benzer durumlardan رَايَةٌ ve غَايَةٌ'un ism-i mensûbunda,

yâ harfleri رَائِيٌّ ve غَائِيٌّ şeklinde hemzeye dönüşür. Müberred, Ahfeş'in sözünün bu konuda geçerli olmadığını belirterek nahivcileri destekler.

Kelime sonunda eliften sonra gelen vâv ve yâ'nın hemzeye dönüşmesi şarttır. سِقَايَةٌ ve شَقَاوَةٌ örneklerinde olduğu gibi kelimenin i'râbı başka bir harfe geçtiğinde ise yâ ve vâv değişmeden yerinde kalır. Bu durum, iki vâv'ın kelime başında bir araya gelmesi sonucunda hemzeye dönüşmesini reddeden bir görüşü yansıtmaz: kelimenin sonundaki kurallarla ilgili olup başıyla ilgili değildir. Nitekim kelime sonundan uzaklaşan vâv ve yâ'dan hiçbiri hemzeye dönüşmez. Zira كِلْتُ fiilinden فَيْعَالٌ vezninde gelen كَيَّالٌ 'in cemisi كَيَابِيلُ 'dir. طَوَاوِيسُ 'da olduğu gibi illet harfi kelime sonundan uzaklaşması nedeniyle hemzeye dönüşmez.

3.9. Bazı Vezinlerin Cemisi

1. فُعَّلٌ ve فُعَّالٌ Vezinlerinde Gelen Ayne'l-Fiilleri İlletli İsimlerin Cemisi

Bu konu فُعَّلٌ ve فُعَّالٌ Vezinlerinde Cemi Olan Ayne'l-Fiilleri İlletli İsimler Bâbı'nda ele alınır.[861]

Ayne'l-fiili vâv'lı isimler bu vezinlerde cemi olduğunda en doğrusu vâv'ın değişmeden kelimede kalmasıdır. Belirtilen isimlerin tamamı bu şekilde cemi olur. Örnek: شَاهِدٌ ← شُهَّدٌ، صَائِمٌ ← صُوَّمٌ، قَائِلٌ ← قُوَّلٌ

Bu vezindeki vâv, tercih edilen bir görüş olmamasına rağmen, lâme'l-fiili illetli isimlere benzetilir. عَنَا ← يَعْنُو fiilinin ism-i fâili sadece عَانٍ ← عُتِيٌّ şeklinde vâv'ın yâ'ya dönüştürülmesiyle cemi yapılır. Bu örnekten hareketle, kelime sonuna yaklaşan harfin, kelime sonunda olduğu gibi yâ'ya benzetilmesinin uygun olduğu ortaya çıkar. Yukarıda belirtilen örnekler asıl olmakla birlikte صَائِمٌ ve قَائِلٌ 'un ism-i fâillerinin cemisi صُيَّمٌ ve قُيَّلٌ olarak da kullanılır. Bu tür isimler فُعَّالٌ vezninde cemi olduğunda, صَائِمٌ ← صُوَّامٌ، قَائِلٌ← قُوَّالٌ örneklerinde olduğu gibi kelime sonundan uzaklaşan vâv yâ'ya dönüşmeden gelir. İllet harfi yâ olan isimler ise فُعَّلٌ ve فُعَّالٌ vezninlerinin her ikisinde de asıl harfleriyle bulunur.

---

[861] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 128-129.

Örnek: بُيَّاعٌ، بُيَّعٌ

فُعَّلٌ veznindeki müfred isimlerde lame'l-fiil olan vâv değişime uğramaz. Çünkü lâme'l-fiili vâv'lı mu'tel kelimelerde asıl olan, bu harfin değişmeden kalmasıdır. Örnek: عَتَا ← يَعْتُو ← عُتُوًّا

Müellif bir ayetle istişhâd ederek عُتُوًّا kelimesini şahit getirir.

وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا[862]

Vâv harfi ayne'l-fiil olarak geldiği müfred isimlerde de sabit olarak kalır, değişime uğramaz. Örnek: رَجُلٌ قُوَّلٌ، رَجُلٌ حُوَّلٌ قُلَّبٌ

2. فِعَلَةٌ Vezninde Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ'lı İsimlerin Cemisi

Bu konu, فِعَلَةٌ Vezninde Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ'lı İsimlerin Cemisi Bâbı' nda ele alınır.[863]

فِعَلَةٌ vezninde ayne'l-fiili yâ olan isimlerin bu harfleri aslı üzere değişime uğramadan gelir. Ayne'l-fiili vâv'lı mu'tel isimlerin müfredinde değişmeyen vâv cemisinde de bulunur. Örnek:

و ← و	عَوْدٌ ← عِوَدَةٌ	ثَوْرٌ ← ثِوَرَةٌ	و ← ي	دِيمَةٌ← دِيَمٌ	قَامَةٌ← قِيَمٌ

3. فَعْلٌ Vezninde Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan İsimlerin Cemisi

Bu konu, فَعْلٌ Vezninde Ayne'l-Fiili Vâv veya Yâ Olan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ele alınır.[864]

فَعْلٌ veznindeki sahih ve ayne'l-fiili vâv veya yâ olan isimlerin cem-i kılleti أَفْعَالٌ vezninde gelir. Örnek:

---

[862] el-Furkân 25/21.
[863] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 130.
[864] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 131-132.

Sahih Kelimeler	فَرْخٌ ← أَفْرَاخٌ	زَنْدٌ ← أَزْنَادٌ	
Ayne’l-fiili Vâv	صَوْتٌ ← أَصْوَاتٌ	حَوْضٌ ← أَحْوَاضٌ	ثَوْبٌ ← أَثْوَابٌ
Ayne’l-fiili Yâ	شَيْخٌ ← أَشْيَاخٌ	بَيْتٌ ← أَبْيَاتٌ	قَيْدٌ ← أَقْيَادٌ

فَعْلٌ veznindeki ayne’l-fiili vâv’lı isimlerin cem-i kesreti فِعَالٌ veznidir. Müfred isimdeki sâkin vâv, bir öncesinin kesra olması nedeniyle cemisinde yâ’ya dönüşken, harekeli vâv değişmeden kalır. Örnek:

فَعْلٌ← فِعَالٌ	ثَوْبٌ ← ثِيَابٌ	حَوْضٌ ← حِيَاضٌ	سَوْطٌ ← سِيَاطٌ	طَوِيلٌ ← طِوَالٌ

فَعْلٌ veznindeki sahih isimlerin cem-i kesreti فُعُولٌ ve فِعَالٌ vezinlerinde gelir. Bu vezindeki ayne’l-fiili yâ’lı mu‘tel isimlerin cem-i kesreti de فُعُولٌ veznindedir. Ayne’l-fiili vâv’lı mu‘tel isimlerin cemisi iki dammeyle birlikte vâv’la فُعُولٌ vezninde yapılması uygun görülmediğinden sadece فِعَالٌ vezninde gelir. Örnek:

Sahih	فَعْلَةٌ ← فُعُولٌ← فِعَالٌ	كَعْبٌ ← كُعُوبٌ ←كِعَابٌ	فَرْخٌ ← فُرُوخٌ ← فِرَاخٌ	فَلْسٌ← فُلُوسٌ
Mu‘tel	فَعْلٌ ← فُعُولٌ	شَيْخٌ ← شُيُوخٌ	بَيْتٌ← بُيُوتٌ	قَيْدٌ ← قُيُودٌ

Soru: Neden cem-i kıllet vezinlerinde vâv’lı ve yâ’lı mu‘tel isimlerin vezinleri birbirinden farklı değildir?

Cevap: أَفْعَالٌ vezninde vâv ve yâ harfleri birbirlerinden kolaylıkla ayrılması nedeniyle değişmeden gelir. Örnek:

فَعْلٌ ← أَفْعَالٌ	بَيْتٌ ← أَبْيَاتٌ	حَوْضٌ← أَحْوَاضٌ

3.10. Bazı İsimlerin Cemisi

1. مُحْمَرٌّ ve مُحْمَارٌّ İsimlerinin Cemisi

Konu, İçerisinde Birden Fazla İllet Harfi Olan Fiiller Bâbı'nda ele alınır.[865]

مُحْمَرٌّ ve مُحْمَارٌّ kelimelerinin tasğiri iki râ'dan birinin hazfıyla مُحَيْمِرٌّ veya مُحَيْمِيرٌّ şeklindedir. Tasğir ve cemisinde kelimenin dördüncü harfi olan elif hazfedilmez. Zira bu harf hazfedildiğinde iki râ'dan birinin de hazfı gerekir. مُحْمَرٌّ ve مُحْمَارٌّ kelimelerinin cemisi مَحَامِرُ ve مُحَيْمِيرٌّ olur.

Bu konu بَابٌّ ve دَارٌّ Gibi Orta Harfi İlletli İsimler Bâbı'nda da ele alınır.[866]

Öncesi meksûr yâ ile öncesi madmûm vâv harflerinin hiçbirisi kendi aslına delil olamaz. Çünkü kesra, sâkin vâv'ı yâ'ya, damme ise sâkin yâ'yı vâv'a dönüştürür. İllet harflerindeki değişim gerekçesi kaybolduğunda ortadan kalkar. Örnek:

Cem	İsm-i Tasğir	İsim	Masdar	Fiil ←
مَوَاقِيتُ	مُوَيْقِيتٌ	مِيقَاتٌ	الوَقْتُ	وَقَتُّ
مَوَاعِيدُ	مُوَيْعِيدٌ	مِيعَادٌ	الوَعْدُ	وَعَدْتُ
مَوَازِينُ	مُوَيْزِينٌ	مِيزَانٌ	الوَزْنُ	زَنتُو
مَيَاقِينُ	مُيَيْقِنٌ	مُوقِنٌ	(الإيقَانُ)	أَيْقَنَتُ
مَيَاسِيرُ	مُيَيْسِرٌ	مُوسِرٌ	(الأَيْسَرُ)	أَيْسَرتُ

2. عَيْضَمُوزٌ ، عَيْطَمُوسٌ، سُرْحُوبٌ İsimlerinin Cemisi

Bu konu, Biri Mülhak Diğeri Mülhak Olmayan İki Zâid Harf Alan İsimler Bâbı'nda ele alınır.[867]

İki zâid harfinden birisinin hazfı sonucu diğeri kelimede sabit kalan isimlerde sadece bir harf hazfedilir. عَيْضَمُوزٌ ve[868] عَيْطَمُوسٌ kelimeleri عُضَيْمِيزٌ ve

[865] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 252.
[866] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 281.
[867] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 256.

عُطَيْمِيسٌ şeklinde tasğir olur. Vâv hazfedildiğinde kelimenin bir tasğir veznine girmesi için yâ'nın da hazfı gerekir. Diğer taraftan sadece yâ hazfedildiğinde vâv dördüncü harf olacağı için hazfedilmez. Bu kelimeler سُرَيْحُوبٌ ve قُنَيْدِيلٌ gibi tasğir olur. Daha az bir işlemle gerçekleşecek hazf için başka yol aramak uygun olmaz. Zira bu kelimelerin cem-i teksîrleri sadece عَطَامِيسُ، عَضَامِيزُ، سَرَاحِيبُ olur.

3. دَانِقٌ، طَابِقٌ، خاتِمٌ İsimlerinin Cemisi

Bu konu, Cemi Vezinlere Kıyasla Yapılan Tasğir Bâbı'nda ele alınır.[869]

دُوَيْنِقٌ، طُوَيْبِقٌ، خُوَيْتِمٌ müfred isimleri دَانِقٌ/دَانَقٌ، طَابِقٌ/طَابَقٌ، خاتِمٌ/خاتَمٌ şeklinde tasğir olur. Bu isimlerin دَوَانِيقُ، طَوَابِيقُ، خَوَاتِيمُ şeklindeki cemileri tercih edilmeyip asıl cemileri دَوانِقُ، طَوابِقُ، خَواتِمُ olarak kullanılır. Örnek: تَوابِلُ ← تَابَلٌ، فَوارِسُ ← فارِسٌ

Müellif bir beyitle istişhâd ederek الخَوَاتِمُ kelimesini şahit getirir.

وتُتْرَك أموالٌ عَلَيْهَا الخَوَاتِمُ[870]

Cemi olan دَوَانِيقُ ve طَوَابِيقُ'daki yâ, müfred isimlerde olduğu gibi med içindir. خَوَاتِيمُ'nun kıyasi müfredi ise خَاتَامٌ'dur.

Şairin bu vezinde med harfleriyle de ihticâcı câizdir. Zira vezin gereği bulunan kesra, med için gelen yâ'ya ait bir harekedir. Müellif, iki beyitle istişhâd ederek الصَيَارِيفُ، الدَّرَاهِيمُ، خَاتَامِي kelimelerini şahit getirir.

أَعَزُّ ذاتَ المئزر المُنشَقِّ أخذتِ خاتامِي بغير حقِّ[871]

تَنْفِي يَدَاهَا الْحَصَى فِي كُلِّ هَاجِرَةٍ نَفْيَ الدَّرَاهِيمِ تَنْقَادُ الصَّيَارِيفِ[872]

---

868 عَيطَمُوسٌ: Ahlaklı ve güzel kadın, bir çeşit deve.

869 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 257-258.

870 Bu beyit el-A'şâ'ya isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 257.

871 Şiirin mensubiyeti bilinmemektedir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 258.

872 Bu beyit Ferazdak'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, 258; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 253; XIV, s. 330.

4.قَرْيَةٌ İsminin Cemisi

Bu konu, Maksûr ve Memdûd İsimler Bâbı'nda ele alınır.[873]

أَفْعِلَةٌ vezninde cemi gelen isimlerin müfredleri ile müfredleri فَعْلَةٌ veznin-de gelen isimlerin tamamının cemisi memdûd isimlerden oluşur. Ancak فَعْلَةٌ vez-nindeki قَرْيَةٌ'un فُعَلٌ veznindeki cemisi قُرًى, asıl vezni فِعَالٌ olmaması nedeniyle kapsam dışındadır. فَعْلَةٌ veznindeki ism-i memdûdlar فِعَالٌ vezninde cemi olur. Örnek:

فَعْلَةٌ ← فِعَالٌ	صَحْفَةٌ ← صِحَافٌ	قَصْعَةٌ ← قِصَاعٌ	جَفْنَةٌ ← جِفَانٌ

5. سَرَاوِيلُ ve دَخَارِيصُ Cemi İsimlerinin Müfred Kullanımı

Bu konu, Mezîd ve Mezîd Olmayan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda işle-nir.[874]

Ahfeş, سَرَاوِيلُ kelimesinin bazı Arap toplulukları tarafından müfred kul-lanıldığını ve nekra olduğunda munsarif sayıldığını belirtir. Bunun yanı sıra bazıları da onu cemi sayar ve عَلَيْهِ مِنَ اللُّؤْمِ سِرْوَالَةٌ[875] beytini şahit göstererek müfre-dinin سِروالَة olduğunu belirtir.

سَرَاوِيلُ kelimesini cemi kullananlar, müfredi دِخْرَصَةٌ[876] olan دَخَارِيصُ القَمِيصِ kelimesine kıyasla bu kelimenin bir parça değil, birleşik parçalardan oluşan bir bütün olduğunu ve قَنَادِيلُ gibi mârife ve nekra durumda gayr-i munsarif olacağını söyler. Diğer özel isimlerde olduğu gibi sadece nekra iken bu kelime munsarif sayılır. Müellif de müsennâ ve cemi olan özel isimlerin nekra olduğunu belirtir.[877]

---

873 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 85-86.

874 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 345-346.

875 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 346; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, s. 176.

876 دِخْرَصَة: Elbiseyi genişletmek içine eklenen parça, pile; دَخَارِيصُ القَمِيصِ: Gömleğin üzerine diki-len parçalar, gömleğin paraları.

877 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 310.

3.11. İsm-i Cem

Eserde müstakil bir bâbda işlenmeyen bu konu iki kısımda ele alınır.

1- Kendi lafızlarından müfredleri olmayan ism-i cemler.

2- Kıyasi olmayan cemi isimlerin ism-i cem olarak isimlendirilmesi.

3.11.1. Kendi Lafızlarından Müfredleri Olmayan İsm-i Cemiler

Müfredi Müennes veya Müzekker Gelen İsm-i Cemiler Bâbı'nda bu konu işlenir.[878]

Kendi lafızlarından müfredleri olmayan cemi isimlere ism-i cem denir. Bu isimler cemi anlamı taşıdıkları için içerilerinde müennes bulunmazsa da gayr-i âkil olmaları şartıyla müfred müennes gibidirler. غَنَمٌ ve إِبِلٌ bu tür isimlerden olup غُنَيْمَةٌ ve أُبَيْلَةٌ şeklinde müennes olarak tasğir edilir. Bu durum دَارٌ ve هِنْدٌ'un دُوَيْرَةٌ ve هُنَيْدَةٌ olarak tasğiri gibidir. Ancak âkil olan ism-i cemlerin tasğiri kendi lafızları üzerinden yapılır. Örnek: رَهْطٌ ← رُهَيْطٌ، نَفَرٌ ← نُفَيْرٌ ، قَوْمٌ ← قُوَيْمٌ

Harflerinin Yerleri Değiştirilmiş Kelimeler Bâbı'nda أَشْيَاءُ ismi incelenir.[879]

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, bu ismi فَعْلَاءُ vezninde kabul eder قَوْمٌ ve نَفَرٌ gibi kendisi müfred manası cemi olarak değerlendirir. Bu nedenle tasğirinin kendi lafzı üzerinden yapılması gerektiğini söyler. Müellif bu görüşlerini kabul eder ve destekleyici semâ'î deliller getirir.

Bu konu, Sayılara Temyiz Olan ve Olmayan, Tür Bildiren İsimler Bâbı'nda da ele alınır. Müellif gayr-i âkil ism-i cemlerin sayma sayılarıyla birlikte kullanımının izafetle olduğunu belirterek aşağıdaki örnekleri verir. [880]

878 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 347.
879 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 30.
880 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 186.

Üç erkek devem var.	عِنْدِي ثَلاثٌ مِن الغَنَمِ ذُكُورٍ
Üç erkek koyunum var.	عِنْدِي ثَلاثٌ مِن الشَّاءِ ذُكُورٍ
Üç dişi devem var.	عِنْدِي ثَلاثٌ مِن الإِبِلِ
Üç dişi koyunum var.	عِنْدِي ثَلاثٌ مِن الغَنَمِ

الإِبِلُ ve الغَنَمُ kelimelerinin tasğiri أُبَيْلَةٌ ve غُنَيْمَةٌ, müennes olması nedeniyle *"Üç erkek devem/koyunum var."* cümlesindeki ذُكُورٌ kelimesi bu isimlerden sonra getirilir. Nitekim üç ile on arasındaki müzekker sayıların temyizi olan الإِبِلُ ve الغَنَمُ müennes bir konumda bulunduğu için müzekker isimler onlardan sonra gelir.

3.11.2. Kıyasi Olmayan Cemilerin İsm-i Cemi Olarak Adlandırılması

Bu konu, Dört Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ele alınır.[881]

Genel yapı dışına çıkarak kendi cemi vezinleriyle uyumlu olmayan vezinlerde cemi anlamı taşıyan isimlere de ism-i cem denir.

Örnek: عَمُودٌ← عَمَدٌ، أَدِيمٌ←أَدَمٌ، أَفِيقٌ ←أَفَقٌ[882]

Başına Hemze Eklenen Sülâsî İsimlerin Cemisi Bâbı'nda da bu konu incelenir.[883] Kıyasi olarak gelmeyen cemi türüne ism-i cem denir. Örnek:

خادمٌ ← خَدَمٌ	غَائبٌ ← غَيَبٌ	عَمودٌ ← عَمَدٌ	إهَابٌ ← أَهَبٌ	أَفِيقٌ ← أَفَقٌ

Örnek verilen yukarıdaki cemi isimler kıyasi olarak müfred فَاعِلٌ ve فَعُولٌ vezinlerinden gelmez. فُعُلٌ vezni ise فَاعِلٌ vezninin cemisi olduğu gibi ism-i fâil anlamı bildiren فَعُولٌ ve فَعِيلٌ ile benzeri tüm vezinlerin cemisi olur. Örnek:

881 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 213.
882 أَفَقٌ: Tabaklanmış ve kurumuş deri.
883 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 220.

كِتَابٌ ← كُتُبٌ	عَمودٌ ← عُمُدٌ	إِهَابٌ ← أُهُبٌ
كَاتِبٌ ← كَتَبَةٌ	عَالِمٌ ← عَلَمةٌ	فَاسِقٌ ← فَسَقَةٌ

Müenneslik Alâmeti Olan Dört Harfli İsimler Bâbı'nda da konu ele alınır.[884]

فَعْلَةٌ veznindeki isimler فِعَالٌ vezninde cemi olur. Müenneslik hâ'sı bulunan bu isimler cem-i müennes-i sâlim de olur. Bunun yanında kıyasi olmayan cemi vezinleri de vardır. Bu cemi türüne ism-i cem denir. Örnek:

فَعْلَةٌ	ضَيْعَةٌ	صَحْفَة	جَفْنَةٌ	قَصْعَةٌ
فَعْلَاتٌ	ضَيْعَاتٌ	صَحَفَاتٌ	جَفَنَاتٌ	قَصَعَاتٌ
فِعَالٌ	ضِيَاعٌ	صِحَافٌ	جِفَانٌ	قِصَاعٌ
فَعْلَةٌ ← فِعَلٌ	جَفْنَةٌ ← جِفَنٌ	ضَيْعَةٌ ← ضِيَعٌ		

3.11.2.1. İsm-i Cemi Olarak Başka İsimlerin Cemisinin Kullanılması

Bu konu, Memdûd ve Maksûr İsimler Bâbı'nda ele alınır.[885]

Kıyasi cemisi أَنْدَاءٌ olan نَدًى kelimesi فَعَلٌ veznindedir.

Müellif iki beytiyle istişhâd ederek أَنْدِيَةٍ kelimesini şahit getirir. İkinci beyitte نَدًى kelimesi sisli soğuk havada oluşan "çiy" olarak kullanılır.

إِذَا سَقَطَ الْأَنْدَاءُ صِينَتْ وَأُشْعِرَتْ حَبِيرًا ، وَلَمْ تُدْرَجْ عَلَيْهَا الْمَعَاوِزُ[886]

فِي لَيْلَةٍ مِنْ جُمَادَى ذَاتِ أَنْدِيَةٍ ما يُبْصِرُ الْكَلْبُ، مِنْ ظَلْمَائِهَا الطُّنُبا[887]

884 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 232-233.

885 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 81-82.

886 Bu beyit eş-Şemmâh'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 81; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 12.

887 Bu beyit Murre b. Mahkân'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 81; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s. 227.

نَدًى kelimesinin cemisi iki görüş etrafında incelenir.

1. Bazı Arap toplulukları bu kelimenin cemisinin kıyasi olmadığını ve مَلامِحُ، مَذَاكِيرُ ، لَيَالٍ kelimelerine benzediği görüşünü taşır. Yine فَعْلَةٌ vezninde gelen لَيْلَةٌ kelimesinin kıyasi olarak لَيَالٍ şekilde bir cemisinin bulunmadığı لَمْحَةٌ ve ذَكَرٌ kelimelerinin de مَفَاعِلُ ve مَفَاعِيلُ vezinlerinde kıyasi olarak cemi olmayacağı belirtilir.

Müellif فَعْلَةٌ veznindeki isimlerin ayne'l-fiili sâkin veya harekeli olarak cem-i müennes-i sâlim veya فِعَالٌ vezninde cem-i teksîr olduğunu belirtir.[888] Bu durumda لَيَالٍ'in aslen لَيْلَةٌ'ün kıyasi cemisi değil, ism-i cemisidir. Diğer yandan لَمْحَةٌ kelimesinin asıl cemisi لَمَحَاتٌ olmasına rağmen مَلامِحُ olarak kullanılır. Bu kelime aslen لَمْحَةٌ ile aynı anlamdaki مَلمَحٌ'ın (*bir anlık/ ani bakış*) cemisidir. مَلامِحُ müfrediyle aynı anlamdaki لَمْحَةٌ'ün ism-i cemisidir. ذَكَرٌ'un da مَذاكِيرُ şeklinde kıyasi bir cemisi yoktur. مِذْكَارٌ ise "*sürekli erkek çocuk doğuran kadın*" anlamındadır. ذَكَرٌ kendi kıyasi cemisi yerine başka anlama gelen bir kelimenin cemisini kullanır. Müfredleri farklı anlam taşısa da ذَكَرٌ kelimesinin ism-i cemisi مَذَاكِيرُ'dur.

2. Bazıları bu kelimenin cemisinin نَدِيٌّ, anlamının ise "bir kavmin toplandığı, misafirlerini ağırladığı ve kendilerini övdüğü yer" olduğunu belirtir.

Müellif bir beyitle istişhâd ederek أَنْدِيَةٌ kelimesini şahit getirir.

يومان يومُ مقاماتٍ وأنديةٍ ويوم سيرٍ إلى الأعداء تأويب [889]

[888] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 188, 232-233.

[889] Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 82; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, s. 189.

İki grubun da aynı vezninden gelen isimlere kıyasla bu sonuçlara ulaştığını belirten müellif iki görüş arasında tercihte bulunmayarak okuyuculara havale eder.

3.11.2.2. شاءٌ Kelimesinin İsm-i Cemi Yönünden Değerlendirilmesi

حَيِيْتُ Örneğindeki Fiilleri Kullanılmayan İsimler Bâbı'nda شاءٌ kelimesinin iştikâkı yapılarak cemisi ile ilgili iki görüş dile getirilir.[890]

Bir grup Arabın شَاءٌ kelimesindeki hemzeyle ilgili görüşünü aktaran müellif bu düşüncenin yanlış olduğunu belirtir.

> *"Kelime* شَوِيٌّ *iken i'lâl nedeniyle* شَايٌ *haline gelir. Yâ ise eliften sonra kelime sonunda gelmesi nedeniyle* سَقَّاءٌ *ve* غَزَّاءٌ'da *olduğu gibi hemzeye dönüşür*(شَوِيٌّ ← شَايٌ ← شاءٌ). *Bu durum* سَقَّاءٌ *ve* غَزَّاءٌ *kelimelerinde olduğu gibidir."* Ancak bu söylenenler yanlıştır.

Diğer bir grup ise شَاءٌ kelimesini شَاةٌ isminin kendi lafzından cemisi olarak görür. Çünkü شَاةٌ (*koyun*) kelimesinin aslının شَاهَةٌ olduğunu شُوَيْهَةٌ (*koyuncuk*) sözcüğü ispat eder. Kelime sonundaki hâ'nın müenneslik bildirdiği açıktır. Bu nedenle de cemi anlamı bildiren bir sözcüğün vakıf esnasında müfred kelime gibi telaffuzunu uygun görmezler. Mahreçleri yakın olması nedeniyle hâ'yı hemzeye dönüştürürler. Mahreç yakınlığıyla nedeniyle meydana gelen harf değişimlerine هَرَقْتُ ← أَرَقْتُ ve هِيَّاكَ ← إِيَّاكَ kelimeleri örnek verilebilir. Bununla birlikte "su" sözcüğü aslen مَاهٌ olmasına rağmen مَاءٌ olarak kullanılır. Zira kelimenin tasğiri مُوَيْهٌ cemisi de أَمْوَاهٌ ve مِيَاهٌ olarak gelir.

Müellif son görüşü kıyasi bularak destekler.

3.12. İsm-i Cem-i Cinsi

1. Sülâsî İsimlerde İsm-i Cem-i Cinsi

Bu konu, Üç Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ele alınır.[891]

---

890 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 152.

Varlıkların türünü bildiren ve ha (ة) ile müfrediyle ayrılan cemi isimler (İsm-i Cem-i Cinsi) de vardır. İnsanların yaptıkları eşyalar bu kapsamda değildir. Örnek:

İsm-i Cem-i Cinsi	بَقَرَةٌ ← بَقَرٌ	بُرَّةٌ ← بُرٌّ	طَلْحَةٌ ← طلْحٌ	شَجَرَةٌ ← شَجَرٌ
	حَصَاةٌ ← حَصًى	سَمَكَةٌ ← سَمَكٌ	نخْلةٌ ← نخْلٌ	شَعيرةٌ ← شَعيرٌ
Cemi İsimler	جَفْنَةٌ ← جَفَنَاتٌ / جِفَانٌ		قَصْعَةٌ←	قِصَاعٌ / قَصعَاتٌ
	صَحْفَةٌ ← صَحَفَاتٌ /صِحَافٌ			

سِدْرَةٌ ve دُرَّةٌ kelimelerinin cemisi hâ'nın ayrılmasıyla سِدْرٌ ve دُرٌّ şeklinde olur. Bunun yanı sıra ظُلَمٌ ← ظُلْمَةٌ gibi سِدَرٌ ve دُرَرٌ olarak da cemi olurlar. Örnek:

Müfred	كِسْرَةٌ	تُومَةٌ	سِدْرَةٌ	دُرَّةٌ
İsm-i Cem-i Cinsi	(كِسْرٌ)	(تُومٌ)	سِدْرٌ	دُرٌّ
İsm-i Cemi	كِسَرٌ	تُومٌ[892]	سِدَرٌ	دُرَرٌ

Müellif bir beyitle istişhâd eder ve دُرَرٌ kelimesini şahit getirir.

كأنها دُرَّةٌ منعَّمةٌ في نِسوة كنَّ قبلَها دُرَرا[893]

Bu cemi türü gözle görülmeyen varlıkları da kapsar: سَاعَةٌ kelimesinin cemisi سَاعَ şeklinde gelir. Müellif bir beyitle istişhâd ederek سَاعَ kelimesini şahit getirir.

وَكُنَّا كَالْحَرِيقِ أَصَابَ غَابًا فَيَخْبُو سَاعَةً وَيَهُبُّ سَاعَا[894]

---

891 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 207-208, 232.

892 التُّومَةُ: İnci.

893 Bu beyit Rebi' b. Duba''ya isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 208; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 243.

894 Bu beyit el-Kutâmâ'ya isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 208; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, s. 302.

Üç Harfli Özel İsimler Bâbı'nda da İsm-i Cem-i Cinsi konusu ele alınır.[895]

Bir müennes kişi عَبْلَةُ veya طَلْحَةُ olarak isimlendirildiğinde cem-i teksîri عِبَالٌ ve طِلَاحٌ olarak gelir. Özel isim olarak طَلْحَةُ'nun طَلْحٌ olarak cemi olması uygun değildir. Çünkü topluluk ismi olan طَلْحٌ'un müfrediyle arasında sadece hâ harfi vardır. Örnek: تَمْرَةٌ ← تَمْرٌ، سِدرَةٌ ← سِدْرٌ، شَعِيرةٌ ← شَعِيرٌ

Eserde *ism-i cem-i cinsi* terimi yerine "*müfrediyle arasında sadece hâ harfi olan cemiler*" şeklinde bir açıklama yapılır.

2. Sülâsî Mezîd ve Rubâî İsimlerde İsm-i Cem-i Cinsi

İçerisinde zâid harf alan veya almayan dört harfli ism-i cem-i cinsi kelimeler üç harflilerde olduğu gibidir.

İsm-i Cem-i Cinsi	شَعِيرَةٌ ← شَعِيرٌ	قَبِيلةٌ ← قَبِيلٌ	
	جِعْثِنَةٌ[896] ← جِعْثِنٌ	خِمْخِمَةٌ ← خِمْخِمٌ	قِلْقِلَةٌ ← قِلْقِلٌ

3. Müzekkerlik ve Müenneslik Bakımından İsm-i Cemil-Cinsi

Bu konu, Mezîd ve Mezîd Olmayan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda işlenir.[897]

Varlıkların cemilerini bildiren, sadece ha (ة) harfiyle müfredinden ayrılan bu isimler hep aynı tarzda cemi olur. Bu kelimeler cemi olma türleri bakımından değil, taşıdıkları mana itibarıyla müennestir. Müberred, iki ayetle istişhâd eder ve نَخْلٌ kelimesini şahit getirir.

تَنزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنقَعِرٍ[898]

---

895 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 224.

896 جِعْثِنَةٌ: Yaprak dökmeyen ağacın kökü; خِمْخِمَةٌ: Tanesi deve yemi olan bir bitki; قِلْقِلَةٌ: Taneleri, siyah olan bir bitki. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 208.

897 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 346-347.

فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ[899]

İnsanlar yerine kullanılması nedeniyle ism-i cem-i cinsi olan نَخْلٌ kelimesi birinci ayette müennes sıfat almamış; ikinci ayette ise insan topluluğunu (جَمَاعَةٌ) yani müennes bir kelimeyi belirtmesinden dolayı müennes sıfatla birlikte gelmiştir. Müellif diğer bir ayetle istişhâd ederek القَوْمُ kelimesini şahit getirir.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ[900]

القَوْمُ kelimesi müzekker isim olmasına rağmen ayette جَمَاعَةُ قَوْمِ نُوحٍ takdirinde müennes gelir. Bu tür cemilerin izleyeceği yol her zaman aynıdır.

Örnek: حَصَاةٌ ← حَصًى، قَنَاةٌ ← قَنًى، شَعِيرَةٌ ← شَعِيرٌ

3.13. Cem-i Cem

Bu konu, Mezîd ve Mezîd Olmayan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda işlenir.[901]

أَفْعَالٌ vezninde cemi manası taşıyan أَنْعَامٌ ve أَعْرَابٌ kelimeleri müfred gibi أَنَاعِيمُ ve أَعَارِيبُ şeklinde tekrar cemi yapılır. فُعولٌ cem-i kesret vezni olmasına karşın بُيُوتٌ kelimesi müfred isim gibi بُيُوتَاتٌ şeklinde tekrar cemi olur.

Cemi İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda bazı cem-i cem isimler verilir.[902] Örnek:

مَصِيرٌ ← مُصْرَانٌ ← مَصَارِينُ	بَيْتٌ ← أَبْيَاتٌ ← أَبَابِيتُ	ظُفْرٌ ← أَظْفَارٌ ← أَظَافِيرُ

898 *"O rüzgâr, insanları, sökülmüş hurma kütükleri gibi yere seriyordu."* Kamer, 54/ 20.

899 *"Bundan sonra o kavmi orada, içi boş hurma kütükleri gibi yerlere serilmiş görürsün."* Hâkka, 69/7.

900 *".... onlardan önce Nûh kavmi de yalanlamışlardı.",* Hac, 22/42.

901 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 329.

902 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 279.

3.14. Müfred ve Cemisi Aynı Vezinde Gelen İsimler[903]

الفُلْكُ kelimesi, müfred veya cemi olarak, gemi ve gemiler manasında kullanılabilir. Bu kullanım شُكَاعَى [904] ve بُهْمَى kelimeleri gibi değildir. Zira bunlar müfred ve cemi olarak شُكَاعَى وَاحِدَةٌ ve بُهْمَى وَاحِدَةٌ ;شُكَاعَى كَثِيْرٌ ve بُهْمَى كَثِيْرٌ şeklinde gelir. Ancak صَلْعَةٌ ← صُلْعَةٌ، قُلْفَةٌ ← قَلْفَةٌ örneklerinde de görüldüğü gibi فَعلٌ ve فُعْلٌ vezinleri arasında yakın temas vardır. Bu nedenle فُعْلٌ vezninde bir isim فَعلٌ (فَعَلٌ ve فَعْلٌ) vezninde olduğu gibi cemi olur.

Müellifin bir isim vezni olarak belirttiği فُعْلٌ ve فَعْلٌ için daha önce yapılan açıklamalar eşliğinde şunları söyleyebiliriz.

1. فُعْلٌ vezninin cem-i kılleti أَفْعَالٌ, فَعْلٌ vezninin ise أَفْعُلٌ'dur.

2. Orta harfi sâkin veya harekeli üç harfli isimlerin cemisi فُعْلٌ veznidir. İsteğe bağlı olarak cemi isimlerin sâkin orta harfleri harekelenebilir.

أَسَدٌ kelimesini آسَادٌ olarak cemi yapanlar, فُلْكٌ ve قُفْلٌ 'un cemisini أَفْلَاكٌ ve أَقْفَالٌ olarak getirir. أَسَدٌ sözcüğünü أُسْدٌ şeklinde cemi yapanlar da فُلْكٌ'u فُلْكٌ olarak cemi eder.

1. Görüş	أَسَدٌ ← آسَادٌ	فُلْكٌ ← أَفْلَاكٌ	قُفْلٌ ← أَقْفَالٌ
2. Görüş	أَسَدٌ ← أُسْدٌ	فُلْكٌ ← فُلْكٌ	قُفْلٌ ← قُفْلٌ

Müfred ve cemisi aynı gelen dört harfi isimler de vardır. فَعِيلٌ ve فِعَال vezinlerinin cem-i kılleti أَفْعِلَةٌ ve فَعِيلٌ vezninin cem-i kesreti فِعَالٌ'dir. Bu etkileşim فِعَالٌ vezninin cemisinin de فِعَالٌ olabileceğini ortaya koyar. Bu durumda دِلاصٌ ve هِجَانٌ kelimelerinin cemisi دِلاصٌ [905] ve هِجَانٌ olarak da gelir. Ancak دِلاصٌ kelimesi شُكَاعَى

---

903 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 205.

904 شُكَاعَى:Develerin yediği dikenli bir bitki türü; بُهْمَى:Koyunların yediği bir bitki türü.

905 el-Ferâhidi, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdî

وَاحِدَةٌ ve جَمْعٌ شُكَاعَى'dan daha farklıdır. Nitekim müsennâları دِلاصَان ve هِجَانَان şeklindedir.

Cem-i kıllet	فَعِيلٌ ← أَفعِلَةٌ	رَغِيفٌ ← أَرْغِفَةٌ	جَرِيبٌ ← أَجْرِبَةٌ	
	فِعَالٌ ← أَفْعِلَةٌ	مِدَادٌ← أمِدَّةٌ	زِمَامٌ ← أَزِمَّةٌ	عِقَالٌ ← أَعْقِلَةٌ
Cem-i kesret	فَعِيلٌ ← فِعَالٌ	كَرِيمٌ ← كِرَامٌ	ظَرِيفٌ ← ظِرَافٌ	
Cem-i kesret	فِعَالٌ ← فِعَالٌ	دِلَاصٌ← دِلَاصٌ	هِجَانٌ ← هِجَانٌ	

Müellif iki beyitle istişhâd ederek فِعَالٌ veznindeki شِمَالٌ kelimesinin müfred-cemi aynı kullanılmasını şahit gösterir.

أَلَمْ تَعْلَمَا أَنَّ الْمَلَامَةَ نَفْعُهَا قَلِيلٌ وَمَا لَوْمِي أَخِي مِنْ شِمَالِيَا[906]

أَبَى الشَّتْمَ أَنِّي قَدْ أَصَابُوا كَرِيمَتِي وَأَنْ لَيْسَ إِهْدَاءُ الْخَنَى مِنْ شِمَالِيَا[907]

Bu beyitte geçen شِمَالِيَا (شِمَال) kelimesi شِمَائِلِي şeklinde cemi anlamdadır.

Mezîd ve Mezîd Olmayan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda فُعُولٌ ve أَفْعَالٌ vezinleri ele alınır.[908]

فُعُولٌ ve أَفْعَالٌ cemi vezni olarak kullanılır. Bu vezinlerdeki أَجْمَالٌ ve فُلُوسٌ kelimeleri mârife veya nekra olduklarında çekimlidir. أَفْعَالٌ cem-i kıllet vezni olmasına karşın müfred bir vezin gibi tekrar cemi olur. Bunun yanı sıra müfred anlamda kullanıldığı yerler de vardır. Örnek:

---

el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, y.y.: Dâru Mektebet'l-Hilal, ty, VI, s. 99.

906 Bu beyit Abdu Yagûs'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 206; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, s. 136.

907 Bu beyit Müberred, Ahu'l-Hânsâ'ya isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 207; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, s. 136.

908 Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 329.

Anlamı	Müfred Kullanım	Cemi	Müfred
On parça veya on kişinin taşıyabildiği tencere	بُرْمَةٌ أَعْشَارٌ	أَعْشَارٌ	عُشْرٌ
Çürümüş ip	حَبْلٌ أَرْمَامٌ	أَرْمَامٌ	رِمَّةٌ
Parça parça kesilmiş, eski elbise	أَقْطَاعٌ	أَقْطَاعٌ	قِطْعٌ
Yırtık elbise	ثَوْبٌ أَكْيَاشٌ	أَكْيَاشٌ	كِيشٌ

أَفْعَالٌ veznindeki yukarıdaki örneklerin tamamı bir bütünün parçalarını bildirdiği için müfred anlamda kullanılır.

فُعُولٌ vezni de cem-i kesret olmasına rağmen bu vezinde gelen بُيُوتٌ müfred gibi بُيُوتَاتٌ şeklinde tekrar cemi olur. Müfred anlam taşıyan سُدُوسٌ (*yeşil şal*) gibi kelimeler de bu vezinde gelir.

4. Tasğir

Tasğir Vezinleri Bâbı'nda tasğir konusuna giriş yapılarak yirmi iki bâb boyunca açıklamalar sürdürülür.[909]

Konu tasğirin tanımlandığı bir nakille başlar.

> *"Ebû Osman el-Mâzinî, Esmâî'den Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin tasğiri* فَلْسٌ، دِرْهَمٌ، دِينَارٌ *kelimeleriyle üç vezin üzerine kurduğunu ve tasğir vezinlerinin tamamının* فُلَيْسٌ، دُرَيْهِمٌ، دُنَيْنِيرٌ *şeklinde olduğunu belirtir. İsmin sonuna eklenen zâid harflerin tasğir esnasında dikkate alınmayacağını, tasğir yapıldıktan sonra kelimeye ekleneceğini de söyler."*

4.1. Üç Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Üç Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda ele alınır.[910]

---

909 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 236-293.

910 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 237-239.

İkinci harfi sâkin veya harekeli üç harfli tüm isimlerin tasğiri فُعَيْلٌ vezninde yapılır. Örnek:

فَلْسٌ ← فُلَيسٌ	عُمَرُ ← عُمَيْرٌ	عَمْرٌو ← عُمَيْرٌ	خِدْرٌ ← خُدَيْرٌ	رَطَبٌ ← رُطَيْبٌ	جَمَلٌ ← جُمَيْلٌ

Yukarıdaki örneklerde müfred isimlerde gelen farklı harekelerin kelimeyi kendi yapısına alan tasğir açısından bir önemi yoktur. Üç harfli bir ismin tasğirinde ilk harf damme, ikincisi fetha harekesi alır. Üçüncü harf olarak tasğir yâ'sı eklenir ve ardından son harf gelir. Dört harfli isimlerde ise tasğir yâ'sından sonra gelen ilk harf cem-i mükesserler gibi kesralanır. Cem-i mükesser ve tasğir aynı uslübü takip eder. Farkları ise, tasğir olan isimlerin ilk harfi dammeli, üçüncü harfi sâkin tasğir yâ'sı; cem-i mükesserlerin ilk harfi fethalı, üçüncü harfi ise cemi alâmeti olarak elif olmasıdır. İkisi de isimlerin asıl yapısını değiştirir: جَعْفَرٌ isminin tasğiri جُعَيْفِرٌ , cem-i mükesseri de جَعَافِرُ'dur.

4.2. Üç Harfli Müennes İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Üç Harfli Müennes İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda beş kısımda incelenir.[911]

1. Müennes Alâmeti Olmayan Üç Harfli Müennes İsimlerin Tasğiri

Müennes alâmeti olmayan üç harfli isimler sonlarına müenneslik hâ'sı (ة) alarak tasğir olur. Örnek: دَارٌ ← دُوَيْرَةٌ، نَعْلٌ ← نُعَيْلَةٌ، هِنْدٌ ← هُنَيْدَةُ

Bu harf (ة) ismin aslından sayılmaması nedeniyle, müenneslik alâmeti olduğu isimlere tasğir sonrasında eklenir.

النَّابُ مِنَ الإبِلِ[912] sözünde النَّابُ kelimesinin tasğiri نُيَيْبٌ'dur. Çünkü bu deve sürüsünün bir kısmı bu şekilde isimlendirilmiştir. Bir müennes için مَا أَنْتِ إلا رُجَيْلٌ denildiğinde anlaşılması gereken aslen الرَّجُلُ kelimesinin tasğiri değildir. حَرَبْتُهُ حَرْبًا cümlesinde olduğu gibi الحَرْبُ kelimesi masdar anlamı taşıdığında tasğiri

911 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 240-242.

912 النَّابُ: Yaşını almış, dişleri çıkmış, dişi deve anlamındadır. Burada erkek develere isim olmuştur. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, s. 483,484.

حُرَيْبٌ olur. Ancak müennes bir kişiye isim olarak verildiğinde ise نُيَيْبَةُ ←نَابٌ حُرَيْبَةُ←حَرْبٌ şeklinde tasğir olur. Hem müzekker hem de müennes anlam bildiren الفَرَسُ'nun tasğiri ise müzekker olarak فُرَيْسٌ, müennes olarak فُرَيْسَةٌ olur.

2. Üçüncü Harfli Müennes Tâ'sı Olan İsimlerin Tasğiri

Üçüncü harfi müenneslik hâ'sı olan شَاةٌ kelimesinin tasğiri شُوَيْهَةٌ'dur. Müfredinden hazfedilen hâ (ه) kelimenin tasğirinde olduğu gibi cemisinde de شِيَاهٌ olarak gelir. شَفَةٌ kelimesinin tasğiri hazf olan hâ ile birlikte شُفَيْهَةٌ, cemisi de شِفَاهٌ'dur. Nitekim شَافَهْتُ الرَّجُلَ (*Adamla karşılıklı konuştum*.) denilir.

سَنَةٌ kelimesinin tasğiri de سُنَيَّةٌ ve سُنَيْهَةٌ biçimindedir. Bunun nedeni üçüncü harfinin hem vâv hem de hâ olma ihtimalidir. سَنَوَاتٌ olarak kabul edenler اِكْتَرَيْتُهُ مُسَانَاةً şeklinde kullanır. [913] فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ ayetinde vasıl halinde hâ okunmaz. Bu kelime hakkında vâv'ının düşürüldüğü görüşünü paylaşanlar aslının سَنَوَةٌ ve tasğirinin سُنَيَّةٌ olduğunu düşünür. Ayeti, لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ şeklinde okuyanlar ise hazf olan harfin hâ olduğu görüşünde olmaları nedeniyle اِكْتَرَيْتُهُ مُسَانَهَةً şeklinde kullanır. Bu durumda aslı سَنَهَةٌ olan bu ismin tasğiri sadece سُنَيْهَةٌ olur.

3. Müennes Alâmeti Almayan İki Harfli Müennes İsimlerin Tasğiri

Müenneslik hâ'sı olmayan iki harfi müennes isimlerin tasğirinde mahzûf üçüncü harf geri gelir. Böylece herhangi bir harfi eksik olmayan هِنْدٌ، دَعْدٌ، قِدْرٌ، شَمْسٌ gibi diğer üç harfli isimlerle aynı olur, yine onlar gibi tasğir edilir. يَدٌ kelimesinin tasğiri de hazfedilen üçüncü harfinin geri gelmesiyle يُدَيَّةٌ olur. يَدَيْتُ إِلَيْهِ يَدًا cümlesinde kullanılan fiille أَيَادٍ (الأَيَادِي) şeklindeki cemisi bu isimde mahzûf bir yâ olduğunu gösterir.

913 Bakara, 2/259.

4. Müzekkerler İçin Kullanılan, Müenneslik Alâmeti Olmayan Müennes İsimlerin Tasğiri

Müenneslik alâmeti olmayan müennes bir ad taşıyan müzekker birinin ismi, müzekker için kullanılması nedeniyle müenneslik hâ'sı almadan tasğir edilir. Adı هِنْدٌ، شَمْسٌ، عَيْنٌ olan müzekker kişinin ismi هُنَيْدٌ، شُمَيْسٌ، عُيَيْنٌ şeklinde tasğir olur.

Soru: Müzekker kullanılan عُيَيْنَةُ ve أُذَيْنَةُ özel isimlerin durumu nedir?

Cevap: Bu iki isim de müennes olarak tasğir edildikten sonra müzekker birisine عُيَيْنَةُ ve أُذَيْنَةُ şeklinde de ad olabilir. Bir erkeğe عَيْنٌ veya أُذْنٌ isimlerinin verilmemesi buna delildir.

5. Müennes İçin Kullanılan Müzekker İsimlerin Tasğiri

Bir kadın veya onun dışında bir müennes, üç harfli müzekker bir adla isimlendirildiğinde tasğirine kesinlikle müenneslik hâ'sı eklenir. Bir kadına حَجَرُ، عُمَرُ، عَمْرٌو isimleri verildiğinde sadece عُمَيْرَةُ ve حُجَيْرَةُ şeklinde tasğir edilir.

Müennes bir adla isimlendirilen müzekker birisinin ism-i tasğirine müenneslik hâ'sı eklenmezken müzekker bir adla isimlendirilen müennes birisinin ism-i tasğirine müenneslik hâ'sı kesinlikle eklenir.

4.3. Bir Harfi Mahzûf Üç Harfli İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Hazfedilen Harfin Yerine Bir Harf Getirilerek Tasğir Edilen Üç Harfli İsimler Bâbı'nda ele alır.[914]

Bu tür isimlerin tasğiri zâid harflerin hazfı ve asıllarının geri getirilmesiyle olur. Vasıl elifi zâid olması nedeniyle sonrası harekelendiğinde kelimeden ayrılır. Örnek: ابْنٌ، اسْمٌ، اسْتٌ، اثْنَانِ، اثْنَتَانِ

Müennesi ابْنَةٌ olan ابْنٌ, vâv veya yâ'sının hazfıyla بُنَيٌّ şeklinde tasğir edilir. Kelimenin cemisi olan أَبْنَاءٌ mahzûf harfin delilidir. İki harfle kullanılan isim-

914 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 82; II, s. 269-270.

lerin tasğiri de böyledir. Tesniye nedeniyle elif-nûn alan اثْنَانِ kelimesinin tasğiri ثُنَيَّانِ olur. Örnek: اسْمٌ ← أَسْمَاءٌ ← سُمَيٌّ، اسْتٌ← أَسْتَاهٌ ← سُتَيْهَةٌ، ابْنَةٌ ← بُنَيَّةٌ

Tasğiri سُنَيَّةٌ ve سُنَيْهَةٌ olan سَنَةٌ kelimesini سَنَوَاتٌ şeklinde cemi edenler, mahzûf harfin vâv olması nedeniyle سُنَيَّةٌ şeklinde tasğir yapar. سَانَهْتُ fiilini kullananlar ise mahzûf harfi hâ kabul etmeleri nedeniyle tasğiri سُنَيْهَةٌ biçiminde getirir.

Bu konu, İsimlerin, Fiillerin ve Harflerin Önlerindeki Katı‘ ve Vasıl Elifleri Bâbı’nda ele alınır.[915]

Vasıl elifi ابْنٌ، اسْمٌ، امْرُؤٌ isimlerinin başında gelir. Baş tarafı sâkin olması nedeniyle vasıl elifi alan ابْنٌ noksan bir isimdir.[916] İlk harfi sâkin اسْمٌ gibi asıl yapısından çıkar. İki kelimenin vasıl elifi de tasğir veya başka bir değişiklik neticesinde, bir sonrasının harekelenmesiyle sözcükten ayrılır. Tasğir edilen isim, mahzûf asıl harfin geri gelmesiyle بُنَيٌّ ve سُمَيٌّ şeklinde başlar. امْرُؤٌ’daki mîm harekelendiği zaman vasıl elifi هَذَا مَرْءٌ örneğinde olduğu gibi ayrılır. Nitekim ayet يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ[917] olarak gelir. İsm-i tasğiri de مُرَيْئٌ olur. İçerisinde vasıl elifi bulunmayan أُخْتٌ’un ism-i tasğiri tâ’nın gidip vâv’ın gelmesiyle أُخَيَّةٌ şeklini alır. Gelen vâv أَخَوَاتٌ، إِخْوَةٌ، أَخَوَانٌ sözcüklerinde görülür. بِنْتٌ ve هَنْتٌ mafzûf vâv’ın geri gelmesiyle, بُنَيَّةٌ ve هُنَيَّةٌ olarak tasğir edilir. Çünkü هَنْتٌ cemisi هَنَوَاتٌ şeklindedir. هَنٌ’un tasğiri de هُنَيٌّ şeklindedir. Müellif bir beyitle istişhâd ederek هَنَوَاتٌ kelimesini şahit getirir.

أَرَى ابْنَ نِزَارٍ قَدْ جَفَانِي وَمَلَّنِي عَلَى هَنَوَاتٍ شَأْنُهَا مُتَتَابِعُ[918]

---

915 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 82; II, s.270.

916 Müberred, bu açıklama da harf sözcüğünü kullanır. Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 82.

917 Enfâl, 8/24.

918 الهَنَوَاتُ: Kötü şey, İbn Şeceri, *el-Amâlî*, II, s. 38; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, s.104.

Ancak bu kelimeden hâ'nın (هـ) hazfedildiği görüşünü öne süren Araplar da vardır. Bu grup هُنَيَّةٌ / هُنَيْهَةٌ ← هُنَيَّةٌ، هَنَةٌ ← هَنٌ şeklinde tasğir yapar.[919]

Konunun özeti şöyledir: sülâsî kelimelerde, sadece lîn harflerinden vâv ve yâ, hafi bir harf olan hâ ile iki defa gelmeleri sonucu kelimede ağırlık oluşturan harfler hazfedilebilir.

Bu konu Üç Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda da ele alınır.[920]

Aslı üç harfli olmayan iki harfli bir isim yoktur. Bu isimler tasğir edildiğinde düşen harf yerine gelir. دُمَيٌّ ← دَمٌ örneğinde görüldüğü gibi tasğir en az üç harfle olur. دَمٌ kelimesinden hazf olan yâ خَشِيتُ ve دَمِيتُ fiillerinde görülür. Kelimenin cemisi, mahzûf yâ'nın zâid eliften sonra gelmesi nedeniyle دَمٌ ← دِمَاءٌ şeklinde olur. Zâid elif ayrıldığında ise kelime aslına döner.

Örnek: رِدَاءٌ ← أَرْدِيَةٌ، سَقَّاءٌ ← أَسْقِيَةٌ

Müellif bir beyitle istişhâd ederek الدَّمَيَانِ kelimesini şahit getir ve şairin şiir zarureti olarak kelimenin aslına döndüğünü söyler.

فَلَوْ أَنَّا عَلَى حَجَرٍ ذُبِحْنَا جَرَى الدَّمَيَانِ بِالْخَبَرِ الْيَقِينِ[921]

Şiirde الدَّمَانِ olarak gelmesi gereken müsennâ isim الدَّمَيَانِ şeklini alır.

Aslı غَدْوٌ olan الغَدُ kelimesinin tasğiri غُدَيْوٌ'dur. Ancak öncesindeki sâkin yâ nedeniyle vâv'ın yâ'ya dönüşmesi sonucu idgâmla غُدَيٌّ olur. Örnek:

İdgâmlı	İdgâmsız	Vezni	Kelime
أَيَّامٌ	أَيْوَامٌ	أَفْعَالٌ	يَوْمٌ ←

919 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 270.

920 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 237-239.

921 Şiirin nesebinde ihtilaf vardır. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 231; II, s. 238; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, s. 68.

مَاتَ / يَمُوتُ	فَيْعِلٌ	مَيْوِتٌ	مَيِّتٌ
سَادَ / يَسُودُ	فَيْعِلٌ	سَيْوِدٌ	سَيِّدٌ
(قَامَ / يَقُومُ)	فَيْعُولٌ	قَيْوُومٌ	قَيُّومٌ
(قَامَ / يَقُومُ)	فَيْعَالٌ	قَيْوَامٌ	قَيَّامٌ

Ayrıca الغَدُ kelimesinin غَدْوٌ olarak da kullanılması vâv harfinin hazf olduğuna delilidir. Müberred, iki beyitle istişhâd eder ve غَدْوٌ kelimesini şahit getirir.

لَا تَغْلُوَاهَا وَادْلُوَاهَا دَلْوًا إِنَّ مَعَ الْيَوْمِ أَخَاهُ غَدْوَا[922]

وَمَا النَّاسُ إِلَّا كَالدِّيَارِ وَأَهْلِهَا بِهَا يَوْمَ حَلُّوهَا وَغَدْوًا بَلَاقِعُ[923]

4.4. İki Harfli İsimlerin Tasğiri

Bu konu, İki Harfi Olan İsimler Bâbı'nda ele alınır.[924]

Sözcükler iki harf kaldığı sürece mahzûf harfleri öğrenilemez. Tasğir ve cemi olan isimlerde yâ harfi sürekli yer alır. Bunun nedeni hazfedilen harflerin çoğunun vâv veya yâ olmasıdır. Yâ, vâv'dan daha çok gelmesi nedeniyle, çoğunluğa kıyasla öne çıkar.

Bir kişi "إِنْ" veya fiilleri nasb eden "أَنْ" edatıyla isimlendirildiğinde tasğiri أُنَيٌّ olur. "إِنَّ" edatı tahfif edilerek "إِنْ" şeklinde kullanıldığında tasğiri أُنَيْنٌ olarak gelir. Bu nedenle "إِنْ" edatında hazf olan ikinci bir nûn'un olduğu kesinlik kazanır. Bir kişi "رُبَّ" edatının muhaffefi "رُبَ" ile isimlendirildiğinde tasğiri رُبَيْبٌ olur. Böylece mahzûf harfin ne olduğu anlaşılır. Aynı şekilde aslı şeddeli "بَخَّ" kelimesinin muhaffefi "بَخْ /بَخٌ"un tasğirinde de hazfedilmiş ḫâ (خ) gelir.

---

922 Bu beytin mensubiyeti bilinmemektedir. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 238; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, s. 20.

923 Bu beyit Lebid b. Rebî'a'ya isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 238; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, s. 20.

924 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 233-234.

4.5. Dört Harfli İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Dört Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda ele alınır.[925]

Dört harfli isimlerin tasğiri, harfleri asli veya zâid olsun, harekeleri farklı veya aynı olsun, zâid harfleri mülhak olsun veya olmasın aynı gelir. Örnek:

جَعْفَرٌ ← جُعَيْفِرٌ	دِرْهَمٌ ← دُرَيْهِمٌ	عُلَبِطٌ ← عُلَيْبِطٌ	جُلْجُلٌ ← جُلَيْجِلٌ	زِهْلِقٌ ← زُهَيْلِقٌ[926]
رَغِيفٌ ← رُغَيِّفٌ	عَجُوزٌ ← عُجَيِّزٌ	كِتَابٌ ← كُتَيِّبٌ	قِمَطْرٌ ← قُمَيْطِرٌ	

İsmin tekbîrinde (*müfredinde*) asli veya mülhak harekeli bir vâv bulunduğunda tasğiri tercihe bağlı olarak iki şekilde yapılabilir.

1. Öncesi yâ olması nedeniyle vâv yâ'ya dönüştürülebilir. Bu tercih kıyas açısından daha uygundur.

2. Kelimenin tekbîrinde olduğu gibi harekeli vâv'da i'lâl yapılmaz. Örnek:

و ← ي	قَسْوَرٌ ← قُسَيِّرٌ	جَدْوَلٌ ← جُدَيِّلٌ	أَسْوَدُ ← أُسَيِّدُ	أَحْوَلُ ← أُحَيِّلُ
و ← و	قَسْوَرٌ ← قُسَيْوِرٌ	جَدْوَلٌ ← جُدَيْوِلٌ	أَسْوَدُ ← أُسَيْوِدُ	

Müellif asıl veya zâid olsun vâv'ın yâ'ya dönüşebileceğini belirtir. Vâv, أَسْوَدُ ve أَحْوَلُ sıfatlarında asıl, قَسْوَرٌ ve جَدْوَلٌ sözcüklerinde ise zâiddir. İsm-i tasğir ve cem-i mükesser vezinlerinin aynı olması vâv'da i'lâli önler.

Örnek: جَدَاوِلُ، قَسَاوِرُ

Birinci görüşte olanlar, öncesinde yâ olması nedeniyle, kelime sonunda elif-i maksûre olmadığı müddetçe vâv'ı yâ'ya dönüştürür. Vâv, yâ'ya dönüşsün veya dönüşmesin kelimenin vezni değişmez, yâ gelmesi nedeniyle sadece harf değişikliği olur. Belirtilen iki görüş de doğrudur ancak birinci yol kıyas bakımından daha uygundur.

Kelimenin tekbîrinde harekesiz bir vâv varsa, tasğirindeki vâv kesinlikle yâ'ya dönüşür. Vâv harekeli olduğunda en doğrusu yâ'ya dönüşmesi olsa da

---

925 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 243-248.

926 İri yarı adam anlamındadır. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 243.

vâv'ın izhârı da câizdir. Vâv harekeli olduğunda (daha kuvvetli olduğunda) en doğrusu yâ'ya dönüşmesi olursa, sâkin olduğunda (daha zayıf olduğunda) yâ'ya dönüşmesi zorunlu olur. Örnek: عَجُوزٌ ← عُجَيِّزٌ ، عَمُودٌ← عُمَيِّدٌ

4.5.1. Sonunda Müenneslik Harfi Bulunan Dört Harfli İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Dört Harfli Olup Sonunda Müenneslik Harfi Bulunan İsimler Bâbı'nda sekiz maddeyle ele alınır.[927]

1. Bu tür kelimelerdeki müenneslik elifinin muhafaza edilmesi ve değişikliğe uğramaması için üçüncü harfi fethalı gelir. Bu tür isimler, elifleri yâ'ya dönüşerek müenneslik alâmetleri ortadan kalkacağı için جَعْفَرٌ ← جُعَيْفِرٌ şeklinde değil, müenneslik tâ'sı alan üç harfli isimler gibi tasğir olur.

Örnek: حُبْلَى← حُبَيْلَى، دِفْلَى ← دُفَيْلَى، دُنْيَا ← دُنَيَّا

2. Müenneslik alâmeti olmayan mülhak elif, öncesini kesra yapıp yâ'ya dönüştürerek, tasğir olan ismin yapısını değiştirir. جَعْفَرٌ veznine mülhak bu tür isimler أَرْطَى← أُرَيْطٍ şeklinde tasğir edilir. Aslen müzekker olan bu ismin müennesi أَرْطَاةٌ'dur. Müennes bir isme tekrar müenneslik alâmeti eklenemeyeceği için, müenneslik hâ'sı alan bu ismin sonundaki elif, müenneslik alâmeti olamaz.

Örnek: مِعْزًى ← مُعَيْزٍ

3. İsmin sonuna eklenen müenneslik hâ'sı ve elifi bir isme eklenen ikinci bir isim gibi müzekker isme yapısını değiştirmeden eklenir. Eklendiği isim hangi vezinde gelirse gelsin müennes alâmeti olmayan benzerleri gibi أَسْوَدُ ← أُسَيْوِدُ şeklinde tasğir edilerek müenneslik alameti eklenir. Örnek:

هِلْبَاجَةٌ ← هُلَيْبِيجَةٌ	سَفَرْجَلَةٌ ← سُفَيْرِجَةٌ	نَخلَةٌ ← نُخَيْلَةٌ	حَمدَةُ ← حُمَيْدَةُ
هِلْبَاجٌ ← هُلَيْبِيجٌ	سَفَرْجَلٌ ← سُفَيْرِجٌ	قَسْوَرَةٌ ← قُسَيْوِرَةٌ	

927 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 259-265.

4. Sonuna müenneslik alameti olarak iki elif (elif ve hemze) eklenen isimler müenneslik hâ'sı alanlar gibi değerlendirilir, elif-i maksûreli isimler gibi değerlendirilmez. Kelimenin aslı gerekli değişime uğradıktan sonra müenneslik hâ'sında olduğu gibi isme iki elif eklenir. Örnek:

خُنْفُسٌ ← خُنَيْفِسٌ	خُنْفُسَاءُ ← خُنَيْفِسَاءُ	حَمْرَاءُ ← حُمَيْرَاءُ	مَعْيُورَاءُ ← مُعَيِّيرَاءُ

5. Elif-i maksûre kelimenin dördüncü harfi olduğunda hazfedilmez ancak beşinci veya daha sonra geldiğinde hazfedilir. قَرْقَرَى'nın elif-i maksûresi, beşinci harfi asıl veya zâid diğer kelimeler de olduğu gibi hazfedilerek قَرْقَرَ şeklini alır. Zira قَرْقَرَى'daki zâid illet harfi سَفَرْجَلٌ veya benzer isimlerin asıl harflerinden daha kuvvetli olmadığı gibi harekeli bile değildir. Müennes alameti olan bu harf, müenneslik hâ'sı ve elif-i memdûde gibi isme eklenen ikinci bir isim gibi hazfedilir. Örnek:

سَفَرْجَلٌ ← سُفَيْرِجٌ ← سُفَيْرِيجٌ	حَبَرْكًى← حُبَيْرِكٌ← حُبَيْرِيكٌ	قَرْقَرَى← قُرَيْقِرٌ ← قُرَيْقِيرٌ

6. Sonundaki elif-i maksûreyle birlikte zâid bir harfi daha bulunan isimlerde hangi harfinin hazfedileceği konusu tercihe bağlıdır.

a) حُبَارَى'daki birinci elifin sadece med harfi olması, başka anlam taşımaması, bunun yanı sıra sonundaki elifin müenneslik bildirmesi nedeniyle kıyasi olarak en iyi tasğir حُبَيْرَى'dır. Zira mana bildiren harfin kelimede kalması kıyas bakımından daha üstündür.

b) Kelime sonundan uzakta olan elifin kelime sonunda gelen eliften daha kuvvetli olduğunu öne süren diğer bir görüşe göre tasğir حُبَيِّرٌ şeklinde olmalıdır.

c) Ebû Amr b. el-'Alâ bu ismin tasğirini حُبَيِّرَةٌ şeklinde yapar. Kelime sonunda bulunan elifi hazfeder, müenneslik bildirmesi için de hâ harfini ekler. Bu durumda sâkin müenneslik elifi beşinci harf olması nedeniyle kural gereği hazf olmuş ancak müenneslik alâmeti korunmuş olur.

حُبَارَى'yı حُبَيِّرَةٌ olarak tasğir edenler, لُغَيْزَى'yı da Ebû Amr gibi لُغَيْغِزَةٌ şeklinde tasğir eder. Tüm nahivcilerin ortak görüşü çerçevesinde لُغَيْزَى'daki yâ ye-

rinde kalır. Çünkü dördüncü harf olan yâ hazfedilirse, elifin de hazfedilmesi gerekir. Ayrıca tasğir yâ'sı isimlerde sadece üçüncü harf olarak gelmesi nedeniyle لُغَيْزَى'daki dördüncü harf tasğir yâ'sı değildir. Tasğir yâ'sı gibi isimleri cemi yapan elifler de üçüncü harf olarak gelir. Ancak cemi isimlerin ilk harfi sadece fetha olması nedeniyle dammeli olan حُبَارَى kelimesi cemi bir kelime değildir.

Sîbeveyhi خُرَاسَانُ، بَرُوكَاءُ، بَرَاكَاءُ isimlerini بُرَيْكَاءُ ve خُرَيْسَانُ şeklinde tasğir eder: مُبارَكٌ'da yaptığı gibi خُرَاسَانُ'daki birinci elifle بَرُوكَاءُ'daki vâv'ı hazfeder. Kıyas açısından uygun olmayan bu uygulama doğru değildir. Ayrıca bu kelimelere eklenen iki elif (elif-i memdûde) ve elif-nûn, müenneslik için gelmemesi nedeniyle, kelime dışına atılmayıp tasğire dahil edilmesi gerekir.

Sîbeveyhi, bir kelimede üç elifin bir araya gelmesi nedeniyle oluşan harf fazlalığını önlemek için مُبارَكٌ ismindeki elife karşılık gelen elifin hazfedilmesi gerektiğini belirtir. İsmin sonunda bulunan elif-nûn harflerinin müenneslik hâ'sı gibi isimde kalmalarının zorunlu olması nedeniyle hazfedilememelerini de buna gerekçe gösterir. Ancak bunları isme eklenmiş ikinci bir isim gibi görmemesi nedeniyle de birinci ismin tasğirinden ayırmaz. Bu durumda altı harfli bu ismi tasğir etmesi gerekir ancak edemez. Bu iki harf isim üzerine eklenen yeni bir isim olarak değerlendirildiğinde ise müenneslik hâ'sında olduğu gibi önce ilk kısım tasğir edilir sonra ikinci kısım ona eklenir. Bu durum حَضْرَمَوْتُ ve مَعْدِيْكَرِبُ gibi birleşik isimlerin ikinci kısmı gibidir. Aynı zamanda müenneslik elifi, nisbet yâ'sı ve müenneslik hâ'sı içinde aynı durum söz konusudur. Aksi halde altı harfli bu kelime tasğir edilemez. Bu iki harf isim üzerine eklenen yeni bir isim olarak değerlendirildiğinde ise müenneslik hâ'sında olduğu gibi önce ilk kısım tasğir edilir. Sonra ikinci kısım isme eklenir. Bu durum حَضْرَمَوْتُ ve مَعْدِيْكَرِبُ gibi birleşik isimlerin ikinci kısmı müenneslik elifi, nisbet yâ'sı ve müenneslik hâ'sı gibi değerlendirilir.

7. زَعْفَرَانٌ isminin tasğiri زُعَيْفِرانٌ şeklindedir. Bu ismin elif-nûn harfleri سَفَرْجَلٌ'un lâme'l-fiili gibi olsaydı tasğiri imkânsız olurdu.

Örnek: خُنْفُسَاءُ ← خُنَيْفُسَاءُ، مَدَائِنِيٌّ ← مُدَيْئِنِيٌّ

İsimlerin tasğiri cemilerine mülhak yapılmazsa elif-nûn ve müenneslik için gelen iki elifin (elif-hemze) öncesi müenneslik hâ'sında olduğu gibi fethalı olur.

8. Sîbeveyhi, جِدَارَانِ kelimesini tesniye olarak ele aldığında önce جِدَارٌ kısmını tasğir eder, sonra جُدَيِّرَانِ şeklinde elif-nûn ekler. Bir adam bu şekilde isimlendirildiğinde ise جُدَيْرَانٌ olarak tasğir eder. Ancak bu uygulamasıyla birlikte diğer tüm iddiaları arasında tenakuza düşer. دَجَّاجَتَانِ kelimesi bir müzekkere isim olduğunda müenneslik hâ'sını hazfetmeden دُجَيِّجَتَانٌ şeklinde tasğir eder. دَجَاجَةٌ ismini de دَرَابَجِرْد gibi birleşik bir isim kabul eder. دَجَّاجَتَانٌ ismi bir kişiye verildiğinde دَرَابِجِرْدَيْن şeklinde değerlendirir. [928]

Müberred, yaptığı açıklamalar ve dile getirdiği görüşler çerçevesinde verilen tüm örneklerde aynı kıyasın kullanılması gerektiğini belirtir.

4.6. Beş Harfli İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Beş Harfli İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda ele alınır.[929]

Tüm harfleri asıl olan humâsî isimlerin tasğiri son harflerinin hazfedilmesi sonucu tasğir kalıbına alınarak yapılır. Örnek:

سَفَرْجَلٌ← سُفَيْرِجٌ	جَحْمَرِشٌ ← جُحَيْمِرٌ	شَمَرْدَلٌ ← شُمَيْرِدٌ	جِرْدَحَلٌ← جُرَيْدِحٌ

Bazı Araplar فَرَزْدَقٌ ismini فُرَيْزِقٌ olarak tasğir eder. Bu kıyasi bir tasğir değildir. Ancak bu uygulamanın sebebi dâl harfinin zâid harflerden olan tâ ile aynı mahreci paylaşmasına bağlanır. Bu nedenle dâl kelime sonuna geldiğinde zâid harflere benzetilerek hazfedilir. Bu görüşte olanlar bu ismin cemisini فَرَازِقُ şeklinde getirirler ancak فَرَازِدُ veya فُرَيْزِدُ denilmesi çok daha doğrudur. Çünkü zâid ve onlara benzeyen harfler asıl harf olduklarında kelimenin diğer harflerinden bir farkları kalmaz.

---

928 دَرَابَجِرْد: İranda bir bölge.

929 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 249-250.

فُرَيْزِقٌ şeklinde tasğir yapanlar, zâid harflerden olmasına rağmen kelime sonundan uzak olması nedeniyle mîm'i hazfederek جُحَيْرِشٌ ← جَحْمَرِشٌ biçiminde tasğir yapmaz, شُمَيْرِدٌ ← شَمَرْدَلٌ şeklinde tasğir yapar: kelime sonundan daha da uzak olması gerekçesiyle mîm hazf olmaz, zâid harflerden lâm hazf olur.

Müellif, kelimenin asıl harfleri arasında bir tercih yapmayıp her zaman sonda gelen harfi hazfeder.

4.6.1. Aslı Üç Harfli Olan Beş Harfli Mezîd İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Dört Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda ele alınır.[930] Ortaya konulan kurallar maddeler halinde aşağıda sıralanmıştır.

1. Sülâsî kelimelere, aynı özelliği taşıyan iki harf eklendiğinde, iki harfin durumu da eşit olur. Tercihe göre ikisinden biri hazfedilebilir.

İçerisinde eşit düzeyde iki zâid harf bulunduran حَبَنْطًى'nın tasğiri حُبَيْطٍ veya حُبَيْنِطٌ şeklinde gelebilir. Aslen sülâsî olan bu isim zâid elif-nûn harflerini alarak سَفَرْجَلٌ veznine mülhak olur. Hazfedilen nûn olduğunda حُبَيْطٍ, elif olduğunda حُبَيْنِطٌ şeklinde tasğir edilir. Mahzûf nûn'a ivaz geldiğinde حُبَيْطِيٌّ, elife ivaz geldiğinde حُبَيْنِيطٌ şeklinde tasğir olur. Bu kelimenin cemisi ile tasğiri hareke-sükûn olarak aynıdır. Cemisi حَبَانِطُ, tasğiri حُبَيْنِطٌ'dur. Hazf olan harfe ivaz geldiğinde ise حَبَانِيطُ şeklinde cemi olur.

2. Zâid harflerden birisi mülhak olduğunda, mülhak harf asıl gibi olması nedeniyle bırakılır, diğer harf hazfedilir.

3. İkisi de mülhak olan zâid harflerden birisinin hazfı tercihe bağlıdır.

4. Mülhak olmayan iki zâid harften birisi kelimeye mana verdiğinde, bu mananın anlaşılması için diğer zâid harf hazfedilir.

---

930 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 245-248.

مُغْتَسِلٌ isminin tasğiri مُغَيْسِلٌ olup hazf olan harfe ivaz geldiğinde مُغَيْسِيلٌ şeklini alır. Zâid mîm'in mana bildirmesi nedeniyle tâ harfi hazfedilir. Zira مُغْسِلٌ kelimesiyle bu manaya ulaşılabilir.

5. مُعَاوِيَةُ ismi أُسَيِّدُ vezninde مُعَيَّةُ olarak tasğir olur ancak aslı مُعَيِّيَةُ şeklindedir. Tasğir sonucu yan yana gelen üç yâ'dan biri hazfedilir. أُسَيْوِدُ ← أَسْوَدُ şeklinde tasğir yapanlar مُعَاوِيَةُ'nin elifini hazfederek مُعَيْوِيَةُ şeklinde tasğir eder. Üç yâ'nın yan yana gelmemesi nedeniyle bu harflerden biri hazfedilmez.

Üç yâ'nın ardı sıra geldiği عَطَاءٌ kelimesinin tasğiri aslen عُطَيِّيٌ iken, bu harflerden birinin hazfıyla üç harfli isimler gibi عُطَيٌّ şeklinde tasğir olur. Örnek:

←	أُسَيِّدُ vezni	أُسَيْوِدُ vezni
أَحْوَى	أُحَيٌّ	أُحَيْوٍ

6. جِرِدَحْلٌ veznine mülhak عِثْوَلٌّ'da vâv ve lâm olmak üzere iki zâid harf bulunur. Lâm, asıl harfin tekrarı olarak zâid olması nedeniyle kelimeye dışarıdan eklenen zâid vâv hazfedilir. Belirtilen gerekçelerden dolayı ism-i tasğir عُثَيْلِلٌ, ivazıyla birlikte عُثَيْلِيلٌ olur. Sîbeveyhi'nin tercihi ise tasğirin عُثَيِّلٌ ve عُثَيْوِلٌ şeklinde yapılması, ivazıyla birlikte de عُثَيِّيلٌ ve عُثَيْوِيلٌ olarak getirilmesidir. أُسَيْوِدُ şeklindeki tasğiri esas alanlar vâv'ın mülhak ve kelime sonundan uzak olduğunu belirtir.

7. مِفْتَاحٌ، قِنْدِيلٌ، شِمْلالٌ kelimelerinin tasğiri, düşen harfe ivaz getirilen yâ ile kelimenin tamamlandığı سَفَرْجَلٌ← سُفَيْرِيجٌ örneğinde olduğu gibi, hiçbir harfleri hazfedilmeksizin مُفَيْتِيحٌ، قُنَيْدِيلٌ، شُمَيْلِيلٌ şeklinde yapılır.

Bir isim, aslında olmayan yâ harfini bedel olarak alıyorsa, kendisinde bulunan veya bir harfe bedel olarak gelen yâ'nın hazfedilmemesi çok daha uygundur. Zira kesra bulunan her yere eklenebilen yâ harfi, kesra harekesini gerektiren bu konumda sabit kalır, hazf olmaz.

8- Dört harfli isimlerin cemisiyle tasğiri hareke-sükûn olarak aynıdır. Bu kıyasla üç harften fazla tüm isimlerin tasğiri ve cemisi beraber hareket eder.

4.6.2. Aslı Dört Harfli Olan Beş Harfli Mezîd İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Dört Harfli Müzekker İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda ele alınır.[931]

Mülhak olması veya zâid harf alması nedeniyle beş harfe ulaşan rubâî isimlerin tasğirinde dördüncü harf olarak zâid gelen vâv, yâ ve elif dışındaki harfler hazfedilir. Dördüncü harfi zâid isimler دُنَيْنِيرٌ, diğerleri دُرَيْهِمٌ vezninde tasğir olur. Örnek:

جَحَنْفَلٌ ← جُحَيْفِلٌ	سُرادِقٌ ← سُرَيْدِقٌ	دِرْهَمٌ ← دُرَيْهِمٌ

4.7. Altı Harfli Mezîd İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Beş Harfli İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda ele alınır.[932]

Humâsî mezîd sudâsi bir isim, mezîd harflerinden sonra asıl beşinci harfinin hazfıyla tasğir kalıbına alınır ve tasğir edilir. Hazf yapılan isimlerin hepsi ivazlı olarak da gelebilir. Örnek:

قَبَعْثَرَى ← قُبَيْعِثٌ/ قُبَيْعِيثٌ	عَنْدَلِيبٌ ← عُنَيْدِلٌ/ (عُنَيْدِيلٌ)	عَضْرَفُوطٌ ← عُضَيْرِفٌ/عُضَيْرِيفٌ

4.8. Fiil Yapıları Üzerine Gelen Mebni İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Fiil Yapıları Üzerine Mebni İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda ele alınır.[933] Müellif eserde farklı vezinlerdeki ism-i fâil ve ism-i mefûllerin tasğirlerini art arda sıralar.

1. مَضْرُوبٌ kelimesinin dördüncü harfi vâv olması nedeniyle zorunda kalınmadığı müddetçe hazf yapılmadan مُضَيْرِيبٌ şeklinde tasğir olur.

2. Mîm'den başka zâid harfi olmayan مُدَحْرِجٌ ve مُدَحْرَجٌ'in tasğiri دُحَيْرِجٌ olur.

---

931 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 244-245.
932 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 249-250.
933 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 251-254.

3. مُنْطَلِقٌ kelimesinin mana için gelen zâid harflerinden mîm kalır, nûn hazfedilir. Tasğir مُطَيلِقٌ şeklinde olur. İsm-i mefûl, ism-i zaman, ism-i mekân, mimli masdar ve sülâsî mücerred dışındaki ism-i fâiller bu manayı elde etmek için mîm alır. Örnek: سِرْتُ مَسِيرًا، أَدْخَلْتُهُ مُدْخَلًا كَرِيمًا، هَذَا مَضْرِبُ زَيْدٍ، هذا مَدْخَلُ زَيْدٍ

4. مُفْتَعِلٌ veznindeki مُقْتَدِرٌ zâid tâ'ın hazfıyla مُقَيْدِرٌ olarak tasğir olur. مُنْفَعِلٌ vezninde ise zâid nûn hazfedilir. Mevcut halleriyle tasğir veznine alınamayan isimlerin zâid harfleri hazf olur. Ancak mahzûf harflerin ivazı tasğir vezninde gelebilir. Örnek: مُنْطَلِقٌ ← مُطَيْلِيقٌ، مُقْتَدِرٌ ← مُقَيْدِيرٌ

5. مُقَاتِلٌ kelimesi elifin hazfıyla مُقَيْتِلٌ, ivazlı مُقَيْتِيلٌ şeklinde tasğir olur.

6. مُسْتَضْرِبٌ ise tâ ve sîn'in hazfıyla مُضَيْرِبٌ, ivazlı مُضَيْرِيبٌ olarak tasğir olur.

7. مُفْعَوْعِلٌ veznindeki مُغْدَوْدِنٌ vâv ve iki dal harfinden birinin hazfıyla مُغَيْدِنٌ, ivazlı olarak da مُغَيْدِينٌ şeklinde tasğir olur. Mana için getirilen mîm harfleri, tasğir nedeniyle öncelikli olarak hazfedilmez.

8. مُحْمَرٌّ kelimesi, iki râ harfinden birinin hazfıyla مُحَيْمِرٌ şeklinde tasğir olur, cemisi de مَحَامِرُ olarak gelir.

9. مُحْمَارٌّ kelimesi iki râ harfinden birinin hazfıyla مُحَيْمِيرٌ şeklinde tasğir olur. Dördüncü harf olması nedeniyle elif hazfedilmez. Aksi halde tasğir ve cemi için ayrıca iki râ harfinden birinin de hazfı gerekir. Bu ismin cemisi مَحَامِيرُ'dur.

10. مُقْشَعِرٌّ kelimesinin tasğiri قُشَيْعِرٌ, ivazlı hali قُشَيْعِيرٌ'dur. Bu ismin dört harfli kalması için iki râ'dan birisi ve مُدَحْرِجٌ vezninde olduğu gibi mîm hazfedilir.

11. مُطْمَئِنٌّ kelimesinin tasğiri طُمَيْئِنٌ, ivazıyla birlikte de طُمَيْئِينٌ olur.

12. مُحْرَنْجِمٌ kelimesi, başka zâid harfi olmaması nedeniyle, nûn ve mîm'in her ikisinin de hazfıyla حُرَيْجِمٌ şeklinde tasğir edilir, ivazıyla birlikte

حُرَيْجِيمٌ olur. Sîbeveyhi ise kıyasa aykırı olarak مُقَيْعِسٌ/ مُقَيْعِيسٌ ← مُقْعَنْسِسٌ şeklinde tasğir yapar. Ancak mülhak harfin asıl gibi olması nedeniyle, mülhak mîm yerine mülhak olmayan sîn harfinin hazfıyla tasğirin قُعَيْسِسٌ/ قُعَيْسِيسٌ ← مُقْعَنْسِسٌ şeklinde مُحْرَنْجِمٌ örneğinde gelmesi gerekir.

4.9. Zâid Harf Alan İsimlerin Tasğiri

Bu konu üç farklı bâbda farklı başlıklarla incelenir.

1. Birisi Mülhak İki Zâid Harf Alan İsimlerin Tasğiri

Biri Mülhak Diğeri Mülhak Olmayan İki Zâid Harf Alan İsimler Bâbı'nda konuyla ilgili örnekler maddeler halinde aşağıya sıralanmıştır.[934]

a) ثَمَانِيَةٌ ve عَلَانِيَةٌ kelimelerinin kıyasi olarak en uygun tasğiri ثُمَيْنِيَةٌ ve عُلَيْنِيَةٌ şeklindedir. عُذَافِرَةٌ'daki râ'nın karşılığı olarak kelime bulunan yâ mülhak ve harekeli, elif ise med harfidir. Bu kelimeler sadece عُذَيْفِرَةٌ tarzında tasğir olur. Ancak bazıları mülhak olmasa bile kelime sonundan uzaklığı nedeniyle elif yerine zâid yâ'nın hazfına ve tasğirin ثُمَيِّنَةٌ ve عُلَيِّنَةٌ şeklinde yapılmasına cevaz verir. Ne var ki bu gerçekten kötü bir kullanımdır. Bu kelimenin içinde bulunduğu durum قَلَنْسُوَةٌ örneğine benzer. قَمَحْدُوَةٌ veznindeki قَلَنْسُوَةٌ'daki nûn'un karşılığı asli bir harf, vâv'ın ise zâid vâv'dır. قُلَيْنِسَةٌ ← قَلَنْسُوَةٌ biçimindeki tasğir قُلَيْسِيَةٌ ← قَلَنْسُوَةٌ'dan kıyasça daha üstündür.

b) İki zâid harfinden birisinin hazfıyla diğeri kelimede sabit kalan isimlerde, bu durumu sağlayan harften başkası hazfedilmez. عَيْضَمُوزٌ ve عَيْطَمُوسٌ kelimelerinin tasğiri عُضَيْمِيزٌ ve عُطَيْمِيسٌ şeklinde olur. Hazfedilen harf vâv olduğunda ismin bir tasğir veznine girmesi için yâ'nın hazfı da şarttır. Diğer taraftan sadece yâ hazfedildiğinde, dördüncü harf olacağı için vâv'ın hazfı gerekmez. سُرْحُوبٌ ve قِنْدِيلٌ kelimeleri de böyle tasğir olur. Tasğir daha az hazfla gerçekleşse

934 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 255-265.

başka bir yol aramak uygun olmaz. Bu isimlerin cem-i teksîri sadece عَطَامِيسُ، عَضَامِيزُ، سَرَاحِيبُ olarak gelir.

2. Sonunda Müenneslik Harfi Bulunan veya Zâid Harf Alan İsimlerin Tasğiri

a) Tasğir Olan Gayri Munsarif İsimlerin Munsarif Olması Bâbı'nda konu ele alınır.[935]

Müenneslik alâmeti olarak hâ (ة) veya elif-i memdûde (اء) alan isimlerin tasğiri, bu eklerin bulunmadığı isimlerde olduğu gibidir. Bu alâmetler, kelimeye zâid eklenen elif-nûn (ان) gibi, gerekli harflerin hazfından sonra tekrar gelir. Tasğir جَعْفَرٌ ve خَنْفَسٌ sözcüklerinde olduğu gibi yapılarak kelime sonuna elif-i memdûde eklenir. Örnek: خُنَيْفِسَاءُ ← خُنْفَسَاءُ

سَفَرْجَلَةٌ kelimesinin tasğiri, müenneslik hâ'sının öncesindeki harf hazfedilerek جَعْفَرٌ vezninde yapılır. Tasğir olan isme, birleşik isimlerdeki ikinci isim gibi, müenneslik hâ'sı tekrar eklenir.

زَعْفَرَانٌ kelimesinin tasğiri de elif-nûn'un (ان) kendisinden ayrılması ve tasğir sonrasında tekrar geri gelmesiyle زُعَيْفِرَانٌ tarzındadır. Tasğir edilecek kelimeden elif-nûn ayrılmadığı takdirde tasğir yapmak imkânsız olur. Çünkü beş harfli isimler sadece dördüncü harfinin lîn harfi olması şartıyla tasğir olabilir.

b) Mülhak İsimlerin Zâid Elif-Nûn Harfleri Bâbı'nda da bu konu işlenir.[936]

غَضْبَانُ، سُكْرَانُ ve benzeri isimler غُضَيْبَانُ ve سُكَيْرَانُ şeklinde tasğir edilir. عُرْيَانُ ve عُثْمَانُ kelimelerinin tasğiri عُثَيْمَانُ ve عُرَيَّانُ'dır. Bu isimlerin asıl kısmı tasğir edildikten sonra zâid elif-nûn eklenir.

935 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 18-19.

936 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 266-267.

Mülhak elif-nûn ise isimle bir bütün halinde tasğir olur. Bu tür isimlerin tasğir ve cemileri aynı vezindedir. Örnek:

فَعْلَانٌ ← فُعَيْلِينٌ ← فَعَالِينُ	سِرْحَانٌ ← سُرَيْحِينٌ ← سَرَاحِينُ	سُلْطَانٌ ← سُلَيْطِينٌ ← سَلَاطِينُ
	ضِبْعَانٌ ← ضُبَيْعِينٌ ← ضَبَاعِينُ	قُرْبَانٌ ← (قُرَيْبِينٌ) ← (قَرَابِينُ)

عُثْمَانُ isminin cemisi عَثَامِينُ şeklinde getirilirse ancak tasğiri عُثَيْمِينَ olur. Müennesleri فَعْلَى olan فَعْلَانُ veznindeki عَطْشَانُ، سَكْرَانُ، غَضْبَانُ، ظَمْآنُ gibi isimler mülhak olmadıkları için cemileri فَعَالِينُ vezninde gelmez.

Bu konunun özeti: mülhak olan isimlerin tamamı bir bütün şeklinde, mülhak olmayanlar ise müennesi فَعْلَى olan فَعْلَانُ veznindekiler gibi tasğir olur.

İsimler, mülhak oldukları isimler gibi cemi ve tasğir olur. Sonuna zâid harf almasına rağmen mülhak olmayan isimlerin tasğirine bu harfler katılmaz, tasğirden sonra eklenir.

3. Müenneslik İçin Elif-i Memdûde Almayan İsimler

Bu konu عِلْبَاءٌ، حِرْبَاءٌ، زِيزَاءٌ ve Benzerleri Gibi Sonunda Müenneslik Bildirmeyen İki Elif Bulunan İsimler Bâbı'nda ele alınır.[937]

Bu tür isimlerin tasğiri sadece عُلَيْبِيٌّ ve حُرَيْبِيٌّ şeklinde سِرْدَاحٌ kelimesine mülhaktır. Çünkü sonlarındaki iki elif (elif ve hemze) müenneslik anlamı taşımaz.

Örnek: سِرْدَاحٌ ← سُرَيْدِيحٌ، شِمْلَالٌ ← شُمَيْلِيلٌ

قُوبَاءٌ sözcüğünü de böyle kabul edenler, onu طُومَارٌ kelimesine mülhak eder. قُوبَاءٌ ve طُومَارٌ isimlerinin tasğiri sadece قُوَيْبِيٌّ ve طُوَيْمِيرٌ tarzında olur. Bu nedenle قُوبَاءٌ isminin müzekker olduğu ortadadır. Bu ismi هِيَ القُوبَاءُ şeklinde kullananlar, onu عُشَرَاءُ ile رُحَضَاءُ kelimeleri gibi müennes yapar. Kelimesi müennes olduğunda tasğiri sadece قُوَيْبَاءُ'dır. Mârife veya nekra, her durumda gayr-i munsarif olur.

---

937 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 268.

غَوْغَاءٌ sözcüğünü müzekker olarak munsarif kullananlar, bu ismi القَضْقَاضُ ve الخَضْخَاضُ kelimelerine benzetir.[938] Bu ismin aslı غَوْغَاوٌ olup, vâv eliften sonra gelmesi nedeniyle hemzeye dönüşmüştür. Bu itibarla munsarif kullanılan kelimenin tasğiri غُوَيْغِي olarak yapılır. Ancak bu sözcüğü müennes kabul edenler onu عَوْرَاءُ gibi değerlendirerek gayr-i munsarif sayar ve غُوَيْغَاءُ şeklinde tasğir eder.

4.10. İllet Harfi Alan İsimlerin Tasğiri

Bu konu ayrı bâblarda iki başlık altında incelenir.

1. Ayne'l-Fiili Vâv Olan İlletli İsimlerin Tasğiri

a) Bu konu بَابٌ ve دَارٌ Gibi Ayne'l-Fiili İlletli İsimler Bâbı'nda ele alınır.[939]

Fiillerinde illet harflerinde i'lâl olmayan القَوَدُ، الصَيَدُ، الحَوَنَةُ، الحَوَكَةُ gibi bazı isimler dışında, bir öncesi fetha yâ veya vâv elife dönüşür. Örnek: غَارٌ ، بَابٌ، دَارٌ

Ayne'l-fiilleri i'lâl olan bu tür isimlerin tasğirinde, iki sâkin harfin (elif ve tasğir yâ'sı) bir araya gelmesini önlemek için harekelenen illet harfin aslı ortaya çıkar. Örnek: نَارٌ ← نُوَيْرَةٌ، بَابٌ ← بُوَيْبٌ، غَارٌ ← غُوَيْرٌ

غَارَ ← يَغُورُ fiili i'lâl olan harfin vâv olduğunu gösterir. نَابٌ kelimesinin tasğiri aslen نُيَيْبٌ olarak gelir ancak ikinci harfi kesralı tüm isimlerin tasğirinde olduğu gibi نِيَيْبٌ da olabilir. Çünkü bu kelimenin ayne'l-fiilinin yâ olduğu نَيَّبْتُ fiilinde görülür. Ayne'l-fiilinin yâ olduğu غَيَّرْتُ fiilinde görülen غَارٌ sözcüğünün tasğiri غُيَيْرٌ ve غِيَيْرٌ şeklindedir. Ayne'l-fiilinin vâv olduğu تَوَّجْتُ fiilinde görülen تَاجٌ kelimesinin tasğiri de تُوَيْجٌ'dur. Üç harfli diğer isimlerin tamamının tasğiri böyledir.

---

938 الخَضْخَاضُ: Develere tedavi için sürülen katran; القَضْقَاضُ: Şam bölgesine ait bir çeşit ot, aslan.

939 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 280-282.

Örnek: عَيْنٌ ← عُيَيْنَةٌ ← عِيَيْنَةٌ، شَيْئٌ ← شُيْئٌ ← شِيئٌ

Harfin aslının bilinmediği durumlarda, aynı vezindeki diğer isim ve fiillere bakılır. Herhangi bir müştakı olmayan isimlerin okunuşunda imâle olup olmadığına dikkat edilir. Ortadaki elif, yâ'ya yaklaştırılarak telaffuz edildiğinde ayne'l-fiilin yâ, imâle olmadığında ise vâv olduğuna hükmedilir. Ancak öncesi meksûr veya madmûm yâ veya vâv harflerinin hiçbiri kendi aslına delil olmaz. Çünkü kesra sâkin vâvı yâ'ya, damme ise sâkin yâ'yı vâv'a dönüştürür. İllet harfindeki değişimler belirtilen gerekçelerle olur, gerekçe kalktığında değişim de ortadan kalkar. Örnek:

Cemi	İsm-i Tasğir	İsim	Masdar	Fiil
مَوَاقِيتُ	مُوَيْقِيتٌ	مِيقَاتٌ	الوَقْتُ	وَقَتٌ ←
مَوَاعِيدُ	مُوَيْعِيدٌ	مِيعَادٌ	الوَعْدُ	وَعَدْتُ
مَوَازِينُ	مُوَيْزِينٌ	مِيزَانٌ	الوَزْنُ	وَزَنْتُ
مَيَاقِينُ	مُيَيْقِنٌ	مُوقِنٌ	(الإيْقانُ)	أَيْقَنْتُ
مَيَاسِيرُ	مُيَيْسِرٌ	مُوسِرٌ	(الأَيْسرُ)	أَيْسَرْتُ

Tasğiri رُوَيْحَةٌ olan أَرْوَاحٌ ← رِيحٌ kelimesi de benzer şekildedir. Ayne'l-fiilinin vâv olduğu cemisinde ve رَوَّحْتُ fiilinde görülür. Bir öncesinin kesra olması nedeniyle sâkin vâv yâ'ya dönüşür. ثِيَابٌ ve حِيَاضٌ kelimeleri de böyledir. Bu kelimeler cem-i kıllet vezinleri üzerinden أُثَيَّابٌ ve أُحَيَّاضٌ şeklinde tasğir olur; öncesindeki tasğir yâ'sı nedeniyle vâv yâ'ya dönüşür. Örnek:

ثُوَيْبٌ← أَثْوَابٌ	حُوَيْضٌ← أَحْوَاضٌ	سُوَيْطٌ ← أَسْوَاطٌ

Ayne'l-fiilinin vâv olduğu دِيمَةٌ sözcüğünün tasğiri دُوَيْمَةٌ olur. İ'lâl olan harfler bu şekilde değerlendirilir. دَامَ ← يَدُومُ fiilinde görülen

b) Ayne'l-Fiil Olan Vâv'ın Üçüncü Harf Olarak Gelmesi Bâbı'nda da bu konu ele alınır.[940]

Ayne'l-fiilinin vâv olduğu açıkça görülen isimlerin tasğiri iki şekildedir.

ba) Öncesinde gelen tasğir yâ'sı nedeniyle vâv yâ'ya i'lâl olur. Asıl olan da budur. Örnek:

أَسْوَدُ ← أُسَيِّدُ	أَحْوَلُ← أُحَيِّلُ	مِقْوَدٌ ← مُقَيِّدٌ

Mülhak olan قَسْوَرٌ (*aslan*) ve جَدْوَلٌ isimleri قُسَيِّرٌ ve جُدَيِّلٌ şeklinde tasğir olur. Sâkin yâ harekeli vâv'dan önce gelirse vâv yâ'ya i'lâl edilerek idgâm edilir. Örnek:

مَيْوِتٌ ← مَيِّتٌ	سَيْوِدٌ← سَيِّدٌ	هَيْوِنٌ ← هَيِّنٌ
قَيْوَامٌ ← قِيَامٌ	قَيْوُومٌ ← قَيُّومٌ	أَيْوَامٌ ← أَيَّامٌ

bb) Vâv, harekeli olması nedeniyle tasğir olan isimlerde olduğu gibi kalır, değişime uğramaz. Örnek:

أَسْوَدُ ← أُسَيْوِدُ	جَدْوَلٌ← جُدَيْوِلٌ	قَسْوَرٌ ← قُسَيْوِرٌ

Vâv, bu isimlerin cem-i kesretlerinde جَدَاوِلُ ve قَسَاوِرُ örneklerinde olduğu gibi zâhir ve harekelidir. İsimlerin tasğiri cemisine benzetilerek bu şekilde getirilir ancak illet harfleriyle ilgili olarak asıl olan birinci maddede belirtilen usuldür.

Vâv, sâkin veya dönüşmüş bir harf olduğunda tasğirde gözükmez. عَجُوزٌ ve عَمُودٌ kelimelerindeki asıl veya mülhak olmayan sâkin vâv, med harfi olması nedeniyle, bu kelimeler sadece عُجَيِّزٌ ve عُمَيِّدٌ şeklinde tasğir edilir. جَدْوَلٌ ve قَسْوَرٌ isimlerinden fiil getirildiğinde ise mülhak olan vâv asıl harf gibi olması nedeniyle جَدْوَلْتُ ve قَسْوَرْتُ şeklinde gelir. Ancak mülhak olmayan عَجُوزٌ için bu söylenemez. Asıl harfleri i'lâl olan مَقَامٌ ve مَقَالٌ kelimelerinin tasğiri sadece مُقَيِّمٌ ve مُقَيِّلٌ şeklindedir. Bu durumda zahir ve harekeli olan vâv öncesindeki yâ'ya dönüşür.

940 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 283-284.

أَسْوَدُ ismini أُسَيْوِدُ şeklinde tasğir edenler مُعَاوِيَةُ ismini, vâv harfinin ayne'l-fiil olması nedeniyle, مُعَيْوِيَةُ şeklinde tasğir eder. أُسَيِّدُ olarak tercihte bulunanlar ise مُعَاوِيَةُ ismini مُعَيَّةُ olarak tasğir eder. Bu durumda عَطَاءٌ ve benzeri isimlerin tasğirinde olduğu gibi üç tane yâ'nın bir araya gelmesi sonucu birisi hazfedilir.

Sîbeveyhi'ye göre أَفْعَلُ vezninde gelen أَرْوَى özel ismi أُسَيِّدُ gibi tasğir edildiğinde أُرَيَّةُ, أُسَيْوِدُ gibi tasğir edildiğinde أُرَيْوِيَةُ şeklinde gelir.

أَرْوَى kelimesinin فَعْلَى vezninde geldiğini kabul eden Ahfeş, vâv'ın lâme'l-fiil olması nedeniyle, أُرَيَّةُ yerine bu kelimeyi sadece أُرْوِيَّةُ biçiminde tasğir eder.

2. Lâme'l-Fiili Vâv Olan İlletli İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Vâv Harfinin Lâme'l-Fiil Olarak Gelmesi Bâbı'nda ele alınır.[941]

Vâv, bir ismin lâme'l-fiili olduğunda kesinlikle kendi lafzıyla tasğir olmaz. Sadece ayne'l-fiil olarak geldiğinde bu durum tercihe bırakılır. Ancak bu durumda da i'lâl olan vâv tasğirinde de kesinlikle i'lâl olur. Bu kelimelerin tasğiri sadece aşağıda olduğu gibi yapılır. Örnek:

غَزْوٌ ← غُزَيٍّ	تَقْوَى ← تُقَيٍّ	عُرْوَةٌ ← عُرَيَّةٌ	جَرْوٌ ← جُرَيٌّ	عُرَوَاءُ ← عُرَيّاءُ

أُرْوِيَّةُ kelimesinin فُعْلِيَّة vezninde geldiği kabul edildiğinde فَعْلَى vezninde olması nedeniyle أَرْوَى'nın tasğiri sadece أَرْوَى ← أُرَيًّا; أَفْعَل vezninde geldiği varsayıldığında ise üç yâ'nın birleşmesi nedeniyle birinin hazfıyla tasğiri sadece أُرَيٌّ şeklinde olur. أَسْوَدُ sözcüğünü أُسَيْوِدُ olarak tasğir edenler أَرْوَى ismini de أُرَيْوٍ tarzında tasğir eder.

4.11. Cemi İsimlerin Tasğiri

Cemi isimlerin tasğiri beş başlık altında incelenir.

941 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 285.

1. Bu konu, Cemi İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda ele alınır.[942]

Cem-i kıllet veznindeki isimler kendi lafzıyla, cem-i kesret isimler ise cem-i kıllet vezinleriyle tasğir edilir. Ancak cem-i kıllet vezni bulunmayanların tasğiri müfredleri üzerinden yapılır. Cem-i âkil müzekkerler ise vâv-nûn harfleriyle, gayr-i âkil veya cem-i âkil müennesler ise elif-tâ harfleriyle cemi olur.

Müzekker bir kişiye verilen cemi bir isim müfred bir isim gibi tasğir edilir. Elif-nûn'la biten cemi isimler de bu şekilde tasğir edilir. Örnek:

غِرْبَانٌ ← غُرَيْبَانٌ	قُضْبَانٌ← قُضَيْبَانٌ	غِلْمَانٌ ← غُلَيْمَانٌ	رُغْفَانٌ ← رُغَيْفَانٌ
أَحْمِرةٌ ← أُحَيْمِرةٌ	أَكْلُبٌ← أُكَيْلِبٌ	غِلْمةٌ ← أُغَيْلِمةٌ	

Müfred bir isim سِرْحَانٌ ← سُرَيْحِينٌ biçiminde tasğir edildiği gibi aslı cemi olan bir isim غِرْبانٌ ← غُرَيْبِينٌ (*kargalar*) şeklinde yâ-nûn'la birlikte tasğir edilemez. سُرَيْحِينٌ olarak tasğir edilecek özel ismin سَرَاحِينٌ vezninde olması gerekir. Bu durum dışında müfred سِرْحَانٌ sözcüğünde olduğu gibi elif-nûn tasğire dâhil edilmez.

Soru: Cemisi مُصْرانٌ olan مَصِيرٌ sözcüğünün cem-i cemisi مَصَارِينٌ'dir. مُصْرانٌ kelimesi nasıl tasğir edilir?

Cevap: Elif-nûn eklenerek cemi olan bu isim sadece مُصَيْرانٌ ← مُصْرانٌ şeklinde tasğir olur. Çünkü أَفْعَالٌ veznindeki isimler, bu vezindeki diğer isimler gibi tasğir edilerek cemi alâmetlerini korur. Örnek:

İsm-i tasğir	أُبَيَّاتٌ← أَبْيَاتٌ	أُجَيْمَالٌ← أَجْمَالٌ	أُقَيْتَابٌ ← أَقْتَابٌ
Cem-u'l-Cem	بَيْتٌ← أَبْيَاتٌ ← أَبَابِيتُ	مَصِيرٌ ← مُصْرَانٌ ← مَصَارِينُ	ظُفُرٌ ← أَظْفَارٌ ← أَظَافِيرُ

Müellif, "أَفْعَالٌ vezni" sözünden hareke-sükûn uyumunu kasteder.

2. Bu konu, Dört Harfli İsimlerin Cemisi Bâbı'nda da ele alınır ve cem-i kıllet veznindeki isimlerin tasğiri hakkında bilgi verilir.[943]

---

942 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 279.

فُعَالٌ veznindeki isimlerin cem-i kılletleri فَعِيلٌ vezninde olduğu gibidir. Yine غُرَابٌ ve أَذِبَّةٌ ← ذُبَابٌ gibi üçüncüsü lîn harfi olan dört harfli isimlerin tamamı bu şekilde cemi olur. Cem-i kesretleri ise غِرْبَانٌ ve عِقْبَانٌ şeklinde yapılır. Ancak غُلَامٌ sözcüğünün cem-i kılleti أَغْلِمَةٌ ve غِلْمَةٌ olarak gelir. Nitekim ikisinin de kelime yapısı aynı olması nedeniyle أَغْلِمَةٌ kelimesindeki zâid harf atılarak tahfif yapıldığında iki kelime de aynı olur. En doğrusu غِلْمَةٌ sözcüğünün asıl binasında أُغَيْلِمَةٌ olarak tasğir olmasıdır. Aynı şekilde صِبْيَةٌ da bu vezinde tasğir edilir. Ancak bu isimler yazıldıkları gibi صُبَيَّةٌ ve غُلَيْمَةٌ şeklinde tasğir edilirse daha iyi olur.

3. Bu konu, Cemi İsimlerin Özel İsim Olarak Kullanılması Bâbı'nda da ele alınır.[944]

Bir adam, مَساجِدُ olarak isimlendirildiğinde tasğiri مُسَيْجِدٌ olur. Beş harfli bir isim tasğir edilemediğinden zâid elifi hazfedilir. Düşen harf yerine ivaz geldiğinde ise tasğir مُسَيْجِيدٌ halinde gelir. Zâid üçüncü harfi hazfedilen مَفَاتِيحُ de مُفَيْتِيحٌ biçiminde tasğir olur. Ancak yâ hazf sonrasında dördüncü harf olduğu için yerinde kalır.

قَبَائِلُ veya رَسَائِلُ kelimelerinin tasğiri ise Yunus b. Habîb ed-Dabbî dışındaki tüm nahivcilere göre قُبَيْئِلٌ ve رُسَيْئِلٌ olur. O ise kıyasa tamamen aykırı olarak bu sözcükleri قُبَيِّلٌ ve رُسَيِّلٌ şeklinde tasğir eder.

Nahivciler, harekeli harf canlı olması nedeniyle hemzeyi bırakır, sâkin olan elifi hazfeder. Ayrıca konumu gereği mülhak olan zâid hemzenin عُذَافِرٌ kelimesindeki fâ gibi olduğu açıktır. Üçüncü harf olan elif ise daima zâid olur. Bu nedenle mülhak harf yerine öncelikle zâid harfi hazfederler. Yunus b. Habîb ed-Dabbî ise bir kelimede iki zâid harf bulunduğunda sona yakın olanı hazfeder.

---

943 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 211. Bkz. Ebû'l-Feth Osmân b.Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Kahire: Dâru'l-İlmiyye, 2008, II, s. 399.

944 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 286.

Bu görüşlerin tamamı geçersizdir. Nitekim cem-i kıllet vezinleri olmayan cem-i kesret sülâsî isimler sadece müfredleri üzerinden tasğir edilir, ardından cemileri alınır. Örnek:

İsm-i tasğir ← Müfred ← Cem-i teksîr	
رَسَائِلُ← رِسَالَةٌ ← رُسَيِّلَاتٌ	قَبَائِلُ← قَبِيلَةٌ ← قُبَيِّلَاتٌ

4. Bu konu, Harflerinin Yerleri Değiştirilmiş Kelimeler Bâbı'nda işlenir.[945]

Mâzinî'nin belirttiği şekilde tasğiri gerekli görmeyen Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ise فَعْلَاءُ vezninde kabul ettiği أَشْيَاءُ kelimesini قَوْمٌ ve نَفَرٌ gibi manası cemi olan müfred bir sözcük olarak değerlendirir. Bu tür isimlerin kendi lafzı üzerinden tasğir edilmesi gerektiğini belirtir.

Müberred, Ferâhidî'nin konu hakkındaki görüşlerini kabul ederek destekleyici semâ'î deliller getirir. Asmâi'den, bir bedevi ile Halef b. Ahmer arasında geçen bir diyaloğu nakleder.

5. Konu Cemi Vezinlerine Kıyasla Yapılan Tasğir Bâbı'nda da ele alınır.[946]

دَانِقٌ/ دَانَقٌ، طَابِقٌ/ طَابَقٌ، خَاتِمٌ/ خَاتَمٌ kelimeleri دُوَيْنِقٌ، طُوَيْبِقٌ، خُوَيْتِمٌ olarak tasğir olur.

4.12. Topluluk İsimlerinin Tasğiri

Bu konu, Müfredi Müennes veya Müzekker Gelen İsm-i Cemiler Bâbı'nda ele alınır.[947]

Kendi lafızlarından müfredleri olmayan cemi isimlere ism-i cemi denir. Bu isimler cemi anlamı taşıdıkları için içerilerinde müennes bulunmazsa da gayr-i âkil olmaları şartıyla müfred müennes gibidir. غَنَمٌ ve إِبِلٌ bu tür isimlerden

945 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 30; Bkz. 9. Kalbu'l-Mekânî.
946 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 257-258.
947 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 347.

olup غُنَيمَةٌ ve أُبَيلَةٌ şeklinde tasğir edilir. Ancak âkil olan ism-i cemiler kendi lafızları üzerinden tasğir edilir.

Örnek: هِنْدٌ ← هُنَيْدَةُ، دارٌ ← دُوَيْرَةٌ، رَهْطٌ ← رُهَيْطٌ، نَفَرٌ ← نُفَيْرٌ ، قَوْمٌ ← قُوَيْمٌ

4.13. Mekân İsimlerinin Tasğiri

Bu konu, Mekân İsimlerinin Tasğiri ve Tasğiri Yapılmayan Mekân İsimleri Bâbı'nda ele alınır.[948]

Mekân isimleri de diğer özel ve cins isimler gibi tasğir olur. Örnek:

هِنْدٌ ← هُنَيْدَةُ	مَكَانٌ← مُكَيِّنٌ	دَارٌ ← دُوَيْرَةٌ	بَيْتٌ← بُيَيْتٌ/ بِيَيتٌ[949]

Müphem yer isimleri de belirttikleri mesafenin azlığını belirtmek için tasğir edilir. Örnek:

فَوْقَ ← فُوَيْقَ	دُونَ← دُوَيْنَ	خَلْفَ ← خُلَيْفَ

هُوَ عِنْدَ زَيْدٍ (*O Zeyd'in yanındadır*.) cümlesinde عِنْدَ mekân zarfı tasğir edilemez. Onun yerine خَلْفَهُ geldiğinde "Onun Zeyd'in arka cihetinde", دُونَهُ ve فَوْقَهُ geldiğinde ise "altında ve üstünde" az veya çok yakın mesafede olabileceği ifade edilir. Bu mekân zarfları tasğir edildiğinde oransal olarak daha az bir mesafeyi belirtir. Ancak عِنْدِي mekân zarfı kullanıldığında, kişi olabileceği en yakın mesafede olması nedeniyle, tasğir edilmesinin bir anlamı olmaz.

Müennes oldukları belirli olanlar dışında tüm yer isimleri aslen müzekkerdir. Örnek: مَشْرَبَةٌ، مَشْرَقَةٌ، عُلِّيَّةٌ، غُرْفَةٌ[950]

---

948 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 271-274.

949 Bazı Araplar بَيْت ve شَيْخ kelimeleri gibi ecvef-i yâyi olan kelimeleri tasgir ederken birinci harfi kesralı yaparlar. Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 271.

950 المَشْرَقَةُ: Kışın güneşlenmek üzere oturulan yer; المَشْرَبَةُ: Su içilen yumuşak topraklı yer.

Bina isimlerindeki müenneslik de aynı şekildedir. دَارٌ sözcüğü ، نَارٌ، قِدْرٌ شَمْسٌ kelimeleri gibi müennestir ve دُوَيْرَةٌ olarak tasğir olur. Fiil, bu isme zarflarda olduğu gibi değil, diğer isimlerde olduğu gibi ulaşır.

Müellifin bu ifadesiyle lâzım fiil kastedilir. Zira lâzım fiil mefûl-u mutlağı mansûb yaptığı gibi mefûlün bihe harf-i cersiz ulaşamaz. Örnek:

رَأَيْتُ أَثَرًا فِي رِجْلِ زَيْدٍ	وَضَعْتُهُ فِي يَدِ زَيْدٍ	ذَهَبْتُ إِلى زَيْدٍ	قُمْتُ فِي دَارِ زَيْدٍ

Yukarıdaki örnek cümleler yerine قُمْتُ دَارَ زَيْدٍ ve قُمْتُ المَسْجِدَ الجَامِعَ şeklinde cümleler kurulamaz. Çünkü قُمْتُ fiili belirli bir mekânla harf-i cersiz olarak irtibat sağlayamaz. Bu mümkün olsaydı tüm isimlerde istisnasız geçerli olurdu.

Müellif, قُمْتُ lâzım fiilin mekân isimlerine direkt ulaşması halinde lâzım fiil kavramının ortadan kalkacağına işaret eder.

Müteaddi olmayan fiiller zarflara direkt ulaşır. Örnek:

قُمْتُ خَلْفَ زَيْدٍ	سِرْتُ أَمَامَ عَبْدِ اللهِ	قُمْتُ مَكَانًا

Zarflar müennestir. Müennes alâmetleri taşımasalar da tasğirlerine müennes alâmeti eklenir. وَرَاءٌ ve قُدَّامٌ zarflarının tasğiri قُدَيْدِيمَةٌ ve وُرَيِّئَةٌ şeklinde gelir.

Soru: Bu iki zarf da sülâsî olmamalarına rağmen nasıl müenneslik hâ'sı alır?

Cevap: Çünkü zarflar aslen müzekker yapı üzerine kuruludur: müenneslik hâ'sı almazlarsa müennes olmadıkları anlamına gelir. Müellif iki beyitle istişhâd eder ve قُدَيْدِيمَةٌ kelimesini şahit getirir.

قُدَيْدِمَةُ التَّجْرِيبِ وَالْحِلْمِ أَنَّنِي أَرَى غَفَلَاتِ الْعَيْشِ قَبْلَ التَّجَارِبِ[951]

يَوْمٌ قُدَيْدِمُهُ الْجَوْزَاءُ مَسْمُومُ[952]

---

951 Bu beyit Kutâmî'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 273; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, s. 42.

Tasğir edilen mekân zarflarından müenneslik alâmeti olmayanlar müzekker sayılır. قُذَيَّل ← قَذَال kelimesinde olduğu gibi خَلْف، أَمَام zarflarının tasğiri de خُلَيْف، أُمَيْم şeklinde gelmesi nedeniyle müzekkerdir.

عِنْدَ zarfının benzer özelliklerini taşıyanların سِوَى ve سَوَاء mekân zarflarının tasğiri mana yönüyle anlamsız olduğundan kullanılmaz. عِنْدِي رَجُلٌ سِوَاكَ (*Senin dışında/yerine adamım var*.) cümlesi عِنْدِي رَجُلٌ مَكَانَكَ يَحُلُّ مَحَلَّكَ (*Yanımda senin yaptığın işi yapan, senin yerine biri var*.) anlamlarını taşıyan mekân ismi bildirdiğinde tasğir edilmez. Bu kelime mana olarak kıllet-i temekkün bildirir. Ancak سَوَاءٌ kelimesi "ortasında" anlamında kullanılırsa tasğiri سُوَيٌّ olur. Bir araya gelen üç yâ'dan biri düşer. Müellif bir ayet ve beyitle istişhâd ederek سَوَاءٌ kelimesini şahit gösterir.

فَرَآه فِي سَوَاءِ الجَحِيم [953]

يَا وَيْحَ أَصْحَابِ النَّبِيّ وَرَهْطِهِ بَعْدَ الْمُغَيَّبِ فِي سَوَاءِ الْمُلْحَدِ [954]

سَوَاءٌ kelimesini هَذا دِرْهَمٌ سَوَاءٌ أَيْ تَمَامٌ (*Bu para alacağım, vereceğim vs. ile aynı seviyede, yani tamam*.) cümlesinde olduğu gibi aynı düzeyde eşit anlamında kullanıldığında da tüm mütemekkin kelimelerde olduğu gibi tasğir edilir.

Soru: سِوَى ve سَوَاءٌ zarflarının nasıl kıllet-i temekkün olduğu söylenir?

Cevap: سِوَى ve سَوَاءٌ kelimeleri غَيْر manasına gelir. عِنْدِي رَجُلٌ سِوَى زَيْدٍ (*Yanımda Zeyd'in dışında -onun yerine- bir adam var*.) cümlesinde yer alan سِوَى kelimesi غَيْر anlamına gelir ve tasğir edilmez. Zira جَائَنِي غَيْرُكَ cümlesiyle her-

---

952 Bu beyit 'Alkama b. 'Abde nispet edilmektedir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 273; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, s. 262.

953 "*Onu Cehennemin ortasında gördü.*" Saffat, 37/55.

954 Bu beyit Hassan b. Sâbit'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 274; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, s. 312.

hangi bir insan tam manasıyla kastedilmeyip sadece muhtabın gelen kişi olmadığı belirtilir. Bu nedenle bilinmeyen biri tasğir edilmez.

Müellif "kıllet-i temekkün" terimiyle "bir kelimenin anlamında netlik olmadığı ve tam bir anlama karşılık gelmediğini" belirtir.

Ancak عِنْدِي مِثْلُكَ cümlesinde مِثْلٌ kelimesi tam manasıyla tasğir anlamı bildirir. Çünkü "onun gibi bir kişi" tasğir edildiğinde, aslında o tasğir edilmiş olur. Zaten örnek verilen kişinin tasğir edilmesi muhâtaba benzemesi nedeniyledir.

شِبْهٌ، نَحْوٌ، شَبِيهٌ kelimelerinin tahkîri (*tasğir*) de bu şekildedir. Çünkü bir şey diğerine tüm yönleriyle benzemez. "Biri birine benziyor." ifadesiyle bir yönden olan benzeşme kastedilir. Bu benzerlik o kişinin öne çıkan bir özelliğidir. كَانَ خَالِدٌ القَسْرِيٌّ مِثْلَ حَاتَمِ الطَّائِي (*Halit Kasrî, Hâtim et-Tâî gibidir*.) cümlesinde benzer yön olarak bu kişilerin aynı zamanda veya çok eskiden yaşaması ya da cahiliye veya İslam dönemi kastedilmez. Ayrıca ikisinin de içinde bulunduğu toplum tarafından kabul gördüğü şeklinde bir benzerlik de ortaya çıkmaz. Halit Kasrî'nin cömertliği anlatılır ve daha öncesinde yaşayan Hâtim et-Tâi'ye bu yönüyle benzetilir. Şiirden bahsedilip İmruu'lkays'ın şiirdeki üstünlüğü belirtildikten sonra söylenen كَانَ جَرِيرُ كَامْرِئِ القَيْسِ (*Cerîr'de İmruu'l-Kays gibidir*.) cümlesiyle benzerliğin şairlik yönüyle olduğu ifade edilir. هَذَا مُثَيْلُ هَذَا (*Bu, bunun benzeri gibidir*.) ifadesiyle de kendisine benzetilen tasğir edildiği gibi kast edilen kişi de tasğir edilmiş olur. Nitekim söz kastedildiği anlama gelir.

4.14. Zaman Zarflarının Tasğiri

Bu konu, Zaman Zarfın Tasğiri Bâbı'nda ele alınır.[955]

1. Genel manada zaman kavramı fiillerle ilgilidir. Fiil, geçmiş veya şu an itibarıyla geçmemiş olan bir zaman dilimiyle kullanılır. ذَهَبَ denildiğinde bu durumun geçmiş bir zamanla irtibatlı olduğu, سَيَذْهَبُ denildiğinde ise bu durumun daha gelmediği bilinir. هُوَ يَأْكُلُ ise eylemin şu an gerçekleştiği, هُوَ يَأْكُلُ غَدًا (O yarın yiyecek) sözü ise daha sonra gerçekleşeceği anlamındadır.

---

955 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 275-278.

2. Mekân zarflarının durumu zaman zarflarıyla bir değildir. Zaman, günlerin ve gecelerin geçmesi gibidir. Fiiller de yapıları gereği zamanın geçmesi gibi geçer. Mekân ise yerinde duran ve değişmeyen bir sabitedir: araları gözle ayrılır ve biri diğerine göre bilinir. Bu durum Zeyd'le Amr'ı birbirinden ayırmak gibidir.

3.Yerleşik bir zaman bildiren isimler tasğir olur.

Örnek: يَوْمٌ ← يُوَيْمٌ ، عَامٌ← عُوَيْمٌ

عَاوَمَتْ النَّخْلَةُ ve عَامٌ ← أَعْوَامٌ (*Hurma bir yıl ürün verdi, bir yıl vermedi*.) örneğinde görüldüğü gibi عَامٌ zaman zarfındaki elif vâv'dan dönüşmesi nedeniyle isim aslına gidilerek tasğir edilir.

4. Gün isimleri tasğir edilir. Örnek:

الأَحَدُ ← الأُحَيْدُ	الاِثْنَيْنِ ← الثُنَيَّانِ	الثُّلَاثَاءُ ← الثُلَيِّثَاءُ	الأَرْبِعَاءُ ← الأُرَيْبِعَاءُ
الخَمِيسُ← الخُمَيِّسُ	الجُمْعَةُ ← الجُمَيْعَةُ	السَّبْتُ← السُّبَيْتُ	

ابْنٌ← بُنَيٌّ، اسْمٌ ← سُمَيٌّ ism-i tasğirlerinde (اثنان) ismindeki vasıl elifi ثُنَيَّانِ olduğu gibi kelimeden ayrılır. الثُّلَاثَاءُ ve الأَرْبِعَاءُ'nın müenneslik elifi tasğir sonrası eklenir.

6. Ayların tasğiri de günler gibidir. المُحَرَّمُ iki râ harfinden birisi düşürülerek جَعْفَرٌ veznine alınır. مُحَيْرِمٌ şeklindeki ism-i tasğir ivazıyla birlikte مُحَيْرِيمٌ olur. Örnek:

مُحَرَّمٌ ← مُحَيْرِمٌ	صَفَرٌ ← صُفَيْرٌ	رَبِيعٌ ← رُبَيِّعٌ
جَمَادَى ← جُمَيِّد / جُمَيْدَى	رَجَبٌ ← رُجَيْبٌ	شَعْبَانُ ← شُعَيْبَانُ
رَمَضَانُ ← رُمَيْضَانُ	شَوَّالٌ ← شُوَيْوِيلٌ	ذِي القَعْدَةِ ← ذُوَيُّ القَعْدَةِ

شَوَّالٌ ayı حَمَّادٌ isminde olduğu gibi فَعَّالٌ veznindedir. Tasğir ilk kelimede olması nedeniyle ذِي القَعْدَةِ ayı ذُوَيّ القَعْدَةِ şeklinde tasğir edilir. Bu durum غُلامُ زَيْدٍ tamlamasının غُلَيِّمُ زَيْدٍ şeklindeki tasğir edilmesi gibidir. Benzerleri de bu şekilde tasğir olur.

7. Gece ve gündüz vakitleri de tasğir edilir.

سَاعَةٌ ← سُوَيْعَةٌ	غُدْوَةٌ ← غُدَيَّةٌ	بُكْرَةٌ ← بُكَيْرَةٌ
ضَحْوَةٌ ← ضُحَيَّةٌ	ضُحًى ← ضُحَيٌّ	ضَحَاءٌ← ضُحَيٌّ
عَشِيَّةٌ ← عُشَيَّةٌ	لَيْلٌ← لُيَيْلٌ	

Üç yâ harfinin yan yana gelmesi nedeniyle birinin hazfedilmesiyle الضَّحَاءُ ve عَطَاءٌ kelimesinin tasğiri ضُحَيٌّ ve عُطَيٌّ olur. Benzer kelimelerin tasğiri de bu şekildedir. Mütemekkin zaman isimleri kendi benzerleri gibi tasğir olur. آتِيكَ بُعَيْداتٍ بَيْنٍ (*Sana sık aralıklarla gelirim.*) cümlesinde bu durum görülür.

4.15. Birleşik İsimlerin Tasğiri

Bir Anlam Oluşturan İki İsim Bâbı'nda bu konu ele alınır.[956]

Birleşik isimler birbirinden bağımsız iki isminden meydana gelir ve sonuna müenneslik takısı (ة) alan isimler gibi değerlendirilir.

Örnek: بَعْلَبَك، حَضْرَمَوْتُ، مَعْدِيْكَرِبُ

Müenneslik takısı müzekker isimlere eklenen bir takıdır. حَمْدَةُ ve طَلْحَةُ isimlerinde görüldüğü gibi bu harf bir öncesini daima fetha yapar. Birleşik isimler de حَمْدَةُ ← حُمَيْدَةُ kelimesinde olduğu gibi حَضْرَمَوْتُ ← حُضَيْرَمَوْتُ şeklinde tasğir olur. Birleşik ismin sadece birinci kısmı tasğir edilerek sonu fethalanır, ikinci kısmı ise değişikliğe uğramadan i'râb harekesi alır.

956 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 20.

4.16. Müphem İsimlerin Tasğiri

Müphem İsimlerin Tasğiri Bâbı'nda bu konu ele alınır.[957]

Bu isimler mana ve şekil yönüyle diğerlerinden farklıdır. Mana yönüyle başkasına işaret eder; şekil yönüyle birisi lîn harfi olmak üzere iki harften oluşabilir. Örnek: ذَا، تَا

Müphem isimlerin tasğiri de diğer isimlerden farklıdır: ismin ilk kısmı değişmez ancak tasğire işaret etmesi için tasğir yâ'sı isme muhakkak eklenir. Müphem olmayan isimlerin ilk harfine damme getirildiği gibi bu isimlerin sonuna da tasğire işaret etmesi için elif eklenir. Bu çerçevede müphem olmayan isimler فُلَيْسٌ، دُرَيْهِمٌ، دُنَيْنِيرٌ vezninde tasğir olurken müphem olan ذا ve ذَاكَ işaret isimlerinin tasğiri ذَيَّا ve ذَيَّاكَ şeklinde yapılır.

Baş taraflarına uyarı için هَا eklenerek (هَذَا) ve هَاذَاكَ biçiminde kullanılan işaret isimlerinin ism-i tasğiri de هَاذَيَّا ve هَاذَيَّاكَ olur.

Soru: Neden tasğir yâ'sı üçüncü harf olarak değil de ikinci olarak eklenir?

Cevap: Aslında tasğir yâ'sı üçüncü harf olarak isme eklenir. Ancak üç tane yâ harfi bir araya gelmesi nedeniyle birisi hazf olduğundan tasğir yâ'sı ikinci harf olarak gözükür. Tasğir edilen ذَا'daki elifin aslı yâ olup ism-i tasğiri aslen ذَيَيَّا'dır. İsimler aslen iki harf olmayacağı için diğer yâ harfinin (ذَيَيّ) hazf olduğu anlaşılır.

Müennes ذِهِ ve ذِي aslen ذَيَّا olarak tasğir edilmesi gerekirken müzekker-müennes yönünden karışlığı önlemek için kendi lafızlarıyla değil تَيَّا şeklinde tasğir edilir. Müphem isimlerden تَا lafzı ذِهِ gibi, تِي ise ذِي gibi kullanılır. Böylece تَا'nın tasğirinde olabilecek karışıklık önlenir. Müellif, iki beyitle istişhâd ederek هَاتَا kelimesini şahit getirir. İlk beyit هَاتَا yerine هَذِهِ, هَضْبَةٌ وقَلِيبُ yerine رَوْضَةٌ وكَثِيبُ olarak da rivayet edilir.

---

957 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 287-291.

وَخَبَّرْتُمَانِي أَنَّمَا الْمَوْتُ بِالْقُرَى فَكَيْفَ وَهَاتَا هَضْبَةٌ وقَلِيبُ [958]

فَلَيْسَ لِعَيْشِنَا هَذَا مَهَاهٌ وَلَيْسَتْ دَارُنَا هَاتَا بِدَارِ [959]

İşaret isimleri aşağıda olduğu gibi tasğir edilir.

ذَاكَ ← ذَيَّاكَ	ذَلِكَ ← ذَيَّالِكَ	أُولَئِكَ ← أُولَيَّائِكَ
أُولَى← أُولِيَّا	هَؤُلَا ← هَاؤُلِيَّا	هَؤُلَاءِ← هَاؤُلَيَّائِكَ

İşaret isimlerinden maksûr أُولَى ve هَؤُلَا ile memdûd هَؤُلَاء'nin tasğiri أُولَيَّا ve هَاؤُلَيَّا، هاؤُلَيّائِك şeklinde yapılır. هؤُلا müphem olarak elif eklenip tasğir olduğunda aslen maksur olduğu halde memdûda dönüşüp هُؤُلَاءِ'ye benzeyeceğinden kalbu'l-mekani yapılarak tasğiri هُؤُلَيَّاء ← هُؤُلَيَّا şeklini alır. Bir araya gelen üç yâ'dan birinin hazfıyla tasğir هؤلَيَّا halini gelir. Zira غُرَاب veznindeki أُلاءِ kelimesinin tasğiri غُرَاب ← غُرَيِّب gibi olur. أُولَى kelimesi gayr-i müphem olarak أُولَيٌّ biçiminde tasğir yapılırken müphem olarak bir öncesine elif eklendiğinde ise tasğiri أُولَيَّاء olur. الَّذِي ve الَّتِي ism-i mevsûllerinin tasğiri de اللَّذَيَّا ve اللَّتَيَّا'dır. Müellif, bir beyitle istişhâd ederek اللَّتَيَّا'yı şahit getirir.

بَعْدَ اللَّتَيَّا وَاللَّتَيَّا وَالَّتِي إِذَا عَلَتْهَا نَفَسٌ تَرَدَّتِ [960]

Sîbeveyhi, اللَّاتِي ism-i mevsûlünün tasğirini, gayr-i müphem cem-i kesret isimler gibi müfredi الَّتِي üzerinden yapar. Daha sonra اللَّتَيَّات şeklinde cemisini alır. Ahfeş ise الَّتِي'nin kendi lafzı üzere cemisi olmayan اللَّاتِي'yi ism-i cem ol-

---

958 Bu beyit Ka'b el-Ganevî'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 288; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, s.223.

959 Bu beyit İmrân b. Hıtan'na isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 288; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s.146.

960 Bu beyit Accâc'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 289; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, s. 168.

ması nedeniyle نَفَرٌ ve قَوْمٌ gibi kendi lafzı üzerinden اللَّوَيَّا biçiminde tasğir eder. Kıyasa uygun olan budur.

Müphem isimlerin sonunda zâid harf bulunması nedeniyle müsennâ veya cemi olduklarında elif eklenmez. Örnek: اللَّذَانِ ← اللَّذَيَّانِ، الَّذِينَ← اللَّذِيِّينَ

الَّذِينَ ism-i mevsûlünü اللَّذُونَ olarak kullanıldığında tasğiri اللَّذَيُّونَ olur.

Ahfeş de kelimenin müfredine giderek اللَّذَيَّوْنَ/اللَّذَيْنَ şeklinde tasğir eder. Zâid elif, cemi yâ'sıyla bir araya geldiğinde iltikâ-i sâkineyn (اللَّذَيَّيْنَ ← اللَّذَيَّايْنَ) gereği hazf olması nedeniyle bu isim menkus مُصطَفَوْنَ/ مُصطَفَيْنَ kelimesinde olduğu gibi cemi olur. Ancak tesniye ve cemilerdeki zâid harfler mülhak olması nedeniyle bu açıklama ikna edici değildir.

Bir şeyin tamamını bildiren كُلٌّ ve كِلَا gibi isimlerin tasğiri manasız olması nedeniyle yapılmaz. Müşterek ism-i mevsûller ve soru isimleri genel anlam ifade ettikleri için tasğir edilmez. Örnek: كَمْ، كَيْفَ، أَيْنَ، مَتَى، أَيّ، مَا، مَنْ

4.17. Terhîm Tasğiri

Nahivcilerin "terhîm tasğiri" olarak isimlendirdikleri konu Tasğir Bâbı'nda ele alınır.[961]

Kelimede bulunan zâid harflerin hazfıyla yapılan tasğire terhîm tasğiri denir. İçerisinde zâid harf olmayan isimler tüm harfleriyle tasğir olur. Örnek:

حَارِثٌ ← حُرَيْثٌ	مُحَمَّدٌ ← حُمَيْدٌ	سُرحُوبٌ ← سُرَيْحِبٌ	عَجُوزٌ ← عُجَيْزَةٌ

Yapılan hazf sonucu üç harfli kalan müennes özel isimlerden عَجُوزٌ'un da sonuna هِنْدٌ ← هُنَيْدَةٌ ve شَمْسٌ← شُمَيْسَةٌ'de olduğu gibi hâ (ة) eklenerek عُجَيْزَةٌ şeklinde tasğir olur. Ancak خُلْقٌ sıfat olarak خُلَيْقٌ şeklinde tasğir edildiği gibi عَجُوزٌ da sıfat olduğunda عُجَيْزٌ şeklinde tasğir edilir.

---

961 Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 293.

4.18. Gayr-i Munsarif İsimlerin Tasğiri

Bu konu, Tasğir Olan Gayr-i Munsarif İsimlerin Munsarif Olması Bâbı'nda ele alınır.[962]

مَسَاجِدُ olarak isimlendirilen bir adamın ismi جَعْفَرٌ veznindeki bir kelime gibi مُسَيْجِدٌ şeklinde tasğir edilir. Bir kişi de قَنَادِيلُ olarak isimlendirilirse tasğiri قُنَيْدِيلٌ olarak yapılır. Gayr-i munsarif vezinlerinden çıkan bu iki kelime de munsarif olarak tasğir edilir. Ancak bir kişi أَجَادِلُ olarak isimlendirildiğinde hazf sonrası أَفْعَل fiil veznine benzemesinden dolayı munsarif değil, أُجَيْدِلُ şeklinde gayr-i munsarif olarak tasğir edilir.

Soru: أَذْهَبُ ve أَعْلَمُ fiilleri gibi أَفْعَلُ vezninde gelen isimler fiillere benzemesi nedeniyle gayr-i munsariftir. Ancak أُحَيْمِرُ ve أُحَيْمِدُ isimleri fiile benzemez. Neden تُثْفُلٌ veya يَرْبُوعٌ isimleri gibi değerlendirilerek munsarif olmazlar?

Cevap : ما أُحَيْسِنَهُ، ما أُمَيْلِحَ زَيْداً örneklerinde olduğu gibi câmid olan ta'accub fiillerini Araplar tasğir kalıbında da kullanır. أَحْمَرُ kelimesi أَذْهَبُ fiiline benzediği gibi أُحَيْمِرُ şeklindeki tasğiri de ta'accub kalıbında gelen fiillere benzer.

Özetle, gayr-i munsarif isimler, onları bu halde tutan manilerinden uzaklaştıklarında munsarif olur ancak manileri devam eden isimler gayr-i munsarif kalır.

4.19. Sadece Tasğiri Kullanılan İsimler

Te'kid Masdarları Bâbı'nda الكُعَيْت ve الجُمَيْل kelimeleri ele alınır.[963]

Henüz yapmadığı bir şey üzerine yemin edecek kişi lâm ve nûn harflerini fiile bitiştirmeden yemin edemez. Bu durum "bülbül" anlamındaki الكُعَيْتُ ve الجُمَيل isimlerinin durumuyla aynıdır. Tekbîri kullanılmayan الكُعَيْتُ'un cemisi an-

962 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 18-19.
963 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 233.

cak aslına gidilerek yapılır. أَشْقَرُ kelimesinin cemisi شُقْرٌ olduğu gibi aslı أَكْمَتُ olan كُمَيْتٌ'un da cemisi كُمْتٌ şeklinde gelir. Terhîm tasğiri[964] yapılarak kullanılan bu isimlerin tekbirleri فُعَلٌ vezninde olması nedeniyle cemileri كِعْتَانٌ ve جِمْلانٌ olur. Örnek:

الجُعَل ← جِعْلانٌ	الصُّرَد ← صِرْدَانٌ	النُّغَر ← نِغْرَانٌ

Yine فُعْل vezninde gelen ve bir şeye aitlik bildirmek için kullanılan nisbet yâ'sı alan كُرْسِيٌّ ve قُمْرِيٌّ isimleri de bir bölge veya kişiye mensûbiyet bildirmez.

5. İsm-i Mensûb

Eserde ism-i mensûb konusu on üç bâbda ele alır. İsm-i Mensûb Bâbı'nda tanımı yapılır. [965]

İsm-i mensûb, bir kişinin bir kabileye, bir yere veya herhangi bir şeye mensûb olduğunu bildiren ve ismin sonuna şeddeli yâ eklenerek elde edilen isimdir. Şeddeli nisbet yâ'sı mütekellim yâ'sı ile karıştırılmaması için hiçbir zaman tahfif edilmez. Örnek: هَذا رَجُلٌ قَيْسِيٌّ وبَكْرِيٌّ

5.1. İki Harfli İsimlerin İsm-i Mensûbu

Bu konu, İki Harfli İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda iki bölüm halinde ele alınır.[966]

1. Elif-tâ harfleriyle cemi olan iki harfli isimlerin tesniye ve ism-i mensûbu üçüncü harfleri geri getirilerek yapılır. Örnek:

أَبٌ ← أَبَوَانٌ ← أَبَوِيٌّ	أَخٌ ← أَخَوَانٌ ← أَخَوِيٌّ	أُخْتٌ ← أَخَوَاتٌ ← أَخَوِيٌّ
سَنَةٌ ← سَنَهَاتٌ ← سَنَهِيٌّ	سَنَةٌ ← سَنَوَاتٌ ← سَنَوِيٌّ	

964 Sadece kelimenin asıl harfleri tasgir edilerek yapılan tasgire "terhîm tasgiri" denir.

965 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 133-165.

966 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 152-155.

2.Sîbeveyhi'ye göre, elif-tâ ile cemi olduğunda veya tesniyesi alındığında üçüncü harfi geri gelmeyen iki harfli isimlerin ism-i mensubu, üçüncü harfleri eklenerek veya eklenmeden yapılabilir. Ayrıca o, iki harf olarak kullanılan يَدٌ kelimesinde i'râb harekesi taşıyan dâl'in üçüncü harf eklenmesiyle sâkin yapılamayacağını söyler. Ahfeş ise فَعْلٌ veznindeki bu ismin, vezin değişikliğine neden olmadan üçüncü harfinin ism-i mensûba eklenmesi gerektiğini ifade eder. Örnek:

Ahfeş'in görüşü	Sîbeveyhi'nin görüşü		
يَدٌ	يَدٌ	دَمٌ	Müfred İsim
يَدِيٌّ	يَدِيّ	دَمِيٌّ	İsm-i Mensûb
يَدْيِيٌّ	يَدَوِيٌّ[967]	دَمَوِيٌّ	İsm-i Mensûb

Sîbeveyhi, üçüncü harf olarak sadece vâv'ı ism-i mensûba ekler ve öncesini bu harfe uygun olarak harekeler. İsm-i mechûd (iki harf kalmış kelimeler) kelimelerde gerekçesi kalksa bile i'râb harekesi alan harflerden harekelerinin geri alınmayacağını belirtir. Ahfeş'in ise değişikliğe sebep olan gerekçe ortadan kalktığında değişiklik yapılmadan önceki duruma geri dönüleceği yönünde görüş bildirir.

Mâzi-muzârisi فَعِلَ ← يَفعَلُ ve ism-i fâili فَعِلٌ vezninde gelen fiillerin masdarları sadece فَعَلٌ vezninde geldiğini belirten müellif دَمٌ kelimesinin فَعْلٌ veznin-den geldiği yönündeki Sîbeveyhi'nin görüşünü hatalı bulur.[968] Örnek:

فَرِقَ ← يَفْرَقُ ← (فَرِقٌ) ← فَرَقًا	حَذِرَ ← يَحْذَرُ ← حَذِرٌ ← حَذَرًا

دَمٌ kelimesinin فَعَلٌ vezninden geldiğine delil aşağıdaki şiirde de görülür. Zira şair şiir zarureti olarak bu ismin aslını فَعَلٌ vezninde kullanır. Müberred, bir beyitle istişhâd ederek الدَّمَيَانِ ismini şahit getirir.

---

967 Sîbeveyhi, el-Kitâb, III, s. 358-359.

968 Bu konu, Maksûr ve Memdûd İsimler başlığında incelenmiştir. Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 79.

فَلَوْ أَنَّا عَلَى حَجَرٍ ذُبِحْنَا جَرَى الدَّمَيَانِ بِالْخَبَرِ الْيَقِينِ[969]

Cemisi أَيدٍ olan يَدٌ kelimesinin فَعْلٌ ← أَفْعُلٌ vezninde gelmesi konusunda bir fikir ayrılığı bulunmaz. Örnek:

فَعْلٌ ← أَفْعُلٌ	كَلْبٌ ← أَكْلُبٌ	فَلْسٌ ← أَفْلُسٌ	فَرْخٌ ← أَفْرُخٌ

غَد kelimesi فَعْلٌ vezninde olup aslı غَدْوٌ şeklindedir. Bir harfi mahzûf bu sözcüğün orta harekesi sâkindir. Orta harfi harekeli olduğuna dair bir delil ortaya koyulduğunda ancak bu gerekçeyle harekelenebilir. Nitekim şair şiir zarureti olarak mahzûf kelimeyi aslı üzere sâkin getirebilir. Müellif, iki beyitle istişhâd ederek غَدْوَا ismini şahit getirir.

وَمَا النَّاسُ إِلَّا كَالدِّيَارِ وَأَهْلُهَا بِهَا يَوْمَ حَلُّوهَا وَغَدْوًا بَلَاقِعُ[970]

لَا تَقْلُوَاها وَادْلُواها دَلْوَا إِنَّ مَعَ اليومِ أَخَاهُ غَدْوَا [971]

İki harf olarak kullanılan mahzûf isimler elif-tâ harfleriyle cemi olduğunda veya tesniye yapıldıklarında bazılarının üçüncü harfleri geri döner, bazılarının ise geri dönmez. Ancak her iki durumda da mahzûf harf ism-i mensûbda geri gelebilir. Bunun nedeni ism-i mensûb yapısının daha kuvvetli olmasıdır.

Müellif, bu açıklamadan sonra ism-i mensûb yapısının kuvvetli olduğunu ispata yönelerek delillerini ortaya koyar.

1. İsm-i mensûb yâ'sı ismin son harekesini değiştirerek i'râbını üstlenir.

2. İsm-i mensûb yapılarında hazf yapılır. Örnek:

(أُسَيِّدٌ) ← أُسَيْدِيٌّ	(أُمَيَّةُ) ← أُمَوِيٌّ	(حَنِيفَةُ) ← حَنَفِيٌّ

969 Şiirin nesebinde ihtilaf vardır. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 231; II, s. 238; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, s. 68.

970 Bu beyit Lebîd b. Rebîa'ya isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 239; III, s. 153; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, s. 20.

971 Şiirin mensubiyeti bulunmamaktadır. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 238; III, s. 153; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, s. 20.

3. بِصْرِيٌّ kelimesinde olduğu gibi mensûbiyet yâ'sı ile bağlantılı olarak ism-i mensûbun ilk harekesinde değişiklik olur.

4. İki harfli isimlerin ism-i mensûbu yapılırken, bu isimlere ait olmayan zâid harfler ayrıldığında, hazfedilenler kesinlikle üçüncü harf olarak isme eklenir. Zâid harf almayan iki harfli isimlere de hazfedilmiş üçüncü harfleri eklenir.

ابْنٌ kelimesinin mevcut lafzıyla ism-i mensubu ابْنِيٌّ iken, vasıl hemzesinin hazfının ardından, üçüncü asıl harfin tekrar bu isme eklenmesiyle بَنَوِيٌّ şeklini alır. أُخْتٌ sözcüğünün ism-i mensubu, müenneslik hâ'sıyla aynı olan sonundaki tâ'nın hazfıyla أَخَوِيٌّ olur. Örnek: طَلْحَةُ ← طَلْحِيٌّ، عَمْرَةٌ ← عَمْرِيٌّ، بِنْتٌ ← بَنَوِيٌّ

Müennes isimlerin ism-i mesûbu müzekkerlerinde olduğu gibidir. Örnek:

İsm-i Mensub	Müzekker	ضَارِبٌ ← ضَارِبِيٌّ	ابْنٌ← ابْنِيٌّ	ابْنٌ← بَنَوِيٌّ
	Müennes	ضَارِبَةٌ ← ضَارِبِيٌّ	ابْنَةٌ ← ابْنِيٌّ	ابْنَةٌ← بَنَوِيٌّ

5.1.1. Fau'l-Fiili Mahzûf İki Harfli İsimlerin İsm-i Mensûbu

Bu konu, Fau'l-Fiili Mahzûf İki Harfli İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda ele alınır.[972]

فِعْلَةً vezninde fâu'l-fiili vâv olan tüm masdarların bu harfi hazfedilir. Örnek:

وَعَدْت ← وِعْدَةً ← عِدَةً	وَزنْت ← وِزْنةً ← زِنَةً
وَرَثْتُهُ ← (وِرَاثَةً) ← رِثَةً	(وَجَدَ) ← (وَجْدًا) ← جِدَةً

Bu tür masdarların ism-i mensûbu yapıldığında baş tarafı nisbet yâ'sından uzak olması nedeniyle tekrar bir değişikliğe uğramaz. Örnek: زِنِيٌّ، عِدِيٌّ

972 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 156-159.

شِيَةٌ sözcüğünün ism-i mensubunda mahzûf harfin kesinlikle geri dönmesi gerekir. Çünkü ism-i mensûbda kelimenin sonundaki hâ'nın (ة) düşmesiyle sadece ikincisi lîn harfi olan iki harf kalır. Arap Dilinde ikinci harfi lîn olan iki harfli bir isim yoktur. Bu tür isimlerin sonunda müenneslik hâ'sı bulunması nedeniyle, ism-i mensûb yapılmadan önce bir sorun yaşanmaz.

Sîbeveyhi bu sözcüğün ism-i mensûbunu وِشَوِيٌّ olarak aslı gibi getirir. Ona göre, hazfedilen harf tekrar geri geldiğinde bile verilen harekesi geri alınmayacağı için şîn sâkin yapılmaz.[973]

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin görüşü ise üçüncü harfi geri gelen isimlerde hareke değişikliğinin yapılmaması yönündedir.

Örnek: غَدَوِيٌّ ← (غَدٌ)، يَدَوِيٌّ ← (يدٌ)

Ferâhidî'nin yukarıdaki görüşleri, İki Harfli İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda Sîbeveyhi'nin görüşleri olarak da belirtilir.[974]

شِيَةٌ kelimesinin ism-i mensubu mahzûf birinci harfinin geri gelmesiyle yapılır. Sîbeveyhi'ye göre i'râb harfi kelimenin ikinci harfi olarak geldiğinde harekesini korur. Nitekim يَدٌ kelimesinin ism-i mensûbu يَدَوِيٌّ olarak gelir. Sîbeveyhi dal (د) harfi gibi ayne'l-fiil olan وِشْيَةٌ kelimesindeki şîn'i (ش) harekeler.

Ebû'l-Hasan el-Ahfeş ise شِيَةٌ sözcüğünün ism-i mensûbunun وِشْيِيٌّ olacağını, mahzûf harfi geri gelen kelimelerin aslına döneceğini belirtir. Öncesinin sâkin olması nedeniyle, yâ'nın değişikliğe uğramadan kalacağını söyler. Nitekim ظَبْيٌ'un ism-i mensûbunu da ظَبْيِيٌّ olarak getirir.

İki harf olarak kullanılan mahzûf isimler, elif-tâ ile cemi olduğunda veya tesniyesi yapıldığında bazılarının üçüncü harfleri geri gelmez. Ancak bu harfler ism-i mensûblarda geri gelir. Örnek:

---

973 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 152-155.

974 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 152.

دَمٌ ← (دَمَانِ) ← دَمَوِيٌّ	(يَدٌ) ← (يَدَانِ) ← يَدَوِيٌّ

Fau'l-fiili hazfedilmiş iki harfli isimlerin mahzûf harfleri, ism-i mensûb yâ'sının harekelerini değiştirmemesi nedeniyle geri gelmez. Örnek: عِدَّةٌ ← عِدِّيٌّ

Ayne'l-fiili mahfuz iki harfli isimlerin ism-i mensubunda da bu harfler geri gelmez. Bir kişi مُذْ olarak isimlendirildiğinde ism-i mensubu مُذِيٌّ değil مُنْذِيٌّ olur.

İki harfli isimlerin ism-i mensubunda, ism-i mensûb yâ'ları lâme'l-fiil dışında değişiklik yapmaması nedeniyle, sadece mahzûf lâme'l-fiil geri gelir.

Zeyd'in dâl harfi, sonrasında gelen nisbet yâ'sı nedeniyle, هذا زَيْدٌ← زَيْدِيٌّ şeklinde kesralı olur. Bir kelimede iki i'râb harfi olamayacağı için nisbet yâ'sı i'râb harekesini dâl'den alır. Müellif, bir beyitle istişhâd ederek فَمَوَيْهِمَا kelimesini şahit getirir.

هُمَا نَفَثَا فِي فِيَّ مِنْ فَمَوَيْهِمَا عَلَى النَّابِحِ الْعَاوِي أَشَدَّ رِجَامِ [975]

تَفَوَّهْتُ بِكَذَا fiilinde görüldüğü gibi فَمْ kelimesinin aslı فَوْهٌ, cemisi de أَفْوَاهٌ'dur. İkincisi lîn harfli iki harfli isimler, muzâf olmadığında tenvîn lîn harflerini hazf edeceği için, sadece izafet terkibi olarak kullanılabilir.

Örnek: هَذَا فُو زَيْدٍ، رَأَيْتُ فَا زَيْدٍ، مَرَرْتُ بِفِي زَيْدٍ، هَذَا ذُو مَالٍ

Yine bu nedenle فُو kelimesindeki vâv aynı mahreçteki mîm'e dönüşürek فَمٌ şeklinde kullanılır. Mîm, bâ ve vâv dudak harfleridir. Telaffuzu gunneli olarak genizden çıkan mîm, bedel olma kabiliyeti açısından bâ'dan daha üstündür. Zira bâ mahreç bölgesinden ayrılamayan bir harftir. Vâv da sadece bir mahreç bölgesiyle sınırlı olmayıp med ve lîn harflerinin sahasından gelen havanın dudaklardan çıkmasıyla telaffuz edilir.

---

975 Bu beyit Ferazdak'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 158; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, s. 245.

Müellif, vâv ve mîm harflerinin ikisinin de kullandıkları sahanın geniş olduğunu ve bir bölgeye hapis olmadıklarını belirtir. Sadece mahrecinde telaffuz edilen bâ olmaktansa vâv yerine mîm'in gelmesinin daha layık olduğunu söyler.

فَمَوَيْهِمَا (*ikisinin ağzı*) tamlamasındaki vâv, kelimenin üçüncü asıl harfi hafî hâ'ya bedel olarak فَمَوَيْهِمَا ← (فَمَهَيْهِمَا) ← فُمّ ← فُو ← فوه şeklinde gelir. Bu kelimenin tesniyesini فَمَانِ yapanlar فَمِيٌّ veya فَمَوِيٌّ; فَمَوَانِ yapanlar ise sadece فَمَوِيٌّ olarak ism-i mensûbunu getirmesi gerekir.

5.2. Maksûr İsimlerin İsm-i Mensûbu

Zâid harf alan sülâsî isimlerdeki elifler, asılları ne olursa olsun bu isimlerin ism-i mensûbunda vâv'a dönüşür.[976] Örnek: رَحَوِيٌّ، قَفَوِيٌّ

5.2.1. Dört Harfli Maksûr İsimlerin İsm-i Mensûbu

Bu konu, Dört Harfli Maksûr İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda ele alınır.[977]

Maksûr isimlerin sonundaki elif, asıl veya asla mülhak bir harf olduğunda, bu isimler nekra olarak munsarif olur. Böylece elif yerinde kalır ve ihtiyaç halinde vâv'a dönüştürülerek harekelenir.

Örnek: مَلْهَى ← مَلْهَوِيٌّ، مِعْزَى ← مِعزَوِيٌّ، أَرْطَى ← أَرْطَوِيٌّ

Dört harfli maksûr isimlerde müenneslik elifiyle ilgili üç ayrı görüş vardır.

1. Bu görüşlerden en iyisi, tercih edilmeye en layık olanı, en çok kullanılanı, en doğru olanı ve kıyas açısından en uygun olanı elifin hazfedilmesidir. Örnek:

حُبْلَى ← حُبْلِيٌّ	دُنْيا ← دُنْيِيٌّ	بُشْرَى ← (بُشْرِيٌّ)	سَكْرَى ← (سَكْرِيٌّ)	دِفْلَى ← (دِفْلِيٌّ)[978]

976 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 87.

977 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 147-149.

978 دِفْلَى: Acı ve yeşil bir ağaç.

2. Müenneslik alâmetinin hazfedilmemesi için zâid bir vâv eklenir. Bu sözcüklerin ism-i mensûbu حَمْرَاوِيٌّ ve صَحْرَاوِيٌّ şeklindeki ism-i memdûdlarda olduğu gibidir. Bu yaklaşım en çok tercih edilen görüş olmasa da ismin müennes olduğunu vurgulayan bir yöntemdir. Örnek: دُنْيَا ← دُنْيَاوِيٌّ ، دِفْلَى ← دِفْلاوِيٌّ

3. Bu isimlerdeki müenneslik elifi, dördüncü asıl harf yerine isimlere gelen mülhak elif gibi vâv'a dönüşür. Örnek: دَفْلَوِيٌّ، حُبْلَوِيٌّ

Bu durumu مَلْهَى ve مَعْزًى kelimelerine benzetenler, aynı zamanda elifin müenneslik alâmeti olarak geldiği isimlerde olduğu gibi asıl harf yerine mülhak geldiği isimlerde de hazfedilmesine cevaz verilir. Bu görüş, asıl harf yerine gelen mülhak elifle müenneslik elifini ayırmaması nedeniyle, diğerlerine göre en zayıf olanıdır. Örnek: مَلْهَى← مَلْهِيٌّ، مَعْزًى ← مَعْزِيٌّ

İlk üç harfi harekeli, dördüncüsü de elif-i maksûre olan isimlerde ise sadece hazf yapılır. Bu isimlerdeki elif, جَمَزَى örneğinde görüldüğü gibi, sadece müenneslik bildirir. Aldığı hareke onu bu vezinden çıkartması nedeniyle حُبْلَى← حُبْلَوِيٌّ tarzında ism-i mensûb olmaz.

Bu durum "قَدَمٌ " kelimesinin müennes bir özel isim olarak (قَدَمُ) kullanılmasına benzer. Zira hareke alarak en basit isim vezninden çıkan bu kelime, müennes bir özel isim olması nedeniyle, قَدَمُ olarak munsarif olmaktan da çıkar. Fakat ortası sâkin üç harfli هِنْدٌ ve دَعْدٌ isimlerinde bu durum yaşanmaz.[979]

5.2.2. Beş Harfli Maksûr İsimlerin İsm-i Mensûbu [980]

Beşinci harf olarak gelen elif-i maksûre, kelimenin munsarif veya gayr-i munsarif olduğuna bakılmaksızın ism-i mensubdan hazfedilir. Örnek:

شُكَاعَى← (شُكَاعِيٌّ)	مُرَامَى← مُرَامِيٌّ	حُبَارَى← حُبَارِيٌّ

979 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 148-149.

980 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 148.

İsmin müennes olduğunu bildirmek üzere dördüncü harf olarak gelen elif hazf olduğu gibi beşinci asıl harf yerine gelen mülhak elif de hazfedilir. Kelimenin harf sayısı arttığında hazf yapılması daha da gerekli hale gelir.

5.3. Memdûd İsimlerin İsm-i Mensûbu

Memdûd isimlerin hemzesi hazfedilmez: hemze müenneslik için geldiğinde vâv'a dönüşür; asıl harf olduğunda ise değişmeden kalması esas olmakla birlikte vâv'a da dönüşebilir. Ancak mülhak hemzeler vâv'a dönüşme konusunda ilk sırayı alır. Asıl harf olan hemzenin vâv'a dönüşmesi ise çok zayıf bir kullanımdır.[981]

İsm-i memdûdun sonunda gelen hemze, canlı bir harf olması nedeniyle, ism-i mensûbda hazfedilmez: müenneslik için zâid geldiğinde vâv'a dönüşür. Örnek:

Müennes		Mülhak		Asıl harften dönüşmüş	Asıl Harf	Hemze
خُنفُسَاءُ	حَمْرَاءُ	حِرْبَاءٌ	عِلْبَاءٌ	رِدَاءٌ	قُرَّاءٌ	İsm-i Memdûd
خُنْفُسَاوِيٌّ	حَمْرَاوِيٌّ	حِرْبَاوِيٌّ	عِلْبَاوِيٌّ	رِدَائِيٌّ	قُرَّائِيٌّ	İsm-i Mensûb

Eserde, memdûd isimlerin ism-i mensubu hakkında aşağıdaki derecelendirilme yapılmıştır.

1. Bir ismin sonunda asıl harf olarak munsarif bir hemze bulunduğunda, ism-i mensûb yapılırken en uygunu hemzenin değişmeden kalmasıdır.

2. Bir ismin sonunda asıl harften dönüşen munsarif bir hemze bulunduğunda, ism-i mensûb yapılırken en uygunu hemzenin değişmeden kullanılmasıdır.

3. Munsarif mülhak isimlerde de durum aynıdır ancak bu isimlerde hemzenin vâv'a dönüşmesi de câizdir. Zâid hemzenin vâv'a dönüşmesi asıl hemzeye göre daha uygundur.

---

981 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 149.

4. رِدَاءٌ ve كِسَاءٌ isimlerindeki hemzenin de vâv'a dönüşmesi câizdir. Ancak isimlerin asıl harflerinden dönüşen bu hemzelerin tekrar vâv'a dönüşmesi حِزْبَاءٌ ve عِلْبَاءٌ isimlerine göre daha zayıftır.

5. Kelimede asıl harf olan hemzenin قُرَّاوِيٌّ şeklinde vâv'a dönüştürülmesi oldukça zayıf bir kullanımdır.

5.4. Tesniye ve Cemi İsimlerin İsm-i Mensûbu

Bu konu, Tesniye ve Cemi İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda ele alınır.[982]

Tesniye yapılan ism-i mensûblarda iki nedenden dolayı elif-nûn hazfedilir.

1. Bu harflerin ikisi de zâiddir. Zâid harfler konusu içerisinde عَطْشَانُ ve حَمْرَاءُ örnekleriyle birlikte bu mevzu açıklanır.[983]

2. Tesniye isimler, ref, nasb ve cer hallerini gösteren elif-nûn (ان) ve yânûn (ين) harfleriyle birlikte ism-i mensûb yapılmaz. Cem-i müzekker ve müennes isimlerde gelen vâv-nûn (ون) ve elif-tâ (ات) harfleri de hazfedilir: cemi olmadan önceki müfred duruma nisbet edilir. Böylece müfred kişiye yapılan nisbetle cemi isim almış kişiye yapılan nisbet ayrılır. Müfred müennes isimlerdeki müenneslik tâ'sı da hazfedilir. Örnek:

Müennes			Müzekker		
İsm-i mensûb	Cem	Müfred	İsm-i mensûb	Cem	Müsennâ
مُسْلِمِيٌّ	مُسْلِمَاتٌ	(مُسلِمَةٌ)	مُسلِمِيٌّ	مُسْلِمُونَ/ مُسْلِمِينَ	مُسْلِمَانِ / مسْلمَيْنِ
طَلْحِيٌّ	-	طَلْحَةُ	رَجُلِيٌّ	-	رَجُلَانِ/ رَجُلَيْنِ

982 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 160.

983 Bkz. 3.6. Nûn Harfi.

Bu konu, Müzekker Kişilerin Tesniye ve Cemi İsimlerle Adlandırılması Bâbı'nda da ele alınır.[984]

Müellif, müzekker veya müennes bir kişiye verilen müzekker ve müennes cemi isimlerin ism-i mensûbunun nasıl geleceğini açıklar. Örnek:

Vâv/Yâ ve Nûn İsimle Birlikte		Vâv ve Nûn Zâid Harf		
قِنَّسْرِينُ	مُسْلِمِينٌ	قِنَّسْرُونَ	مُسْلِمُونَ	İsim
قِنَّسْرِينِيٌّ	مُسْلِمِينِيٌّ	قِنَّسْرِيٌّ	مُسْلِمِيٌّ	İsm-i mensûb

Bu kelimeleri هذا مُسْلِمُونَ ve هذه قِنَّسْرُونَ şeklinde i'râb edenler, onlardan biriyle müzekker bir kişi veya başka bir şey arasındaki mensûbiyeti مُسْلِمِيٌّ ve قِنَّسْرِيٌّ ism-i mensublarıyla kurarlar. Kelimeye nisbet yâ'sını eklemek için zâid vâv-nûn harfini hazfederler. قِنَّسْرِينُ ve مُسْلِمِينٌ şeklinde nûn harfini i'râb edenler قِنَّسْرِينِيٌّ ve مُسْلِمِينِيٌّ olarak da ism-i mensûb yaparlar.

Maksûr ve Memdûd İsimler Bâbı'nda memdûd isimlerin tesniyesi işlenir.[985]

كِسَاءٌ kelimesinin ism-i mensubu, tesniyesinin gelişine göre iki farklı şekil alır: كِسَاوِيٌّ ← كِسَاوَانِ ← كِسَائِيٌّ، كِسَاءَانِ. Müenneslik alameti olan hemze ism-i mensûbda vâv'a dönüşür.[986] Örnek: حَمْرَاوَانِ ← حَمْرَاوِيٌّ

5.5. Topluluk İsimlerinin İsm-i Mensûbu

Bu konu, Topluluk İsimlerinin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda ele alınır.[987]

Bir topluluğa herhangi bir şey nisbet edilirse bu ismin müfredi kullanılır. Bir kişi الفَرَائِضُ ismine nisbet edilirse, ism-i mensûbu فَرَضِيٌّ şeklinde gelir. Bu

984 Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 38.
985 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 87.
986 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 87.
987 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 150-151.

durum حَنِيفَةُ mezhebine ile mensûbiyet kurulduğunda ism-i mensûbunun حَنَفِيٌّ olarak kullanılması gibidir. Örnek: مَسَاجِدُ ← مَسْجِدِيٌّ، أَكْلُبُ ← كَلْبِيٌّ

Bir ismin cemisi ile bir varlığa müfred isim gibi verilen cemi ismin ayrılması için ism-i mensûbda bu yöntem izlenir. Bir kişi cemi bir isimle adlandırıldığı zaman bu isim müfred hükmüne gelir. İsm-i mensûbunda da bir değişikliğe uğramaz.

Müellif, cemi olmasına rağmen müfred kullanılan kabile isimlerinin ism-i mensûbunu örnek olarak verir. Örnek: كِلَابٌ ← كِلَابِيٌّ، الضَّبَابُ← الضَّبَابِيٌّ

Cemi isimler gerçek anlamlarında kullanıldıklarında ise müfred olarak ism-i mensûb yapılırlar. Örnek:

بَنُو كِلَابٍ ← كَلْبٌ ← كَلْبِيٌّ	الضِّبَابُ← الضَّبُّ ← الضَّبِّيُّ

مَعَافِرُ بنُ مُرٍّ أَخُو تَمِيمٍ adlı kişiye mensûbiyetle oluşan kabile anlamında مَعَافِرُ sözcüğünün ism-i mensûbu رَجُلٌ مَعَافِرِيٌّ şeklinde, مَعَافِرُ kabilesine mensûb kişi anlamındadır. أَكْلُب مِنْ خَثْعَم[988] adlı kabilenin ism-i mensûbu أَكْلُبِيٌّ şeklinde gelir. Cemi olarak kullanılan ancak müfred anlamı taşıyan tüm isimler böyledir.

المَدائِنُ[989] bir şehrin adı olup ism-i mensûbu مَدائِنِيٌّ olarak gelir. رَجُلٌ مِن أَبْنَاءِ سَعْدٍ terkibinde أَبْنَاءُ سَعْدٍ kabilesine mensûbiyet bildirilmek istendiğinde ism-i mensûbu أَبْنَاوِيٌّ olur. Çünkü cemi anlamında olmayan bu isim, bir kabile ismi olarak müfred anlam taşır. كِسَائِيٌّ ve كِسَاوِيٌّ gibi benzer isimler nedeniyle أَبْنَائِيٌّ da iyi bir kullanımdır. Ancak أَبْنَاءُ سَعْدٍ kabilesindeki kişiler birer birer hayal edilerek bir topluluk oluşturulursa ابْنٌ ismine nisbetle ism-i mensûbu ابْنِيٌّ veya بَنَوِيٌّ olarak gelir.

---

988 أَكْلُب مِنْ خَثْعَم : خَثْعَم kabilesinin bir kolu olan أَكْلُب kabilesi.

989 المَدائِنُ : Irak'ta eski bir Fars şehri.

5.6. Birleşik İsimlerin İsm-i Mensûbu

Bu konu, Birleşik İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda ele alınır.[990]

İki isimden oluşan birleşik isimlerin ism-i mensûbu ilk isimle yapılır. Örnek:

بَعْلَبَكُّ ← بَعْلِيٌّ [991]	حَضْرَمَوْتُ ← حَضْرِيٌّ	رَامَ هُرْمُزُ ← رَامِيٌّ

Bunun yanı sıra birleşik isimden oluşan حَضْرَمَوْتُ gibi isimler, isim tamlamasında olduğu gibi, bazı harfleri hazfedilerek حَضْرَمِيٌّ şeklinde ism-i mensûb yapılır. Ancak asıl olan ilk kısmın ism-i mensûbunun yapılmasıdır. Örnek:

عَبْدُ شَمْسٍ ← عَبْشَمِيٌّ	عَبْدُ الدار ← عَبْدَرِيٌّ

5.7. İsimlere Muzâf Olan İsm-i Mensûblar

Konu, isimlere Muzâf Olan İsm-i Mensûblar Bâbı'nda iki grupta incelenir.[992]

1. Tamlamalarda birinci isim ikinci isimle bilinir. هَذِهِ دَارُ عَبْدِ اللهِ، غُلامُ زَيْدٍ örneklerde görüldüğü gibi manası ikinci isimle anlaşılan tamlamalarda ism-i mensûb ikinci isimle yapılır. Örnek:

ابنُ الزُبَيْرِ ← زُبَيْرِيٌّ	غُلامُ زَيْدٍ← زَيْدِيٌّ

2- Muzâfın özel isim olduğu ve muzâfun ileyhin bu ismi tamladığı durumlarda ismi mensûb birinci kelimeyle yapılır. Örnek:

عَبْدُ القَيْسِ ← عَبْدِيٌّ	أبُو عَبْدِ اللهِ بن دَارِم ← (عَبْدِيٌّ)
غُلَامُ زَيْدٍ ← زَيْدِيٌّ	رَجُلٌ مِنْ عَبْدِ الدَّار← عَبْدِيٌّ

990 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 143.

991 بَعْلَبَكُّ: Lübnan'da bir şehir; حَضْرَمَوْتُ:Yemen'de bir bölge; رَامَ هُرْمُزُ: İran'da bir şehir.

992 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 141-142.

Tamlamalarda çok sayıda عَبْد kelimesi muzâf olarak gelir. Araplar ism-i mensûb yapılırken oluşacak karışıklığı önlemek için iki isimden bir isim yaparlar. Ancak en uygunu yukarıda belirtilen iki şekildir.

Müberred, ism-i mensûb konusu içerisinde *"iki isimden bir isim yaparlar."* sözüyle naht konusuna değinir. Örnek:

عَبْدُ القَيْسِ ← عَبْقَسِيٌّ	عَبْدُ الدَّارِ ← عَبْدَرِيٌّ	عَبْدُ شَمْسٍ← عَبْشَمِيٌّ

5.8. İsm-i Mensûblarda Hazf

1. Sondan Bir Önceki Harfi Sâkin Yâ Olan İsm-i Mensûblarda Hazf

Bu konu İsm-i Mensûb Bâbı'nda ele alınır.[993]

Sondan bir öncesi sâkin yâ olan isimlerin bu harfleri ölü olmasından dolayı ism-i mensubda hazf edilmeleri câizdir. Nisbet yâ'sı nedeniyle son harfin kesralanmasıyla bir kelimede bir araya gelen üç yâ'dan sâkin olan hazfedilir.[994] Örnek:

سُلَيْمٌ ← سُلَمِيٌّ	ثَقِيفٌ← ثَقَفِيٌّ	قُرَيْشٌ← قُرَشِيٌّ

Sîbeveyhi, yâ harfinin hazfedilmemesini daha uygun görür. Örnek:

نُمَيْرٌ ← نُمَيْرِيٌّ	قُشَيْرٌ ← قُشَيْرِيٌّ	عَقِيلٌ← عَقِيلِيٌّ	تَمِيمُ ← تَمِيمِيٌّ

Müenneslik hâ'sı olan isimlerde yâ'nın hazfı gerekir. Nisbet yâ'sı eklenmesiyle son harften önce gelen sâkin yâ hazfedilerek öncesi fethalanır. Örnek:

رَبِيعَةُ ← رَبَعِيٌّ	حَنِيفَةُ ← حَنَفِيٌّ	جَذِيمَةُ ← جَذَمِيٌّ	ضُبَيْعَةُ ← ضُبَعِيٌّ

993 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 133.

994 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 133-134.

Bazı isimlerin ism-i mensûbu değişime uğramaz. Bunlar لَحِحَتْ عَيْنُهُ (*Çapaktan gözü kapandı.*) cümlesindeki لَحِحَ fiili ve اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ[995] ayetindeki اسْتَحْوَذَ fiili gibi genel kâidenin dışında kalır. Örnek:

السَّلِيقَةُ ← سَلِيقِيٌّ	الخُرَيْبَةُ ← خُرَيْبِيٌّ

2. Sondan Bir Önceki Harfi Harekeli Yâ Olan İsm-i Mensûblarda Hazf

Son harfinden bir öncesi harekeli yâ olan isimlerde hazf yapılmaz.[996] Örnek:

حِمْيَرُ ← حِمْيَرِيٌّ	عِثْيَرُ ← عِثْيَرِيٌّ

3. Sondan Bir Önceki Harfi Şeddeli Yâ Olan İsm-i Mensûblarda Hazf

İçerisinde Şeddeli Yâ Bulunan İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda işlenir.[997]

Birden fazla yâ harfinin ve kesranın bir araya geldiği isimlerde, harekeli yâ'nın hazfı gerekir aksi halde öncesi harekeli olduğu için i'lâl olur. Örnek:

مَيِّتٌ ← مَيْتٌ	سَيِّدٌ ← سَيْدٌ	هَيِّنٌ ← هَيْنٌ	لَيِّنٌ ← لَيْنٌ

İdgâm olan lîn harflerinin ağırlığından kurtulmak için nisbet yâ'sından önce de tahfif yapılabilir. Ancak birden fazla yâ'nın ve kesranın bir araya geldiği isimlerde tahfif yapılması şarttır. Örnek:

أُسَيِّدٌ ← أُسَيْدِيٌّ	هَيِّنٌ ← هَيْنِيٌّ	مَيِّتٌ ← مَيْتِيٌّ

4. Sonunda Lîn Harfi Gelen İsimlerin İsm-i Mensûbunda Hazf

Sonunda Lîn Harfi Gelen İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda konu ele alınır.[998]

---

995 Mücâdele, 58/19.

996 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 134.

997 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 135.

998 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 136-139.

a) فَعَلٌ vezninde gelen ve so

nunda lîn harfi bulunan isimlerde vâv ve yâ elife dönüşür. İsm-i mensûb yapılırken yâ ile kesranın bir araya gelmesini önlemek için elif aslına bakılmaksızın vâv'a dönüştürülür. Aksi halde maksûr isimlerde üç yâ art arda gelmek zorunda kalır. Örnek:

عَصًا ← عَصَوِيٌّ	قَفًا← قَفَوِيٌّ	رَحًى← رَحَوِيٌّ	حَصًى ← حَصَوِيٌّ

Bunun yanında yâ'larla kesraların bir araya gelmesini önlemek için فَعِلٌ veznindeki isimler فَعَلٌ veznine alınarak ism-i mensûb yapılır. Örnek:

العَمِي← عَمَوِيٌّ	الشَّقِي← شَقَوِيٌّ	الشَّجِي← شَجَوِيٌّ

فَعَلٌ ve فَعِلٌ vezinlerindeki sahih isimlerin ism-i mensûblarında da aynı usul takip edilerek vâv getirilir. Mu'tel olmayan isimlerde iki yâ ile iki kesranın bir araya gelmesini önlemek için فَعِلٌ veznindekilerin فَعَلٌ veznine alınması gibi maksûr isimlerde de bu zorunludur. Ancak kesra yerine damme geldiğinde فَعُلٌ vezninde belirtilen durumlar oluşmayacağı için vezin değişikliğine gidilmez. Örnek:

نَمِرٌ ← نَمَرِيٌّ	شَقِرَةٌ ← شَقَرِيٌّ	سَمُرَةٌ ← سَمُرِيٌّ

b) فَعْلٌ ve فِعْلٌ vezinlerinde gelen isimlerin sondan bir öncesi sâkin olması nedeniyle lîn harfleri değişime uğramayarak i'râb harfi olur. Bu tür isimlerin tamamı munsarif olup ism-i mensûbları ظَبْبِيٌّ ve نِحْبِيٌّ şeklindir.

Örnek: هَذَا ظَبْيٌ، جَرْوٌ، نِحْيٌ، دَلْوٌ

c) Müenneslik hâ'sına sahip isimlerin bu harfleri ism-i mensûb yâ'sından önce hazfedilir. Onlar da müenneslik hâ'sı almayan isimler gibi olur.

Örnek: طَلْحَةُ ← طَلْحِيٌّ، حَمْدَةُ ← حَمْدِيٌّ

Yunus b. Habîb ed-Dabbî, ظَبْيَةُ kelimesinin ism-i mensûbunu ظَبْوِيٌّ şeklinde yapar. Ancak asıl olan yukarıdaki açıklama doğrultusunda hareket edilmesidir.

5. Son İkisi Lîn Harfi Olan Üç Harfli İsm-i Mensûblarda Hazf [999]

Sonlarında asıl harf olarak şeddeli yâ bulunan isimlerin ism-i mensûbu iki şekilde yapılabilir.

a) حَيَّةً masdarının حَيَوِيٌّ şeklinde ism-i mensûb yapılması en doğrusudur. Birinci yâ harfi harekelenir, bu nedenle elife dönüşen ikinci yâ ism-i mensûbda vâv olur. İsm-i mensûbu حَيَوِيٌّ olarak yapanlar, لَيَّةً masdarının ism-i mensûbunu da لَوَوِيٌّ şeklinde getirir. İdgâm çözüldüğünde vâv'ın ortaya çıkmasıyla لَوَيْتُ fiilinin masdarının aslen لَوْيَةً olduğu görülür.

b) حَيَّةً masdarında bir değişiklik yapılmadan حَيِّيٌّ şeklinde ism-i mensûbunun yapılması da câizdir. Ancak dört yâ harfinin art arda gelmesinden dolayı kötü bir kullanım olur. İsimlerin sonundaki zâid şeddeli yâ harfleri, ağırlık oluşturmaları nedeniyle ism-i mensûbda hazfedilir. Bu görüşle ilgili bir fikir ayrılığı bulunmaz.

6. Son İkisi Lîn Harfi Olan Dört Harfli İsm-i Mensûblarda Hazf[1000]

بُخْتِيٌّ[1001] sözcüğünün ism-i mensûbu بُخْتِيٌّ'dur. Gayr-i munsarif olan cemisi بَخَاتِيُّ da mensûbiyet yâ'sı alması nedeniyle بَخَاتِيٌّ şeklinde munsarif olur. Sonlarındaki zâid iki yâ harfi mensûbiyet yâ'sı nedeniyle iki gerekçeyle hazfedilir.

a) İsm-i mensûb yâ'ları ile müenneslik hâ'sı isimde aynı konumda bulunur. Bunların ikisi de zâid olarak ismin sonuna eklenir. Örnek:

طَلْحَةُ ← طَلْحِيٌّ	حَنْظَلَةُ ← حَنْظَلِيٌّ

[999] Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 138.

[1000] Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 138-139.

[1001] الجَمَلُ بُخْتِيٌّ: Boynu uzun deve, cemisi بَخَاتِي olup gayr-ı munsariftir.

b) Bu iki yapı müfred ve cemi isimler birbirinden ayırmada ortaktır. Örnek:

تَمْرَةٌ ← تَمْرٌ	بُرَّةٌ ← بُرٌّ	هذا زَنجيٌّ ← زَنجٌ	رُوميٌّ ← رُومٌ

Belirtilen nedenlerle müenneslik hâ'sı ve ism-i mensûb yâ'sı bir isimde aynı konumu paylaşır. Aynı konumu paylaşan müenneslik hâ'sı ism-i mensûb yâ'sı eklenmesi için hazf olduğuna göre, zâid olarak isme eklenen yâ'ların da ism-i mensûb yâ'sı için hazfedilmesi gerekir. Eğer hazfedilmezse dört yâ bir araya gelir. Ayrıca aynı konumda olmalarına rağmen müenneslik hâ'sının hazfına rağmen zâid yâ harflerinin hazfedilmemesi çok anlamlı olmaz.

Lâme'l-Fiiliyle Birlikte Son İki Harfi Şeddeli Yâ Olan İsimlerin İsm-i Mensûbu Bâbı'nda da bu konu ele alınır.[1002]

Lâme'l-fiilleriyle birlikte son iki harfi şeddeli yâ olan sözcüklerin ism-i mensubu, sâkin yâ'nın hazfıyla حَنِيفَةُ ve ثَقِيفُ[1003] isimlerinde olduğu gibi getirilmesi en iyi yöntemdir. Hazf nedeniyle elife dönüşen harekeli yâ, ism-i mensûb yâ'sının eklenmesiyle vâv'a dönüşür. Örnek: عَدِيٌّ ← عَدَوِيٌّ

فَعِيلٌ veznindeki عَدِيٌّ kelimesi de yâ'nın hazfıyla عَدٍ şeklini alır ve عَمٍ veznine girer. Daha önce belirtilen gerekçeler nedeniyle فَعِلٌ vezninin فَعَلٌ'a dönüşmesiyle ism-i mensûbu عَدَوِيٌّ olur. Aynı şekilde أُمَيَّةُ sözcüğünün ism-i mensûbu da tasğir yâ'sının hazfıyla أُمَوِيٌّ olarak gelir. İsm-i mensûbu فُعَلٌ veznindeki bir isim gibi yapılır. Örnek: قُصَيٌّ ← قُصَوِيٌّ

5.9. Bazı İsm-i Mensûbların Son Harfinde Görülen Değişim

Bu konu, Mezîd Harfler Bâbı'nda ele alınır.[1004]

Nûn harfi غَضْبَانُ ve عَطْشَانُ örneklerinde görüldüğü gibi müenneslik elifine (*hemze*) bedel gelir. Müennesleri غَضْبَانَةٌ ve سَكْرَانَةٌ olmayan bu kelimedeki

---

[1002] Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 140.

[1003] ثَقِيفُ ve أُمَيَّةُ kabile ismi olarak kullanılmıştır.

[1004] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 64.

elif-nûn حَمْرَاءُ'daki iki elif (*hemze ve elif*) gibidir. Bunun nedeni müenneslik bildiren harflerden sonra tekrar müenneslik bildiren harflerin üst üste gelmemesidir. Müenneslik bildiren harflere bedel olanlar için de bu durum söz konusudur. Bu nedenle بَهْرَاءُ ve صَنْعَاءُ kelimelerinin ism-i mensûbu صَنْعَانِيٌّ ve بَهْرَانِيٌّ olur. Yakın Mahreçli Harflerden İ'râb Edilenler ve İ'râbı Uygun Olmayanlar Bâbı'nda بَهْرَاءُ ve صَنْعَاءُ sözcüklerinin ism-i mensûbu ele alınır.[1005]

Nûn harfi de elif yerine gelir. Bu nedenle بَهْرَاءُ ve صَنْعَاءُ sözcüklerinin ism-i mensûbu صَنْعَانِيٌّ ve بَهْرَانِيٌّ olarak gelir. Müennesi فَعْلَى olan فَعْلان veznindeki nûn حَمْرَاءُ kelimesinin sonundaki elife (ء) bedeldir.

5.10. İsm-i Mensûbda Üç veya Daha Fazla Yâ'nın Bir Araya Gelmesi

Bu konu, Lâme'l-Fiili İlletli Fiillerden Gelen فَعِيلٌ، فَعُولٌ، فِعَالٌ، فَعْلَلٌ ve Benzer Vezinlerdeki İsimler Bâbı'nda ele alınır.[1006]

مَشَاوِيٌّ ve مَلَاوِيٌّ kelimelerinde vâv yerine yâ gelmesiyle ilgili üç görüş vardır.

1. حَيِيْتُ fiili فَعَالِيلُ ve مَفَاعِيلُ vezinlerinde حَيَاوِيٌّ şeklinde gelir. Üç yâ'nın bir araya gelmesi uygun görülmediğinden yâ, vâv'a dönüşür. Örnek: رَحَى← رَحَوِيٌّ

2. Sîbeveyhi'ye göre, üç yâ'dan ilkine bedel olarak hemze getirilir. Ancak bu durum tercihen olup zaruri değildir. حَيَايِيٌّ ism-i mensubundaki hemze eliften sonra gelen illet harfinin hemzeye dönüştürülmesi olarak değerlendirilmemelidir.

3. İsm-i mensûbda hazf yapılmaz, yâ harfi yerinde kalarak حَيَايِيٌّ şeklinde gelir. Örnek: رَحَى← رحَيِيٌّ، أُمَيَّة ← أُمَيِّيٌّ

[1005] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 219.

[1006] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 146-147.

رَايَةٌ ve آيَةٌ kelimelerinin ism-i mensubunda da benzer durum görülür. Yâ'nın ism-i mensûb yâ'larıyla birlikte kalması mümkün olmakla birlikte رايِيٌّ ve آيِيٌّ şeklindeki ağır bir hale gelmiş sözcüklerdeki yâ'lar hemze veya vâv'a da dönüştürülebilir. Sîbeveyhi, yâ'nın hemzeye dönüşmesini tercih eder ancak Müberred vâv'a dönüşmesini daha uygun görür. Bunun yanında aslı vâv olan شَوَيْتُ fiilinden فَعَاعِيلُ vezninde gelen ism-i mensub sadece شَوَاوِيٌّ olur. Nitekim yâ, asıl harf olduğu halde ihtiyaç halinde vâv'a dönüşürken, asıl harf olan vâv'ın değişmeden kalması şart olur.

5.11. İsm-i Mensûb Yapısında Kullanılan Diğer İsimler

Te'kid Masdarları Bâbı'nda كُرْسِيٌّ ve قُمْرِيٌّ kelimeleri ele alınır.[1007]

Benzer şekilde كُرْسِيٌّ ve قُمْرِيٌّ (*kumru*) isimleri de فُعْلٌ vezninde gelir. Bu isimlerin sonlarındaki harf nisbet yâ'sıdır ve sadece bir şeye aitlik bildirmek için kullanılır. Ancak bu isimlerin manasında bir bölgeye veya kişiye mensûbiyet yoktur.

Elif-Tâ Harfleri ile Cemi Olan Müennesler Bâbı'nda da كُرْسِيٌّ ve قُمْرِيٌّ sözcükleri ele alınır.[1008]

مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ ve هؤُلَاءِ مُسْلِمونَ örneklerinde görüldüğü gibi مُسْلِمُونَ yapısında gelen tüm isimlerin cemisi bu şekildedir. Hatta cemi anlamı bildirmeseler de bu yapıya uyarlar. Benzer durum diğer sözcük yapılarında da görülür. كُرْسِيٌّ ve بُخْتِيٌّ (*deve*) kelimeleri bir mahalleye, bir bölgeye veya bir kişiye mensûbiyet bildirmemesine rağmen ism-i mensûb gibi yazılır.

6. İsm-i Maksûr ve İsm-i Memdûd

Bu konu, Maksûr ve Memdûd İsimler Bâbı'nda müstakil bir başlık altında ele alınır.[1009]

1007 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 233.
1008 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 331-334.
1009 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 79-88.

6.1. İsm-i Maksûr

Fetha harekesinden sonra gelen bütün vâv ve yâ harfleri مُغْزًى örneğinde görüldüğü gibi maksûrdur. Bu isim مَفْعَلٌ vezninde olması nedeniyle çekimlidir. Vâv ve yâ harfleri fethadan sonra harekeli geldiğinde elife dönüşür. Bu durum devam ettiği müddetçe رَمَى ve غَزَا örneklerinde görüldüğü gibi elif olarak kalır. Bir öncesi fethalı sâkin vâv ve yâ ise بَيْعٌ ve قَوْلٌ isimlerinde görüldüğü gibi değişmez.

Maksûr isimler, illetli olmayan karşılıklarına bakılarak ism-i memdûdlardan ayrılır. Son harfi harekeli, öncesi fethalı isimlerin mu'tel karşılıkları maksûrdur. Bu isimlerin tamamı kıyas edilerek bulunabilir. مُفْعَلٌ veznindeki مُخْرَجٌ ve مُكْرَمٌ ile aynı vezinde gelen مُغْزًى ve مُعْطًى maksûrdur.

Örnek: مُسْتَخْرَجٌ ← مُسْتَغْزًى/ مُسْتَعْطًى

6.1.1. İsm-i Maksûr Vezinleri

Müberred, bu konuyu beş maddede ele alır.

1. فَعِلٌ vezninde ism-i fâili[1010] gelen فَعِلَ←يَفْعَلُ bâbındaki fiillerin masdarları فَعَلًا vezninde gelir ve mu'tel karşılıkları ism-i maksûrdur. Örnek:

İsm-i fâil	Masdar	Muzâri Fiil	Mâzi Fiil	Vezinler
فَعِلٌ	فَعَلًا	يَفْعَلُ	فَعِلَ	
بَطِرٌ	بَطَرًا	يَبْطَرُ	بَطِرَ	Sahih
حَذِرٌ	حَذَرًا	يَحْذَرُ	حَذِرَ	
(فَرِقٌ)	فَرَقًا	يفْرَقُ	فَرِقَ	
طَوٍ	طَوًى	يَطْوَى	طَوِيَ	Mu'tel (Nâkıs)
(هَوٍ)	هَوًى	يَهْوَى	هَوِيَ	

[1010] Sıfat-ı müşebbehe.

فَعْلَانُ / أَفْعَلُ vezninde ism-i fâili gelen فَعِلَ ← يَفْعَلُ bâbındaki fiillerin masdarları ism-i maksûrdur. Örnek:

İsm-i Fâil	Masdar	Muzâri Fiil	Mâzi Fiil	İsm-i Maksûr	
أَفْعَلُ	فَعَلًا	يَفْعَلُ	فَعِل	Sahih	Vezni أَفْعَلُ
هو أَعْوَرُ	(عَوَرًا)	(يَعْوَرُ)	عَوِرَ		
(أَحْوَلُ)	حَوَلًا	(يَحوَلُ)	(حوِلَ)		
(أَشْتَرُ)	شَتَرًا[1011]	(يَشتَرُ)	(شَتِرَ)		
(أَصْلَعُ)	صَلَعًا	(يَصْلَعُ)	(صلِعَ)		
هو أَعْمَى	(عَمًى)	(يَعمَى)	عَمِيَ الرَّجُلُ	Mu‘tel	
هو أَعْشَى	(عَشًى)	(يَعْشَى)	عَشِيَ الرَّجُلُ		
الرَّجُلُ أَقْنَى[1012]	(قَنًى)	(يَقْنَى)	(قَنِيَ)		
فَعْلانُ	فَعَلاً	يَفْعَلُ	فَعِلَ	Sahih	Vezni فَعْلانُ
هو ظَمْآنُ	ظَمَأً	(يَظْمَأُ)	ظَمِئَ		
هو عَطْشَانُ	عَطَشًا	(يَعْطَشُ)	عَطِشَ		
هو ظمآنُ	ظَمَأً	(يَظمَأُ)	ظَمِئَ		
هو عَلْهَانُ	(عَلَهًا)	-	عَلِهَ		
هو صَدْيَانُ	صَدًى	(يَصْدَى)	صَدِي الرجلُ	Mu‘tel	
هو طَيَّانُ	طَوًى	(يَطْوَى)	طَوِي		

[1011] الشَّتَرُ: Gözün alt kapakları dönüp devrik olması.

[1012] أَقْنَى: Burnunun iç kısmı eğri kişi.

Cemisi أَفْعَالٌ vezninde gelen ilk harfi fethalı, dammeli veya kesralı bütün mu‘tel isimler maksûrdur. Örnek:

Cemi ←Müfred	فَعَلٌ ← أَفْعَالٌ	جَمَلٌ ← أَجْمَالٌ	قَتَبٌ ← أَقْتَابٌ	صَنَمٌ ← أَصْنَامٌ
Cemi ←Müfred	فَعَلٌ ← أَفْعَالٌ	(رَجَا) ← أَرْجَاءٌ	(قفًا) ← أَقْفَاءٌ	
Cemi ←Müfred	فِعَلٌ ← أَفْعَالٌ	مِعًى ← أَمْعَاءٌ	ضِلَعٌ ← أَضْلاعٌ	

Müellif نَدًى kelimesinin cemisi olarak أَنْدَاءٌ ve أَنْدِيَةٌ kelimelerine değinir.[1013]

Kıyasi cemisi أَنْدَاءٌ olan نَدًى kelimesi فَعَلٌ veznindedir. Müberred, bir beyitle istişhâd ederek الأَنْدَاءُ kelimesini şahit getirir.

إِذَا سَقَطَ الْأَنْدَاءُ صِينَتْ وَأُشْعِرَتْ حَبِيرًا وَلَمْ تُدْرَجْ عَلَيْهَا الْمَعَاوِزُ[1014]

2. فِعْلَةٌ ve فُعْلَةٌ veznindeki mu‘tel isimlerin cemisi maksûrdur.[1015] Örnek:

قِطْعَةٌ ← قِطَعٌ	كِسْرَةٌ ← كِسَرٌ	Sahih	فِعْلَةٌ ← فِعَلٌ	Cemi ← Müfred
رِشْوَةٌ ← رِشًى	لِحْيَةٌ ← لِحًى	Mu‘tel		
	ظُلْمَةٌ ← ظُلَمٌ	Sahih	فُعْلَةٌ ← فُعَلٌ	
مُدْيَةٌ ← مُدًى	رُقْيَةٌ ← رُقًى	Mu‘tel		

مُدْيَةٌ sahih emsalleri gibi her iki şekilde de gelir: مِدْيَةٌ ← مِدًى، مُدْيَةٌ ← مُدًى

3. Müennesi فَعْلَى olan فَعْلَانُ veznindeki tüm mu‘tel isimler maksûrdur. Örnek:

فَعْلَانُ ← فَعْلَى	غَضْبَانُ ← غَضْبَى	عَطْشَانُ ← عَطْشَى	سَكْرَانُ← سَكْرَى

[1013] Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 81-82.

[1014] Bu beyit eş-Şemmâh’a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 81; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab,* IV, s. 12.

[1015] Müberred, *el-Muktedab,* III, s. 83-84.

4. فُعْلَى ← فُعَلٌ şeklinde cemisi gelen isimler maksûrdur. Örnek:

فُعْلَى ← فُعَلٌ	الدُّنْيَا ← الدُّنَا	القُصْيَا ← القُصَى

5. أَفْعَلٌ مِنْ vezninin müennesi فُعْلَى veznindeki isimler maksûrdur. Örnek:

Müzekker	أَفْعَلُ	هَذَا أَصْغَرُ مِنْكَ	هَذَا أَكْبَرُ مِنْكَ	هَذَا أَوَّلُ مِنْكَ
		هَذَا الأَصْغَرُ	هَذَا الأَكْبَرُ	هَذَا الأَوَّلُ
Müennes	فُعْلَى	هَذِهِ الصُّغْرَى	هَذِهِ الكُبْرَى	هَذِهِ الأُولَى

6.1.2. İsm-i Maksûrlarda Tesniye ve Cem[1016]

Sülâsî maksûr isimlerin tesniyesinde vâv ve yâ harfleri geri döner: elifin aslı vâv ise قَفَوَانِ, yâ ise رَحَيَانِ şeklinde isimler gelir. Munsarif veya gayr-i munsarif üç harften fazla isimler, zâid harf aldıklarında sadece yâ ile tesniye olur, cemileri ise elif-tâ harfleriyle yapılır.

Örnek: حُبْلَيَانِ ← حُبْلَيَاتٌ، حُبَارَيَانِ ← حُبَارَيَاتٌ، مَغْزَيَان← (مَغْزَيَاتٌ)

6.2. İsm-i Memdûd

Zâid elifinden sonra yâ veya vâv gelen isimler memdûd olur. Müennes-lik alâmeti olarak iki tane elif geldiğinde de ikinci elif hemzeye dönüşür. Zira iki elif bir araya geldiğinde birisinin hazfı ya da harekelenmesi gerekir. Eliflerden birinin hazfı halinde maksûra dönüşecek ismin memdûd kalabilmesi için ikinci elif harekelenir.

6.2.1. İsm-i Memdûd Vezinleri

1. Müennes olmayan ism-i memdûdların hemzesi asıl harften ya da zâid eliften sonra gelen vâv veya yâ'dan dönüşür. Bu tür isimler, zâid elifinden sonra lâme'l-fiili gelen فَعَّالٌ veznindedir. Örnek: كَرَّامٌ، حَسَّانٌ، قَتَّالٌ، شَرَّابٌ، سَقَّاءٌ، غَزَّاءٌ

[1016] Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 87.

Yâ harfinden dönüşen hemze سَقَيْتُ fiilinden سَقَّاءٌ, vâv'dan dönüşen hemze غَزَوْتُ fiilinden غَزَّاءٌ şeklinde gelir. الإفْعَال vezninde gelen أَفْعَلْتُ bâbının masdarı ile اسْتَفْعَلْت، انْفَعَلَ، افْتَعَلَ bâblarının masdarları memdûd isimdir. Hemze asıl harf olduğunda ise قَرَأْتُ fiilinden قُرَّاءٌ şeklinde gelir. İsimlerin durumu sahih karşılıklarına kıyasla bulunur. Örnek:

أَقْرَأْتُهُ إِقْرَاءً	أَخْطَأْتُ إِخْطَاءً	Asıl Harf	Vezni أَفْعَلْت (إِفْعَالًا)
أَعْزَيْتُهُ إِعْزَاءً	أَعْطَيْتُهُ إِعْطَاءً	Vâv veya yâ harfinden dönüşmüş	
اِسْتِضْرَابًا	اِسْتِخْرَاجًا	Sahih masdar	Vezni اسْتَفْعَلْتُ (اِسْتِفْعَالًا)
اِسْتَدْنَيْتُ اِسْتِدْنَاءً	اِستَقْصَيْتُ اِسْتِقْصَاءً	Maksûr masdar	
اِنْطِلَاقًا	اِقْتِدَارًا	Sahih masdar	Vezni انْفَعَلَ/ افْتَعَلَ (اِنْفِعَالًا/ اِفْتِعَالًا)
اِنْقَضَى اِنْقِضَاءً	اِخْتَفَى اِخْتِفَاءً	Maksûr masdar	

2. Mu'tel isimlerden cemisi أَفْعِلَةٌ vezninde gelen müfed isimlerle, müfredleri فَعْلَةٌ vezninde gelen cemi isimlerin tamamı memdûddur. Örnek:

فِعَالٌ ← أَفعِلَةٌ	حِمَارٌ ← أَحْمِرَةٌ	قِبَالٌ← أَقْبِلَةٌ	وِعَاءٌ← أَوْعِيَةٌ
	رِدَاءٌ ← أَرْدِيَةٌ	كِسَاءٌ← أَكْسِيَةٌ	إِنَاءٌ← آنِيَةٌ
فَعْلَةٌ ← فِعَالٌ	فَرْوَةٌ ← فِرَاءٌ	جَرْوَةٌ ← جِرَاءٌ	كَوَّةٌ ← كِوَاءٌ [1017]

3. فُعَالٌ vezninde ses manası bildiren الشُّحَاجُ، الصُّرَاخُ، النُّبَاحُ[1018] gibi masdarlardan son harfi illetli olanlar memdûddur.[1019] Örnek: الرُّغَاءُ، العُوَاءُ، الدُّعَاءُ

[1017] الكَوَّةُ: Duvarda yapılan bölme; الجَرْوَةُ : Herşeyin küçüğü.
[1018] الشُّحَاجُ: Şiddetli katır ve eşek sesi; الرُّغَاءُ: Deve sesi.
[1019] Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 86.

Bu isimlerden الْبُكَاءُ (ağlama) masdarı ise azalan ve çoğalan bir anlam taşır. Yüksek tonda olduğunda ses anlamı, zayıf olduğunda ise hüzün anlamı bildirir. Müellif الْبُكَاءُ kelimesi hakkında semantik[1020] bilgi verir. Başka bir ifadeyle onun البُكاء kelimesinin anlam çerçevesini tespit etmek amacıyla bugünkü anlamıyla "semantik metot"[1021] kullandığını söyleyebiliriz.

فُعَالٌ vezninde gelen ve hareket manası taşıyan, النُّقَازُ ve النُّفَاضُ[1022] gibi masdarlardan son harfi illetli olanlar memdûddur. فُعَلٌ vezninde az masdar gelmesi nedeniyle ilk harfi dammeli mâksur masdar sayısı oldukça azdır.

6.2.2. İsm-i Memdûdların Tesniyesi[1023]

Munsarif tüm ism-i memdûdların tesniyesi alınabilir. En iyisi tesniyenin رِدَاءَانِ ve كِسَاءَانِ şeklinde hemzeyle yapılmasıdır. İyi bir kullanım olmamakla birlikte bunun yanı sıra hemze vâv'a da dönüştürülebilir. Ancak قُرَّاوَانِ örneği gibi

---

[1020] Semantik: Arapça'da bunun karşılığı "ilmu'd-dilâle" veya "ilmu'l-me'ânî"dir. Türkçe'de ise semantik "mana ilmi, sözlerin manası ilmi ve anlambilimi" olarak tanımlanmaktadır. Semantik, anlam çalışmasıyla ilgili olarak kullanılan teknik bir terimdir. Bu yüzden "anlam, dilin bir parçası ise, semantik de dilbilimin bir parçasıdır." Semantik bir disiplin olarak şöyle tarif edilmektedir: "Kelimeler ve önermelerle onların ifade ettiği anlam arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalıdır." Bkz. Faruk Özdemir, *Kur'ân'da Mustaz'af ve Müstekbir Kavramlarının Semantik Analizi*, Ankara: Serüven Kitap, 2015, s. 23-24.

[1021] Bir dilin yapı taşları kelimelerdir. Eğer kelimelerin doğru anlamları elde edilemezse kelimelerden müteşekkil cümleler de anlaşılamayacaktır. Dolayısıyla cümlelerden oluşan metin de doğru anlaşılamamış olacaktır. Bu husus Kur'ân'daki sözcükler için de geçerlidir. Nitekim Kur'ân'daki kelimeler yer aldıkları siyak-sibak çerçevesinde ve Kur'ân'ın düşünce sistemi içerisinde, esas manalarından daha kuvvetli bir şekilde izafî anlamlar ihtiva etmektedirler. Genel lügatler bu manaları bulup çıkarmada her ne kadar bir takım anlam yığınları sunsalar da yeterli olmamaktadır. Bu ise konusu, kelimelerin tarihî seyir içerisindeki anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam kaymalarını tespit etmek olan "semantik metot" ile elde edilebilir. Bkz. Özdemir, "Semantik ve Analitik Açıdan Kur'ân'da "Maraz" ve Türevleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şırnak 2015, 6/12, s. 50; Özdemir, "Kur'ân'da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2015, 4, s. 60.

[1022] النُّفَاضُ: Bir şeyin düşerek kırılması; النُّقَاز: Hayvanları titreterek öldüren cüzzam hastalığı.

[1023] Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 87.

hemzenin asıl harf olduğu; yâ veya vâv harflerinden dönüşmemiş olduğu isimlerde, vâv'la tesniyesi mümkün olsa da çok kötü bir kullanımdır. Mülhak olduğunda vâv'ın kullanılması güzel olsa da en iyisi yine hemze olarak kalmasıdır.

Örnek: حِزْبَاوَانِ، عِلْبَاوَانِ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EL-MUKTEDAB'DA FİİL VE MÜŞTAKLARI İLE İLGİLİ SARF KONULARI

1. Sülâsî Fiil Bâbları

Fiiller, yapısında bulundurduğu asli harf sayısına göre sülâsî ve rubâî fiiller olarak ikiye ayrılırlar. Asıl harfi itibarıyla humâsi fiil yoktur.[1024]

Bu konu Fiillerin Asılları ve Zevâidleri Bâbı'nda ele alınır. Çalışmada müellifin fiil vezinleri hakkında yaptığı tasnife uyularak konular ele alınmış; fiil vezinleri masdarlarıyla değil mâzi siygalarıyla isimlendirilmiştir. Ayrıca parantez içerisinde masdar vezinlerine yer verilmiştir.[1025]

1.1 Sülâsî Mücerred Fiil Bâbları[1026]

Sülâsî fiillerin üç tane mâzi vezni vardır: فَعَلَ، فَعِلَ، فَعُلَ

1. فعَلَ Bâbı: Bu bâbda fiil ضَرَبَ ← يَضْرِبُ، قَتَلَ ← يَقْتُلُ örneklerinde olduğu gibi müteaddî; (قَعَدَ) ← يَجْلِسُ، جَلَسَ ← (يَقْعُدُ örneklerinde görüldüğü gibi gayr-i müteaddîdir. Bu bâbın muzârisi يَفْعِلُ veya يَفْعُلُ[1027] vezinleridir: boğaz harfleri ayne'l veya lâme'l-fiil olduğunda يَفْعَلُ olur. Örnek:

ذَهَبَ ← يَذْهَبُ	طَحَنَ ← يَطْحَنُ	قَرَأَ ← يَقْرَأُ	صَنَعَ ← يَصْنَعُ

[1024] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 72; II, s. 109.
[1025] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 71-79.
[1026] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 71-79, 97.
[1027] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 71.

2. فَعِلَ Bâbı: Bu bâbda fiil يَعْلَمُ ← عَلِمَ، يَشْرَبُ ← شَرِبَ örneklerinde olduğu gibi müteaddî ve (يَخْرَقُ) ← خَرِقَ ، (يَبْطَرُ) ← بَطِرَ örneklerinde görüldüğü gibi gayr-i müteaddî olur. Muzârisi de sadece يَفْعَلُ vezninde gelir.[1028]

3. فَعُلَ Bâbı: Muzârisi sadece يَفْعُل vezninde gelen bu bâb gayr-i müteaddîdir. Örnek: شَرُفَ← يَشْرُفُ، كَرُمَ← يَكْرُمُ، ظَرُفَ ← يَظْرُفُ

Müellif, Orta Harfi Vâv veya Yâ Olan Fiiller Bâbı'nda قُلْتُ fiilinin aslen فعَلْتُ vezninde olmasına rağmen üzerindeki dammeyle vâv harfine işaret etmesi için فَعُلْتُ veznine aktarıldığını belirtir. فَعُلْتُ veznindeki fiilin sadece fâiline etki etmesi nedeniyle mefûlün bih almadığını; müteaddî olmaması nedeniyle de كَرُمْتُهُ ve شَرُفْتُهُ şeklinde kullanılamadığını ifade eder.[1029]

نِعْمَ ve بِئْسَ Gibi Bir Anlam Etrafında Kullanılan Câmid Fiiller Bâbı'nda ise كَرُمَ زَيْدٌ ve شَرُفَ عَمْرٌو cümlelerinin أَشْرِفْ بِهِ ve ما أَشْرَفَهُ şeklindeki taaccûb kalıplarında olduğu gibi hoşa giden bir şeye karşı نِعْمَ câmid fiilinin "övgü", kötü karşılanan bir şey için de بِئْسَ câmid fiilinin yergi bildirdiği belirtilir. Örnek:

Kardeşin ne iyi bir adamdır.	نِعْمَ رَجُلاً أَخُوكَ
Abdullah, ne cömert biridir.	كَرُمَ رَجُلًا عَبْدُ الله
..o kavmin durumu ne kötüdür.	سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ[1030]

Mücerred Sülâsî Fiiller Bâbı'nda فَعَلَ ← يَفْعِلُ، فَعَلَ← يَفْعُلُ، فَعِلَ← يَفْعَلُ bâblarında hem müteaddî hem de gayr-i müteaddî fiiller geldiği ancak فَعُلَ← يَفْعُلُ bâbında sadece gayr-i müteaddî fiiller bulunduğu ifade edilir. Örnek: [1031]

[1028] Müberred, فَعِلَ veznin muzârisini يَفْعِلُ olarak da ele almaz.
[1029] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 97.
[1030] Arâf, 6/177; Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 150.

فَعَلَ / يَفْعُلُ Bâbı	Müteaddî	قَتَلَ ← يَقْتُلُ	سَجَنَ ← يَسْجُنُ	عَتَلَ ← يَعْتُلُ
	Gayr-i Müteaddî	قَعَدَ ← يَقْعُدُ	نَظَرَ ← يَنْظُرُ	عَطَسَ ← يَعْطُسُ
فَعَلَ / يَفْعِلُ Bâbı	Müteaddî	ضَرَبَ ← يَضْرِبُ	حَبَسَ ← يَحْبِسُ	شَتَمَ ← يَشْتِمُ
	Gayr-i Müteaddî	جَلَسَ ← يَجْلِسُ	حَرَصَ ← يَحْرِصُ	شَهَقَ ← يَشْهِقُ
فَعِلَ / يَفْعَلُ Bâbı	Müteaddî	شَرِبَ ← يَشْرَبُ	لَقِمَ ← يَلْقَمُ	حَذِرَ ← يَحْذَرُ
	Gayr-i Müteaddî	بَطِرَ ← يَبْطَرُ	فَقِهَ ← يَفْقَهُ	لَحِحَ ← يَلْحَحُ
		شَتِرَ ← يَشْتَرُ		
فَعُلَ / يَفْعُلُ Bâbı	Gayr-i Müteaddî	كَرُمَ ← يَكْرُمُ	شَرُفَ ← (يَشْرُفُ)	ظَرُفَ ← (يَظْرُفُ)

1.2. Sülâsî Mezîd Fiil Bâbları[1032]

Sülâsî mücerred fiillerin kök harflerine bir, iki veya üç harf eklenmesiyle mezîd fiil yapıları oluşur.

1.2.1. Kök Harflerine Bir Harf Eklenen Sülâsî Mezîd Fiil Bâbları

Sülâsî mücerred fiillerin kök harflerine bir harf eklenmesiyle dört harfli sülâsî mezîd fiil bâbları meydana gelir.

1. أَفْعَلَ (إِفْعَالًا) Bâbı: Sülâsî fiiller baş taraflarına bir harf eklenmesiyle dört harfli olarak أَفْعَلَ bâbına geçer.[1033] Örnek: أَخْرَجَ ← يُخْرِجُ، أَكرَمَ ← يُكْرِمُ

أَفْعَلَ bâbının muzâri siygası aslen يُؤَفْعِلُ veznindedir. Birinci tekil şahıs çekiminde, iki hemzenin bir araya geldiği istenmeyen bir durumun önlenmesi için; ikinci hemze hazfedilerek fiil muzâraat harfine tâbi edilir. [1034]وَعَدَ fiilinin

---

[1031] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 110-112.

[1032] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 72-75.

[1033] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 72.

[1034] Burada iki tane harekeli hemze kastedilmektedir. Birinci hemze harekeli ikinci hemze sâkin

muzâri siygasında vâv hazf olduğu gibi burada da hemze hazfedilir. Bu bâbın masdarı إِفْعَالًا vezninde gelir. Örnek: أَكْرَمَ ← يُكْرِمُ ← إِكْرَامًا، أَحْسَنَ ← يُحْسِنُ ← إِحْسَانًا

2. فَاعَلَ (مُفَاعَلَةً) Bâbı[1035]: Mâzi siygası فَاعَلَ vezninde gelen bu bâbın muzârisi أَفْعَلْتُ bâbının ilk harfinin hazfedilmeden önceki durumu (يُؤَفْعِلُ) gibidir.[1036]

Örnek: ضَارَبَ ← يُضَارِبُ، قَاتَلَ ← يُقَاتِلُ

Bu bâb, sülâsî mücerred anlamıyla kullanılan fiillerin iki veya daha fazla kişi/grup tarafından karşılıklı gerçekleştiğini belirtir. ضَرَبْتُ fiili ضَارَبْتُ bâbında kullanıldığında, "senin ona yaptığının aynısını onun da sana yaptığı" anlaşılır. شَاتَمْتُ fiili de bu anlamı taşır.[1037] Sülâsî mücerredi farklı anlamda kullanılan fiiller ise müfred anlam taşır, müşareket bildirmez. Örnek:

Ayakkabımı tamir ettim.	طَارَقْتُ نَعْلِي	Hırsızı cezalandırdım.	عَاقَبْتُ اللِّصَ

Eserde verilen örneklerden, عَاقَبَ fiilinin sülâsî mücerredinde "cezalandırma" anlamı olmadığı gibi طَارَقَ fiilinin de "tamir" anlamı yoktur. Bu nedenle bu fiillerin fâilleri müfred anlam bildirir. Bu bâbın masdarı مُفَاعَلةً ve فِعَالًا veznidir. Örnek:

قَاتَلْتُ← مُقَاتَلَةً ← قِتَالًا	شَاتَمْتُ ← مُشَاتَمَةً ← (شِتَامًا)	(ضَارَبْتُ) ← (مُضَارَبَةً)← ضِرَابًا

ise, آمَنَ ← أأمن örneğinde olduğu gibi, iki hemze bir araya gelir ve ikinci hemze med harfine dönüşür.

1035 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 72-73.

1036 Mazisi أَفْعَلْتُ ve muzârisi يُؤَفْعِلُ olan veznin muzâraat harfinden sonra gelen hemzesi hazfedilir ve muzâri fiil يُفْعِلُ şekli alır. Müberred yukarıdaki ifadesinde iki veznin de harekeli ve harekesiz harf dizilişinin aynı olduğunu belirtir.

1037 Müberred, bu açıklamaya ضَرَبْتُ (dövdüm) fiilini örnek verir. Fiilin sahip olduğu tekil anlamın ضَارَبْتُ (*dövüştüm*) fiiliyle bozulduğunu ve iki veya daha fazla kişiyle fiilin ifade ettiği eylemin karşılıklı olarak gerçekleştiğini belirtir. Yine شَاتَمْتُ (*küfürleştim*) örneği vererek anlamı pekiştirir.

3. فَعَّلَ (تَفْعِيلًا) Bâbı[1038]: Bu bâb أَفْعَلَ ve فَاعَلَ bâbları gibi فَعَّلَ vezninde olup muzâri siygası da onların muzâri siygaları gibi يُفَعِّلُ veznindedir. Masdarı da تَفْعِيلًا veznindedir. Örnek: قَطَّعْتُ تَقْطِيعًا، كَسَّرْتُ تَكْسِيرًا

Müberred, sülâsî mezîd rubâ'î vezinlerden gelen müştaklara değinerek bu bâbların ism-i fâillerinde sondan bir önceki harfin kesralı, ism-i mefûllerinde ise fethalı olduğunu belirtir. Örnek: مُكْرِمٌ ← مُكْرَمٌ، مُقَاتِلٌ← مُقَاتَلٌ، مُقَطِّعٌ ← مُقَطَّعٌ

İsm-i zaman, ism-i mekân ve mimli masdarlar, mefûllerden olmaları nedeniyle, mezîd fiillerin ism-i mefûl vezinlerinden gelir, ilk harfleri de mimlidir.

Masdarlar, fâilleri sebebiyle mefûl-ü mutlak olurlar. İsm-i zaman ve ism-i mekân da mefûl grubuna girmeleri nedeniyle mefûlun fih olarak adlandırılır. Müberred, iki ayetle istişhâd ederek مُدْخَلًا، مَجْرَاهَا، مُرْسَاهَا kelimelerini şahit getirir.[1039]

لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ،[1041] و بِسْمِ اللّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا،[1040] مُنْزِلاً أَنْزَلْتُهُ

هَذَا مُقَاتَلَنَا cümlesi "bu savaştığımız yer" (مَوْضِعُ قِتَالِنَا) anlamındadır. Müberred, iki beyitle istişhâd ederek مُقَاتَلًا ve مُسرَّحِيَ kelimelerini şahit gösterir.

أُقَاتِلُ حَتَّى لَا أَرَى لِي مُقَاتَلًا وَأَنْجُو إِذَا غُمَّ الْجَبَانُ مِنَ الْكَرْبِ[1042]

أَلَمْ تَعْلَمْ بِمُسَرَّحِي الْقَوَافِي فَلَا عِيًّا بِهِنَّ وَلَا اجْتِلَابَا[1043]

1038 Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 74.

1039 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 74-75.

1040 Hud, 11/41.

1041 Hac, 22/59.

1042 Bu beyit Ka'b b. Mâlik'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 75; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, s. 23.

1043 Beyit Cerîr'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 75; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, s. 134.

1.2.2. Kök Harflerine İki Harf Eklenen Sülâsî Mezîd Fiil Bâbları[1044]

Sülâsî mücerred fiillerin kök harflerine iki harf eklenmesiyle beş harfli sülâsî mezîd fiil bâbları meydana gelir.

1. اِفْتَعَلَ (اِفْتِعَالًا) Bâbı[1045]: Bu bâbın mâzi-muzâri siygası يَفْتَعِلُ ←اِفْتَعَلَ, masdarı اِفْتِعَالًا, ism-i fâili ise مُفْتَعِلٌ vezninde gelir.

2. اِنْفَعَلَ (اِنْفِعَالًا) Bâbı[1046]: Bu bâbın mâzi-muzâri siygası يَنْفَعِلُ ← اِنْفَعَلَ vezninde اِفْتَعَلَ bâbı gibidir. Masdarı da اِفْتِعَالًا ile (ses uyumu olarak) aynı vezinde اِنْفِعَالًا şeklindedir. Bu bâb müteaddî olmayıp fâilini mefûle götürmez. İsm-i fâili مُنْفَعِلٌ vezninde olup ism-i mefûlu gelmez. Sadece ism-i zaman ve ism-i mekân zarfını ifade eden iki mefûlün fîhî vardır.[1047] Örnek:

Bugün gelinen zamandır.	هَذَا يَوْمٌ مُنْطَلَقٌ فِيهِ

يَنْفَعِلُ bâbında iki farklı anlam türünde fiil gelir.

a) Bu bâb mutâvaat bildirir. İsteğini sadece fâilinden karşıyan bir yapıdır.[1048]

b) Bu bâbda fâili gerçek fiiller de gelir.[1049] Örnek:

Onu kestim. O da kesildi.	قَطَعْتُهُ فَانْقَطَعَ	Fâili sözde
Onu kırdım. O da kırıldı.	كَسَرْتُهُ فَانْكَسَرَ	
Abdullah gitti.	اِنْطَلَقَ عَبْدُ اللهِ	Fâili gerçek

[1044] Konu başlığı olarak *el-Muktedab*'ta gelmez.

[1045] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 75.

[1046] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 75-76.

[1047] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 75.

[1048] Birinci cümledeki fâil asıl fâildir. İkinci cümledeki fâil birinci cümledeki fâilin isteğini yerine getiriyormuş gibidir. Birinci cümledeki fâil kalemi kırmak istemektedir. İkinci cümledeki fâilde ona itaat ederek kırılır.

[1049] Fiil zâid elif ve nûn harflerini alır. Ancak fâili gerçek fâildir.

Müberred verdiği örnekte "Abdullah gitti." diye belirtir. Abdullah gitme işlemini bizzat kendisi gerçekleştirir, başkası onu götürmez. Bu durumda diğer bir fâilin onun üzerinde gerçek bir etkisi bulunmaz.

3. اِفْعَلَّ (اِفْعِلالًا) Bâbı[1050]: Bu bâb sonuna gelen ikinci lâm'ın tekrar ve idgâmıyla افْعَلَّ vezninde gelir. Örnek: اِخْضَرَّ، اِحْمَرَّ

Örnek fiilin aslı اِحْمَرَرَ olup mütekellim birinci şahıs için اِحْمَرَرْتُ şeklinde çekimlenir. Fiilin sonu sâkin olmasından dolayı اِنْفَعَلْتُ ve اِفْتَعَلْتُ vezinlerinde olduğu gibi idgâm çözülür; şeddeli iki harf ayrılarak ortaya çıkar. İsm-i fâili مُحْمَرٌّ olup aslen مُحْمَرِرٌ veznindedir. Eylemin sadece fâilin üzerinde gerçekleştiği bu bâb, fiilinin müteaddî olmaması nedeniyle ism-i mefûl almaz. Örnek: اِعْوَرَّ، اِحْمَرَّ

Bu bâbın ism-i zaman ve ism-i mekânı مَكَانٌ مُحْمَرٌّ فِيهِ (*kırmızılaşılan yer ve zaman*) مُعْوَرٌّ فِيهِ، (*bir gözün kör olduğu yer ve zaman*) örneklerinde olduğu gibidir. Masdarı ise اِفْتِعَالًا ve اِنْفِعَالًا vezinlerinde اِفْعِلالًا şeklinde gelir.

Örnek: اِصْفِرَارًا، اِحْمِرَارًا

4. تَفَعَّلَ (تَفَعُّلًا) Bâbı[1051]: تَفَعَّلَ veznindeki bu bâbın masdarı التَّقَدُّمُ، التَّقَحُّمُ örneklerinde olduğu gibi تَفَعُّلًا'dir. Bu bâb iki anlam taşır.

a) فَعَّلَ bâbında gelen fiile mutâvaat anlamı kazandırır, muteaddî değildir.

b) Ziyade, teksîr anlamı taşır.[1052] Örnek:

[1050] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 76.

[1051] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 78.

[1052] Bu bâb fâilde, mefûl bihte veya eylemde teksîr anlamı bildirir.

Anlamı	فَعَّلَ ← فَتَفَعَّلَ	Vezni		
		Kazandığı Anlam	تَفَعَّلَ	
Onu parçalara ayırdım. O da parçalandı.	قَطَّعْتُهُ فَتَقَطَّعَ	Mutâvaat/ Fiilde ziyadelik	تَقَطَّعَ	1
Onu parçalara ayırdım. O da parçalandı.	كَسَّرْتُهُ فَتَكَسَّرَ		تَكَسَّرَ	
Onu ileri sürdüm. O da ileri atıldı.	قَحَّمْتُهُ فَتَقَحَّمَ	Mutâvaat	تَقَحَّمَ	2
Onu öne sürdüm. O da öne geçti.	قَدَّمْتُهُ فَتَقَدَّمَ	Mutâvaat	تَقَدَّمَ	

فَعَّلَ ← فَتَفَعَّلَ kalıbında mutâvaat bildiren bu bâbın bir durumdan diğer bir duruma geçişi de ifade eder. Örnek:

Cesur değildi. Cesaretini topladı cesur oldu. Cesur gibi göründü.	تَشَجَّعَ
Güzel değildi. Güzelleşti, güzel oldu. Güzel gibi göründü.	تَجَمَّلَ
Yapmacık tavır takındı.	تَصَنَّعَ
Sunkundu, konuştu.	تَكَلَّمَ

5. تَفَاعَلَ (تَفَاعُلًا) Bâbı[1053]: تَفَعَّلَ bâbıyla aynı vezindeki bu bâbın masdarı تَفَعُّلًا vezniyle uyumlu olarak تَفَاعُلًا şeklinde gelir. Bu bâb iki tür anlam bildirir.

a) Mutâvaat: نَاوَلْتُهُ فَتَنَاوَلَ (*Ona verdim, o da aldı.*) cümlesinin anlamıyla كَسَرْتُهُ فانْكَسَرَ (*Onu kırdım, o da kırıldı.*) anlamı aynı değildir. كَسَرْتُهُ فانْكَسَرَ bâbında fâil gerçekte bir etki bildirmez ancak قَدَّمْتُهُ فَتَقَدَّمَ ve نَاوَلْتُهُ فَتَنَاوَلَ denildiğinde fâilden istenilen eylemin fâil tarafından gerçekten yapıldığı anlaşılır. Bu fiiller أَدْخَلْتُهُ فَدَخَلَ (*Onu içeri aldım. O da girdi.*) örneği gibi fâilin aktif olduğu mutâvaat anlamı taşır.

[1053] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 78-79.

b) İzhâr (Tezâhur): Kişinin kendini olmadığı bir konumda gösterdiğini ifade eder. Örnek:

Akıllı gibi gözüktü.	تَعَاقَلَ
Bilmemezlikten geldi, ahmak gibi davrandı.	تَغَابَى
Bilmemezlikten geldi, fark etmemiş gibi göründü.	تَغَافَلَ

Müberred, bir beyitle istişhâd ederek تَخَازَرْتُ fiilini şahit gösterir.

إِذَا تَخَازَرْتُ وَمَا بِي مِنْ خَزَرْ[1054]

1.2.3. Kök Harflerine Üç Harf Eklenen Sülâsî Mezîd Fiil Bâbları[1055]

1. اِسْتَفْعَلَ (اِسْتِفْعَالًا) Bâbı: Bu bâbın mâzi-muzâri siygası اسْتَفْعَلْتُ← يَسْتَفْعِلُ, masdarı اِسْتِفْعَالًا, ism-i fâili مُسْتَخْرِجٌ ve ism-i mefûlu مُسْتَخْرَجٌ veznindedir.

Örnek: اِسْتَخْرَجْتُ ← يَسْتَخْرِجُ ← اِسْتِخْرَاجًا، اِسْتَكْثَرْتُ ← يَسْتَكْثِرُ ← اِسْتِكْثَارًا

2. افْعَنْلَلَ (اِفْعِنْلَالًا) Bâbı: اِفْعَنْلَلَ veznindeki bu bâb, iki harfle rubâ-î mezîd olan (اِحْرَنْجَمَ) bâbına mülhak üç harfle sülâs-î mezîd bir bâbtır. Masdarı اِفْعِنْلَالًا veznindedir. Örnek: اِقْعَنْسَسَ ← اِقْعِنْسَاسًا

3. اِفْعَوْعَلَ (اِفْعِيعَالًا) Bâbı: افْعَوْعَلَ veznindeki bu bâbın masdarı اِفْعِيعَالًا veznindedir. Masdar vezni اِسْتِفْعَلْتُ bâbıyla aynıdır. Bir öncesinin kesra ve kendisinin de sâkin olması nedeniyle masdarındaki vâv yâ'ya dönüşür. Örnek: اِغْدَوْدَنَ ← اِغْدِيدَانًا

4. اِفْعَوَّلْتُ (اِفْعِوَّالًا) Bâbı: Bu bâb اِفْعَوَّلْتُ vezninde olup masdarı اِعْلِوَّاطًا veznindedir. Masdardaki vâv şeddeli olması nedeniyle i'lâl olmaz. Zira fiilinde i'lâl olmayan vâv masdarında da olmaz. Örnek: اِعْلَوَّطَ ← اِعْلِوَّاطًا

[1054] Bu beyit Ertâh b. Suheyye'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 79; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 59.

[1055] Bu başlık, bir konu başlığı olarak gelmemiştir. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 77.

Örnek: اِعْلَوَّطَ الرَّجُلُ[1056] (*Bineğinin üstüne çıktığında düşmekten korkan kişi hayvanın boynuna iki eliyle sarıldı*.)

5. اِفْعَالَلْتُ (اِفْعِيلالًا) Bâbı: Bu bâb اسْتَخْرَجْتُ bâbıyla aynı vezindeki اِفْعَالَلْتُ bâbındadır, sadece idgâmla kullanılır. Masdarı اِسْتِخْرَاجًا vezniyle aynı اِفْعِيلَالًا şeklindedir. Harf sayısı bakımından en uzun isimler bu vezinlerin masdarlarından gelir. Sülâsî ve rubâî mezîd masdarlar dışında yedi harfli başka müfred bir isim yoktur.[1057] Örnek: (اِشْهِبَابًا) ← اِشْهَابَبْتُ ← اِشْهَابَّ ،اِحمِيرَارًا ← اِحْمَارَرْتُ ← اِحْمَارَّ

2. Rubâî Fiil Bâbları

Rubâî fiiller aslen dört harflidir. Rubâî mücerred fiillere bir veya iki harf eklenerek rubâî mezîd fiiller meydana gelir.

2.1. Rubâî Mücerred Fiil Bâbı

Bu konu, Üç Harften Fazla Olan Sahih ve İlletli Fiillerin Masdar Yapıları Bâbı'nda ele alınır.[1058]

1. فَعْلَلَ (فَعْلَلَةً) Bâbı: Rubâî mücerred bir fiil bâbı vardır. Bu bâbın mâzi-muzâri siygası فَعْلَلَ←يُفَعْلِلُ şeklinde olup masdarı فَعْلَلَةً ve فِعْلَالًا vezinlerinde gelir. Örnek:

Masdar ← Mâzi	سَرْهَفْتُهُ سَرْهَفَةً	سَرْعَفْتُهُ سَرْعَفَةً	زَلْزَلَ اللهُ بِهِمْ زَلْزَلَةً
Masdar	سِرْهَافًا	سِرْعَافًا	زِلْزَالًا
Muzâri	يُسَرْهِفُ	(يُسَرْعِفُ)	(يُزلْزِلُ)
Masdar ← Mâzi	دَحْرَجْتُهُ دَحْرَجَةً	هَمْلَجَ الدابَّةُ هَمْلَجَةً	
Masdar	(دِحْراجًا)	(هِمْلَاجًا)	
Muzâri	يُدَحْرِجُ	يُهَمْلِجُ	

[1056] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 77. Müberred burada örnek kelimeye ait sözlük bilgisi de vermiştir.

[1057] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 77-78.

[1058] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 95-103. Bkz. Rubai fiiller.

Rubâî mücerred fiillerin tamamı فَعْلَلَةً masdar veznini kullanır. فِعْلَالًا ise ikinci masdar veznidir. سِرْهَافًا ve زِلْزَالًا örneklerinde olduğu gibi bu masdarının sondan bir öncesi eliftir. فَعْلَلَةً masdar vezninde ise elife bedel her zaman hâ (ة) harfi vardır.[1059]

Müberred, Accâc'ın bir beytiyle istişhâd eder ve سِرْهَافًا masdarını şahit getirir.

سَرْهَفْتُهُ ما شِئْتَ مِنْ سِرْهاف[1060]

2.1.1. Rubâî Mücerred Fiil Bâbına Mülhak Sülâsî Mezîd Bâblar

Rubâî Bâblara Mülhak Sülâsî Mezîd Fiil Bâbı'nda mülhak bâblar ele alınır.[1061]

Rubâî mücerred fiiller دَحْرَجَ، سَرْهَفَ، هَمْلَجَ örneklerinde de görüldüğü gibi فَعْلَلَ veznindedir. Rubâî mücerred bâba mülhak sülâsî mezîd dört bâb vardır. Bu bâblar, mülhak olmaları nedeniyle masdarları da rubâî mücerred fiille aynıdır.

1. فَوْعَلَ (فَوْعَلَةً) Bâbı: Sülâsî mücerred fiile vâv'ın ikinci harf olarak eklenmesi sonucu فَوْعَلَ bâbı meydana gelir. İsimler zâid bir vâv alarak bu bâba mülhak olur.[1062] Örnek: حَوْقَلٌ، كَوْثَرٌ، جَوْرَبٌ

2. فَعْوَلَ (فَعْوَلَةً) Bâbı: Sülâsî mücerred fiile üçüncü harf olarak vâv'ın eklenmesiyle فَعْوَلَ bâbı meydana gelir. İsimler de zâid bir vâv alarak bu bâba mülhak olur. Örnek : جَهْوَرَ كَلامَهُ جَهْوَرَةً، جَدْوَلٌ

1059 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 95.

1060 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 95.

1061 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 107-109.

1062 İsimlere gelen bu zâid harfler kelimenin telaffuzunu kolaylaştırmak ve Arapça'ya diğer dillerden giren kelimeleri Arapçalaştırmak için kullanılır.

3. فَيْعَلَ (فَيْعَلَةً) Bâbı: Sülâsî mücerred fiile ikinci harf olarak yâ'nın eklenmesiyle فَيْعَلَ bâbı meydana gelir. İsimler de zâid bir vâv alarak bu bâba mülhak olur. Örnek : بَيْطَرَ ← بَيْطَرَةً، رَجُلٌ جَيدَرٌ وصَيْرَفٌ

4. فَعْلَى (فَعْلَيَةً) Bâbı: Sülâsî mücerred fiile dördüncü harf olarak yâ'nın eklenmesi sonucu فَعْلَى bâbı meydana gelir.

Örnek: isim: أَرْطَى[1063]، عَلْقَى fiil:سَلْقَى، جَعْبَى

Örneklerde gelen isimlerin sonundaki elifler müenneslik bildirmez. Bu isimlerin müfredleri, sonlarına tâ (ة) gelmesiyle أَرْطَاةٌ ve عَلْقَاةٌ şeklinde müennes olur. فَعْلَلَ bâbına mülhak olmasından dolayı masdarı da bu bâbla aynıdır. Çünkü mülhak fiillerin masdarları da mülhak olur. Müellif, herhangi bir mana kazanmadan, sadece vezne uymak için zâid harf alan fiilleri mülhak olarak niteler.

2.2. Rubâî Mezîd Fiil Bâbları

Bu konu, Rubâî Bâblara Mülhak Sülâsî Mezîd Fiil Bâbı'nda ele alınır.[1064]

1. تَفَعْلَلَ (تَفَعْلُلًا) Bâbı: Rubâî mücerred فَعْلَلَ bâbına zâid tâ (ت) birleştiğinde تَدَحْرَجَ، تَسَرْهَفَ fiilleri gibi تَفَعْلَلَ bâbına dönüşür. Bu bâb دَحْرَجْتُهُ فَتَدَحْرَجَ "*Onu yuvarladım. O da yuvarlandı.*" anlamında mutâvaat bildirir. Masdarı da تَفَعْلُلًا veznindedir.

Rubâî Mezîd تَفَعْلَلَ bâbı ile aynı vezinde sülâsî mezîd iki bâb bulunur. Bu bâblardaki fiiller hareke-sükûn yönüyle rubâî mezîd تَدَحْرَجَ bâbına eşit olduğu gibi masdarları da eşittir. Belirtilen sülâsî Mezîd bâblardan birincisi تَفَعُّلًا (تَفَعَّلَ), diğeri ise (تَفَاعُلًا) bâbıdır. Müellif tâ'nın bir anlam katarak kelimeye eklenmesi nedeniyle vezinleri mülhak değil sadece eşit olarak niteler.

[1063] أَرْطَى: Güzel kokulu çiçekleri olan , kumda yetişen bir ağaç.

[1064] Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 108-109.

Örnek: تَدَحْرَجَ تَدَحْرُجًا، تَغَافَلَ تَغَافُلًا، تَكَسَّرَ تَكَسُّرًا

2. اِفْعَنْلَلَ (اِفْعِنْلَالًا) Bâbı: Rubâî mücerred bâbın ilk harfi sâkin yapılarak vasıl elifi, üçüncü harf olarak da nûn eklenmesiyle اِفْعَنْلَلَ bâbı elde edilir.

Örnek: اِخْرَنْطَمَ، اِحْرَنْجَمَ[1065]

Sülâsî fiiller اِحْرَنْجَمَ bâbına iki şekilde mülhak olur.[1066]

1. Sülâsî mücerred bâbın lâme'l-fiili muda'af yapılarak mülhak اِفْعَنْلَلَ bâbı elde edilir. Fiilin sonunda gelen lâmlardan biri zâiddir. Örnek: اِقْعَنْسَسَ

2. Sülâsî mücerred fiilin lâme'l-fiilinden sonra zâid bir yâ getirilerek mülhak اِفْعَنْلَى[1067] bâbı elde edilir. Sülâsî fiillerde nûn fiilin iki asıl harfi arasına girdiğinde sadece rubâî mezîd اِحْرَنْجَمَ bâbına mülhak olur. Örnek: اِسْلَنْقَى

3. اِفْعَلَّلَ (اِفْعِلَّالًا) Bâbı: Rubâî mücerred bâbın sonuna zâid harf eklenir. İlk harf sâkin yapılarak baş tarafına vasıl elifi getirilir. İdgâm yapılarak اِفْعَلَلْتُ ve اِفْعَلَّلَ bâbı elde edilir.[1068]

Bu bâbda aslı اِقْشَعْرَرَ olan اِقْشَعْرَرْتُ fiili idgâm yapılarak اِقْشَعَرَّ şeklinde gelir.

Rubâî mezîd اِفْعَلَّلَ bâbına mülhak olmamasına rağmen hareke-sükûn yönüyle aynı vezinleri paylaşan اِسْتَفْعَلَ، اِفْعَوَّلَ، اِفْعَوْعَلَ، اِفْعَالَّ bâblarının masdarları da aynı vezindedir. Rubâî mezîd bu bâbın sülâsî mezîd karşılığı اِحْمَارَرْتُ، اِشْهَابَبْتُ، اِشْهَابَّ الفَرَسُ fiil bâbıdır. Vezinleri aynı olan bu iki bâbın masdarları da aynıdır.

Hareke-sükûn yönüyle eşit fiillerin masdarları aynı vezindedir.[1069] Örnek:

[1065] اِخْرَنْطَمَ (*kibirlendi*) ve اِحْرَنْجَمَ (*toplandı*) fiilleri rubai mezîd olup اِفْعِنْلالاً bâbındadır.

[1066] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 108.

[1067] Mülhak veznin son harfi olan elif-i maksûrenin harekesi taktirendir.

[1068] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 109.

[1069] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 109.

Bâb	Masdar ← Fiil	Bâb	Masdar ← Fiil
(اِسْتَفْعَلَ)	اِسْتَخْرَجَ اِسْتِخْرَاجًا	(اِفْعَالَّ)	اِشْهَابَّ الفَرَسُ اِشْهِيبَابًا
(اِفْعَوَّلَ)	اِعْلَوَّطَ اِعْلِوَّاطًا	(اِفْعَوْعَلَ)	اِعْدَوْدَنَ اِعْدِيدَانًا

Tabloda verilen örnekler incelendiğinde hepsinin hareke-sükûn olarak aynı vezinde olduğu görülür.

3. Fiillerde Mutâvaat

Bu konu, Sülâsî Mezîd ve Mücerred Fiillerin Mutâvaatı Bâbı'nda işlenir.[1070]

1. Mutâvaat bildiren fiiller, sadece fiilin fâilden isteğini bildirmeleri nedeniyle mefûle ulaşamayan fiillerdir.[1071] Sülâsî mücerred fiilerin mutâvaatı اِنْفَعَلَ bâbına aktarılarak yapılır. اِنْفَعَلَ bâbının taşıdığı anlamda kullanılan اِفْتَعَلَ bâbı da mutâvaat ifade eder. Mutâvaat bildiren كَسَرْتُهُ فَانْكَسَرَ cümlesinin anlamı aslen *"Onu kırmak istedim ve isteğime ulaştım."* şeklindedir. Örnek:

Onu ödedim, o da ödendi.	دَفَعْتُهُ فَانْدَفَعَ	Onu kestim, o da kesildi.	قَطَعْتُهُ فَانْقَطَعَ
		Eti pişirdim, o da kızardı.	شَوَيْتُ اللَّحْمَ فَانْشَوَى

Bâbları اِفْتَعَلَ ve اِنْفَعَلَ olarak aynı vezinde gelen اِشْتَوَى ve اِنْشَوَى fiilleri "*kızardı*" anlamındadır. Ancak اِنْفَعَلَ dışına çıkarak müteaddî anlam da taşıyan bu fiilin اِشْتَوَى olarak اِفْتَعَلَ bâbında kullanımı daha uygundur. اِشْتَوَى القَوْمُ cümlesi اِتَّخَذُوا شِوَاءً "*pişirdiler*" anlamı taşır. Daha açık bir ifadeyle اِشْتَوَى القَوْمُ لَحْمًا denilir. اِفْتَعَلَ vezni mefûl aldığında ise اِنْفَعَلَ bâbının sahip olduğu mutâvaat anlamını taşımaz.[1072]

1070 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 104-106.

1071 Asıl mutâvaat anlamı veren fiiller kastedilmektedir.

1072 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 104.

2. أَفْعَلَ vezninde mutâvaat أَفْعَلْتُهُ فَفَعَلَ şeklindedir. فَعلَ bâbı hem müteaddî hem de gayr-i müteaddî olabilen bir bâbdır.[1073] أَخْرَجْتُهُ فَخَرَجَ cümlesi mutâvaat anlamı taşır. Tek başına kurulan خَرَجَ زَيْدٌ *"Zeyd çıktı"* cümlesi mutâvaat anlamı bildirmezken, bu cümle أَخْرَجَهُ عَبْدُ اللهِ cümlesinin ardından geldiğinde bu anlam oluşur.[1074] Zira çıkarma işi başkası tarafından yapıldığında mutâvaat anlamı taşır. Örnek:

Onu eve aldı. O da eve girdi.	أَدْخَلْتُهُ الدَّارَ فَدَخَلَهَا

3. أَفْعَلْتُهُ فَفَعَلَ vezinleri birbiri ardınca geldiğinde mutâvaat kalıbını oluşturur. أَعْطَيْتُهُ فَعَطَى cümlesinde أَعْطَيْتُهُ fiili: نَاوَلْتُهُ *"Ben ona verdim."*, عَطَا ← يَعْطُو fiili: تَنَاوَلَ *"O da aldı"*, anlamına gelir. أَعْطَيْتُهُ فَأَخَذَهُ (*Ona verdim. O da aldı.*) şeklinde bir kullanım olduğunda أَخَذَ fiili عَطَا /تَنَاوَلَ (*aldı*) anlamına gelir.[1075] Örnek:

Onu doyurdum, o da doydu.	أَطْعَمْتُهُ فَطَعِمَ	Onu giydirdim, o da giydi.	أَلْبَسْتُهُ فَلَبِسَ

Bu örneklerin yanında أَفْعَلَ veznindeki mutâvaat anlamı taşıyan bazı fiillerin zâid hemzelerinin hazfedilerek kullanıldığı da görülür.[1076]

Kuyu suyunu çıkardı, ben de kuyunun suyunu çıkardım.	طَرَحَتِ البِئْرُ وَطَرَحْتُهَا
Suyu azaldı, ben de onu azalttım.	غَاضَ المَاءُ وغِضْتُهُ
Zeyd para kazandı, o da Zeyd de para kazandırdı.	كَسَبَ زَيْدٌ دِرْهَمًا وَكَسَبَهُ

4. Müfred anlam bildiren فَاعَلَ bâbındaki fiilin fâili birinci cümledeki mefûl bîhi etkiler. İkinci cümledeki تَفَاعَلَ bâbındaki fiil de mutâvaat anlamı bil-

---

[1073] Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 104.

[1074] Bu durumda خَرَجَ زَيْدٌ ifadesinde mutâvaat olmaz. Sadece lazım fiil olur.

[1075] Sülâsî mezîd fiillerde asıl mutâvaat bâbı infiâl'dir. İftiâl bâbı ise hem muteaddi hem de lazım olarak gelir. Burada da mutâvaat kısmı فَعَلَ müteaddîdir.

[1076] Yani fiillerin aslı أَطْرَحْتُهَا، أَغْضَيتُهُ، أَكْسَبَهُ fiilleridir.

dirir. Birinci cümledeki mefûl bîh ikinci cümlede fâil olarak emre itaat eder. Örnek:

Ona verdim, o da aldı.	نَاوَلْتُهُ فَتَنَاوَلَ
Onunla ilgilenmedim, o da ihmal edildi.	قَاعَسْتُهُ فَتَقَاعَسَ
Zeyd'e verdim, o da aldı.	نَاوَلْتُ زَيْداً (فَتَنَاوَلَ)
Allah ona şifa verdi/versin, o da iyileşti/iyileşsin.	عَافَاهُ اللهُ (فَتَعَافَى)

İki kişi arasında karşılıklı gerçekleşen fiiller mutâvaat bildirir. Örnek:

Zeyd'le küfrürleştim. Yani, ben ona o da bana küfretti.	شَاتَمْتُ زَيْدًا
Amr'la döğüştüm. (Ben ona vurdum oda bana vurdu.)	ضَارَبْتُ عَمْرًا
Zeyd'le savaştım. (Birbirimizi öldürmeye çalıştık.)	قَاتَلْتُ زَيْدًا

Bu bâba sülâsî mücerred فَعَلَ←يَفْعُلُ bâbından gelen ضَرَبَ←يَضْرُبُ sahih fiillerin çoğunluğu fâilde müşareket anlamı bildirir. ضَرَبَ←يَضْرِبُ ve عَلِمَ ← يَعلَمُ bâblarında gelmeyen bu fiiller sadece قَتَلَ←يَقْتُلُ bâbında gelir.

5.فَعَّلْتُ bâbının mutâvaatı تَفَعَّلَ, فَاعَلَ bâbının mutâvaatı تَفَاعَلَ bâbında gelir.[1077] اِسْتَفْعَلَ bâbının mutâvaatı ise اِسْتَ eki alarak talep bildiren fiillerin sülâsî mücerredleriyle yapılır. Örnek:

Konuşmasını istedim, o da konuştu.	اِسْتَنْطَقْتُهُ فَنَطَقَ
Sır tutmasını istedim, o da tuttu.	اِسْتَكْتَمْتُهُ فَكَتَمَ
Onu çıkarmak istedim, o da çıktı.	اِسْتَخْرَجْتُهُ فَخَرَجَ

[1077] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 105.

اِسْتَفْعَلَ bâbındaki fiilin talebi, bu fiilin zâid harf almayan mücerredinde ortaya çıkmazsa, talebi karşılayan Mezîd fiille de mutâvaat sağlanır. Mesela اِسْتَخْبَرْتُهُ فَأَخْبَرَ örneğindeki birinci cümle "*Ondan bilgi vermesini istedim*.", ikinci cümle ise elifle müteaddî olan أَخْبَرَ fiiliyle *"O da bilgi verdi."* anlamında gelir. Böylece, birinci cümlede fâilin isteğini karşılayan mutâvaat anlamı sağlanır. Örnek: اِسْتَعْلَمْتُهُ فَأَعْلَمَنِي

7. Zâid Harf Alan Rubâi Fiil ve İsim Vezinleri Bâbı'nda bu konu işlenir.[1078]

Mezîd Rubâi Fiiller, تَفَعْلَلَ vezninde تَدَحْرَجَ ve تَسَرْهَفَ örneklerinde gelir. الإِنْفِعَال (mutâvaat) bâbının manasını taşıyan bu fiiller دَحْرَجْتُهُ فَتَدَحْرَجَ ve سَرْهَفْتُهُ فَتَسَرْهَفَ örneklerinde görüldüğü gibi müteaddî değildir. اِفْعَنْلَلَ de zâid diğer vezindir. Bu vezinde gelen elifler اِحْرَنْجَمَ ve اِخْرَنْطَمَ örneklerinde görüldüğü gibi vasıl elifidir. Çünkü muzâri fiili fethalı yâ ile يَحْرَنْجِمُ şeklinde gelir.

4. Emir ve Nehiy

Bu konu, Emir ve Nehiy Bâbı'nda ele alınır.[1079]

Emir ve nehy fiiller başlarına eklenen âmil lâm ile meczûm olur. Örnek:

Abdullah gitsin.	لِيَذْهَبْ عَبْدُ اللهِ	Zeyd kalksın.	لِيَقُمْ زَيْدٌ
Beni ziyaret et ki seni ziyaret edeyim.		زُرْنِي ولأَزُرْكَ	

Emredilen muhatap ise başında cezmeden bir edat bulunmadığı için meczûm olmaz. اِنْطَلِقْ ve اِذْهَبْ emr-i hazır fiilleri sükûn üzere mebnîdir. Nahivcilerden bir kısmı bu fiillerin meczûm olduğunu iddia etse de bu çok büyük bir hatadır. Çünkü fiiller sadece isimlere benzediğinde i'râb olur. Fiiller ise baş taraflarına aldıkları dört tane zâid harfle isimlere benzer.

[1078] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 86.

[1079] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 131-134.

Fiil	Muzâraat Harfi	Zamir
يَفْعلُ	اليَّاءُ	هو
تَفْعلُ	التَّاءُ	أَنْتَ
أَفْعلُ	الهَمْزَةُ	أَنَا
نَفْعلُ	النُّونُ	نَحْنُ

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi zâid harf alan fiillere sadece cezmedecek âmil eklenir. اِضْرِبْ örneğinde muzâraat harflerinden biri bulunmaz. Muzâri harflerinden biri fiile eklenmedikçe cezmedecek âmil de eklenemez.

Peygamberimizin ayeti kerimeyi فَبِذٰلِكَ فَلْتَفْرَحُوا[1080] şeklinde okuduğu da rivâyet edilir. Bu kıraatte fiili emir lâmı cezmeder. Emir, muhatap dışında birine verildiği zaman lâme'l-fiilin fiile eklenmesi şart olur.

Örnek: لِيَقُمْ زَيْدٌ، زُرْ زَيْدًا وَلْيَزُرْكَ

Örnekte Zeyd gâib olması nedeniyle fiile lâm eklenmeden emir fiili yapılmaz. ضُرِبَ زَيْدٌ fiilinden emir yapıldığında, Zeyd ile karşılıklı konuşma olmadığı için emir لِيُضْرَبْ زَيْدٌ şeklinde olur.[1081] Nehiy harfi ise لا olup ister muhâtab ister gâib olsun tüm fiillerin başına gelerek onları cezmeder.[1082] Örnek:

Ey adam kalkma.	لا تَقُمْ يَا رَجُلُ	Zeyd kalkmasın.	لا يَقُمْ زَيْدٌ
Ey kadın kalkma.		لَا تَقُومِي يَا امْرَأَةُ	

[1080] Yûnus 10/58; Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib Ebû Ca'fer et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu'r-Risâle, yy. 2000, XV, s. 109.

[1081] Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 131.

[1082] Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 134.

5. Masdarlar

5.1. Sülâsî Mücerred Masdarlar

Sülâsî Masdarlarda İhtilaflar ve Asıllarının Tespiti Bâbı'nda konu işlenir.[1083]

Sülâsî mücerred fiillerin mâzi ve muzâri siygalarında farklılık olması nedeniyle masdarları bir kurala bağlı olmaksızın çok sayıda vezinde gelir. Bir kısmı zâid harf alır, bir kısmı almaz. İsimlerin izlediği yolu takip eden masdarlar fiiller gibi kıyasi değildir. Ancak fiilleri üç harften fazla olan masdarlar, fiilleri tek bir vezinde olması nedeniyle kıyasidir.

5.1.1. Zâid Harf Almayan Masdar Vezinleri[1084]

Birinci harfi fethalı ikincisi sâkin فَعْلٌ vezni asıl masdar veznidir. Örnek:

Masdar	Fiil	Fiilin Bâbı	Masdar Vezni
ضَرَبْتُ ضَرْبًا	ضَرَبَ ← يَضْرِبُ	فَعَلَ ← يَفْعِلُ	فَعْلًا
قَتَلْتُ قَتْلًا	قَتَلَ ← يَقْتُلُ	فَعَلَ ← يَفْعُلُ	
شَرِبْتُ شَرْبًا	شَرِبَ ← يَشْرَبُ	فَعِلَ ← يَفْعَلُ	
(لَقْمًا)	لَقِمَ ← يَلْقَمُ		
مَكَثْتُ مَكْثًا	مَكُثَ ← يَمْكُثُ	فَعُلَ ← يَفْعُلُ	

İkinci harfi sâkin birincisi kesralı veya dammeli فِعْلًا، فُعْلًا masdar vezinleri ile فَعَلًا، فِعَلًا، فَعِلًا vezinleri zâid harf almayan vezinlerdendir. Örnek:

Zâid Harf Almayan Masdarlar ve Geldikleri Fiil Vezinleri				Masdar Vezni
فَقُهَ فَقَهًا	فَقِهَ فَقَهًا	حَلِمَ حِلْمًا	عَلِمَ عِلْمًا	فِعْلًا

[1083] Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 124-128.
[1084] Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 124-125.

فُعْلًا	شَغَلْتُهُ شُغْلًا	شَرِبْتُهُ شُربًا	سَقِمَ الرَّجُلُ سُقْمًا	
فَعَلًا	جَلَبْتُهُ جَلَبًا	طَرِبْت طَرَبًا	حَلَبَ الرَّجُلُ الشَّاةَ حَلَبًا	
فِعَلًا	سَمِنَ سِمَنًا	عَظُمَ عِظَمًا	كَبُرَ كِبَرًا	صَغُرَ صِغَرًا
فَعِلًا	ضَحِكَ ضَحِكًا	حَلَفَ حَلِفًا	خَنَقَهُ خَنِقًا	

5.1.2. Zâid Harf Alan Masdar Vezinleri[1085]

فُعُولًا، فِعَالًا، فَعَالًا، فَعَالَةً masdar vezinleri zâid harf alır. Örnek:

Masdarlar ve Geldikleri Fiil Vezinleri			Masdar Vezni
وَقَدْتُ النَّارَ وُقُودًا	قَعَدَ قُعُودًا	جَلَسَ جُلُوسًا	فُعُولًا
	كَفَرْتُهُ كُفُورًا	شَكَرْتُهُ شُكُورًا	
لَقِيتُهُ لِقَاءً	صُمْتُ صِيَامًا	قُمْتُ قِيَامًا	فِعَالًا
جَمُلَ جَمَالًا	خَفِيتُ خَفَاءً	ذَهَبْتُ ذَهَابًا	فَعَالًا
	كَمُلَ كَمَالًا	خَبُلَ خَبَالًا	
جَهِلَ جَهَالَةً	ضَلَّ ضَلَالَةً	سَفُهَ سَفَاهَةً	فَعَالَةً
		سَقِمَ سَقَامَةً	

Bazıları شَرِبْتُ شَرَابًا cümlesindeki شَرَابًا kelimesini فَعَالًا vezninde masdar sayar. Ancak nahivcilere göre شَرابًا, fikir ayrılığı olmaksızın المَشرُوبُ ile aynı anlamda bir isim olup "içilen şey" anlamındadır.

Müellifin dile getirdiği شَرِبَ (*içti*) fiilinin masdarı شَرْبًا ve شُرْبًا olarak gelir.

[1085] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 125-128.

Mezîd ve Mezîd Olmayan İsimlerin Cemisi Bâbı'nda فُعُولًا vezninde çok masdar gediği belirtilir.[1086] Örnek: قَعَدْتُ قُعُودًا، جَلَسْتُ جُلُوسًا، سَكَتُّ سُكُوتًا

5.1.3. Mimli Masdarlar

Masdarlar mefûllerden olması nedeniyle baş taraflarına zâid mîm getirilir. Mimli masdarlar mimli olmayan masdarlar gibi amel eder.[1087] Örnek:

ضَرَبْتُهُ مَضْرَبًا ← ضَرْبًا	غَزَوْتُهُ غَزْوًا ← مَغْزًى	شَتَمْتُهُ شَتْمًا ← مَشْتَمًا	يَا عَمْرُو مَشْتَمًا زَيدًا

Mimli masdar, ism-i zaman ve ism-i mekân siygaları mefûl olmaları nedeniyle ism-i mefûl vezinlerinden gelir. Örnek: أَدْخَلْتُهُ مُدْخَلًا

Müellif iki ayetle istişhâd ederek مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا، مُنزَلًا kelimelerini şahit getirir.

أَنْزِلْنِي مُنزَلًا مُّبَارَكًا،[1089] وَ بِسْمِ اللّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا[1088]

هَذَا مُقَامُنَا، هَذَا مُسَرَّحُنَا، سَرّحْتُهُ مُسَرَّحًا cümlelerindeki mimli kelimeler masdar ve ism-i mekândır. Müellif iki ayetle istişhâd ederek مُقَامًا، مُسْتَقَرًّا kelimelerini şahit getirir.

يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ،[1091] إِنَّهَا سَاءتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا[1090]

Ayette geçen مُقامًا masdarı أَقُمْتُ fiilinden gelir. Diğer bir ayette ise مَقَام masdarı قُمْتُ fiilinden gelmekte ve "duracak yer" anlamındadır. لَا مُقَامَ şeklinde okunduğunda ise manası لَا إِقَامَةَ anlamındadır. Müellif, iki beyitle istişhâd ederek مُسَرَّحِي ve مُغَارَ kelimelerini şahit getirir. Şiirde geçen مُسَرَّحِي kelimesi تَسْرِيحًا anlamındadır.

1086 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 329.
1087 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 119-123.
1088 Hûd, 11/41.
1089 Muminûn, 23/29.
1090 Furkân, 25/66.
1091 Eserde ayet "يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَنا" şeklinde ayrı bir kıraatte geçer. Ahzâb 33/13.

أَلَمْ تَعْلَمْ مُسَرَّحِيَ الْقَوَافِي فَلَا عِيًّا بِهِنَّ وَلَا اجْتِلَابَا[1092]

وَمَا هِيَ إِلَّا فِي إِزَارٍ وَعِلْقَةٍ مُغَارَ ابْنِ هَمَّامٍ عَلَى حَيِّ خَثْعَمَا[1093]

Şiirde مُغَارَ kelimesi ابْنِ هَمَّامٍ kabilesinin hücum vaktini bildirir. Bu örnek başka örneklere ihtiyaç bırakmayacak şekilde kuvvetlidir. Çünkü masdarların gerçekte mefûl olduğunu ortaya koyar. Bu durum ضَرَبْتُ زَيْدًا örneğinde de görülür. Zeyd dövüldüğünde الضَّرْبُ ile Zeyd buluşmuş olur.

Müellif (ضربًا) ضَرَبْتُ زَيْدًا şeklinde mahzûf bir masdar olduğunu belirtir. Üç ayetle istişhâd ederek مَعَاشًا ،مَطْلَع ،المَحِيض kelimelerini şahit getirir.

سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ[1096] وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ[1095] وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا[1094]

مَفْعَلٌ veznindeki مَعَاشًا ve مَفْعِلٌ veznindeki المَحِيضُ kelimeleri عَيْشًا ve الحَيْضُ masdarlarının manasını taşır.

5.1.4. Masdar-ı Bina-i Merre[1097]

Orta harfi sâkin ve ilk harfi fethalı فَعْلًا sülâsî masdarların asıl veznidir. Zâid olsun veya olmasın bütün masdarlar فَعْلَةً masdar-ı binâ-i merre veznine girer. Örnek:

(حَلْبًا)	قُعُودًا	(حَلْفًا)	ذَهَبْتُ ذَهَابًا	Masdar Vezni
حَلَبْتُهُ حَلْبَةً وَاحِدَةً	قَعَدْتُ قَعْدَةً وَاحِدَةً	حَلَفْتُ حَلْفَةً وَاحِدَةً	ذَهْبَةً وَاحِدَةً	Masdar-ı Bina-i Merre

1092 Bu beyit Cerîr'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 121; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, s. 168.

1093 Bu mensubiyeti ihtilaflıdır. Bu beyit Cerîr'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 121; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, s. 178.

1094 Nebe', 78/11.

1095 Bakara, 2/222.

1096 Kadr, 97/5.

1097 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 127-128.

Sülâsî masdarlar فَعْلَةً masdar-ı binâ-i merre vezninden gelir. Nitekim فَعْلًا asıl harf sayısı en az vezin, fetha ise en hafif harekedir. Bu vezne ancak Arap Dilinde kabul görecek bir delil sonrasında zâid bir harf ve farklı bir hareke eklenebilir.

فَعْلًا vezninin en basit düzeyde ve ayrı bir gerekçe gerektirmeden kullanılmasına istinaden müellifin bu vezni asıl olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Sîbeveyhi ise masdar vezninin فَعْلًا olmasına karşılık, mefûle ulaşamayan çoğu (lâzım) fiillerin masdarının فُعُولًا vezninden geldiği görüşünde ısrarcıdır. فَعْلًا veznine vâv eklenerek müteaddîlerin diğer fiillerden ayrıldığını جَلَسْتُ جُلُوسًا، وَقَدَتْ النَّارُ وُقُودًا örnekleriyle belirtir. Müberred de asıl masdar vezninin فَعْلًا olduğunu ancak gayr-i müteaddî masdarların çoğunlukla فُعُولًا, diğer bir bölümünün ise فَعُولًا vezninde geldiğini söyler. Örnek:

تَوَضَّأْتُ وَضُوءًا حَسَنًا	تَطَهَّرْتُ طَهُورًا	أُولِعْتُ بِهِ وَلُوعًا	وَقَدْتُ النَّار وَقُودًا	إنَّ عَلَيْهِ لَقَبولًا

Müellif, masdarın ilk harfinin dammeli olmasının daha güzel olduğunu belirterek وَقُودًا yerine çoğunlukla وُقُودًا olarak kullanıldığını ifade eder.

5.1.5. İlletli Fiillerin Masdarları

Bu konu, Sülâsî Mezîd İlletli Fiillerin Masdarları, Masdarların Hazfını ve İllet Harflerinin Değişikliğe Uğramamasını Gerektiren Durumlar Bâbı'nda ele alınır.[1098]

İllet harflerinde i'lâl ve hazf olan fiillerin masdarlarında da olur. Fiillerinde hazf olmayan masdarlarda ise hazf yapılmaz. Ancak bu durum fâu'l-fiili vâv olan sülâsî fiillerde farklıdır. Örnek: وَعَدَ ← يَوْعِدُ← يَعِدُ، وَجَدَ← يَوْجِدُ ← يَجِدُ

Örnekte görüldüğü gibi وَعَدَ ve وَجَدَ fiillerinin muzâri siygası يَوْعِدُ ve يَوْجِدُ şeklinde gelmesi gerekirken vâv harfi, yâ ile kesra arasında kalması nedeniyle hazfedilir. Bu nedenle fiillerin muzâri siygası يَعِدُ ve يَجِدُ biçimindedir. Yâ harfin-

[1098] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 129-130.

den sonra kesra gelmediği takdirde يَوْجَلُ muzâri fiilinde olduğu gibi vâv yerinde kalır. Başka bir harfe dönüşen vâv da hazfedilmez. Bu durum يَاجَلُ، بِيحَلُ، يَيْجَلُ، يَاحَلُ fillerinde de görülür.

Masdarlarda i‘lâl yapılmasının iki şartı vardır: fiilde i‘lâl olması ve i‘lâli gerektiren durumun masdarında da bulunmasıdır. وَعْدًا ve وَزْنًا masdarlarında görüleceği gibi fiilin i‘lâli tek başına masdarların i‘lâli için yeterli olmaz. Ancak فِعْلَةً veznindeki عِدَةً، زِنَةً masdarlarında fâu’l-fiil olan vâv kesralı olması nedeniyle hazf olur. Fau’l-fiili illetli tüm masdarlar için de bu durum geçerlidir. Bunun yanında masdar olmayan الوِجْهَةُ kelimesi فِعْلَة vezninde gelmesine rağmen i‘lâl olmaz.

قَالَ ve بَاعَ gibi orta harfi illetli fiillerin masdarı قُمْتُ قِيامًا şeklinde gelir. Bu fiillerinde iki sâkin harfin bir araya gelmesi nedeniyle ayne’l-fiil düşer.

Örnek: قُمْتُ

Masdarlarda da iki sâkin harf bir arada bulunmaz. Ayrıca vâv bir öncesinin kesra olması nedeniyle yâ’ya dönüşür. Bu durumda daha önce belirtilen iki şart; değişime uğrayacak harfin bir öncesinin kesra olması ve fiilinde değişim yapılması, gerçekleşmiş olur. Örnek: لُذْتُ لِيَاذًا، نِمْتُ نِيَامًا، قُمْتُ قِيَامًا

قَاوَمْتُهُ قِوامًا vezninde gelen fiiller i‘lâl olmaması nedeniyle masdarları قَاوَمْتُ ve لاوَذْتُهُ لِواذًا şeklinde gelir. Masdar olmayan خِوَانٌ örneğindeki isimlerde i‘lâl olmaz. Harf değişimini gerektirecek bir durum olmadığı sürece masdarlarda i‘lâl yapılmaz. Örnek: قُلْتُ قَوْلًا، جُلْتُ جَوْلًا، بِعْتُ بَيْعًا، كِلْتُ كَيْلًا

Sülâsî Masdarlarda İhtilaflar ve Asıllarının Tespiti Bâbı’nda illetli masdar vezinleri ele alır.[1099]

فَيْعَلُولَةً mu‘tel masdar vezni olup bu vezinde sahih masdar gelmez. فَيْعَلُولًا vezninde gelen masdarların aslen فَيْعَلُولَةً vezninde olmasının delili فَيْعَلُولًا vezinde

[1099] Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 126-127.

ilk harfi fethalı Arapça bir kelime bulunmamasıdır. Sadece, yabancı olmasına rağmen muarreb صَعْفُوقٌ[1100] vardır. İlletli olan bu vezinde tahfifen illet harflerinde hazf yapılır. Örnek:

شَاخَ ← شَيَّخُوخَةً ← شَيْخُوخَةً	صَارَ ← صَيَّرُورَةً ← صَيْرُورَةً	كَانَ ← كَيَّنُونَةً ← كَيْنُونَةً

Kelimelerde tahfif, harf sayısı az vezinler için câiz, çok harfli vezinler içinse şarttır. Bu kelimenin fazla harften oluşması ve harf tekrarının uygun olmaması, tahfif yapılmasını zorunlu kılar. Bu vezindeki isimlerin tamamı tahfif edilir. Örnek:

هَيِّنٌ ← هَيْنٌ	مَيِّتٌ ← مَيْتٌ	سَيِّدٌ ← سَيْدٌ	لَيِّنٌ ← لَيْنٌ

5.2. Sülâsî Mezîd ve Rubâî Fiillerin Masdarları

Fiiller, zâid harf almaları nedeniyle veya sülâsî mücerred fiiller gibi aslen rubâî mücerred fiil olmalarından dolayı sülâsî fiil bâblarından çıkar. Bu durumda tüm fiiller kendi bâblarına göre vezinleri kıyasi masdar alır.[1101]

5.2.1. Rubâî Mücerred Bâba Mülhak Sülâsî Mezîd Fiillerin Masdarları

Üç Harften Fazla Olan Sahih ve İlletli Fiillerin Masdar Yapıları Bâbı'nda bu konu ele alınır.[1102]

Sülâsî mezîd fiiller rubâî mücerred fiil veznine mülhak olmak için zâid harf alır ve mülhak olduğu vezne tamamen uyar.[1103] Örnek:

[1100] Yemen'de bir topluluk adıdır.

[1101] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 71-72.

[1102] Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 95-96. Bu konu, "Rubâî Mücerred Bâba Mülhak Sülâsî Mezîd Fiiller ve Masdarları" başlığında da işlenmiştir.

[1103] Müberred, fiillerin vezinlerinde takip ettikleri hareke-sükûn durumun aynı şekilde devam ettiğini belirtir. Örneği verilen دَحْرَجْتُ vezninin mâzi fiili olan دَحْرَجَ fiilinde birinci harf دَ harekeli, ikinci harf حْ sâkin, üçüncü harf رَ harekeli, dördüncü harf جَ harekelidir. Aynı şekilde فَعَّلَ, فَاعَلَ, أَفْعَلَ vezinlerinde olan bir fiillde de durum aynıdır. Mesela فَاعَلَ vezninde olan قَاتَلَ fiilinin birinci harfi قَ harekeli, ikinci harfi ا harekesiz, üçüncü harfi تَ harekeli, dördüncü harfi لَ harekelidir.

Rubâî Mücerred Bâba Mülhak Sülâsî Mezîd Bâbların Masdarları				
Açıklamalar	Masdar	Fiil	Bâblar	
İkinci harf olarak vâv eklenir.	حَوْقَلَةً	حَوْقَلْتُ	فَوْعَلَ	1
	بَيْطَرَةً	بَيْطَرْتُ	فَيْعَلَ	2
Üçüncü harf olarak vâv eklenir.	جَهْوَرَةً	جَهْوَرَ بِكَلَامِهِ	فَعْوَلَ	3
Son harf tekrar edilir.	شَمْلَلَةً	شَمْلَلْتُ	فَعْلَلَ	4
	صَعْرَرَةً	صَعْرَرْتُ		
Son Harf olarak elif eklenir.	سَلْقَاةً	سلْقَيْتُهُ	فَعْلَى	5
	جَعْبَاةً	جَعْبَيْتُهُ		

Rubâî mücerred bâba mülhak fiillerin muzârisi يُشَمْلِلُ، يُحَوْقِلُ، يُجَعْبِي örneklerinde görüldüğü gibi يُدَحْرِجُ vezninde gelir. Sülâsî mezîd سِلْقَاءً ve حِيقَالًا masdarları, rubâî mücerred زِلْزَالًا ve سِرْهَافًا masdarlarına mülhaktır. Müellif bir beyitle istişhâd ederek حَوْقَلْتُ fiilini ve حِيقَالًا masdarın şahit getirir.

يَا قَوْمِ ، قَدْ حَوْقَلْتُ أَوْ دَنَوْتُ و بَعْضُ حِيقَال الرجال الموتُ[1104]

5.2.2. Rubâî Bâblara Mülhak Olmayan Sülâsî Mezîd Fiillerin Masdarları

Aslen sülâsî olan ve bir mana kazanmak için zâid harf alan fiillerin masdarları rubâî fiillere mülhak olmaz.[1105]

[1104] Bu beyit Ru'be b. Accâc'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 96; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 181.

[1105] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 204-205.

5.2.2.1. Sülâsî Mezîd Rubâî Bâbların Masdarları

Bir tane rubâî fiil bâbı vardır. Rubâî mücerred bâba mülhak olmayan sülâsî mezîd rubâî fiillerin muzâri siygaları ile rubâî mücerred fiilin muzâri siygası aynı vezindedir. دَحْرَجْتُ bâbına mülhak olmayan sülâsî mezîd فَعَّلْتُ، فَاعَلْتُ، أَفْعَلَ bâblarının muzâri siygaları يُدَحْرِجُ veznindedir ancak masdarları bu bâbla aynı değildir.[1106] Örnek:

قَطَّعَ ← يُقَطِّعُ	كَسَّرَ ← يُكَسِّرُ	قَاتَلَ ← يُقَاتِلُ	ضَارَبَ ← يُضَارِبُ

1. أَفْعَلْتُ (إِفْعَالاً) Bâbı: Bu bâbın muzârisi aslen يُدَحْرِجُ örneğinde olduğu gibi أَكْرَمَ ← يُكْرِمُ ve أَحْسَنَ ← يُحْسِنُ şeklinde gelir. Bunun nedeni يُؤَكْرِمُ ve يُؤَحْسِنُ olması gerekirken دَحْرَجَ fiilindeki dal'in أَفْعَلَ veznindeki karşılığının zâid harflerden hemze olmasıdır. Muzâri fiil yapısı mâzi fiilde bulunan harflere göre kurulması gerekirken mütekellim hemzesiyle birlikte iki hemzenin bir araya gelmesiyle oluşacak olumsuz durumu önlemek için zâid hemze hazfedilir.

Kesra ile yâ arasında kalan يَعِدُ fiilindeki vâv'ın hazfı neticesinde fiil muzâraat harfiyle birlikte geldiği gibi, zâid hemzenin atılmasıyla muzâri fiil mütekellim hemzesine tâbi olur. Bununla beraber iki hemzenin bir araya gelmesiyle fiillerde asıl harf olarak bulunan hemze de hazfedilir.[1107]

Örnek: أُؤْكُلُ ← كُلْ، أُؤْخُذُ ← خُذْ

Bu bâbın masdarı إِفْعَالًا veznidir.[1108] أَفْعَلْتُ bâbı hemzesinin hazfıyla muzârisi nâkıs (eksik) kalmış bir fiildir. Nâkıslığına ivaz olarak زَلْزَلَةً vezninden masdarı gelmeyen bu bâbın masdarı زِلْزَالًا veznindir.[1109]

Örnek: أَكرَمْتُ إِكْرَامًا، أَعْطَيْتُهُ إِعْطَاءً، أَسْلَمْتُ إِسْلَامًا

[1106] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 96-97, 101.
[1107] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 97.
[1108] Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 72.
[1109] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 99.

أَفْعَلْتُ bâbı sahih harflerden oluştuğunda masdarında i'lâl olmaz. فَاعَلْتُ bâbının masdarı gerek müfred gerek müşareket anlamı bildirsin her zaman مُفاعَلَةً veznindedir.[1110] Örnek:

Ben onunla savaştım. O da benimle savaştı.	قَاتَلْتُ مُقَاتَلَةً
Ben ona vurdum. O da bana vurdu.	ضَارَبْتُ مُضَارَبَةً
Ben ona küfrettim. O da bana küfretti.	شَاتَمْتُ مُشَاتَمَةً

2. فَاعَلْتُ (مُفَاعَلَةً) Bâbı: Bu bâbın masdarının rubâî mücerred karşılığı دَحْرَجْتُ دَحْرَجَةً şeklindedir. فَاعَلْتُ bâbı, فَعْلَلْتُ bâbına mülhak olmaması nedeniyle دَحْرَجَةً vezninde masdarı gelmez. Masdarı قَاتَلْتُهُ قِتَالًا، رَامَيْتُهُ رِمَاءً şeklinde فِعَالًا vezninde gelir.

فَاعَلْتُ bâbı, أَفْعَلتُ ve فَعْلَلْتُ bâblarıyla aynı vezinde olması nedeniyle masdarı aslen فِيعَالًا'dir. Diğer bâbların masdarı ise زِلْزَالًا ve إِكْرَامًا veznindedir. فِيعَالاً vezni, yâ harfi istihfâfen hazfedilerek de kullanılabilir.[1111]

Bu bâbda gelen fiillerin çoğu eylemi karşıklıklı gerçekleştiren iki veya daha fazla fâili bildirir. Bazı fiiller ise müfred bir anlam taşır. [1112] Örnek:

Ben ona vurdum, o da bana vurdu.	ضَارَبْتُ
Ben ona küfrettim, o da bana küfretti.	شَاتَمْتُ
Allah ona şifa verdi/ versin.	عَافَاهُ اللهُ
Hırsızı cezalandırdım.	عَاقَبْتُ اللِّصَ
Ayakkabımı tamir ettim.	طَارَقْتُ النَّعْلَ

[1110] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 99-100.
[1111] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 100.
[1112] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 100.

3. فعَّلتُ (تَفْعِيلًا) Bâbı: Bu bâbın masdarı rubâî mücerred bâba mülhak olmaması nedeniyle تَفْعِيلًا veznindedir. Masdarın başındaki tâ, ayne'l-fiilinin tekrarına ivaz,[1113] yâ ise masdarın sondan bir öncesindeki elife bedel olarak gelir.[1114] Örnek:

قَطَّعْتُهُ تَقْطِيعًا	كَسَّرتُهُ تَكْسِيرًا	شَمَّرْتُ تَشْمِيرًا

أَفْعَلْتُ bâbının masdarı زِلْزَالاً ve زَلْزَلْتُ bâbının masdarı إِفْعَالًا olduğu gibi تَفْعِيلًا bâbının masdarı da aslen فِعَّالاً şeklindedir. Bu veznin mülhak olmadığını belirtmek için masdarı تَفْعِيلًا olarak değiştirilmiştir.[1115] Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de asıl vezniyle de gelir. Müellif bir ayetle istişhâd eder ve كِذَّابًا masdarını şahit gösterir.

وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا [1116]

Buradan da anlaşıldığı üzere فَعْلَلْتُ، فَاعَلَ، فَعَّلْتُ، أَفْعَلْتُ vezinleri ile فَعْلَلْتُ veznine mülhak bâbların hepsi aynı vezindedir.[1117]

Bir vezne tâbi olan o veznin muzârisini ve masdarını hareke-sükûn yönüyle takip eder. فَعَّلَ ve أَفْعَلَ vezinlerinin masdarları rubâî mücerred masdar veznin farklıdır. Bu fark mülhak olan bâblarla mülhak olmayan bâbları birbirinden ayırır.

[1113] Bu bâbda aynel fiil şeddeli olarak gelmektedir. Masdarın vezninde bu şedde yoktur. Bunun yerine kelimenin başına tâ eklenir.

[1114] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 100.

[1115] Müberred'in bu ifadesi çok kapalı kalmıştır. Mülhak olmayan bu üç bâb da rubai mücerred asıl masdar veznini kullanamazken, ikinci masdar vezni olan fi'lâleni kullanır. Tef'îl bâbının masdarı gerek fi'âlen gerekse tef`îlen olarak bu vezinde gelir.

[1116] Nebe', 78/28.

[1117] Müberred, bu ifadeyle kök harflerine bir harf eklenerek elde edilen sülâsî mezîd üç fiil vezni, rubâî mücerred fiil vezni ve mülhak dört veznin yapısının aynı olduğunu, harekeli ve harekesiz harf dizilişinin ortak olduğunu belirtmektedir.

5.2.2.2. Sülâsî Mezîd Humâsî Bâbların Masdarları[1118]

1. اِنْفَعَلَ (اِنْفِعَالًا) Bâbı : İlk harfi sâkin yapılan fiiile vasıl elifi eklenerek اِنْفَعَلَ bâbı elde edilir, masdarı ise اِنْفِعَالًا veznindedir. Bu fiil vezni dışında nûn, vasıl elifinden sonra ikinci bir zâid harf olmaz.

Örnek: اِنْفَتَحَ انْفِتَاحًا، اِنْكَسَرَ انْكِسَارًا، اِنْطَلَقَ انْطِلَاقًا

2. اِفْتَعَلَ (اِفْتِعَالًا) Bâbı: Bu bâbda sülâsî fiilin ilk harfi sâkin yapılarak başına vasıl elifi eklenir. Bu bâb dışında tâ, asli iki harften sonra zâid olarak gelmez. Bu bâbın masdarı اِفْتِعَالًا veznidir. Örnek: اِقْتَدَرَ اِقْتِدَارًا، اِقْتَحَمَ اِقْتِحَامًا، اِكْتَسَبَ اِكْتِسَابًا

3. اِفْعَلَّ (اِفْعِلَالًا) Bâbı: Bu bâbda sülâsî fiilin sonu muda'af yapılır. Baş tarafı sâkin yapılan fiile vasıl elifi eklenir. Fiilin sonunda idgâm olan iki harf de aynıdır. Örnek: اِحْمَرَّ ، اِحْمَرَرْتُ، اِسْوَدَدْتُ، اِخْضَرَرْتُ

Yukarıdaki örneklerde aynı cinsten iki harf geldiği halde idgâm olmadıkları görülür. Müberred, bu durumu "*İdgâm sadece* اِحْمَرَّ *ve benzerlerinde görülür.*" şeklinde açıklar. Harekeli zamir alan fiillerde ise idgâm çözülür.

4. تَفَعَّلَ (تَفَعُّلًا) Bâbı: فَاعَلَ ve فَعَّلَ bâblarına tâ eklenmesiyle تَفَاعَلَ ve تَفَعَّلَ bâbları oluşur. Rubâî mücerred فَعْلَلَ bâbına mutâvaat anlamı kazandırılmak için tâ harfi eklenerek تَدَحْرَجَ bâbı elde edilir. Bu bâbın masdarı تَدَحْرُجًا veznindedir. فَعَّلَ bâbına tâ harfi eklendiğinde تَكَسَّرَ تَكَسُّرًا ve تَقَطَّعَ تَقَطُّعًا şeklinde gelir.

5. تَفَاعَلَ (تَفَاعُلاً) Bâbı: فَاعَلَ bâbına tâ eklenmesiyle mutâvaat anlamı taşıyan تَغَافَلَ تَغَافُلًا ve تَنَاوَلَ تَنَاوُلًا örnekleri meydana gelir. Örnek:

Onu tanımamazlıktan geldim, o da fark etmedi.	تَغَافَلَ فَتَغَافَلَ
Onu yuvarladım, o da yuvarlandı.	دَحْرَجْتُهُ فَتَدَحْرَجَ

[1118] Müberred, *el-Muktedab,* II, s. 101.

Ona verdim, o da aldı.	نَاوَلْتُهُ فَتَنَاوَلَ
Onu kırdım, o da kırıldı.	كَسَّرْتُهُ فَتَكَسَّرَ

5.2.2.3. Sülâsî Mezîd Sudâsî Bâbların Masdarları [1119]

1. اِسْتَفْعَلْتُ (اِسْتِفْعَالًا) Bâbı: Bu bâbda gelen fiillerin sîn ve tâ harfleri zâiddir. Sâkin sîn harfine vasıl elifi bitişir. Bu bâbın masdarı اِسْتِفْعَالًا vezninden gelir.

Örnek: اِسْتَخْرَجْتُ اِسْتِخْرَاجًا، اِسْتَعْطَيْتُ اسْتِعْطاءً، اِسْتَكْرَمْتُ اِسْتِكْرامًا، اِسْتَنْطَقْتُ اِسْتِنْطَاقًا

2. اِفْعَالَّ (اِفْعِيلَالًا) Bâbı: Bu bâbda sülâsî fiilin son harfi tekrarlanarak idgâm edilir. Örnek: اِحْمَارَرْتُ، اِبْيَاضَضْتُ

Örneklerden اِحْمَارَرْتُ fiili, اِحْمَرَرْتُ (*Kıpkırmızı oldum*.), اِبْيَاضَضْتُ fiili اِبْيَضَضْتُ (*Bembeyaz oldum*.) manasındadır. Asıl olan اِفْعَالَلْتُ bâbı olup bir harfin hazfıyla اِفْعَلَلْتُ bâbı elde edilir. Masdarı da اِسْتَفْعَلْتُ vezninde اِفْعِيلَالًا şeklinde gelir. Örnek:

اِبْيَاضَّ اِبْيِيضَاضًا	اِدْهَامَّ اِدْهِيمَامًا	اِشْهَابَّ الفَرَسُ اِشْهِيبَابًا

3. اِفعَوَّلتُ (اِفْعِوَّالًا) Bâbı: Bu bâb ilk harfi sâkin sülâsî fiilin başına vasıl elifi bitiştirilerek vâv'ın tekrarlanmasıyla elde edilir. Masdarı da اِفْعِوَّالًا vezninde gelir. Örnek: اِجْلَوَّذَ اِجْلِوَّاذًا، اِعْلَوَّطَ اِعْلِوَّاطًا

4. اِفْعَوْعَلَ (اِفْعِيعَالًا) Bâbı: İlk harfi sâkin yapılan sülâsî fiilin başına vasıl elifi, iki ayne'l-fiilinin arasına da muda'af vâv eklenerek bu bâb elde edilir. Bu bâbın masdarı اِفْعِيعَالًا olup hareke-sükûn olarak اِسْتِخْرَاجًا vezni gibidir.

Örnek: اِغْدَوْدَنَ، اِخْلَوْلَقَ لِلْخَيْرِ، اِعْشَوْشَبَتْ الأَرْضُ

[1119] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 101-102.

5.3. İsm-i Masdar

Bu konu, Mücerred ve Mezîd Fiiller Bâbı'nda ele alınır.[1120]

Aynı anlama gelen iki fiilin masdarı birbiri yerine kullanılabilir. Örnek:

Açıklamalar	Örnekler
Aynı anlamda farklı fiil/masdar kullanılmıştır.	أَنَا أَدَعُكَ تَرْكًا شَدِيداً [1121]
Burada تَطَوَّيْتُ fiili اِنْطَوَيْتُ anlamındadır.	وقدْ تَطَوَّيْتُ انْطِوَاءً
Ayette تَبَتَّلَ ve بَتَّلَ aynı anlamdadır.	وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا [1122]
Nasb eden fiil أَنْبَتَكُمْ olsaydı masdarı إِنْبَاتًا olurdu.	وَاللَّهُ أَنْبَتَكُم مِّنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا [1123]

Müellif, İmruu'l-Kays'ın bir beytiyle إِذْلَالًا masdarını şahit getirir.

وَرُضْتُ فذَلَّتْ صَعْبَةً أيَّ إِذْلالِ[1124]

Örnekteki masdarının fiili ذَلَّتْ olsaydı masdar إِذْلَالًا yerine ذلٌّ şeklinde gelmesi gerekirdi. Ancak burada masdar أَذْلَلْتُ manasını taşıyan رُضْتُ fiilinin ism-i masdarıdır.

Birden Fazla İllet Harfi Alan Fiillerin Çekimi bâbında fiilleri ile ayrı düşen isimlere değinilir.[1125]

جَبَيْتُ fiilinin masdarı جَبَيْتُ الخِرَاجَ جِبَايَةً وجِبَاوَةً şeklindedir. جِبَايَةً masdarının fiili جَبَيْتُ olmasına karşın جِبَاوَةً'in aslen fiili yoktur. Bu kelime ism-i masdardır.

[1120] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 73,74.

[1121] Bu cümlede تَرْكًا şeklinde gelen masdarın kullanılan fiili أَتْرُكُ olması gerekirdi, ancak terk etmek anlamını taşıyan أَدْعُكُ (وَدَعَ) fiili kullanılmıştır.

[1122] Müzzemmil, 73/8.

[1123] Nûh, 71/17.

[1124] Bu beyit İmruu'l-Kays'a isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*; I, s. 73; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, s. 263.

[1125] Müberred, *el-Muktedab,* I, s. 186-187.

فَاظَ المَيْتُ فَيْظًا وفَوْظًا cümlesinde فَيْظًا masdarının fiili فَاظَ olmasına karşın فَوْظًا masdarının aslen fiili yoktur. Bu kelime ism-i masdardır.

Bu konu, İdgâm Edilen ve Edilmeyen Yakın Mahreçli Harfler Bâbı'nda da ele alınır.[1126]

يَوْمٌ kelimesi fiil olsaydı يُمْتُ olarak gelmesi gerekirdi. قَوْلًا ve حَوْلًا masdarlarında olduğu gibi vâv'lı fiiller فَعَلْتُ vezninden فَعُلْتُ veznine taşınır. Bu tür fiiller يَفْعَلُ vezninde vâv/yâ alarak mu'tel olur. Dammeli yâ ile gelen fiiller Arap dilinden çıkartılmıştır. Nitekim وَيْلًا، وَيْحًا، وَيْسًا، وَيْبًا ism-i masdarlarının fiilleri yoktur.

Müellif, ecvef-i yâ'yi fiillerin damme almayacağını, fiilleri kullanılmayan bu tür kelimelerin orta harfi sâkin ism-i masdar olarak kullanılacağını belirtir.

6. İsm-i Fâil

Bu konu, Sülâsî İsm-i Fâil ve Mübâlağalı İsm-i Fâil Bâbı'nda ele alınır.[1127]

فَعَلَ ve فَعِلَ vezinlerinin ism-i fâili فَاعِلَ vezninde gelir. Örnek:

ضَرَبَ ← ضَارِبٌ	شَتَمَ ← شَاتِمٌ	عَلِمَ ← عَالِمٌ	شَرِبَ← شَارِبٌ

7. Mübâlağalı İsm-i Fâil Vezinleri[1128]

1. Mübalağalı ism-i fâiller bir fiili çokça gerçekleştireni bildirir. Bu yapılardan biri de فَعَّالٌ veznidir. Örnek: رَجُلٌ قَتَّالٌ، رَجُلٌ ضَرَّابٌ وشَتَّامٌ

Çok kişiyi öldüren birisine رَجُلٌ قَتَّالٌ denir. Bu kelimenin ism-i fâili aslen قَاتِلٌ olup, belirttiği anlam kişinin az veya çok cinayeti olduğudur.

1126 Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 207-224.
1127 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 113.
1128 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 113-114.

Müellif bir beyitle لَبَّاسًا kelimesini şahit getirir.

أخا الْحَرْبِ لَبَّاسًا إِلَيْهَا جِلَالَهَا وَلَيْسَ بِوَلَّاجِ الْخَوَالِفِ أَعْقَلَا [1129]

Mübâlağalı ism-i fâil de ism-i fâil gibi mefûlunü nasb eder. İsm-i fâil ile aynı anlamı taşır ancak mübalağa bildirir. "لَبَّاسًا إِلَيْهَا جِلَالَهَا" örneğinde bu durum görülür. Yine Kelâmu'l-Arab'dan "أَمَّا العَسَلَ فَأَنْتَ شَرَّابٌ" sözü de böyledir.

2. فَعُولٌ vezni de mübalağalı ism-i fâil veznidir. Örnek: رَكُوبٌ، قَتُولٌ، ضَرُوبٌ

Eğer Zeyd'i birçok kez dövmüşse هُو ضَرُوبٌ زَيْدًا denir. Müberred, bir şiir ile Kelâmu'l-Arab'dan bir atasözüyle ضَرُوبٌ mübalağalı ism-i fâilinin mefûlün bih olarak nasb ettiği زَيْدًا ve رُؤُوسَ kelimelerini şahit getirir.

ضَرُوبٌ بِنَصْلِ السَّيْفِ سُوقَ سِمَانِهَا إِذَا عَدِمُوا زَادًا فَإِنَّكَ عَاقِرُ [1130]

إِنَّهُ ضَرُوبٌ رُؤُوسَ الدَّارِعِينَ[1131]

3. مِفْعَالٌ vezni de mübalağalı ism-i fâil veznidir.

Örnek: رَجُلٌ مِقْتَالٌ، رَجُلٌ مِضْرابٌ

Müberred, Kelâmu'l-Arab'dan bir atasözünde geçen مِنْحَارٌ kelimesini şahit getirir.

إِنَّهُ لَمِنْحَارٌ بَوَائِكَهَا[1132]

[1129] Bu beyit el-Kallâh b. Hazn el-Minḳarî'ye isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*; II, s. 113; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, s. 21.

[1130] Peygamberimizin amcası Ebû Talib'e isnat edilir. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 114. el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, s. 73.

[1131] Kelamu'l-'Arab. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 114.

[1132] Bu cümle "*O (ziyafetlerinde) besili develeri çok kesen biridir*." anlamındadır. Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 114; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s. 209.

مِنْحَارٌ mübalağalı ism-i fâili بَوَائِكَهَا kelimesini mefûl olarak nasb eder.

Müellif, üç tane mübalağalı ism-i fâil vezni sayar. Sonrasında faîl veznini bu gruba dâhil etmeyerek Sîbeveyhi'nin "رَحِيمٌ عَلِيمٌ *gibi* فَعِيلٌ *veznindeki kelimeleri de nasb eder.*" görüşünü değerlendirir ve câiz görmediğini söyler. فَعِلٌ veznini de bu kapsamda değerlendirir. Sıfat-ı müşebbehe başlığında bu konu değerlendirilmiştir.

8. Sıfat-ı Müşebbehe

Eserde, *Sıfat-ı müşebbehe* yerine *sıfat-u'l-müşebbehe bi'l-fâil* ıstılahı kullanılır. Fiil anlamı taşıyan ve nasb eden ism-i fâilden farklı bir yapı olduğu belirtilir.[1133] Başına Hemze Eklenen Sülâsî İsimlerin Cemisi Bâbı'nda sıfat-ı müşebbeheye ait örnekler verir.[1134]

"Kendisine bela isabet etmiş." anlamındaki هَالِكٌ kelimesi ism-i mefûl olup فَعِيلٌ vezninin anlamını taşır. Bu nedenle cemisi فَعْلَى vezninde هَلْكَى'dır. Örnek:

فَعِيلٌ ← فَعْلَى	مَرِيضٌ ← مَرْضَى	جَرِيحٌ ← جَرْحَى	صَرِيعٌ ← صَرْعَى

مَرِيضٌ kelimesi de "bir şey isabet etmiş" anlamındadır. Bu nedenle bu kişi için مُرِضَ veya مَمْرُوضٌ şeklinde denilmez. شاعِرٌ kelimesi ise فَعِيلٌ vezninin ism-i fâil manasını alır ve شُعَرَاءُ şeklinde cemi olur. Örnek:

فَعِيلٌ ← فُعَلَاءُ	كرِيمٌ ← كُرَمَاءُ	ظَرِيفٌ ← ظُرَفَاءُ

ظَرِيفٌ kelimesi nezaketin kişide en üst düzeyde olduğunu ve kişinin bu özelliğiyle bilindiğini belirtir. Bu yapıda gelen tüm kelimeler bu özelliktedir. Şair de yaptığı sanatla bir bütündür. Ayrıca شَاعِرٌ kelimesi zâid harf alarak dört harf olmuş aslen üç harfli bir isimdir. Bu yönüyle de فَعِيلٌ vezni gibidir. فَاعِلٌ ve

---

[1133] Doğan Fırıncı, "Arap Dilinde Sıfat-ı Müşebbehe ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanımı", (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 5-8.

[1134] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 219-220.

فَعِيلٌ vezninin her ikisi de zâid olarak lîn harfi alır. Sayılan nedenlerle birbirlerinin cemi vezinlerini kullanırlar.

Başına Hemze Eklenen Sülâsî İsimlerin Cemisi Bâbı'nda أَفْعَلُ vezninde tek başına kullanılabilen sıfatların فُعْلٌ vezninde cemi olduğu belirtilir. Bu açıklamayla أَفْعَلُ مِنْ ism-i tafdîl kalıbında gelmeyen أَفْعَلُ veznindeki sıfatlar amaçlanır. Örnek:

أَفْعَلُ ← فُعْلٌ	أَحْمَرُ ← حُمْرٌ	أَخْضَرُ ← خُضْرٌ	أَبْيَضُ ← بِيضٌ

بِيضٌ sıfatındaki yâ'nın değişimden kelimede kalması için bâ kesralanır. أَسْوَدُ ve أَحْوَى şeklinde vâv'lı olduğunda ise cemisi سُودٌ ve حُوٌّ olarak vâv'la birlikte gelir. حَمْرَاءُ ve صَفْرَاءُ müennes sıfatları حُمْرٌ ve صُفْرٌ şeklinde cemi olur.

Maksûr ve Memdûd Bâbı'nda maksûr isimlerden bahsedilerek sıfat-ı müşebbeheye ait örnekler verir.[1135]

فَعْلَانُ vezninin müennesi olan فَعْلَى veznindeki tüm isimler maksûrdur. Örnek:

فَعْلَانُ ← فَعْلَى	غَضْبَانُ ← غَضْبَى	عَطْشَانُ ← عَطْشَى	سَكْرَانُ ← سَكْرَى

9. İsm-i Tafdîl

Başına Hemze Eklenen Sülâsî İsimlerin Cemisi Bâbı'nda ism-i tafdîl ıstılahı kullanılmadan konu ele alınır.[1136]

أَفْعَلُ vezninde gelen ve yaptığı işle ilgili sıfatı tam yerleşmeyen, sadece sıfatı sözle ifade edilen, kıyaslamayla ortaya konulan sıfatlar isimlere tâbidir.[1137]

Eserde yapılan açıklamayla ism-i tafdîl belirtilir. Kişi diğerleri ile kıyaslanarak bir sıfat kazanır. Gerçekte bu sıfat göreceli olup kişide sabit bir hal al-

---

1135 Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 83-84.
1136 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 216-221.
1137 Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 216.

maz. Eserin dipnotunda yer alan Sîbeveyhi'nin görüşleri de bu çerçevededir. Müellif مِن أَفْعَلُ kalıbının müennesi فُعْلَى vezninin cemisinin elif-tâ harfleriyle geleceğini belirtilir. Sonundaki elifi müenneslik alameti olan فُعْلَى vezninin cem-i kesreti فُعَلٌ'dur. Örnek:

Örnekler			Vezinler		
الأمْجَدُ	الأكْبَرُ	الأصْغَرُ	أَفْعَلُ	Müzekker	Müfred
المُجْدَى	الكُبْرَى	الصُغْرَى	فُعْلَى	Müennes	
	الأكَابِرُ	الأصَاغِرُ	أَفَاعِلُ	Müzekker	Cem
	الكُبْرَيَاتٌ	الصُّغْرَيَاتٌ	فُعْلَيَاتٌ	Müfred	
	الكُبَرُ	الصُّغَرُ	فُعَلٌ		

Müenneslik Alâmeti Alan Dört Harfli İsimler Bâbı'nda فُعْلَى veznindeki isimlerin cem-i teksîri ele alınır.[1138]

هذا أَكْبَرُ مِن عَمْرٍو ve هذا أَفْضَلُ مِن زَيْدٍ örneklerinde gelen أَفْعَلُ vezninin müennesi فُعْلَى'nın cem-i teksîri الفُعَلُ olarak gelir. Örnek:

الدُّنْيَا ← الدُّنَى	الصُّغْرَى ← الصُّغَرُ	الفُعْلَى ← الفُعَلُ
الكُبْرَى ← الكُبَرُ	القُصْيَا← القُصْوَى / القُصَى	

Maksûr ve Memdûd Bâbı'nda maksûr isimlerden bahsedilerek ism-i tafdîle ait örnekler verilir.[1139]

أَفْعَلُ مِنْ vezninin müennesi فُعْلَى veznindeki isimler maksûrdur. Örnek:

[1138] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 232.
[1139] Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 83-84.

Müzekker	أَفْعَلُ	هذا أَصْغَرُ مِنْكَ	هذا أَكْبَرُ مِنْكَ	هذا أَوَّلُ مِنْكَ
	أَفْعَلُ	هذا الأَكْبَرُ	الأَصْغَرُ	الأَوَّلُ
Müennes	فُعْلَى	هذه الكُبْرَى	الصُّغْرَى	الأُولَى

SONUÇ

Arapça Dilbilgisi kurallarının tespiti için delil gösterilen örnek kullanımlar hicri 150 ve öncesi döneme ait dil malzemesini içerir. Arap Dilinin nahvi, sarfı ve fonetiği alanında günümüze ulaşan ilk kapsamlı eser, müellifi Sîbeveyhi (ö.180/796) olan *el-Kitâb*; sonrasında ise aynı ekole mensup dilbilgini Müberred'in (ö.286/900) kaleme aldığı *el-Muktedab* adlı eserdir. Sîbeveyhi'nin hayatı her ne kadar bu döneme yakın olsa da İran asıllı olması nedeniyle, Müberred ise çok daha sonra yaşaması sebebiyle bizzat kendi sözleri dilbilgisi kurallarının tespitinde delil kabul edilmez. Ancak kendilerine ulaşan dil malzemesi üzerinde yaptıkları analiz, tefsir ve bunların sonucunda kıyasla elde ettikleri sarf ve nahiv kuralları dil ekollerini oluşturur.

Müberred, sözü hüccet olan Araplardan istişhâd ettiği şiir, mesel, atasözü ile kıraat ve hadis rivayetlerini dil kurallarını oluşturmada *el-Muktedab* adlı eserinde delil olarak kullanır. Özellikle el-Mâzinî'den (ö.249/863) aldığı eğitim ve Sîbeveyhi'den kendisine ulaşan sarf ve nahve ait görüş ve kullanımları belirtilen dil malzemesini bir sistematik içerisinde değerlendirir, kıyas ve tercihlerle kurallaştırır ve dile uygunluk açısından sınıflandırır.

Basra ekolünün en önemli temsilcilerinden olan Müberred, ekolün sarf ve nahiv görüşlerini sistemli bir şekilde analiz ederek yorumlar. Ekolün diğer temsilcilerinin bir kısmına veya hepsine birden yaptığı eleştiri ve dile getirdiği karşı görüşlerle ekol içerisinde yeni anlayışlar ortaya koyar.

Müberred'in *el-Muktedab*'da görüşlerine en çok yer verdiği isim kuşkusuz Sîbeveyhi'dir. Çoğu zaman görüşleri doğrulanırken, hiç de azımsanmayacak oranda eleştiriye tabi tutulur. Ahfeş'in (ö.215/830) belirtilen görüşleri kısmen desteklenirken çoğunlukla eleştirilir. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö.170/786) ve Mâzini ayrıcalıklı bir konumda tutularak fikirleri çok büyük ölçüde kabul görür. Hatta Mâzini'nin görüşleri müstakil bir bölüm halinde ele alınır. Basra ekolüne ait ortak görüşler genellikle kabul edilirken, bazen alternatifler sunulduğu, bazen de eleştirilerek reddedildiği görülür.

Eserde farazî bir kişi tarafından sürekli soru sorularak, dinleyiciyi ikna edici şekilde en ince ayrıntısına kadar cevaplandırılması bir yöntem olarak kullanılır. Mantıksal önermeler ve hayalî kurgularla dil kurallaştırılmaya çalışılır.

Bu çerçevede erkek bir kişinin دَجَّاجَتَانِ (*iki tavuk*) olarak isimlendirildiği bir kurgu etrafında tasğirinin ne olacağı ele alınarak dil üzerinde genel kıyasi kurallar ortaya konulur.

Müberred kendi dönemine kadar dilbilgisi ıstılahı olarak yerleşen cemi, tasğir ve ism-i mensûb gibi sarf konularını eserinde birbiri ardınca bölümler halinde detaylı olarak açıklar ve örneklendirir. Henüz ıstılahı yerleşmeyen i'lâl, ibdâl gibi konular ise kitabın değişik yerlerinde ayrı başlıklar altında ele alınır.

Üzerinde fikir ayrılığı bulunmayan, genel kabul görmüş kurallar üzerine yenileri inşa edilir. Bir kelimede iki illet harfinde değişiklik yapılmayacağı; ism-i fâil ve ism-i mefûl olarak fiil manası taşıyan isimlerin fiiller gibi amel edeceği belirtilir. Zaman zaman *"Bu konuda bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır."* şeklinde kesin bir dil kullanılır.

"Vezin" kelimesi, çoğu defa ses uyumu anlamında, hareke-sükûnu ifade eden bir ıstılah olarak eserde yer alır. Sarf bilgisini oluşturan vezinler açıklanırken manalar öne çıkarılmadan örnekler verilir. Vezinlerin açıklanmasında çoğu defa bir mana oluşturmayan harfler bir araya getirilir. Verilen bazı örnekler kuvvet bakımından diğerlerinden ayrılarak öne çıkarılır. Bazen de birden fazla kullanım bir arada nakledilir ancak tercih okuyucuya bırakılarak görüş bildirilmez.

"Hemze" çoğunlukla elif olarak isimlendirilir. Bir kelimede asıl harf olarak bulunan veya fiile muzâraat harfi olarak eklenen hemzeler kendi adlarıyla anılırken; müenneslik anlamı kazandıran veya bir kelimeye mülhak olarak eklenen, vâv veya yâ harflerinden dönüşen, istifham hemzesi gibi bir harf olarak kullanılan hemzeler elif olarak adlandırılır.

Eserde istişhâd edilen ayetlerle ilgili eleştirel yaklaşımlardan uzak durulur, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bazı kelimelerin Arap Dilinde başka kullanımlarının da olabileceği belirtilir. Ancak kıraatler dile uygunluk açısından eleştiriye tabi tutulur, bazen kıyasen hatalı görülerek kabul edilmez.

Müberred dil kurallarını tespit ederken bir araya getirdiği dil malzemesinin kullanımını derecelendirmeye tabi tutar. Ancak derecelendirme için kullanılan tabirler sözlük anlamıyla da kullanılır.

Kelime yapısı kapsamında mîzân-ı sarfî, isim ve fiil vezinleri; kelime içerisindeki değişimle ilgili olarak ibdâl, i'lâl, idgâm, hemzenin tahfifi, vakıf,

iltikâ-i sâkineyn kuralları bağlamında sarf bilgisinin, dile ağır gelen ve telaffuzu zorlaştıran unsurları önceleyerek dildeki akıcılığın bozulmamasını hedeflediği görülür. Böylece meydana gelen yeni anlamlar, manayı bozmadan sağlanan ses uyumuyla birlikte dile hafif gelen ve kullanım potansiyeli yüksek kelimelerle karşımıza çıkar.

Eserden elde ettiğimiz bilgiler ışığında isim ve fiil değerlendirildiğinde; ister fiil ister isim cümlesi olsun, ister malum ister meçhul olsun, kurulan her cümlenin sadece fâillerden ve mefûllerden, yani isimlerden haber vermesi; harf sayısı bakımından isimlerin fiilleri geçmesi; isimlerin fiillere göre daha çekimli olması; isimlerin fiillere göre daha üstün bir konumda olduğunu gösterir. Bazı ism-i masdarların fiillerinin olmaması da kelimelerin iştikâkında masdarların asıl, fiillerin ise masdarlardan müştak olduğunu ortaya koyar.

Osmanlıda asırlarca medreselerde okutulup ezerletilerek günümüze ulaştırılan emsile kitabında geçen ism-i tasğir kalıbının Müberred'in حَارِثٌ ← حُرَيْثٌ olarak örneklendirdiği terhîm tasğiri olduğunu ve aslında masdarın değil ism-i fâilin tasğiri olarak adlandırılması gerektiği anlaşılır.

Müberred, kelimenin son harekesinin tespitinde ve munsarıf veya gayr-i munsarif olduğunu belirlemede; bu kelimenin veznini, zâid harfi olup olmadığını, zâid harflerini mülhak olmak için alıp almadığını, Arap Dilinde aynı vezinde gelen başka isimlerin bulunup bulunmadığını göz önüne alır. Mülhak olmayan zâid isimleri ve Arap Dilinde karşılığı olmayan vezinlerde gelen özel isimleri gayr-i munsarif olarak tespit eder.

Eserde müellif, sülâsî mücerred isimlerin tenvîn ve kesra almasıyla fiille isim arasında farklılık oluştuğunu, bu nedenle üç harfli isimlerin fiiller gibi i'lâl olduğunu ancak fiil vezinlerinde gelen ve zâid harfleri fiillerin zâid harfleriyle aynı isimlerin tamamında karışıklığa neden olacak bu durumun illet harflerindeki değişikliği önlediğini belirtir. Ayrıca fiil görevi üstlenen Mezîd isimlerin sadece i'lâl olacağını, bu durum söz konusu olmadığında ise isimlerin kendi vezinlerinde geleceğini söyler.

Sonuç olarak el-Muktedab adlı eser üzerine yaptığımız bu çalışma, ülkemizde ve İslam dünyasında, Arap Dili Morfolojisi alanında büyük bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Asma‘î, Abdulmelik b. Gureyb, *Dîvânu’l-Accâc*, thk. Abdulhâf es-Sutlî, I-II, Dımeşk: Mektebetu’l-Atlas, 1971.

A‘şâ, Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî, *Dîvanu’l-Â‘şâ el-Kebir*, thk. Muhammed Huseyn, Mektebetu’l-Âdâb, ty.

Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer b. Bâyezîd, *Hizânetu’l-Edeb*, thk. Abdusselam Harun, XII, Kâhire: Mektebet‘l-Hancı, 1997.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Beyrut: Dâru’l-Garîbi’l-İslâmî, XXV, 2001.

Buhtirî, Ebû ‘İbâde el-Velîd b. Abîdillah b. Yahyâ, *Dîvânu’l Buhtirî*, thk. Hasan Kamil es-Sîrâfî, 2. Baskı, Mısır: Dâru’l Ma‘ârif.

Çelebi, Muharrem; “Ebû Ca‘fer İbnü’l-Bâziş”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XX, 1999, s. 528.

Çollak, Fatih; “Revm”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XXXV, 2008, s. 31-32.

Durmuş, İsmail; “Müberred”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XXXI, 2006, s. 432-434.

_____; “İstitrat*”, DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XXIII, 2001, s. 401-402.

Duleymî, Abdulkerim; “el-Bahsu’s-Sarfî ‘Inde’ş-Şeyh Muhammed Adilhalık Udayme”, (*el-Mâcıstır fî el-Luğati’l-Arabiyye ve’l-Âdâbihâ*, Câmi‘atu el-Mustansariyye Kısmu’l-Luğati’l-Arabiyye, 2004).

Ebû’l-Hasen Alî b. Ebi’l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvahid İzzuddîn İbnu’l-Esîr, thk. Ömer Abdisselâm Tedmürî, X, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1997.

Ebû’l-Kâsım Ömer b. Sâbit es-Semânînî, *Şerhu’t-Tasrîf*, thk. İbrâhîm b. Süleyman el-Be‘îmî, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1999.

Eşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsa Ebu’l-Hasen Nureddin eş-Şafi‘î, *Şerhu’l-Eşmûnî alâ Elfiye b. Mâlik,* IV, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998.

Fâdıl, Ali Abbas, “et-Ta‘lîl en-Nahvi ‘ınde’l-Muberred fi’l-el-Muktedab”, (*el-Mâcıstır fî el-Luğati’l-Arabiyye ve’l-Âdâbihâ*, Câmi‘atu Bâbil Kısmu’l-Luğati’l-Arabiyye, 2006).

Ferâhidi, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm, Kitabu’l-Aynthk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, VIII Dâru Mektebet’l-Hilal, ty.

Fırıncı, Doğan; “Arap Dilinde Sıfat-ı Müşebbehe ve Kur’ân-ı Kerîm’deki Kullanımı”, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

Furat, Ahmed Suphi, *al-Mubarrad Arap Filolojisindeki Yeri Dil ve Edebiyat Hakkındaki Çalışmaları*, y.y., 1971.

Galâyînî, Mustafa; *Câmi'u'd-Durûsu'l-'Arabiyye*, III, 30. Baskı, Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1994.

Goldziher, Ignace; *Klasik Arap Literatürü*, Ankara: İmaj Yayınları, 1993.

Gündüzöz, Soner; *Arapçada Kelime Türetimi*, Samsun: Din ve Bilim Kitapları, 2005.

_____; *Kur'ân'ın Eşsiz Dili*, Samsun: Etüd Yayınları, 2011.

_____; "Sîbeveyhi'de Kelime Yapısı", (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

Hadîsî, Hatice; *Müberred Sîretuhu ve Muellifâtuhu*, Bağdat: Dâru'l-Şu'ûni's-Sekâfiyeti'l-Amme, 1990.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân,* I-V, Daru Sadr, Beyrut, 1993.

_____; *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. Ahmet Ferîd Rifâ'î, XX, Mısır: Daru'l- Me'mûn, ty.

Hanfûr, Rüşdî Abdullah Ali; "Ârâu el-Müberrid en-Nahviyye fî Nazarî İbn Mâlik", (*el-Mâcıstır fî el-Luğati'l-Arabiyye ve'l-Âdâbihâ*, Câmi'atu Ummi'l-Kurâ Kısmu'l-Luğati'l-Arabiyye, 1422 h.)

İbn Abd Rabbihi, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelusî; *el-'İkdu'l-Ferîd*, thk. Mufîd Muhammed Kumeyha, IX, Riyad: Mektebetu'l-Ma'ârîf, 1983.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsılî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, thk. Abdulhamid Hindâvî, III, Kahire: Dâru'l-İlmiyye, 2008.

_____; *et-Tasrîfu'l-Mâzinî*, thk. İbrahim Mustafa, III, Kâhire: İdâratu'l-Turâsi'l-Kadîm, 1954.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed *Mekâyisu'l-Luğa*, I-VI, Dâru'l-Cîl, 1999.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, Kahire: Dâru'l-Reyyân Lit-Turâs, 1986.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelusî el-Kurtubî, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdusselâm Harun, II, 5. Baskı, Kâhire: Dâru'l-Me'ârîf, 1982.

İbn Hâlevyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî, *Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân min Kitabi'l-Bedi'*, Kâhire: Mektebetu'l-Mütenebbî, ty.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu ve Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut: Dâru Sadr, 1968.

İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâduddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdulkadir el-Arnavûtî, XX, 2. Baskı, Şam: Dâru İbn-i Kesîr, 2010.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfiî, *Lisânu'l-Arab*, XV, Beyrut: Dâru Sâdır, 2003. (http://library.islam web.net/newlibrary)

İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Kâhire: el-Mektebetu'l-Ticâriyye el-Kübrâ, 1929.

İbn Ümmü Kāsım, Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kāsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî, *Tevdîhu'l-Makâsid ve'l-Mesâlik bişerhi Elfiye İbn Mâlik,* thk. Abdurrahman Ali Süleyman, III, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008.

İmîl Bedî' Yâkub, *el-Mu'cemu'l Mufassal fî'l-Cumu*, Beyrût:Dâru'l-Kutûbu'l-'İlmiyye, ty.

İsfehânî, Ebû'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, *el-Müfredât*, trc. Abdulbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.

Kabâve, Fahreddin; *Tasrîfu'l-Esmâi ve'l-Ef'âl*, 2. Baskı, Beyrut: Mektebetu'l-Ma'ârif, 1988.

Karnî, Ahmed Huseyn ve Addulhafîz Feraglî, *el-Muberrid Edîbu'l-Nuhât*, Kâhire: el-Heyetu'l-Mısriyye el-Âmme li't-Te'lîf ve'n-Neşr, 1971.

Kâhyaoğlu, Yasin, "Ebû'l-Abbâs el-Muberrid'in Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve el-Kâmil Adlı Eseri", *Nüsha*, X, s. 83-96.

Kızıklı, Zafer, "Sîbeveyhi'de Tanık Gösterme Metodu", *EKEV Akademi Dergisi*, 29, 2006, s. 145-153.

_____, "Arapça Gramer Kitaplarının Üslup Yönünden Tahlili: *el-Muktedab* Örneği", *EKEV Akademi Dergisi*, 31, 2007, s. 251-264.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Muhsin et-Turkî, XXIV, Beyrut: Müessetu'r-Risâle, 2006.

Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Muktedab*, thk. Abdulhâlık Udayme, IV, Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2010.

_____, *el-Muktedab*, thk. Abdulhâlık Udayme, IV, Kâhire: Vizâretu'l-Evkâf, 1994.

_____, *el-Muktedab*, thk. Hasan Hamed, V, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1999.

_____, *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, IV, 2. Baskı, Mısır: Medresetu'r-Risâle, 1992.

_____, *el-Belâğa*, thk. Ramazan Abdultevvâb, 2. Baskı, Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1985.

_____, *el-Fâdıl*, thk. Abdulaziz el-Meymenî, 2. Baskı, Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1995.

Mebruk, Cuma Avn; *el-Muberrid Hayâtuhu ve Âsâruhu ve Menhecuhu min Hi'lâli Kutubihi el-Muktedab*, Beyrut: Ma'hadu'l-Enmâi'l-Arab, 1988.

Nuaymî, Yasir İhsan Reşid, "Menhecu'l-Müberred fî'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Davî Ârâihi et-Tefsîriyye fî Kitâbihi'l-el-Muktedab", el-Câmi'atu'l-Irakıyye Kulliyetu Usûli-Dîn, *Mecelletu Midâdi'l-Âdâb*, IV.

Özbalıkçı, M. Reşit, "Sîbeveyhi ", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XXXVII, 2009, s. 130-134.

Özdemir, Faruk, *Kur'ân'da Mustaz'af ve Müstekbir Kavramlarının Semantik Analizi*, Ankara: Serüven Kitap, 2015.

_____, "Semantik ve Analitik Açıdan Kur'ân'da "Maraz" ve Türevleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şırnak 2015, 6/12, s. 49-76.

_____, "Kur'ân'da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2015, 4, s. 59-91.

Sa'leb, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr eş-Şeybânî, *Mecâlisu'l-Sa'leb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, 2. Baskı, Mısır: Dâru'l-Maârîf, 1960.

Sancak, Yusuf, "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları içinde İstişhad ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *EKEV Akademi Dergisi*, 24, 2005, s.191-208.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî *el-Kitâb*, thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed Harun, V, Kâhire: Mektebetu'l-Hânicî, 1982.

Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzubân, *Ahbâru'l-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, thk. Taha Muhammed ez-Zeynî, Mısır: y.y., 1955.

Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin el-Bağdâdî eş-Şatrancî; *Ahbâru Ebî Temmâm*, thk. Halil Mahmud Asâkiri, Beyrut: Munşâratu Dâri'l-Afâki'l-Cedîde, 1980.

Suyûti, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî; *el-Muzher fî 'Ulûmi'l-'Arabiyye ve Envâihâ,* Muhammed Ahmed Câru'l-Mevlâ bike vd., I-II, 3. Baskı, Kâhire: Daru't-Turâs, 2008.

_____; *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû Fâdıl İbrâhîm, I-II, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, 1979.

Şerha, Yasemin Ahmed, "et-Tibyânu'l-Lehcî 'ında'l-Muberred fî Davî Kitâbey el-Kâmil ve'l-Muktedab", (*el-Mâcıstır fî el-Luğati'l-Arabiyye*, Câmi'atu'l-Halil Kısmu'l-Luğati'l-Arabiyye, 2012).

Şemerî, Ali Fâzıl Seyyid Abbûd, "et-Tefkîr en-Nahvî 'ında'l-Muberrid", (*ed-Doktora Felsefe fi'l-Luğati'l-Arabiyye*, Câmi'atu'l- Musul Kulliyetu'l-Âdab, 2003).

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib Ebû Ca'fer, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu'r-Risâle, yy., XV 2000.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevde, *es-Sünen*, İstanbul, 1412/1992.

Udayme, Muhammed Abdulhâlık, *Ebû'l-Abbâs el-Muberred ve Eseruhu fî 'Ulûmi'l-Arabiyye*, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ty.

Yaran, Rahmi, *Arapça*'da *İ'râb*, 2. Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.

Yüksel, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerîm'de Harfler ve Edatlarla Te'kid*, Samsun: Etüt Yayınları, 2011.

Zeccâcî, Abdurrahman b. İshak, *Kitâbu'l-Lâmât*, nşr. Ahmet Yüksel, Samsun: Etüt Yayınları, 2005.